[illegible] 242 — [illegible] २८ — [illegible] ७२

[illegible] १९ग्रजाडुन्द (ज्ञानाधाराः) — [illegible]

[illegible] १-२०५

[illegible]

[illegible] (प्रति) २० — [illegible] (प्रति) ८

[illegible] ८×३.६ — [illegible] १७८२ — [illegible]

[illegible] ८

090905

[illegible] (४१)

Indira Gandhi National Centre for the Arts

७०शात पथ्थोबालराम

(२५२)

ह. वानक्र. ३१ पन्ने २३

ज्ञानीमाफाटवेनीपोथी॥ ग्रंथनपत्र ४०॥ छे श्रीगंगाश्मा
तामोरी छे शीवायनमः॥ श्रीजयनपुरलामातामोरी छे
जासपवचप्मीत्पापृशोतेनोज्यासरी छे श्रा छ श्रीजी। श्री

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ व्रतमुपैष्यन्नन्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं च प्राङ्
तिष्ठन्नपउपस्पृशति तद्यदपउपस्पृशत्यमेध्यो वै पुरुषो यदनृतं वदति तेन
पूतिरन्तरतो मेध्या वा आपो मेध्यो भूत्वा व्रतमुपायानीति पवित्रं वा आपः
पवित्रपूतो व्रतमुपायानीति तस्माद्वा अपउपस्पृशति ॥ १ ॥ सोऽग्निमेवाभीक्ष
माणो व्रतमुपैति अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतामित्यग्नि

[illegible] र्वै देवानां व्रतपतिस्तस्मा एवैतत्प्राह व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतामिति
नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥ २ ॥ अथ संस्थिते विसृजते अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं
तदशकं तन्मेराधीत्यशकद्ध्येतद्यो यज्ञस्य संस्थामगन्नराधि ह्यस्मै यो यज्ञस्य
[illegible] संस्थामगन्नेतेन न्वेव भूयिष्ठा इव व्रतमुपयन्त्यनेन त्वेवोपेयात् ॥ ३ ॥ द्वयं वा इदं
न तृतीयमस्ति सत्यं चैवानृतं च सत्यमेव देवा अनृतं मनुष्या इदमहमनृता

पमुपैमीतितन्मनुष्येभ्योदेवानुपैति॥४॥सवैसत्यमेववदेत्।एतद्धवैदेवाव्र
तंचरंतियत्सत्यंतस्मात्तेयशोयशोहभवतियएवंविद्वान्सत्यंवदति॥५॥अथसंस्थि
तेविसृजते।इदमहंयएवास्मिसोस्मीत्यमानुषइववाएतद्भवतियद्व्रतमु
पैति।नहितदवकल्पतेयद्ब्रूयादिदमहंसत्यादनृतमुपैमीतितदुखलुपुनर्मा
नुषोभवतितस्मादिदमहंयएवास्मिसोस्मीत्येवंव्रतंविसृजते॥६॥अथातो

शनानशनस्यैव।तदुहोवाचाषाढःसावयसोनशनमेवव्रतंमेनेमनोहवैदेवामनुष्य
स्याजानंतितएनमेतद्व्रतमुपयंतंविदुःप्रातर्नोयक्ष्यतइतितस्यविश्वेदे
वागृहानागच्छंतितस्यगृहेषूपवसंतिसउपवसथः॥७॥तन्न्वेवानवक्लृप्तंयो
मनुष्येष्वनश्नत्सुपूर्वोश्नीयादथकिमुयोदेवेष्वनश्नत्सुपूर्वोश्नीयात्तस्मादु
नाश्नीयात्॥८॥तदुहोवाचयाज्ञवल्क्यः।यदिनाश्नातिपितृदेवत्योभवतियदु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्नातिदेवानत्यश्नातीतिस उ देवाशितमनशितं तदश्नीयादितियस्य वैहविर्निगृह्ण
न्ति तदशितमनशितं स यदश्नातितेनापितृदेवत्यो भवति स यदु तदश्नाति यस्य हवि
र्न गृह्णन्ति तेनो देवान्नात्यश्नाति॥९॥ स वा आरण्यमेवाश्नीयात् या वारण्या ओषध
यो यद्वा वृक्ष्यं तदु ह स्माहापि बर्कुर्वार्ष्णो माषान्मे पचत नवा एतेषां हविर्गृह्णन्ती
ति तदु तथा न कुर्याद्व्रीहियवयोर्वा एतदुपजं यच्छमीधान्यं तद्व्रीहियवावेवैतेन

भूयांसौ करोति तस्मादारण्यमेवाश्नीयात्॥१०॥ स आहवनीयागारे वैतां रात्रिं श
यीत गार्हपत्यागारे वा देवान्वा एष उपावर्तते यो व्रतमुपैति स यानेवोपावर्तते ते
षामेवैतन्मध्ये शेतेऽधः शयीताधस्तादिव हि श्रेयस उपचारः॥११॥ स वै प्रातरपः प्र
णयति प्रथमेन कर्मणाभिपद्यते अपः प्रणयति यज्ञो वा आपो यज्ञमेवैतत्प्रथमेन क
र्मणाभिपद्यते ताः प्रणयति यज्ञमेवैतद्वितनोति॥१२॥ स प्रणयति कस्मै त्वा युन

भिः सयदाह कस्मै त्वा युनक्ति तस्मै त्वा युनक्तीत्येताभिरनिरुक्ताभिर्व्याहृति-
भिरनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तत्प्रजापतिमेवैतद्यज्ञं युनक्ति ॥१३॥
सहैवापः प्रणयति। अद्भिर्वा इदं सर्वमाप्तं तत्प्रथमेनैवैतत्कर्मणा सर्वमा- ४
प्नोति ॥१४॥ यद्वेवास्यात्र होता वाध्वर्युर्वा ब्रह्मा वाग्नीध्रो वा स्वयं वा यजमानो ना-
भ्यापयाति तदेवास्यैतेन सर्वमाप्तं भवति ॥१५॥ सहैवापः प्रणयति। देवान्ह

वै यज्ञेन यजमानांस्तानसुररक्षसानि ररक्षुर्न यक्ष्यध्व इति तद्यदरक्षंस्तस्मा-
द्रक्षांसि ॥ ततो देवा एतं वज्रं ददृशुः। यदपो वज्रो वा आपो वज्रो हि वा
आपस्तस्माद्येनैता यन्ति निम्नं कुर्वन्ति यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत्त एतं वज्र-
मुद्यच्छंस्तस्याभयेऽनाष्ट्रे निवाते यज्ञमतन्वत तथो एवैष एतं वज्रमुद्यच्छ-
ति तस्याभयेऽनाष्ट्रे निवाते यज्ञं तनुते तस्मादपः प्रणयति ॥१६॥ ता उत्तरेण

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्तरेण गार्हपत्यꣳ सादयति ॥ योषा वा ऽआपो वृषाग्निर्गृहा वै गार्हपत्यस्तद्गृहेष्वेवै
तन्मिथुनं प्रजननं क्रियते ऽथ यत्त्वा ऽएष ऽतृप्यति यो ऽसुः प्रणयति योषा वा ऽआपो
ग्नेतो वृत्र ऽत्समुद्यच्छति नैनꣳ शाको ऽमुद्यन्तुꣳ सहैनꣳ स्पृणाति ॥१८॥ स यद्गार्हपत्ये ५
सादयति । गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति
तथो हैनमेष ऽग्निर्नाहिनस्ति तस्माद्गार्हपत्ये सादयति ॥१९॥ ता उत्तरेण हवनी

यꣳ प्रणयति योषा वा ऽआपो वृषाग्निर्मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ऽएवमिव
हि मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि स्त्री पुमांसमुपशेते ॥२०॥ तानन्तरेण संचरं
मिथुनं चरिष्यमाणमन्तरेण संचरान्नितिलानाति हृत्यसादयन्तो ऽग्निना
दक्षसयदति हत्यसादयेदग्निर्वा ऽअस्यापो वह्निरोहदग्निमिवसत्रथव
तदस्ते नैविति स्वापऽजपस्पृशं त्यनो ह्याधिन्त्रा ह्व्यं वर्द्धये द्युदति हत्य

हं॰

...दयेयद्यु ऽअनाप्ताः सादयेन्नो हानि सस्कामम् न्यापयेद्यस्मै कामाय प्रणीयं
ते तस्मादसंसृष्टेवोत्तरेणाहवनीयं प्रणयति॥२०॥ अथ यत्पुरस्तादाहवनीयस्य
द्वंद्वं पात्राण्युदाहरति शूर्पं चाग्निहोत्रहवणीं च स्फ्यं च कपालानि च शम्यां च ६
कृष्णाजिनं चोलूखलमुसले दृषदुपले तद्दश दशाक्षरा वै विराड्विराड्वै यज्ञस्त
द्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसंपादयत्यथ यद्द्वंद्वं द्वंद्वं वै वीर्यं यदा वै द्वौ सं

प्रजननं

...नेतेऽथ तद्वीर्यं भवति द्वंद्वं वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते॥२२॥ आ
हतो॥२॥ अथ शूर्पं चाग्निहोत्रहवणीं चादत्ते कर्म्मणे वां वेषाय वामिति यज्ञो वै कु
र्म्मेताय हि तस्मादाह कर्म्मणे वामिति वेषाय वामिति वेवेष्टीव हि यज्ञं॥२॥ अथ
ह्वारं गच्छति। आग्नेयमेतद्विदुषो यज्ञं तनवा ऽइत्यथ प्रतपति प्रत्युष्टं रक्षः प्र
-अरातयो निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता ऽअरातय इति वा॥२॥ देवा ह वै यज्ञं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

...नाः ते सुररक्षसेभ्यः आसंगाद्धिनयोः वक्रमत्तद्यन्मुखादेवैतन्नाष्ट्रा र
क्षांऽस्यतोपहंति॥३॥ अथप्रच्यावयति उर्वंतरिक्षमन्वेमीत्यंतरिक्षंवा अनुरक्षश्च
रत्यमूलमुभयतः परिछिन्नंयथायंपुरुषोऽमूलउभयतःपरिछिन्नोंऽतरिक्ष
मनुचरतितद्ब्रह्मणैवैतदंतरिक्षमभयमनाष्ट्रंकुरुते॥४॥ सवाऽअनसऽए
वगृह्णीयात् अनोहवाऽअग्रेपुरीषवाऽइदंमध्यमंऽसमुदेवाऽग्निरुपचरवा

नोतितस्मादनसऽएवगृह्णीयात्॥५॥ भूमावाऽअनः भूमाहिवाऽअनस्तस्माद्यदा
नकुर्वंत्यनोवाव्हमत्तेदित्याहुस्तद्भूमानमेवैतदुपैतितस्मादनसऽएवगृह्णी
यात्॥६॥ यज्ञोवाऽअनः यज्ञोहिवाऽअनस्तस्मादनसऽएवयजूंऽषिसंतिनकोष्ठ
स्यनकुंभ्यैनस्त्राप्यैहस्मयोगृह्णतितद्धयीन्त्रतिनस्त्राप्यैयजूंऽष्यासुस्तान्येत
र्हिप्राकृतानिब्रह्मणायज्ञंनिर्मिमाऽइतितस्मादनसऽएवगृह्णीयात्॥७॥ तेनापाऽसै

ऽदद्वंति। अनंतरायमुतर्हिरुत्तरेऽभिजपेत्स्यमुतर्हिभस्त्रादुपोह्यपर्यस्यते
ऽनुजानामतते। इतिमुंचामेतिनुतोऽस्यवयुंजंतिततो। इतिमुंचेति॥८॥ तस्यवाऽए
तस्यानसः। अग्निरेवधूरग्निर्हिवैधूरथयऽएनद्वहंत्यग्निदग्धमिवैषांवहंभ ८
वत्यथयज्जघनेनकस्तंभीप्रउगंसावेदिरेवास्यसानीडऽएवंहविर्द्धानं॥९॥स
धुरमभिमृशति। धूरसिधूर्वधूर्वंतंधूर्वतंयोऽस्मान्धूर्वतितंधूर्वयंवयंधूर्वामऽ

इत्यग्निर्वाऽएषधुर्यस्तमेतदत्येष्यन्भवतिसबिभेत्यहिंस्यंस्तस्माऽएवैतन्निह्नुते
तथोहैनमेषोऽतियंतमग्निर्धुर्योनहिनस्ति॥१०॥ तद्धस्मैतदारुणिराहाऽर्द्ध
मासशोवाऽअहंसपत्नान्धूर्वामीत्येतद्धस्मसतदभ्याह॥११॥ अथजघनेन
कस्तंभीमीषामभिमृशत्युरुवातेपति। देवानामसिवह्नितमंसस्नितमंपप्रितं
मंजुष्टतमंदेवहूतमं। अह्रुतमसिहविर्धानंदृंहस्वमाह्वारित्यनऽएवैतद्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पस्तो सुपस्कृता इतमनसो हविर्धानीतिमु तेन यज्ञपतिर्न्वीदितियजमा
नो हे यज्ञपतिस्तद्यजमानायैवैतदाशिषमाशास्ते ॥१२॥ अथाक्रमते ॥ विष्णुस्त्वा
क्रमतामिति यज्ञो वै विष्णुः स देवेभ्य इमां विक्रांतिं विचक्रमे यैषामियं वि
क्रांतिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्पाराथेदमंतरिक्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमे
नैतां वेवैष एतस्मै विष्णुर्यज्ञो विक्रांतिं विक्रमते ॥१३॥ अथ प्रेक्षते उरुध्रु

वा एति प्राणो वै वातस्तदुदानमेवैतत्प्राणमाद्धाता यो प्राणमेव कुरुते ॥१४॥ अथापा
स्यति । अपहतं रक्ष इति यदत्र किंचिदापन्नं भवति तद्धुनात्येव प्राशेषेणाच्छा
य एवैतद्रक्षांस्यतो पहंति ॥१५॥ अथाग्निं प्रपद्यते शुंधंतां लोकाः पितृषदनाः इमा अं
गुलयः पांसवो वै अङ्गुलयस्तदाज्यमेवैतदत्र दधाति ॥१६॥ अथ गृहपतिः देवस्य त्वा स
वितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं गृह्णामीति सविता वै

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हृ०
१२

देवानां प्रसवितातत्सवितृप्रसूत एवैतद्गृह्णात्यश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावध्व
र्यू पूष्णो हस्ताभ्यामिति पूषा भागदुघोऽशनं पाणिभ्यामुपनिधाता सत्यं देवा
अनृतं मनुष्यास्तत्सत्येनैवैतद्गृह्णाति॥१७॥ अथ देवताया आदिशति। अ
सौ हैव देवताऽअथ यद्धविर्ग्रहीष्यंस्तमुपतिष्ठंते मुमना मग्रहीष्यतिम्म
नामग्रहीष्यतीतिता न्या एवैतत्सहस्कतीन्योस्समदं करोति॥१८॥ स इदं देवेभ्यः १०

तायाऽआदिशति। यावतीभ्यो ह वै देवताभ्यो हवींषि गृह्यंते सर्वा हैव ता
स्तेन मन्यंते यद्वस्मैस्तं काममृद्धुयेयुर्यत्कामा गृह्णाति तस्माद्वै देवताया
आदिशत्येवमेवमथा सर्वाणि हवींषि गृहीत्वा॥१९॥ अथाभिमृशति नत्वाय
त्वानाराततय इति तद्यत एव गृह्णाति तद्देवैतत्पुनराप्याययति॥२०॥ अथ
ह्रुतं ह्रुतेस्वरत्ति विखेषमिति पुरिह्ननभिक्वाऽएतद्ध्नोऽन्ववतितदस्यैतद्ध्रुतं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

९०
१२

पाप्मगृहीतमिव त्वचिद्यज्ञो त्रिस्वरः देवाः स्वर्गस्य स्वरेवैतद्दन्तोन्निविपश्यति ॥५॥
स्कथ्याकरो हन्ति । इदं हं तां दुक्तः पृथिव्या इति तिष्ठ सवेदुर्यस्तितेहैतत्ः ईस्मरोग्रहास्तुज
मानस्यमो स्येयाः ऋणुखिदि नवरत्निं प्रयन्तमनु प्रक्रमीतास्त स्पष्टरः कुलंह्वि सो
स्तास्तानेवैतदस्यां पृथिव्यां इदं हन्ति तथा नान्वुप्रक्रमन्ते तथा न ह्वि दो नंतेत १
स्माद् आह इदं हं तां दुक्तः पृथिव्या इत्यथ ऊर्ध्वं रुत्कृतं तारि हमन्वमीति सो सावेवस्तु

धुः॥२२॥ सख्युस्य गार्हपत्ये व्रीहीनधिश्रयंति । गार्हपत्ये तस्य पात्राणि सं सा
दयंति जघनेनोत्तरं हि गार्हपत्यं सादयेयुस्याहवनीये हवींषि अधिश्रयुर्य्याह
वनीयेतस्य पात्राणि सं सादयंति जघनेनोत्तरेणाहवनीयं सादयेत्पृथिव्यु
स्त्वा नाम्ना सादयामीति मध्यं वैनान्तिर्मध्यमन्तरं यस्तस्मादाह पृथिव्यास्त्वा
नाम्ना सादयामीत्यदित्या उपस्थ इत्युपस्थे ह्वेवैनदन्नीर्यि रितिवा आकुर्वेतु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१२ गुप्त्यै गोपायेति तस्मादाहादित्यास्त्वोपस्थ इत्यग्ने हव्यꣳ रक्षस्वेति तदग्नय एवैत
द्धविः परिददाति गुप्त्या अस्यै पृथिव्यै तस्मादाहाग्ने हव्यꣳ रक्षस्वेति ॥२३॥ ब्रा
ह्मणं ॥२॥ पवित्रे करोति। पवित्रे स्थो वैष्णव्याविति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञिये स्थ १२
इत्येवैतदाह ॥१॥ ते वै द्वे भवतः। अयं वै पवित्रं योऽयं पवते सोऽयमेक इवैव
पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टः प्राङ् प्रत्यङ् ताविमौ प्राणोदानौ तदेतस्यैवानु

मात्रां तस्माद्द्वे भवतः ॥२॥ अथो अपि त्रीणि स्युः व्यानो हि तृतीयो द्वे त्वेव भवत
स्ताभ्यामेताः प्रोक्षणीरुत्पुनाति प्रोक्षणीरिति तद्यदेता उत्पुनाति ॥३॥ वृत्रो ह
वा इदं सर्वं वृत्वा शिश्ये यदिदमन्तरेण द्यावापृथिवी स यदिदं सर्वं वृत्वा शि
श्ये तस्माद्वृत्रो नाम ॥४॥ तमिन्द्रो जघान स हतः पूतिः सर्वत एवापोऽभिप्रसु
स्राव सर्वत इव ह्ययं समुद्रस्तस्मादु हैका आपो बीभत्सां चक्रिरे ता उपु

धूपि तिपुप्लुविरेतऽइमेदर्भास्ताहैताऽअनामयिताऽआपोल्लिवाऽइतरासुसंसृष्ट
मह मिव यदेना वृत्रः पूतिरभिप्रास्रवत्तदेवासामेतात्याभ्यांपवित्राभ्यामपहं
त्यथमेध्याभिरेवाद्भिःप्रोक्षतितस्माद्वाऽएताभ्यामुत्पुनाति॥५॥सऽउत्पुनाति
सवितुर्वःप्रसवऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेणपवित्रेणसूर्यस्यरश्मिभिरितिसविता१३
वैदेवानांप्रसवितातत्सवितृप्रसूतऽएवैतदुत्पुनात्यच्छिद्रेणपवित्रेणेति

योवाऽअयंपवतऽएषोच्छिद्रंपवित्रमेतेनैतदाहसूर्यस्यरश्मिभिरित्येते
वाऽउत्पवितारोयत्सूर्यस्यरश्मयस्तस्मादाहसूर्यस्यरश्मिभिरिति॥६॥ता
सव्येपाणौकृत्वादक्षिणेनोदिङ्गयत्युपस्तौत्येवैनाऽएतन्महयत्येवदेवीरा
पोऽअग्रेगुवोऽअग्रेपुवऽइतिदेव्योह्यापस्तस्मादाहदेवीरापऽइत्यग्रेगुवऽ
इतितायत्समुद्रंगच्छन्तितेनाग्रेगुवोग्रेपुवऽइतिताह्युप्रथमाःसोमस्यरा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ज्ञोत्तद्युयंतितेनाग्नेश्चवोग्नऽइममद्ययज्ञंनयताग्रेयज्ञपतिं सुधातुंयज्ञ
पतिंदेवयुवमितिसाधुयज्ञं साधुयजमानमित्येवैतदाह ॥७॥ अथयस्माऽ
इंद्रोऽहणीतवृत्रतस्येऽइति ॥ एताऽउहींद्रोऽवृणीतवृत्रेणस्पर्द्धमानःएताभिर्ह्येनमु
दंस्तस्मादाहयुष्माऽइंद्रोऽवृणीतवृत्रतूर्यऽइति ॥ यूयमिंद्रमवृणीध्वंवृत्रतू
र्यऽइति ॥ एताऽउहींद्रमवृणतवृत्रेणस्पर्द्धमानमेताभिर्ह्येनमुदंस्तस्माद
। हो १

ह यूयमिंद्रमवृणीध्वंवृत्रतूर्यऽइति ॥ प्रोक्षितास्थेति । तदेताभ्योनिह्नुतेयद
स्य प्रोक्षत्येकोवैप्रोक्षणस्यबंधुर्मेध्यमेवैतत्करोति ॥१०॥ सप्रोक्षति ॥ अग्नयेत्वा
जुष्टंप्रोक्षामीतितद्यस्यैदेवतायैहविर्भवतितस्यामेध्यंकरोत्येवमेवयथास्त
ः हविःषि प्रोक्षति ॥ ११ ॥ अथयज्ञपात्राणिप्रोक्षति ॥ दैव्यायकर्मणेशुंधध्वंदेवय
ज्यायाऽइतिदैव्यायहिकर्मणेशुंधतिदेवयज्यायैयद्वोऽशुद्धाः पराजघ्नुरिदंवस्तच्छुं
प

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥८ धामीतितद्धिदेवानामत्राशुद्धस्तत्तानात्योवामेध्यःकश्चित्पराहन्तिदेवानामेतु
दङ्गिरस्येदधिकंकरोतितस्मादाहयह्वाशुद्धाःपराजघ्नुरिदंवस्तदुच्छुन्धामीति॥२४॥ब्रा
ह्मणं॥३॥अथकृष्णाजिनमादत्ते।यज्ञस्यैवसर्वत्वाययज्ञोहदेवेभ्योपचक्राम
सकृष्णोभूत्वाचचारतस्यदेवाऽअनुविद्यत्वचमेवावछायाजह्रुः॥१॥तस्यया ॥१५॥
निशुक्लानिचकृष्णानिचलोमानि।तान्यृचांचसाम्नांचरूपंयानिशुक्लानित

निसाम्नाꣳरूपंयानिकृष्णानितान्यृचांयदिवेतरथायान्येवकृष्णानितानिसा
म्नाꣳरूपंयानिशुक्लानितान्यृचांयान्येवबभ्रूणीवहरीणितानियजुषाꣳ
रूपाणि॥२॥सैषात्रयीविद्यायज्ञः।तस्याऽएतच्छिल्पमेषवर्णस्तत्कृष्णाजिनंभ
वतियज्ञस्यैवसर्वत्वायतस्मात्कृष्णाजिनमधिदीक्षंतेयज्ञस्यैवसर्वत्वायत
स्मादप्यवहननमधिपेषणंनवल्पस्कंनꣳहविरसदितितद्यदेवात्रतंडुलो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वापिष्टंवास्कंदात्तद्यज्ञोयज्ञःप्रतितिष्ठादितितस्मादध्वहननमभिप्रेयणेष
दति॥३॥अथतस्माजिनमादत्तेशर्मासीतिचर्मवाएतत्कृष्णस्यतदस्यत
न्मानुषंशर्मदेवत्रातस्मादाहशर्मासीतितदवधूनोत्यवधूतंरक्षोवधू १८
ताऽअरातयइतितन्नाष्ट्राएवैतद्रक्षांस्यतोपहंत्यतिनत्येवप्राचीं एवबधू
नोतिपृथिव्यास्त्वामेध्यसन्तदस्यैतदवधूनोति॥४॥अर्कंग्रपाजकः॥६॥तत्प्र

तीचीनग्रीवमुपस्तृणाति।अदित्यास्त्वगसीतिप्रतित्वादितिर्वैक्रितायंवैष्णवीमदि
तिस्तस्माऽअस्यैत्वग्यदिदमस्यामधिकिंवतस्मादाहादित्यास्त्वगसीतिप्रति
त्वादितिर्वैत्तिप्रतिहिस्वःसंज्ञानीतेतन्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजिनायस्वयदलि
लोदन्पान्यर्हहिंनुसान्द्रत्यन्निनिहितमेवसत्क्षेनपाणिनाभवति॥५॥अथद
क्षिणेनोलूखलमाहरति।नेदिहपुरानाष्ट्रारक्षांस्यावविशानितिब्राह्मणो

१७

हिरन्तसाम्पहंता तस्मादग्निं निहितमेवुस्वेन पाणिनानुवर्तति ॥६॥ अथो
नुखलं निदधाति । अद्भिरसि विधानस्यत्वोपस्थामासि पृष्ठस्य ऽइति वा तद्यथैव
चार्य सोमस्य राज्ञानं ग्रावभिरत्तिष्ठ एवं त्वमेवैतदुलूखलमुसलाभ्यां हव
दुपलाभ्यां हविर्यज्ञमभितिष्ठणात्मुइयऽइतिवैतयास्येकं नाम तस्माद् हुत
द्रिरसीति विधानस्यत्यऽइति विधानस्यत्वा हि यस्मा वा सिपृष्ठस्य ऽइति ग्राव १७

ण्यपृष्ठपुवुध्नो ह्येव प्रतिलुदिल्यास्य गवेखितितत्संग्राम एवैतत्कुलस्ला जिनायवद्य
दतिनेदन्यो न्यखेद्हिनसातऽइति ॥७॥ अथ हविरावपति । अग्नेस्तनूरसि वाचो
विसर्जनमिति यज्ञो हि तेनाग्नेस्तनूस्वानो विसर्जनमिति यां वा अमूं हविर्ग्रह
णीं वाचं यच्छत्यत्रैवतां विसृजते तद्यदेतामत्र वाचं विसृजते एवं हियज्ञ
उलूखलेऽध्युप्ष्यादेवा हि प्राप्सात्तस्माद हवी विसर्जनमिति प्रस्थात्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ुरामस्तरीं वा वाश्यां वा हरेत् तत्रैवेंत्सवीमृत्वं वा यजुर्वर्जयेद्यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं पु
नरारभते तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिर्दृविवी तयेत्वा गृह्णामीति देवानवदिष्टुहि हविर्
ह्यते ॥१९॥ अथ मुसलमादत्ते बृहद्ग्रावासि वानस्पत्य इति बृहद्ग्रावा वा एष वान
स्पत्यो ह्येषतदेवदधाति स इदं देवेभ्यो हविः शमीष्व सुशमि शमीष्वेति स इ १८
दं देवेभ्यो हविः संस्कुरु साधु संस्कुर्व्वित्येवैतदाह ॥२०॥ अथ हविष्कृ

तमुद्वादयति हविष्कृदेहि हविष्कृदेहीति वाग्वै हविष्कृद्वाचमेवैतद्विसृजते वा
ग्वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरुपह्वयते ॥२१॥ तानि वा एतानि चत्वारि वाच ए
हीति ब्राह्मणस्यागह्याद्रवेति वैश्यस्य च राजन्यबंधोश्च धावेति शूद्रस्य स
य एव ब्राह्मणस्य तदाहैतद्धि यज्ञियतमं एतदु हैवैव वाचः शांततमं यदेहीति
तस्मादेहीत्येव ब्रूयात् ॥२२॥ तद्वस्मै तत्पुरा जायैव हविष्कृदुपोत्तिष्ठति तदि

दस्यात्तहिषिऽएवक्षणोपात्रिभ्रतिस्यत्रेअहविश्रृतमुदादयन्तितदेकोहवद
पल्लेससमाहतित्नद्युदेतामत्रग्रावंप्रत्यु●दयंति॥२३॥मनोर्हवाऽऋषभऽआस
तस्मिन्नसुरघ्नीसपत्नघ्नीवाक्प्रविष्टासतस्यहस्मश्वसथाद्रवथादसुररक्ष १५
सानिमृद्यमानानियंतितेहासुराःसमूदिरेपापंबतनोयमृषभःसचतेक
थन्विमंदभ्नुयामेतिकिलाताकुलीऽइतिहासुरब्रह्मावासतु॥२४॥तौहो

चतुःश्रद्धादेवोवैमनुरावंनुवेदावेतितौहागत्योचतुर्मनोयाजयावत्वेति
केनेत्यनेनर्षभेणेतितथेतितस्यालब्धस्यसावागपचक्राम॥२५॥सामनोरे
वजायांमनावींप्रविवेशतस्यैहस्मयत्रवदंत्यैशृण्वंतिततोहस्मैवासुररक्ष
सानिमृद्यमानानियंतितेहासुराःसमूदिरऽइतोवैनःपापीयःसचतेभू
योहीमामानुषीवाग्वदतीतिकिलाताकुलीहैवोचतुःश्रद्धादेवोवैमनुरावंनु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१०
२०

कुर्वेदावेतितोह गोपायन्तुमनो याज्ञवल्क्येति केनेत्यन्नेनैवजायवेदितिश्रुति
तस्मा ऽ आर्त्तश्चायेसाब्राह्मणपवन्नामा ॥१६॥ सायज्ञमेवयज्ञपात्राणिप्रविवेश
ततो हैनानशोकलुनिर्दिलुः सेवासुरघ्नी सपत्नघ्नी ब्राह्मणइत्यदितिसयस्यहेवं
विद्वन् ऽ एतामत्रब्रावंप्रत्युद्वादयंतिपापीयान् सोहैवास्यसपत्नो भवति २०
॥१७॥ स समाहंति कुक्कुटोसि मधुजिह्व ऽ इति मधुजिह्वो वै स देवेभ्य ऽ आसी

त्विषजिह्वो सुरेभ्यः स यो देवेभ्य ऽ आसीत् स न ऽ एधीत्येवैतदाह यमहं मावद त्व
यायवह संघातं संघातं जेष्मेति नात्रतिरोहितमिवास्ति ॥१८॥ अथ शूर्पमाद
त्ते वर्षवृद्धमसीति वर्षवृद्धं ह्येतद्यदि नडानां यदि वेणूनां यदीषीकाणां वर्ष
मु ह्येता वर्द्धयति ॥१९॥ अथ हविर्निर्वपति ॥ प्रतिल्वा वर्षवृद्धं वेत्तिति वर्षवृद्धा ऽ
उ ह्येवैत यदि व्रीहयो यदि यवा वर्षमु ह्येवैतान्वर्द्धयति तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णा

पवक्षद्वदतिनेदन्नोन्यद्धिनसातऽइति॥२०॥अथनिष्टुनात्तिप्रत्यस्तर्ठ
रक्षांप्रयाद्स्ताऽअरातयऽइत्यथधुमान्त्रहंत्यपहतंरक्षाइतितन्नाष्टाऽए
वैतद्रक्षांस्यतोपहंति॥२१॥अथापविनक्ति।वायुर्वैविविनक्तित्ययंवै २१
वायुर्योयंपवतऽएषवाऽइदंसर्वंविविनक्तियदिदंकिंचविविच्यतेतदेनां
नेनऽएवैतद्विविनक्तिस्वयदेतऽएतत्प्राश्नुवंतियत्रैनानपविनक्ति॥२२॥अथ पु

नुमंत्रयतेदेवोवःसविताहिरण्यपाणिःप्रतिगृन्णात्वच्छिद्रेणपाणिनाऽस्तु
प्रतिगृह्णातिऽअसंन्तिसृयत्वंफलीकरोतीतिह्युपद्॥२३॥तद्धैके देवे
भ्यःशुंधध्वंदेवेभ्यःशुंधध्वमितिफलीकुर्वंतितदुतथानकुर्यादृष्टिवाऽ
एतद्देवताग्यैहविर्भवत्यथैतद्वैश्वदेवंकरोतियदाहदेवेभ्यःशुंधध्वमिति
तस्मादुतत्करोतितस्मादुतश्लीमेवफलीकुर्यात्॥२४॥ब्राह्मणं॥४॥अथमेः

२२

ता न्बे३

ष्याऽयः॥ सवैकपालान्येवान्यतरऽउपदधातिदृषदुपले अन्यतरस्तद्यदेतु

दुत्तस्य सहक्रियतेतद्यदेतदुनयं सहक्रियते॥१॥ शिरोहवाऽएतद्यज्ञस्ययत्पु

रोडाशः॥ सयान्येवेमानिशीर्ष्णः कपालान्येतस्यकपालानिमस्तिष्कऽएवापि २२

ष्टानितद्वाऽएतदेकमंगमेकं सहकरवावसमानंवरवावेतितस्माद्वाऽ

एतदुनयं सहक्रियते॥२॥ सयत्कपालान्युपदधाति सऽउपवेषमादत्ते

धृष्टिरसीतिसयदेनेनाग्निंधृष्णिवोपचरतितेनधृष्टिरथयदेनेनयज्ञोऽउप

नेन्नतऽउपेववाऽएनेनैतद्देवेष्टितस्मादुपवेषोनाम॥३॥ तेनप्राचोंगारस्तु

दूहति अपाग्नेऽअग्निमामादंजहिनिष्क्रव्यादं सेधेत्ययंवाऽआमाद्येनेदं

मनुष्याःपुरुकान्त्यथयेनचुरूकवं दहतिस्क्रव्यादेताववैवैतदुभावतोपहं

ति॥४॥ अथांगारमास्थैपति आदेवयजंवहेतियोदेवयाह्वस्मिंस्तद्विष्णवपया

२३ स्तस्मिन्यद्यं तन्वाम हाऽइति तस्माद्धाऽआस्कौ ति । तं मध्यमेन कपालेनाभ्यु
पदधाति । दिवा ह वै यज्ञं तन्वाना रक्षेसुररक्षसेभ्यः आसंगाद्बिभ्यांचक्रुर्नेन्यो
कुस्तान्ना प्रुरहाः स्तुपोत्निष्ठानित्यग्निर्हि रक्षसामपहंता तस्मादेवमुपद २३
धाति तद्यदेवं एवं नवतिनाल्पः एषा हि यज्ञस्य क्रतोर्मध्यस्तस्मान्मध्यमे
न कपालेनाभ्युपदधाति ॥६॥ स उपदधाति । ध्रुवमसि पृथिवीं दृंहेति

पृथिव्याः एवं रूपेणैतद्देव दृंहत्येतेन वृद्धियंतन्नात् रक्षमेव बाधते ब्रह्मवनि
त्वा क्षत्रवनि सजातवन्युपदधामि भ्रातृव्यस्य वधायेति बद्धौ वै यजुः आशी
स्तद्भूलेनवह त्रं त्वा आशास्तेऽउ नेत्वार्ये सजातवनीति तमावे सजातास्तद्यमानमु
शास्तेः उपदधामि भ्रातृव्यस्य वधायेति यद्दि नाभिवरे द्वाद्वः अभिचरे दमुष्य
वधायेति ब्रूयादितिनिहितमेव सप्रस्यपाशोरंगुल्पाल्पं नवति ॥७॥ अथांगार

ह०
२५

मास्कैति॥नेदिहपाप्मानोरक्षांऽस्याविशानितिब्राह्मणोहिरक्षसामपहंतात
स्मादग्निंनिहितमेवसन्तमस्यपाणेरंगुल्यान्नवति॥८॥अथांगारमभ्यूहति।अग्ने
ज्वलतएनमाछेतिनेदिहपाप्मानोरक्षांऽस्याविशानित्यग्निर्हिरक्षसामपहंतातस्मा
देवमभ्यूहति॥९॥अथपुरस्तात्तदुपदधाति।धरुणमस्यंतरिक्षंदृंहेत्यंतरि २५
क्षस्यैवरूपेणैतदेवदृंहेत्येतेनैवद्विषंतंभ्रातृव्यमवबाधते।ब्रह्मवनित्वाक्षत्र

वनिंसजातवन्युपदधामिभ्रातृव्यस्यवधायेति॥१०॥अथपश्चात्तदुपदधाति।ध
र्त्रमसिदिवंदृंहेतिदिवएवरूपेणैतदेवदृंहेत्येतेनैवद्विषंतंभ्रातृव्यमवबा
धतेब्रह्मवनित्वाक्षत्रवनिंसजातवन्युपदधामिभ्रातृव्यस्यवधायेति॥११॥अथ
दक्षिणतस्तदुपदधाति।विश्वाभ्यस्त्वाशाभ्यउपदधामीतिसयदिमांल्लोकान
तिवत्यर्थमुक्तिवानवातेनैवैतद्विषंतंभ्रातृव्यमवबाधतेनद्वावेतद्यदिमांल्लोका

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२० २५

नुदिवउर्ध्वमस्तिवानवानद्धोनद्यद्धिस्त्रः आशास्तस्मादाहद्विष्मान्यस्त्वाशानमः
उपदधामीतिलस्त्रीवैवेतराणिकपालान्युपदधातिवितस्त्योक्तिः इतिना॥
१२॥ अथांगारैस्तृहति तृस्मणमंगिरसांतपसातप्यध्वमित्येतदेहतेः इ्थ २५
तिश्रमपद्मांगिरसांस्सुतमान्यसन्तितितस्मादेवमन्यूहति॥१३॥ अथयोदं
ब्रदुपलेः उपदधाति सुदाक्षा जिनमादत्तेमामाशीतितद्वृद्धुत्वोत्यवधूतं

रक्षोवधूताः अरातयः इतिसोसावेवबंधुस्तत्नतीवीनग्रावनुपस्न्यात्यदि
त्यास्त्वासिप्रतित्वादितिर्वेत्वितिसोसावेवबंधुः॥१४॥ अथदृषदमुपदधाति
दिषुणासिपर्वताप्रतित्वादित्यास्त्वग्वेत्वितिधिषणाहिपर्वताहिप्रतित्वादित्या
स्त्वग्वेत्वितितसंज्ञामेवैतत्कृष्णाजिनायवदतिनेदन्योन्यंहिनसातः इतीयु
मेवेषापृथिवीरूपेण॥१५॥ अथशम्यामुदस्तीनाग्रामुपदधातिद्विस्कंतनोर

कनीयसी ह्येषाऽह्येतेवानुवतितस्मादाह पार्थ्वे तेपीतिप्रुतिस्त्वा पृथ्वी
वीबति ३
सीत्यंतरिक्षमेवरूपेणांतरिक्षेण हीमे द्यावापृथिवी विष्टब्धे तस्मादाह दिवस्वं
नीरसीति॥२६॥ प्रथोपनामुपदधाति॥ विश्वणासि पार्थ्वे तेयीश्रुतिल्वा पर्वतीवं
त्वितिभ्रातितिरिश्वः संजानीतेति संज्ञामेवैतद्दृयदुपलान्यांवदतिने दुन्यान्याहि २६
नुसातः दूति घोरैश्वाकपेणाहन् ऽए वहद्यदुपलेतिह्रिवरम्यात्तस्माछम्यय
समुत्संतितिहि दूपाहिब्रदति॥२७॥ अथ हविरभिवपति॥ धान्यमसि धिनुहि देवानिति

धान्यं हि देवां धिनवदितु हि हविर्यस्त॥२८॥ अथापिनष्टि॥ प्राणायत्वोदानाय
त्वा व्यानायत्वा॥ दीर्घामनुप्रसितिमायुषे धामितिश्रो हतिदेवो वा सविता हि
रण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्वच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषे त्वेति॥१९॥ शतम्॥१००॥ तद्युद
वं पिनष्टि जीवं वै देवानां हविरमृतममृतानामथेतदुल्खलमुसलाभ्यां हि
घ्नदुपलाभ्यां हविर्यज्ञं घ्नन्ति॥२०॥ स यदाह प्राणाय त्वोदानाय त्वेति तत्प्राणोदा

२७

नोदधातिव्यानायत्वेतितद्व्यानंदधातिदीर्घामनुप्रसितिमायुषेधामितितदा
युर्दधातिदेवोवःसविताहिरण्यपाणिःप्रतिगृभ्णात्वछिद्रेणपाणिनेतिग्र सु३
हणान्यसंभिन्दन्नितित्वचक्षुषेत्वेतितच्चक्षुर्दधात्येतानिवैजीवतोभवंत्येवमुहैतज्जी २७
वमेवदेवानांहविर्भवत्यमृतममृतानांतस्मादेवंपिनष्टिपिंषंतिपिष्टान्ये
नीध्रतेकपालानि॥२१॥अथैकस्मात्कपालंनिर्वपति।यदस्मादिष्टंदेवताभ्योहवि

विहर्भूतियावद्देवत्यंतद्भवतितदितरेणयुक्तःखाग्रहूतिनवाएतत्सवैनदेव
तायेहविर्गृह्णन्नादिशतियदाऽयंतस्मादनिरुक्तेनयुक्तःखाग्रहूतिमहीनांपयो
सीतिमह्यःऽइतिहवाऽएतासामेकंनामयद्गवांतासांवाऽएतत्पयोभवतितस्मा
दाहमहीनांपयोसीत्यथमुहास्यैतत्खलुपक्षैवगृहीतंभवतितस्माद्वाहम
हीनांपयोसीति॥२२॥ब्राह्मणं॥५॥पवित्रवतिसंवपति।पात्र्यांपवित्रेऽअव

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२८ आयदेवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांसंवपामीतिसोसा
वेवैतस्ययजुषोबंधुः॥१॥अथांतर्वेद्युपविशति।अथैक उपसर्जनीस्तिरे ति
ताः आनयति।उत्पूताभ्योप्रतिगृह्णातिसमापउषधीभिरितिसद्धि एतदापः २८
उषधीभिरेताभिःपिष्टाभिःसंगच्छंतेसमोषधयोरसेनेतिसद्धि एतदोषध
योरसेनैताःपिष्टाः अद्भिःसंगच्छंत आपोरेवतीःसाः सद्धि रेवतीर्जगतीभि

पृच्यंतामितिरेवत्यः आपोजगत्यः ओषधयस्तासुयेतद्भ न्यास्संपृच्यंतेसंम
धुमतीर्मधुमतीभिःपृच्यंतामितिसद्धि रसवत्योरसवतीभिःपृच्यंतामित्येवै
तदाह॥२॥अथसंयौति।जनयत्यैत्वासंयौमीति।यथाग्निरियेन्नाद्याये माः प्रजा
यजमानायपृष्ठेदेवं वैतसंयौति यथिवस्येतुवैसंयौतिपृथावाअधिद्वेको
ऽनस्याधिजायतेवंवैतसंयौति॥३॥अथद्वेधाकरोति।यदिद्विहविषीभवतः पो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

र्मास्यांवेदिहविर्धानवतःस यत्र पुनश्चलेसः हरिष्यंस्यात्तदभिमृशतीदम
होरिदमस्मीश्रामयोरितिनानावाऽएतदग्रेहविर्गृह्णंतितत्सहावकल्पंतितत्सह
यिः यंतितत्पुनर्नानाकरोतितस्मादेवमभिमृशत्यथैधिष्टृरुग्णेत्वेवेनपुरोडाश २८
माधिश्रयत्यस्मावाऽपं४पतद्वाऽएतत्रऽउनयत्सहाक्रियतेतद्युदेतदुनयत्स
हक्रियतेद्धहिवाऽएनऽआत्मनोयज्ञस्ययदाउपमस्तद्यदिहहविर्जुनातिस

श्चासावंद्दायुऽउत्वायमवैस्थाऽउभावग्निंगमयावेतितस्माद्धाऽएतदुनयत्सह
क्रियतऽएवमुहैषुऽआत्मायज्ञस्यसंधीयते॥५॥सोऽसावाऽपमुधिश्रयति
दुषिल्वेतिहषैष्येतदाहयदाहेमेत्वेतितत्पुनर्हद्वावसयत्पुर्जेत्वितियोहृष्टाहु
यःसोऽज्जायतेतस्मैतदाह॥६॥अथपुरोडाशमधिश्रयत्यग्निष्वमेषेष्ठिपत्र
मेवैतत्करोतियथाघर्मंप्रवृंज्यादेवंप्रवृणक्तिविलोकुहीतितदाहुर्दैवातिष्ठ॥

३०

तं प्रथयति । उरुप्रथा । उरु प्रथस्वेति प्रथयत्येवैनमेतदुरु ते यज्ञपतिः प्रथता
मिति यजमानो वै यज्ञपतिस्तद्यजमानायैवैतदाशिषमाशास्ते ॥ ८ ॥ तन्न त्र्य
ष्टिं कुर्यात् । मानुषी ह कुर्याद्यत्त्र्यष्टिं कुर्याद्व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं
नेद्व्यृद्धं यज्ञे करवाणीति तस्मान्न त्र्यष्टिं कुर्यात् ॥ ९ ॥ प्रशफमात्रीं
कुर्यादित्याहुरेके ऽङ्गुः । कस्तद्वेद यावान्स्वः शफो यावन्तमेव स्वयं मनसा

न स त्र्यष्टिं मन्येतैवं कुर्यात् ॥ १० ॥ तामद्भिरभिमृशति । स यदत्र त्र्यष्टि तद्देवा
स्यात्रावघ्नन्ति वापि पिंषन्ति वा हरन्ति वा । शिवा भूत्वा मह्यमिति शान्तिरापस्तदद्भिः शां
त्या शमयति तदद्भिः संदधाति तस्मादद्भिरभिमृशति ॥ ११ ॥ सोऽभिमृशति । अ
ग्निष्ठत्वं महि ऽसी । दित्यग्निना वा ऽएतमेतदत्ति प्रसन्नवत्येष्ठ ते स्वयं माहि
ऽसी दित्येवैतदाह ॥ १२ ॥ तं पर्यग्निं करोति । अच्छिद्रमेवैनमेतदग्निना परि

ह्यातिनेदेनेनान्तरारक्षांऽसि अभिमृशानीत्यग्निर्हि रक्षसामपहन्ता तस्मात्सूर्यी
ग्निंकरोति॥३॥तंश्रपयति देवस्त्वा सविता श्रपयत्विति न वा एतस्य मनु
ष्याः श्रपयितारो देवा ह्येवैतं देवेन देवः एष सविता श्रपयति वर्षिष्ठे ऽधि नाके इ
तिदेवत्रो ऽएतदाह यदाह वर्षिष्ठे ऽधि नाक ऽइति तमभिमृशति स्पृतेवेदाग्नी ति
तस्माद्वा ऽअभिमृशति॥४॥सोऽभिमृशति मा भेर्मा संविक्था ऽइति मात्वं हैष
मसिं विक्थाय त्वाहन्नमानुषसिं तं मानुषोऽभिमृशामीत्येवैतदाह॥५॥यदाग्र
तोष्माभिवासयति नेदेनमुपरिष्टान्नाष्ट्रा रक्षांसि अवपश्यानिति निहेव न
तः ऽइवमुषित ऽइवशयाना ऽइत्यन्वैवतस्माद्वा ऽअभिवासयति॥६॥सोऽभिवा
सयति ऋतमेऽसत्यमेऽसद्यजमानस्य प्रज्ञान्तपादिति नेदतदनुयज्ञो वा
यजमानो जातामपाद्युदिदमभिवासयामीति तस्मादेवमभिवासयति॥७॥

३२ अथपात्रीनिर्णेजनं। अंगुलिप्रणेजनमाम्रेभ्यो निनयति तद्यदाम्रेभ्यो नि
नयति॥८॥ब्राह्मणं॥६॥ प्रथमप्रपाठकः॥ कंडिका॥२१॥ चतुर्द्धोविहितो
हवाऽअग्रेग्निरास॥सयमग्रेग्निंहोत्रायप्रावृणातसप्राधन्वद्यंद्वितीयं
प्रावृणातसप्रैवाधन्वद्यंतृतीयंप्रावृणातसप्रैवाधन्वदथयोयमेतर्ह्यग्निः
स भीषानिलिल्येसोपःप्रविवेशतंदेवाऽअनुविद्यसहसैवाद्भ्यऽआनिन्युः

सोपोभितिष्ठेवावष्ठ्यूतास्थयाऽअप्रपदनीयास्थयाभ्योवोमामकामंनयंती
तिततऽआप्त्याःसंबभूवुस्त्रितोद्वितऽएकतः॥१॥तऽइंद्रेणसहचेरुःयथेदं
ब्राह्मणोराजानमनुचरतिसयत्रत्रिशीर्षाणंत्वाष्ट्रंविश्वरूपंजघानतस्य
हैतेपिवध्यस्यविदांचक्रुःशश्वद्धैनंत्रितऽएवजघानात्यहतदिंद्रोमुच्यत
देवोहिसः॥२॥तऽउहेतऊचुःउपैवमऽएनोगच्छतुयेस्यवध्यस्यावेदि

ह०
३३

शुरिति किमिति यज्ञः एवैष्णुमृष्टामिति तदेवेतद्यज्ञमृष्टेणुदेन्यः पात्रीनिर्णे
जनमंगुलिप्रणेजनं निनयंति ॥ ३ ॥ तद्उ तहाप्या ऽऽरुणः ॥ अत्येव वयमिदमस्मा
त्परोनयामेति कमनीतिय ऽ एवा दक्षिणेन हविर्याय ज्ञाता ऽइति तस्मान्ना
दक्षिणेन हविर्या यजेताप्येष्ष हयज्ञो मृष्ट ऽ अपस्पा ऽतहतस्मिन्न्जतेयोद ३३
क्षिणेन हविर्णायजते ॥ ४ ॥ ततोदेवाः एतां दर्शपूर्णमासयोर्दक्षिणामकल्प

यन्युदन्वा सूर्यं नुद दक्षिणार्धे हविरसदिति तन्नाना निनयति तथैस्यो समदं करो
ति तद नितपति तच्छेनाः इत्यतेन त्वपतिसनिनयति त्रितायत्वाद्वितायत्वैकतायले
तिपषु हैवाएत ऽ आलभ्यते यत्सुरोडाशः ॥ ५ ॥ सुरूपं हैवै देवाः अग्रे पशुमा
लेभिरे तस्यालब्धस्य मेधोपचक्राम सोऽश्वं प्रविवेश तेऽश्वमालभंत तस्याल
ब्धस्य मेधोपचक्राम स गां प्रविवेश ते गामालभंत तस्यालब्धस्य मेधोपच

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह०
३४

क्रामसोऽग्निंप्रविवेशतेविमालभंतंतस्मालब्धस्यमेधोपचक्रामसोजंप्रविवेश
तेजमालभंतेतस्यालब्धस्यमेधोपचक्राम॥६॥सइमांपृथिवींप्रविवेशातं
खनंतइवान्वीषुस्तमन्वविंदंस्ताविमौव्रीहियवौतस्मादप्येतावेतर्हिखनंतइ
वैवानुविंदंतिसयावद्वीर्यवद्धवाअस्यैतेसर्वेपशवआलब्धाःस्युस्तावद्वी ३४
र्यवद्धास्यहविर्हविरेवभवतियएवमेतद्वेदात्रोसासंपद्यदाहुःपांक्तःप

शुरिति॥७॥यदापिष्टान्यथलोमानिभवंतियदापआनयत्यथत्वग्भवतिय
दासंयौत्यथमांसंभवतिसंततइवहिसतर्हिभवतिसंततमिवहिमांसंय
दाशृतोथास्थिभवतिदारुणइवहिसतर्हिभवतिदारुणमिवास्थ्यथ
यदुद्वासयिष्यन्नभिघारयतितन्मज्जानंदधात्येषोसासंपद्यदाहुःपांक्तः
पशुरिति॥८॥सयंपुरुषमालभंतासकिंपुरुषोभवद्यावश्वंचगांचतेगौ

ह०१
३५

श्री

स्वगाकृत्स्वान्नवतीयमविमालननंतसऽतुद्गोनवध्यमजमालननंतसर्वोरत्नी
नवत्तस्मादेतेषांपशूनांनालिततमुपक्रांतमेध्याहेतेपशवः॥८॥ब्राह्म
णां॥१॥इंद्रोहवृत्रायवज्रंप्रजहार॥सप्रहृतश्चतुर्धाभवत्तस्यस्फ
स्तृतीयंवायावद्वायूपस्तृतीयंवायावद्वारथस्तृतीयंवायावद्वायत्रश्रा ३५
दस्तत्कृकलाशीषेतसोऽपतिद्याशरोऽभवत्तस्माच्छरोनामयदशीर्यतवत्स

वत्तुर्धाव्रज्ञोऽभवत्॥१॥ततोद्वाभ्यांब्राह्मणायज्ञेचरंति।द्वाभ्यांराजन्यबंधव
संव्याध्येरथेनचस्फ्येनचब्राह्मणारथेनचशरेणचराजन्यबंधवः॥२॥सयस्मा
मादत्तेयूपंचवतदिंद्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छदेवमेवैषएतंपाप्मनेद्विषते
भ्रातृव्यायवज्रमुद्यच्छतितस्माद्वैस्फ्यमादत्ते॥३॥तमादत्तेदेवस्यत्वासवि
तुःप्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामाददेऽध्वरकृतंदेवेभ्यइतिसविता

३६ वैदेवानांप्रसवितातत्सवितृप्रसूतऽएवैनमेतदादत्तेश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनाव
ध्वर्यूतयोरेवबाहुभ्यामादत्तेनस्वाभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामितिपूषाभागदु
घस्तस्यैवहस्ताभ्यामादत्तेनस्वाभ्यांवज्रोवाऽएषतस्यनमनुष्योभर्तात
मेताभिर्देवताभिरादत्ते॥४॥आददेध्वरकृतंदेवेभ्यऽइति।अध्वरोवैयज्ञोयज्ञ ३६
कृतंदेवेभ्यऽइत्येवैतदाहतंसव्येपाणौकृत्वादक्षिणेनाभिमृश्यजपतिसं

श्यत्यैवैनमेतद्यजुष्पति॥५॥सजपति।इंद्रस्यबाहुरसिदक्षिणऽइत्येवमेवैतद्वीर्य
वत्तमोयऽइंद्रस्यबाहुर्दक्षिणस्तस्मादाहेंद्रस्यबाहुरसिदक्षिणऽइतिसह
स्रभृष्टिःशततेजाऽइतिसहस्रभृष्टिर्वैसवज्रऽआसीच्छततेजायंतंवृत्रा
यप्राहरत्तमेवैतत्करोति॥६॥वायुरसितिग्मतेजाऽइति।एतद्वैतेजिष्ठंतेजो
यदयंयोयंपवतऽएषहीमांल्लोकांस्तिर्यङ्ङनुपवतेसंश्यत्यैवैनमेतद्वि

यतो वधऽइति यदि नाभिचरेदप्यु ऽअभिचरेदमुष्य वधऽइति ब्रूयात्तेन स्व
ऽशितेनु नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीं नेदनेन क्रूरेणास्वऽशितेनात्मानं
वा पृथिवीं वा हिनसानीति तस्मान्नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीम् ॥७॥ देवा
श्च वाऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ते ह स्मायुद्देवाऽअसुराञ्ज 37
यन्ति ततो ह स्मैवैनान्पुनरुपोत्तिष्ठन्ति ... ते ह देवाऽऊचुर्जयामो वाऽ

असुरांस्ततस्त्वेव नः पुनरुपोत्तिष्ठन्ति कथं न्वेनाननपजय्यं जयेमेति ॥८॥ स हा
ग्निरुवाचोदञ्चो वै नः पलाय्यमुच्यन्तऽइत्युदञ्चो ह स्मैवैषां पलाय्यमुच्यन्ते ॥९॥
स हाग्निरुवाच अहमुत्तरतः पर्येष्याम्यथ यूयमित उपसंरोत्स्यथ तान्स
ऽरुध्येतृंश्च लोकैरभिनिधास्यामो यदु चेमांल्लोकानुतिच त्रयं ततः पुनर्न
सचरिष्यन्तऽइति ॥१०॥ सोऽग्निरुत्तरतः पर्यैदथेमऽइतऽउपसमरुन्धंस्तान्

हु०
३८।

सऽहकृत्स्नैतित्रिल्लोकेरत्निंन्यदधुर्यदुत्वेमांल्लोकाननुतिवउर्थंततःपुनन्तस्समिद्
धतदेतंनिदानेनयुक्तंवयस्तुः॥२२॥सयोसावस्मीदुत्तरतःप्रपतिः॥अग्निरेवैष
निदानेनतानच्छमुरेवैतऽउपसदुपराद्धितांसऽहकृत्स्नैतित्रिल्लोकेरत्निनि
दधातियदुत्वेमांल्लोकाननुतिवउर्थंततःपुनन्त्संसिद्धिहन्तेतस्मादप्येतद्यस्युरानस्ती ३८
ग्निहतेष्वेनद्यवैनांदेवाऽआत्मानभ्यंततेनैवेना नपश्यतहिंत्राहन्तयायरेववाध

ति॥२३॥यऽन्नःएवयऽउग्मानायारातीयतिपुरश्चेनंदेष्वेतमेवैतदेत्रिल्लोकेरत्नि
निदधातियदुत्वेमांल्लोकाननुतिवउर्थःसवाऽएष्वित्रिल्लोकेरत्निनिदधद्युत्वे
मांल्लोकाननुतिवउर्थमस्माऽएवसर्वऽहरत्यस्माऽहीमेसर्वेलोकाःप्रतिष्ठितं
किंऽहिहरेद्यदेतुरिद्धऽहरामिद्विवऽहयामीतिहरेत्तस्मादस्माऽएवसर्वऽहं
रति॥२४॥अथटलामंतड्यिप्रहरति॥नेदनेनवज्रेणसुप्रिशितेनष्टश्चिवाऽ

ह ३

हिनसानीतितस्मात्तृणमंतर्द्धायप्रहरति॥५॥सप्रहरतिपृथिविदेवयजन्यो
षध्यास्तेमूलंमाहिंसिषमितुवमूलामिववाऽएनामेतत्करोत्याददानस्तामे
ते३ तदाहौषधीनांमूलानिमाहिंसिषमितिव्रजंगच्छगोष्ठानमित्यस्तिनिधास्यन्नु
वेतदन्नपक्रामिकुर्वत्तान्नपक्रामिमुद्रुंजंतस्तस्मादाहव्रजंगच्छगोष्ठानमिति
वर्षतुतेद्यौरित्यित्रवाऽअस्यैस्वनन्तःक्रूरीकुर्वन्त्यपघ्नन्तिशांतिरापस्तदद्भिःशां

त्याशमयतितदद्भिःसंदधातितस्मादाहवर्षतुतेद्यौरितिबधानदेवसवितःपर
मस्यांपृथिव्यामितिदेवमेवैतत्सवितारमाहाधेतस्मिन्बधानेतियदाहपरमस्यां
पृथिव्यामितिशतेनपाशैरित्यमुवेतदाहयोस्मांद्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तमतो
मामौगितियदिनाभिचरेद्युद्यभिचरेदमुमतोमामौगितिब्रूयात्॥६॥अथ
द्वितीयंप्रहरतिअपाररुंपृथिव्यैदेवयजनाद्वध्यासमित्यररुर्हवैनामासुर

हृ ४१

रक्षसमासत्तंदेवाऽअस्याऽअपाघ्नंस्तथोऽएवैनमेतद्देवोऽस्याऽअपहन्त्युरुंग

च्छगोष्ठानंवर्षतुतेद्यौर्बधानदेवसवितःपरमस्यांपृथिव्यांशतेनपाशैर्यो

ऽस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तमतोमामौगिति॥२७॥तमग्नीदभिनिदधाति।अरत्नौ ४०

दिवंमापप्तऽइतियत्रवैदेवाऽअरुन्धमस्त्वरद्धसमपाघ्नन्सदिवमपिप

तिषन्तमग्निरत्निन्यदधादरत्नौदिवंमापप्तऽइतिसनदिवमपतत्तथोऽएवै

नमेतदध्वर्युरेवास्माल्लोकादन्तरेतिदिवोमग्नीदस्मादेवंकरोति।तद्वाऽअथस्तंत्तु

पायुहरति।इमस्तृर्घ्यंभास्कन्तित्पपेवाऽअस्येऽइमोयमस्याऽइमंरसंप्रजाः

उयजोस्वंत्यप्रतेदिवंमापप्तदित्यैवैतदाहव्रजंगच्छगोष्ठानंवर्षतुतेद्यौर्बधानदेव

सवितःपरमस्यांपृथिव्यांशतेनपाशैर्योऽस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तमतोमा

मौगिति॥२८॥सवैत्रिर्यजुषाहरति।त्रयोवाऽइमेलोकाऽएभिरेवैनमेतल्लो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दू

केरन्तिनिदधात्यद्वावैतद्युदिमेल्लोकाऽ अहोतद्यद्युक्तस्मात्रिप्येनुपाहरति
२०॥ तस्लुंस्वचतुर्थं।सचुदिमांल्लोकानतिचतुर्थमस्तिवानुवातेनैवैतद्द्विषंतंभ्रा
तृव्यमवाधतेनद्वावैतद्युदिमांल्लोकानतिचतुर्थमस्तिवानन्वानद्वोतद्युक्तस्मी
तस्मात्तस्लुंश्चतुर्थं॥२१॥ब्राह्मणं॥२॥देवाश्चवाऽअसुराश्चाउभयेप्राजापत्याः ४२
पस्पृधिरे ततोदेवाऽअनुव्यमिवासुरथहासुरामेनिरेस्माकमेवेदंखलुभु

वनमिति॥१॥तेहोचुः।हंतेमांपृथिवींविभजामहैतांविभज्योपजीवामेतितामौक्ष्णै
श्चर्मभिःपश्चात्प्रांचोविभजमानाऽअभीयुः॥२॥तद्वैदेवाःशुश्रुवुः।विभजंतेह
वाऽइमामसुराःपृथिवींप्रेततदेष्यामोयत्रेमामसुराविभजंतेकेततःस्यामयद
स्यैनभजेमहीतितेयज्ञमेवविष्णुंपुरस्कृत्येयुः॥३॥तेहोचुःअनुनोस्यांपृथिव्या
माभजतास्त्वेवनोप्यस्यांभागऽइतितेहासुराऽअसूयंतऽइवोचुर्यावदेवैष

दू॰ ४२

विष्णुरत्तिर्येतावद्वेदमङ्गुति॥४॥वामनो ह विष्णुरास तद्देवा न जिहीडिरे महद्वै नो दुर्ये नो यज्ञसंमितमदुरिति॥५॥ते प्राञ्चं विष्णुं निपाद्य छन्दोभिरभितः पर्यगृह्णन् गायत्रेण त्वा छन्दसा परिगृह्णामीति दक्षिणतस्त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा परिगृह्णामीति पश्चाज्जागतेन त्वा छन्दसा परिगृह्णामीत्युत्तरतः॥६॥ ४२

तं छन्दोभिरभितः परिगृह्याग्निं पुरस्तात्समाधाय तेनार्चन्तः श्राम्यन्तश्चे

रुस्तेनेमां सर्वां पृथिवीं समविन्दन्त यदेनेनेमां सर्वां समविन्दन्त तस्माद्वेदिर्नाम तस्मादाहुर्यावती वेदिस्तावती पृथिवीत्येतया हीमां सर्वां समविन्दन्तैवं ह वा इमां सर्वां सपत्नानां संवृङ्क्ते निर्भजत्यस्यै सपत्नान्य एवमेतद्वेद॥७॥सोऽयं विष्णुर्ग्लानिश्छन्दोभिरभितः परिगृहीतोऽग्निः पुरस्तान्नापक्रमणमास स तत एवौषधीनां मूलान्युपमुम्लोच ते ह देवा ऊचुः क्व नु

हृ० ४३
नुद्धिसुरस्तात्वनुपश्चीन्नदितितेहोचुश्छंदोभिरभितःपरिगृहीतोग्निरसुरस्ता
न्नापक्रमिष्यामस्तस्मैवान्विच्छतेतितंखनंतइवान्वीयुस्तंत्र्यंगुलेन्वविंदंस्तस्मा
त्र्यंगुलावेदिःस्यात्तदुहापिपांचिस्त्र्यंगुलामेवसौम्यस्याध्वरस्यवेदिंचक्रे॥९॥
तदुतथानकुर्यादोषधीनांवैसामूलान्युपम्लोचंतितस्मादोषधीनामेवमूला ४३
न्युच्छेत्तवैब्रूयाद्यन्वेवात्रविष्णुमन्वविंदंस्तस्माद्वेदिर्नाम॥१०॥तमन्नविद्या

त्तरेणपरिग्रहेणपर्यगृह्णन्स्मुत्स्माद्वासिभिरिवासीतिदक्षिणतःइमामेवैत
त्पृथिवींसंविद्यसुरमांशिवामकुर्वतस्योनावासिर्मरुद्वावासीतिप
श्चादिमामेवैतत्पृथिवींसंविद्यस्योनांसुषदामकुर्वतइरावतीवासिपय
स्वतीत्युत्तरतःइमामेवैतत्पृथिवींसंविद्यरसवतीमुपजीवनीयामकुर्व
त॥११॥सवैत्रिःपूर्वंपरिग्रहंपरिगृह्णातित्रिरुत्तरंतत्षट्कृत्वःषड्वाऋतव

संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावंत
मेवैतत्परिगृह्णाति ॥१२॥ षड्भिर्व्याहृतिभिः पूर्वं परिग्रहं परिगृह्णाति षड्वा ऋतु
र्लद्वादशकृत्वो द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावा
नेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावंतमेवैतत्परिगृह्णाति ॥१३॥ व्याममात्री पश्चा ४४
त्स्यादित्याहुः एतावान्वै पुरुषः पुरुषसंमिता ह्यरत्निः प्राची त्रिवृद्धि यज्ञो नात्र मा

त्रास्ति यावतीमेव स्वयं मनसा मन्येत तावतीं कुर्यात् ॥१४॥ अन्तितो ग्निमुद्धंसा
तन्वयति॥ योषा वै वेदिर्वृषाग्निः परिगृह्य वै योषा वृषाणं शेते मिथुनमे
वैतत्प्रजननं क्रियते तस्मादन्तितो ग्निमुद्धंसादयति ॥१५॥ सा वै पश्चाद्वरीय
सी स्यात् मध्ये संह्वारिता पुनः पुरस्तादुर्वीव मिव हि योषां प्रशंसंति पृ
थुश्रोणिर्विमृष्टान्तरा ऽसा मध्ये संग्राह्येति जुष्टामेवैनामेतद्देवेभ्यः करोति ॥१६॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सावैप्राक्प्रवणास्यात्॥प्राचीहिदेवानांदिगथोऽउदक्प्रवणोदीचीहिमनुष्याणां
दिग्दक्षिणतःपुरीषंप्रत्युदूहेदेषावैदिक्पितृणांऽसायद्दक्षिणाप्रवणास्यात्क्षि
प्रेहयजमानोमुंलोकमियात्तथोहयजमानोज्योग्जीवतितस्माद्दक्षिणतःपुरीषं
प्रत्युदूहतिपुरीषवतींकुर्वीतपशवोवैपुरीषंपशुमतीमेवैनामेतत्कुरुते॥७॥ २५॥
तांप्रतिमाष्टिदेवाहवैसंग्राममुसंनिधास्यन्तस्तेहोचुर्हन्तयदस्यैपृथिव्याऽअ

नामृतंतच्चन्द्रमसिनिदधामहेसयदिनऽइतोसुराजयेयुस्ततएवार्चन्तःश्राम्यन्तःपु
नरभ्युत्तिष्ठेमेतिसयदस्यैपृथिव्याऽअनामृतंदेवयजनमासीत्तच्चन्द्रमसिन्यदध
स्प३ ततदेतच्चन्द्रमसिकृष्णंतस्मादाहुश्चन्द्रमस्यस्यैपृथिव्यैदेवयजनमित्यपिह्वाऽअ
स्यैतस्मिन्देवयजनऽइष्टंभवतितस्माद्वैप्रतिमाष्टिद्वयाऽसप्रतिमाष्टिपुराक्रूरस्य
विसृपोविरप्शिन्नितिसंग्रामोवैक्रूरऽंसंग्रामेहिक्रूरंक्रियतेहतःपुरुषोहतोऽश्वः

ह०
४६

तेसुराहेत्संग्रामान्युदधततस्मादाहपुराक्रूरस्यविसृपोविरप्शिन्नित्युदादा
यपृथिवींजीवदानुमित्युदादायहियदस्यैपृथिव्यैजीवमासीत्तच्चंद्रमसिन्युदध
ततस्मादाहोदादायपृथिवींजीवदानुमितियामैरयंश्चंद्रमसिस्वधाभिरितियांवैचं
द्रमसिब्रह्मणादधुरित्येवैतदाहतामुधीरासोऽअनुदिश्ययजंतऽइत्येतेनोह ४६
तामनुदिश्ययजंतेपिहवाऽअस्यैतास्मिंदेवयजनऽइष्टंभवतियऽएवमेतद्वेद॥१९॥

अथाहप्रोक्षणीरासादयेति।वज्रोवैस्फ्यो ब्राह्मणश्चेमंपुरायज्ञमभ्यगुप्तांयुक्तो
वाऽआपस्तद्वज्रमेवैतदभिगुप्त्याऽआसादयतिस्फ्यऽउपर्युपर्येवप्रोक्षणीर्धार्य
माणाऽअथस्फ्यमुद्यच्छत्यथयन्निहितऽएवस्फ्येप्रोक्षणीरासादयेद्द्यौवैहसमृछ
तातांतथोऽरक्षुज्ञौनसमृच्छेतेतस्मादुपर्युपर्येवप्रोक्षणीर्धार्यमाणाऽअथस्फ्यमु
द्यच्छति॥२०॥अथैतांवाचंवदतिप्रोक्षणीरासादयेध्मंबर्हिरुपसादयस्रुवंसंमृ

घुा॰

द्विपत्नीः सं नेद्येनो देहीति सं प्रैषु एवैव स प्रदिकामु येत ब्रूयादेतद्धु कामयेत

ष्विनाड्रियेत स्वयमु ह्येवैतद्धेदेद मुतः कर्मकर्तव्यमिति॥२१॥ अथो दंष्ट्रिस्पर्शं

प्रहरति। अमुष्मै त्वा वज्रं प्रहरामीति यद्यन्तिके हन्त्रो वैस्पृस्तरणुतेहैवैनेनु॥२२॥

अथ पाणी अवनेनिक्ते। यदस्यैव क्रूरमन्तर्हृदयस्य एतदहाशीत्तस्मात्पाणी अ

वनेनिक्ते॥२३॥ स ये हाप ईडिरा ते ह स्माव मुंयं यजंते ते पापीयांसः आसुरथ

य एवमेनेडिरे ते श्रेयांसः आसुस्ततो ऽद्धा मनुष्यान्विविदये यजंते पापीयांसः स्ते

न्भवंति य उ न यजंते श्रेयांसस्ते भवंतीति ततो ऽद्भुतो देवान् ह विन्नजगामेतः प

दाना द्विदेवा उपजीवंति॥२४॥ ते ह देवा ऊचुः बृहस्पतिमांगिरसम् अद्धा वै म

नुष्यान विदत्तेभ्यो द्विशे हि पश्यामिति स ह त्यो वाच बृहस्पतिरांगिरसः कथा न यज

ध्व इतीति ह खुः किं काम्याय का मस्यिय यजंते पापीयांसः स्ते भवंति य उ न यजंते

हृ७
५८

अप्या॑ऽसस्तु नवंतीति॥२५॥सहोवाच॥बृहस्पतिरांगिरसो यज्ञस्य देवानां
परिबृतं तद्देवयज्ञो नवति यत्कृतानि हवींषि निष्कृता वेदिस्तेनाव मर्शमिवारि
तस्मात्पापीयान्सो ऽन्नतते नाव मर्शयज्ञं तथा श्रेयान्सो न विव्यथेत्याकियतः इ
त्पावर्हिषस्तरणादिति बर्हिर्वाह वैरक्षंस्येव माथ्याम्पति सयदि पुरा बर्हिषस्तरणा
देविदापद्येत बर्हिर्वत स्तरणं नपास्यद थयदा बर्हिः स्तरणं त्पापि पद्यादित्विति

सयो हैवं विद्वानव मर्शयज्ञति श्रेयान्हैव नवति तस्माद्नव मर्शमिवयजेत॥२६॥ब्रा
ह्मणं॥३॥द्वितीयोध्यायः॥सवै स्रुवःसंमार्ष्टि तद्यस्रुवःसंमार्ष्टि यथा वै देवानां चर
णं तद्वाऽअस्तु मनुष्याणां तस्माद्यदा मनुष्याणां परिवेषणमुपकल्पं नवति॥१॥अ
थ पात्राणि निर्णेनिजति ते निर्णिज्य परिवेविषत्येवं वा एष देवानां यज्ञो नवति
यः कृतानि हवींषि निष्कृता वेदिस्तेषामेतान्येव पात्राणि यत्स्रुवः॥२॥सयत्संमार्ष्टि॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२०
४५

निर्णेनिक्त्येवैनाऽएतन्निर्णिक्ताभिः प्रचराणीति तद्वा इयेनैव देवेभ्यो निर्णेनिक्त्यन्येन
न मनुष्येभ्यो व्यावृत्तं ह्यस्तरणं देवेभ्य आपो हि कुशा ग्रहस्तपुरस्तैनैनमनुष्येभ्यो
द्विरेवैवं ब्रूते न्नानाभवति॥२॥ अथ स्रुवमादत्ते तं प्रतपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्यु
ष्टा अरातयो निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातय इति वा॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वाना
स्तेऽसुररक्षसेभ्य आसंगाद्बिभयांचक्रुस्तद्यज्ञमुखादेवैतन्नाष्ट्रा रक्षांस्यतो

पहन्ति॥५॥ अर्द्धं प्रयावक॥६॥ स वा अग्रैरन्तरतः संमार्ष्टि अनिशितोऽसि सपत्न
क्षिदिति यथानुपरतो यजमानस्य सपत्नो हिंस्यादेवमेतदाह वाजिनं त्वा
ऽभ्यायै संमार्ज्मीति यज्ञियं त्वा यज्ञाय संमार्ज्मीत्येवैतदाह तेनैव सर्वौ स्रुवान्त्सं
मार्ष्टि यथा गृहीत्वेति स्रुवं तूष्णीं प्राशित्रहरणं॥६॥ स वा अग्रैरन्तरतः संमार्ष्टि
मूलैर्बाह्यत इतीव ह्ययं प्राण इतीवोदानः प्राणोदानावेवैतद्दधाति त

[illegible]

स्मादितो वैमानि लोमानीति विमानि ॥७॥ स वै संसृज्य संसृज्य प्रतप्य प्रतप्य प्र
यच्छति यथा वै मर्शनिर्णिज्यान्वमर्शयेत्तं परिह्वालयेदेवं तत्तस्मात्प्रतप्य
प्रतप्य प्रयच्छति ॥८॥ स वै स्रुवमेवाग्रे संमार्ष्टि अथेतराः स्रुचो योषा वै स्रुग्वृ
षा स्रुवस्तस्माद्यद्यपि बह्व्य इव स्त्रियः सार्द्धं यन्ति य एव तास्वपि कुमारक इ
व पुमान्भवति स एव तत्र प्रथम एत्यन्वञ्च इतरास्तस्मात्स्रुवमेवाग्रे सं

मार्ष्ट्यथेतराः स्रुचः ॥९॥ स वै तथैव संमृज्यात् यथाग्निं नाभिव्युद्देद्यथाय
स्मा अशनमाहरिष्यन्स्यात्तं पात्रनिर्णेजनेनाभिव्युक्षेदेवं तत्तस्मादु तथैव
संमृज्याद्यथाग्निं नाभिव्युद्देत्प्राञ्चिव्यैवैनं अमुष्मा ॥१०॥ तद्धैके स्रुव एव संमार्ष्टि नान्या
न्त्सावन्मादधतिक्षिदस्याहुर्नवंस्रुव एनं समन्मादिक्षुरिदं वै किं चिद्यस्रुस्य
दिदं वृहिव्द्धयिनाङ्कवदितितदु तथा न कुर्याद्यथायस्मा अशनमाहरे

६०॥
५१ ...त्रानिर्णिज्यनंपाप्मने देवेभ्यस्तस्मादुपराम्पदैवेतानि॥११॥अथपत्नीं संनह्
ह्यति।जघनार्द्धोवाऽएषयज्ञस्ययत्पत्नीप्राञ्चमेवयज्ञंतायमानायादितिसंन
ह्यति।योक्त्रेणसंनह्यति।योक्त्रेणहियु
ग्वेनामेतद्युक्तामेयज्ञमुन्वासाताऽइति॥१२॥योक्त्रेणसंनह्यति।योक्त्रेणहियु ५१
ग्यंयुक्तंत्पुश्चिवेपत्न्याऽअमेध्यंयदवाचीनंनाभेरथैतदाज्यमवेक्षिष्यमाणा
द्यो१ नवतितद्देवास्याऽएतद्योक्त्रेणांतर्द्धात्यथमेध्येनैवोत्तरार्द्धेनाज्यमवेक्षतेत

कौ-

स्मात्पत्नीं संनह्यति॥१३॥सवाऽअभिवासःसंनह्यति।ओषधयोवैवासोवरु
णायारज्जुस्तदोषधीरेवैतदंतर्द्धाति।तथैनामेषापाशयारज्जुर्नहिनस्तित
स्मादभिवासःसंनह्यति॥१४॥पासंनह्यति।अदित्यैरास्नासीतीयंवैपृथिव्यदि
तिःसेयंदेवानांपत्न्येषावाऽएतस्यपत्नीभवतितदस्याऽएतद्रास्नामेवकरोति
नेरज्जुंहिरोवैरास्नातामेवास्याऽएतत्करोति॥१५॥सवैनग्रंथिंकुर्यादित्प

१ ह० ५२

ल्पो वै ग्रन्थिर्वरुणो हैनां गृह्णीयाद्यदु ग्रन्थिं कुर्यात्तस्मान्न ग्रन्थिं करोति ॥१६॥ अ
ऊर्ध्वमेनामूहति । मेध्या वाऽस्या आसीत् । सा वै न पत्न्यास्त्वा वी यज्ञमन्वासीतेयं वै पृथि
व्यदितिः सेयं देवानां पत्नी सा पत्न्या सा वा देवानां यज्ञमन्वास्ते तदिमामन्वा
रोहेत्स्या सुन्नो हि प्रेमं लोकमियात्तथाह पत्नी ज्योग्जीवति तद्यस्मा एवैतन्निह्नुते ५२
तथो हैनामियं न हिनस्ति तस्माद्दक्षिणत इवैवान्वासीत ॥१७॥ अथाज्यमवे

क्षते । योषा वै पत्नी रेत आज्यं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मादाज्यमवेक्ष
ते ॥१८॥ सावेक्षते । अदब्धेन त्वा चक्षुषावपश्यामीत्यनार्तेन त्वा चक्षुषावपश्या
मीत्येवैतदाहाग्नेर्जिह्वासीति यदा वा एतदग्नौ जुह्वत्यथाग्नेर्जिह्वा इवोत्ति
ष्ठति तस्मादाहाग्नेर्जिह्वासीति सुभूर्देवेभ्य इति साधुर्देवेभ्य इत्येवैतदाह
॥ धाम्ने धाम्ने मे भव यजुषे यजुष इति सर्वस्मै मे यज्ञायैधीत्येवैतदाह ॥१९॥

ह०
प३

अथाज्यमादायप्राङुदाद्रवति।तदाहवनीयेधिश्रयतियस्याहवनीयेहवींऽषिश्र
पयंतिसर्वेमियज्ञः आहवनीयेहस्तोसादितुष्यद्यदश्रीमुत्राग्निमुपयक्तिपत्नीऽव
वकाशयिष्यन्भवतिनहितदवकल्पतेयत्साग्निप्रत्याहरेत्पत्नीमवकाशयिष्या
मीत्यथयत्पत्नीन्नावकाशयेदंतरियाद्धयज्ञात्पत्नींतथोहयज्ञात्पत्नींनांतरेति प३
तस्मादुसार्द्धमेवाधिश्रित्यप्रागुदाहरत्यवकाशयपत्नीयुस्योपत्नीननुवत्स्युत्र॥

एवतस्मादाहवनीयेधिश्रयतिसतऽआदायैतदंतर्वेद्यासादयति॥१९॥तदाहुःनां
तर्वेद्यासादयेदितोवैदेवानांपत्न्यस्तुयाऽयंत्यवससन्नाऽअहदेवानांपत्नीःकं
रोतिपरःपुंसोहास्यपत्नीभवतीतितदुहस्माहयाज्ञवल्क्यो।यथादिष्टंपत्न्याऽ
अस्तुकस्तदाद्रियेतयत्परःपुंसावापत्नीस्याद्यथावायज्ञोवेदिर्यज्ञःआज्यं
यज्ञाद्यज्ञंनिर्मिमाऽइतितस्मादंतर्वेद्येवासादयेत्॥२०॥द्रोणीण्युपविले

९०
५८ नवतः॥ततः प्रादेशेताभ्यामुत्पुनात्येकोवा उत्पवनस्पवेषु भूयिष्ठमिवै
तत्करोति॥२२॥स उत्पुनाति सवितुर्वा प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सू
र्यस्य रश्मिभिरिति सोऽसावेव बन्धुः॥२३॥शत २००॥ अथाज्यलिप्साभ्यां पवित्रा
भ्यां प्रोक्षणीरुत्पुनाति सवितुर्वः प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य ५८
रश्मिभिरिति सोऽसावेव बन्धुः॥२४॥ तद्यदाज्यलिप्साभ्यां पवित्राभ्यां प्रोक्ष

णीरुत्पुनाति तदप्सु पयो दधाति तदिदमप्सु पयो हितमिदं हि यदा वर्षत्यथौ
षधयो जायन्त ओषधीर्जग्ध्वाऽपः पीत्वा तत एष रसः संभवति तस्मादु रसस्यो
चैव सर्वत्वाय॥२५॥ अथाज्यमवेक्षते। तद्धैके यजमानमवेक्षयन्ति तदु
तथा न कुर्यात् कथं नु न स्वयमध्वर्युर्नावेक्षेत कथं स्वयं नान्वारभेत
नूयस्य ... इत्याशिषः क्रियन्ते कस्यान्वेषा स्तैव ... नवतीति यां वै कां च यज्ञ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२॥ित्विति॥ आशिषमाशास्ते यजमानायैवसा तस्माद्यचक्षुरेवावेदेवता॥२६॥ सो वै
एतत्सत्यं वै चक्षुः सत्यं हि वै चक्षुस्तस्माद्यदिदानीं द्वौ विवदमानावेयातामहमदर्श
महमश्रौषमिति य एवं ब्रूयादहमदर्शमिति तस्मा एव श्रद्दध्याम तत्सत्येनैवै
तन्मुमर्द्दयति॥२७॥ सो वेद्दतेतेजोऽसि शुक्रमस्यमृतमसीति स एष सत्य एव
मंत्रस्तेजोऽसि शुक्रमसि अमृतमसीति तत्सत्येनैवैतन्मुमर्द्दयति॥२८॥ ब्राह्मणं ५॥ ५५

स्रुरुषो वै यज्ञः स्रुक पस्तेन यज्ञो पुदेनं स्रुकप्रस्तनुत एषवैतायमानो यायाने
व पुरुवस्ताणान्यिध्यीयेनेतस्मात्सुरुषो यज्ञः॥१॥ तस्येयमेव जुहूः। उद्यमुपसृ
मेव ध्रुवा तद्व्या आत्मन एवेमानि सर्वाण्यंगानि प्रभवंति तस्माद्ध्रुवायाः
एव सर्वो यज्ञः प्रभवति॥२॥ प्राण एव स्रुवः सोऽयं प्राणः सर्वाण्यंगान्यनुसंच
रति तस्मात्स्रुवः सर्वा अनु स्रुचः संचरति॥३॥ तस्यासावेव द्यौर्जुहूः। अथेद

६०
५६

मंतरिक्षमुपनिदध्यमेवं भवातह्वा ऽस्य ऽखेमे सर्वे लोकाः प्रजवंति तस्म
दुभ्यवाया ऽएव सर्वे पितरः प्रजवंति ॥४॥ अयमेवस्फेवोय यः पवते सोयमिमां
सर्वांल्लोकाननुपवते तस्मादस्फेवः सर्वो ऽनुस्फुरः संचरति ॥५॥ स ऽएष ५६
स्युपज्ञत्वायमानः देवेभ्यस्तापनत्वनुष्टुभं दोग्धो प्रहविस्तद्देवानां यजु
मो राजा युक्तोदीक्षस्तत्तदादिश्य ग्रहः त्यमुष्मैलोकमनुष्टुभं गृह्णामीत्येवाहितु
मु

॥ श्री मिगोपालजि मा पुत्र शंकरजिनि पोथि छे

पां ५६ ॥ अथ यान्युज्यानि रहस्ते यत्तनुष्टुभ्येव तानि छंदोभ्य आरहंते तत्र दना
दिश्या ऽप्यस्यैव रूपेण गृह्णाति स वै चतुर्थं ग्रहं गृह्णात्यष्टौ सुत्वा ऽ उपयन्तु ति ॥७॥
स पुनश्चतुर्थं ग्रहं गृह्णाति यत्तनुष्टुभ्यस्तं गृह्णाति अयाज्येभ्यो हितं गृह्णात्येतावे
हि अयाजास्तं तद्दनादिश्या ऽप्यस्यैव रूपेण गृह्णात्युज्जामितायै जामिह कुर्या
द्यह संतायत्वाप्नोप्तायत्वेति गृह्णीयात्तस्माद्दनादिश्या ऽप्यस्यैव रूपेण गृ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ह्णाति॥८॥ अथयदष्टौ स्रुवाउपजुतिगृह्णाति। छंदोभ्यस्तद्गृह्णात्यन्वायोजेन्यो
हि स गृह्णाति छंदांसि सिप्यन्त्यपाजान्तस्तदनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णात्यु
जामितायै जामि ह कुर्याद्यद्गायत्र्या त्रिष्टुभेत्ति गृह्णीयात्तस्मादनादिश्या
न्यस्यैव रूपेण गृह्णाति॥९॥ अथ पञ्चलुर्द्वावायांगृह्णाति सद्वस्मैतद्यज्ञाय। ५७
गृह्णाति तदनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णाति कस्मा उ तस्मादिशौ यतः सु
ह्या१

क्षियाऽएवदेवतान्यो वद्यति तस्मादनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णाति॥१०॥ युज
मानऽएवनुहम्नुयोमस्माऽअरातीयति सऽउपजुतमन्वतैवनुत्तसन्वायाऽ
उपजुतमन्वसैवनुद्दूराद्यऽउपजस्सवैवनुर्ज्ञांगृह्णात्यष्टौ तुवऽउपजुति
११॥ समुवत्तुर्ज्ञं गृह्णाति। अन्नारम्भेवैतत्परिमिततरं कुर्याद्संकरोत्य
थयदष्टौ तुवा उपजुति गृह्णात्यास्यमेवैतदपरिमिततरं कुर्याद्संकरोति

तद्धि समृद्धं यत्राना कुर्वाणो नाद्यो नु स्याद् ॥१२॥ स वै चतुरुत्क्रम्य जुह्वां गृह्णन्न नु यजऽआ

ज्यं गृह्णात्यष्टौ वा उपभृति गृह्णन्कनीयऽआज्यं गृह्णाति ॥१३॥ स यद्ध्रुवायां चतुर्गृहीतं

गृह्णन्नानुयजऽआज्यं गृह्णात्यत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनीयांसं करोति तस्मि

न्वीर्यं बिलं दधात्यथ यदष्टौ कृत्वऽउपभृति गृह्णन्कनीयऽआज्यं गृह्णात्याद्य

मेवैतदपरिमिततरं भूयांसं करोत्यवीर्यमबलीयांसं करोति तस्मादुत

प्र २

राऽन्नपा राज्ञि विशं प्रावसाययत्येव केवशं मैनेन जिनाति लघुयौ ल कामयेतेति यथा स व

तऽएतेनो स्तद्धीर्यतॆ जुह्वां नु यजऽआज्यं गृह्णाति स यज्जुह्वां गृह्णाति जुह्वैव तज्जु

होतीत्यथ यदुपभृति गृह्णाति जुह्वैव तज्जुहोति ॥१४॥ तदाहुः कस्माऽ उ तर्ह्युपभृति

गृह्णीयाद्यदुपभृतानु जुहोतीति स यदुपभृतान जुहुयात्पृथग्घैवेमाः प्रजाः

स्युर्नैव विमन्त्रा स्यान्नाद्यः स्यादथ यत्तज्जुह्वै व समानीय जुहोति तस्मादिमा विशः

क्षत्रियायबलिंहरंत्यथयदुपनिगृह्णातितस्मादुक्षत्रियस्यैववृषोसतिहु
स्पंपशवउपतिष्ठंतेअथयत्तुद्दैवसमानीयजुहोतितस्माद्यदातुक्षत्रियः
कामयतेथाहवैश्यमपिपुत्रपरोनिहितंतदाहरेतिनिजिनातिएवमुषाल्वकामं पा॰५
एतेतथासवतःएतेनोहतद्वीर्येण॥२५॥नानिवाएतानिछंदांस्यःआसा
निगृह्णंतस्ययज्ञक्रतुर्द्धंगृह्णातिगायत्र्यैतद्गृह्णात्यथयद्धैतान्युपअनु

तिगृह्णातित्रिष्टुभाजगत्यैतद्गृह्णात्यथयज्जुलर्द्धवायांगृह्णातिअनुष्टुभे
तद्गृह्णातिवाग्वाअनुष्टुब्वाचोवाइदंसर्वंप्रभवतितस्माद्ध्रुवायाः
एवसर्वेपिग्रहाःप्रभवंतीयंवाअनुष्टुबस्यैवाइदंसर्वंप्रभवतितस्माद
ध्रुवायाएवसर्वेपिग्रहाःप्रभवंति॥२६॥सगृह्णातिधामनामासिप्रियंदेवाना
मित्येतद्धैदेवानांप्रियतमंधामयदाज्यंतस्मादाहधामनामासिप्रियंदेवा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हं०
६९

नामित्युनाधृष्टं देवयजनमसीति धृक्तो घाऽयं तस्मादाहानाधृष्टं देवयजन
मसीति ॥१७॥ स एतेन पुरुषा स तु रुक्मां ग हलुनित्रिसलसोमं तेनैव यज्ञ
पास्मन्नुदुपस्तृतिग हलुतिसघ तु लसल सोमं तेनैव यज्ञुपास्मरु रुद्रवा पांग
हलुति त्रिसलसोमं तु दाऊ स्त्रिस्त्रिरेव यज्ञ पांग ह्लो पात्रि हृद्धिय सः ऽद्भुतितह
नु सत्तसत्तदेवात्रा हस्वत्रिरहीतु संपद्यते ॥ ब्राह्मणं ॥५॥ प्रोक्षणीर

६०

घर्षुरादत्ते स इध्ममेवाग्रे प्रोक्षति तस्मात्स्वरेभ्यो जुष्टं प्रोक्षामीति त
मेध्यमेवैतद्यज्ञियं करोति ॥१॥ अथ वेदिं प्रोक्षति वेदिरसि बर्हिषे त्वा जुष्टां प्रो
क्षामीति तन्मेध्यामेवैतद्बर्हिषे करोति ॥२॥ अथ यस्मै बर्हिः प्रयच्छति तत्प्रस्ना
पयसि ... प्रोक्षति बर्हिरसि स्रुग्भ्यस्त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति तन्मेध्यमेवै
तत्करोति ॥३॥ अथ यान्प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते तान्निरोधानां मूलानि
न स्पृशं करोति ॥४॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द०
द

पनुनक्तु दिव्यंबुंदनमसीतीयं वै पृथिव्यदितिस्तदस्याऽएवैतदोषधीनां मूला

न्युपोनक्त्यिताऽइमाऽआर्द्रमूलाः शुष्काग्रास्तस्माद्द्यापि शुष्काग्राण्यार्द्रा

ण्यार्द्रमूलानि भवंति ॥४॥ अथ त्रिस्तृणस्य ग्रंथिं पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति

त्रिवृत्स्त्रुपासीतिपक्षौ त्रिवृत्सुस्तस्यप्रथमवर्हिर्वार्तृप्ऽएतामेवास्मिन्नेतद् द

विस्लिष्टपासीतिपक्षौ त्रिवृत्सुस्तस्य ... एतामेवास्मिन्नेतद्

प्रातिपुरस्ताद्गृह्णाति पुरस्ताद्यस्य ... पस्तस्मात्पुरस्ताद्गृह्णाति ॥५॥ अथ

संनहनं त्रिस्रंसयति प्रसूत्संनहेवास्यमन्त्रो विज्ञायतऽइति तस्मात्संनहनं त्रि

स्रंसयति तद्दक्षिणायां श्रोण्यां निदधाति नाविरेवास्यैषा दक्षिणातऽइव हि

योनिर्विस्तस्माद्दक्षिणायां श्रोण्यां निदधाति तत्पुनरत्तिष्ठादयत्यन्तिकं न्नेव ही

योनिर्विस्तस्मात्पुनरत्तिष्ठादयति ॥६॥ अथ बर्हिस्तृणाति अयं वै स्तृणःप्रस्तरो

योनिर्विस्तस्मात्पुनरत्तिष्ठादयति ...

ष्ययान्युवां विलामानितान्येवास्ययद्दितरं बर्हिस्तान्येवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मा

द्द० ६२

द्बर्हिस्तृणाति ७ ॥ योषा वै वेदिः । तामेतद्देवाः पर्य्यासते ये वे मे ब्राह्मणाः शुश्रु
वांसोऽनूचानास्ते ह्यु वै नामेतत्पर्य्यासीनेषु नग्नां करोत्यनग्नताया ऽएवं तस्माद्ब
र्हिस्तृणाति ८ ॥ पृथ्वी वै वेदिः ॥ तावती पृथिव्या ओषधयो बर्हिस्तदस्यामेवैतत्पृथि
व्यामोषधीर्दधाति ता ऽइमा ऽअस्यां पृथिव्यामोषधयः प्रतिष्ठितास्तस्माद्बर्हिस्तृ ६२
णाति ९ ॥ तद्बहुलं स्तृणीयादित्याहुः पुत्रवा ऽअस्यैव बहुलतमा ओषधयस्त

दस्या ऽउपजीवनीयतमं तस्माद्बहुलं स्तृणीयादिति हैतदाहुर्ये [illegible] धित्रि
वृत्स्तृणाति त्रिवृद्धि यज्ञो थो ऽअपि प्रस्तर्वृहिः स्तृणीयान्नाणं तिहाहरिस्तु संगृतिस्ट
चिणात्यपरमधरस्मलं स्तृणात्यधरमूला ऽइव हीमा ऽअस्यां पृथिव्यामोषध
यः प्रतिष्ठितास्तस्मादधरमूलं स्तृणाति ॥ १० ॥ स स्तृणाति । ऊर्णम्रदसं त्वा स्तृ
णामि स्वासस्थं देवेभ्य इति साधु देवेभ्य इत्येवैतदाह यदाहोर्णम्रदसं त्वे

ह०

तिस्वासस्थां देवेभ्यऽइति स्वासदां देवेभ्यऽइत्येवैतदाह ॥११॥ अथाग्निं कल्प
यति शिरो वै यज्ञस्याहवनीयः पूर्वोऽग्निर्विहितः पूर्वार्धमेवैतद्यज्ञस्य कल्पय
त्युपर्युपरि प्रस्तरं धारयन्कल्पयति पयं वै स्रुक्प्रस्तरऽएतमेवास्मिन्नेतद्द
तिदधाति तस्मादुपर्युपरि प्रस्तरं धारयन्कल्पयति ॥१२॥ अथ परिधीन्परि
दधाति नेत्पुरा परिधीन्परिदधाति यत्र वै देवाऽअग्रेऽग्निं होत्राय प्रावृणत

त्द्धोवाच न वाऽअहमिदमुत्सहे यद्वो होता स्यां यद्वो हव्यं वहेयं त्रयो वै पूर्वे प्रावृढ्वं ते प्राध
व२ न्विषुस्तान्पुनः कल्पयताऽअथ वाऽअहमेतदुत्सहे यद्वो होता स्यां यद्वो हव्यं वहेयमि
ति तथेति तान्स्माऽएतान्पुनः कल्पयांचक्रुस्तऽएते परिधयः ॥१३॥ स होवाच वज्रो वैतान्व
षट्कारः प्रावृणग्वज्रो ह्येव वषट्कारस्तेनेमिमुक्तं यदेव वषट्कारोनुप्रवृक्तादेतु
रेक्तमा परिधत्त तथा मा वज्रो वषट्कारो न प्रवक्ष्यतीति तथेति तमेतैः पर्यदधुः स ल

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह० ६६ * द्वारः १

कुर्त्तोव्वयं ॥ अग्निमेकाद्वमेवैतद्ग्रुप्तेनस्पृणोति सदेतैः परिदधाति ॥१४॥ तद्
उहेतुऽअसुराऽइदमुचुऽस्मान्यज्ञेतुह्य स्विद्वास्माकमुपियन्तीनमाइति ॥१५॥ ते
ऽएतिदेवाऽअब्रुवन्यद्वह्निष्यरिधिभ्यस्कन्त्स्यति तदेधुभ्यस्त्वक्तमथयद्व
उपर्युपरिहास्यन्ति तत्त्सिद्धोविधास्यत्यथयदेनान्होष्यन्ति तद्धोविष्यतीति सयदेना ६६
ऽनुद्वति तदेनानवस्पृथखदेनानुपर्युपरिजुह्वति तदेनानवत्पयत्यद्वह्निष्यरि

धिस्कन्दतितदेतुस्मात्तंतस्मादुहन्युगाऽद्वस्कन्त्स्यादिमांवैतेपृथिवीम्प्रावि
शन्यज्ञाऽइदंकिंवस्कन्दत्यस्यामेवतत्सर्वम्प्रतितिष्ठति ॥१६॥ सुस्कन्नमग्निमि
इति भुवपतयेस्वाहा भुवनपतयेस्वाहा भूतानांपतयेस्वाहेत्येतानिवैतेषा
मग्नीनांनामानि यद्भुवपतिर्भुवनपतिर्भूतानांपतिस्तद्यथावषट्कृतंहुतमे
वमस्यैतेषांप्रीतंभवति ॥१७॥ नहैकोऽइध्मस्यैवैतान्परिधीन्परिदधाति तद

६५ त्था नुकुर्यादुनवक्कृस्नात्तस्यैतेन्नवंतिषु निधुस्यपरिदधात्यग्न्याधानायद्वेव
ग्नुः किंपुतेतस्याहैवैतेवक्कृस्नानवंतिषु स्यैतान्नन्यानाहरंतिपरिधयइतितु
स्मादन्यान्नेवाहरेयुः॥१८॥ते वै पालाशाः स्युः ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्माग्निरग्नयो हि ६५
तस्मात्पालाशाः स्युः॥१९॥यदि पालाशान्न विंदेत् अथो अपि वैकंकताः स्युर
दिवैकंकतान्न विंदेद्यथो कार्ष्मर्यमयाः स्युर्यदि कार्ष्मर्यमयान्न विंदेदथो बै

स्त३
ल्वाः स्युरथो खादिरा अथो औदुंबरा एते हि वृक्षा यज्ञियास्तस्मादेते
वृक्षाणां भवंति॥२०॥ब्राह्मणं॥३॥द्वितीयः प्रपाठकः॥कंडिका २२॥ते वा अ ६६
ग्नीः स्युः एतद्धोवाच जीवमेतु न ऽस्तेऽत्र स ऽएतेन वीर्येवंतस्माद्दार्वः स्युः॥१॥स
मध्यमुमेवाग्रे परिधिं परिदधाति गंधर्वस्त्वा विश्वावसुः परिदधात्विति विश्वस्या
रिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिड ईडित इति॥२॥अथ दक्षिणं परिद

२०
६६

धाति। इंद्रस्य बाहुरसि दक्षिणो। विश्वस्यारिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरि
डऽईडित इति॥३॥ अथोत्तरं परिदधाति। मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तां ध्रु
वेण धर्मणा। विश्वस्यारिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिडऽईडित इत्यसौ यो ६६
हितस्मादाहाग्निरिडऽईडितऽइति॥४॥ अथ समिधमभ्यादधाति॥ स मध्यमं
वाग्रे परिधिमुपस्पृशति तेनैतान्त्समिंधे यामन्वादधाति तेनोऽअग्निंप्र

त्यक्षꣳसमिंधे॥५॥ सोऽभ्यादधाति। वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमन्तꣳसमिधीमहि। अग्ने
बृहंतमध्वरऽइत्येतया गायत्र्या। गायत्रीमेवैतत्समिंधे सा गायत्री समिद्धान्यानि
छंदाꣳसि समिंधे छंदाꣳसि समिद्धानि देवेभ्यो यज्ञं वहंति॥६॥ अथ द्वितीयाꣳ
समिधमभ्यादधाति। वसंतमेवैतया समिंधे स वसंतः समिद्धः प्रजाश्च प्रजन
यंत्योषधीश्च पचंति सोऽभ्यादधाति समिदसीति समिद्धि वसंतः॥७॥ अथ यान्या
समिद्धोऽन्यानृतून्त्समिंधे ऋतवः २

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

६७

ध्यायत्युपतिष्ठस्व स्वाहाकुरस्मात्याभ्युकुस्माद्धीदत्तिरप्स्वस्या ऽइति गुह्येवा ऽआग्नि
तः परिधयो नु नेत्यथैतं सूर्यमिदं प्रस्तारा त्रिभारं करोति नेत्स्वस्तां नाष्ट्रा रक्षां
ऽस्यन्स्यवस्वरानिति सूर्यो हि नाष्ट्राणां रक्षसामपहंता ॥८॥ अथ यामेवामुं ६७
तृतीयां समिधमस्यादधाति अनुयाजेभ्यस्त्वा हरामि तस्यामेतया समिधे सब्रा
ह्मणः समिद्धो देवेभ्यो यज्ञं वहति ॥९॥ अथ स्त्रीणां त्रिः दिशु पाल्वत्रैति ॥ सद्वेदत्वा ऽ

आवायतिरश्चीं निदधाति सवितुर्बाहुभ्यां ऽइत्यथ वेदमुपः प्रस्तरोपास्यते नु
वा एवं तिरश्चीं निदधाति तस्मादिमे तिरश्चोस्मि वै हस्तं वै प्रस्तरो विधृत ऽइतरं
वार्हिः क्षत्रस्यैव विधृत्यै विधृत्यै तस्मात्तिरश्चीं निदधाति तस्माद्धेव विधृती नु
मा ॥१०॥ तु प्रस्तरं गृह्णाति ऊर्णम्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थं देवेभ्य ऽइति सा
धुं देवेभ्य ऽइत्येवैतदाह यदाहोर्णम्रदसं त्वेति स्वासस्थं देवेभ्य ऽइति स्वासस्थ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दंदेवेभ्यऽइत्येवैतदाह॥११॥तमन्तिनिदधाति। आत्मा वु सर्वोऽग्निः आदित्य
सदं क्षित्यैतेवेत्रया देवा यद्वसवोऽग्नयो आदित्याऽएतेवासीदं क्षित्यैवैतद
हानिनिहितऽएवमस्येन पाणिना भवति॥१२॥अथ दक्षिणेन जुहूं प्रतिगृ
ह्णाति निदिहक्षरा नाष्ट्रा रक्षांऽस्या विशानिति ब्राह्मणोऽस्मिन्हत्स्मपहन्ता
तस्मादनानिहित एवमस्येन पाणिना भवति॥१३॥अथ जुहूं प्रतिगृह्णाति॥

घृताच्यसि जुहूर्नाम्नेति घृताची हि जुहूः नाम्ना सेदं प्रियेण धाम्ना प्रियं सदः
आसीदेति घृताच्यस्युपभृन्नाम्नेत्युपभृतं घृताची ह्युपभृत्नाम्ना सेदं प्रिये
ण धाम्ना प्रियं सदऽआसीदेति घृताच्यसि ध्रुवा नाम्नेति ध्रुवां घृताची हि ध्रुवा
हि नाम्ना सेदं प्रियेण धाम्ना प्रियं सदऽआसीदेति प्रियेण धाम्ना प्रियं सदः
आसीदेति यदन्यद्धवि॥१४॥स वाऽउपरिष्टाद्धृतसादयति। अथऽइतरा स्रुवः

ह०

होत्रैवेन्द्र ऊर्ध्वशिरऽउत्तराः स्रुचस्स्रुवः होत्रमेवैतच्छिरऽउत्तरं करोति तस्मादुपस्थी
नं होत्रियमध्वर्यवादिनः प्रत्युपासते तस्मादुपरिष्टाद्धोतासादयत्यध्वर्यवः ऽउत
राः स्रुवः ॥२५॥ सोऽभिमृशति ध्रुवा ऽअसदन्निति ध्रुवा ह्यसदन्नृतस्य योना
विति अन्तो वा ऋतं तस्य योनिर्ध्रुवा ऽअसदंस्तान्विष्णो पाहि पाहि यज्ञं पाहि यज्ञप
ति मिति तद्यजमानमाह पाहि मां यज्ञन्यमिति तदात्मानं यज्ञन्यं तदेति अ

ज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञायैवैतत्सर्वं परिददाति गुप्त्यै तस्मादाह त्वं विष्णो पाहीति तद्
ब्राह्मणं ॥ इंधे ह वा एतदध्वर्युः इध्मेनाग्निं तस्मादिध्मो नाम समिंधे सामिधे
नीभिर्होता तस्मात्सामिधेन्यो नाम ॥१॥ स आह अग्नये समिध्यमानायानुब्रू
हीत्यग्नये ह्येतत्समिध्यमानायान्वाह ॥२॥ तदु हैक आहुः अग्नये समिध्यमा
नाय होतरनुब्रूहीति तदु तथा न ब्रूयादहोता वा एष पुरा भवति यदैवैनं प्रवृ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६०
७०

सातुयहोतातुस्माद्ब्रूयादग्नयेसमिध्यमानायानुब्रूहीत्येव॥३॥आग्नेयी
रन्वाह।स्वएवैनमेतद्देवतयासमिंधेगायत्रीरन्वाहगायत्रंवाऽग्नेश्छंदःस्वे
नैवैनमेतच्छंदसासमिंधेवीर्यंगायत्रीब्रह्मगायत्रीवीर्येणैवैनमेतत्समिंधे॥ ७०
४॥एकादशान्वाह।एकादशाक्षरावैत्रिष्टुब्ब्रह्मगायत्रीक्षत्रंत्रिष्टुबेताभ्या
मेवैनमेतदुभाभ्यांवीर्याभ्यांसमिंधेतस्मादेकादशान्वाह॥५॥सवैत्रिःप्र

थमामन्वाह।त्रिरुत्तमां।त्रिवृत्प्रायणास्त्रियज्ञास्त्रिवृदुदयनास्तस्मात्त्रिःप्रथ
मामन्वाहत्रिरुत्तमां॥६॥ताःपंचदशसामिधेन्यःसंपद्यंते।पंचदशोवैवज्रो
वीर्यंवज्रोवीर्यमेवतत्सामिधेनीष्वनुसंपादयतितस्मादेतास्वन्यसमाना
युक्तंद्विष्यात्तमंगुष्ठाभ्यामुपबाधेतेदमहममुमवबाधइतितदेनमेतेनव
ज्रेणावबाधते॥७॥पंचदशवाऽअर्धमासस्यरात्रयः॥अर्धमासशोवैसंव

दृ०
७१

त्सरोनुवत्स्यतीतितद्रात्रीराप्नोति॥८॥पंचदशान्येवगायत्रीणांत्रीणिवशतानि
षष्टिश्चाक्षराणित्रीणिवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितदहान्याप्नो
तितद्वैसंवत्सरमाप्नोति॥९॥सप्तदशसामिधेनीःऽन्वनुब्रूयादुपांशु
अंतस्यैदेवतायैयजतियस्याइष्टिंनिर्वपतिद्वादशवैमासाःसंवत्सरस्यपं ७१
चर्त्तवःएषऽएवप्रजापतिःससप्तदशःसर्वंवैप्रजापतिस्तत्सर्वेणैवतंकाममु

स्क०१

नपराध्नोतियस्मैकामायेष्टिंनिर्वपत्युपांशुदेवतांयजत्यनिरुक्तंवाउ
पांशुसर्वंवाऽअनिरुक्तंतत्सर्वेणैवतंकाममुनपराध्नोतियस्मैकामा
येष्टिंनिर्वपत्येषऽइष्टिरूपचारः॥१०॥एकविंशतिंसामिधेनीरन्वपिदर्शपू
र्णमासयोरनुब्रूयाद्द्वादशवैमासाःसंवत्सरस्यपंचर्त्तवस्त्रयोलोकास्त
द्विंशतिरेषऽएवैकविंशोयएषतपतिसैषागतिरेषाप्रतिष्ठातदेतांगति

ह०
७२ मितांप्रतिष्ठांगच्छतितस्मादेकविंशतिमनुब्रूयात्॥२१॥ताहैतागतश्रीरेवा
नुब्रूयात्॥युऽइच्छेन्नश्रेयांस्यान्नपापीयानितियादृशायैहैवसंतेन्वाहस्तादृ
ङ्गा ङ्गहैवसवतिपापीयांन्वायस्यैवंविदुषऽस्ताऽन्वाहसोऽएषामीमा
सैवनेत्वैवैताऽअनुस्यंते॥२२॥त्रिरेवप्रथमांत्रिरुत्तमामनवानन्ननुब्रूयात् ७२
त्रयोवाऽइमेलोकास्तदिमानेवैतल्लोकान्त्संतनोतिमाल्लोकांस्पृणुतेत्रयऽ

इमेपुरुषेप्राणाऽएतमेवास्मिन्नेतत्संततमव्यवच्छिन्नंदधात्येतदनुवचनं॥२३॥
सयावदस्यद्वशःस्यात्एवमेवाक्षविवक्षेतस्यैतस्यपरिखदौतसाम्प्रवान्पाद
नवानन्ननुविवृद्धांस्तत्कर्मविष्टपेतस्यापरिवृढा॥२४॥सब्रूयेतन्नादाशुरुस्येत॥
अप्येकैकामेवानवानन्ननुब्रूयात्तदेकैकयैवेमांल्लोकांत्संतनोत्येकैकयेमांल्लो
कांस्पृणुतेथयत्प्राणांदधातिगायत्रीवैप्राणःसयत्करोतिगायत्रीमन्वाहतत्प्र

ह०
७३

स्तोमप्राणंदधातितस्मादेकैकामेवानवानन्ननुब्रूयात्॥२५॥तावैसंतताऽव्यवच्छि
न्नाऽन्वाह॥संवत्सरस्यवैतदहोरात्राणिसंतनोतितानीमानिसंवत्सरस्याहो
रात्राणिसंततान्यव्यवच्छिन्नानिपरिप्लवंतेद्विषतस्त्वेवैतद्भ्रातृव्यायमनोपस्थानं ७३
करोत्युपस्थानंहकुर्याद्यदसंतताऽनुब्रूयात्तस्माद्धिसंतताऽव्यवच्छि
न्नाऽन्वाह॥६॥ब्राह्मणं॥२॥तृतीयोध्यायः॥हिंकृत्यान्वाह॥नासामायज्ञोस्ती

तिवाऽआहुर्नवाऽअहिंकृत्यसामगीयतेसयद्धिंकरोतिहिंकारस्यरूपंक्रियते
प्रणवेनैवसाम्नोरूपमुपागच्छत्यों३मित्येतेनोहास्यैषसर्वएवससा
मायज्ञोभवति॥यद्वेवहिंकरोति।प्राणोवैहिंकारःप्राणोहिवैहिंकारस्तस्मा
दपिगृह्यनासिकेनहिंकर्तुंशक्नोतिवाचावाऽऋचमन्वाहवाक्चवैप्राणश्चमिथु
नंतदेतत्पुरस्तान्मिथुनंप्रजननंक्रियतेसामिधेनीनांतस्माद्धिंकृत्यान्वाह॥१॥

ह॰
७४

सवाऽउपांशुहिंकरोति।अन्नंयद्ध्वैहिंकिमिदन्यतरदेवकुम्भौह्वमेव
तस्मादुपांशुहिंकरोति॥३॥सवाऽएतिवप्रेतिवान्वाह।गायत्रीमेवैतदन्वी
वीवपराञ्चीवयुनक्तिपराञ्चमहदेवेभ्योयज्ञंवहत्यर्वाचीमनुष्यानवतितु ७४
स्माद्वाऽएतिवप्रेतिवान्वाह॥४॥यद्वेवेतिवप्रेतिवान्वाह।प्रेतिवैप्राणः
एत्युदानःप्राणोदानावेवैतद्दधातितस्माद्वाऽएतिवप्रेतिवान्वाह॥५॥यद्वेवेति

वप्रेतिवान्वाह।प्रेतिवैरेतःसिच्यतऽएतिप्रजायतेप्रेतिपशवोवितिष्ठन्तऽ
एतिसमावर्त्ततेसर्वंवाऽइदमेतिवप्रेतिवतस्माद्वाऽएतिवप्रेतिवान्वाह
॥६॥सोन्वाह।प्रवोवाजाऽअभिद्यवऽइतितन्नुप्रेतितेनवस्त्यग्नऽआयाहिवीत
यऽइतितदेतिभवति॥७॥तदुहैकऽआहुः।तनुपेवाऽएतत्प्रेतिसंपद्यतऽ
इतितदुतदातिविद्वान्समिवप्रवोवाजाऽअभिद्यवऽइतितन्नुप्रेत्युप

आयाहि वीतय इति हृति ॥८॥ सोऽन्वाह प्र वो वाजा अभिद्यव इति तन्नु
वा तिष्ठतः इत्यन्नं वै वाजा अन्नमेवैतदन्वनक्रामति अभिद्यव इत्यर्द्धमासा
वा अभिद्यवोऽर्द्धमासानेवैतदन्वनक्रामति हविष्मंत इति पशवो वै हविष्मं
तः पशूनेवैतदन्वनक्रामति ॥९॥ घृताच्येति ॥ विदेघो ह माथवोऽग्निं वैश्वानरं मुखे १०
बभार तस्य गोतमो राहूगण ऋषिः पुरोहित आस तस्मै ह स्मामंत्र्यमाणो

न प्रतिशृणोति नेन्मेऽग्निर्वैश्वानरो मुखान्निष्पद्याता इति ॥१०॥ तमृग्भिर्ह्वयि
तुं दध्रे वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमंतं समिधीमहि ॥ अग्ने बृहन्तमध्वरे विदेघे
ति ॥११॥ स न प्रतिशुश्राव उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजंत ईरते । तव ज्योतीं
षि अर्चयो विदेघा३ इति ॥१२॥ स ह नैव प्रतिशुश्राव तं त्वा घृतस्नवीमह इ
त्येवाभिव्याहरदथास्य घृतकीर्ताविवाग्निर्वैश्वानरो मुखादुज्जज्वाल तन्न श

ह॰ ७८

शाकधारयितुं सोऽस्य मुखान्निष्पेदे स इमां पृथिवीं प्रापाद ॥१३॥ तर्हि विदे
घो माथव आस सरस्वत्यां स तत एव प्राङ् दहन्नभीयायेमां पृथिवीं तं गोत
मश्च राहूगणो विदेघश्च माथवः पश्चाद्दहन्तमन्वीयतुः स इमाः सर्वा नदीरति
ददाह सदानीरेत्युत्तराद्गिरेर्निर्धावति तां हैव नातिददाह तां ह स्म तां पु
रा ब्राह्मणा न तरन्त्यनतिदग्धाग्निना वैश्वानरेणेति ॥१४॥ तत एतर्हि प्राची

नं बहवो ब्राह्मणास्तद्धाक्षेत्रतरमिवास स्रावितरमिवास्वदितमग्निना वैश्वा
नरेणेति ॥१५॥ तदु हैतर्हि क्षेत्रतरमिव ब्राह्मणा उ हि नूनमेनद्यज्ञैरसि
ष्वदं सापि जघन्ये नैदाघे समिवैव कोपयति तावच्छीतानतिदग्धा ह्यग्नि
ना वैश्वानरेण ॥१६॥ स होवाच विदेघो माथवः क्वाहं भवानीत्यत एव ते प्रा
चीनं भुवनमिति होवाच सैषाप्येतर्हि कोसलविदेहानां मर्यादा ते हि माथवाः ॥१७॥

ह०
५७

अथहोवाच॥गोतमोराहूगणः कथंनुमञ्जामंत्रमाणेनप्रत्यञ्चोवीदितिसदे
वाचाग्निमेथविश्वानरोमुखेनत्स्मनेन्मेमुखान्निष्पाद्यातितस्मानैनप्रत्यञ्चो
ब्रमितिा॥तदुकथमनदिति।यन्नैवत्वं घृतस्नवीमाहइत्युपनिष्काहावाग्नि
देवुमेघृतकीर्त्तीवाग्निर्वैश्वानरोमुखादुदज्वालीत्तेनाशकं धारयितुंसमेमु
खान्निरपादिति॥२॥सखस्वामि बेनाघृतवत।सामिबेनमेवतस्मैवेनं

तेनंघब्बीथमेवास्मिंदधाति॥२०॥तदुघृताच्येति।देवांछिगान्निसुमृयुरितियऊ
मानोवैसुमृयुःसहिदेवांछिगीषतिसहिदेवांछिगाउसातितस्मादाहदेवांछि
गामितिसुमृयुरितिसैषाग्नेयीसत्पनिरुक्तासर्ववाउअनिरुक्तःसर्वएो
वैतत्प्रतिपद्यते॥२१॥अन्नःआयाहिवीतयइति।तद्धैतिनवतिश्चातयइ
तिसमंतिकमिवहवाइमेग्रेलोकाआसुरित्सुन्मृष्याहेवद्यौरास्स॥२२॥

६०
७८

तं देवाः अकामयंत । कथंनुनऽइमे लोका वितरांस्युः कथंनऽइदं वरीयऽइवस्या
द्दिति तानेतैरेव त्रिभिर्व्याहृतैर्व्यनयन्व्यौतयऽइति तऽइमे वितरं लोकास्ततो देवेभ्यो
वरीयो न व वरीयो ह वाऽअस्मै भवति यस्यैवं विद्वानेतामन्वाह वीतयऽइति ७८
२३॥ गृणानो हव्यदातयऽइति गृणानो वै हव्यदाति प्रीणानो यऽइमानो यल्लोकै
तदाह निहोता सत्सि बर्हिषीत्यग्निर्वै होतायं लोको बर्हिरस्मिन्नेवैतल्लोकेग्निं द

धाति सोयमस्मिंल्लोके प्रतिष्ठितः सैतेमम लोकमन्यन्तकेममेवैतया लोकं ग
यति यस्यैवं विद्वानेतामन्वाह ॥२४॥ तं त्वा समिद्भिरंगिरऽइति समिद्धैर्हेति
मंगिरसऽऐध्मो गिरऽइत्यंगिराऽतद्यत्तिष्ठत्तेन वर्धयामसीति तस्मामिद्धेनेप
दः समेवैतेनेध्मवीर्यमेवास्मिंदधाति ॥२५॥ प्रातं ३०॥ बृहच्छोचायविष्ठ्येति बृहदुश्य
ब्योवति समिद्धो यविष्ठ्येति यविष्ठो ह्यग्निस्तस्मादाह यविष्ठ्येति सैषैतमेवल

नं २

कमस्मुन्नक्रांतरिक्षलोकमेव तस्मादाग्नेयीं सत्यनिरुक्तानिरुक्तो ह्येष लोक एत
तमेवैतया लोकं जयति यस्यैवं विद्वानेतामन्वाह॥२६॥ स नः पृथु श्रवाय्यमि
ति। अदो वै पृथु श्रवाय्यं यस्मिन्देवा एतद्भुवाय्यं यस्मिन्देवाः अच्छा देव विवाससीत्यच्छ
देव विवासस्येतल्लोकमेतस्यैवैतदाह॥२७॥ बृहदग्ने सुवीर्यमिति। अदो वै बृहद्यो
द्युम्नं देवा एतत्सुवीर्यं यस्मिन्देवाः सैषेतमेव लोकमभ्युत्क्रामति दिवमेवैतया तमेवै

लोकं जयति यस्यैवं विद्वानेतामन्वाह॥२८॥ सोन्वाह। ईळेन्यो नमस्य इति। ईळेन्यो
ह्येष नमस्यो ह्येष तिरस्तमांसि दर्शत इति। तिर इव ह्येष तमांसि समिद्धो द
दृश्यते समग्निरिध्यते वृषेति। स इध्यते वृषा वृषो अग्निः समिध्यत इति सम् हि
ह्यध्यते॥२९॥ अश्वो न देववाहन इति। अश्वो ह वा एष भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं वहति य
ईळेन्यो ह्येषो मिति तस्मादाहाश्वो न देववाहन इति॥३०॥ तं हविष्मन्त ईळत

ह० ८०

इति। हविष्मंतोह्येतंमनुष्याऽईडतेतस्मादाहहविष्मंतऽईडतऽइति॥३१॥वृ
षणंत्वावयंवृषन्वृषणःसमिधीमहीतिसमिद्धेनमिंधतेप्रदीद्यतंवृहदितिदीद
यतु ह्येष वृहत्समिद्धः॥३२॥ अर्द्धप्रपाठकः॥६॥तंवाऽएतं। वृषण्वंतंत्रिरन्वा
हाग्निष्टोमोवाऽएताःसर्वाःसामिधेन्योऽनुवंतीन्द्रोवैयज्ञस्यदेवतेंद्रोवृषैतेनोहास्य
ताःसेंद्राःसामिधेन्योभवंतितस्माद्वृषण्वंतंत्रिरन्वाह॥३३॥सोन्वाह॥अग्निं

दूतंवृणीमहऽइति। देवाश्चवाऽअसुराश्चोभयेप्राजापत्याःपस्पृधिरेतेस्पर्द्धमा
नानायत्रंतरातस्थौद्यावेमायावत्रौसौदिव्यंवेसाद्यपृथिवीयद्धैवतन्नपरस्थौते
तऽउत्तयःएवंविदांस्वकृयेतस्मान्वेनःइयमुपावस्थितितेनविष्ठंतिपरेतरेनघि
स्यंतीतितास्वनुयऽएवोपमंत्रयांचक्रिरेऽग्निर्वैदेवानांदूतऽआससहरक्षाऽइत्य
सुररक्षसमसुराणांसाग्निमेवानुप्रत्यायतस्मादन्वाहाग्निंदूतंवृणीमहऽइ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

९०
८३ तिसहिदेवानांदूतऽआसीद्धोतारंविश्ववेदसमिति॥३४॥तदुहैकेन्वाहुः।होता
योविश्ववेदसऽइतिनेदरमित्यात्मानंब्रुवाणीतितदुतथानब्रूयान्मानुषंहते
यज्ञेकुर्वीतिव्यृद्धंवैतद्यज्ञस्ययन्मानुषंनेद्व्यृद्धंयज्ञेकरवाणीतितस्माद्यथैव ८३
र्च्यनूक्तमेवमेवानुब्रूयाद्धोतारंविश्ववेदसमित्येवास्ययज्ञस्यसुक्रतुमि
त्येषहियज्ञस्यसुक्रतुर्यदग्निस्तस्मादाहास्ययज्ञस्यसुक्रतुमितिसयदेवानुप्या

ववर्त्ततोदेवाऽअभवन्परासुराभवतिहवाऽआत्मनापरास्यसपत्नाभवंतिय
एवंविद्वानेतामन्वाह॥३५॥तांवाऽअष्टमीमनुब्रूयात्।गायत्रीवाऽएषानि
दानेनाष्टाक्षरावैगायत्रीतस्मादष्टमीमनुब्रूयात्॥३६॥तद्धैकेपुरस्ताद्धाय्य
दधत्यन्तेधाय्यमुखवतऽइदमन्नाद्यंदध्मऽइतिवदंतस्तदुतथानकुर्यादन्तर
मास्तस्यधाय्यानवतिपुरस्ताद्धाय्येदधातिदशमींवाहितेऽकादशींवासंपद्य

२०
८२ तितस्याहैवैषाब्रह्मणान्ववर्तितस्यैतामष्टमीमन्वाहुस्तस्मादुपरिष्टाद्देवभाग्यंव
ध्याह्यः॥७॥समिध्यमानोऽअध्वरऽइति।अध्वरोवैयज्ञःसमिध्यमानोयज्ञऽइ
त्येवैतदाहाग्निःपावकऽईड्यऽइतिपावकोह्येषऽईड्योह्येषशोचिष्केशस्तमी ८२
महऽइतिशोचींषीवह्येतस्यकेशाःसमिद्धस्यसमिद्धो।ऽअग्नऽआहुतेत्यतःप्रावी
नःसर्वांसमिधमन्वादध्याद्यदन्यस्समिधोपहृत्यऽइवहेतर्हितापहरऽअन्य

समिधऽइध्मस्यातिरिच्यतेतिरिक्तंवाऽएतद्यज्ञस्यातिरिक्तंद्विषन्तंहास्याभ्रा
तृव्यमभ्यतिरिच्यतेतस्मादतःप्रावीनःसर्वांसमिधमन्वादध्याद्यदन्यस्समि
ध॥८॥देवान्यक्षिस्वध्वरेति।अध्वरोवैयज्ञोदेवान्यक्षिसुयज्ञियेत्येवैतदाहत्व
ंहिहव्यवाडसीत्यग्निर्हिहव्यवाडग्निस्तस्मादाहत्वंहिहव्यवाडसीत्या
जुहोतादुवस्यताग्निंप्रयत्यध्वरे।वृणीध्वंहव्यवाहनमितिसंप्रेष्यत्येवैतद्यो

ह०
८३

गुरुःउतवघ्नतवग्रम्मैकम्मायस्मेंधिद्वंतत्कुरुतेत्येवैतदाहाग्निंप्रय
न्तमध्वरऽइत्यध्वरोवैयज्ञोग्निंप्रयतियज्ञऽइत्येवैतदाहघृणीधृणि हव्यवाहनं
मित्येषहिहव्यवाहनोयदग्निस्तस्मादाहघृणीधृणि हव्यवाहनमिति॥३८॥तं
वाऽएतंअध्वरंतंत्रिवमन्वाहदेवान्हवैयज्ञेनयजमानान्सपत्नाऽअसुरा
दुहूर्षवञ्चक्रुस्तेदुहूर्षंतऽएवनशेकुर्दुध्वितेपराबभूवुस्तस्माद्यज्ञोध्व

क्का२

रोनामदुहूर्षन्हवाऽएनंसस्यपत्नःपराभवतियस्यैवंविदुषोध्वर्युंतंत्रिवम
न्वाहऽस्वस्तिहेत्युसौम्यनाध्वरेण जुपतिष्ठावडयति॥४०॥ब्राह्मणं॥३॥
ऽइवैदेवाऽअग्निंगार्हपत्येऽनरांपुष्ठाप्त्वऽइदंनोहव्यंवहेतितमेतच्छ्रिषे
ऽक्वोयामदन्वीर्यवान्त्वमस्यत्वंवेत्थमेतस्माऽअसीतिवीर्यस्मादधत
ऽग्रेत्सुग्धताद्गिस्तीनांयांगार्हपत्येयंजुतिलम्पमदंतिवीर्यवान्त्वमस्यत्वं

वमेतस्मा अस्मीति ब्रवीतस्मादप्यतस्सद्युतः ऊर्द्धमन्वाहोपस्तौत्येवैनमे
तद्वा एषस्वः एवं दधातीति ॥२॥ अग्ने महाँ २ ॥ असि ब्राह्मण भारतेति । ब्रह्म ह्य
ग्निस्तस्मादाह ब्राह्मणेति भारतेत्येष हि देवेभ्यो हव्यं भरति तस्माद्भरतोऽग्नि
रित्याहुरेष उ वा इमाः प्रजाः प्राणो भूत्वा बिभर्त्ति तस्माद्वेवाह भारतेति ॥ ८४
२ ॥ अथार्षेयं प्रवृणीते । ऋषिभ्यश्चैवैनमेतद्देवेभ्यश्च निवेदयत्ययं महा

वीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति तस्मादार्षेयं प्रवृणीते ॥३॥ परस्तादर्वाक्प्रवृणीते परस्ता
द्ध्यर्वाच्यः प्रजाः प्रजायन्ते ज्यायसस्पतय उ चैवैतं निह्नुत इदं हि पितैवाग्रे
ऽथ पुत्रोऽथ पौत्रस्तस्मात्परस्तादर्वाक्प्रवृणीते ॥४॥ स आर्षेयमुक्त्वाऽऽह देवेद्धो
मन्विद्ध इति देवा ह्येतमग्र ऐन्धत तस्मादाह देवेद्ध इति मन्विद्ध इति मनु
र्ह्येतमग्र ऐन्धत तस्मादाह मन्विद्ध इति ॥५॥ ऋषिष्टुत इति ऋषयो ह्येतमग्रे

ह॰ ८५ ब

स्तोकंस्तस्मादाह स्तोकविप्लुत ऽ इति ॥६॥ विप्रानुमदित ऽ इति एते वै विप्रा यदृषय ऽ ए
तेह्येतमन्वमदंस्तस्मादाह विप्रानुमदित इति ॥७॥ कविशस्त इति एते वै कवयो
यदृषय ऽ एते ह्येतमशंसंस्तस्मादाह कविशस्त ऽ इति ॥८॥ ब्रह्मसंशित ऽ इति
ब्रह्मसंशितो ह्येष घृताहवन ऽ इति घृताहवनो ह्येष ॥९॥ प्रणीर्यज्ञानां ८५
रथीरध्वराणामिति एतेन वै सर्वान्यज्ञान्प्रणयंति ये च पाकयज्ञा ये चेतरे त

स्मादाह प्रणीर्यज्ञानामिति ॥१०॥ रथीरध्वराणामिति रथो ह वा एष भूत्वा देवेभ्यो
यज्ञं वहति तस्मादाह रथीरध्वराणामिति ॥११॥ अतूर्तो होता तूर्णिर्हव्यवाडिति ॥
न ह्येतं रक्षांसि तरंति तस्मादाहातूर्तो होतेति तूर्णिर्हव्यवाडिति सर्वं ह्येष
पाप्मानं तरति तस्मादाह तूर्णिर्हव्यवाडिति ॥१२॥ आस्पात्रं जुहूर्देवानामिति दे
वपात्रं वा एष यदग्निस्तस्मादग्नौ सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति देवपात्रं ह्येष प्राप्नोति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह०
८६

ह वै तस्य पुत्रं यस्य पौत्रं प्रेप्सति य एवमेतद्वेद ॥१३॥ त्वमसो देवपान इति त्वम
सिन इवा एतेन त्वे तेन देवान् यंति तस्मादाह त्वमसो देवपान इति ॥१४॥ अग्रे
ऊवा अन्ते नेमिर्देवांस्त्वं परिभूरसीति यथारान्नेमिः सर्वतः परिभूरेवं त्वं देवाना
मितः परिभूरसीत्येवैतदाह ॥१५॥ आवह देवान्यजमानायेति तदस्मै यज्ञा
य देवानावोढवा आहाग्निमग्न आवहेति तदाग्नेयायाज्यभागायाग्निमावोढ

वा आह सोममावहेति तत्सौम्यायाज्यभागाय सोममावोढवा आहाग्निमावहे
ति तद्य एषोऽन्तरात्मुत आग्नेयः पुरोडाशो भवति तस्मा अग्निमावोढवा
आह ॥१६॥ अथ यथादेवतं देवाँ२॥ आ ज्यपाँ२॥ आवहेति तत्प्रयाजानुयाजा
नावोढवा आह प्रयाजानुयाजा वै देवा आज्यपा अग्निं होत्रायावहेति तदग्नि
होत्रायावोढवा आह स्वं महिमानमावहेति स्वं महिमानमावोढवा आह

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ऽग्ना वा ऽअस्यैष स्वो महिमा तद्वु त्वं मा वोढवा ऽआह वह्निर्हजातवेदाः सुयज्ञायैवे २१
तितद्याऽ एवैतद्देवता ऽआवोढवा ऽआह ता ऽएवैतदाहैना वह ताऽ स्वावयजे
तिपदाह सुयजा यजेति ॥ ७ ॥ स वै तिष्ठन्नन्वाह । अन्वाहैषतैंदसौ ह्यनुवा
क्या तदसावेवैतद्भूत्वान्वाह तस्मात्तिष्ठन्नन्वाह ॥ १९ ॥ आसीनो याज्यया यजति ॥ ८७
इयं हि पत्नी तस्मान्न वषट्कृतं तिष्ठन्याज्यया यजतीयं हि पत्नी तद्विमामेवै

तद्भूत्वा यजति तस्मादासीनो याज्यया यजति ॥ २० ॥ ब्राह्मणं ॥ ४ ॥ यो ह वा ऽअग्निः सामि
धेनीभिः समिद्धः ॥ अतितरां ह वै स ऽइतरस्मादग्नेस्तपत्यनवधृष्यो हि भवत्य
नवमृश्यः ॥ १ ॥ स यथा हैवाग्निः ॥ सामिधेनीभिः समिद्धस्तपत्येवं हैव ब्राह्म
णः सामिधेनीर्विद्वाननुब्रुवंस्तपत्यनवधृष्यो हि भवत्यनवमृश्यः ॥ २ ॥ सोऽन्वाह ॥
प्र व ऽइति प्राणो वै प्र प्राणमेवैतया समिन्धे ऽग्न ऽआयाहि वीतय ऽइत्यप

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

हं०
८८

नो॥३॥ एतद्वा अन्नपानमेवैतया समिंधे हृत्वो वाय विह्वेत्तुदानो वै हृत्वो वा उ-
दानमेवैतया समिंधे॥३॥ सुनः श्रुत्कर्णश्रवाय्यमिति श्रोत्रं वै श्रुत्कर्णश्रवाय्यं
श्रोत्रेण हीदं श्रुत्कर्णः शृणोति श्रोत्रमेवैतया समिंधे॥४॥ ईडेन्यो नमस्य इति ८८
वाग्वा ईडेन्या वाग्घीदं सर्वमीट्टे वागिदं सर्वमीडितं वाचमेवैतया समिंधे॥५॥
अश्वो न देववाहन इति मनो वै देववाहनं मनो हीदं मनस्विनं भूयिष्ठं वनी-

वाहं तेमन एवैतया समिंधे॥६॥ अग्ने दीद्यतं बृहदिति चक्षुर्वै दीदयच्चक्षु-
रेवैतया समिंधे॥७॥ अग्निं दूतं वृणीमह इति य एवायं मध्यमः प्राण एतमेवै-
तया समिंधे सो ह्येषां तेषां प्राणानां मध्यतो ह्यन्य ऊर्ध्वाः प्राणा अवतोन्येवांचो
न्तस्माद्दूतं तस्मान्मेनं मन्यंते य एवमेतामंतस्थां प्राणानां वेद॥८॥ शो-
चिष्केशस्तमीमह इति शिरो वै शोचिष्केशं शिरो हीदं शोचिष्मिनेव चिषं

८९

शो चुपतिरित्यन्तमुवैतया समिंधो॥८॥ समिद्धो अग्न आहुतेति य एनाप्यमवाञ्च
णा एतमेवैतया समिंध आद्धहोता दुवस्यतेति सर्वमात्मानं समिंध आन
त्रि स्तोत्रोऽनुलोमम् ८० ॥ स यद्येनं प्रथमायां सामिधेन्यामनुव्याहरेत् तं प्रति
ब्रूयात् प्राणं वा एतदात्मनोऽग्नावाधाः प्राणेनात्मन आर्तिमारिष्यसीति तथा है ८९
व स्यात् ८१ ॥ यदि द्वितीयस्यामनुव्याहरेत् तं प्रति ब्रूयादपानं वा एतदात्म

नोऽग्नावाधा अपानेनात्मन आर्तिमारिष्यसीति तथा हैव स्यात् ८२ ॥ यदि तृतीय
स्यामनुव्याहरेत् तं प्रति ब्रूयादुदानं वा एतदात्मनोऽग्नावाधा उदानेनात्मन आ
र्तिमारिष्यसीति तथा हैव स्यात् ८३ ॥ यदि चतुर्थ्यामनुव्याहरेत् तं प्रति ब्रूयाच्छ्रो
त्रं वा एतदात्मनोऽग्नावाधाः श्रोत्रेणात्मन आर्तिमारिष्यसि बधिरो भविष्यसी
ति तथा हैव स्यात् ८४ ॥ यदि पंचम्यामनुव्याहरेत् तं प्रति ब्रूयाद्व्यानं वा एतदा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह०
६०

त्मनोग्नावाधा ज्ञावाक्मनःआर्त्तिमारिष्यसिमूकोनविष्यसीतितथाहैवस्यात्॥१५॥
यदिचक्षुमामनुव्याहरेत्।तंप्रतिब्रूयाम्मनोवाऽएतदात्मनोग्नावाधामनसात्म
नःआर्त्तिमारिष्यसिमनोमुविगृहीतोमोमुमुग्धरिष्यसीतितथाहैवस्यात्॥१६॥
यदिसप्तमामनुव्याहरेत्॥तंप्रतिब्रूयाद्बुद्धिर्वाऽएतदात्मनोग्नावाधाश्चक्षु ६०
षात्मनःआर्त्तिमारिष्यस्यंधोनविष्यसीतितथाहैवस्यात्॥१७॥यद्यष्टंमा

मनुव्याहरेत्।तंप्रतिब्रूयान्मध्यंवाऽएतत्प्राणमात्मनोग्नावाधामध्येनप्राणेनात्म
नःआर्त्तिमारिष्यस्युद्धायमरिष्यसीतितथाहैवस्यात्॥१८॥यदिनवम्मामनु
व्याहरेत्।तंप्रतिब्रूयाच्छिश्नंवाऽएतदात्मनोग्नावाधाःशिश्नेनात्मनःआर्त्ति
मारिष्यसिक्लीबोनविष्यसीतितथाहैवस्यात्॥१९॥यदिदशम्मामनुव्याह
रेत्।तंप्रतिब्रूयादुदानंवाऽएतत्प्राणमात्मनोग्नावाधाःअवास्वाप्राणेनात्मनः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह° ५८

ग्राग्नेमार्त्विज्यस्पविन्तद्धा मरिष्यसीतितथाहैवस्यात्॥२०॥ यद्येकादश्यामन्त्र
वा रेत॥ तंप्रतिब्रूयात्सर्वैर्वा एतदात्मानमग्राधाः सर्वैणात्मना क्षिप्रमार्त्विज्य
न्हिप्रमुंलोकमेष्यसीतितथाहैवस्यात्॥२१॥ सयथाहैवाग्निंसमिन्धेन
ते: समिद्धमायद्यग्निन्येत्येवं हैवब्राह्मणः सामिधेनीभिःसमन्त्र
वंतमनुव्याहृत्याहिन्येति॥२२॥ ब्राह्मणं ॥५॥ तंवाएतमग्निःसमैधितासु

समिद्धे देवेभ्यो जुहवामेतितस्मिन्नेतएवप्रथमे आहुती जुहोतिमनसे
त्रैवद्मस्त्रुवमुनश्च हवैवाक्च युजौ देवेभ्यो यज्ञं वहतः॥ सयदुपांशु क्रियते
मनो देवेभ्यो यज्ञं वहत्य थयद्वाचा निरुक्तं क्रियते तद्वाग् देवेभ्यो यज्ञं वहत्य
तद्वा इदं द्वयंक्रियते तदेते एवैतत्संतर्प्पयति तृप्ते प्रीते देवेभ्यो यज्ञं वहातः
इति॥१॥ स्रुवेणात माघारयतिपं ... आघारयति ... साहि ... वृषाहि स्रुवः॥
मनस ... स्रुचा॥

स्रुवानमाघारयति।वृषा वै स्रुवः आघारयति योषा हि स्रुग्योषा हि स्रुक्॥४॥तूष्णी
तमाघारयति।यंमनसः आघारयतिनिस्वाहेतिवना।निनिरुक्तं हि मनोनि
रुक्तं हि स्तेनघृतस्त्री॥५॥मंत्रेणेतमाघारयति।वृषा वै स्रुवः आघारयति निरुक्ता
हि वाङ्निरुक्तो हि मंत्रः॥६॥आसीनस्तमाघारयति।यंमनसः आघारयति
तिष्ठन्यं वाचे मनश्च ह वै वाक्चाहंभद्रऊदाते स्मोपह्वं वहतोपतरो वैव ऊर्ध्वोऽसी
स्ति

याऽनुवत्सुपवहं वै तस्मै कुर्वन्तीति वागेव मनसो ह्रसीयस्यपरिमिततरमिव हि म
नः परिमिततरेव हि वाक् तद्वा वृ एवैतदुपवहं करोतीति स एवं ज्ञात्वा स्मोपहं
वहते स्तस्मात्तिष्ठन्वाचः आघारयति॥७॥देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसे
भ्यः आसंगाद्बिभयांचक्रुस्त एतद्दक्षिणतः प्रत्युदश्रयन्नुच्छ्रितमिव हि वीर्यं
तस्माद्दक्षिणतस्तिष्ठन्नाघारयति स यदुनयंतः आघारयति तस्मादिदमु

नखलुवाअस्यसमानमेवसन्नानेवशिरोहविर्यज्ञस्यैतयोरन्यतरः आघारयोर्मू
लमन्यतरः ॥८॥ स्रुवेणतमाघारयति योमूलंयज्ञस्य स्रुचातमाघारयति
यः शिरोयज्ञस्य ॥९॥ स्रुचातमाघारयति योमूलंयज्ञस्यतस्मादिमिवहीदंमू
लंनोद्यत्रवाग्वदति ॥१०॥ मंत्रेणतमाघारयति यः शिरोयज्ञस्यवाग्घिमंत्रः शी ॥ क्रि
र्षंहियमधिवाग्वदति ॥११॥ आसीनस्तमाघारयति योमूलंयज्ञस्यनिषंस

मिवहीदंमूलंतिष्ठंस्तमाघारयति यः शिरोयज्ञस्यतिष्ठतीवहीदंशिरः ॥१२॥ सस्रु
वेणाग्रेखमाघारमाघार्याहाग्निमग्नीत्संमृड्ढीतियथाधुर्यमधूहेदेवंतदल्प
स्माआघारमाघारयत्पधुर्युहिंयुरंयुंक्तेति ॥१३॥ अथसंमार्ष्टि पुनक्त्येवैनमे
तद्युक्तोदेवेभ्योयज्ञंवहादितितस्मात्संमार्ष्टिपरिक्रामंसंमार्ष्टिपरिक्रामं
हियोग्यंयुंजंतित्रिस्त्रिःसंमार्ष्टित्रिवृद्धियज्ञः ॥१४॥ ससंमार्ष्टि अग्नेवाजजि

हूयंत्वा सरिष्यंतं त्वा उज्जितश्च संमाऽभीत्यि यत्त्वा घ्नंतं यज्ञि पश्चात्संमाऽन्नी
यैवेतु दात्मैहायो पुरिष्टात्कृष्णौ त्रिस्तघुथास्तकृत्स्को प्राजेत्प्रहिवहेत्येवमेजै
तत्कुशापो पयद्धिपतिप्राहि देवेभ्यायत्तं वहेति तस्माडुपरिष्टात्कृष्णौ त्रिस्तघुदे
तदंतरेण कुर्मीक्रियतेतस्मादिदं मनुष्यवाह्नक्समानमेवसन्तानेवा ॥ ५ ॥ ब्रा ८४
ह्मणं ॥ ६ ॥ तृतीयप्रपाठकः ॥ ५ ॥ कंडिका १८ ॥ सुरूतत्वो ऽन्नरमाश्रा रमा घारयिष्यक ॥

हविर्यासुग्वा यं ऽग्निं निदधाति नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्य इति तद्देवेभ्यश्चैवैतत्
पितृभ्यश्च ह्लिज्यं करिष्यन्निह्नुते सुयमे मे भूयास्तमिति स्रुचावादत्ते सुयतरे मे
भूयास्तं नुर्दैवार्ध्वा केत्सुमित्येवैतदाहा स्कन्नमद्य देवेभ्य आज्यं संभ्रियास
मित्य विस्कन्नमद्य देवेभ्य आज्यं संभ्रियासमित्येवैतदाह ॥ अंघ्रिणा विष्णो
मान्वाक्रमिषमिति यज्ञो वै विष्णुस्तस्मा एवैतन्निह्नुते मान्वाक्रमिषमिति

नि १

वस्सुमतीमग्नेतेछायामुपस्थेषमित्ति साध्वीमग्नेतेछायामुपस्थेषमित्येवैतदाह

२॥ विष्णोः स्थानमसीति विष्णुर्वै विष्णुस्तस्य वहेतदंतिकं तिष्ठति तस्मादाह विष्णोः

स्थानमसीतीतः इंद्रो वीर्यमकृणोदित्यतो ह्यदस्तिष्ठं दक्षिणातो नाष्ट्रा रक्षांसि

स्य पाहंस्तस्मादाहेतः इंद्रो वीर्यमकृणोदित्यूर्ध्वोध्वर आस्थादित्यध्वरो वै यज्ञः ऊ

र्ध्वो यज्ञः आस्थादित्येवैतदाह ॥३॥ अग्ने वेर्होत्रं वेर्दूत्यमिति तन्नयं वा एतद

ग्निर्देवानां होता च दूतश्च तदुभयं विद्धि यद्देवानामसीत्येवैतदाहावतां त्वां द्यावापृ

थिवी अव त्वं द्यावापृथिवी इति नात्र तिरोहितमिवास्ति स्विष्टकृद्देवेभ्य इंद्र आ

ज्येन हविषा भूत्स्वाहेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेंद्र आज्येनेति बायेवा

एतमाघारमाघारयतीन्द्रो ज्येष्ठो वा आद्यस्तस्मा देवा हेंद्र आज्येनेति ॥४॥ अथा

सञ्चपरीयंस्स्रुवोपस्पृश्य ॥ क्रव्यासमन ॥ नैर्ऋति शिरो वै यज्ञस्योत्तर आघारः

आत्मावैयज्ञवातदात्मन्येवैतच्छिरः प्रतिदधातिशिरोवैयज्ञस्योत्तरऽआघारः
श्रीर्वैशिरःश्रीर्हिवैशिरस्तस्माद्योऽर्द्धस्यश्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्द्धस्यशिरऽइ
त्याहुः॥५॥यजमानऽएवध्रुवामनुयोऽस्माऽअरातीयतिसऽउपभृतमनुसयु
द्धोपभृतासमंज्याद्योयजमानायारातीयतितस्मिञ्छ्रियंदध्यात्तद्यजमानऽए
वैतच्छ्रियंदधातितस्माद्ध्रुवयासमनक्ति॥६॥ससमनक्ति॥संज्योतिषाज्यो

२

तिरितिज्योतिर्वाऽइतरस्यामाज्यंभवतिज्योतिरितरस्यांतेहैतदुभेज्योतिषीसं
गच्छेतेतस्मादेवंसमनक्ति॥७॥अथातोमनसश्चैववाचश्च॥अहंभद्रऽउ
दितंमनश्चहवैवाक्चाहंभद्रऽऊदाते॥८॥तद्धमनऽउवाच॥अहमेवत्वच्छ्रेयो
ऽस्मिनवैमयात्वंकिंचनानभिगतंवदसिसायन्ममत्वंकृतानुकरानुवर्त्मास्य
हमेवत्वच्छ्रेयोऽस्मीति॥९॥अथहवागुवाच॥अहमेवत्वच्छ्रेयस्यस्मियद्वैत्वं

ऽह्याहं तद्विज्ञपयाम्यहं संज्ञपयामीति ॥१०॥ ते प्रजापतिं प्रतिप्रश्नमेयतुः । स प्र
जापतिर्मनस ऽ एवानूवाच मन ऽ एव त्वच्छ्रेयो मनसो वै त्वं कृतानुकरानुवर्त्मा
श्रेयसो वै पापीयान्कृतानुकरोऽनुवर्त्मा भवतीति ॥११॥ सा ह वाक् परोक्ता
विसिष्मिये तस्यै गर्भः पपात सा ह वाक् प्रजापतिमुवाचाहव्यवाडेवाहं तुभ्यं भू
यासं यां मा पराबोच ऽ इति तस्माद्यत्किंच प्राजापत्यं यज्ञे क्रियत ऽ उपांश्वे

व तत्क्रियते ऽहव्यवाड्धि वाक्प्रजापतय ऽ आसीत् ॥१२॥ तद्धैतद्देवाः । रेतश्चर्मन्वा यस्मि
न्वा बभ्रुस्तुऽस्म इच्छंत्यत्रैवत्या इदिति ततोऽत्रिः संबभूव तस्मादप्यात्रेय्या योषि
तैनस्व्येतस्यै हि योषायै वाचो देवताया ऽ एते संभूताः ॥१३॥ ब्राह्मणं ॥१॥ चतुर्थो
ऽध्यायः ॥ स वै प्रवराया आश्रावयति तद्यत्प्रवराया आश्रावयति यज्ञो वा ऽ आश्रावणं य
ज्ञमभिव्याहृत्याथ होतारं प्रवृणा ऽ इति तस्मात्प्रवराया आश्रावयति ॥१॥ स ऽ इध्म

८ सन्नहनान्येवानिपद्याश्रावयति।सयद्धानास्न्ययत्तम छर्युराश्राव्येद्धेपनो।
वाहस्यादन्यो ब्रात्तिमार्छेत्‌॥२॥तद्धै केचिद्देस्तीर्सायेवर्हिरन्निपद्याश्रावयंती
मुस्यवाशाकल्नमपछिद्या।निपद्याश्रावयंतीदंवैकिंविद्यज्ञस्यदंयज्ञमानि ५८
पद्याश्रावयामऽइतिवदंतस्तदुतथानकुर्यादेतद्वैकिंचिद्यज्ञस्यपैरिश्रस्य
न्तद्वैतन्नवत्पर्हिःसंभरंतितदेवखलुयज्ञमनिपद्याश्रावयतितस्मादिश्रम

सन्तुहनान्येवानिपद्याश्रावयेत्‌॥३॥सआश्राव्या।युःएवदेवानाꣳहोतातमे
वाग्रेप्रवृणीतेग्निमेवतदग्न्ययेवैवैतद्देवेभ्यश्चानिह्नुतेयदहाग्नेग्निर्जरर्णी
तितदग्नयेनिह्नुतेथयादेवानाꣳहोतातमग्रेप्रवृणीतेतदुदेवेभ्योनिह्नुते
४॥सऽआह।अग्निर्देवोदैव्योहोतेत्यग्निर्हिदेवानाꣳहोतातस्मादाहाग्निर्दे
दैव्योहोतेतितदग्नयेवैवैतद्देवेभ्यश्चानिह्नुतेयदहाग्नेग्निमाहतदग्नयेनि

ह०

न्हुते अथ यो देवानां होता तमु स आह तद्देवेभ्यो निह्नुते ॥५॥ देवान्यद्धविष्मां
श्चिकित्वानिति। एष वै देवाननुविद्वान्यदग्निः स एनाननुविद्वाननुष्ठ्या
यक्षदित्येवैतदाह ॥६॥ मनुष्वद्भरतवदिति। मनुर्ह वा अग्रे यज्ञेनेजे तदनु
कृत्येमाः प्रजा यजन्ते तस्मादाह मनुष्वदिति मनोर्यज्ञ इत्यु वा आहुस्तस्माद्वा
हमनुष्वदिति ॥७॥ भरतवदिति। एष हि देवेभ्यो हव्यं भरति तस्माद्भरतोऽग्निरि

त्याहुरेष उ वा इमाः प्रजाः प्राणो भूत्वा बिभर्ति तस्माद्वेवाह भरतवदिति ॥८॥ त्यप २
अथार्षेयं प्रवृणीते। ऋषिभ्यश्चैवैनमेतद्देवेभ्यश्च निवेदयत्ययं महावीर्यो यो य यं
ज्ञं प्रापदिति तस्मादार्षेयं प्रवृणीते ॥९॥ परस्तादर्वाक्प्रवृणीते। परस्ताद्ध्यर्वा
च्यः प्रजाः प्रजायन्तेऽपायं स्वस्मु तय उच्चैवैत निह्नुत इदं हि पितैवाग्रेऽथ पु
त्रोऽथ ... पौत्रस्तस्मात्परस्तादर्वाक्प्रवृणीते ॥१०॥ स आर्षेयमुक्त्वाह ॥ मु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६०
१००

२५२

त्याव।

ब्रह्मण्वदिति ब्रह्म ह्यग्निस्तस्मादाह ब्रह्मण्वदा च वक्षदिति ता ह्या एवैतद्देवता
आवोढवा ता आहैता एवैतदाहा च वक्षदिति ॥११॥ ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रा
वितार इति एते वै ब्राह्मणा यज्ञस्य प्रावितारो ये ऽनूचाना एते ह्येनं तन्वत
एनं एत एनं जनयन्ति तदु तेभ्यो निह्नुते तस्मादाह ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रावितार १००
इति ॥१२॥ असौ मानुष इति तदिमं मानुषं होतारं प्रवृणीते होता हैष पुरस्ता

द्धितो भवति ॥१३॥ स प्रवृतो होता जपति देवता उपधावति यथानुष्ठ्या देवेभ्यो
वषट्कुर्याद्यथानुष्ठ्या देवेभ्यो हव्यं वहेद्यथा न ह्वलेदेवं देवता उपधावति ॥१४॥
तत्र जपति एतत्त्वा देव सवितर्वृणत इति तत्सवितारं प्रसवायोपधावति
स हि देवानां प्रसविताग्निं होत्रायेति तद्य एवैतेभ्यो देवेभ्यः प्रत्यक्षान्निह्नुते यदह
ऽग्निमाह तदग्नये निह्नुते यो देवानां होता तमस्मा आह तदु देवेभ्यो निह्नुते ॥१५॥

ह०
१०१

सहपित्रा वैश्वानरेणेति। संवत्सरो वै पिता वैश्वानरः प्रजापतिस्तत्संवत्सरा
यैवैतत्प्रजापतये निह्नुते ऽथ यद्बृहस्पते अव वज्रं दभ्रेव यजत्रानु वदन्त्वो ऽ
श्य एतद्यन्नवति तदेताभ्य एवैतद्देवताभ्यो निह्नुते रूपमनुब्रूते रूपं यजते
ति॥ २६॥ शतं ४००॥ अस्तु नो ऽरातौ स्याम रुद्राणां स्तुव्यायां वस्वादित्या ऽ अदि १०१
तये स्यामानिह स इत्येते त्रय्या देवा वसवो रुद्रा आदित्या ऽ एतेषामदितेर्गुप्तौ

स्यामेत्येवैतदाहा॥ २७॥ जुष्टमद्य देवेभ्यो वाचमुद्यासमिति जुष्टमद्य देवेभ्यो
वाचमुद्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं देवेभ्यो ऽनुब्रवत्॥ २८॥ जुष्टां ब्रह्म
भ्य इति जुष्टमद्य ब्राह्मणेभ्यो ऽनूच्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं ब्रा
ह्मणेभ्यो ऽनुब्रवत्॥ २९॥ जुष्टां नराशंसायेति प्रजा वै नरस्तस्मा ऽ प्रजाभ्य ऽ
आहैतद्धि समृद्धं यश्च वेद यश्च न साधुं च वो न साधुं च वो वदित्येव बिभ्रत्यन्ते

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह०
१०२

नू२

यदग्धुरोत्रवृर्ष्मेनिद्ध्वंकु परापतत्॥ अग्निष्टत्पुनराभियाज्जातवेदा विच
र्षणिरिति यथाख्यानं रत्नीहोत्राय प्राहरणं ततो प्राश्नन्त्य अन्नेवं यन्मेत्र गव
रणामापि तन्मे पुनराप्यायस्वेत्येवैतदाह तथो हास्यैतत्पुनराप्यायते॥
२०॥ अथाध्वर्युं वाग्यतो ध्रुवसंमृशति मनो वा अध्वर्युर्यो घुतात तन्मन एवै १०२
तद्ध्रुवं संदधाति॥२१॥ तत्र जपति सुरमो अग्निरिद्धि हस्सत्यात्व गिरिष्टयि

वाचापअभूत आहवरात्रि ...त्येतु मा देवताऽ अग्रिगोपायंत्वित्येवैतद
ह तस्माहिन्द्र...त्विममेता देवताऽ अग्रिगोपायन्तु॥२२॥ अथ होतृस
दनमुपावर्तते स होतृसदनादेकं तृणं निरस्यति निरस्तः परावसुरिति
परावसुर्ह वै नामासुराणां होतास तं तमेवैतद्धोतृसदनान्निरस्यति॥
अथ होतृसदनमुपविशति इदमहमर्वावसोः सदने सीदामीत्यर्वावसु

१०३ न्नैनामदेवानां होता तस्मैवैतत्सदनेसीदति॥२४॥ तत्रऽपति॥ श्रिअकर्मस्त
त्स्यु॥ अस्ति मा मोदो भिष्टं मा मा हिंसिष्टमेषुनां लोकः इत्युदईङत्यंतराव
एतदाह वनायं वगार्हपत्यं वास्ते तु दुतान्यां निक्ति मा मोदो भिष्टं मा मा हि १०३
ंसिष्टसिलितथा है नमेतौ न हिंस्तः॥२५॥ पृथाग्निमीदसा गोजपति
श्चिअदेवाः शास्तन मा यथेह होता वृतो मनवै वंनिषद्या प्रमेन्नूतत्ता गच्छे

यं यथा वो येन पथा हव्यमा वो वहानीति पथा येन्या पञ्चंस्या वान्यायादुनमा
शास्त यथा वः इत्याह रिष्यामि यथा वः परिवेक्ष्यामीत्येवैतदे वेषु प्रशास्सन वुमेर
मिच्छते मैं नुशास्त यथा वो नुष्ठा व न कुर्या मन्तुष्ठा हव्यं वहेयमिति तस्मा
देवं जपति॥२६॥ ब्राह्मणं॥२॥ अग्निर्होता वेत्वग्नेर्होत्रमिति। अग्निर्वै देवानां हो
ता वेत्वित्येवैतदाहाग्नेर्होत्रमिति तस्य हि होत्रं वेत्तु प्रावित्रमिति पज्ञो वै

ह०
१०४

दि… [illegible] …त्रंचेत्त्वयजमित्येवैतदाहसाध्रुते यजमानदेवतेतिसा

ध्रुवे यजमानदेवतायस्यतेग्निहतित्येवैतदाह घृतवतीमध्वर्यो स्रुचमास्य

स्वेति तद्ध्वर्युं प्रसौति स्वदेकामिनाह ॥२॥ यजमानऽएव जुहूमन्वायत्तोऽस्मा

अरातीयति सऽउपभृतमनु स यद्धैऽइव जुह्वा यजमानायद्विषन्तं भ्रातृ १०४

व्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्याद्देवं जुहूमन्वायत्तऽउपभृतमनु स यद्धैऽइव जुह्वादस्मा

आद्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्यात्तस्मादेकामिवैवाह ॥२॥ देवसुवं त्विस्वारामिति तुपस्थौ

त्येवैनामेतन्महयत्येव यदाह देवसुवं त्विस्वारामितीडामहै देवाँ॥२॥ऽइडेन्या

न्नमस्यामनमस्यान्यज्ञामयज्ञियानितीडामहैतान्देवान्यऽईडेन्यानमस्यामन

स्यनमस्याअज्ञामयज्ञियानिति मनुष्यावाऽईडेन्याः पितरो नमस्या देवायज्ञि

या ॥२॥ थवैअगायत्रेणन्वा नक्षाः पुरान्तावैताऽएवमेवैत्याऽइमाः प्रजा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हृ०
१०५

ष्या

अपराद्धताम्नायज्ञऽआनऽतिमनुरध्यानन्नुपशवोदेवानन्नुवुपाः स्पाणधयोन्नु
नस्मतयोनु दिदं किंचिवदुत सर्वंयज्ञऽआनक्तं ॥४॥ ताः वाऽएताः नववा
हुतयो नवंतिन्तवेमप्रुरुःषोप्राणाःऽएतानेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मान्नववा हु १०५
२ श्रौ तयो नवंति ॥५॥ यज्ञो ह देवेभ्यःक्कामापतं देवाःऽअन्वमंत्रयंतानः श्रृणूपनऽआ
वर्त्स्वेति सोऽस्तुतथेत्यवदेवानुपावर्त्तेतेनोपावृत्तेनदेवाऽअयजंतते

तेह्वैवतदन्ववदिदंदेवाः ॥६॥ कांडस्याईं ४ ८ ॥ स यदाश्रावयति यज्ञमेवैतद
नुमंत्रयतेऽआनः श्रृणूपनऽआवर्त्स्वेत्पथयत्प्रत्याश्रावयति यज्ञऽएवैतदु
पावर्त्ततेऽस्त्वतथेति तेनोपावृत्तेनरेतसा तत्तेनालिङ्गः संप्रदायंचरंति यदु
मानेन परोक्षं यथा हस्वपात्रेण संप्रदायं चरेयुरेवमनेन लिङ्गः संप्रदायं
चरंति तद्धा वै वैतत्संप्रदायं चरंति द्वा प्यि यज्ञो व्यगुद्दिरेतस्मुद्देतेनैवैतत्संप्र

त्यस्वरेति ॥७॥ सोऽनुब्रूहीत्येवोक्ताध्वर्युः नापव्याहरेन्नोऽएव होता नापव्याहरे-
दाश्रावयत्यध्वर्युस्तदग्नीध्रं यजुरुपावर्त्तते ॥८॥ सोऽग्नीन्नापव्याहरेदाश्र
श्रावणादस्तु श्रावयत्यग्नीत्पुनरध्वर्युं यजुरुपावर्त्तते ॥९॥ सोऽध्वर्यु-
र्नापव्याहरेदायजेति ब्रूहीत्येवोक्तोऽध्वर्युर्होत्रे यजुः संप्रयच्छति ॥१०॥ १०६
स होता नापव्याहरेदा वषट्कारात् वषट्कारेणाग्नावेव योनौ रेतस्तत्सि
रा१

ञ्चत्यग्निर्वै योनिर्यज्ञस्य ततः प्रजायत इति नु हविर्यज्ञेष्वथ सोम्याध्वरे ॥११॥
सत्ये ग्रहं गृहीत्वाऽध्वर्युः नापव्याहरेदोपाकरणादुपावर्त्तध्वमित्येवाध्वर्युरु-
क्तो हूत्वा यजुः संप्रयच्छति ॥१२॥ तदुद्गातारो नापव्याहरेयुरा उन्नमायाऽए
षोन्नमेत्येवोद्गातारो होत्रे यजुः संप्रयच्छंति ॥१३॥ स होता नापव्याहरेदा
वषट्कारात् वषट्कारेणाग्नावेव योनौ रेतस्तत्सिञ्चत्यग्निर्वै योनिर्यज्ञस्य

सततः प्रजायते॥२४॥ स यद्ध सोपव्याहरेत् संयद्धुः उपावर्त्तेति यथा प्रसर्पा
त्रं परासिंचेदेवं ह स यजमानं परासिंचेत् स यत्र हैवमृत्विजः संविदाना
यज्ञेन चरंति सर्वमेव तत्र कल्पते न मुह्यति तस्मादेवमेव यज्ञो नेतव्यः॥२५॥
ता वा एताः पंच व्याहृतयो नवं त्वो श्रावयास्तु श्रौषड् यज ये यजामहे वौ
षडिति पांक्तो यज्ञः पांक्तः पशुः पंच ऋतवः संवत्सरस्यैषैका यज्ञस्य मात्रैषा

संपत्॥२६॥ ताः सप्तदशाक्षराणि सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञ एषै
का यज्ञस्य मात्रैषा संपत्॥२७॥ ओ श्रावयेति वै देवाः पुरो वातं ससृजिरेऽस्तु
श्रौषडित्यभ्राणि समप्लावयन् यजेति विद्युतं ये यजामह इति स्तनयित्नुं वष
ट्कारेणैव प्रावर्षयन्॥२८॥ स यदि वृष्टिकामः स्यात् यद्यप्याध्वर्यवायजेत दर्शपूर्ण
मासयोर्वेव ब्रूयाद् वृष्टिकामो वा अस्मीति तत्रो अध्वर्युं ब्रूयात् पुरो वातं च

२०७ डत्रुपासीदन्न षड्ढारैणैव विराजमदुहन्ते यं वै विराडस्यै वा ऽ एवदोहः ॥४॥
विद्युतं वमनसाध्यायेत्यत्राणि मनसाध्यायेत्यग्नीध्रः स्तनयित्नुं वर्षं वम
नसाध्यायेति होतारं सर्वाण्येतानि मनसाध्यायेति ब्रह्माणं ब्रुवीति हैव
तत्र यत्रैवमृत्विजः संविदाना यज्ञेन चरंति ॥२०॥ ओ श्रावयेति वै देवाः विराज २०८
मह्वयञ्जुहु वरुस्तु श्रौषडिति ह्वा समुपावासृजं न्यज यजेत्युदनयं ये यजामहे इति स
वषड्हवा ऽ अस्मा ऽ इयं विराट् सर्वान् कामान् दुहे य ऽ एवमेतं विराजो दोहं वेद ॥२१॥

आहृतयः ॥३॥ ऋतवो ह वै प्रयाजाः तस्मात् पंच भवंति पंच ह्यृतवः ॥१॥ देवाश्च वा ऽ अ
सुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ऽ एतस्मिन् यज्ञे प्रजापतौ पितरि संवत्स
रेऽस्माकमयं भविष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥२॥ अष्टमप्रपाठकः ॥ ततो दे
वाः ऋर्द्धतः आभ्यंतरेस्तु ऽ एतान् प्रयाजान् दहसुरेभ्यो यज्ञं तैरेतं संवत्सरं
प्राजयं न तु स्पत्सं वत्सरात्सपत्नानं तां यस्तस्मात् प्रयाजाः प्रजया ह वै नामै

ग

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह॰
१०४

तद्धस्त्रयाज्याः इति तथो ऽ एवैषु ऽ एतर्हि तं संवत्सरं प्रडयन्त्यल्तुन्यः संवत्सरात्स
पन्नानंतरेति तस्मात्त्रयाज्ञैर्यजते ॥३॥ तेवा ऽ आज्यहविषो भवंति । ब्रह्म वा ऽ आ
ज्यमेतेन वै देवा ब्रह्मणाज्येनर्तुं संवत्सरं प्राडयन्नृतुन्यः संवत्सरात्सपन्ना १०४
नंतरायंस्तथो ऽ एवैषु ऽ एतेन ब्रह्मणाज्येनर्तुं संवत्सरं प्रडयत्यृतुन्यः संव
त्सरात्सपन्नानंतरेति तस्मादाज्यहविषो भवंति ॥४॥ एतद्धै संवत्सरस्य स्वं

पयः यदाज्यं तत्स्वेनैवैनमेतत्पयसा देवाः स्वमकुर्वत तथो ऽ एवैनमेषु ऽ एतत्स्वे
नैव पयसा स्वं कुरुते तस्मादाज्यहविषो भवंति ॥५॥ स यत्रैव तिष्ठन्प्रयाजै
र्यज ऽ आश्रावयेत्तत ऽ एव नापक्रामेत्संग्रामो वा ऽ एष संनिधीयते यः प्रया
जैर्यजते यतरो वै संयत्तयोः पराजयते स वै स क्रामत्यतितरामु वै ऽ उपक्राम
ति तस्मादतितरामतितरामेव क्रामेदतितरामतितरामाक्रान्तो ऽभिक्रयाद्धीत

हि॰
११०

त्तु यथानु कुर्याद्यत्रैव तिष्ठन्प्रयाजेभ्य आश्रावयेत्तत एव नापक्रामेद्यत्रो
ऽग्निः समिद्धतमं मन्येत तदाहुतीर्जुहुयात्समिद्धे ह्येव समृद्धाऽआहुत
यस्तथासऽआश्राव्याह समिधो यजेति तद्वसंतं समिंधे सुवसंतः समिद्धो
न्यानृतं समिंधस्तुवः समिद्धाः प्रजाश्च प्रजनयंत्योषधीश्च पचंति तेद्वखु ११०
नु समिन्धतेऽत्तिराहाथयुऽयजेत्येवोत्तरानाहाज्यामिताये नामिहकुर्या

द्यत्तनूनपातं यजेड्डो यजेति ब्रूयात्तस्माद्यजयजेत्येवोत्तरानाहानाम सर्वे स
मिधो यजेति सर्वं संतो वै समिद्धं संतमेव तद्देवाऽऋतूनां तद्वसंता स्सपत्नानं
तरायन्वसंतम्वेवेषऽएतद्वृत्त्वसंतात्सपत्नानंतरेति तस्मात्समिधो यजति
॥ अथ तनूनपातं यजति ग्रीष्मो वै तनूनपाद्ग्रीष्मो ह्यासां प्रजानां तनूस्तु
तं ग्रीष्ममेव तद्देवाऽऋतूनां ग्रीष्मात्सपत्नानंतरायन्ग्रीष्ममेवैषऽए

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६०

११९ तद्वैग्रीष्मास्सपत्नानंतरेतितस्मात्तनूनपातंयजति॥९॥अथेडोयजति॥व

र्षावाइडइतिहिवर्षाइडोयदिदंक्षुद्रंसरीसृपंग्रीष्महेमंताभ्यांनित्य

क्तंभवतितद्वर्षाईडितमिवान्नमिच्छमानंचरतितस्माद्वर्षाइडोवर्षा

एवतद्देवाअवृंजतवर्षाभ्यःसपत्नानंतरायन्वर्षाउएवैनुएतद्वृंक्ते

वर्षाभ्यःसपत्नानंतरेतितस्मादिडोयजति॥१०॥अथबर्हिर्यजतिशरद्वै

बर्हिरितिहिशरद्बर्हिर्याइमाओषधयोग्रीष्महेमंताभ्यांनित्यक्ताभवंतिता

वर्षावर्धंतेताःशरदिबर्हिषोरूपंप्रस्तीर्णाःशेरेतस्माच्छरद्बर्हिःशरदमेव

तद्देवाअवृंजतशरदःसपत्नानंतरायंछरदमुएवैषएतद्वृंक्तेशरदःस

पत्नानंतरेतितस्माद्बर्हिर्यजति॥१२॥अथस्वाहास्वाहेतियजतिअंतोवैयज्ञ

स्यस्वाहाकारोंतऋतूनांहेमंतोवसंताद्धिपरार्ध्यमितिनेवतद्देवाअवृ

११२ कृतांतेनोताऽस्यपुत्रानंतरायन्त्येनोऽएवैष्ऽएतदंतेदंदूतेनांताऽस्यपुत्रानंतरे
तितस्मात्स्वाहास्वाहेतियजति॥३॥तद्धाऽएतत्पश्संतऽएवेद्मंतास्मिन्नस्तु
ऽतस्माद्योयष्टुनतवतिष्ठुनस्याऽअस्मिंलोकेन्नवतिष्ठऽएवमेतद्वेद॥१४॥
सवैस्यंलुद्यलितियजति॥प्रजामितापेजामिह्कुर्योद्ययोत्वत्यलितिवेवषट्ज ११२
द्वेवलितिवाव्यंलितिवैयोनात्रेलितिहूयामिथुनमुवेतत्प्रजननंक्रियते

तस्माद्यत्वेवलितियजति॥१५॥प्रयच्चतुर्थेप्रयाजेसमानयतिबर्हिषि॥प्रजादै
बर्हिरेतऽआज्यंतत्प्रजास्वेवैतद्रेतःसिच्यतेतेनरेतसासिक्तेनेमाःप्रजाःपु
नरभ्यावर्त्तंप्रजायंतेतस्माच्चतुर्थेप्रयाजेसमानयतिबर्हिषि॥१६॥संग्रामो
वाऽएषसंनिधीयते।यःप्रयाजैश्चरन्नेषतरंवैसंयत्तयोर्मित्रमागच्छतिस
ज्यपतितदेतदुपस्तरोमिन्जुहूमित्रमागच्छतितेनजयतितस्माच्चतुर्थेप्रया

१०
११३ ङ्क्समानयतिबर्हिषि॥१७॥पुरुषमानःएवजुहूमनुयोस्माऽअपरातीयतिसऽउपजु
नमुख्यपुरुषमानाग्निमेवैतद्विलंतस्मात्सव्येबलिंहारयत्यथैवजुहूमन्वाद्यऽउप
भृतमन्वन्नऽएवैतदाद्यंबलिंहारयतितस्माद्दक्षिणेयाज्ञेसमानयति॥१८॥
सवाऽअनवमृशंसमानयतिसयदवमृशेद्युरुषमानंविभ्रतामात्रेणर ११३
सवाऽअनवमृशंसमानयतितस्मादनवमृशंसमानयति॥१९॥अथोत्तरंजुह
वमृशादत्तारमाद्येनावमृशेत्तस्मादनवमृशंसमानयति

नुप्रहरति।पुरुषमानमेवैतद्विहातिमात्रंचव्यप्रहरत्यत्तारमाद्येप्रहरतितस्माज्जुहूं
जुहूंप्रहरति॥२०॥देवाश्चवाऽअसुराश्चहंतविजितामेनुच्छसर्वमिन्द्रसमस्थापयां
मचक्रिरेस्सुररसान्यासंज्ञेयसुसंस्थितऽएवनोयज्ञःस्यादिति॥२१॥तऽउत्तरसे
नयाज्ञेस्वाहाकारेणैवसर्वयज्ञंसमस्थापयंस्वाहाग्नमितितदाग्नेयमाज्य
भागंसमस्थापयंस्वाहासोममितितत्सौम्यमाज्यभागंसमस्थापयंस्वाहा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२॰
११४ ग्निमिति तद्यः एष कृतयत्रास्तुतः आग्नेयः पुरोडाशो भवति तेन समस्थापयन्
२२॥ अथ यथाऽऽदेवतो स्वाहा देवा आज्यपा इति तु अथ प्रयाजानुयाजांस्समस्थापयन्
प्रयाजानुयाजा वै देवा आज्यपा ज्ञाताः अग्निरादस्य पद्यो यितितदग्निं स्वि
ष्टकृतं समस्थापयन्नग्निर्हि स्विष्टकृतां स्वः एतो प्येतर्हि तैश्च यज्ञं संतिष्ठते यु ११४
श्रु वैनं देवाः समस्थापयंस्तस्माद्दुत्तमं प्रयाजं स्वाहा स्वाहेति यजति यावं तिहवीं षि

पिन्नवं तिच्छिन्तिमुवैतदृत्तसुवं यज्ञं सुसंस्थापयति तस्माद्यदृतः ॐ ई विलोम
यज्ञे क्रियेत न तदाद्रियेत सुसंस्थितो मे यज्ञ इति ह विद्यात्सु हैवास्य यज्ञो यातयाम
वा स यथा वषट्कृतं हुतं स्वाहाकृतं ॥२३॥ ते देवा अकामयंत कथं न्विमं यज्ञं पु
नराप्याययेमायातयामानं कुर्यामेति नायातयामानं सुवेर्मेति ॥२४॥ स एतद्भागा
ज्यं परिशिष्टमासीत् येन यज्ञं समस्थापयंस्तेनैव यथास्थं हवींष्यभ्यघार
सुनरेवैनं तरा प्याययन्नयातयामान्यकुर्वन्न यातयामस्था ह्येतु तस्मादुत्तमं प्रयाजं मिष्ट्
नि. यथापूर्वं हवींषि अभिघारयेत्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यद्विपुनरेवैनानेतदाप्याययत्यथ यातयामानिकरोत्यथ यातयामहान्येतस्माद्य
स्यैकस्यैव हविषावद्यति पुनरेव तदभिघारयति स्विष्टकृतः एवैतत्पुनराप्या
ययत्यथ यातयामंकरोत्यथ यद्स्विष्टकृते वद्यति न ततः पुनरभिघारयति नै
हितत्कांचन हविर्योऽस्मादाहुतिं होष्यन्भवति ॥२५॥ ब्राह्मणं ॥४॥ स वै समिधो २२५
यजति प्राणा वै समिधः प्राणानेवैतत्समिंधे प्राणैर्ह्ययं पुरुषः समिद्धस्तस्मा

दभिमृशेति ब्रूयाद्यद्युष्णः स्यात्स यद्युष्णः स्यादेवतावच्छंसेत समिद्धो यदि
सतावद्भवति यद्युशीतः स्यान्नतावच्छंसेत तत्प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मात्स
मिधो यजति ॥१॥ अथ तनूनपातं यजति रेतो वै तनूनपाद्रेत एवैतत्सिंचति तस्मा
तनूनपातं यजति ॥२॥ अथेडो यजति प्रजा वा इडो यदा वै रेतः सिक्तं प्रजायतेऽथ
तदीडितमिवान्नमिच्छमानं चरति तस्मादेवैतज्जनयति तस्मादिडो यजति ॥३॥ अथ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह०
११६

बर्हिर्यजति।वसंतोवैबर्हिर्वसंतमेवैतत्प्रजनयतितस्माद्बर्हिर्यजति।४।अथस्वा
हास्वाहाकृतिर्यजति।हेमंतोवाऽऋतूनांस्वाहाकारोहेमंतोहीमाःप्रजाःस्वंवश
मुपनयतेतस्माद्धेमन्म्लायंत्योषधयःप्रवनस्पतीनांपलाशानिमुच्यंतेप्रति ११६
तरामिववयांसिभवंत्यधस्तरामिववयांसिपतंतिविपतितलोमेवपापः
पुरुषोभवतिहेमंतोहीमाःप्रजाःस्वंवशमुपनयतेस्वाहैवैतमृतुंकुरुतेऽत्र

येन्नाद्यायपुस्मिल्लोकेऋतुर्भवतियएवमेतद्वेद।५।देवाश्चवाऽअसुराश्चोभये
प्राजापत्याःपस्पृधिरेतेदंडैर्धनुर्भिर्नव्यजयंततेहाविजयमानाऽऊचुर्हंतवाच्येव
ब्रह्मन्विजिगीषामहैसयोनोवाचंव्याहृतांमिथुनेननानुनिक्रामात्ससर्वं
पराजयाताऽअथसर्वमितरेजयेयुरितितथेतिदेवाऽअब्रुवंस्तेदेवाऽइंद्र
मब्रुवन्व्याहरेति।हाऽसऽइंद्रोऽब्रवीत्।एकोममेत्यथास्माकमेकेतीतरेब्रुवं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्तदु तन्मिथुनमेवाविंदन्मिथुनꣳह्येकश्चैका च ॥७॥ द्वौ ममेतींद्रोऽब्रवीत् । अथास्माकं
द्वेऽ इतीतरेऽएवꣳस्तदु तन्मिथुनमेवाविंदन्मिथुनꣳहि द्वौ च द्वे च ॥८॥ त्रयो ममेतींद्रो
ऽब्रवीत् । अथास्माकं तिस्रऽ इतीतरेऽएवꣳस्तदु तन्मिथुनमेवाविंदन्मिथुनꣳहि त्रयश्च
तिस्रश्च ॥९॥ चत्वारो ममेतींद्रोऽब्रवीत् । अथास्माकं चतस्रऽ इतीतरेऽएवꣳस्तदु तन्मि ११७
थुनमेवाविंदन्मिथुनꣳहि चत्वारश्च चतस्रश्च ॥१०॥ पंच ममेतींद्रोऽब्रवीत् । ततऽ इतरे

मिथुनं नाविंदंस्ततऽ ऊर्ध्वं मिथुनमस्ति पंच पंचेति ह्येवैतदुभयं भवति ततोऽसु
राः सर्वे पराजयंत सर्वस्माद्देवाऽ असुरानजयंत सर्वस्मात्सपत्नानसुरान्निरभज
न् ॥११॥ तस्मात्प्रथमे प्रयाजऽ इष्टे ब्रूयात् । एको ममेत्येकातस्य पुमहं हसीति य
द्युन्न द्विष्याद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मऽ इति ब्रूयात् ॥१२॥ द्वौ ममेति द्वितीये प्रयाजे ।
द्वे तस्य योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मऽ इति ॥१३॥ त्रयो ममेति तृतीये प्रयाजे । तिस्रस्त

१०
१२८

स्ययोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मऽइति॥४॥चत्वारोममेतिचतुर्थःप्रयाजो।चतस्त्रस्तु
र्ययोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मऽइति॥५॥पंचममेतिपंचमःप्रयाजो।नतस्मात्किं
वनयोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मऽइतिसपंचपंचेत्येवनत्वन्पुरात्त्वतितथास्यस १२८
र्वैःसंवृक्तेसर्वस्मात्सपत्नान्निर्भजतियऽएवमेतद्वेद॥१६॥ब्राह्मणं॥५॥पंच
मो।ध्यायः॥ऋतवोहवैदेवेषुयज्ञेभागमीषिरे॥आनोयज्ञेभजतमानोयज्ञादे

तआभक्तास्त्वेवनोपियज्ञेभागऽइति॥१॥तद्वैदेवानजज्ञुः।तऋतवोदेवेष्वजानन्नसु
सुरानुपावर्त्तताप्रियांदेवानांद्विषतांभ्रातृव्याणां॥२॥तेहैतामेधतुमेधांचक्रि
रेयामेषामेतामनुशृण्वंतिकृषंतोहस्मैववपंतो।वपंतिलुनंतोपरेषां
रांतःशश्वद्वैभ्योऽकृष्टपच्याऽओषधयःपेचिरे॥३॥तद्वैदेवानामागऽआस।
कनीयऽइन्वतोद्विषंद्विषतेराध्यतीतिकिम्वतावन्मात्रमुपजानीतयथेदमि

ह॰ ११५

तोन्यथासदिति ।४। ते होचुः । त्वमेवानुमंत्रयामहा इति केनेति प्रथमेनैवेना
न्यद्धेयज्ञामेति ।५। स हाग्निरुवाच । अथ यन्मां पुरा प्रथमं यजथ क्वाहं भवानीति
न त्वामापतनाव्याख्याम इति ते यद्दत्वं निह्नुयमानाः अथाग्निमापतनाल्लाव्या ११५
वयंस्तस्मादग्निरग्रतोनुहवा आपतनाच्यवते यस्मिन्नायतने भवति यः एव
स्तमग्निमन्वच्छोदाई । ते देवा अग्निमब्रुवन् । परेह्येनांस्त्वमेवानुमंत्रयस्व

वो॰ यो २

त्तिस हत्याग्निरुवाच युक्तं वो विदं यैवो देवेषु यज्ञेनागमिति कथं नो विदः इति प्रथम
नैव यज्ञेषु हव्यतीति ।७। तु ऋतु वोग्निमब्रुवन् आ वयं त्वामस्मासु यज्ञामोक्षोनो वे
वेषु यज्ञेनागमविद इति स एषोग्निर्द्दुत्वानकः समिधो अग्ने तन्नूनपाद्
म्नः इडो अग्ने बर्हिरित्सस्वाहाग्निमित्यात्तको ह वै तस्यां पुण्यं ह त्वायात्तवतिषु
मस्य समानो बन्धु वांण करोत्यग्निमुते ह वा अस्मा अग्निमुंतकृत वर्द्धेषधीः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह०
१२०

पवंतीदर्शसर्वङ्खऽइरवृमेतमग्निमृत्वष्ठा नेत्वंवेदाणतदाहुः कदूमां प्रयाजानावा
ह्यंतपथकस्मादेनान्प्रथमानपह्नंतीत्युत्तमानेवेनानपहृत्वा कल्पयन्प्रथमान्वो
केऽमित्यप्रब्रवंस्तस्मादुत्तमानावाहयंतिप्रथमांनपह्नंति॥७॥चतुर्थेनवैप्रयाजे १२०
व नदेवाः॥यस्माद्वैस्त्तपंचमेनसमस्थापयन्नथयद्युतऽऊर्ध्वमसर्वस्मिन्तेयज्ञेऽसुर
स्वर्गमेवतेनलोकंसमस्तुवत॥१०॥तेस्वर्गंलोकंयंतःप्रसुररक्षसेभ्यऽआ

संगाद्विनयांचक्रुस्तेग्निंपुरस्तादकुर्वतरक्षोहणंरक्षसामपहंतारमग्निंमध्यतोऽकु
र्वतरक्षोहणंरक्षसामपहंतारमग्निंपश्चादकुर्वतरक्षोहणंरक्षसामपहंता
रं॥११॥सयद्येनान्पुरस्तात् असुररक्षसान्यासिसंक्षन्नग्निरेवतान्युपाह
त्रक्षोहारक्षसामपहंताथयदिमध्यतऽआसिसंक्षन्नग्निरेवतान्युपाहन्रक्षो
हारक्षसामपहंताथयदिपश्चादासिसंक्षन्नग्निरेवतान्युपाहन्रक्षोहारक्षसामप

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible]

ह॰× दाग्नेय पुरोडाशो भवत्यग्निमेवैतन्मध्यतः कुरुते रक्षोहणं रक्षसामपहन्तारमथ ४॥

१२ हन्तार एवं सन्ततेनाग्निना रक्ष्यमाणाः स्वर्गं लोकं समाश्नुवत ॥१२॥ तथो एवैष

एतत्। चतुर्थेनैव प्रयाजेन यज्ञमाप्नोति तं पवमानः सं स्थापयत्यथ यदतः॥

ऊर्ध्वं समिष्टं यज्ञस्य स्वर्गमेव तेन लोकं समश्नुते ॥१३॥ स यदाग्नेयमाज्यं

भागं जुहोति। अग्निमेवैतत्पुरस्तात्कुरुते रक्षोहणं रक्षसामपहन्तारमथ यदग्नये १२१

स्विष्टकृते जुहोत्यग्निमेवैतत्पश्चात्कुरुते रक्षोहणं रक्षसामपहन्तारं ॥१४॥ स यद्

[illegible]

येनं पुरस्तात् असुररक्षसान्यासिसंक्षन्त्यग्निरेव तान्युपहन्ति रक्षोहा रक्षसा

मपहन्ता यदि मध्यत आसिसंक्षन्त्यग्निरेव तान्युपहन्ति रक्षोहा रक्षसामपहन्ता।

यदि पश्चादासिसंक्षन्त्यग्निरेव तान्युपहन्ति रक्षोहा रक्षसामपहन्ता स एवं सर्व

तोऽग्निभिर्गुप्यमानः स्वर्गं [illegible] लोकं सम[illegible]श्नुते ॥१५॥ स यद्येनं पुरस्ता

त्। अब्रह्मस्याभिव्याहरेत्तं प्रति ब्रूयात्पुरस्तामात्रिमारिष्यस्यन्धो वा बधिरो वा

ह॰
१२२ नविष्वसीत्येता वै मुख्याऽ आर्त्तिस्तथा हैव स्यात् ॥६॥ यदि मध्यतो व्यङ्गस्यानु
व्याहरेत्तं प्रति ब्रूयादप्रजोऽअपशुर्भविष्यसीति प्रजा वै पशवो मध्यं तथा है
व स्यात् ॥७॥ यद्यन्ततो व्यङ्गस्यानुव्याहरेत्तं प्रति ब्रूयादप्रतिष्ठितो दरिद्रो हि
प्रमुं लोकमेष्यसीति तथा हैव स्यात्तस्मादु ह नानुव्याहारी स्यादुत ह्येवंवित्परो भ १२२
वति ॥८॥ संवत्सरो ह वै यज्ञः प्रजापतिः स ह खैवैनं भवति योऽस्य कूराणि देव

क्षिहिंसतैर्न्ह हि कुर्याद्यानं तरतो न व्यवविद्याद्यथा यथास्य तेन वं तितस्य ह संतः
एव ह र्षिहेमंतो हुरं तं वाऽ एतं संवत्सरं स्वर्गं लोकं प्रपद्यते स ह वै संवत्सरः
स ह वैऽ अदस्य मेते नो हास्यास्य स्विष्टं सुकृतं न वत्यद्वस्यालोकाः ॥१०॥ तदाहुः
किं देवत्यान्याज्यानीति प्राजापत्यानीति ह ब्रूयादनिरुक्तो वै प्रजापतिरनिरुक्तान्या
ज्यानि तानि हैतानि षडस्मान्देवत्यान्येव षड्समानो ह वै स्वयं ह प्रजापतिरेते

ह०
१२३ च्छुना स्विद् स्कन्दते तं जनयंति ।२०। स ऽ आहुः स्मोपस्तीर्यो हि हविनो वदायाथो
परिशादाऽपस्यान्निधारयति से आहुः न मिश्राकुतिर्हूयते भ्रऽमानेन हवैतत्
न्मिश्राद्धूयतेयदि हवाऽ अपि दूरे सन्न्यञ्जते स्वद्यति केवला हवां तेस्मत्ऽ इष्टं स्यादि
वल् हैवैवं विदुषऽ इष्टं भवति यद्युहापि बद्धि वपापं करोति नो है वबहिर्हा यज्ञा १२३
द्भवति य ऽ एवमेतद्वेद ॥२८॥ ब्राह्मणं ॥६॥ चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः ॥ कंडिका १२८॥

यज्ञेन वै देवाः इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न ऽ इदं मनुष्यैरनभ्या
रोह्यं स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यू
पेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम तद्धऽ ऋषीणा
मनुश्रुतमास ॥१॥ यज्ञेन ह वै देवा इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः क
थं न ऽ इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यं स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो

६०
१२४ निर्दुयेयुरितिह्यस्ययज्ञंयूपेनयोपयित्वातिरोऽभवन्नितितमन्वेष्टुंदध्रिरे॥२॥तेऽर्चंतः
श्राम्यंतश्चेरुः॥ऋषयोहस्मवैतद्देवाञ्जयंतिपुदर्शाञ्जुष्यमाप्सुर्यस्वतेन्योदेवावै
वप्स्त्रौवयांचक्रुस्त्वयैवेदंदध्रिरेयेततदेष्यामोयतोदेवाःस्वर्गंलोकंसमाश्नु
वतेतितेकिंप्ररोचतेकिंप्ररोचतइतिचेरुस्तेपुरोडाशमेवकूर्मंभूत्वाप्सर्पंतंतेह १२४
सर्वेऽएवमेनिरेऽयंवैयज्ञः इति॥२॥तेहोचुःअश्विभ्यांतिष्ठसरस्वत्यैतिष्ठेंद्रायपनि

ष्ठेतिससमर्पैवाग्नयेतिष्ठेतितत्तस्थावग्नयेवाऽअस्थादितितमाग्नावेवपरिगृह्य
सर्वहुतमजुहवुराहुतिर्हिदेवानांततऽएतमायज्ञःप्रारोचततमसृजंततमतन्व
तस्माऽअपरोवरंयज्ञोनस्पतेपितैवस्तन्नायब्राह्मणवारिणे॥४॥सवाऽएतस्मैपुरोडा ३३
शापत्वाऽयऽएतमायज्ञःप्रारोचयत्तस्मात्पुरोडाशःपुरोडाशोहवैनामैतद्यत्पुरोडा
शऽइतिसऽएषऽउत्तमपत्रामुतऽअग्नेयोष्टाकपालःपुरोडाशोभवति॥५॥सन्न

Indira Gandhi National Centre for the Arts

९०
१२५ पौर्णमासं हविः।नामावास्यमग्नीषोमीयऽएव पौर्णमासं हविः सान्नाय्यमा
रावास्संयज्ञःऽएवैषऽन नयत्रावक्लृप्तं नेद्यज्ञादयानीति न्वेव पुरस्तात्तयोर्नमा
सम्पत्क्रियतऽएवममावास्यायामेतन्नु तद्यस्मादत्र क्रियते।६।सद्युऽएनमुप
भावेत।इष्ट्वामावास्ययेत्येतयैवाऽऽयद्यत्कामावाऽएतमृत्वयोस्तु स्वःसऽएत १२५
कामः समाध्नोत्यत्कामो हवाऽएतेन यज्ञेन यजते सोऽस्मै कामः समृध्यतेऽस्मै

स्या
वैकस्यै यदेवतायै हविर्गृह्यते तस्मै वै तस्यै नु ह त्यजन्ताऽ न वेदेवत्यं।त्रिमन्यस्यै
देवतायाऽआदिशेत्तस्मादग्नयऽएव।७।अग्निर्वै सर्वा देवताः।अग्नौ हि सर्वाभ्यो दे
वताभ्यो जुह्वति त्वव्यथा सर्वा देवताऽउपधावेदेवं तत्तस्मादग्नयऽएव।८।शतंप००।
वताभ्यो जुह्वति त्वव्यथा सर्वा देवताऽउपधावेदेवं तत्तस्मादग्नयऽएव।९।
अग्निर्वै देवानां मद्धातमः।यं वाऽअद्धातमं मन्येत तमुपधावेत्तस्मादग्नयऽ
अग्निर्वै देवानां मृदुहृदयतमः।यं वै मृदुहृदयतमं मन्येत तमुपधावेत्तस्मादग्नयऽ

ह०
१२६ र्त्त्रा॥१॥ अग्निर्वै देवानां नेदिष्ठां यं वै नेदिष्ठमुपसर्तव्यानां मन्येत तमुपधावेत्तस्मा
दग्नय एव॥११॥ स यदीष्टिं कुर्वीत स यद्दर्शसामिधेनीरनुब्रूयादुपांश्वेव देवतां यज
ति तद्धीष्टिरूपं मन्द्र इव चेत्पौर्णमासाऽस्त्वु केस्यात्तां वाचं वाचयेन्नाग्नौ विराजौ संयाज्ये॥
॥२॥ ब्राह्मणं॥ त्वष्टुर्ह वै पुत्रः त्रिशीर्षा षडक्ष आस तस्य त्रीण्येव मुखान्यासुस्त १२६
द्यदेवंरूप आस तस्माद्विश्वरूपो नाम॥१॥ तस्य सोमपानमेवैकं मुखमास॥

सुरापाणमेकमन्यस्मा अशनायैकं तमिन्द्रो दिद्वेष तस्य तानि शीर्षाणि प्रचिच्छेद॥
२॥ स यत्सोमपानमास॥ ततः कपिञ्जलः समभवत्तस्मात्स बभ्रुक इव बभ्रुरिव हि
सोमो राजा॥३॥ अथ यत्सुरापाणमास त्वा ततः कलविङ्कः समभवत्तस्मात्सोऽभिमा
द्यत्क इव वदत्यभिमाद्यन्निव हि सुरां पीत्वा वदति॥४॥ अथ यदन्यस्मा अशनायास॥
ततस्तित्तिरिः समभवत्तस्मात्स विश्वरूपतम इव सन्त्येव घृतस्तोका इव त्वन्मधु

हु०
१२७

स्तोकाऽइव त्वत्पसेभ्यश्चुतिता ऽएवं ह्यस्मिन्विहि सतेनाशनमावपत् ।५। स त्वष्टा
चुक्रोध कुविन्मे पुत्रमवधीदिति सोऽपेन्द्रमेव सोममाऽजह्रे स यथायं सोमः
प्रसुत ऽएवमपेन्द्र ऽएवास ॥६॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षांचक्र ऽइदं वै मा सोमादन्तर्यन्तीति स
यथा बलीयानबलीयस ऽएवमनुपहूत ऽएव यो द्रोणकलशे शुक्र ऽआस तं भ १२७
क्षयांचकार स हैनं जिहिंस सोऽस्य विष्वङ्ङेव प्राणेभ्यो दुद्राव मुखाद्धैवास्य न दुद्राव

स्य सर्वेभ्योऽन्येभ्यः प्राणेभ्योऽद्रवत्तदद सौत्रामणीति श्रिस्तस्यां तद्धा ख्यापतेभ्यश्चे
नं देवा ऽअन्विषउपन ॥७॥ स त्वष्टा चुक्रोध कुविन्मेऽनुपहूतः सोममपादिति
स्वयमेव यज्ञवेशसं चक्रे स यो द्रोणकलशे शुक्रः परिशिष्ट ऽआस तं प्रवर्त्तयां च ग
कारेन्द्रशत्रुर्वर्धस्वेति सोऽग्निमेव प्राप्य संबभूवांतरैव संबभूव स मुहे कऽआस सोऽग्नी
षोमावेवाभिसंबभूव सर्वा विद्याः सर्वं यशः सर्वमन्नाद्यं सर्वां श्रियं ॥८॥ स यद्व

हुत्वेमानःसमभवत्।तस्माद्धृदोऽथयदपात्समभवत्तस्मादहिस्तंदनुश्चदनायूश्चमा
तेवपितेवचपरिजगृहतुस्तस्माद्दानवइत्याहुः॥९॥अथयदब्रवीदिंद्रशत्रुर्वर्द्ध
स्वेति।तस्मादुहैनमिंद्रएवजघानाथयद्धशश्वदवक्ष्यदिंद्रस्यशत्रुर्वर्द्धस्वेतिशश्व
दुहसएवेंद्रमहनिष्यत्॥१०॥अथयदब्रवीद्वर्द्धस्वेति।तस्मादुहस्मेषुमात्रमे १२८
वतिर्यग्वर्द्धतइषुमात्रंप्राङ्।सवैवावरिष्यत्समुद्रंदधावपूर्वार्द्धंसयावत्सःसुआ

ससुहैवतावदन्नादऽआस॥१९॥तस्मैहस्मपूर्वाह्णेदेवाःअशनमभिहरंतिमध्यं
दिनेमनुष्याःअपराह्णेपितरः॥२२॥सवाऽइंद्रस्तथैववृत्रंघ्नन्नग्नीषोमाऽउप
मंत्रयांचक्रेग्नीषोमौयुवंवैममस्थःयुवयोरहमस्मिनयुवयोर्भाकिंचनकंमम
इमंदस्युंवर्द्धयथऽउपमावर्त्तेथामिति॥२३॥तौहोचतुः॥किमावयोस्ततःस्यादिति
ताभ्यामेतमग्नीषोमीयमेकादशकपालंपुरोडाशंनिरवपत्तस्मादग्नीषोमीयः

ह० १२६

एकादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥१४॥ तावेनमेष एव वृत्रे तावत्स सर्वे देवाः प्रेयुः
सर्वा विद्याः सर्वं यशः सर्वमन्नाद्यं सर्वां श्रियं स तेनेष्ट्वेन्द्र एतदभवद्यदिदमिन्द्र एष
वै पौर्णमासस्य बन्धुः स यो हैवं विद्वान्पौर्णमासेन यजत एतां हैव श्रियं गच्छत्ये
वं यशो भवत्येवमन्नादो भवति ॥१५॥ तं ह स्म खलु हतो वृत्रः स यथा दृतिर्निर्धीत १२॥
एवं संलीनः शिश्ये यथा निर्धृतः सक्तुभिरेवं संलीनः शिश्ये तमिन्द्रोऽभ्यादुद्राव

वा ह निष्पन्नं ॥१६॥ स होवाच मा मेऽभिप्रहार्षीस्त्वं वै तदसि यदहं व्येव मा कुरु मा मु
या त्वमिति स वै मेऽन्नमेधीति तथेति तं द्वेधान्वभिनत्तस्य यत्सौम्यं न्यक्तमास तं चन्द्र
मसं चकार यदस्यासुर्यमास तेनेमाः प्रजा उदरेणाविध्यत्तस्मादाहुर्वृत्र एव
तर्ह्यन्नाद आसीद्वृत्र एतर्हीति दक्षिहि यदसावापूर्यते तस्माद्वैतस्माल्लोकादाप्याय
ते यद्यदिमाः प्रजा अशनमिच्छन्त्यस्मा एवैतद्वृत्रायोदराय बलिं हरन्ति स यो ह

ह०
१३०

वृमेतं तत्रमन्नादं चैदान्नादो ह वै भवति ॥१७॥ ताऽउ हैना देवताः ऊचुः । याऽइमाऽअ
न्नं । सोमाऽवन्याऽऽगमुरत्नी यो मीयुवं वै नो न खिन्नताऽऽ । स्ठो युयो ब्रो मिदंयुवयोर
स्मानन्वाभजतमिति ॥१८॥ तौ होचतुः । किं नावयोस्ततः स्यादिति यस्यै कस्यै च दे
वतायै हविर्निर्वपांस्तु हांयुरस्तादाज्यस्य यजानिति तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै ह १३०
विर्निर्वपंति तत्पुरस्तादाज्यभागावग्नीषोमाभ्यां यजंति तन्नु सौम्यध्वरेन यशो यु

सौ कस्यै च देवतायै हविर्निर्वपानीति युक्तवन्तु ॥१९॥ स हाग्निरुवाचामय्येव वः सर्वेभ्यो
जुहवन्तु तद्वो हं मय्याभजामीति तस्माद्यग्नौ सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति तस्मादाहुरग्निः
सर्वा देवता इति ॥२०॥ अथ ह सोम उवाच । मामेव वः सर्वेभ्यो जुह्वतु तद्वो हं मय्या
भजामीति तस्मात्सोमे सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति तस्मादाहुः सोमः सर्वा देवता इति
॥२१॥ अथ यदि ह सर्वे देवास्तत्स्थानाः तस्मादाहुरिन्द्रः सर्वा देवताः इन्द्रश्रेष्ठा देवा इ

ह°
१३

त्यत्हवैदेवास्त्रैधेवदेवत्याऽअन्नवेंसयोहैवमेतद्दैवधाहैवस्वानाँ अग्नेर्नवति
२२॥ इयंवाऽइदंनदृतीयमस्तिऽआहुर्वैवस्त्रुचंवयच्छुकं तदासेयंयदाद्रं तत्सौम्यं
नथयदिदंहयमेवाथकिमेतावन्नियतऽइत्यग्नीषोमयोरेवाज्यभागावग्नीषोमयो १३
रूपाऽस्युयोर्नोम्नाषोमयोःपुरोडाशोयदन्तऽएकतमेनैवेदंसर्वमाप्नोत्यग्र
किमेतावान्नियतऽइत्यग्नीषोमयोर्हीयेतावतीस्विन्नतिस्मृतानि॥२३॥सूर्यऽएवा

ग्नेयश्चंद्रमाःसौम्योऽहरेवाग्नेयंरात्रिःसौम्यायऽएवापूर्यतेर्द्धमासःसऽआ
ग्नेयोयोपक्षीयतेससौम्यः॥२४॥आज्यभागाभ्यामेवसूर्याचंद्रमसावाप्नोत्युपा
ऽंशुयाजेनैवाहोरात्रेऽआप्नोतिपुरोडाशेनैवार्द्धमासावाप्नोतीत्युहैकऽआहुः
२५॥तदुहोवाचासुरिःआज्यभागाभ्यामेवातोयतमेवायतमेवाहुःआप्नोत्यु
पांशुयाजेनैवातोयतमेवाहुःआप्नोतिपुरोडाशेनैवातोयतमेवायतमेवाहुः

× यतमेवा?

Indira Gandhi National Centre for the Arts

८०
१३२

आप्नोतिसर्वमुह्याप्नमस्सर्वंजितिसर्वेणवृत्रंहन्तिनातिसर्वेणाद्विषंतंभ्रातृव्यंह
न्तीतितस्माद्वाऽएतावजस्यन्तऽइति॥२६॥तदाहुः।किमिदंमित्रिमितग्नीषोमयोरेवा
उपस्माग्नीषोमयोःपुरोडाशस्यपदंनतर्हितेनजामीक्रियतेनहत्वेवाजाम्याऽउपस्येतरं
पुरोडाशस्येतरंतदन्यदिवेतरमन्यदिवेतरंनवाऽएवमनूक्तमनुब्रुवाणेनयजत्यथ १३२
मनूक्तमेवोपयजत्तितदन्यदिवेतरमन्यदिवेतरंनवस्पनेनहत्वेवाजाम्युपांशुयाजस्य

यजत्युभेःपुरोडाशस्यसयदुपांशुतस्माज्जायत्यैरूपंतस्मात्तस्यानुह्रनमनु
वाक्यामन्वाहप्राग्भ्यनुस्वस्थाग्निप्रजापतिः॥२७॥एतेनवैदेवाः।उपांशुयाजेन
यमसुराणामवामयंततमुपसृत्यवज्रेणवषट्कारेणघ्नंस्तथोऽएवैषऽएते
नोपांशुयाजेनपाप्मानंद्विषंतंभ्रातृव्यमुपसृत्यवज्रेणवषट्कारेणहंति
तस्मादुपांशुयाजंयजति॥२८॥सवाऽअयमनूक्तमनुब्रुवाणेनयजतितदन्यि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६०
१३३ मा ऽअन्यतरतोदंताः प्रजाः प्रजायंते ऽस्थि ह्यग्रास्थि हि दंता अन्यतरतो ह्येतदस्थि करोति ॥
२९ ॥ अथ यत्रैतस्मिन्नस्य चक्षुर्भक्षजाति । तदुभयतऽउभयतोदंताः प्रजाः प्रजायंते ऽस्थि ह्यास्थि
हि दंता उभयतो ह्येतदस्थि करोत्येतावा ऽइमा ह्यमुः प्रजा ऽअन्यतरतोदंताश्चैवो १३३
भयतोदंताश्च स यो हैवं विद्वानस्थिलोमस्यैः प्रजातिं यजते बहुर्हैव प्रजया पशु
भिर्भवति ॥ ३० ॥ स वै पौर्णमासेनोपवत्स्यन् । न सत्रा सुहित इव स्यात्तेनेदमु

रमसु व्ये विनात्माद्धति विः प्रातर्हैव मे ब्रु ऽउ पौर्णमासस्योपवासः ॥ १ ॥ स वै संयु
यैवोपवसेत् । संप्रति वृत्रं हनानि संप्रति हि दंतं नत्रा वृत्रं हनानीति ॥ २ ॥ सदा
उत्तरामेवोपवसेत् एषामिवैवा ऽएषनक्षमिते यः संप्रत्युपवसत्यनद्धा वै संकाल
यो यदीतरो वेतरमन्तितुवातो तरो वेतरमध्य ऽउत्तरमुपवसति यथापराव
मात्ररं संपिपिष्यादस्पालनमा नः सोऽन्यतो ह्युत्येव स्यादेवं तद्य ऽउत्तरामुप

Indira Gandhi National Centre for the Arts

९०
१३४

वसति॥३३॥ मवैसंप्रत्येवोपवसेत्सुथा वा अन्नस्य स्त्तॄ संपद्यादेवं तद्यः
उत्तरमुपवसति सोऽनुसेव तत्तानुवुत्रोन्मुस्योपावसाययीतदातितस्मादु संप्र
त्येवोपवसेत॥३४॥ प्रजापतेर्ह वै प्रजाः ससृजानस्य पर्वाणि विसस्रंसुः स वै सं पि॥३
वत्सर एव प्रजापतिस्तस्यैतानि पर्वाण्यहोरात्रयोः संधी पौर्णमासी चामावा १३४
स्या चर्तुमुखानि॥३५॥ स विस्रस्तैः पर्वभिः न शशाक संहातुं तमेतैर्हविर्यज्ञैर्देवा

अभिषज्यन्नग्निहोत्रेणैवाहोरात्रयोः संधी तत्पर्वाभिषज्यंस्तत्समदधुः पौर्णमासेन
चैवामावास्येन च पौर्णमासीं चामावास्यां च तत्पर्वाभिषज्यंस्तत्समदधुश्चातु
र्मास्यैरृतुमुखानि तत्पर्वाभिषज्यंस्तत्समदधुः॥३६॥ स संहितैः पर्वभिः इ
दमन्नाद्यमभ्युत्तिष्ठद्यदिदं प्रजापतेरन्नाद्यं स यो हैवं विद्वान्संप्रत्युपवसति
संप्रति हैव प्रजापतेः पर्वाभिषज्यत्यवति हैनं प्रजापतिः स एवमेवान्नादो भवति

६२
१३५ त्ऽएवं विद्वांसं प्रत्युपवसति तस्मादु संप्रत्येवोपवसेत्॥७॥ बहुधा ह वाऽएतेषु
स्य बदात्प नागो। तस्मात्पुरस्ताद्धुहेति पुरस्ताद्धीमव हुधमेतत्पुरस्तादेवैनाञ्जुहुया
दधाति तस्मादिमे पुरस्ताज्जुहुयां॥८॥ न नराईप्रज्ञाईदेवो। अस्तेयमात्यनाग्नि
ह्वलिदक्षिणाईप्रज्ञाईसोम्य मा ऽमनागनेतत्पुरस्ताद्धुहुधीदक्षाऽ इतिब्रुदं तस्तुदे १३५
सदा विद्वान्यमिव हवी हि हवाऽ आत्म स्य स देवपुरस्ताद्विधांजुहोति तु

रस्ताज्जुहुवीदधाति ब्रत्रोऽ एवं समिद्धतमं मन्येत तदा जुहुयात्समिद्धहोमेन त्वे
व समृद्धाऽ आहुतयः॥११॥ स वाऽ एवमन्नज्ञ्याणोनबऽति तस्मादिमे अस्के न
तत्र स्किवे वहुधाऽ आ ह्विष्टेऽ अथ यद्वमनू स्वधा लिङे दस्कि हैव कुर्यान्ति वहुः॥१०॥
तेवाऽ एतो अस्नाभो मयोरेव रूपमन्वाय त्तेय जुहुतं तदाग्नेयं यज्ञस्य तत्सौम्यं यद्वि
तस्याप देवत्संतदाग्नेयं यद्धुतं तत्सौम्यं यद्देवत्ताहतेतु दाग्नेयरूपं स्तुवा इव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह० १३६ हवीर्दामाणस्याद्दीर्णान्नवत्स्युर्धामिवह्याग्नेयंऽदेवस्यापितितस्मैसोम्यंस्यात्समाढीइव
ह्येषुपुरोद्दीर्णान्नवतऽआढीइवहिसोमःऽआन्डरसःऽह्यग्निऽअग्निर्लोकेवृत्रघ्ना
वावतिस्मवेत्सुरमुष्मिँल्लोकेसोमवतिऽएवमेतौवृत्रघ्नावाज्यभागोभवेद॥७॥ब्रा
ह्मणं॥४॥इंद्रोहयत्रवृत्रायवज्रंप्रजहारसोऽबलीयान्मन्यमानोनास्तृषीतिबिभ्यन्नि १३६
लयांचक्रेसपरावतोजगामदेवाहवैविदांचक्रुर्हतोवैवृत्रोऽथयदिन्द्रोनिलयांचक्रइति॥१॥

तमन्वैष्सन्।अग्निर्देवतानांहिरण्यस्तूपऽऋषीणांबृहतीछंदसांतमग्निरनु
विवेदतेनैतांरात्रिंसहजगामसवैदेवानांवसुर्वीरोह्येषां॥२॥तेदेवाऽअब्रु
वन्।उपेमावेनोद्यवसुर्वसतियोनःप्रावासीदितितास्यामेतद्यस्याङ्गतिन्यांवास
स्विन्यांवासहागताभ्यांसमानमोदनंपचतदंदानदेहमानुष्यंहविर्देवानामेवमा
न्यामेतस्मान्नैँहविर्निर्वपन्नैन्द्राग्नंद्वादशकपालंपुरोडाशंतस्मादैन्द्राग्नोहि।

१३७ दशाकपालः पुरोडाशो भवति॥३॥सऽइन्द्रोऽब्रवीत्॥अत्र वै वृत्राय वज्रं प्राहरं तद्वाऽअस्म
अस्तृतशऽइवास्मिन्वै मेदं धिनोति भन्मा धिनवत्स्मै कुरुतेति तथेति देवाऽअब्रु
वन्॥४॥ते देवाऽअब्रुवन्न वाऽइमं मन्यसो मा हिनुयात्सोममेवास्मै संभराम
तितस्मै सोमꣳसम्भरन्नेष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमाः स यत्रैषऽएतां १३७
ऽरात्रिं न पुरस्तान्न पश्चाद्ददृशे तदिमं लोकमागच्छति सऽइहापऽओषधीश्च प्रविशति

स वै देवानां वस्वन्नꣳ हि देवानां तद्यदेषऽएतां रात्रिमिहामावसति तस्मादमावास्या
नाम॥५॥तं गोभिरनुविद्याप्य समभरन्नपऽओषधीरोऽश्नꣳस्तदोषधिभ्योऽधि सदपिबं
स्तदद्भ्यस्तमेवꣳसंभृत्य तप्तऽ तीव्रीकृत्य तमस्मै प्रायच्छन्॥६॥सोऽब्रवीत्॥धिनोत्य
वै मेदं नैव तु मऽपि प्रियत्यथेदमपि श्रपातेति तथोपजानीतेति तꣳशृतेनैवाश्रप
न्॥७॥तद्वाऽएतत्समानमेव सत्पयऽएव सान्द्रस्यैव सौम्यं नेवावकल्पते यद्
अर्द्ध प्रपाटकः॥६०

न॰ न॰

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह० १३८ ब्रवीद्धिनोत्विमामिति तस्माद्दध्यमुदेनं हूतेनैवाऽयं तस्माछृतं॥८॥ अद्दुन्नपावकः स्वं
दुकाः देशः स कथाऽस्मुराप्यायेत। एवमाप्यायस्वाप्यायप्याप्यानं हविर्माणमहते ऽउ॥
ऽमावास्यायां बंधुः स यो हैवं विद्वान् संनयत्यैव हैवं प्रजया पशुभिराप्यायते पुण ३८
आनं हतेतस्माद्धि संनयेत्॥९॥ तदाहुः। नासोमयाजी संनयेत्सोमाहुतिर्वा एष
सानन्नहुतो सोमयाजिनस्तस्मान्नासोमयाजी संनयेदिति॥१०॥ तदु संनयेदेव॥

नक्षत्रान्तरेणाग्न्यर्कमसोमेनन्नुमाभाजयन्ताथम ऽएतदाप्यायनं संनरिष्यथेत्य
ब्रवीदिति न वै मेदं धिनोति न मा धिनवत्तन्मे कुरुतेति तस्माऽएतदाप्यायनं सु
नरंस्तस्माद्प्यसोमयाजी संनयेदेव नयेत्॥११॥ ब्रात्रघ्नं वै पौर्णमासं इन्द्रो ह्येते
न वृत्रमहन्नथैतदेव वृत्रहत्यं यदमावास्यं वृत्रं ह्यस्माऽएतज्जघ्नुषऽआप्याय
नमकुर्वन्॥१२॥ तद्वाऽएतदेव ब्रात्रघ्नं यत्पौर्णमासमथैषऽएव वृत्रो यच्चन्द्रमाः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१३१

सयत्रैषऽएतांऽरात्रिंनपुरस्तान्नपश्चाद्ददृशेतदेनमेतेनसर्वंऽहंतिनास्यकिंचन

परिशिनष्टिसर्वंऽहवैपाप्मानंऽहंतिनपाप्मनःकिंचनपरिशिनष्टियऽएवमेतद्वेद॥१॥

तद्धैकेदृष्ट्वोपवसंति।श्वोनोदेतेतियदोहैवदेवानामविहीनमन्नंनवत्यथैन्याद्ययुनि १३॥

तऽउपप्रदास्यामऽइतितद्धिसमृद्धंयदहीणं वैष्वस्मिन्नतनेथापरमन्नमागृ

ह्णतिसहवद्धन्तऽएवनवतिसोमयाजीन्नुद्दीरयात्यदोहैवसोमोराजान्नवति॥१४॥

अथयथैवध्रुवा।केवलीसोऽयथोरस्त्वितिकेवलीरपःपिबंतितान्केवलमेवपयोऽदुह्रः

एवंतदेषवैसोमोराजादेवानामन्नंयच्चंद्रमाःसयत्रैषऽएतांऽरात्रिंनपुरस्तान्नपश्चा

द्ददृशेतदिमंलोकमागच्छतिसऽइहापश्चौषधीश्चप्रविशतितदेनमद्भ्यऽओषधिभ्यः

संहृत्याहुतिभ्योऽधिजनयतिसऽएतऽआहुतिभ्योजातःपश्चाद्ददृशे॥१५॥तद्वाऽएत

तोऽविहीणमेवदेवानामन्नाद्यंपरिशक्तेविहीणंऽहवाऽअस्मास्मिंलोकेन्नंनवत्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

साध्वमसुष्मिंल्लोकेसुरस्तेभ्यः एवमेतद्वेदा॥१६॥ तद्वाऽएतांरात्रिंदेवेभ्योन्नाद्यंप्रयच्छ
तितदिमंल्लोकमागच्छतितेदेवाऽअकामयंतकथंन्नुनइदंपुनरागच्छेत्कथंनऽइदं
पराग्वेनप्रणश्येदितितेषुऽएवसंनयंतितिष्ठामस्मिंसंतऽएतद्वननःसंनत्यप्रद
स्यतीत्याहवाऽअस्मिन्वाग्यनिस्थाशंसंतेभ्यऽएवमेतद्वेदयोवैपरमंतागच्छ
तितस्मिन्नाशंसंते॥१७॥तद्वाऽएषऽएवेंद्रः॥यऽएषतपत्यथैषऽएववृत्रोयच्चंद्रमाः

सोऽस्यैषभ्रातृव्यजन्मेवतस्माद्यद्यपिपुराभिदूरमिवोदितोऽथैनमेतांरात्रिमुपैवन्या
प्लवतेसोऽस्यव्यात्तमापद्यते॥१८॥तंग्रसित्वोदेतिसनपुरस्तान्नपश्चाद्ददृशेऽसते
हवैद्विषंतंभ्रातृव्यमयमेवास्तिनास्यसपत्नाःसंतीत्याहुर्यऽएवमेतद्वेद॥१९॥तंनि
र्धीयनिरस्यति॥सऽएषधीतःपश्चाद्ददृशेसपुनराप्यायतेसऽएतस्यैवान्नाद्यायपु
नराप्यायतेऽथहवाऽअस्यद्विषन्भ्रातृव्योभस्मीभूयावातेनविहायसंतवत्येतस्यहैवा

ह०
१४१

न्नाद्यायपुनःसंनवतिय एवमेतद्वेद॥२०॥तद्धैकेमहेंद्रायेतिकुर्वंतीइंद्रोवाएषपु
राहवृत्रस्यवधादथहत्वावृत्रंयथामहाराजोविजिग्यान एवंमहेंद्रोऽभवत्तस्मा
न्महेंद्रायेतितदिंद्रायेत्येवकुर्यादिंद्रोवाएषपुरावृत्रस्यवधादिंद्रोवृत्रंजघ्निवां
स्तस्मादिंद्रायेत्येवकुर्यात्॥२१॥ब्राह्मणं॥३॥अथोघ्याप्यःसवैपसीशाखयावत्सो
नपाकरोतितद्यस्यसैशाखयावत्सानपाकरोतिक्षत्रंवैगायत्रीसोममच्छापतत्सदस्याः

१५ आहरत्याऽअपादत्ताऽन्यायत्पोर्णंप्रविच्छेदगायत्र्यैवासोमस्यैराजस्तत्पतित्वापुर्णो वा
नवत्तस्मात्पर्णोनामतद्यद्देवात्रसोमस्यन्यक्तंतदिहाप्पसादितितस्मात्पर्णशाख
याहत्सानपाकरोति।पतामाच्छिनत्ति।इषेत्वोर्जत्वेतिवृष्ट्यैतदाहयदाहेषेत्वेत्य
र्जत्वेतियोवृष्टादूर्ग्रसोजायतेतस्मैतदाह॥२॥अथमध्यंदिनंवसांप्यमवाईतिप्र
वसैशाखयोपस्पृशतिवायवस्थेत्ययंवैवायुर्योयंपवतएषवाइदंसर्वंप्रप्या

ह०
१४२

वयतियदिदंकिंचवृष्टमित्यथवाऽएतास्सांप्रप्याप्यायितास्तस्मादाहवायवस्थउपायवस्थे
त्युहेकऽआहुस्सयद्द्वितीयोवत्सांतितदुतथानकुर्यात्॥३॥प्रथमांहरेणमेकांऽशाखया
ऽपस्पृशतिवत्सेनव्याकृत्यदेवोवःसविताप्रार्पयत्वितिसवितावैदेवानांप्रसविता १४२
सवितृप्रसूतायज्ञंसंभारानितितस्मादाहदेवोवःसविताप्रार्पयत्विति॥४॥श्रेष्ठ
तमायकर्म्मणऽइतियज्ञोवैश्रेष्ठतमंकर्मयज्ञायहितस्मादाहश्रेष्ठतमायकर्म्मणऽ

इति॥५॥आप्यायध्वमघ्न्याऽइंद्रायभागमितितद्यथैवादोदेवतायेहविर्हरन्त्यादिशत्ये
वमेवैतद्देवताप्राऽआदिशतियदाहाप्यायध्वमघ्न्याऽइंद्रायभागमिति॥६॥प्रजावती
रनमीवाऽअयक्ष्माऽइतिनात्रतिरोहितमिवास्तिमावस्तेनऽईशतमाघशंसऽइ
तिमावोनाष्ट्राऽरक्षांसीशतेत्येवैतदाहध्रुवाऽअस्मिन्गोपतौस्यातबह्वीरितियजमानप
शवोवाऽएतस्मिन्यजमानेबह्व्यःस्यातेत्येवैतदाह॥७॥अथाहवनीयागारस्यवाऽपुरस्तात्॥
नी१

ह॰
१४३ गार्हपत्याग्नारक्ष्यंवाशाखामुपगृह्णातियजमानस्यपशव्याहोतितद्गुप्त्यौवैतद्यज
मानस्यपशून्परिददातिगुप्त्यै॥८॥तस्यांपवित्रंकरोति।वसोःपवित्रमसीतियज्ञोवै
वसुस्तस्मादाहवसोःपवित्रमसीति॥९॥अथयच्छ्रवणेवताऽरात्रिमग्निहोत्रंजुहोतिना १४३
दिष्टंवाएतद्देवतायैहविर्भवतियत्पयःसयत्पयसाजुहुयाद्यथान्यस्यैदेवतायैद
विगृह्यतंतदन्यस्यैजुहुयादेवंतत्तस्माद्यवाग्वैताऽरात्रिमग्निहोत्रंजुहोतिजुहोत्य

२।१२

ग्निहोत्रमुपलक्ष्येत नवत्यथाहोपस्पृष्टांप्रत्नादितियदाम्राहोपस्पृष्टेति॥१०॥अ
थखामादत्ते।द्यौरसिपृथिव्यसीत्युपस्तौत्येवैनामेतन्महयत्येवयदाहद्यौरसिपृथि
व्यसीतिमातरिश्वनोघर्म्मोसीतियज्ञमेवैतत्करोतियथोघर्म्मंप्रवृञ्ज्यादेवंप्रवृणक्ति
विश्वधाऽअसिपरमेणधाम्नादृंहस्वमाह्वारितिदृंहत्येवैनामेतद्यथिलोकरो
तिमातेयज्ञपतिर्ह्वार्षीदितियजमानोवैयज्ञपतिस्तद्यजमानायैवैतदह्वलामाशा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह०
१५८

स्तौ॥११॥अथ पवित्रं निदधाति। तद्धै प्राङुदग्धार्यं स्याद्वीहि वा नादिग्भ्यो ऽनुदगुदीवीहि
मनुष्याणां दिगयं वै पवित्रं यो ऽयं पवते सो ऽयमिमांल्लोकांस्तिर्यङ्ङनुपवते तस्मादुदङ्ङुदं
ध्मातव्य॥१२॥ तद्यथैवादः सोमं राजानं पवित्रेण संपावयंत्येवमेवैतत्संपावयत्युदी
वीनदशं वै पवित्रं भवति येन ह्येतं सोमं राजानं संपावयंति तस्मादुदङ्ङुदध्माद्वा॥१३॥ १५८
तर वसोः पवित्रमसीति यज्ञो वै वसुस्तस्मादाह वसोः पवित्रमसीति शत
तन्निदधाति।

धारं सहस्रधारमित्युपस्तौत्येवैनदेतन्महत्करोत्येवमवाहशतधारं सहस्रधारमिति॥१५॥
॥अथ वाचंयमो भवति। आ तिस्रणां दोग्धोर्वाग्वै यज्ञो विहुर्यज्ञं तनवा इति॥१६॥
अथानीयमानमभिमंत्रयते देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुपु
तेति तद्यथैवादः सोमं राजानं पवित्रेण संपावयंत्येवमेवैतत्संपावयति॥१७॥ अथाह
कामधुक्ष इति। अमूमिति सा विश्वायुरित्यथ द्वितीयां स्थानिकामधुक्ष इत्यमूमिति

ह० २४५ साद्विरुक्थमेत्यथ तृतीयां पृच्छति किं समभूदऽइत्यमृतमिति सा द्विरभ्यायाऽइति तद्युत्तरच्छ
तिद्योऽत्रैव स्वेत दधातीति सो दोग्धि त्रयो वाऽइमे लोकाऽएष्वेवैनदेतल्लोकेष्व
संनरत्नपृथक्कामं ददाति ॥७॥ अथैनामदोहयित्वा येन दोहयति पात्रेण तस्मिन्नुदस्त्रा
क्रमानीय पल्पूलयत्यानयति यदत्र पयसो हायितदित्प्यसोदितिरसस्यो वैव संधे २४५
त्वायेदं हि यदाधर्षत्यपश्चौ यो जायन्त उषधाः पीतास्तत एष रसः संभ

वतितस्मादु रसस्यो वैव संधेत्वाय तदु इन्द्रस्यातनक्ति तीव्रीकरोत्येवैनदेतत्तस्माद्दुहा
स्यातनक्ति ॥८॥ स आतनक्ति इन्द्रस्य त्वा भागं सोमेनातनच्मीति तद्यथैवादो देव
तायै हविर्गृहीत्वादिशत्येवमेवैतद्देवतायाऽआदिशति यदाहेन्द्रस्य त्वा भागमिति सो
मेनातनच्मीति स्वदयत्येवैनदेतद्देवेभ्यः ॥९॥ अथोदकवत्याऽनेन पात्रेणापि
दधाति नेदेनदुपरिष्टान्नाष्ट्रा रक्षांस्यवमृशानिति वज्रो वाऽआपस्तद्वज्रेणै

ह॰
१८६

वैतन्नाष्ट्रा रक्षांस्यतोऽपहंति तस्मादुदकवतानेन पात्रेणापिदधाति॥२०॥सोऽपिद
धाति। विष्णो हव्यꣳ रक्षस्वेति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञायैवैतद्धविः परिददाति गुप्त्यै तस्मा
दाह। विष्णो हव्यꣳ रक्षस्वेति॥२१॥ब्राह्मणं॥४॥ऋणꣳ ह वै जायते योऽस्ति स जायमान
एव देवेभ्य ऋषिभ्यः पितृभ्यो मनुष्येभ्यः॥१॥स यदेव यजेत तेन देवेभ्य ऋणं १८६
जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोति यदेनान्यजते यदेभ्यो जुहोति॥२॥अथ यदेवानुब्रु

वीत तेनर्षिभ्य ऋणं जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोत्यृषीणां निधिगोप इति ह्यनूचानमा
हुः॥३॥अथ यदेव प्रजामिच्छेत तेन पितृभ्य ऋणं जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोति यदे
षाꣳ संतताव्यवछिन्ना प्रजा भवति॥४॥अथ यदेव वासयेत तेन मनुष्येभ्य ऋ
णं जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोति यदेनान्वासयते यदेभ्योऽशनं ददाति स य एता
नि सर्वाणि करोति स कृतकर्मा तस्य सर्वमाप्तꣳ सर्वं जितं॥५॥स येन देवेभ्य ऋ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ब

अथ यज्जुहोति यदग्नौ जुहोति तद्देवानां स्वदवदयते

८०
१४७
तोज्यापत्नेः स्तदेनां स्तदवदयते तस्माद्यत्किंचाग्नौ जुह्वति तदवदानं नाम॥६॥तद्वै दे
गुरव सं सवति सूदं वा ऽ अनुवाक्याथ याज्याथ यद्वौषट्कारोथ सा देवता वंतुर्थी कस्यै दे ष२
वतायै हविरित्येवं हि देवता ऽ अवदानान्यवायत्तो ऽ अवदानानि वा देवता ऽ अन्या
यत्वान्यतिरिक्तं हुतदवदानं यत्र्येव संकस्मा ऽ उहरितुदवदेत्तस्माच्चतुरवत्तं १४७
भवति॥७॥ततो वा वत्रमेव भवति प्राङ्गाय उ प्राङ्गु पश्चः पे वर्त्तु सेच सरस्वेदो व१

स्वा वत्तस्य सपद्गुहैव प्रत्यापश्चात्तिर्भवति यस्यैवं विदुषः पंचावत्तं क्रियतः एत
इत्येव प्रजातं केष्कपश्चाल्पं यद्वतुरवत्तं तस्माच्चतुरवत्तं भवति॥८॥स वै यावन्मात्र
मिवैवावद्येत् मानुषं ह कुर्याद्यन्महदवद्येद्व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं
यज्ञेकरवाणीति तस्माद्यावन्मात्रमिवैवावद्येत्॥९॥स ऽ आज्यस्योपस्तीर्य द्विर्हविषो
वावदायाथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयति द्वे वा ऽ आहुती सोमाहुतिरेवान्याज्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह॰
१४८

कृतिरस्मात्तत एवाकेवलीयः स ओभाकृतिरथैवाऽपाकृतिर्युद्ध वियेद्गोऽस्य स्तद्
रूपमेवैतत्करोति तस्मादुन्नयतः आत्मं भवत्येतद्धैतद्देवानां यद्रूपं तदुरमेवै
तद्धैवं मनः करोति तस्मादुन्नयत आऽपं भवति ॥१०॥ असौ वा अस्तु वाऽपरयेथाऽपा ॥
तेऽनु नेयो षेतयो मिथुनमस्ति षष्ट्कारः एव तद्धा एष एव वषट्कारो य एष १४८
तेऽनु नेयो षेतयो स्तंमिथुनमस्ति षष्ठ्कार एव तद्धा एषे एव वषट्कारो य एष
तपति स उद्यन्नेवामुं सधिड्वत्यस्तं यन्निमामभिद्रवति देत तेन वृक्षमांड्रा

३ व
प्रजापतेर्येनयोरियं प्रजातिः ॥११॥ सोऽनुवाक्यामनूच्य याज्यामनुद्रुत्य पश्चाद्
षट्करोति पश्चाद्धि परीत्य वृषा योषामधिद्रवति तदेनेऽस्तु नेमुरस्तादनूच्य पुरस्ताद्वष
ट्कारेणाधिद्रवयति तस्मादु सहैव षट्कारेण जुहुयाद्धुतो जुहुयात् ॥१२॥ देवपात्रं वा
एष यद्वषट्कारः तद्यथा पात्रेणोद्भृत्य प्रयच्छेदेवं तद्यथा पुरा वषट्कारा जुहुया
द्यथा भोक्त्रे निदिग्धं तदेतदु पास्यादेवं तत्तस्मादु सहैव वषट्कारेण जुहुयाद्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

३०
१४प्

अड्डतेवा॥१३॥तान्नसंरक्षाद्दे॰॰॥तद्यथाद्योनौरेत:सिंचेत्एवंतद्यथ्यत्पुरोघस्त्र
कृत्स्नुडुक्याद्यथाबोनौरेत:सिंचंतदत्तमास्यादेवंतत्समादुस्हवैवप्रथमाहारे
तान्नुकयाहूयहोतेवा॥१४॥असौवाऽअनुवाक्यायंयाज्या।सावैगायत्रीयंत्रिष्टुव
सोसवैगायत्रीमन्वाहतदस्मत्रुक्तवन्नसेत्यनुवाक्यामामन्वाहेयदेहिगायत्री॥१५॥ १४प्
ऽवत्रिष्टुनायजतितदनयायजंतियदेहियाज्यानुव्याऽप्रभिवृत्पक्रेरत्यमाऽ

श्रीअत्रुच्छ्हदेनेसमुच्चैकरोतितस्मादिमेसंवृत्ताऽअन्योन्यमनुसंतोगामिमाःसर्वाःप्र
जाऽअनुसंचरंतो॥१६॥सवाऽअंबरयमन्निवैवानुवाक्यामनुब्रूयात्।असौह्यनुवाक्या
स्हह्असौवाइतदेहितरूपंहिप्राऽएवयाऽप्ययाववरेतयदेहियज्यारथंतरदेहीयदे
राथंतरदेहितदूपदेऽह्वयतिवाऽअनुवाक्ययाप्रयछतियाज्यया।तस्मादनुवाक्या
येरूपदेऽक्तेवेइवामरेऽआगछेदंबर्हिःसीदेतियद्ह्वयतिहितयाप्रयछतियाऽप्य

सू.० १५० १ ज्यो तस्माद्याज्यामेवैतस्पंद्वाहिहविर्जुष्टिस्वहविरास्वाद्यस्वाद्विप्रियंप्रीतिभ्रन्हितया
सुछेति॥१९॥सायप्राख्डस्मान्नदारणैसान्नुनाक्या स्यादस्पोदनुवाक्या सो २
तस्याऽअमुष्याऽअवस्तान्नदन्नवन्मानहोत्राणि सर्वेः॥ अथयोपुरिष्टान्न
न्नरणा स्याद्या स्यादियं हियाऽप्यातस्याऽअस्याऽउपरिष्टान्नदन्त्पोच्यायोऽनु १५०
यत्स्यऽआपोतिरिमाः प्रजाः॥२९॥ साहत्वेवसमृद्धानुवाक्या यस्यै प्रथमात्पदा

द्देवतामभिव्याहरति सोऽएव समृद्धा ऽयायस्याऽउत्तमात्पदाद्देवतायाऽआभिवषट्क
रोतिवीर्यंवैदेवतवीर्यस्तदुनयतऽएवैतद्वीर्येणपरिगृह्णाति यस्यैदेवतायैहविर्भवतित
स्यैप्रयच्छति॥२०॥सवैवौषळितिकरोतिवाग्वैवषट्कारोवाग्रेतोरेतऽएवैतत्सिंचति
षडितिऋतवोवैषड्ऋतुष्वेवैतद्रेतःसिच्यतेतदृतवोरेतःसिक्तमिमाः प्रजाः प्रजनयं
तितस्मादेवंवषट्करोति॥२१॥देवाश्चवाऽअसुराश्चउभयेप्राजापत्याः प्रजापतेः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६०
२५१ यदुद्दयिष्युपेसुरेत्लोवाङ्मास्योयऽएवाहूर्यंतितेदेवाऽउम्मायन्योपदीयंतेत
मसुराः॥२२॥तेदेवाऽअकामयंतकथन्विमपिसंछंडमहिपोयमसुराणामिति
तिस्तेतःश्रामयंतस्वैरुसऽएतद्धविर्यज्ञंददृशुर्यदर्शपूर्णमासौतान्यामयज्ञंतन्नु
न्यामिष्वेतमपिसमछंदत॥२३॥यःएष्योसुराणामासीत्तदेवाऽएताञ्जैत् २५१
सत्कुवेतऽअथमासोऽनवतिमासशःसंवत्सरःसर्वंवैसंवत्सरःसर्वमेवतत्

देवाऽअसुराणांसमवृंजतसर्वस्मात्सपत्नानसुरान्निरभजंत्सर्वस्मादेवैषऽएत
सपत्नानांसंवृंक्तेसर्वस्मात्सपत्नान्निर्भजतियऽएवमेतद्वेद॥२४॥सयोदेवा
नामासीत्सयदवासुवतहितेनदेवायोसुराणांसोयवानहितेनासुराऽअ
सुवत॥२५॥अथोऽइतरथाहुःयएवदेवानामासीत्सोयवानहितमसुराऽअवृ
वतयोसुराणांसयवासुवतहितंदेवाःसंवृमहःमागारात्रियव्यामाम्साऽसुम

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श० ५५२
२ हो

कः संवत्सरः स्वर्गो लोको हवै नामैतद्यस्मुमेकः इति स्थाने हिवा अपवायखलेतीवाद्यं ग्नेते
यार्द्धैना स्वलित आविहोत्रमित्याद्य इति ॥२६॥ ब्राह्मणं ॥५॥ पंचमः प्रपाठकः समाप्तः ॥
दिका ॥१॥ यज्ञेनवै देवाः दिवमुपोदक्रामन् स यो यं देवः पशुनामीष्टे स इहाहीयत ५५२
स्मादिदं स्तव्य इत्याहुः पशुरित्तेहित इहीयत ॥२॥ स यज्ञेनवै देवा दिवमुपोदक्रामन् ते
नो ऽयवाशृतः स्म मं तस्य स्तथ यो यं देवः पशुनामीष्टे इहाहीयत ॥२॥ स ऽयं दृष्ट ॥

अहास्माहान्तर्ख्यु मायज्ञादिति सो ऽनूक्रामन् स आयतयोत्तरतः उपोत्पेदेय एव
स्विष्टकृतः कालः ॥३॥ ते देवा अब्रुवन् मा विस्राक्षीरिति ते वै मा यज्ञान्मान्तर्गातेति
तिमे कल्पयतेति तथेति स समवहत् स न ास्यास्त्र न कं वनाहिनत ॥४॥ ते देवा अब्रु
वन् यावन्ति नो हवींषि गृहीतान्युक्तवं सर्वेभ्यो बहुतस्तु पज्ञानीत सूथ्यास्मा
आहुतिं कल्पयामेति ॥५॥ ते ध्वर्युमब्रुवन् यथा पूर्वं हवींषि अभिघारयैकस्मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हृ० १५३ अवदानाय पुनराप्यायय यायानयास्मा निकृन्तत एकैकमवदानमुपद्यतेति ॥६॥ सो
मर्त्युः यथास्वर्ग्यं हवीं षि पुनराघारयदेकस्मा अवदानाय पुनराप्यायय यद्यात
यामान्यकरोत्तत एकैकमवदानमवाद्यत्तस्माद्धास्तवस्य इत्याहुः ...हितद्यज्
...तेषु हविः ष्कृतस्माद्धस्यैकस्यैकवदेवतायै हविर्गृह्यते सर्वत्रैवास्विष्टकृद् दत्वा ॥ १५३
...सर्वत्रस्यैनं देवा अन्वाभजन् ॥७॥ तद्धा स्मन्य इति क्रियते निर्मेसिदे

...स्यैतानि नामानि शर्व इति यथा प्राच्या आचक्षते भव इति यथा बाहीकाः प
...नां पती रुद्रो ग्नि रितितान्यस्याशान्तान्येवेतराणि नामान्यग्निरित्येव शान्ततमं
तस्मादग्नय इति क्रियते स्विष्टकृत इति ॥८॥ तेहोचुः यत्वयमहूमत्स्यत्ययस्माहि
तन्नः स्विष्टं कुर्विति तद्देवाः स्विष्टमकरोत्तस्मात्स्विष्टकृत इति ॥९॥ सो नु वानरान्
...स्य संप्रयच्छति यतथाग्निः स्विष्टकृतमयाडग्निः स्वे प्रियाधामानीति तदग्ने

३०
१५४ यमाज्यभागाऽऽहायाग्नेः सोमस्य प्रिया धामानीति तत्सोम्यमाज्यभागमाहायाऽग्नेः प्रिया
धामानीति द्युऽएष उ जनयन्त्राम्युतऽ अस्तेयस्तुरेऽऽशास्त्वतिमाह ॥१०॥ प्रथय
आदेवतं प्रयाङ्देवानामाज्यपानां प्रिया धामानीति तत्प्रयाजान्ब्रयाजानाह प्रय १५४
ानुयाजा वै देवा आज्यपा यद्धदग्नेर्होतुः प्रिया धामानीति तदग्निं होतारमास्
इदस्माऽएतो देवाऽआह्वतिं कल्पयित्वा थेनेनेतद्रूपः समशाम्प्रिसऽएनं धाम

आह्वयंतस्मादेवं संपश्यति ॥ तद्धैके देवताः स्वर्गाकुर्वन्त्यया ह्वारादग्नेरयाजोम
स्यायाजिति वदत्थान्कुर्यात् हिलामहते यज्ञे कुर्वंति ये देवतानां स्वर्गांकुर्वन्त्यया ह्वारादिव
ऽहि प्रथममभिव्याहरं नयाङ्कारमेवाभिव्याहरति तस्माद्याह्वारमेव स्वर्गंकुर्यात् ॥
५२॥ यद्धस्वं महिमानमिति यत्रवाऽअदो देवताऽआवाहयन्ति तदपि स्वं महिमानं
१५ मावहेति तद्तत्प्राङ्देवकिंवै स्वायम्हिम्न ऽइतित्रियतेतदन्तं प्रीणाति तथो हा

ह०
२५५

स्येषामोघा न्नावहितो भवति तस्मादाह यज स्वं महिमानमिति ॥ २३ ॥ आयजतामेज्या ऽ
इष ऽ इति प्रजा वा ऽ इषस्ता ऽ एवैतद्याज्याः करोति ता ऽ इमाः प्रजा यजमाना अ
र्च्चन्त्यः श्राम्यन्त्यश्चरन्ति ॥ २४ ॥ सो ऽ अध्वरा जातवेदा जुषतां हविरिति तद्य स्यैवैतन्म
हिमा शास्ते यद्विद्वा ऽ अविदुषे तेन हि महीयति तस्मादाह जुषतां हविरिति ॥ २५५
२५ ॥ तद्यदेते अत्र याज्यानुवाक्ये ऽ अन्वक्ते नते भवतस्तृतीयसवनं वै स्विष्टकृद्दैव

त्वे तृतीयसवनं पित्र्यं हि स्वधा ऽ उशन्तो ह्यविशन्ति तदनुवाक्यायै द्वे देवमग्नेयु
त्र्या विशा ऽ अध्वरस्य होतरिति तद्याज्यायै ते द्वे देवं तद्यदेते ऽ एवं रूपे भवतस्तेनो ऽ
एते तृतीयसवनस्य रूपं तस्माद्वा ऽ एते ऽ अत्र याज्यानुवाक्ये ऽ अन्वक्तसतमे भवतः
२६ ॥ ते वै त्रिष्टुभौ भवतः । ब्रुस्तवा ऽ एतद्यज्ञस्य यत्स्विष्टकृद्वीर्यं वै त्रिष्टुबिन्द्रियं वीर्यं
त्रिष्टुब्वीर्यमेवैतद्वीर्यं ब्रुस्तौ स्विष्टकृति दधाति तस्मात्त्रिष्टुभौ भवतः ॥ २७ ॥

द°
१५६ नुतोऽनुष्टुभा वेव नवतः । द्वास्यनुष्टुभा स्तुस्विष्टकृद्भास्ता नेवैतद्यास्तदधातीयं सुक्
चि वाल्ला पि स्पतिहप्रजयापशुभिर्य एवं विदुषोऽनुष्टुभौ नवतः ॥१८॥ तदुहस्माह
ऽयः । अनुष्टुभमनुवाक्यां कुर्वन् त्रिष्टुभं याज्यामेतद्वै तयपरिग्रहामीति स रथ्यात्यय
स्प्रतिलोमाजमित्येवं परिमर्शयति किमकरं तस्मादिदमापद्विति सुहेतदेवमे १५६
ऽवहिलोमयज्ञे करमितितस्मात्तविलोमकुर्यात्सुछंदसा वेवस्याताभ्यु नैवैखा

ऽत्रेवा त्रिष्टुभौ ॥१९॥ स वाऽउत्तरार्द्धादवद्यति । उत्तरार्द्धे जुहोत्येष ह्येतस्यै
दिक् तस्मादुत्तरार्द्धादवद्यत्युत्तरार्द्धे जुहोत्येतस्यै वै दिशोऽनुदप्रद्यततं तत
स्वायैरामयंस्तस्मादुत्तरार्द्धादवद्यत्युत्तरार्द्धे जुहोति ॥२०॥ स वाऽअस्पृष्टं इतरा
भ्य आहुतिभ्यो जुहोति । इतरा आहुतीः पशवो वा अनुप्रजायन्ते क्रियः स्विष्टकृद्दि
पणहयस्त्रसंसत्तेयदिलराभिराहुतिभिः संसृजेत्तेस्य गृहाः पशव उपद्ये पृ

माण्तवईयुस्तस्मादन्यत्रैवेतराभ्य आहुतिभ्यो जुहोति॥२१॥एतद्वैस्यज्ञः येनतद्दे
वादिवमुपोदक्रामन्नेत्सुः आस्मनीयोथयुऽइहाहीयत स गार्हपत्यस्तस्मादेतंगा
र्हपत्यात्प्राञ्चमुद्धरंति॥२२॥तंन्वाअष्टासुनिक्रमेष्वादधीत अष्टाक्षरावैगायत्रीगा
यत्रैवैतद्दिवमुपो क्रामति॥२३॥एकादशस्वादधीत॥एकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टु
भैवैतद्दिवमुपोत्क्रामति॥२४॥द्वादशस्वादधीत द्वादशाक्षरा वैजगतीजगत्यैवैतद्दि
‹क्षरा

वमुपोत्क्रामति॥नात्रमात्रास्तियत्रैवस्वयंमनसामन्येततदादधीतसयदाऽप्य
मेवप्राञ्चमुद्धरतितेनैवदिवमुपोत्क्रामति॥२५॥तदाहुः आहवनीयेहवींषि
श्रपयेत्प्रस्तोवैदेवादिवमुपोदक्रामंस्तेनोऽएवार्वाञ्चःश्राम्यंतश्चेरुस्तस्मिन्हवींषि
श्रपयामतस्मिन्यज्ञंतनवामहाऽइत्यपस्खलुऽइवहस हविर्यज्ञाहिंत्ये
श्रपयेत्तुऽआहवनीयोपदेयज्ञंतनवामहाऽइति॥२६॥ततोगार्हपत्यऽएवश्र

६०

१५८ पचति॥ आहवनीयो वाऽ एष न वाऽ एव तस्मै यदस्मिन्नस्कृतऽ प्रपद्येसुस्तस्मै वाऽए
वाऽदस्मिञ्छृतं जुहुयुरित्यतो यतरथा कामयेत तथा कुर्याद्॥२७॥ सहैष यज्ञोऽउदा
ऋः नस्ततायावेविनेनीतिकातेनस्ततेत्यानितुऽएवमापुरिस्तृणाति इति तस्मादेतदग्नि
मन्तितः परिस्तृणाति दृष्ट्वायावेविनेमीतिकात्वेद्दम्मिरिति ब्राह्मणस्यैव वदन्ति मनुदन्ते १५८
अमेति तस्मात्सुस्थित्यर्थं ब्राह्मणं तर्प्पयेत वेदूयाघज्ञमेवैतत्तर्प्पयति॥२८॥ ब्राह्मणं॥१॥

प्रजापतिर्ह वै स्वां दुहितरमभिदध्यौ॥ दिवं वोषसं वा मिथुन्येनया स्यामिति तां सं
बभूव॥१॥ तद्ध देवानामाग आस य इत्थं स्वां दुहितरमस्माकं स्वसारं करोति
॥२॥ ते ह देवा ऊचुः। योऽयं देवः पशूनामीष्टेऽतिसंधं वा अयं चरति य इत्थं स्वां
दुहितरमस्माकं स्वसारं करोति विध्येममिति तं रुद्रोऽभ्यायत्य विव्याध तस्य सा
मि रेतः प्रचस्कंद तथेन्नूनं तदास॥३॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तं॥ पिता यत्स्वां दुहित

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रमाधिक्षुं दनयोरतःसंतग्मानो नियिंवदिति तदग्निर्नाकृतमिसृच्छं तस्मिंस्तद्रुद्ररव्य
छतेस्तुप्रस्तद्देवारतः प्राङनयंस्तेषां यदा देवानां कोधेश्येदय प्रजापतिमनिरुप्यं
स्तस्यतद्धिरात्यं निरचां तंमवैयज्ञः एवप्रजापतिः॥४॥ तेहोचुः उपजानीत यथेदं
नासुयास्त्वकनीयोहुतं यथेदं स्यादिति॥५॥ तेहोचुः भगायैनद्दक्षिणत आसी २५॥
नायपरिहरत तद्भगः प्राशिष्यति तद्ध्याऊतमेवं नविष्यतीति भगाय दक्षिणाता

आसीनाय पर्यजहुस्तद्भगो वेक्षांचक्रे तस्याक्षिणी निर्ददाह तथेत्यन्नं तदास तस्मादाहुरं
धो भग इति॥६॥ तेहोचुः नो न्ववात्राशमत्पूष्णः एनत्परिहरतेति तत्पूष्णे पर्यजहुस्त
त्पूषा प्राशात् तस्य दतो निर्जघान तथेत्यन्नं तदास तस्मादाहुरदन्तकः पूषेति तस्माद्य
ः पूष्णे चरुं कुर्वीत प्रपिष्टानामेव कुर्वीत यथादन्तकायैवं॥७॥ तेहोचुः नोन्ववात्राशम १
द्बृहस्पतय एनत्परिहरतेति तद्बृहस्पतये पर्यजहुः स बृहस्पतिः सवितारमेव प्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह० ९६

ननायोपांश्वाजसविता वै देवानां प्रसविता इदं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसु

सुवत्सदेनं सवितृप्रसूत उन्नाहिनत्तत्तो वा नाभिनमशांतं तदेतन्निदानेनयस्माशित्रं प॥

श्यत्यागिरिश्मवद्युतिपदेवा त्राविदं यज्ञस्यप्रहूप्रियं तदेवतं निर्मिमीतिथापडुप

स्पृशतिर्यांतिरापस्तदद्भिः शमयत्यथेडांपस्त्रस्समवधति॥९॥सवैयावन्मात्रमि

वाप्रच्छेत्तथाशल्पः प्रस्रवेत्तस्माद्यावन्मात्रमिवैवावद्येदन्यतरतः प्राश्यंकु

ः ध्रस्ताद्धोपरिष्टाद्धा तथा खदद्भिः सुरणावस्कवति तथा निस्रवति तस्मादन्यत

रतः प्राश्यंकुर्यादधस्ताद्धोपरिष्टाद्धा॥१०॥सं प्राश्यस्यापस्तीर्यो हि देविष्टावदा

याथोपरिष्टाद्भस्याभिघारयति तद्युथैव यजुस्यावदानमेवमेवतत्॥११॥त

न्नपूर्वेणापरिहरेन्नापूर्वेण हैके परिहरंति पुरस्ताद्वै प्रत्यंचो यजमानं पशवोऽु

पतिष्ठंते ऽप्रियेण ह पशुनन्नस्मसमे यत्पूर्वेण परिहरंत्येसा ग्रहां पशावऽप

स्येमा शाऽ ईयुस्तस्मादित्येवतिर्यक्‌ ड्, ही तत्थाहस्कृत्यैलपस्न्तप्रसुजति
नियोगे वेनं निर्मिमीते ॥ ३ ॥ तत्प्रतिगृह्णाति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनो र्बाहु
भ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति ॥ ३ ॥ नह्यश्वा देवो बृहस्पतिः । सवितारं प्रसवा
[illegible] सविता वै देवानां प्रसविते दं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता प्रसविता प्र
[illegible] तदेनं सवितृप्रसूतं नाहिनदेवमवेक्षु एतत्सवितारमेव प्रसवायोपधा

सविता वै देवानां प्रसविते दं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तदेनं
[illegible] सवितृप्रसूतं न हिनस्ति ॥ ४ ॥ तत्प्राश्नाति । अग्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामीति न वा अग्निं
[illegible] न हिनस्ति तथो हैनमेतन्न हिनस्ति ॥ ५ ॥ तन्न दद्भिः खादेत् नेन्मा ऽ इदं क्रूरं
दन्तो हिनसदिति तस्मान्न दद्भिः खादेत् ॥ ६ ॥ अथापः आचामति । शान्तिरापस्तदद्भिः
शान्त्या शमयते ॥ अपरिहृत्य पात्रं ॥ ७ ॥ अथास्मै ब्रह्मभागं परिहरन्ति । ब्रह्मा वै

इ०
१६२

यज्ञस्य दक्षित ऽ आसन्निगोप्तारः एतं भागं प्रतिविदानः आसन्नेय आग्नीध्रं तदस्मै पर्यहि
र्षिस्त आसीदथ यमस्मै ब्रह्मन् भागं पर्यहरंति तेन भागी स यद्दक्षिणतः आसीत्सि नंय
तस्य तद्दक्षिणायाति तस्माद्धा ऽ अस्मै ब्रह्म भागं पर्यहरंति ॥ ८ ॥ स वैव स्वयम् ऽ ए
स्यात् ॥ ब्रह्मन् प्रस्थास्यामीत्येतस्माद्ध्वसो विहृत हंतिवा ऽ एते यज्ञं दक्षिणियमुखे १६२
यपाकयज्ञियपयेडया चरंति ब्रह्मा वा ऋत्विजां भिषक्तमस्तद्ब्रह्मास्कंद धातिह

ऽ आद्युहावद्यमानः आसीत्तस्माद्धा स्वयम् ऽ एव स्यात् ॥ ९ ॥ स यद्विक्रमानुवीत्त
अ आहरेत ॥ तत्रो वै स्कन्नीभूतं वायज्ञुर्बीज पेयक्रो वैष्णिस्तुल्यक्रं पुनरायत्तते तस्य
दयाः प्रायश्चित्तिः ॥ १० ॥ स यत्राह ब्रह्मन् प्रस्थास्यामीति तद्ब्रह्मा ऽ उपत्यत्येते देवस वित
पेत्रो ऽ इति तत्सवितारं प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविता बृहस्पतये ब्रह्म
ण ऽ इति बृहस्पतिर्हि देवानां ब्रह्मा तद्य ऽ एव देवानां ब्रह्मा तस्मा ऽ एवैतन्प्राह तस्मादा

...Gandhi National Centre for the Arts

९०
१६३

हव्यं स्वतये ब्रह्मणऽइति तेन यज्ञमवते न यज्ञपतिं तेन मामवेत्ति तत्रातिरोहितमिवास्ति॥४॥
मनोऽतिर्ह्यन्तामाऽऽजस्यातिमनसा वाऽइदं सर्व्वमाप्तं तन्मनसैवैतत्सर्व्वमाप्नोति
बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञं समिमं दधात्विति यद्विहृतं तत्संदधाति विश्वे देवास
इह मादयन्तामिति सर्व्वं वै विश्वे देवाः सर्व्वेणैवैतत्संदधाति स यदि कामयेत ब्रूयात्प्रतिष्ठ १६३
[illegible] कामयेतापि नाद्रियेत॥२२॥ ब्राह्मणं॥२॥ सप्तमोऽध्यायः॥ मनवे ह वै प्रातः॥ अवने

उदकमाजह्रुर्यथेदं पाणिभ्यामवनेजनायाहरन्त्येवं तस्यावनेनिजानस्य मत्स्यः
पाणीऽआपेदे॥१॥ स हास्मै वाचमुवाद। बिभृहि मा पारयिष्यामि त्वेति कस्मान्मा पार
यिष्यसीत्यौघऽइमाः सर्व्वाः प्रजा निर्वोढा ततस्त्वा पारयितास्मीति कथं ते भृतिरिति
॥२॥ स होवाच यावद्वै क्षुल्लका भवामो बह्वी वै नस्तावन्नाष्ट्रा भवत्युत मत्स्यऽए
व मत्स्यं गिलति कुम्भ्यां माग्रे बिभरासि स यदा तामतिवर्द्धाऽअथ कर्षूं खात्वा तस्यां

ह०
१६४

मा बिभरासि स यदा तामतिवर्द्धा अथ मा समुद्रमभ्यवहरासि तर्हि वा अतिनाष्ट्रो
भवितास्मीति ॥३॥ शश्वद्ध झष आस स हि ज्येष्ठं वर्द्धतेऽथेतिथीं समां तदौघ आगं
ज्यो० ता तन्मा नावमुपकल्प्योपासासै स औघ उत्थिते नावमापद्यासै ततस्त्वा पारयिता
स्मीति ॥४॥ तमेवं भृत्वा समुद्रमभ्यवजहार स यतिथीं तत्समां परिदिदेश ततिथीं स १६६
मां नावमुपकल्प्योपासांचक्रे स औघ उत्थिते नावमापेदे तं स मत्स्य उपन्या
ति२

पुप्लुवे तस्य शृङ्गे नावः पाशं प्रतिमुमोच तेनैतमुत्तरं गिरिमतिदुद्राव ॥५॥ स होवाच
अपीपरं वै त्वा वृक्षे नावं प्रतिबध्नीष्व तं तु त्वा मा गिरौ सन्तमुदकमन्तश्छैत्सीद्यावद्याव
दुदकं समवायात्तावत्तावदन्ववसर्पासीति स ह तावत्तावदेवान्ववससर्प तदप्ये
तदुत्तरस्य गिरेर्मनोरवसर्प्पणमित्यौघो ह ताः सर्वाः प्रजा निरुवाहाथेह मनुरेवै
कः परिशिशिषे ॥६॥ अर्द्धप्रपाठकः ॥५६॥ सोऽर्च्चञ्छ्राम्यंश्चचार प्रजाकामः ॥ तेनापि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

८:
१६५

पाकयज्ञेनेजे स घृतं दधि मस्त्वामिक्षामित्यप्सु जुहवांचकार ततः संवत्सरे योषित्संब
भूव सा ह पिब्दमानेवोदेयाय तस्यै ह स्म घृतं पदे संतिष्ठते तया मित्रावरुणौ संजग्मा
ते ॥७॥ ताँ होचतुः कासीति मनोर्दुहितेत्यावयोर्ब्रूष्वेति नेति होवाच य एव मामजीज
नत्तस्यैवाहमस्मीति तस्यामपित्वमीषाते तद्वा जज्ञौ तद्वा न जज्ञावत्येव त्वेयाय सा
मनुमाजगाम ॥८॥ ताँ ह मनुरुवाच कासीति तव दुहितेति कथं भगवति मम दुहिते

टी

ति या अमूरप्स्वाहुतीरहौषीर्घृतं दधि मस्त्वामिक्षां ततो मामजीजनथाः साशीरस्मि
तां मा यज्ञेऽवकल्पय यज्ञे चेद्वै मावकल्पयिष्यसि बहुः प्रजया पशुभिर्भविष्यसि यामु
मया कां चाशिषमाशासिष्यसे सा ते सर्वा समर्धिष्यत इति तामेतन्मध्ये यज्ञस्या
वाकल्पयन्मध्यं ह्येतद्यज्ञस्य यदन्तरा प्रयाजानुयाजान् ॥९॥ तयार्चञ्छ्राम्यंश्च
चार प्रजाकामः तयेमां प्रजातिं प्रजज्ञे येयं मनोः प्रजातिर्यामस्वेनया कां चाशिषमा

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ४ ४ ५५ श्रीगणेशाय नमः

द०
१६६ श॥ ... स्मिन्सर्वस्मिन्नाह्यैत॥१०॥ सैषा निदानेन यदिडा स यो हैवं विद्वानिडया चर
त्येतां हैव प्रजातिं प्रजायते यां मनुः प्राजायत यामस्य नयः कां चाशिषमाशास्ते स
र्वा हास्मै सा समृध्यते॥११॥ सा वै पञ्चावत्ता भवति पशवो वा इडा पाङ्क्ता वै पशवस्त १६६
स्मात्पञ्चावत्ता भवति॥१२॥ स समवदायेडां पूर्वार्द्धे पुरोडाशस्य प्राशित्रवत्पुर
स्ताद्ध्रुवायै निदधाति तां होत्रे प्रदाय दक्षिणात्येति॥१३॥ स होतुरिह निर्लिंपति॥

म॥ ... ष्ठयोर्निर्लिंपते मनसस्पतिना ते हुतस्याश्नामीष इति॥१४॥ अथ होतु
... निर्लिंपति तदङ्गुष्ठयोर्निर्लिंपते वाचस्पतिना ते हुतस्याश्नाम्यूर्ज इदानये
...॥१५॥ एतद्वै मनुर्द्धिनियांचकार इदं वै मे तनिष्ठं यज्ञस्य यदिपमिडापाकय
द्धियायदैम इह रहाः स्य यज्ञं न हिंस्युरिति ताभेत सुरारक्षोन्य सुरारक्षोन्य
इत्येव प्राप्यतं तथो एवैनामेष एतत्सुरारक्षोन्याः सुरारक्षोन्य इत्येव प्राप्य

ह°
९६०

यद्यत्प्रत्यहं न प्राश्नाति नेदं नु पहूतां प्राश्नानीत्येतद्देवैनां प्राश्यते यदोश्चयोनि-
लिप्यते ॥ २६ ॥ अथाहोः पाणौ समवद्यति । समवत्ता मे वसतीति देनां प्रत्यद्दहो-
तारिश्रयति तस्यात्मच्छित्याहोतायजमानायाशिष्यमाणास्तस्माद्धु त्वः पाणौ समु- ९६०
दद्यति ॥ २७ ॥ अथोपाह्वयते । एतद्वै विनयं वकारेदं वैमेतन्निह्वयतस्य युद्धि-
मनु २ गिरापाकयत्रियायद्देमऽइहऽहा ऽसिपतीनन्दुरितिनामेतत्पुरास्तोन्यः

ह

ऽपुरास्तोन्यऽइत्येवोपाह्वयत तथोऽन्वैनामेतऽएतत्पुरास्तोन्यः पुरास्तो-
न्यऽइत्येवोपाह्वयते ॥ २८ ॥ सऽउपह्वयते उपहूतं रथंतरं सह पृथिव्यु-
पमां रथंतरं सह पृथिव्याह्वयतामुपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेणोपमां वा-
मदेव्यं सहान्तरिक्षेणाह्वयतामुपहूतं बृहत्सह दिवोपमां बृहत्सह दिवाह्वयता-
मितीतदेतामुवैतदुपह्वयमानऽइमांश्च लोकाननुपह्वयतऽएतानि वसामानि ॥

ह०
१६८

उपहूता गावः सहर्षभाऽइति पशवो वाऽइडा तदेनां परोक्षमुपह्वयते सहर्षभाऽइ
२ स ति मिथुनामेवैनामेतदुपह्वयते ॥२०॥ उपहूता सहहोत्रेति तदेनां सहहोत्रासी
स्मिन्धुरेणोपह्वयते ॥२१॥ उपहूतेडा तत्परिविति तदेनां प्रत्यक्षमुपह्वयते तत्परि १६८
पृ तस्मिन्हिरण्यपात्रमानंतरतितस्मादाहताभिरिति ॥२२॥ उपहूतः सखा तदस्मा इ
रि प्राणो वै सखा तदस्मात्प्राणमुपह्वयत उपहूतं हेमिनितं हरी रसमुपह्वयते

रि २

न्ना वाक्यमुपह्वयते ॥२३॥ प्रथम उत्तिपद्यते इडोपहूतोपहूतेडोपो अस्मां इडा ह्वय
ता इडोपहूतेति तदुपहूतामेवैनामेतत्स्वीं प्रत्यक्षमुपह्वयते या वै सास्मी कौ वै स
सी अनुकुर्व्यदा वैगोस्तस्मा इडामुपह्वयते ॥२४॥ स वै चतुरुपह्वयमानः प्रथमानेवा
पह्वयते ज्यामिता येज्यामिह कुर्यादिडोपहूतेडोपहूतेत्येवोपह्वयतापहूतेडेति वे
डोपहूतेति तदर्वाचीमुपह्वयत उपहूतेडेति तत्परार्वीमुपो अस्मां इडा ह्वय

ह° १६४

...मितितदात्मानं वै वैतन्मोत रेत्यन्यथेक्वनवतीउपहूते तितत्पुनरर्वाचीमुपह्वयते
तदर्वाचीं वै वैनामेतत्पुरार्वाचीमुपह्वयते॥२५॥मानवी घृतपदीति मनुर्ह्येतामग्रे
ऽजनयत तस्मादाह मानवीति घृतपदीति यदेवास्यै घृतं पदे समतिष्ठत तस्मादा
ह घृतपदीति॥२६॥उत मैत्रावरुणीति यदेव मित्रावरुणाभ्यां समगच्छत तस्मादाह
मैत्रावरुणीत्यथ ब्रह्म देवकृतोपहूतेति ब्रह्म ह्यस्या देवकृतोपहूतोपहूता दैव्याऽ

...यैव ऽउपहूता मनुष्याऽइति तद्दैवांश्चैवैतदध्वर्युरुपह्वयते ये च मानुषा ब्रह्मा
चैदैव्याऽ अध्वर्यवो ऽथय ऽइतरे ते मानुषाः॥२७॥य ऽइमं यज्ञमवान्ये च यज्ञपतिं वर्द्धा
नि ... त्वै यज्ञमवन्ति ये ब्राह्मणाः शुश्रुवांसोऽनूचाना ऽएते ह्येनं तन्वत ऽएतं
जनयन्तीति तदुते न्वा निर्हुते ब्रह्मा ऽउ वै यज्ञपतिं वर्द्धयति यस्य ह्येते ऽपि ह्यनु
... ते स हि यज्ञपतिर्वर्द्धते तस्मादाह ये च यज्ञपतिं वर्द्धानिति॥२८॥उप

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श०
१७०

हूते द्यावापृथिवी पूर्वजे ऋतावरी देवी देवपुत्रे इति । तदिमे द्यावापृथिवी उपह्व
यते ययोरिदं सर्वमध्युपहूतोऽयं यजमान इति तद्यजमानमुपह्वयते तं
द्युदत्नामैं ह्वयति परोक्षं ह्यत्राशीर्यदिडायां मानुषं ह कुर्याद्यन्नाम गृह्णीया २०
त्क्षुद्रं वैतद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्यज्ञे करवाणीति तस्मान्नाम न गृह्णाति ॥२१॥
उत्तरस्यां देवयज्यायामुपहूत इति । तदस्मा एतज्जीवातुमेव परोक्षमाशास्ते जी

जी२

वन्हि पूर्वमिष्ट्वाथापरं यजते ॥२०॥ तदस्मा एतत्प्रजामेव परोक्षमाशास्ते यस्य हि प्रजा
त्वात्तं लोकमात्मनेऽस्यथास्मिंल्लोके प्रजायते तस्मात्प्रजातेऽराद्देवयज्या ॥२१॥ तद
स्मा एतत्पशूनेव परोक्षमाशास्ते यस्य हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्ट्वाथापरं यजते
२२॥ भूयसि हविष्करण उपहूत इति तदस्मा एतज्जीवातुमेव परोक्षमाशास्ते जी
वन्हि पूर्वमिष्ट्वाथान्यत्पुनरेव हविष्करोति ॥२३॥ तदस्मा एतत्परोक्षमाशास्ते दि

जामेवप

ह० २५१

यस्य हि प्रजा न भवत्येक आत्मना न भवत्यथो तदशाप्रजया हन्ति क्रियते तस्मात्प्रजा न यो
हविष्करणं॥२४॥ तदस्मा एतत्पशून्नेव परोक्षमाशास्ते। यस्य हि पशवो न भवन्ति स्विष्टं वै
मिश्र॰॰ न यो न य एव हविष्करोति॥२५॥ एवा वा आशीः ज्योतिष्मती ॰॰ माम्यां हि
॰॰ रमितित घृत पशून्नाशास्ते तद्रूपमाशास्ते श्रीर्हि पशवस्तदेता याम्मेवैतदाशी
॰॰ सर्वमाशास्तस्माद्वा एते अत्र हे आशिषौ क्रियेते॥२६॥ देवा मन इद्दुहविर्जि २७१

॰॰तो। तस्मिन्नुपहूत इति तद्यज्ञस्यैवैतत्समृद्धिमाशास्ते यद्धि देवा हविर्जुषन्ते त
हि महत्पतितस्मादाह जुषन्तामिति॥२७॥ शतसंख्या ७०० ॥ तौ वै प्रायश्चित्त एव॥ नाग्नौ
॰॰ पशवो वा इडा नेन्नाप्रहरन्नग्नौ प्रहरण जामेति तस्मान्नाग्नौ जुहोति॥२८॥ प्राण
भवद्दूयते॥ होतरित्वद्यजमाने त्वदध्यैत्विद्धुय्यत्स्रो ईडुरोडाशस्य प्राश्यपुन
स्वाहुवाये निदधाति यजमानो वै प्रवा तद्यजमानस्य प्राशितं भवत्यथयत्प्रत्यदं

सं० १०१ ॰॰ Indira Gandhi National Centre for the Arts

नुप्राश्नाति नेदस्य ऽस्थिते सति प्राश्नानीत्येतदेवास्य प्राशितं भवति सर्वे प्राश्नन्ति स्वि
ष्टिमेव कृतास्यादिति पंच प्राश्नन्ति पशवो वा इडा पांक्ता वै पशवस्तस्मात्पंच प्राश्नन्ति
[illegible] अथ यत्र प्रतिपद्यते तदुत्तरेण हविरोडुपरांहत्य बर्हिषदं करोति तदुत्रापि दक्षिणां
[illegible] वृतश्चो वा ऽअवांतरदिशो वांतरदिशो वै पितरस्तस्मादुत्तरेण हविरोडुपरां
[illegible] बर्हिषदं करोति ॥४०॥ अथ यत्राहोपहूतेयं पृथिवी इति तदस्यां ध

[illegible] धाति तदग्नीत्प्राश्नात्युपहूता पृथिवी मातोप मां पृथिवी माता ह्वयतामग्निराग्नी
ध्रात्स्वाहोपहूतो द्यौष्पितोप मां द्यौष्पिता ह्वयतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहेति द्यावा पृ
थिव्यो वा ऽएष यदग्नीधस्तस्मादेवं प्राश्नाति ॥४२॥ अथ यत्राशिषमाशास्ते तदुप
ते मयीदमिंद्र इंद्रियं दधात्वस्मान्रायो मघवानः सचंतां ॥ अस्माकं संत्वाशि
षः सत्यानः संत्वाशिष इत्याशिषामेवैतत्प्रतिग्रहस्तद्या ऽएवात्रर्त्विजो यजमा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श० ७३ नाऽथाशिषऽआशास्ते तामेवैतत्प्रतिगृह्यानुमन्त्रयते ॥ ४१ ॥ अथ पवित्रे योनौ विसृजति यं
ते पावयन्ति यैर्वा एतद्विष्णुः पवित्रैस्तत्पवित्रे ऽर्द्धमुसलेऽस्थितं य
त्पुरस्तात्तन्नवाऽमहाऽइति तस्मात्पवित्रे योनौ विसृजति ॥ ४२ ॥ अथ ते पवित्रे प्रस्तरे पि ७३
स्तृणाति यजमानो वै प्रस्तरः प्राणोदानौ पवित्रे यजमाने तत्प्राणोदानौ दधाति तस्मा
द्यजमानः प्रस्तरे पि स्तृणाति ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणं ॥ ३ ॥ ते वा एते ऽउल्मुके न दूहन्ति । अन्तुपर्यु

न्नयेयातयामेवा एतदग्निर्भवति देवेभ्यो हि यज्ञं वहतीवाऽयातयामं
याजाऽतन्नवामहाऽइति तस्माद्वा एते ऽउल्मुके न दूहन्ति ॥ १ ॥ ते पुनरनुसंस्पृ
शयन्ति पुनरेवैतदग्निमाप्याययन्त्ययातयामं कुर्वन्त्ययातयामितयदत ऽऊ
र्द्धमुसलेऽस्थितं यज्ञस्य तन्नवामहाऽइति तस्मात्पुनरनुसंस्पर्शयन्ति ॥ २ ॥
अथ समिधमभ्यादधाति समिधऽएवैनमेतत्समिद्धं यदत ऽऊर्द्धमुसलेऽस्थितं य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श०
१७४

र्सस्तु तेनत्वामहाऽइतितस्मात्समिधमन्त्यादधातिः॥३॥ताꣳहोतान्वमंत्रयते एष्वात्के
स्यग्नेसमित्स्याबृहूस्त्वावयस्वायस्वाद्दिवीमुहित्विवयमात्वम्यास्त्वियीमदीतितद्यु
योवादःसमिध्यमानापान्वाहैवमेवैतदन्वाहतदेतद्धोत्रंकुर्मस्यदिमुन्येतनहोता ७४
हितेवपिस्वयमेवयतमानोऽनुमंत्रयेत॥४॥अथसंमार्ष्टिपुनरेवैनमेतद्युक्तोय
नऽऊर्द्धमस्याःस्थितेयज्ञस्यतद्धसादितितस्मात्संमार्ष्टिसरस्यतात्संमार्ष्टित्रिरि

त्वाःऽअग्रदेवेभ्यःसंमृजंतिनेत्तथास्ररवामयथादेवेभ्यऽइतितस्मात्स्मात्सर्वसंमार्ष्टि
जामितायेजामिहकुर्याद्यत्रिःपूर्वंत्रिरपरंतस्मात्सकृत्सकृत्संमार्ष्टि॥५॥ससंमार्ष्टि
अग्नेवाजजिद्वाजंत्वासरिष्यंतंवाजजितꣳसंमार्ज्मीतिसरिष्यंतमितिवाऽअयंऽअ
हसरिष्यन्निवास्तिहिनवत्यथात्रसस्रवाꣳसमितिसस्रेवेवास्त्रत्नवतितस्मादाहस
सवाꣳसमिति॥६॥अथास्तुयाजानपजतियाम्वाऽएतेनयज्ञेनदेवताह्वयतियाभ्यऽ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१३५ ...स्त्वायुतेसन्नवितन्नाऽइष्टान्नवंतितद्यन्नास्तुसर्वास्विष्टस्वयैतत्स्येवान्नुयज
नितस्मादनुयाजानाम॥७॥अथयदनुयाजान्यजति॥छंदांसिवा अनुयाजाः पशु
...देवानांछंदांसितद्यथेदंपशवोयुक्ता मनुष्येभ्यो वहंत्येवंछंदांसियुक्तानिदेव
...वहंतितद्यत्रछंदांसिदेवान्समतर्पयन्नथछंदांसिदेवाः समतर्पयंस्त १३५
...गत्तद्यछंदांसियुक्तानिदेवेभ्योयज्ञंवाहयंश्छंदांसमतीतृपत॥८॥

...अथयदनुयाजान्यजति॥छंदांसिवा अनुयाजाः छंदांस्येवैतत्संतर्पयतितस्माद
...न्यततितस्माद्येनवाहनेनधावेयत्तद्विमुच्यावृत्यास्यैतेनसुहितंकुरुते
...वाहनस्यापह्नवः॥९॥सवैरवलुबर्हिः प्रथमंयजति तदेकनिष्ठंछंदः स...
...त्रीप्रथमाछंदसांयुज्यतेतदुतह्यैपणिवयवोनेत्यादिवः सोमम्माहरन्तद्य था
यथंमन्यतेयत्कनिष्ठंछंदः सगायत्रीप्रथमाछंदसांयुज्यतेथात्रयथयथंयुज्यंतेवांछंद
द्रा

[illegible] कल्पयन्ननुयाजेष्वन्त्यापवस्य समस्य दिति ॥१०॥ सर्वैर्वै खलु बर्हिः प्रथमं यज

ता अयं वै लोको बर्हिरोषधयो बर्हिरस्मिन्नेवैतल्लोक ओषधीर्दधाति ता इमा

लोक ओषधयः प्रतिष्ठितास्तदिदं सर्वं जगदस्यां तेन यं जगतीं जगतीं अथ १७८

[illegible] ॥११॥ अथ नराशंसं द्वितीयं यजति अन्तरिक्षं वै नराशंसः प्रजा वै नरस्ता

मा अन्तरिक्षमनु वावदमानाः प्रजा अरंति यद्वै वदति शंसतीति वै तदाहुस्तस्मा

[illegible] नराशंसोऽन्तरिक्षमु वै त्रिष्टुप् त्रिष्टुभं द्वितीयामकुर्वन् ॥१२॥ अथाग्निरुत्त

मा [illegible] गायत्री वा अग्निर्गायत्रीमुत्तमामकुर्वन्नेवं यथा यथैनं क्लृप्तेन छन्दांसि प्र

तिष्ठितानि तस्मादिदमुपापवस्य सं ॥१३॥ देवान्यजेत्येवाध्वर्युराह देवं देवमिति सु

होता देवानां वै देवाः सन्ति छन्दांस्येव परस्ता हस्तां परस्ताहि परावः प्रति प्रोहि य

हा छन्दांसि वा अनुयाजास्तस्माद्देवान्यजेत्येवाध्वर्युराह देवं देवमिति स वै सु होता ॥

६०
१३७

१४॥ वसुवने वसुधेयस्येति दिवृताया ऽ एतु ब्रह्म क्रियते देवताः पलेह यतेन वा ॥ अत्र दे
वताः स्नुयाजेषु देवं बर्हिरिति तन्नापितेन्द्रो नाः सोमो देवो नराशंस ऽ इति ना
ऽ एकं वनयो वा ऽ अत्राग्निः स्विष्टकृत् सानि दानेन ॥१५॥ अथ यद्वसुवने वसुधेयस्य १३७
तियजति ॥ अग्निर्वै वसुवनिरिंद्रो वसुधेयास्ति वै छंदसां देवते ऽ इन्द्राग्नी ऽ एवैनमुत्से
त्विहेतत्या ऽ एव ब्रह्म क्रियते देवताये हूयते ॥१६॥ अपको त्रम मनुयाजे मिष्ट्वा समा

ति ॥ प्रयाजानुयाजा ऽ आहुतय ऽ एते तद्यथैवाद प्रयाजेषु पुरः मानाय दिशं तं
अंतं बलिं हारयत्यत्र ऽ आद्यं बलिं हारयत्येवमेवैतदनुयाजेषु बलिं हारयति ॥१७॥
ब्राह्मणं ॥४॥ नवमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ कंडिका ११२ ॥ सवैस्रुचौ व्यूहति ॥ अग्नीषोम
योरुज्जितिमनूज्जेषं वाजस्य मा प्रसवेन प्रोहामीति जुहूं सव्यां दक्षिणेन पाणिना
अग्नीषोमौ तमपनुदतां यो ऽ स्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीत्युप

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६०

नृतंप्रतीवीः सकेनया॥ग्नीनाप्युदिस्वयंयुजमानः॥१॥ यद्युः अध्वर्युः॥ अग्नाविष्णुमयेपु
कुरितिमन्नूड्॥ यत्वयंयुजमानो ह्याडस्यैनं प्रसवेनप्रोहामग्नाविष्णुमौतमुपस्तुदतांयु
[illegible]रयस्यजमानो ह्युष्टियक्षेनं ह्युष्टिह्याजस्यैनं प्रसवेनापोहामीतिपोसीमास्युामग्नीयो
मीरुद्रीहिपोसमासुरंःहविर्नेनति॥२॥ अथामावास्यायां॥ इंद्राग्नीम्नुडितिमन्नूड् १७८
[illegible]यं ध्रु जस्यमाप्रसवेनप्रोहामीडंग्नीनमुपस्तुदतांयोस्मान्ह्युष्टिवं वञ्चयंहिक्षाद्यु

[illegible]नं प्रसवेनापोहामीतियुदिस्वयंपजमानः॥३॥ यद्युः अध्वर्युः इंद्राग्नेमपक्तितिमनु
[illegible]प्रत्वयंयजमानो ह्याडस्यैनं प्रसवेनप्रोहामीइंद्रीनमुपस्तुदतां अग्नयंयजमाने
हुष्टि[illegible]श्चनं ह्युष्टिह्याजस्यैनं प्रसवेनापोहामीत्यमावास्यायांमैंद्राग्नं ह्यमावास्य
[illegible]हविर्नेवत्पेवंयथादेवतंव्यस्तितद्युदेवंव्यूहतीति॥४॥ यजमानः एक्तुहृसन्नुयो
श्र
स्माकमरातीयुतिस्युजंपन्नुतमनुप्रोच्यमेवैतद्यजमानस्तु दूहत्यपांवंतमपोहतिकौ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

दू०
७७

स्मा ऽ अरातीयत्यपैनेन वृत्रहं मन्वाद्य ऽ अपहतं मनुष्यां वमेवैतद् अत्रारम्भं हत्यपायमादाम्
दाहति॥ ५॥ तद्वा ऽ एतत् समानं ऽ एकं वेमन्यात्रियते तस्माद् उ समानादेव धुरुकाद् दत्तो
दीवा का अवज्ञायते ऽ द्वदर्हि चतुर्थं पुरुषे तृतीये संगच्छामहे ऽ इति विदे वैं मन्नाज्ञात्या ऽ ज्ञा दी॰ ३ ७७
र. न एतस्माद् उ तत्॥ ६॥ त्रयमु ह वा परिधीन् समनक्ति॥ यथादेव स्रोहा वीधृयाब्जुह
ऽ स्रातिष्ठिप न्नयैवैतत् परिधीन् प्रीणाति तस्माद्वु ह वा परिधीन् समनक्ति॥ ७॥ स समन

॥ वसु त्वस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वा दित्येभ्यस्त्वेत्येते वै त्रया देवा यद् वसवो रुद्रा ऽ आदित्या ऽ एते
भ्यस्त्वेत्येवैतदाह॥ ८॥ अथ परिधीमन्तिपद्यास्रावयति परिधिन्वो हि तदाश्रावयति
यज्ञः वा ऽ आश्रावणं यज्ञेनैवैतत् अत्पुदं परिधीन् प्रीणाति तस्मात् परिधिमन्तिपद्याश्रा
वयति॥ ९॥ स ऽ आश्राव्याह इषिता दैव्या होतार ऽ इति दैव्या वा ऽ एते होतारो यत् परि
धिमयो ह्येषा दैव्या होतार ऽ इत्येवैतदाह यदाहेषिता दैव्या होतार ऽ इति न

हु०
१८०

ह्वाव्यायेतिस्वयंवाऽएतस्मैदेवायुक्तानवंतियत्साध्ववादिषुर्यत्साधुकुर्युस्तस्मादाह
नह्वाव्यायेतिप्रेषितोमानुषस्सूक्तवाकायेतितदिमंमानुषंहोतारंसूक्तवाका
यप्रसौतीति॥१०॥अथप्रस्तरमादत्तेयजमानोवैप्रस्तरस्तद्यत्रास्वंपरेतोगांस्त्वादेवैत १८०
यजमानंस्वगांकरोतिदिक्लेनंवाऽअस्ययज्ञोगांदेवलोकमेवैतद्यजमानन्तु
पिनयति॥११॥सयदिवृष्टिकामःस्यात्एतेनैवाददीतसंज्ञानाथांद्यावापृथिवी

× यदावैद्यावापृथिवीसंजानातेअथवर्षतितस्मादाहसंजानाथांद्यावापृथिवी ×
इति १ ष्ठ्या
इतिमित्रावरुणौत्वावृष्ट्यावतामितितद्योवर्षस्येष्टेसत्वावृष्ट्यावत्वित्येवैतदाहायं
वैवर्षस्येष्टेयोयंपवतेसोयमेकऽइवैवपवतेसोयंपुरुषेन्तःप्रविष्टःप्राङ्प्रत्य
ङ्तावोमौप्राणोदानौप्राणोदानौवैमित्रावरुणौतद्यऽएववर्षस्येष्टेसत्वावृष्ट्याव ष्ठ्या
त्वित्येवैतदाहसमेतेनैवाददीतयदाहैवकुदावृष्टिःशमिवतमनन्तराइतिमेवैत
त्करोत्याऽन्तिर्त्योदेवलोकंगच्छादिति॥१२॥सवाऽअग्रंजुह्वामनक्तिमध्यमुपभृति

...ndira Gandhi National
Centre for the Arts

२०
१८२ मूले ध्रुवायाम् अभिविहितं हस्मीर्ध्वमिवोपमन्न्मूलमिवञ्जवा॥१३॥ सो नक्ति। व्यंतु ऋत्ये
कं रिहाणा इति नु स एवैनमेतद् इतस्मान्मनुष्यलोकाद्देवलोकमनुत्पातय
ति तन्नी वै खिवहरतिहयंतश्चस्मान्नीविरिवहरेद्यजमानो वै प्रस्तरो यजमानम् एवैनमे १८२
न्नाति श्रायिनो इतीहो एव वृष्टिं नियच्छति॥१४॥ स ह्यरतिमरुतां पृषतीर्गच्छेति
कस्त्रलोकं गच्छेत्यैवैतदाह यदाह मरुतां पृषतीर्गच्छेति वशा पृश्निर्भूत्वा दिवं गच्छ ता

तो नो वृष्टिमावहेतीयं वै वशा पृश्निर्यदिदमस्यां मूलिवा मूलं वान्नाद्यं प्रतिष्ठितं तेन
वशा पृश्निरियं भूत्वा दिवं गच्छ इत्यैवैतदाह ततो नो वृष्टिमावहेति वृष्टाद्यौ ऊर्जं सः स
कुलं जायते तस्मादाह ततो नो वृष्टिमावहेति॥१५॥ अथैकं तृणमुपगृह्णाति। यजमानो
वै प्रस्तरः स यत्कृत्स्नं प्रस्तरमनुप्रहरेद्धि प्रेह यजमानः स्वर्गं लोकमियात्तथो ह यजमानो ना
स्मिन्ल्लोके ज्योग्जीवेति यावद्ध्वास्य ह मानुषमायुस्तस्मा एकं तृणमुपगृह्णाति॥१६॥ तत्तु हैके

रयित्वानुप्रहरति। तद्युत्रास्यैतर ऽआत्मागं स देवास्यैतज्जनयत्यथयन्नानुप्रहरे दे
नदियाद्दपुजमानं लोका न्नैयाद्दयजमानं लोकान्वितरेति॥१७॥ तं प्रांचमन्तस्समस्यति
अ[illegible]द्देवानां दिगथो ऽउदंचमुदीची हि मनुष्याणां दिक्तमंगुलिभिरेवं बोधुर्युरन्तका
[illegible]ऽद्दुतरःशवं कृष्यति नेद्यथा करवामयथेतरच्छवमिति तस्मादंगुलि १८२
[illegible]वयोध्वर्युरन्तकाद्वैदाहा तस्म[illegible]वाक्यमाह॥१८॥ अथ यस्मादाहानुप्रहरेति॥

[illegible]तरऽआत्मागंस्तद्देवास्यैतज्जनयत्येवैतदाहास्मीमेवानुप्रहरत्यत्र वृषाः
[illegible]सत्वं चक्षुर्मेपाहीत्यात्मानमुपस्पृशतितेनो ऽअप्यात्मानं नानुप्रवृणक्ति॥१९॥
[illegible]सेवृदस्वेति सं वा दयैनं देवैरित्येवैतदाहागोनस्मीदित्सगं च वल्वित्येवैत
दाहागन्निति तरः प्रत्याहश्रावयेति तं वै देवैः श्रावयत मनुवो अयेत्येवैतदाह औ
षडिति त्रिरुन्नीएन मनुवाऽएनमनुस्मातेत्येवैतदाहैवम ध्वर्युः [illegible] देन लोकं

१८३ धुक्षमाणमपि नयत॥२०॥अथाह स्वगा दैव्या होतृभ्य इति॥दैव्या वा एते होतारो यत्परिध
यस्तेभ्य एवैतत्स्वगा करोति तस्मादाह स्वगा दैव्या होतृभ्य इति स्वस्तिर्मानुषेभ्य इति
...मानुषाय होत्रे ...माशास्ते॥२१॥अथ परिधीननुप्रहरति समध्यममेवाग्रे प १८३
रिधिमनुप्रहरति यं परिधिं पर्यधत्था अग्ने देवपणिभिर्गुह्यमानः। तं त एतमनु जोषं भ
राम्येष नेदेष त्वदपचेतयाता इत्यग्नेः प्रियं पाथोऽपीतमितीतरावनु समस्यति॥२२॥अथ जु

...ह्वां चोपभृतं च संप्रगृह्णाति। अदो ह वा आकृतिं करोति यद्वनस्पतिराकृतिर्देवलोकाच्छादि...
...चोपभृतं च संप्रगृह्णाति॥२३॥स वै विश्वेभ्यो देवेभ्यः संप्रगृह्णाति यद्वा अ...
...देवतायै हविर्गृह्यते सा भावितः स्विंदेवता अपि त्विन्यो मन्यते न वा एतत्कस्यै
...देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशति यदाज्यं तस्माद्विश्वेभ्यो देवेभ्यः संप्रगृह्णात्यथ तद्वै...
देवा हि निर्विष्टं॥२४॥स संप्रगृह्णाति संस्रावभागा स्थेषा बृहन्त इति स...

१८४ य खलु परिशिष्टा भवति प्रस्तरेणाः परिश्रेयाश्च देवा इति प्रस्तरं च हि परिधयश्चानुप्र
हृता भवंतीमं च यम निश्चिन्नस्य लोक इत्येतदु हैष देवं करोत्यास्यान्यस्मिन्बर्हिषि मा दय
मुद्रेण्यु हा हा दिति तद्यथा युवक्त्वा धूतमेवा स्यैतद्भवति॥२५॥स यस्यान सो ह विमु १८४
ञ्चंति॥ अनस स्तस्य धुरि विमुंचंति यतो ह्यनड्वाम ततो विमुंचामेति यतो ह्येव युंजंति
ततो विमुंचंति॥२६॥युजो ह वा एते यज्ञस्य यज्ञमुखे॥ ते एतद्युक्ते यज्ञस्य यत्प्रसृयति स य

१ यस्योपाश्चेस्य तस्य यतो युनजाम ततो विमुंचामेति यतो ह्येव युंजंति ततो विमुं
चंति १

न्ते धापावद्येद्यथा वाहनमवाच्छेदिवं तन्ने एतत्स्विष्टकृतीति हिमो भवन मागच्छतस्तेतस्मा
द्यतितद्विमुंचति ते एतत्पुनः प्रयुङ्क्ते नुयाजेषु सान्नुयाजेषु परित्वेत हिमो भवन माग
च्छतीति तस्माद्यतितद्विमुंचति ते एतत्पुनः प्रयुङ्क्ते यत्सं प्रगृह्णाति तद्यं गतिमन्विच्छ
न्ति तां गतिं गत्वा विमुंचेत्यत्तं वा अन्नु प्रजास्तस्मादयं पुरुषो युङ्क्ते यद्विमुंचेत यदि
इत्तद्यं गतिमन्विच्छन्ति तां गतिं गत्वा ततो विमुंचेत् स साम्यति घृताची स्थो धुर्यौ पातं

ह० १८५

सुम्नेभ्यः सुम्ने माधत्तमिति स्वाहा द्यौस्थः सा द्यौमाधत्तमित्येवैतदाह॥२७॥ ब्राह्मणं॥८॥ अ
श्मो ध्यायः॥ स यत्राह। इषितादैव्या होतारो नृहस्वा ब्राय भूबितो मानुषः सूक्तवाका
यदतो होतान्वाहस्त्वेवैतदाह यजमानायैवैतदाशिषमाशास्ते तद्वा एतदुपरिष्टा १८५
स्यानिशिषमाशास्ते द्वयं तद्यस्मादुपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते॥ यज्ञं वा एष ज
नयन्तो यो यजत एतेन ह्युक्ता ऋत्विजस्तन्वते तं जनयन्त्यथाशिषमाशास्ते भ्यस्मैयज्ञ

स्याशिषः स नमयति यामाशिषमाशास्ते यो माऽजनतेति तस्माद्वा उपरिष्टाद्यज्ञस्याशि
षमाशास्ते॥२॥ दिनान्वा एष प्रीणाति यो यजत एतेन यज्ञेन ऋत्विक्खल्वप्यन्नखिल्वदङ्गति
देवत्वस देवान्प्रीत्वा तेषु पित्वीनवति तेषु पित्वीन् त्वाथाशिषमाशास्ते तामस्मै देवाः
शिषः सन्नमयन्ति यामाशिषमाशास्ते यानो ऽभ्यीदिति तस्माद्वा उपरिष्टाद्यज्ञस्या
शिषमाशास्ते॥३॥ अथ प्रतिपद्यते इदं द्यावापृथिवी भद्रमभूदिति तदेव सुन्दरो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यज्ञस्यपर्स्व॰ऽस्त्वामग्नाध्वंसर्त्वाकृत्तनमोवाकमित्युत्तयंवाऽएतद्यज्ञस्यऽए कृतस्स्कवा
कृत्त्वनमोवाकस्याराःस्मयज्ञमविदामयज्ञमित्यैवैतदाहाग्नेत्वं॰ऽस्स्त्स्मागास्युपश्रुती
..अस्पृथिव्यामित्यग्निमेवैतदाहत्वं॰ऽस्त्वागस्युपश्रुत्स्वत्पीरनुयोद्यावापृथिव्योरित्ये १८६
नन्वलीति॥तेस्मिन्यज्ञेयजमानद्यावापृथिवीस्त्वामित्यन्तवत्यौतेस्मिन्यज्ञेयजमानद्यावा
पृथिवीस्त्वामित्यैवैतदाह॥४॥शंगवाजीवन्तस्त्वेऽइतिशंगवाजीवदान्स्त्वामित्यैवैतदा

हत्र ..अस्त्वेदेऽइतिमाहकस्माद्वनुमन्त्रास्मीमितिऽइदंसृष्टंकृत्वनग्रविदतेत्यैवैतु
दा॰ ॥५॥उरुगव्यतीऽअभयंकृतावितिउरुगव्यतीतेनयेस्त्वामित्यैवैतदाहवृष्टि
..द्यावारीत्यापीतिवृष्टिमत्यौतेस्त्वामित्यैवैतदाह॥६॥अपांशुवौमध्वाशुवावितिवांशुवौ
मयोभुवौस्त्वामित्यैवैतदाहोऽर्जस्वतीपयस्वतीवितिरसवत्यौतउपजीवनीयेस्त्वामि
त्यैवैतदाह॥७॥सूपचरणावस्वधिचरणावितिसूपचरणाहतेस्मावस्तस्मामधुस्ताद्युप

ह०
१८७

वरसिखमिवरुणोतऽइयमस्तत्यामुपरिष्टादभिवरसीत्यैवैतदाहतयोरविदीतितयो
रनुमन्यमानयोरित्येवैतदाह॥८॥अग्निरिदंहविः॥अजुषतावीवृधतमहोज्यायो
ऽक्रतेतितदाग्नेयमाज्यभागमाह सोमऽइदंहविरजुषतावीवृधतमहोज्यायोऽक्रते
तितत्सौम्य माज्यभागमाहाग्निरिदंहविरजुषतावीवृधतमहोज्यायोऽक्रतेति ॥१८७॥
ध्रुवऽएषउत्तमपुत्रोऽच्युतऽआग्नेयःपुरोडाशोभवतीतिमाह॥९॥प्रथयथादेवतम्॥

देवाऽआज्यपाऽआज्यमजुषंतावीवृधंतमहोज्यायोऽक्रतेतितिप्रयाजानुयाजानाहप्र
याजानुयाजा वै देवाऽआज्यपाऽअग्निर्होत्रेणेदंहविरजुषतावीवृधतमहोज्यायोऽक्र
तेतितदग्निंहोत्रेणाहाजुषतेत्येवंयाऽइष्टादेवतास्तवंतिताःसंपश्यत्यसोहविरजुष
तासोहविरजुषतेतितद्यजमानस्यैवैतत्समृद्धिमाशास्तेयद्धिदेवाहविर्जुषंतेतेनहिमह
ज्जयतितस्मादाहाजुषतेत्पूर्वाहव्यधतेतियद्वैदेवाहविर्जुषियंतेतदपिगिरिमात्रंकुर्वते

१० १८८

१ छैद्येत ज्यायांसमिव कुर्वीत तस्मादाह महो ज्यायोऽकृतेति॥१२॥४९

तस्मादाहावीवृधतेति॥१०॥महो ज्यायोऽकृतेति यज्ञो वै देवानामहस्तोऽस्मा मृधे होत्रायां
देवंगमायामिति॥ अस्या दैव्यां होत्रायां देवंगमायामित्येवैतदाहाशास्तेऽयं यजमान
[illegible] नामग्रहणं तदेनं प्रत्यक्षमाशिषा संपादयति॥१३॥ दीर्घायुत्वमाशास्त इति
साध्वमुत्रात्रादेव यत्पात तदिह प्रत्यक्षं दीर्घायुत्वार्थं॥ सुप्रजास्त्वमाशास्त इति तद् १८८
दस्त्वत्र [illegible] विघ्नरणं तदिह प्रत्यक्षं सुप्रजास्त्वं प्रशास्ते [illegible] एवं कुर्यादि

[illegible] अस्यामाशास्त इति लिवब्रूयाद्देवडीवाले तत्प्रजां तत्पश्यन्॥१४॥ त्वयोह विघ्नर
[illegible] स्त इति तद्वत सजातवनस्यामाशास्त इति प्राणा वै सजाताः प्राणैर्हि
सह ज्ञायते तत्प्राणानाशास्ते॥१५॥ दिव्यं धामाशास्त इति देवलोके मेऽप्यसदिति वै
ज्ञतेयोऽनुज्ञेनेतद्देवानां कुः एवैनमेतदपि विनं करोति यदनेन हविषाशास्ते तदस्या द
दृध्यादिति यदनेन हविषाशास्ते तदस्मै सर्वं समृध्यतामित्येवैतदाह॥१६॥ तावाऽस्य

ह०
१८१४ तां पुरस्तादाशिषः करोतीति तिस्र इष्टयां ता अष्टावष्टाक्षरा वै गायत्री वीर्यं गायत्री वीर्य
मेवैतदाशिषां निःसंपादयति॥२७॥ नातीनयसीः कुर्यादतिरिक्तं ह कुर्याद्यदतीन
यसीः कुर्याद्यैषाम् अस्यातिरिक्तं द्विषन्तं हास्य तद्भ्रातृव्यमन्वतिरिच्यते तस्मान्नातो १८१४
[illegible] नीः कुर्यात् [illegible] अपीद्ध कनीयसीः स द्यावादस्मै देवा रासन्तामिति तदस्मै देवा
रासन्तामित्येवैतदाह तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः परि मानुषा इति तदग्नि

र्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्ने रथ्यस्मा एतद्वनवामहा इत्येवैतदाह॥२८॥ इष्टं च वित्तं चेति
[illegible] वा एतद्यद्दत्तमन्विदं तस्मादाहेष्टं च वित्तं चेत्युभे चैनं द्यावापृथिवी अंहस
स्पातामित्युभे चैनं द्यावापृथिवी आर्तेर्गोपायतामित्येवैतदाह॥२९॥ तदु हैक आहुः
उभे च मेति तथा होताशिष आत्मानं नान्तरेतीति तदु तथा न ब्रूयाद्यजमानस्यैवैषा
शीः किन्नु तत्र [illegible] आशिषमाशास्ते यजमानस्यैव सा न ह स

ह० २८०

एतांह्यनेनशिरश्छिन्नंप्रतिधापयतिय ऽ आहोत्रेवमितितस्मादुह्वयादुत्रेवैनस्त्रियेव ॥२१॥ इहग
तिर्वामस्येति । त्रयादेह्यक्तस्यसाधुतद्देवास्मिन्नेतद्दधातितस्मादाहेहगतिर्वामस्येति ॥२२॥
इदंचनमोदेवेभ्य ऽ इति । तद्यज्ञस्यैवैतत्संस्थांगत्वानमोदेवेभ्यःकरोतितस्मादाहेदंचनमो
देवेभ्य ऽ इति ॥२३॥ अथशंयोराह । शंयुर्हवैबार्हस्पत्योऽञ्जसायज्ञस्यसंस्थांविदांचकारसदे २८०
वलोकमपीयायतत्तद्देवान्हितमिवमनुष्येभ्य ऽ आस ॥२४॥ तद्ध ऽ ऋषीणामनुश्रुतमास

संशंयुर्हवैबार्हस्पत्योऽञ्जसायज्ञस्यसंस्थांविदांचकारसदेवलोकमपीयायेतितामेत्ययज्ञ
स्यसंस्थामुपायंस्ताहशंयुर्बार्हस्पत्योवेदयच्छंयोरश्रुवंस्त्वंवैव ऽ एतद्यज्ञस्यसं
स्थामुपैतियाहशंयुर्बार्हस्पत्योवेदयच्छंयोराहतस्माद्धशंयोराह ॥२५॥ सप्रतिपद्यते ॥ त
च्छंयोरावृणीमह ऽ इतितांयज्ञस्यसंस्थामावृणीमहेयांशंयुर्बार्हस्पत्योवेदेत्येवैतदा
हा ॥२६॥ गातुंयज्ञायगातुंयज्ञपतय ऽ इतिगातुंह्येषयज्ञायेच्छतिगातुंयज्ञपतयेथाय

२०
१७१

ज्ञस्य संस्थां दैवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्य इति स्वस्ति नो देवत्रास्तु स्वस्ति मनुष्य
त्रेत्येवैतदाहोर्ध्वं जिगातु भेषजमित्यूर्ध्वं नो यज्ञं देवलोकं नयत्येत्येवैतदाह ॥२७॥ शं
नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पद इति । एतावद्वा इदं सर्वं यावद्द्विपाच्चैव चतुष्पाच्च तस्मा
एवैतद्यज्ञस्य संस्थां गत्वा शं करोति तस्मादाह शन्नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पद इति १७१
॥२८॥ अथानयेत्युपस्पृशति । अमानुष इव वा एतद्भवति यदार्त्विज्ये प्रवृत इयं वै

अ६ प्र० ५ प० २

पृथिवी प्रतिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति तदु खलु पुनर्मानुषो भवति
तस्मादनयेत्युपस्पृशति ॥२९॥ ब्राह्मणम् ॥२॥ तेवै पत्नीः संयाजयिष्यन्तः प्रति
परायन्ति जुहूं च स्रुवं च ध्रुवां चादत्ते वेदं होतोपविलापयनीमग्नीत् ॥१॥ तद्धैके यामध्रु
वं नैहव्यनीयं प्रणीति तदु तथा न कुर्याद्धिरुद्धिह यज्ञात्स्पाद्यत्तेन त्या कार ॥ जघनेनैव
पत्नी एकेषाम ध्रुवे यतिनोऽएवं तथा कुर्यात्पत्नीहद्विवियज्ञस्याध्र्युर्ध्रुवैनाईः पत्नीस्थान

६

ह० २०७ सतः शिरः प्रतिदध्यादेवं तद्धि हि वै यज्ञस्य यद्धस्तेनेयात् ॥३॥ अंतरेणौहैव पत्नीर्देवा
मध्यसुरस्तिनोऽएवतयाकुर्वोदंतरियाद्धस्तात्पत्नीयजेनयात्तस्मादुद्धरेणैव गार्हपत्यमंत
रेणाहवनीयं चेति तथाहन्त्वरिष्टो यज्ञस्तायते यथोऽएवादः प्रचरन्नंतरेणा संचरति स
एवास्यैषसंचरो भवति ॥४॥ अथ पत्नीः संयाजयंति यज्ञाद्वै प्रजाः प्रजायंते यज्ञात्प्रजाय २०८
माना मिथुनात्प्रजायंते मिथुनात्प्रजायमानाः अंततो यज्ञस्य प्रजायंते तदेनाऽएतदंततो

यज्ञस्य मिथुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्मान्मिथुनात्प्रजननादंततो यज्ञस्येमाः प्रजाः
प्रजायंते तस्मात्पत्नीः संयाजयंति ॥५॥ चतस्रो देवता यजति चतस्रो वै मिथुनं द्वंद्वं वै मिथु
नं द्वे हि स्त्रियौ भवतो मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माच्चतस्रो देवता यजति ॥६॥ ताव्वाऽ
आज्यहविषो भवंति रेतो वाऽआज्यं रेत एवैतत्सिंचति तस्मादाज्यहविषो भवंति ॥७॥ ते
नोपांशु चरंति तिर इव वै मिथुनेन चरंति तिर इवैतद्यदुपांशु तस्मादुपांशु च

रंति॥८॥ अथ सोमं यजति रेतो वै सोमो रेत एवैतत्सिंचति तस्मात्सोमं यजति॥९॥ अथ त्वष्टा-
रं यजति त्वष्टा वै सिक्तं रेतो विकरोति तदेष एवैतत्सिक्तं रेतो विकरोति तस्मात्त्वष्टारं
यजति॥१०॥ अथ देवानां पत्नीर्यजति पत्नीषु वै योनौ रेतः प्रतिष्ठितं ततः प्रजायते तदु
पत्नीष्वेवैतद्योनौ रेतः सिक्तं प्रतिष्ठापयति ततः प्रजायते तस्माद्देवानां पत्नीर्यजति॥११॥
सजघ्न देवानां पत्नीर्यजति तमु रस्ता तिरः करोत्युप ह वै ता देवता आसते यावन्न

समिष्टयजुर्जुह्वतीदं नु नो जुहविति तेभ्य एवैतत्तिरः करोति तस्मादिमा मानुष्यः स्त्रिय
स्तिर इवैव पुंसो जिघत्संति या इव तु ता इवेति ह स्माह याज्ञवल्क्यः॥१२॥ अथाग्निं गृ- ति3
हपतिं यजति। अयं वा अग्निर्लोक इममेवैतल्लोकमिमाः प्रजा अभिप्रजनयति तस्माद-
ग्निं गृहपतिं यजति॥१३॥ तदिडान्तं भवति। नाहु
त्र परिधयो भवन्ति न प्रस्तरो यत्र वा अदः प्रस्तरेण यजमानं स्वगा करोति प्रतिष्ठा वा अयं

तस्मादिडां तमेव स्याउत्तोऽस्तरस्यैव रूपं क्रियते ॥१४॥ स यदि अस्तरस्य रूपं कु
१९४ १ र्वीत ॥ ॥
यात्तदेवास्या पिपर्त्ती स्वगाकृता नवतीयसित्वै ऽस्कुर्याद्यदस्तरस्य रूपं कुर्यात् ध १
दैवादः प्रस्तरेण यजमानेऽस्वगाकरोत्येवमेवैतत्पत्नीऽस्वगाकरोति ॥१५॥ स यदि अ
स्तरस्य रूपं कुर्वीत ॥ वेदस्यैकं तृणमाच्छिद्यास्मिंस्तु ह्यामनक्ति मध्यमेऽक्रव त्तुष्ठेऽस्थाल्मां १९४
२ १६॥ अथास्त्रां दाहन्नु प्रहरेति तस्मी मेवांत्तु प्रहृत्यैव त्तुष्या ऽ अग्नेस्मिन्नुर्मे पाहीत्या
म्मानमुपस्पृशति तेनो ऽ अस्यात्मानं नानुप्रहरति ॥१७॥ अथाह संवदस्वेति अग्ना
८।

५
न्ग्री दर्गं ह्यावयस्यावद्य गा देव्याहरदः स्वस्तिमुक्तिवेत्यः शंसोर्द्दीति ॥ अ
थहु यस्त्वेवं संप्रयच्छति ॥ यदो हेवाह्वति करोति यदनन्तं जाति तद्देवादेवलोकं गच्छ
य ३ त्विति तस्माज्जुहुयस्त्वेवं संप्रयच्छति ॥१८॥ स वा ऽ अग्नये संप्रयच्छति ॥ अग्ने दव्याया
शीतिमुत्यमृतो ह्यग्निस्तस्मादाहादव्यायक्षिपरीतमेत्यपरिष्टो ह्यग्निस्तस्मादाहाशीतमु
तिपाहिमादिद्यो पाहिङ्गसत्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्मन्या ऽ इति सर्वा न्यो मा त्रिपोग

ह०
१९५

पायेत्यैवैतदाह। त्रिसृन्नापितृभ्यस्त्रिवेत्यस्तुलंवै पितरन्नमीव्रत्का इदमकिल्विषमन्तंकुर्वि
त्यैवैतदाह सुष्वदायोन्नाविन्यत्मन्येतदाह स्वाहाध्वा इतितद्यथा वषट्कृतमेवम
स्यैतद्भवति॥२०॥ इतिसंख्या ८००॥ अथवेदं पत्नी विस्रंसयति। योषा वै वेदिर्वृषा वेदो १९५
मिथुनायैवैतद्वेदः क्रियते यद्वेदेन यज्ञ उपालभन्ते मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तत्
स्माद्वेदं पत्नी विस्रंसयति॥२२॥ सा विस्रंसयति। वेदोऽसि येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वे
X ॥२१॥ अथवसत्नी विस्रंसयति। ओषा वे पत्नी वृषा वेदो मिथुन मे वै तत्प्रजननं क्रियते २

दोऽन्वरूनमह्यं वेदो भूया इति यदि कामयेत चिकीर्षेत्तेनैव कुर्यात॥२३॥ तमस्य वेदः।
संस्तृणाति योषा वै वेदिर्वृषा वेदः पश्चाद्वै परीत्य वृषा योषामधिद्रवति पश्चादेवैना
मेतत्परीत्य वृष्णा वेदेनाभिद्रावयति तस्माद्वेदेः संस्तृणाति॥२४॥ अथ समिष्टयजु
र्जुहोति॥ प्राङ्वा अस्य यज्ञोऽनुसंतिष्ठाना इत्युभयतः हुत्वा समिष्टयजुः पत्नीः संयाजयन्त्युत्
हैवास्य यज्ञः संतिष्ठते तस्माद्वा एतर्हि समिष्टयजुर्जुहोति प्राङ्वा अस्य यज्ञोऽनु संतिष्ठाता

९०
१९६ हूतिस्याः॥ अथयस्मात्समिष्टयजुर्नाम।यावाऽएतेनयज्ञेनदेवताह्वयतियाभ्यःएषय
ज्ञस्तायतेसर्वावैताःसमिष्टाभवंतितद्यत्ताःसर्वास्समिष्टास्तथैतज्जुहोतितस्मा
त्समिष्टयजुर्नाम॥२६॥ अथयस्मात्समिष्टयजुर्जुहोति।यावाऽएतेनयज्ञेनदेवता १९६
ह्वयतियाभ्यःएषयज्ञस्तायतेऽउपहवैताःआसतेयावन्नसमिष्टयजुर्जुहोतीदंनु
नोजुहुत्विततिताऽएवैतद्यथायथंव्यवसृजतियत्रयत्रासांचरणंतदनुयज्ञंवाऽएतं

ह्लीजनतयेदेनमततंतंजनयित्वायत्रास्यप्रतिष्ठातत्प्रतिष्ठापयतितस्मात्समिष्टयजु
र्जुहोति॥२७॥ सजुहोति।देवागातुविदःइतिगातुविदोहिदेवागातुंवित्त्वेतियज्ञंवित्त्वे
त्येवैतदाहगातुमितेतितदेतेनयथायथंव्युवसृजतिमनसस्पतऽइमंदेवयज्ञंस्वा
हावातेधाःइत्ययंवैयज्ञोयोयंपवतेतदिमंयज्ञंसंतत्यैतस्मिन्यज्ञेप्रतिष्ठापयतियज्ञे
नयज्ञंसंदधातितस्मादाहस्वाहावातेधाःइति॥२८॥ अथबर्हिर्जुहोति।अयंवैलोकोव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह°
१७७ हिंसोषधयो बर्हिरस्मिन्वै लोक ओषधीर्दधाति ता इमा अस्मिंल्लोक ओषधयः प्रति
ष्ठितास्तस्माद्बर्हिर्जुहोति ॥२९॥ तां वा अतिरिक्तां तद्यदाहिः समिष्टयजुर्जुहोत्यथैतां न्ये
जुहोति तस्मादिमा अतिरिक्ता असंमिता ओषधयः प्रजायन्ते ॥३०॥ स जुहोति सं ब १७७
र्हिरङ्क्तां हविषा घृतेन समादित्यैर्वसुभिः सम्मरुद्भिः समिन्द्रो विश्वदेवेभिरङ्क्तां दिव्यं न
भो गच्छतु यत्स्वाहेति ॥३१॥ अथ प्रस्तरं पाणिना दक्षिणतः परीत्य निनयति । स्रुचौ वा एतद्यज्ञस्य यु
× जुहोति । समिष्टयजुर्हि वा तो यज्ञस्य युच्छूर्द्धं समिष्टयजुषोऽतिरिक्तं २ ३२

ञ्जनं तन्वते स यन्नानुनिनयेत्पुरा जुहुयाद्विष्ठकः एव यज्ञो यजमानं प्रहिंस्यादथो ह यज्ञो य
जमानं न प्रहिंस्यादिति तस्मात्पाणिना दक्षिणतः परीत्य निनयति ॥३२॥ स निनयति । कस्त्वा
विमुञ्चति स त्वा विमुञ्चति कस्मै त्वा विमुञ्चति तस्मै त्वा विमुञ्चति पोषायेति तत्सुविमुक्तमा
ह यजमानायाप्यनिराह स ह्येनेव प्रणयति तेन निनयति केन ह्येव प्रोगं यज्जं तितेन विमुञ्चं
ति प्रोक्षणीर्हि प्रोगं युञ्जन्ति प्रोक्षणीभिर्विमुञ्चत्यथ फलीकरणान्कपालेनाधोधः शम्याति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हव्यन
१।५६

नमुपास्यतिरक्षसां नागोसीति॥३३॥देवाश्चवा असुराश्चउभयेप्राजापत्याःपस्पृधि
रेऽएतस्मिन्यज्ञेप्रजापतौपितरिसंवत्सरेस्माकमयंभविष्यत्यस्माकमयंभविष्यती
ति॥३४॥ततोदेवाःसर्वंयज्ञंसंहृत्याथयत्पापिष्ठंयज्ञस्यनागधेयमासतेनैनान्नि १८८
रभजंस्तस्मात्पशोःफलीकरणौहविर्यज्ञान्निर्भक्ताऽअसन्निति त्येवैभ्यो निर्भक्तोऽहं मौ१
नाननिर्भजंस्तथ्यमनागांनिर्भजंत्येवसतावच्छेत्सततऽउतहिवेशोलक्ष्याहकिंमा

अभजन्निति स यमेवैभ्यो देवा नागमकल्पयंस्तमेवैभ्यः एषऽएतद्भागं करोति यथेदं ध्येयः य.१
ऽस्मादिनमुपास्यन्नग्नावेवैभ्यऽएतदंभागमसिप्रवेशयतितथोऽएवास्मत्कस्माद्द
सांनागोसीत्यनग्नावेवैतमसिप्रवेशयतितस्मात्पशोस्त्वदनीनुकुर्वीतिरक्षसांहिस
नागः॥३५॥ब्राह्मणं॥३॥स्रुचौस्थितियज्ञोदक्षिणातःपरीत्यस्रुचीपात्रंनिनयतितथाहु
तस्मवतितस्माद्दक्षिणतःपरीत्यस्रुचीपात्रंनिनयतिदेवलोकेमुष्यसदितिवैयजते
याघजतेसोस्यवयज्ञोदेव लोकमेत्यन्वैतीतितदन्स्सीदक्षिणांददातिसेतिदक्षिणा
लोकु १

ह॰ १७७

अन्वारब्धस्य स्रुचमानः ॥२॥ स एष देवयुतो वा पवित्रया णो वा पृष्ठाः ॥ तद्वनयुतोऽग्निशिखेस्य
मो यत्तो तिष्ठताः प्रतितमोऽयतो सः अमुष्यो स्रुतं स्रजेते यो तिस्रस्तः शांतिरापस्तदे
नमेवैतत्संधानं शमयति ॥३॥ स्रुवं निनयति सुजवे स्रुवे सर्वेणैवैनमेतच्छमयति सं
ततमव्यवच्छिन्नं निनयति संततेनैवैनमेतदव्यवच्छिन्नेन शमयति ॥३॥ जुह्वेव स्रुवेणा १७७
त्रं निनयति यद्वै यज्ञस्य मिथ्या क्रियते व्यस्य तद्दहंति दृत्तं वैति शांतिरापस्तदद्भिः शांत्या
शमयति तदद्भिः संदधाति ॥४॥ स्रुवं निनयति सुजवे स्रुवे सर्वेणैवैतत्संदधाति सं

ततमव्यवच्छिन्नं निनयति संततेनैवैतदव्यवच्छिन्नेन संदधाति ॥५॥ तदंजलिना प्रतिगृह्णाति
संच्छर्दीसा पुरस्तात्संतनु त्विरा नमदिमुनम्ना सृ शिवेन त्वष्टास्तुदत्रो छिद्र धातुरापो नुम
ष्टुतं न्वो यद्विलिष्टमिति यद्विहृतं तत्संदधाति ॥६॥ अथ मुखमुपस्पृशते इयं त्वस्मान्मु
खमुपस्पृशते घृतं वा आपो मृतेनैवैतत्संस्पृशत एतद्वै वैतत्कुर्मास्मिन्नुपदेते
स्मान्मुखमुपस्पृशते ॥७॥ अथ विष्णुक्रमान्क्रमते देवान्वा एष प्रीणाति यो यजते एते
नयज्ञेनर्ग्भिरेव यजुर्भिरेव दाहुतिभिरेव संदेवान्प्रीत्वा तेष्वपित्वी भवति तेषु

भूमिस्थोत्स्थास्यान्नेवाभिप्रक्रामति॥५॥ सहैव विष्णुक्रमान्क्रमते। यज्ञो वै विष्णुः स देवेभ्य
इमां विक्रांतिं विचक्रमे यैषामियं विक्रांतिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्पाराथेदमंतरि
क्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैतामु एवैष एतस्मै विष्णुर्यज्ञो विक्रांतिं विक्रमते तस्माद्विष्णुक्र
मान्क्रमते तद्वा इत एव पराचीनं भूयिष्ठा इव क्रमंते॥६॥ तद्वा आहुः पृथिव्यां विष्णुर्व्यक्रं २००
स्त गायत्रेण छंदसा ततो निर्भक्तो यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यंतरिक्षे विष्णुर्व्यक्रंस्त त्रैष्टु
भेन छंदसा ततो निर्भक्तो यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो दिवि विष्णुर्व्यक्रंस्त जागतेन छंद

सा ततो निर्भक्तो यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्येवमिमांल्लोकान्समारुह्याथैषा गतिरेषा
प्रतिष्ठा य एष तपति तस्य ये रश्मयस्ते सुकृतो ऽथ यत्परं भाः प्रजापतिर्वा स स्वर्गो वा लोक
स्तदेवमिमांल्लोकान्समारुह्याथैतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति परस्तात्वेवार्वाङ्क्रमेत य उ
तो ऽनुशासनं विक्रामेदियं तद्यस्मात्परस्तादर्वाङ्क्रमेत॥७॥ अप्रपसरणतो हैना ज्ञ्यग्रदे
वा जयंतो ऽपन्॥ दिवमेवाग्रेथेदमंतरिक्षमथेतो ऽनपसरणात्सपत्नान्नुदंत तथो
एवैष एतदपसरणात् एवाग्रे जयं यं जीति दिवमेवाग्रे ऽथेदमंतरिक्षमथेतो ऽनपस
॥

०१ रराटात्सपत्नाननुदूहत इयं वै पृथिवी प्रतिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥११॥ तु
हते दिवि विष्णुर्व्यक्रंस्त जागतेन छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मोऽन्त
रिक्षे विष्णुर्व्यक्रंस्त त्रैष्टुभेन छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः पृथिव्यां
विष्णुर्व्यक्रंस्त गायत्रेण छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मोऽस्मादन्ना २०१
दस्यै प्रतिष्ठाया इत्यस्मिंल्लोके सर्वमन्नाद्यं प्रतिष्ठितं तस्मादाहास्मादन्नादस्यै प्रति
ष्ठाया इति ॥१२॥ अथ प्राङ्प्रेक्षते प्राची हि देवानां दिक् तस्मात्प्राङ्प्रेक्षते ॥१३॥ स प्रेक्षते

ऽगन्म स्वरिति देवा वै स्वरगन्म देवानित्येवैतदाह संज्योतिषाभूमेति सं देवैरभूमेत्येवै
तदाह ॥१४॥ अथ सूर्यमुदीक्षते सैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति
तस्मात्सूर्यमुदीक्षते ॥१५॥ स उदीक्षते स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रश्मिरित्येष वै श्रेष्ठो रश्मि
र्यत्सूर्यस्तस्मादाह स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रश्मिरिति वर्चोदा असि वर्चो मे देहीति त्वेवा
हं ब्रवीमीति ह स्माह याज्ञवल्क्यस्तद्ध्येव ब्राह्मणेनैष्टव्यं यद्ब्रह्मवर्चसी स्यादिति ह
स्माहौपोदितिर्गुऽएष वै मह्यं गोदा असि गा मे देहीत्येवं यं कामं कामयते सोऽस्मै
वे १

Indira Gandhi National Center for the Arts

०२ कामंसमृध्यते॥१६॥अथावर्त्तते।सूर्यस्यावृतमन्वावर्त्तइतितदेतांगतिमेतांप्रति
ष्ठांगत्वैतस्यैवावृतमन्वावर्त्तते॥१७॥अथगार्हपत्यमुपतिष्ठते।द्वयंतद्यस्माद्गा
र्हपत्यमुपतिष्ठते।गृहावैगार्हपत्योगृहावैप्रतिष्ठातद्गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायांप्रतिति २०
ष्ठतियावद्वेवास्येहमानुषमायुस्तस्माउएवैतदुपतिष्ठतेतस्माद्गार्हपत्यमुप
तिष्ठते॥१८॥सउपतिष्ठते।अग्नेगृहपतेसुगृहपतिस्त्वयाग्नेऽहंगृहपतिनाभूया

सꣳसुगृहपतिस्त्वंमयाग्नेगृहपतिनाभूयाइतिनात्रतिरोहितमिवास्त्यस्थूरिणौ
गार्हपत्यानिसंत्वित्यनार्त्तानिनोगार्हपत्यानिसंत्वित्येवैतदाहशतꣳहिमाइतिश
तंवर्षाणिजीव्यासमित्येवैतदाहतदप्येतद्दूवनाद्रियेतापिहिभूयाꣳसिशताद्व
र्षेभ्यःपुरुषोजीवतितस्मादप्येतद्दूवनाद्रियेत॥१९॥अथावर्त्तते।सूर्यस्यावृत
मन्वावर्त्तइतितदेतांगतिमेतांप्रतिष्ठांगत्वैतस्यैवावृतमन्वावर्त्तते॥२०॥अथपु

स्यनामम हृ तिदृक्षमेवीर्येपुत्रो तुसंतनवदितिपदिपुत्रोनस्यादप्यात्मनः एवनाम
गृह्णीयात्॥ २॥ अथातस्तन्यं [illegible] प्रतिष्ठितो प्रक्षेपस्तेनसंनिधत्तादितिपृथिवी
[illegible] अथव्रतेविसृजतेदिदमहंय एवास्मिसेस्मीत्यमानुषः इवभवति २०३
तद्भवतिन हूतमुपैति [illegible] दिदमहं [illegible] सत्यादनृतमुपैमीतितत्
खलुपुनर्मानुषो भवतितस्मादिदमहंय एवास्मिसोस्मीत्येवं व्रतं विसृजेत ॥ २ ॥ ३
॥ सो धि पा ठा ९
[illegible] उ पा ठ्या [illegible]

७० ॥ ब्राह्मणं ॥ ६ ॥ नवमोध्यायः ॥ ९ ॥ सप्तमः प्रपाठकः ॥ कांडो १८ ॥ सय
७ ॥ था ऽ इत्ताभ्युतमसंभरति ॥ ॥ इति हविर्यज्ञोनाम प्रथमं कांडं समाप्तं ॥ ॥
७ श्री ॥ ॥ कांड कांडे की संख्या ८३८ ॥ ॥ ब्राह्मणं ३७ ॥ ॥ तद्वाङ्‌ ॥ ९ ॥ श्री ॥ ॥ ॥
॥ श्री ॥ ॥ इति हविर्यज्ञ नाम प्रथम कांड समाप्तं ॥ श्री ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥
॥ ॥ कल्याणमस्तु ॥ जो निभाला देवस्ये [illegible] शुभं ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥
॥ [illegible] ॥ श्री ॥ संवत १७९० [illegible] नामा [illegible] पोसशुदि [illegible] २०४
॥ ९ ॥ [illegible] श्री ॥ श्री ॥ [illegible] ॥ श्रीगणेशायनमः श्रीगणेशायनमः ॥
श्रीगणेशायनमः ॥

८

श्रीगणेशायनमः

ज्ञानी महाराज नी पोथी हरिकांड

श्री ज्ञानी महाराज नी

श्रीराम सो म

श्री

ज्ञानी महा

१५५४०२

श्रीगणेशायनमः

श्रीगणेशायनमः

श्रीगणेशायनमः

श्रीगणेशायनमः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible] 242 [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] 000005 [illegible]

[illegible] [illegible]

Indira Gandhi Nation

क्र०म०कों०सं० 252

॥ ज्ञानीनरदांग दवेदपुस्तको ॥ 252

॥ श्री ... गणेशाय नमः ॥

[redacted] पत्री संख्या ८

ज्ञानीमहादेवरवेदपुस्तक ११६०

ज्ञानीमहादेवरेदपुस्तक ११२०

ज्ञानीमहादेवरेदपुस्तक

...ज्ञानी... श्रीमहादेव...

...श्रीवल्ला...

॥ॐश्रीगणेशायनमः॥ ॥गार्हपत्यंचेष्यन्पलाशशाखयाव्युदूह
ह्ति॥अवस्यतिह्येतद्यद्गार्हपत्यंचिनोतियुऽउवैकेचाग्निचितोस्यु
मेवतेवसितास्तद्युद्व्युदूहत्युवसितानेवैतद्व्युदूहतिनेदवसितान
ध्यवस्यानीति॥१॥अपेतवीतविचसर्पतातऽइति।अपस्वैवेतविचेत
व्यचसर्पतातऽइत्येतद्युऽअत्रस्थपुराणाऽनेतुदाहयेत्रस्थपुराणाठे
वचुतनाऽइतियेत्रस्थसनातनायेचाधुनातनाऽइत्येतत्॥२॥अदाद्यु
मोवसानंपृथिव्याऽइति।यमोह्वाऽअस्याऽअवसानस्येष्टेसऽएवा

स्माऽअस्यामवसानंददाति॥३॥अक्रन्निमंपितरोलोकमस्माऽइ
ति।क्षत्रंवैयमोविशःपितरोयस्माऽउवैक्षत्रियोविशासंविदानो
स्यामवसानंददातितत्सुदत्तंतथोहास्मैक्षत्रंयमोविशापितृभिःसं
विदानोस्यामवसानंददाति॥४॥पलाशशाखयाव्युदूहति।ब्रह्म
वैपलाशोब्रह्मणैवैतदवसितान्व्युदूहतिमंत्रेणब्रह्मवैमंत्रोब्रह्म
णैवैतदवसितान्व्युदूहतितामुदीचीमुदस्यतिपश्चात्संख्या॥५०
०॥अथोषान्निवपति।अयंवैलोकोगार्हपत्यःपशवऽऊषाऽअस्मिं

वी

द्वि०
२॥

स्वह्लोके पशूंदधाति तस्मादिमस्मिंल्लोके पशवः॥६॥सहैवोषान्निवप
ति।प्रजापतिःप्रजाऽअसृजततानानोत्वाऽअसृजततानसमजानत।
तसोकामयतसंज्ञानीरंनिति ताःसमानोत्वाऽअकरोत्तासामृषानु
स्वमकरोत्ताःसमजानततस्माद्यत्तर्हिसमानोत्वाःसमेवजानतेदे
वैःसमानोत्वोस्मानीत्यवैयजतेयोयुजतेतद्यदूषान्निवपतिदेवैरेव
तत्समानोत्वोभवति॥७॥संज्ञानमसीति।समजानतत्वेतेनकामधु ॥२॥
रणमिति पशवोवाऽऊषाःपशवःकामधुरणमुपयितेकामधुरणान्ह।

याद्दितिमुपयितेपशवोवस्यासुरित्येतत्तैःसर्वंगार्हपत्यंप्रच्छादयतिस्तोनि
वैगार्हपत्याच्चितिरुत्वमूषाःसर्वांतद्योनिमुत्वेनप्रच्छादयति॥८॥अथ
सिकतानिवपति।अग्नेरेतद्वैश्वानरस्यत्तस्मत्सिकताऽअग्निर्वा
वैश्वानरंवेष्पत्रवतिनवाऽअग्निःस्वंतस्माति दहत्युनतिदाहाय॥९
॥सहैवसिकतान्निवपति।अग्नेरेतद्वैश्वानरस्यैतोद्वसिकताऽअग्निर
वाऽएतुवैश्वानरंवेष्पत्रवतिनवाऽअरेतस्कात्किंचनविक्रियतेस्माद्रुत २२
सोपिविक्रियाताऽइति॥१०॥अग्नेर्भस्मास्यग्नेःपुरीषमसीति।यातया

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह स्ति०
३

मवा ऽअग्नेर्न्निर्म्मायातयाम्न्यः सिकता ऽअयातयाममेवैनदेतत्करोति।
ता निःसुर्व्वंगार्हपत्यंप्रच्छादयति योनिर्वैगार्हपत्या चितीरेतः सिकता स
र्वस्यां तद्योनौ रेतो दधाति ॥११॥ अथैनं परिश्रिद्भिः परिश्रयति। योनिर्वैप
रिश्रित ऽइदमेवैतद्रेतः सिक्तं योन्या परिस्तृणाति तस्माद्योन्या रेतः
सिक्तं परिगृह्यते ॥१२॥ अद्भिर्वैनं परिश्रिद्भिः परिश्रयति ॥ अयं वै लोको ३
गार्हपत्य आपः परिश्रित इमं तल्लोकमद्भिः परितनोति समुद्रेणहैनं
परितनोति सर्वतस्तस्मादिमं लोकं सर्वतः समुद्रः पर्येति दक्षिणाह

स्तस्मादिमं लोकं दक्षिणाहत्समुद्रः पर्येति खातेन तस्मादिमं लोकं खाते
न समुद्रः पर्येति ॥१३॥ चितस्थेति। चितो ह्येनाः परिचितस्थेति परिस्थेना
श्चिनोत्सर्व्वं चितः अथ यदभिस्रक्त्या ऽउपदध्यात्तस्मादूर्ध्व एव समुद्रेद्वि
जतेथ यन्निरश्चीरुपदध्यात्समन्तं हैवेदं सर्वं समुद्रो निम्रेज्यात्तस्माद
यत्युसन्नापो न समुद्रोऽत्यनुविवदति ॥१४॥ अस्थीनि वै परिश्रितः ॥
प्राणाः समुद्रो हानवा ऽअस्थि सप्राणो स्त्येकेन यजुषा बह्वीरिष्टका ऽ
उपदधात्येकं ह्येतद्रूपं यदापोऽथ यद्भ्यः परिश्रितो भवंति बह्व्यो

८।

द्वस्त्रि० ४

स्वापः॥२५॥तद्वैयोनिःपरिश्रितः।उल्बमुहास्यरेतःसिकतावाउल्बाःपरिश्रि
तोनुवंत्युतरउल्बाबाह्याश्रियोनिरंतरमुल्बंबाह्यऽउल्बान्नवंत्युत्तराःसि
कताबाह्याऽउल्बमंतरऽरेतऽएतेभ्योवैजायमानोजायतेतेभ्यऽएवैन
मेतज्जनयति॥२६॥अथैनमततश्चिनोति।इदमेवैतद्रेतःसिक्तंविकरो
तितस्माद्योनौरेतःसिक्तंविक्रियते॥२७॥सवैतस्त्रःप्राचीरुपदधातिद्वे
पश्चात्तिरश्चीद्वेपुरस्तात्तद्यास्तस्त्रःप्राचीरुपदधातिसऽआत्मातद्याः
न्नाश्चतस्त्रोऽनुवंतिचत्वारिह्यस्यायमात्माथयेपश्चात्तेसक्थ्यौयेपुरस्तात्तौ ४

बाहूयत्रवाऽआत्मातदेवशिरः॥२८॥तंवाऽएतंअत्रपक्षपुच्छवंतंविक
रोतियाहस्यैयोनौरेतोविक्रियतेतादृग्जायतेतद्यदेतमत्रपक्षपुच्छवंतंवि
करोतितस्मादेषोऽमुत्रपक्षपुच्छवाञ्जायते॥२९॥तंवैपक्षपुच्छवंतमेवसं
तं।नपक्षपुच्छवंतमिवपश्यंतितस्माद्योनौगर्भंनयथारूपंपश्यंत्यथैन
ममुत्रपक्षपुच्छवंतंपश्यंतितस्माज्जातंगर्भंयथारूपंपश्यंति॥३०॥स
चतस्त्रःपूर्वाऽउपदधाति।आत्माह्येवास्यसंस्तुवतःसंस्तुवतिदक्षिणतऽ
उदङ्ङासीनउत्तरार्ध्यांप्रथमामुपदधातितथोहास्यैषोन्यात्ममेवा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हुस्ते०
५

ष्ठितो भवति॥२१॥ अथ यो ऽग्निः यस्मिंत्सोममिंद्रः सुतं दध इत्य
यं वै लोको गार्हपत्य ऽ आपः सोमः सुतो ऽस्मिंस्तल्लोके ऽप ऽ इंद्रो ऽन्नं जठरे
ह्यावेशान ऽ इति मध्यं वै जठरं सहस्त्रियं वाजमत्यं न सप्तिमित्यापो वै स
हस्त्रियो वाजः ससवांत्सं त्वमयसे जातवेद ऽ इति चितः संस्थीयसे जात
वेद ऽ इत्येतत्॥२२॥ अग्ने यत्ते दिवि वर्च ऽ इति। आदित्यो वा ऽ अस्य दिवि
वर्चः पृथिव्यामित्ययमग्निः पृथिव्यां यदोषधीष्वप्स्वा यजत्रेति य ऽ एवौ
षधिषु चाप्सु चाग्निस्तमेतदाह येनांतरिक्षमुर्वाततंथेति वायुः स त्वेषः

५

स भानुरर्णवो नृचक्षा ऽ इति महान्स भानुरर्णवो नृचक्षा ऽ इत्येतत्॥२३॥ अ
ग्ने दिवो ऽ अर्णमच्छा जिगासीति। आपो वा ऽ अस्य दिवो ऽर्णस्ता ऽ एष धूमेनाच्छै
त्यच्छा देवाँ २ ऽ ऊचिषे धिष्ण्या ये ऽ इति प्राणा वै देवा धिष्ण्यास्तान्हि स विभ्रिय
ऽ इत्युत या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठंत ऽ आप ऽ इति रोच
नो ह नामैष लोको यत्रैष ऽ एतत्तपति तद्याश्चैतं परेण याश्चावरेण ता ऽ ए
तदाह॥२४॥ पुरीष्यासो ऽ अग्नय ऽ इति पशव्यासो ऽग्नय ऽ इत्येतत्प्रावणेभि
ः सजोषस ऽ इति प्रायणरूपं प्रायणे ह्येतदग्नेर्यद्गार्हपत्यो जुषंतां यज्ञ

तं

दश्नि० ६
मधुहोनमीवाऽइषोमहीरितिजुष्टंतांयज्ञमह्रद्दोनशानायाऽइषोमही
रित्येतत्॥२५॥नानोपदधाति॥ नानाकामाऽआत्मंस्तांस्तद्दधातिसद्
त्सादयत्येकंतदात्मानंकरोतिसूददोहसाधिवदतिप्राणोवैसूददोहा
ःप्राणेनैवैनमेतत्संतनोतिसंदधाति॥२६॥अथयजुष्मतेनपरीत्य॥उत्तर ६
तोदक्षिणासीनोपरयोर्दक्षिणामग्रऽउपदधातीडामग्नेपुरुदंसंस
निंगोःशितिपशवोवाऽइडापशूनेवास्माऽएतामाशिषमाशास्तेशश्व
त्तमंहवमानायसाधेति यजमानोवैहवमानःस्यान्नःसूनु

स्तनयोविजावेतिप्रजावैसूनुरग्नेसातेसुमतिर्भूत्वस्मेऽइत्याशिषमाशा
स्ते॥२७॥अथोत्तरां॥अयंतेयोनिर्ऋत्वियोयतोजातोऽअरोचथाऽइत्ययं
तेयोनिर्ऋत्वियःसनातनोयतोजातोदीप्यथाऽइत्येतत्तंजानन्नग्नऽआरो
हाथानोवर्द्धयारयिमितिश्रियमेवसृजस्तथाबंधुः॥२८॥संयान्यस्यैतेते
नानोपदधातिनानासादयतिनानासूददोहसाधिवदतिनानाहीमेसं
यान्योहेनवतोहेहीमेसंयान्योपश्चादुपदधातिपश्चाद्धीमेसंयान्यावर्चाल्या
ःसृष्टस्पृष्टेनवनःएवंहीमेसंयान्याःसृष्टस्पृष्टे॥२९॥अ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

इ.स्ति०
॥७॥

थतेनैवपुनःपरीत्यदक्षिणतऽउदङासीनःपूर्वयोरुत्तरामग्रऽउपदधा
तिविदसितयादेवतयांगिरस्वद्ध्रुवासीदेत्यथदक्षिणांपरिचिदसित
यादेवतयांगिरस्वद्ध्रुवासीदेति॥२०॥बाहूऽअस्यैते।तेनानोपदधाति
नानासादयतिनानास्वददोहसाधिवदतिनानाहीमौबाहूहेनवतोहो
हीमौबाहूपूर्वार्द्धऽउपदधातिपुरस्ताद्धीमौबाहूऽअग्राम्याऽसंतस्थ
षेनवतऽएवऽहीमौबाहूऽअग्राम्याऽसंतस्थोसवाऽइतीमाऽउपद
धातीतीमेऽइतीमेतुदक्षिणाहन्नद्विदेवत्रा॥२१॥अथाविष्टकाऽउप ॥७॥

दधाति॥अष्टाक्षरागायत्रीगायत्रोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावं
तमेवैनमेतच्चिनोतिपंचकृत्वःसादयतिपंचचितिकोग्निःपंचर्तवःसंव
त्सरःसंवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावंतमेवैनमेतच्चिनोत्य
ष्टाविष्टकाःपंचकृत्वःसादयतितत्त्रयोदशत्रयोदशमासाःसंवत्सरस्त्र
योदशाग्नेश्चितिपुरीषाणियावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावद्भवति॥२
२॥अथलोकंपृणामुपदधातितस्याऽउपरिबंधुस्त्रिःपूर्वास्त्रिवृदग्नि
र्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावंतमेवैनमेतच्चिनोतिदशोत्तरास्तास्ता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्लि० ८

मुपरिबंधुर्इहैवाग्रेथदशाथैकामेवऽद्विचितिंचिनुतेतास्त्रयोदशसंपद्य
न्तेतस्योक्तोबंधुः॥२३॥ताउत्वेवएकविंशतिःसंपद्यंते।द्वादशमासा सु२
ःपंचर्तवस्त्रयइमेलोकाअसावादित्यएकविंशोग्रंतदादित्यमस्मि
न्नग्नौप्रतिष्ठापयति॥२४॥एकविंशतिर्वैपरिश्रितः।द्वादशमासाःपं
चर्तवस्त्रयइमेलोकाअयमग्निरस्ततोधोएकविंशइमंतदग्निममुष्मि ८०
न्नादित्येप्रतिष्ठापयतितद्यदेताएवमुपदधात्येतावेवैतदन्योन्यस्मि वे१
न्प्रतिष्ठापयतितावेतावन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौतौवाएतावत्रहौ

दो१

कविंशौसंपादयत्युत्तरौह्येवैनौतदनौभवतआहवनीयश्चगार्ह
पत्यश्च॥२५॥अथपुरीषंनिवपति।तस्योपरिबंधुःखात्वात्वालवेलायाः बि२
आहरत्यग्निरेषयच्चात्वालस्तथोहास्यैतदाग्नेयमेवभवतितस्यसमंबे
लास्यान्तस्योक्तोबंधुः॥२६॥व्याममात्रीभवति।व्याममात्रोवैपुरुषःपु
रुषःप्रजापतिःप्रजापतिरग्निरात्मसंमितांतद्योनिंकरोति।परिमंडला
भवतिपरिमंडलाहियोनिरथोअयंवैलोकोगार्हपत्यःपरिमंडलऽ
उवाअयंलोकः॥२७॥अथैनौसंनिवपति।संज्ञामेवाभ्यामेतत्करो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिमस्मिंत्संकल्पेथांसंप्रियौमनांसिसंव्रताग्नेत्वंपुरीष्योन्नवतन्नस्म

दश्रि॰ ९ मनसाविविशमयत्येवैनावेतदद्विंसायैयथानान्योन्यंहिंस्या

तां॥३८॥चतुर्भिःसंनिवपतितदेवचतुष्पादाःपशवस्तैरेवास्यामेतत्संज्ञां

करोत्यथोअन्नंवैपशवोन्नेनैवास्यामेतत्संज्ञांकरोति॥३९॥तांनुरिक्ता

मुवेदेतानिडिक्तामवेक्षाऽइतिषडिक्तामवेक्षेतयस्मैतद्वेनं॥४०॥अथा

स्यांसिकताऽआवपति।अग्नेरेतद्वैश्वानरस्यरेतोयत्सिकताअग्नि ९

मेवास्यामेतद्वैश्वानरंरेतोन्नतंसिंचतिसासमंबिलास्यात्तस्योक्तोबं

धुः॥४१॥अथैनांविमुंचति।अप्रदाहायवद्वियुक्तंनविमुच्यतेप्रतद्दह्यत

ऽएतद्वाऽएतद्युक्तारेतोन्वाधीदेतमग्निंतमत्राजीजनदथापरंधत्तेयोषावा

ऽउखातस्माद्यदायोषायाःपूर्वंरेतःप्रजनयत्यथापरंधत्ते॥४२॥मातेवपुत्रंपृ

थिवीपुरीष्यमिति।मातेवपुत्रंपृथिवीपशव्यमित्येतदग्निंस्वेयोनावत्ता

रुखेत्यग्निंस्वेयोनावत्ताषीदुखेत्येतत्तांविश्वैर्देवैर्ऋतुभिःसंविदानः

प्रजापतिर्विश्वकर्माविमुंचत्वित्यृतवोवैविश्वेदेवास्तदेनांविश्वैर्देवैर्ऋतु

भिःसंविदानःप्रजापतिर्विश्वकर्माविमुंचतितामत्ररेतोग्नेर्निदधात्यरत्नि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मात्रेतस्योक्तो बंधुः॥४३॥ अथास्यां पयऽआनयति॥ एतद्वाऽएतद्रेतो धत्तेऽथप
यो धत्ते योषा वाऽउखा तस्माद्यदा योषायां रेतो धत्तेऽथ पयो धत्ते धराः सिक्तानु
वंस्तुन्नरं पयो धरं द्विरेतऽउत्तरं पयस्तन्मध्यऽआनयति तथा तत्सुतिष्ठा
रुपशीर्षमुपदधाति॥४४॥ ब्राह्मणम्॥१॥ प्रजापतिः प्रजाऽअसृजत॥
स प्रजाः सृष्ट्वा सर्वमाजिमित्वा व्यस्रंसत तस्माद्विस्रस्तात्प्राणो मध्यतऽ
उदक्रामदथास्माद्वीर्यमुदक्रामत्तस्मिन्नुत्क्रांतेऽपद्यत तस्मात्पन्नादन्नम
स्रवद्यच्चक्षुरध्यशेत तस्मादस्यान्नमस्रवन्नो हैतर्हि क्वचन प्रतिष्ठास

स्मा

॥१॥ ते देवाऽअब्रुवन्। न वाऽइतोन्या प्रतिष्ठास्तीममेव पितरं प्रजापतिं
संस्करवाम स एव नः प्रतिष्ठा भविष्यतीति॥२॥ तेग्निमब्रुवन्। न वाऽइतो
न्या प्रतिष्ठास्ति त्वयीमं पितरं प्रजापतिं संस्करवाम स एव नः प्रतिष्ठा भ
विष्यतीति किं मे ततो भविष्यतीति॥३॥ ते ब्रुवन्॥ अन्नं वाऽअयं प्रजा
पतिस्त्वन्मुखाऽएतदन्नमदामत्वन्मुखा नान्नऽएषोन्नमसदिति तथेति त
स्माद्देवाऽअग्निमुखाऽअन्नमदंति यस्यै कस्यै च देवतायै जुह्वत्यग्ना
वेव जुह्वत्यग्निमुखा हि तद्देवाऽअन्नमकुर्वत॥४॥ स यो स्मात्प्राणो म

१०

इस्ति॰ ध्यतऽउदक्रामत्॥ अयमेव स वायुर्योऽयं पवतेऽथ यदस्माच्छीर्ष्णऽउदक्रा
२२ मत्सोऽसावादित्योऽथ यदस्मादन्नमस्रवद्यदेवेदं संवत्सरेऽन्नं तत्॥५॥
तं देवाऽअग्नौ प्रावृञ्जन्। तद्यऽएनं प्रवृक्तमग्निरारोहद्यऽएवास्मात्सप्रा
णो मध्यतऽउदक्रामत्सऽएवैनं सऽआपद्यत तमस्मिन्नदधुरथ यद॰
स्माच्छीर्ष्णऽउदक्रामत्तदस्मिन्नदधुरथ यदस्मादन्नमस्रवत्तदस्मिन्नदधु॰
स्तं सर्वं कृत्स्नं संस्कृत्योर्ध्वमुदश्रयंस्तद्यदूर्ध्वमुदश्रयन्निमे स लोकाः॥६ २२
॥तस्यायमेव लोकः प्रतिष्ठा। अथ योऽस्मिंल्लोकेऽग्निः सोऽस्य वाक्प्राणो॰

था स्यान्तरिक्षमात्माथ योऽन्तरिक्षे वायुः सऽएवायमात्मन्प्राणः सोऽस्य स॰
द्यौरेवास्य शिरः सूर्याचन्द्रमसौ चक्षुषी यच्चक्षुरध्यक्षो तस्य चन्द्रमास्तस्मा
त्स मीलिततरोऽन्नं हि तस्मादस्रवत्॥७॥ तदेषा वै सा प्रतिष्ठा यां ते दे॰
वाः समस्कुर्वंस्तस्यैवेयमद्यापि प्रतिष्ठा सोऽएवाप्यतोऽधिनिवितः॥८॥ स वा॰
ऽस प्रजापतिर्व्यस्रंसत। अयमेव स योऽयमग्निश्चीयते तद्यदेषोखा रि॰
क्ताऽऽसीत्पुरा प्रवर्जनाद्यथैव तत्प्रजापतिरुत्क्रान्ते प्राणऽउत्क्रान्ते वीर्ये
स्कन्नेऽन्ने रिक्तोऽऽसीद्यदेतदस्य तद्रूपं॥९॥ तामग्नौ प्रवृणक्ति। यथैवैनम

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

हस्लि०
१२

द्दोदेवाःप्राणंजनयत्येवंप्रहैककाममग्निरादधातिष्ठऽएवास्मात्सप्राणोमध्यः
तऽउदक्रामस्त्सऽएवैनंऽसऽआपद्यतेतमस्मिंदधात्यथयद्वक्रमेदतिष्ठद्यवि
नुविद्युदेवास्माद्धीर्मत्तदक्रामत्तदस्मिंदधात्यथयन्नासमिधऽआदधातिश्व
देवास्मादन्नमस्रवत्तदस्मिंदधाति॥१०॥अद्वेप्रपाठकः॥५४॥तावेसा
यंप्रातरादधाति।अन्नंस्वदितद्यान्नेश्चान्नमस्रवन्नान्येतानिसर्वस्मिन्नेव
संवत्सरेस्युःसंवत्सरोहिसप्रजापतिःस्मान्नान्युदक्रामंस्तदस्मिन्नेतञ्ज
वस्मिन्नेवसर्वंदधातियस्मिन्द्वास्येतदतोनकंचर्चनहास्यैतस्मिन्नेतद्दः १२

धमन्नासंवत्सरस्त्वतस्येहकेणचनसविताख्यमितिहस्माहद्वामकक्षायणो
नेदिमंपितरंप्रजापतिंविच्छिद्यमानंपश्यानीतितुऽसंवत्सरेसर्वंस्कन्दं
संस्कृत्याग्निमुद्धयतिसुथैवेनमदोदेवाऽउदश्रयन॥११॥तस्यगार्हपत्यऽ
एवायंलोकः।अथयोगार्हपत्येग्निर्यऽएवायमस्मिंल्लोकेग्निःसोस्यसो
थयदंतराहवनीयंचगार्हपत्यंचतदंतरिक्षमथयऽआग्नीध्रीयेग्निर्यऽए
वायमंतरिक्षेवायुःसोस्यसऽआहवनीयऽएवद्यौरथयऽआहवनीयेग्नि
स्तोसूर्याचंद्रमसौसोस्यैषऽआत्मैव॥१२॥तस्यशिरऽएवाहवनीयःअ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दस्ति०
१३

थ य ऽआहवनीयेऽग्निरेष एवाय ँ शीर्षन्प्राणः सोऽस्य स तद्यत्स पक्षपुच्छवा
न्भवति पक्षपुच्छवान्ह्यय ँ शीर्षन्प्राणश्चक्षुः शिरो दक्षिण ँ श्रोत्रं दक्षिण
ः पक्ष उत्तर ँ श्रोत्रमुत्तरः पक्षः प्राणो मध्यमात्मा वाक्पुच्छं प्रतिष्ठा तद्य
त्प्राणो वाचान्नं जग्ध्वा प्रतितिष्ठति तस्मात्प्राणानां वाक्पुच्छं प्रतिष्ठा ॥१३॥
अथ यदन्तराहवनीयं च गार्हपत्यं च स ऽआत्माथ य ऽआग्नीध्रीयेऽग्निरे
ष एवायमन्तरात्मन्प्राणः सोऽस्य स प्रतिष्ठैवास्य गार्हपत्योऽथ यो गार्हपत्ये ऽ १३
ग्निः सोऽस्यावाङ्प्राणः ॥१४॥ त ँ हैके त्रिचितं चिन्वन्ति त्रयो वा ऽइमे वाचः

प्राणा इति न तथा कुर्यादति ते रेचयन्त्येकवि ँ शा ँ संपदमथो ऽअत्र ह्येव संपद
मथो बृहती ँ संपदेत आकुर्वन्त्येक ँ ह्येवैतद्रूपं योनिरेव प्रजातिरेव यदे
तं वाचः प्राणा अह्निमुत्रं करोति बस्तुरी…एव तज्जायते ॥१५॥ अथातः संपदे
वैकवि ँ शतिरिष्टका नव यजू ँ षि तत्त्रि ँ शत्सादनं च सूददोहाश्च तद्द्वात्रि
३६ ँ शद्द्वात्रि ँ शदक्षरानुष्टुप्सैषानुष्टुप् ॥१६॥ एकवि ँ शतिर्वैव परिश्रितः य
जुष्मती वि ँ शं बृहद्रूहनस्य यजुरूषाश्च यजुश्च सिकताश्च यजुश्च पुरीषं च य
जुश्च चतुर्भिः संनिवपति द्विपञ्चशति पञ्चमेन तत्त्रि ँ शद्विराड्यं द्वात्रि ँ शदक्ष

हस्ति० २४ रानुष्टुप्सैषानुष्टुप् ॥१७॥ अथैते ह स्रुती । सो ऽ अनुष्टुब्वेव वाग्वा ऽ अनुष्टु-
ब्यदिदं ह यं वाचो रूपं दैवं च मानुषं चो च्चैश्च शनैश्च तदेते हे ॥१८॥ ता वा ऽ
एतास्तिस्रो ऽ नुष्टुभः ॥ द्वितु ऽ एव गार्हपत्यस्तद्ध्यदेता ऽ अत्र तिस्रो ऽ नुष्टुभः सं-
पादयंत्यत्र ह्येवैमेतदा सर्वांल्लोकान्नवं तिततो ऽ न्यतरां ह त्रिꣳ शदक्षरामनु-
ष्टुभमाहवनीयꣳ हरंति स ऽ आहवनीयः सा द्यौस्तच्छिरो ऽ थ ह्यो ऽ न्यतरां परिशि-
ष्यते स गार्हपत्यः सा प्रतिष्ठा स ऽ उ ऽ अयं लोकः ॥१९॥ अथ यो ऽ एते ह वै स्रु- २४
ती एतद्ध्यंतराहवनीयं च गार्हपत्यं च तदंतरिक्षꣳ स ऽ आत्मा तद्यत्रैतेन

वतस्तस्मादेतत्त्वनीयो ऽ सुदंतराहवनीयं च गार्हपत्यं च तस्मादेषां लोकाना-
मंतरिक्षलोकस्तु निष्ठः ॥२०॥ सैषा त्रेधा विहिता वागनुष्टुप् ॥ तामेषो ऽ ग्निः
प्राणो भूत्वानु संचरति य ऽ आहवनीयो ऽ ग्निः स प्राणः सो ऽ सावादित्यो ऽ थ य ऽ
आग्नीध्रीयो ऽ ग्निः स व्यानः स ऽ उ ऽ अयं वायुर्यो ऽ यं पवते ऽ थ यो गार्हपत्यो ऽ ग्निः स
ऽ उदानः स ऽ उ ऽ अयं यो ऽ यमस्मिंल्लोके ऽ ग्निरेवं हि हृदावसुर्वा वाचꣳ सर्वप्राण
ꣳ सर्वमात्मानꣳ संस्कुरुते ॥२१॥ सैषा बृहत्येव । यद्वै द्वे ह त्रिꣳ शातो ह त्रि
ꣳ शो देवतदथैते ह वै स्रुती तत्र उ त्रिꣳ शादग्निरेव पंचत्रिꣳ शो नानुराष्ट्रं दो

ध्येत्येकस्मान्नङ्गात्याऽसुऽउद्धदास्त्वमङ्गिऽग्रात्मङ्गिऽग्रादहराद्दत्तीहद

हस्ति० तीवाऽएषसंचितोभिसंपद्यतेयाद्दग्वैयोनौरेतःसिच्यतेताद्दग्जायतेतद्य

२५ देतामत्रहस्तीकरोतितस्मादेषसंचितोहस्तीमभिसंपद्यते॥२१॥तंदा

ङुःयदयंलोकोगार्हपत्योंतरिक्षंधिष्ण्याद्यौराहवनीयोंतरिक्षलोकुऽअ

अस्माल्लोकादनंतर्हितोथकस्माद्गार्हपत्यंचित्वाहवनीयंचिनोत्यथधिष्ण्या

निति सहदेवमावग्रेलोकावासउस्तयोर्वियतोर्यौंतरेणाकाशऽआसीत्त २५

दंतरिक्षमभवदीक्षऽहैतन्नामततःपुरांतरावाऽइदमीक्षमभूदितितस्मा

श

दंतरिक्षंतद्यद्गार्हपत्यंचित्वाहवनीयंचिनोत्येतौह्यग्रेलोकावसृज्येतामथय

त्यथधिष्ण्यान्निवपतिकुम्भाः एवानंतरव्यायाथोऽअंतयोर्वावसंस्क्रियमा

णयोर्मध्यऽसंस्क्रियते॥२३॥ब्राह्मणम्॥२॥प्रथमोध्यायः॥ ॥अथा

तोनैर्ऋतीर्हरंति॥एतद्धदेवागार्हपत्यंचित्वासमारोहन्नयंवैलोकोगार्हप

त्यऽइममेवतल्लोकऽसंस्कृत्यसमारोहंस्तेतमऽएवानतिहश्यमपश्यन्॥२

॥तेब्रुवन्॥उपतज्जानीतयथेदंतमःपाप्मानमपहु

[illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हस्ति० ॥२६॥ ३

नामहाऽइतितेऽकवंश्चेतयश्चमितिचितिमिच्छतेतिवायत्तुदकुर्वंस्तदिच्छतय
श्चेदंतमःपाप्मानमपहनामहाऽइति॥२॥तिचेतयमानाः॥एताऽइष्टकाऽअ
पश्यन्नैर्ऋतीस्ताऽउपादधतताभिस्तत्तमःपाप्मानमपाघ्नतपाप्मावैनिर्ऋति
स्तद्यदेताभिःपाप्मानंनिर्ऋतिमपाघ्नततस्मादेतानैर्ऋत्यः॥३॥तद्वाऽएतत्क्रि
यते।यद्देवाऽअकुर्वन्निदंनुतत्तमःसपाप्मादेवैरेवापहतोयत्त्वेतत्करोति
यद्देवाऽअकुर्वंस्तत्करवाणीत्यथोयऽएवपाप्मायानिर्ऋतिस्तमेताभिरप
हतेतद्यदेताभिःपाप्मानंनिर्ऋतिमपहतेतस्मादेतानैर्ऋत्यः॥४॥कृष्णावैता॥ ॥२६॥ ३

नैर्ऋतीर्हरन्ति।प्रजापतिंविस्रस्तंयत्रदेवाःसमस्कुर्वंस्तमुखायांयोनौरेतो
भूतमसिंचन्योनिर्वाऽउखातस्याऽएतांसंवत्सरेप्रतिष्ठांसमस्कुर्वन्नि
ममेवलोकमयंवैलोकोगार्हपत्यस्तस्मिन्नेनंप्राजनयंस्तस्ययःपाप्माय
:श्लेष्मायद्दुत्वंयज्ञराद्धंतदस्यैताभिरपाघ्नंस्तद्यदस्यैताभिःपाप्मानंनिर्ऋ
तिमपाघ्नंस्तस्मादेतानैर्ऋत्यः॥५॥तथैवैतद्यजमानः।आत्मानमुखायांयोनौ
रेतोभूतंसिंचतियोनिर्वाऽउखातस्याऽएतांसंवत्सरेप्रतिष्ठांसंस्करोति
ममेवलोकमयंवैलोकोगार्हपत्यस्तस्मिन्नेनंप्रजनयतितस्ययःपाप्मा

यःश्लेष्मावद्युल्बंयज्जरायुतदस्यैतान्निरपहंतितद्यदस्यैतान्निःपाप्मानंनिर्ऋ
हस्ति॰ तिमपहंतितस्मादेतानैर्ऋत्यः॥६॥पादमात्र्योभवंति।अथस्मादमेवतत्पाप्मा
५७ नंनिर्ऋतिंकुरुतेलक्षण्याभवंतियद्वैनाक्षितदलक्षणमसंतमेवतत्पाप्मानं। नं३
निर्ऋतिंकुरुतेतुषपक्वाभवंतिनैर्ऋतावैतुषानैर्ऋतैरेवतन्नैर्ऋतंकर्मकरो
तिकृष्णाभवंतिकृष्णाद्वितमसआसीदथोकृष्णावैनिर्ऋतिः॥७॥तानिरतं ५७
२ दिशंयंति।एषावैनैर्ऋतीदिङ्निर्ऋत्यामेवतद्दिशिनिर्ऋतिंदधातिसयत्रस्व
कृतंवेरिणंश्वभ्रप्रदरोवास्यात्तदेनाउपदध्याद्यत्रवाअस्याअवदी

र्येतयत्रवास्याउषधयोनजायंतेनिर्ऋतिर्हास्यैतद्गृह्णातिनैर्ऋतएवतद्
मेनिर्ऋतिंदधातिताःपराचीर्लोकंपृणाःकृत्वोपदधाति॥८॥अस्वंतमय
जमानमिच्छेति।योवैनसुनोतिनयजतेतंनिर्ऋतिर्ऋच्छतिस्तेनस्येत्यामन्वि
च्छितस्करस्येतिस्तेनस्येत्यामन्विच्छितस्करस्येत्येतदथोयथास्तेनस्तस्क
रःप्रलायमेत्येवंप्रलायमिष्टीत्यन्यमस्मदिच्छसाताऽइत्येतन्निर्ऋतिविद्राऽसमि
च्छेत्येतन्नमोदेविनिर्ऋतेतुभ्यमस्त्वितिनमस्कारेणैवैनामुपह्नुते॥९॥नमः
सुतेनिर्ऋतेतिग्मतेजऽइति।तिग्मतेजावैनिर्ऋतिस्तस्याएतंनमस्करोत्य।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह्स्मि०
१८

यस्मयंविचृताबंधमेतमित्ययस्मयेनहवैतंबंधेननिर्ऋतिर्बध्नातियंबध्ना
तियमेनत्वंयम्यासंविदानेत्यग्निर्वैयमऽइयंयम्याभ्यांह्यीदंसर्वंयतमा
न्यांत्वंसंविदानेत्येतदुत्तमेनाकेऽअधिरोहयेनमितिस्वर्गोवैलोकोना
कःस्वर्गेलोकेयुंजमानमधिरोहयेत्येतत॥१०॥यस्यास्तेघोरऽआसंजु
होमीति।घोरावैनिर्ऋतिस्तस्याऽएतदासंजुहोतियन्नहैवत्वंकर्म्मकरो
त्येषांबंधानामवसर्जनायेतिबंधेर्बद्धोभवतियोत्वाजनोभूमिरितिप्र १६
मंदतऽइतीयंवैभूमिरस्यांवैसभवतियोभवतिनिर्ऋतित्वाहंपरिवेदवि

श्वतऽइतिनिर्ऋतिरितित्वाहंपरिवेदसर्वतऽइत्येतदियंवैनिर्ऋतिरियंवैतंनि
रर्पयतियोनिर्ऋच्छतितद्यथावैब्रूयादसावामुष्यायणोमिवेदत्वामामाहिं
ऽसीरित्येवमेतदाहनतराऽहिंसिदितऽआमंत्रितोहिनस्ति॥११॥नोपस्पृश
ति।पाप्मावैनिर्ऋतिर्नेत्पाप्मनासंस्पृशाऽइतिनसादयतिप्रतिष्ठावैसा
दनंनेत्पाप्मानंप्रतिष्ठापयानीतिनसूददोहसाधिवदतिप्राणोवैसूददोहा
नेत्पाप्मानंप्राणेनसंतनवानिसंदधानीति॥१२॥नाहैकेपरस्तादर्वाचीमु
पदधति॥पाप्मावैनिर्ऋतिर्नेत्पाप्मानंनिर्ऋतिमर्वाचींकरवामेतिनतथाकु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

इ स्त्रि० २७

यतिपराचीरेवोपदधात्यरांचमेवतत्पाप्मानंनिर्ऋतिमुपहते॥१३॥तिस्र। त्ता २
ऽइष्टकाऽउपदधाति।त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवतत्पा
प्मानंनिर्ऋतिमपहते॥१४॥अथासंदीं शिक्यं रुक्मपाशमिंड्वेतत्परा
स्यतिनैर्ऋतोवैपाशोनिर्ऋतिपाशादेवतत्प्रमुच्यतेयंतेदेवीनिर्ऋ।
तिराबबंधपाशंग्रीवास्वविचृत्यमित्यनेवंविद्वदुषाह्नाविचृत्यस्वंतेद्विष्या। २७
म्यायुषोनमध्यादित्यग्निर्वाऽआयुस्तस्यैतन्मध्यंयच्चितोगार्हपत्योनव।
त्यचितऽआहवनीयस्तस्माद्यदिस्तुवाग्निंचिनुतेयदिस्थविरऽआयुषो

निमध्यादित्येवाहाथैतंपितुमद्धिप्रसूतऽइत्यन्नंवैपितुरथैनदन्नमद्धिप्र
सूतःऽइत्येतत्त्रिष्टुब्भिर्वज्रोवैत्रिष्टुब्वज्रेणैवतत्पाप्मानंनिर्ऋतिमपहते॥
१५॥तिस्रऽइष्टकाभवंति।आसंदीशिक्यंरुक्मपाशऽइंड्वेतदष्टावष्टाक्ष
रागायत्रीगायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवतत्पाप्मानंनिर्ऋ
तिमपहते॥१६॥अथांतरेणोदचमसंनिनयति।वज्रोवाऽआपोवज्रेणै
वतत्पाप्मानंनिर्ऋतिमंतर्दधेनमोस्त्वित्यथेदंचकारेत्युपोन्निषंतिन्त्ये।
वाऽएतदग्रेदेवाःकर्माकुर्वततस्याऽएतंनमोकुर्वन्नित्याऽउऽएवायमेतत्कु

मिक्रूरतेतस्मा एतंनमस्करोत्यप्रतीक्षमायंत्यप्रतीक्षमेवतत्पाप्मानंनि
हस्ति॰ र्कीतिंजहति॥२७॥प्रत्येत्याग्निमुपतिष्ठते॥एतद्वा एतदयथायथंकरो
२० तियद्दक्षिणामभिचित एतांदिशमेतितस्मा एवैतंनिह्नुतेहिंसायै॥२८॥
यद्देवा प्रतिष्ठात। अयंवैलोकोगार्हपत्यः प्रतिष्ठावैगार्हपत्य इयमुवै
प्रतिष्ठाथैतदपथमिवेतिखुदेतांदिशमेतितद्यदुपतिष्ठत इमामेवैतत्प्र २०
तिष्ठामभि इत्येत्यस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायांप्रतितिष्ठति॥२९॥निवेशनःसंग
मनोवसूनामिति।निवेशनोह्ययंलोकःसंगमनोवसूनांविश्वारूपा

निविष्टशाचीभिरितिसर्वाणिरूपाण्यभिविष्टशाचीभिरित्येतद्देव इवसविता
सत्यधर्मेन्द्रोनतस्थौसमरेपथीनामितियथैवयजुस्तथाबंधुः॥३०॥ब्राह्मण
म्॥३॥अथप्रायणीयंनिर्वपति।तस्यदविष्कृताबाचंविसृजतेबाचंविसृ
ज्यसत्त्ववयजुर्हरतिसत्त्वंवयजुर्हृत्वापूर्वेणपरिग्रहेणपरिगृह्यलिखित्वाह
रत्रिरितिहरतिशिरोयीधुः॥१॥प्रत्येत्यप्रायणीयेनप्रचरति।प्रायणीये
नवैचर्षसीरस्त्रनक्षेयतद्वा एनंदेवाः संस्करिष्यंतः पुरस्तादन्नेनसमार्धयं
स्तथैवैनमयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तादन्नेनसमर्धयतिसीरंतवतिसेर॰

दैतद्यत्सीरमिरामेवास्मिन्नेतद्दधाति॥२॥औदुंबरं भवति। ऊर्ग्वै रसः उदुंबर ऊ
र्जैवैनमेतद्रसेन समर्द्धयति मौंजं परिसीवं त्रिवृत्तस्योक्तो बंधुः॥३॥सोग्रेद
क्षिणां श्रोणिं। स यद्येनं तिष्ठंतं रस्याः स यस्य पुरस्ताद्युज्यमानमभिमंत्रयते
सीरा युंजंति कवयो युगा वितन्वते पृथगिति ये विद्वांसस्ते कवयस्ते सीरं च
युंजंति युगानि च वितन्वते पृथग्धीरा देवेषु सुम्नयेति यज्ञो वै सुम्नं धीरा देव
षु यज्ञं तन्वाना इत्येतत्॥४॥युनक्त सीरा वि युगा तनुध्वमिति। युंजंति हि सी
रं वि युगानि तन्वंति कृते योनौ वपतेह बीजमिति बीजाय वा एषा योनिः क्रि

यते यत्सीता अस्या इव। अयो नो रेतः सिंचेदेवं तद्यदाह कृष्टे वपति गिरा च श्रुष्टि
ः सभरा असन्नः इति वाग्वै गीरन्नं श्रुष्टिरन्नं दीयते इत्येतत्। पक्वमेयादिति य
दा वा अन्नं पच्यतेऽथ तत्सृण्या प्रवरंति हान्याः युनक्ति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्यो
क्तो बंधुः॥५॥स दक्षिणमेवाग्रे युनक्ति। अथ सव्यमेवं देवत्रेतरथा मानु
षे षड्गवं भवति द्वादशगवं वा चतुर्विंशतिगवं वा संवत्सरमेवाभिसंपदं॥६॥
अथैनं विकर्षति। अन्नं वै कृषिरेता वा अस्मिन्देवाः संस्करिष्यंतः पुरस्तादन्न
मदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तादन्नं दधाति॥७॥स वा आत्मा

ह स्त्रि०
२२

नमेवविकृषति॥नपद्भ्यांपुच्छान्याभ्यांस्वादन्नंदधातियद्वाऽआत्मंतन्नंधीय
तितदात्मानमवतितत्यत्पुच्छान्यथयत्पत्पुच्छेष्वेवतदात्मानमवतिनप
त्पुच्छानि॥८॥सदक्षिणंडुंनाये॥अंतरेणपरिश्रितः॥प्राचीप्रथमांसीतां
कृषतिश्वनंसुफालाविकृषंतुत्त्वमिंशुनंकीनाशाऽअभियंतुवाहैरि
तिश्वनंश्वनमितियद्वैसमृद्धंतच्छुनंसमर्द्धयत्येवैनामेतत्॥९॥अथ
जघनार्द्धेनोदीचीं॥घृतेनसीतामधुनासमज्यतामितियथैवयजुस्तथाबंधु
विश्वैर्देवैरनुमतामरुद्भिरितिविश्वैश्चवैदेवामरुतश्चवर्षस्येशतऽऊर्जस्व २२

तीपयसापिन्वमानेतिरसोवैपयःऊर्जस्वतीरसेनान्नेनपिन्वमानेत्येतदस्मांश्च
तिपयसाभ्याववृत्स्वेत्यस्मांसीतेरसेनाभ्याववृत्स्वेत्येतत्॥१०॥अथोत्तरार्द्धे
नप्राचीं॥लांगलंपवीरवदितिलांगलंरयिमदित्येतत्सुशेवंसोमपित्सवि
त्यन्नंवैसोमस्तदुद्वपतिगामविंप्रफर्व्यंचपीवरींप्रस्थावद्रथवाहणमित्येत
द्विसर्वंसीतोद्वपति॥११॥अथदक्षिणार्द्धेनदक्षिणां॥कामंकामदुघेधुक्ष्वमि २३
त्रायवरुणायच॥इंद्रायाश्विभ्यांपूष्णेप्रजाभ्यऽओषधीभ्यऽइतिसर्वदेवत्या
वैकृषिरेताभ्योदेवताभ्यःसर्वान्कामान्धुक्ष्वेत्येतदित्यग्रेकृषत्यथेति॥अथेत्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हस्ति०
२३

थेतितद्दक्षिणावृत्तद्धिदेवत्रा॥१२॥चतस्रःसीतायजुषाकृषति।तद्यच्चतस्रउदि
कृत्त्वंतदस्मिन्नेतद्दधातितद्वैयजुषाह्यावेतद्यद्यजुस्तद्यदिमादिशः॥१३॥
अथात्मानंविकृषति।तद्यदेवसंवत्सरेन्नंतदस्मिन्नेतद्दधातितूष्णीमनिरुक्तं
वैतद्यत्तूष्णींसर्वंवाऽअनिरुक्तंसर्वेणैवास्मिन्नेतदन्नंदधातीत्यग्रेकृषत्य
थेति॥अथेत्यथेतितद्दक्षिणावृत्तद्धिदेवत्रा॥१४॥तिस्रस्तिस्रःसीताःकृषति २३
।त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवास्मिन्नेतदन्नंदधाति॥१५॥
द्वादशसीतास्तूष्णींकृषति।द्वादशमासाःसंवत्सरःसंवत्सरोऽग्निर्यावानग्नि

र्यावत्यस्यमात्रातावतैवास्मिन्नेतदन्नंदधाति॥१६॥ताऽउभय्यःषोडशसं
पद्यन्ते।षोडशकलःप्रजापतिःप्रजापतिरग्निरात्मसंमितमेवास्मिन्नेत
दन्नंदधातियद्वाऽआत्मसंमितमन्नंतदवतितन्नहिनस्तियद्भूयोहि
नस्तितद्यत्कनीयोनतदवति॥१७॥षड्वेवैनंविकृषति॥षड्वाऽअस्मिं
देवाःसंस्करिष्यंतःप्राणानदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्संस्करिष्यन्पु
रस्तात्प्राणान्दधातिलेखाभवंतिलेखास्विहीमेप्राणाः॥१८॥शतसंख्या
४०००॥चतस्रःसीतायजुषाकृषति।तद्यऽइमेशीर्षंश्चत्वारोनिरुक्ताःप्राणा

ह स्थि०
७४

स्तानस्मिन्नेतद्दधाति तद्वै युजुषा द्धा वै तद्यद्यजुरद्धो तद्यदिमे शीर्षन्प्राणाः ॥
१९॥ स उ एवात्मानं विकर्षति ॥ स उ एवेमे तरात्मन्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ॥
त्मन्को हितद्देदृशावतः इमे ऽरात्मन्प्राणाः ॥२०॥ अथैनान्विमुंचति ॥ आ
त्वा तं काममस्मै कामायैनान्युङ्क्ते विमुच्यध्वमघ्न्या इत्यघ्न्या ह्येते देवत्रा दे
वयाना इति देवयानं ह्येतिः कर्म करोत्यगन्म तमसस्पारमस्येत्यशनाया
वै तमो गन्मास्या अशनायायै पारमित्येतज्ज्योतिरापामेति ज्योतिर्ह्यमि
ति यो देवान्यो यज्ञमथैनानुदीचः प्राचः प्रसृजति तस्या को बंधुस्तानध २४

र्थं वेददाति स हितेः करोति तास्तु दक्षिणानां काले उदिशेत ॥२१॥ ब्राह्मणम्
॥४॥ प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ कंडिकासंख्या ॥१०८॥ अथ दर्भस्तंबमुपद
धाति ॥ एतद्वै देवा ओषधीरूपादधत तथैवैतद्यजमान ओषधीरुपधत्ते ॥१॥ य
द्वेव दर्भस्तंबमुपदधाति ॥ जायत एष एतद्यच्चीयते स एष सर्वस्मा अन्ना
य जायत उभयम्वेतदन्नं यद्दर्भा आपश्च ह्येता ओषधयश्च या वै वृत्राद्बीभ
माना आपो धन्वदभं संत्य उदायंस्ते दर्भा अभवन्यद्द संत्य उदायंस्तस्माद्दर्भा
स्ता हैताः शुद्धा मेध्या आपो वृत्राभिप्रक्षरिता यद्दर्भा यदु दर्भास्तेनौषधय

ऽन्नमत्स्येनैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥२॥सीतासमरे ह्य वै सीतासमरः प्राणा वै सी
ह्स्त्रि० तासामामय ऽ समयो वा चित्रे प्राणेऽन्योऽन्नं धीयते मध्यतो मध्यतः एवास्मिन्ने
२५ तदन्नं दधाति द्विशीमुनिरुक्तं वै तद्यद्द्विशी ऽ सर्वे वा अनिरुक्तः ऽ सर्वेणैवा
स्मिन्नेतदन्नं दधाति॥३॥अथैनमभिजुहोति॥जायत एष एतद्यच्चीयते सो
ऽ एष सर्वस्मा अन्नाय जायते सर्वस्यो अस्यैष रसो यदाज्यमपां ह्येष ओष
धीनां च रसोऽस्यैवैनमेतत्सर्वस्य रसेन प्रीणाति यावानु वै रसस्तावानात्माने २५
नैवैनमेतत्सर्वेण प्रीणाति पंचगृहीतेन पंचचितिकोऽग्निः पंचर्तवः संवत्सरः

संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति॥४॥
स हैवैनमभिजुहोति॥एतद्वै यत्रैतं प्राणा ऋषयोऽग्रे समस्कुर्वंस्तदस्मि
भ्रो२ न्पुरस्ताद्भागमकुर्वत तस्मात्पुरस्ताद्भागास्तद्यदभिजुहोति य एवास्मिंस्ते
प्राणा ऋषयः पुरस्ताद्भागमकुर्वत तानेवैतत्प्रीणात्याज्येन पंचगृहीतेन
तस्योक्तो बंधुः॥५॥स हैवैनमभिजुहोति॥एतद्वै यान्येतस्मिन्नग्नौ रूपाण्युप
धास्यन्भवति यांल्लोमानि या इष्टका यानि छंदांसि तेऽस्यैतं पुरस्ताद्भागं
करोति तान्येवैतत्प्रीणात्याज्येन पंचगृहीतेन तस्योक्तो बंधुः॥६॥स हैवैन

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दस्ति॰ २६

मसिञ्जुहोति॥एतद्वैदेवाऽअबिभयुर्दीर्घंवाऽइदंकर्मयद्वैनऽइममिहरक्षांऽ
सिनाष्ट्रानहन्युरितितऽएतामेतस्यकर्मणःपुरस्तात्स्वस्तिमपश्यंस्तामत्रैव
सर्वंसमस्थापयन्नत्रोचित्वंस्तथैवैनमयमेतदत्रैवसर्वंसंस्थापयत्यु
त्रचिनोति॥७॥सजूरब्दऽइतिचितिः॥अयवोभिरितिपुरीषंसजूरुषाऽइ
तिचितिररुणीभिरितिपुरीषंसजोषसावश्विनेतिचितिर्दंसोभिरितिपु २६
रीषंसजूःसूरऽइतिचितिरेतशेनेतिपुरीषंसजूर्वैश्वानरऽइतिचितिरि
डयेतिपुरीषंघृतेनेतिचितिःस्वेतिपुरीषंस्वाहेतिचितिः॥८॥त्रयोदशैताव्या

हृतयोभवन्ति॥त्रयोदशमासाःसंवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चितिपुरीषाणिया
वाऽग्निर्यावत्यस्यमात्रातावन्तमेवैनमेतच्चिनोत्याज्येनजुहोत्यग्निरेषय
दाज्यमग्निमेवैतच्चिनोतिपञ्चकृत्वोजुहोतिपञ्चचितिकोऽग्निःपञ्चर्तवःसंवत्स
रःसंवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावन्तमेवैनमेतच्चिनोत्सर्व
मुहल्लंजुहोत्यसर्वंतदग्निंचितिभिश्चिनोति॥९॥ब्राह्मणम्॥१॥अथादर्व
मसामानिनयति॥एतद्वैदेवाऽअब्रुवंश्चेतयध्वमितिचितिमिच्छतेतिवावत
दब्रुवंस्तेचेतयमानाएतामेवचितिमपश्यंस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्न

यमेतद्दधाति॥१॥उदचमसान्नयति॥आपो वै वृष्टिर्वृष्टिमेवास्मिन्नेतद्दधा
दक्षि० ति॥दक्षिणेन चमसेन तस्योक्तो बन्धुस्त्रयस्त्रिंशत् त्रिवृत्त्वा वै दिशः सर्वास्व
२३ वास्मिन्नेतद्दिक्षु वृष्टिं दधाति॥२॥त्रीस्त्रीनुदचमसान्निनयति। त्रिवृदग्नि
र्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्वृष्टिं दधाति॥३॥द्वादशोदच
मसान्कृष्टे निनयति। द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्नि
र्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्वृष्टिं दधाति॥४॥स वै कृष्टे निनयति २३
तस्मात्कृष्टाय वर्षति स यदकृष्टे निनयेन्नाकृष्टे कृष्टायैव वर्षेन्ना

कृष्टायाथ यदकृष्टे एव निनयेन्न कृष्टे कृष्टायैव वर्षेन्न कृष्टाय कृष्टे चाकृ
ष्टे च निनयति तस्मात्कृष्टाय चाकृष्टाय च वर्षति॥५॥त्रीन्कृष्टे चाकृष्टे च नि
नयति। त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्वृष्टिं दधा
ति॥६॥स यद्वो दचमसान्निनयति॥एतद्वा अस्मिं देवाः संस्करिष्यन्तः पुर
स्तादपो दधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तादपो दधाति॥७॥त्री
स्त्रीनुदचमसान्निनयति। त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवा
स्मिन्नेतदपो दधाति॥८॥द्वादशोदचमसान्कृष्टे निनयति। द्वादश मासा

हस्ति०
२८

ःसंवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदपो
दधाति॥९॥ स वै कृष्टे निनयति। प्राणेष्वेतदपो दधाति स यत्कृष्टऽएव नि
नयेन्नाकृष्टे प्राणेष्वेवापः स्युर्नेतरस्मिन्नात्मन्नथ यदकृष्टऽएव निनयेन्न कृ
ष्टऽआत्मन्नेवापः स्युर्न प्राणेषु कृष्टे चाकृष्टे च निनयति तस्मादिमाऽउभय
त्रापः प्राणेषु चात्मंश्च॥१०॥ त्रीन्कृष्टे चाकृष्टे च निनयति। त्रिवृदग्निर्यावान
ग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदपो दधाति॥११॥ पंचदशोदचमसान्नि
नयति। पंचदशो वै वज्रऽएतेनैवास्यैतत्पंचदशेन वज्रेण सर्वं पाप्मानमप २८

हन्ति॥१२॥ अथ सर्वौषधं वपति। एतद्ध देवाऽअब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति नि१
वाव तदब्रुवंस्ते चेतयमानाऽअन्नमेव चितिमपश्यंस्तामस्मिंस्तदधुस्तथैवास्मिन्न
यमेतद्दधाति॥१३॥ सर्वौषधं भवति। सर्वं ह्येतदन्नं यत्सर्वौषधं सर्वमेवास्मिन्न
तदन्नं दधाति तेषामेकमन्नमुद्धरेत्तस्य नाश्नीयाद्यावज्जीवमौदुंबरेण चमसे
न तस्योक्तो बंधुश्चतुःस्रक्तिना चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य एवास्मिन्नेतद्दिग्भ्योऽन्नं
दधात्युद्धुञ्जिर्वपति। [illegible]ऽअउद्धुत्य वा वाऽअन्नमद्यते॥१४॥ तिसृभिर्नि
[illegible]निर्वपति। त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श॰स्ति॰ २८ दन्नंदधाति॥२५॥द्वादशभिर्कृष्टिःकृष्टेवपति।द्वादशमासाःसंवत्सरःसंव
त्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवास्मिन्नेतदन्नंदधाति॥२६॥सवै
कृष्टेवैवपति।तस्मात्कृष्टेन्नंपच्यतेसयत्कृष्टेऽवपेन्नोकृष्टेकृष्णवान्नंपद्ये
तनाकृष्टेथयदकृष्टेऽवपेन्नकृष्टेकृष्टेऽवान्नंपच्येतनकृष्टेकृष्टेचाकृष्टे
चवपतितस्मात्कृष्टेवाकृष्टेचान्नंपच्यते॥२७॥तिसृभिःकृष्टेचाकृष्टेचवपति २८
।त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवास्मिन्नेतदन्नंदधाति॥२८॥
सुहैवसर्वौषधंवपति।एतद्वाऽएनंदेवाःसंस्करिष्यन्तःपुरस्तात्सर्वेणान्ने

षजेनाभिषज्यंस्तथैवैनमयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तात्सर्वेणान्नेनभैषजेनाभिषज्य
ति॥२९॥सर्वौषधंभवति।सर्वमेतद्भेषजंयत्सर्वौषधंसर्वेणैवैनमेतद्भेषजे
नाभिषज्यति॥३०॥तिसृभिस्तिसृभिस्तिस्रोभिर्वपतित्रिवृदग्निर्यावानग्निर्याव
त्यस्यमात्रातावतैवैनमेतद्भिषज्यति॥३१॥द्वादशभिर्कृष्टिःकृष्टेवपति।द्वा
दशमासाःसंवत्सरःसंवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैनमेत
द्भिषज्यति॥३२॥सवैकृष्टेवपति।प्राणंस्तद्भिषज्यतिसयत्कृष्टेऽवपे
त्तकृष्टेप्राणानेवाभिषज्येन्नेतरमात्मानमथयदकृष्टेऽवपेनकृष्टेऽग्रात्मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible]नमेवुनिपद्येन्नुप्राणात्कृष्टेवाकृष्टे
चवपतिप्राणांश्चतदात्मानंचलिप्स्यति॥२३॥तिस्रोलिःकृष्टेवाकृष्टेचवप
तित्रिवृदग्निर्ग्रावानग्निर्ग्रावित्यस्यमात्रातावतैवैनमेतल्लिप्स्यति॥२४॥
पंचदशोदचमसान्निनयति।पंचदशान्निकोस्निवपतितत्त्रिंशत्त्रिंशादन्न
विराडिराडुकृत्स्नमन्नंसर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नंदधाति॥२५॥याऽउष
धीःपूर्वाजाताः॥देवेभ्यस्त्रियुगंपुरेत्यृतवोवैदेवास्तेभ्यऽएतास्त्रिःपुराजायंते
वसंताप्रावृषिशरदिमनैनुबभ्रूणामहमितिसोमोवैबभ्रुःसौम्याऽउषधयः २०

अषधाउसषां शतंधामानीतियदिदंशताशःशताघोचातुवीर्यऽएतानिद
स्यतानिशतंधामानिसहचेतिवाऽएवैमुसहस्रशीर्षन्प्राणास्तानेतदाह॥२६
॥शतंवोऽअंबधामानिसहस्रमुतवोरुहःऽइतिबदिदंशतधाचसहस्रधा
चविरूढाअधीशातक्रत्वोययुमिमंमेऽअगदंकृतेतियमिमंलिप्स्यामीत्येत
त॥२७॥ताऽएताऽएकव्याख्यानाः॥एतमेवाभिष्वथेतमेवलिप्स्येदेतपार
येताऽअवरुन्धेभवंतिद्याग्वाऽअवरुद्धासमृद्धेनेषजंसर्वेणैवैनमेतद्वै
षजेनलिप्स्यति॥२८॥अथातौनिरुक्तानिरुक्ताभ्यामेवाषुत्तुषाद्यावन

ह्लादो यन्न क्लित्वस्त्री मितरोन्यजुषावतस्त्रः सीताः कृषति तूष्णीमितरास्तूष्णी

हस्ति० दर्भस्तम्बमुपदधाति यजुषा निजुहोति तूष्णीमुदकमसान्निनयति यजुषाव

३१ पति ॥१०॥ प्रजापतिरेषोग्निः । उभयम्वेतत्प्रजापतिर्निरुक्तश्चानिरुक्त

श्च परिमितश्चापरिमितश्च तद्यद्यजुषा करोति यदेवास्य निरुक्तं परिमितं त ८

रूपं तदस्य तेन संस्करोत्यथ यत्तूष्णीं यदेवास्यानिरुक्तमपरिमितं रूपं

तदस्य तेन संस्करोति स ह वा एतं सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिं संस्करोति य ३१

एवं विद्वानेतदेवं करोति बाह्यानि रूपाणि निरुक्तानि भवन्त्यन्तराण्यनि

रुक्तानि पशुरेष यदग्निस्तस्मात्पशोर्बाह्यानि रूपाणि निरुक्तानि भवन्त्यन्त

राण्यनिरुक्तानि ॥३०॥ ब्राह्मणम् ॥२॥ अध्याय ॥२॥ चितो गार्हपत्यो भवत्य

चित आहवनीयोऽथ राजानं क्रीणात्ययं वै लोको गार्हपत्यो द्यौराह

वनीयोऽथ योऽयं वायुः पवत एष सोम एतं तदिमौ लोकावन्तरेणादधाति त

स्मादेष इमौ लोकावन्तरेण पवते ॥१॥ यद्वेव चिते गार्हपत्येऽचित आह

वनीयेऽथ राजानं क्रीणात्यात्मा वा अग्निः प्राणः सोम आत्मंस्तत्प्राणं मध्य

तो दधाति तस्मादयमात्मन्प्राणो मध्यतः ॥२॥ यद्वेव चिते गार्हपत्येऽचि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह्स्तिषट्

हस्ति०
३२

तऽआहवनीयेथराज्ञानंक्रीणंत्यात्मावाऽअग्नीरसःसोमःआत्मानंतद्रसेना
उपसृजतितस्मादयमात्मावाऽत्मारसेनानुषक्तः॥३॥राज्ञानंक्रीत्वाप्रपद्या
अथास्माऽआतिथ्यंहविर्निर्वपतितस्यहविष्कृतावाचंविसृजतेथवाऽ ३२
एतद्व्यतिषजत्यध्वरकर्म्मचाग्निकर्म्मचकर्म्मणःसमानतायैसमानमिदंक
र्म्मासदिति॥४॥यद्वेवव्यतिषजति।आत्मावाऽअग्निःप्राणोध्वरऽआत्मंस्त
त्प्राणंमध्यतोदधातितस्मादयमात्मन्प्राणोमध्यतः॥५यद्वेवव्यतिषजति
॥आत्मावाऽअग्नीरसोध्वरऽआत्मानंतद्रसेनोपसृजतितस्मादयमात्मेवा

त्मारसेनानुषक्तोथाहवनीयस्याद्दैमैति॥६॥तद्धैके।उत्तरयुत्रैवपलाशशा
खयाप्युद्धत्यतत्रयत्रवैचिनोतीतिनतथाकुर्यादवस्यतिवावगार्हपत्यन्नो
र्द्धऽएवाहवनीयेनरोहतितस्मात्तथानकुर्यात्॥७॥अथगार्हपत्यऽएवो
षान्निवपति।नाहवनीयेयंवैलोकोगार्हपत्यःपशवऽऊषाऽअस्मिंस्तल्लो
केपशून्दधातितस्मादिमेस्मिंल्लोकेपशवः॥८॥अथाहवनीयऽएवपुष्क
रपर्णमुपदधाति।नगार्हपत्यऽआपोवैपुष्करपर्णंद्यौराहवनीयोदिवितद
पोदधात्यत्रयत्रसिकतानिवपतिरेतोवैसिकताऽउत्तरयत्रवैविक्रियते।

ह स्त्रि० ३३

स्माद्देतस्माद्विद्विक्रियाताऽइति॥९॥ नानानामंत्राभ्यान्निवपति मनुष्यलो
को वै गार्हपत्यो देवलोकऽआहवनीयो नानो वाऽएतद्यद्दैवंच मानुषंचेदा
घीयस्मामंत्रेणाहवनीये निवपति इहसीयस्मा गार्हपत्येऽप्राचीयो द्विदेवा
त्मुष्यं इहसीयो मनुष्यात्मुष्यॅ स पुरीषः परिश्रिद्भ्यो गार्हपत्ये सिकता निवप
तिरेतो वै सिकताऽअस्माद्देतस्माद्ध्रिमाद्विक्रियाताऽइति॥१०॥ तदाहुः ३३
यद्यो निःपरिश्रितो रेतः सिकताऽअथ पुरीषः परिश्रिद्भ्यो गार्हपत्ये सिकता
निवपति कथमस्यैतद्रेतो परासिक्तं परिगृहीतं भवतीत्युत्वै वाऽमुषास्त क्र

क्र १

ह्यद्रूपान्पुरीषान्निवपत्येतेनो हास्यैतदुत्वेन रेतो परासिक्तं परिगृहीतं भवत्य
थाहवनीये परिश्रितो भिमंत्रयते तस्याक्तो बुध्न रथ सिकता निवपति रेतो वै
सिकताऽएतयोऽअस्यैतद्योन्या रेतो परासिक्तं परिगृहीतं भवति॥११॥ अ
थाहवनीयऽएवाप्युभवतीत्यामलिम्हद्युति। न गार्हपत्ये यवै लोको गार्हप
त्यः स्वर्गोलोकऽआहवनीयो द्वो वाऽअयमस्मिंल्लोके जातो यजमानः स्वर्गे
ऽएव लोके प्रजिजनयिषितव्यस्तद्यदाहवनीयऽएवाप्युभवतीत्यामलिम्हद्य
ति न गार्हपत्ये स्वर्गऽएवैनंतल्लोके प्रजनयति॥१२॥ अथलोगेष्टकाऽउप

ह स्त्रि०
३४

दधाति॥ इमे वै लोका एषोऽग्निर्दिशो लोगेष्टका एषु तल्लोकेषु दिशो दधाति
तस्मादिमा एषु लोकेषु दिशः॥२३॥ बाह्येनाग्निमाहरति। आत्मा वा अस्य
ता दिशो या एषु लोकेषु यथा इमांल्लोकान्पुरेण दिशस्ता अस्मिन्नेतद्दध
ति॥२४॥ अर्द्धप्रपावकः॥पुरः॥बहिर्वेदेरियं वै वेदिः। आत्मा वा अस्य ता
दिशो या अस्यामथया इमां पुरेण दिशस्ता अस्मिन्नेतद्दधाति॥२५॥ यु ३४
द्वै लोगेष्टका उपदधाति प्रजापतेर्विस्रस्तस्य सर्वा दिशो रसोऽनुव्यक्षर
त्तं यत्र देवाः समस्कुर्वंस्तदस्मिन्नेतानि लोगेष्टकानि स्वं रसमदधुस्तथै

जानीमहादेवस्येदं पुस्तकं १५-००

स

वास्मिन्नयमेतद्दधाति॥२६॥ बाह्येनाग्निमाहरति। आत्मा वा अस्य रसो य
एषु लोकेषु यथा इमांल्लोकान्पुराङ् सो त्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधाति॥२७॥
बहिर्वेदेरियं वै वेदिः॥ आत्मा वा अस्य स रसो यो स्यामथया इमां पुराङ्से
त्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधाति॥२८॥ स्फ्येनाहरति। वज्रो वै स्फ्यो वीर्यं वै वज्रो
वित्तिरियं वीर्येणावेवित्तिं विंदते॥२९॥ सउरस्तादाहरति। मामा हिंसी
ज्जनिता यः पृथिव्या इति प्रजापतिर्वै पृथिव्यै जनिता मामा हिंसीत्प्रजाप
तिरित्येतद्यो वा दिवं सत्यधर्मा व्यानडिति यो वा दिवं सत्यधर्मा सृजते

द स्त्रि०
३५

त्येतद्यश्चापश्चंद्राः प्रथमोजजानेतिमनुष्यावाऽआपश्चंद्रायोमनुष्यान्प्रथमो
सृजतेत्येतत्कस्मैदेवायहविषाविधेमेतिप्रजापतिर्वैकस्तस्मैहविषाविधे
मेत्येतत्तामाञ्चत्यांतरेणपरिश्रितऽआत्मन्नुपदधातिसयःप्राच्यांदिशिरसो
त्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथोप्राचीमेवास्मिन्नेतद्दिशंदधाति॥१०॥अथद
क्षिणतः॥अस्यावर्तीस्वदृथिवियज्ञेनपयसासहेतियथैवयजुस्तथाबं॥
धुर्वैप्रांतेऽअग्निरिषितोऽअरोहद्दितियद्वैकिंचास्याऽत्सास्यैवपातामग्नि ॥३५॥
रिषितऽउपादीप्तारोहदितितामाञ्चत्यांतरेणपञ्चसंधिमात्मन्नुपदधातिस

योदक्षिणायांदिशिरसोत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथोदक्षिणामेवास्मिन्ने
तद्दिशंदधाति॥११॥अथपश्चात्॥अग्नेयुनेश्रुक्कंसुचंडंयत्स्तंसुवयज्ञि
यमितीयंवाऽअग्निरस्यैतदाहतद्देवेभ्योनरामसीतितदस्मैदेवायकु
र्मणेहरामऽइत्येतत्तामाञ्चत्यांतरेणभञ्जसंधिमात्मन्नुपदधातिसयःप्र
तीच्यांदिशिरसोत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथोप्रतीचीमेवास्मिन्नेतद्दि
शंदधातिसनसंप्रतिपश्चादाहरेन्नेह्यज्ञपथाइसमाहराणीतीतऽइव
हरति॥१२॥अथोत्तरतः॥इषमूर्जमहमितऽआदमितीषमूर्जमक्षु नि

नस

तऽआददऽइत्येतद्द तस्य यो निमितिस्तत्वं वाऽक्रतुꣳसत्यस्य यो निमित्ये
तन्म द्विषस्य धारामित्यग्नि र्वै मिद्द्विषः सहीदं जातो महांसर्वमेष्मादामा
गोभ्रविशात्वात च्छुत्यात्मा वै तद्र रामा गोभ्र चात्म निच विशाह्वित्येतं
न्नुहामिसेद्धिमु निरामु मी वामिति स्रुक्तताः प्रबꣳस यतितु येवूसेदि
ग्री निरायामी वा तामेतस्यां दिशि दधाति तस्मादेतस्यां दिशि प्रजाऽआ
शानायुकास्तामाङ्गत्यांतरेणापन्नसंधिमात्मन्नुपदधाति स यऽउदी
च्यां दिशि रसो न्युत्तरत्र मस्मिन्नेतद्दधात्यथोऽउदीचीमेवास्मिन्नेतद्दि

शं दधाति ॥ ५३ ॥ ताऽएता दिशः । ताः सर्वतऽउपदधाति सर्वतस्तद्दिशो दधा
ति तस्मात्सर्वतो दिशः सर्वतः समीचीः सर्वतस्तत्समीचीर्दिशो दधाति तस्मा
त्सर्वतः समीच्यो दिशस्ता नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसा
धिवदति नाना हि दिशस्तिस्रस्त्रुपदधाति तिस्रं तीव हि दिशो थो तिस्रो वै ब्रीय
वत्तरः ॥ ५४ ॥ ताऽएता यजुष्मत्यऽइष्टकाः ताऽआत्मन्नेवोपदधाति नपत्तत
क्षेषांत्मन्नेव यजुष्मत्यऽइष्टकाऽउपधीयन्ते नपत्ततक्षेषु ॥ ५५ ॥ तदाज
ः । कथमस्यैताः पक्काः स्वताऽउपहिता भवन्तीति रसो वाऽएताः स्वयꣳस्त

तःउवैरस्याथा यद्वै किंचैतमग्निं वैश्वानरमुपनिगच्छति ततएव तत्यक्तु ८
ह स्त्रि० श्रुतमुपहितं भवति॥२६॥ अथोत्तरवेदिं निवपति। इयं वै वेदिर्द्यौरुत्तरवे
३७ दिर्दिशो लोगेष्टकास्तद्यदन्तरेणा वेदिं चोत्तरवेदिं च लोगेष्टका उपदधाती
मौ तल्लोकावन्तरेण दिशो दधाति तस्मादिमौ लोकावन्तरेण दिशस्तांस्तु गम
त्रीवा सर्वतः करोति चत्वारि ह्यात्यदा वायतरुथा कामं यतो यसि कत्वा वै
वपति तस्योक्तो बन्धुः॥२७॥ ता उत्तरवेदौ निवपति। या निर्वा उत्तरवेदिं स्त्री
नौ तद्रेतः सिंचति योषा वै सा नौ रेतः सिच्यते तत्प्रजननिष्ठुं भवति तान्नि सर्वमा ३७

त्मानं प्रच्छादयति सर्वस्मिंस्तदात्मन्नेतो दधाति तस्मात्सर्वस्मादेवात्मनो रेत
ः संभवति॥२८॥ अथैतद्वश्रवो वयः इति। धर्मो वा अस्य श्रवो वयः सद्येन
मत्तुष्मिंल्लोके श्रावयति महित्त्वाजन्ते अन्नयो बिन्नावसवि तिमहतान्वा
जं ते वयः प्रस्तवसवित्येतदुहन्तानो ज्ञाव सा वाजमुक्थमिति बलं वेज्ञा
वो हृदन्तानो बलेनान्नमुक्थमित्येतद्दधासिं दाशुषे कव इति सुजमानो
वेदाश्चादधासि सुजमानाय कव इत्येतत्॥२९॥ पावक वर्चाः शुक्रवर्चा
इति। पावकवर्चा ह्येष शुक्रवर्चा अनूनवर्चा उदियर्षि नाउनेत्युद्व

नवर्षोतुद्दीप्यमेनाउनेत्येतस्त्रौमातराबिचरंतुपावस्रीतिउत्रौह्येमुमा
इस्ति० तराबिचरंतउपावतिप्राणाह्विरोदसीऽउभेऽइतीमेवैद्यावापृथिवीरोदसीतेऽ
३८ ऽपयुऽउभेप्रणक्तिक्षमेनामेतद्दृष्ट्येमं॥३०॥उज्ज्वनियाजातवेदःसुशस्ति
निरिति।उज्ज्वनियाजातवेदःसुष्टुतिभिरित्येतन्मंदस्वधीतिभिर्हितऽइ
तिदीप्यस्वधीतिभिर्हितऽइत्येतत्त्वेऽइषःसंदधुर्भूरिवर्पसऽइतित्वेऽइषःसं
दधुर्बहुवर्पसऽइत्येतच्चित्रोतयोवामजाताऽइतियथैवयजुस्तथाबंधुः॥३ ३८
१॥इरज्यन्नग्नेप्रथयस्वजंतुभिरिति।मनुष्यावैजंतवोदीप्यमानोग्नेप्रथस्व

मनुष्यैरित्येतदस्मेरायोऽअमर्त्येत्यस्मेरयिंदधदमर्त्येत्येतत्सदर्शतस्यवपुष
षोबिराजसीतिदर्शतस्यह्येषवपुषोबिराजतिप्राणाह्विसानसिंक्रतुमिति
प्राणाह्विसनातनंक्रतुमित्येतत्॥३२॥इक्कर्त्तारमध्वरस्यप्रचेतसमिति॥
अध्वरोवैयज्ञःप्रकल्पयितारंयज्ञस्यप्रचेतसमित्येतत्क्षयंतंराधसो
महऽइतिक्षयंतंराधसिमहतीत्येतद्रातिंवामस्यसुभगांमहीमिषमि
तिरातिंवामस्यसुभगांमहतीमिषमित्येतद्दधासिसानसिंरयिमितिद
धासिसनातनंरयिमित्येतत्॥३३॥ऋतावानमिति।सत्यावानमित्येत

ह्स्लि०
३९

न्नह्विषमित्यग्निर्वैमह्विषो विश्वदर्शतमितिविश्वस्य दर्शतो ह्येषोऽग्निस्तिस्रोन्नायद
धिरेभुरोजुनाऽइतियज्ञोवैभुम्नंयज्ञायवाऽएतंभरोदधतेस्तुत्कर्मीऽस्मप्रु
थस्तमत्वागिरादैव्यंमानुषायुगेत्याश्चएवैतन्मप्रुथस्तमत्वागिरादैवं
मनुष्याह्वामहऽइत्येतत्॥२४॥सऽएषोऽग्निर्वैश्वानरऽएतस्मिंश्चमा
रंन्नायैवेमाःसिकतान्तुप्यंतेग्निमेवास्मिन्नेतद्वैश्वानरंरेतोभूतंसिंच ३९
तिषड्भिर्वेनषड्वाऋतवःसंवत्सरःसंवत्सरोवैश्वानरः॥२५॥तदाहुःयदेतं
ःसिकताऽउप्यंतेकिमासांरेतोरूपमितिशुक्लाऽइतिब्रूयाच्छुक्लंहि

रेतोथोह्यस्यऽइतिह्यश्चावहिरेतः॥२६॥तदाहुःयदाईंरेतःशुक्लाः
सिकतानिवपतिकथमस्यैताऽआर्द्रारेतोरूपंभवंतीतिरसोवैछंदांस
स्यार्द्रऽउवैरसस्तद्यदेनाश्छंदोभिर्निवपत्येवमुहास्यैताऽआर्द्रारेतोरू
पंभवंति॥२७॥तदाहुःकथमस्यैताऽअहोरात्राभ्यामुपहिताभवंती
तिद्वेवाऽअहोरात्रेशुक्लंचकृष्णंचद्वेसिकतेशुक्लाचकृष्णाचैवमुहा
स्यैताऽअहोरात्राभ्यामुपहिताभवंति॥२८॥तदाहुःकथमस्यैताऽ
अहोरात्रैःसंपन्नाऽअन्यूनाऽअनतिरिक्ताऽउपहिताभवंतीत्यनंता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

निवाऽअहोरात्राण्यनंताः सिकताऽएवमु हास्यैताऽअहोरात्रैः संपन्नाऽ
अन्यूनाऽअनतिरिक्ताऽउपहिता भवंत्यथ कस्मात्समुद्रियं छंदऽइत्य ह स्त्रि०
नंतो वै समुद्रोऽनंताः सिकतास्तस्मात्समुद्रियं छंदः ॥३९॥ तदाहुः क ४०
थमस्यैताः पृथङ्नानायजुर्निरुपहिता भवंतीति मनो वै यजुस्तदिदमु
नो यजुः सर्वाः सिकताऽअनुविभवत्येवमु हास्यैताः पृथङ्नानायजुर्नि
रुपहिता भवंति ॥४०॥ तदाहुः कथमस्यैताः सर्वैश्छंदोभिरुपहिता
भवंतीति यद्वेवैनाऽएतेन षडृचेन निवपति यावंति हि सप्तानां छंदसामक्ष

क्षराणि तावंत्येतस्य षडृचस्याक्षराण्येवमु हास्यैताः सर्वैश्छंदोभिरुप
हिता भवंति ॥४१॥ यद्वेव सिकता निवपति प्रजापतिरेषोऽग्निः सर्वमु वै
स प्रजापतिस्तद्वैतद्ब्राह्मणऽउक्तं यच्छिकताऽअथ यदत्रान्नमिदं तद्
द्योऽयमग्निश्चीयते तद्यच्छिकता निवपति यदेवतद्ब्राह्मणऽउक्तं तदस्मि
न्नेतत्प्रतिदधाति ताऽअसंख्याताऽअपरिमिता निवपति को हि तद्वेद यावा
वद्ब्राह्मणऽउक्तं नऽसर्वं वाऽएतऽसर्वं ह्यन्नं प्रजापतिः संस्करोति य
ऽएवं विद्वांश्छिकता निवपति ॥४२॥ तदाहुः कैतासामुसंख्याता नाऽसं

द स्नि०
४२

रव्युतिह्वेऽइतिब्रूयाद्द्विस्त्रिकतेभ्यक्षाचक्रस्माद्याथोसप्तविꣳशातिश्च
तानीतिब्रूयादेतावंतिहिसंवत्सरस्याहोरात्राण्यथोद्वादशापंचाशोनातेऽ
इत्येतावंतिह्येतस्यषड्विꣳशस्याहोरात्राण्यथोपुंचविꣳशातिरितिपंचविꣳशा
ꣳद्विरेतः॥४३॥ताऽएताअयुजुष्मत्यऽइष्टकाः॥ताऽआत्मन्नेवोपदधातिनप
क्षपुच्छेष्वात्मन्नेवयजुष्मत्यऽइष्टकाऽउपधीयंतेनपक्षपुच्छेषुनस्माद
यतिनेह्युतःप्रजायंतिप्रस्थापयानीति॥४४॥अथैनाऽआप्यानवती ४२
स्यामलिष्टिंधाति।इदमेवैतद्रेतःसिक्तमाप्याययतितस्माद्योनौरेतःसि
म ती स्प

क्तमाप्यायतेसोमीन्यांप्राणोवैसोमःप्राणंतद्रेतसिदधातितस्माद्रेतःसि
क्तंप्राणमभिसंभवतिहृयेद्वयुहतेप्राणाक्षंत्तवेदेषोदेवात्रस्रदसदोहाः
प्राणोवैसोमःप्राणंस्रदसदोहाः॥४५॥आप्यायस्वसमेतुते।विश्वतःसोमवृ
ष्ण्यमितिरेतोवैवृष्ण्यमाप्यायस्वसमेतुतेसर्वतःसोमरेतऽइत्येतद्भवा
वाजस्यसंगथऽइत्यन्नंवैवाजोन्नवान्नस्यसंगथऽइत्येतत्संतेपयाꣳसिस
मुयंतुवाजाऽइतिरसोवैपयोन्नंवाजाःसंतेरसाःसमुयंत्वन्नानीत्येत
त्संवृष्ण्यान्यभिमातिषाहऽइतिरेताꣳसिपाप्मसहऽइत्येतदाप्यायमा

हस्ति० ४२

नोऽमृताय सोमेति प्रजात्यां तदमृतं दधाति तस्मात्प्रजातिरमृता दिवि
श्रवां ँ स्युत्तमानि धिष्वेति चंद्रमा वा अस्य दिवि श्रव उत्तम ँ स ह्येन
ममुष्मिंल्लोके श्रावयति द्वाभ्यामाप्याययति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्यो
क्तो बंधुः ॥४६॥ अथातः संपदेवा चतस्रो लोगेष्टका उपदधाति षड्वेन
तिवपति द्वाभ्यामाप्याययति तद्द्वादश द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो
ऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥४७॥ ब्राह्मणम् ॥३॥ अ ४२
प्पानवतीभ्यामग्निमुक्षंत्य प्रत्येत्यातिथ्येन प्रचरत्यातिथ्येन प्रचर्य प्र

वर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर्यैतां चर्म्मणि चितिं समव
शामयंति तद्यच्चर्म्मणि चर्म्म वै रूप ँ रूपाणामुपाप्त्यै लोमतो लोम वै
रूप ँ रूपाणामुपाप्त्यै रोहिते रोहिते ह सर्वाणि रूपाणि सर्वेषा ँ रू
पाणामुपाप्त्या आनडुहेऽग्निरेष यदनड्वानग्नि रूपाणामुपाप्त्यै प्रा कु
चीनग्रीवे तद्धि देवत्रा ॥१॥ तदग्रेण गार्हपत्यं । अंतर्वेद्युत्तरलोम प्राचीन
ग्रीवमुपस्तृणाति तदेतां चितिं समवशामयंत्युथ प्रोक्षति तद्यत्प्रोक्ष
ति शुद्धमेवैतन्मेध्यं करोत्याज्येन तद्धि शुद्धं मेध्यमथोऽन्नत्यारोहे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्वि०
४३

यनहिकिंचनानुष्टुब्विराड्येनप्रोक्तंतित्तस्मात्सुनिरुक्तंवैतद्यत्तस्मात्सर्वैश
ऽशुनिरुक्तंसर्वेणैवैतच्छंदसेश्यंकरोत्यथोऽअनत्यारोहायनहिकिंच
नात्पुरुषविरस्तस्मात्प्रोक्तंति॥१॥सुहेवप्रोक्षति।द्विवृत्पितामहेतदनिधा
रयतियद्वेद्दविरस्यक्तंयदनिधारितंतच्छुष्टंतन्मेध्यमाज्येनाज्येनहि
द्विरनिधारयंतितस्मात्तस्माद्धिद्विरनिधारयंतिदर्भैस्तेहिशुद्धा
मेध्याऽअग्नेरग्रंहिदेवानां॥३॥सुदाङ्गःसुत्रथमामेवचितिंप्रोक्षतिक ४३
थमस्यैषसर्वोग्निःप्रोक्षितोभवतिकथंचर्म्माणिप्रणीतःकथमस्यैषप्र

णीतइतिप्रदेवात्रसर्वासांचितीनामिष्टकाःप्रोक्षत्येवमुहास्यैषसर्वो
ग्निःप्रोक्षितोभवत्येवंचर्म्माणिप्रणीतएवमस्यैषप्रणीतउद्यच्छंत्येतांचितिं॥
४॥अथाग्निभ्यःप्रक्रियमाणेभ्योनुब्रूहीतिएतद्वैदेवाउपप्रैष्यत्एतंय
३ हा ज्ञंतएतस्यमानांत्रुद्धासिनाष्टाअग्निर्याःसत्रयद्यधेनयज्ञंतएतस्य
धेइतितेस्यएतानग्नीनेताइष्टकाद्धुत्वाक्रूरएवीकृत्वाप्राहरंस्तैरेना
नस्तृएवततांस्त्वत्वात्तयेना छुएतंयज्ञमतन्वत॥५॥तद्वाएतत्क्रिय
कु ते।यद्देवाअक्रुर्वन्निदन्नुतानिरस्ताःसिदेवैरेवाद्दतानिस्रुग्वेतत्क ५४

श्रद्र स्त्रि ४४

रोतिघ्नेवाअकुर्वंस्तत्कस्मादेतदुत्थायदेवरक्षोभ्यःपाप्मातेभ्यएतानग्नी
नेताऽश्वकाश्चत्वारःपुरुषंवीक्ष्यावप्रहरतितेरेनांक्षणुतेताक्षत्वानयन
त्येतत्रअङ्गंतन्वते॥६॥तद्यदग्निन्यइति॥बहवोह्येतेयुयोधदेताश्चितयो
यद्यस्यक्रियमाणोन्यइतिप्रदिहरति॥७॥तद्धैकेचाङ्गः॥उरीष्यासोअ
ग्नयःप्रावणेभिःसजोषसइतिप्रायणरूपंनतथाकुर्याद्दाग्नेयीरेवगा
यत्रीःकामवतीरन्वब्रूयादातेब्रह्मोमनोयमन्नुम्नताअंगिरस्तमाभिःप्रि
येधामस्विति॥८॥आग्नेयीरेवाहा॥अग्निरूपाण्युपाध्नैकामवतीका ४४

मानामुपाप्त्यैगायत्रीगायत्रोग्नि र्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतैवैन
मेतद्येतान्नतुर्थंसिंचतितिस्रस्तिस्रोहदग्निर्यावानग्निर्यावत्वस्यमात्रातावतैवै
नमेतद्येनोत्रतथंसिंचतिताःसप्तसंपद्यंतेसप्तचितिरग्निःसप्तर्तवःसंवत्सरःसंवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावत्तद्भव
त्तिःसप्तर्तवःसंवत्सरःसंवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतन्नद्भव
त्युपांशुश्चवाहरेतोवाअत्रयज्ञउपांशुश्ववैरेतःसिच्यतेपश्चादत्त्रवन्नुचे
तिछंदोग्निरेवैतद्यज्ञंपश्चादग्निरुद्धंनेति॥९॥अथाश्वंश्वक्तंपुरस्तान्नयंति
।एतद्वैदेवाअबिभयुर्यद्वैनइदंरक्षांसिनाष्ट्रानुहन्युरितितएतंवज्रम

इ स्त्रि० ४५

पश्यन्नमुमेवादित्यमसौवाआदित्यएषोश्वस्तएतेनवज्रेणपुरस्ताद्धार्ष्टसे
नाष्ट्राअपहत्याभयेनाष्ट्रेस्वस्तिसमाश्नुवततथैवैतद्यजमानएतेनवज्रेण
पुरस्ताद्धार्ष्टसेनानाष्ट्राअपहत्याभयेनाष्ट्रेस्वस्तिसमश्नुतआगच्छेत्यग्निंद
क्षिणतःपुच्छस्यचितिमुपनिदधत्युत्तरतोश्वमाक्रमयंति॥२०॥तमुत्तरार्द्धे
नाग्नेः।अंतरेणपरिश्रितःप्रांचन्नयंतितत्प्राच्यैदिशःपाप्मानमपहंतितंद ४५
क्षिणातद्दक्षिणायैदिशःपाप्मानमपहंतितंप्रत्यंचंतत्प्रतीच्यैदिशःपाप्मा
नमपहंतितमुदंचंतदुदीच्यैदिशःपाप्मानमपहंतिसर्वाभ्यएवैतद्दिग्भ्यो

द्धार्ष्टसेनानाष्ट्राअपहत्याथैनमुदंचंप्रांचंप्रसृजतितस्योक्तोबंधः॥२१॥
तंप्रत्यंचंसंतंएतांचितिमवघ्रापयत्यसौवाआदित्यएषोश्वइमाउसर्वाः
प्रजायाइमाइष्टकास्तद्यदवघ्रापयत्यसावेवतदादित्यइमाःप्रजाअभि
जिघ्रतितस्मादुहैतत्सर्वोस्मीतिमन्यतेप्रजापतेर्ह्येवैतद्यत्प्रत्यंचंसंतम
वघ्रापयतिप्रत्यङ्ह्येवैषइमाःसर्वाःप्रजाअभिजिघ्रति॥२२॥सहैवा
वघ्रापयति।असौवाआदित्यएषोश्वइमउलोकाएताःस्वयमातृण्णास्त
द्यदवघ्रापयत्यसावेवतदादित्यइमांल्लोकान्त्सूत्रेसमावयतेतद्यत्तत्सू

ह॰स्त्रि॰ ४६ त्रमुपरितस्पर्वधुः॥१३॥सहैवावघ्रापयति॥अग्निर्हवैदेवेभ्यउदक्रामत्सोपः
:प्राविशत्तेदेवाःप्रजापतिमब्रुवंस्त्वमिममन्विछस्तुभ्यँस्वायपित्रेआ
विर्भविष्यतीतितमश्वःशुक्लोभूत्वान्वैछत्तमद्भ्यउपोदास्तंपुष्करपर्णे
विवेदतमभ्यवेक्षांचक्रेसहैनमुदुवोषतस्मादश्वःशुक्लउदुष्टमुखइ
वाथोदद्वुरक्षोमुःमुकस्तम्भवाकुल्वेवहिठंसित्वेवमेनेतंहोवाचवरं
तेददामीति॥१४॥सहोवाच॥यस्त्वानेनरूपेणान्विछाहिंसादेवत्वामृइ ४६
तिसयोहैनमेतेनरूपेणान्विछतिविंदतिहैनंविल्वाहैवैनंचिंतते॥१५॥स

शुक्लःस्यात॥तद्धोतस्यरूपंयएवंतद्वेतिखदिशुक्लंतुविंदेदपिशुक्लःस्या
दश्वस्त्वेवस्याद्यद्यश्वंनविंदेदप्यनड्वानेवस्यादाग्नेयोवाअनड्वानग्नि ब्रा॰
रुसुर्वेषांपाप्मनामपहंता॥१६॥अथातोधिरोहणस्यैवातदुहैकेपुर
स्तात्प्रत्यंचमधिरोहंतिपश्चात्प्रांचंनतथाकुर्यात्पशुरेषयदग्नियोवैप
शुंपुरस्तात्प्रत्यंचमधिरोहतिविषाणाभ्यांतंद्दंत्यथयःपश्चात्प्रांचंपद्भ्यां
तंमात्मनैवेनमारोहेद्यद्वाआत्मनापशुमारोहंतिसरीष्यतिसनहिन
स्मुत्तरतोऽर्द्धदिकंचपशुमारोहंस्युत्तरतएवैनमारोहंत्यारुह्याग्निमोन्न

द्र श्नि०
४७

रवेदिकं कर्म्म कृत्वात्मन्नग्निं गृह्णीत आत्मन्नग्निं गृहीत्वा सत्यं साम गा
यति अक्षरपङ्क्तिस्तु पदधाति तस्यात्॥२७॥ अथैतं सायं तं स्वं परिण
यंति। एतद्ध देवा अबिभयुर्यद्वै न इममिह रक्षांसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्मा
एतं ज्योतिर्मन्तिगोप्तारमकुर्वन्नमुमेवादित्यमसौ वा आदित्य एषोऽश्मस्तथैवा
स्मा अयमेतं ज्योतिर्मन्तिगोप्तारं करोति॥२८॥ तं वा उपास्तमयमादित्यस्य
परिणयति। एष वा अस्य प्रत्यक्षं दिवा गोप्ता भवति रात्रिं सायं यान्त्वै रक्षांसि ४७
सि रात्र्या एवास्मा एतं ज्योतिर्मन्तिगोप्तारं करोति स सर्वतः परिणयति सर्वत एवा

स्मा एतं ज्योतिर्मन्तिगोप्तारं करोति त्रिष्कृत्वः परिणयति त्रिवृतमेवास्मा एतं ज्योति
र्मन्तिगोप्तारं करोत्यथैनमुदञ्चं प्राञ्चं प्रसृजति तस्योक्तो बन्धुरथ स पुनर्विपल्य
यते तस्योपरि बन्धुः॥२९॥ ब्राह्मणं॥४॥ तृतीयोऽध्यायः॥ द्वितीयः प्रपाठ
कः समाप्तः॥ कंडिका॥२०५॥ आत्मन्नग्निं गृह्णीते चेष्यन्। आत्मनो वा एतम
धिजनयति यद्धस्माद्धि जायते तद्धु तद्भवति स यदात्मन्नगृहीत्वाग्निं चिनु
यान्मनुष्यादेव मनुष्यं जनयेन्मर्त्यान्मर्त्यमनपहतपाप्मनोऽनपहतपाप्मा
नं मर्त्यं स यदात्मन्नग्निं गृहीत्वा चिनोति तदग्नेरेवाध्यग्निं जनयत्यमृतादमृ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हस्ति० ४८

तमपहतपाप्मानोपहतपाप्मानं॥२॥मुपस्थ्लाति।मुखिमथ्लाम्युग्रेअग्निमि
ति तदात्मन्नेवाग्नेस्मिंस्थ्लीते रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति तदु
सर्वाः आशिषः आत्मन्नस्थ्लीते मामु वदेताः सचंतामिति तदु सर्व्वा देवानात्म
न्नस्थ्लीते तद्यत्किंचात्मनोधिजनयिष्यन्भवति तत्सर्व्वमात्मन्नस्थ्लीते स वैतिष
न्नात्मन्नग्निंस्थ्लीत्वात्मन्नपविश्य चिनोति पशुरेषयदग्निस्तस्मात्पशुस्तिष्ठन्न
ग्निधित्वात्मन्नपविश्य विजायते॥३॥अथ सत्यं साम गायति॥एतद्धै देवा अ
ब्रुवंस्त्यमस्य मुखं करवामहे ति सत्यं भविष्यामः सत्यं नोऽनुवर्त्स्यति सत्यो नः

हस्ति० ४८

सकामो भविष्यति यत्कामा एतत्करिष्यामह इति॥४॥त एतत्सत्यं साम
पुरस्तादगायन् तदस्य सत्यं मुखमकुर्व्वंस्ते सत्यमभवं सत्यमेनानन्ववर्त्तत
सत्य एषां सकामो भवद्यत्कामा एतदकुर्व्वत॥४॥तथैवैतद्यजमानः॥
यत्सत्यं साम पुरस्ताद्गायति तदस्य सत्यं मुखं करोति स सत्यं भवति स
त्यमेनमनुवर्त्तते सत्योस्य सकामो भवति यत्काम एतत्कुरुते॥५॥तद्यत्
सत्यं॥आप एव तदापो हि वै सत्यं तस्माद्येनापो यंति तदत्र स्युस्य रूपमि
त्याहुरप एवतदस्य सर्व्वस्याग्रमकुर्व्वंस्तस्माद्यदैवापो वंत्यथेदं सर्व्वं

दस्ति०
४९

जायते यदिदं किंच॥६॥ अथ पुष्करपर्णमुपदधाति। योनिर्वै पुष्करपर्णं यो
निमेवैतदुपदधाति॥७॥ यद्वेव पुष्करपर्णमुपदधाति। आपो वै पुष्करं तासा
मियं पर्णं यथा ह वाऽइदं पुष्करपर्णमप्स्वध्याहितमेवमियमप्स्वध्याहि
ता सेयं योनिरग्नेरियं ह्यग्निरस्यै हि सर्वोऽग्निश्चीयतऽइमामेवैतदुप
दधाति तामनन्तर्हितां सत्यादुपदधातीमां तत्सत्ये प्रतिष्ठापयति तस्मा
दियं सत्ये प्रतिष्ठिता तस्मादियमेव सत्यमियं ह्येषां लोकानामद्धा ४९
तमां॥८॥ अपां पृष्ठमसि योनिरग्नेरिति। अपां ह्ययं पृष्ठं योनिर्ह्ययम

3

ग्नेः समुद्रमभितः पिन्वमानमिति समुद्रो ह्येनामभितः पिन्वते वर्धमानो महाँ
॥२॥ऽआ च पुष्करऽइति वर्धमानो महीयस्व पुष्करऽइत्येतद्दिवो मात्रया
वरिम्णा प्रथस्वेत्यत्र विमार्ष्टीसौ वाऽआदित्य एषोऽग्निर्नैतमन्यो दिवो व
रिमा संतमर्हतीति द्यौ स्त्वेनं अच्छेत्येवैतदाह स्वराज्ञोपदधाति स्वाराज्यं
ह्यपां स्मादयित्वा स्तुददो ह स्माधिवदति तस्यो क्तो बंधुः॥९॥ अथ रुक्म
मुपदधाति। असौ वाऽआदित्य एष रुक्म एष हीमाः सर्वाः प्रजाऽअतिरोच
ते रोचो ह वै तं रुक्मऽइत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाऽअसुमे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हस्ति० ५० वैतदादित्यमुपदधातिसहिरण्मयोभवतिपरिमंडलएकविंशतिनिर्बाधस्त
स्योक्तोबंधुरधस्तान्निर्बाधमुपदधातिरश्मयोवाएतस्यनिर्बाधाअवस्तादु
वाएतस्यरश्मयः॥२०॥तंपुष्करपर्णऽउपदधातियोनिर्वैपुष्करपर्णंयोना
वेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति॥२१॥सहैवपुष्करपर्णऽउपदधातिप्रतिष्ठावैपु
ष्करपर्णमियंवैपुष्करपर्णमियमुवैप्रतिष्ठायोवाऽअस्यामप्रतिष्ठितोपि
दूरेसन्नप्रतिष्ठितऽएवसरश्मिभिर्वाऽएषोस्यांप्रतिष्ठितस्तामेवैनमेतत्प्रति
२ हृ. ष्ठायांप्रतिष्ठापयति॥२२॥सहैवपुष्करपर्णऽउपदधाति।इंद्रोहवृत्रंहत्वाना

तो।

स्तृषीतिमन्यमानोपःप्रविवेशताअब्रवीद्बिभेमिवैपुरम्मेकुरुतेतिसयो
पांरसआसीत्तमूर्ध्वंसमुदौहंस्तामस्मैपुरमकुर्वंस्तद्यदस्मैपुरमकु ५०
र्वंस्तस्मात्पुष्करंपुष्करंहवैतत्पुष्करमित्याचक्षतेपरोक्षंपरोक्षकामाहि
देवाःसयत्पुष्करपर्णउपदधातियमेवास्मैतमपांरसंसमुदौहन्यामस ६१
स्मैपुरमकुर्वंस्तस्मिन्नेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति॥२३॥ब्रह्मजज्ञानंप्रथ
मंपुरस्तादिति।असौवाआदित्योब्रह्माहरहःपुरस्ताज्जायतेबृहत्सीम
तःसुरुचोवेनऽआवरितिमध्यंवैसीमेमेलोकाःसुरुचोसौवादित्योवे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह स्त्रि०
५२

नोद्यैहवैप्रजिज्ञनिषमाणोविनत्तैस्माद्देना॥स्तानेषसीमतोमध्यतोबिद्दार्वा
तुदेतिसत्तुध्याऽउपमाऽअस्यविश्वाऽइतिदिशोवाऽअस्यत्तुध्याऽउपमाबि
श्वा॥स्ताह्येषुऽउपविितिष्ठतेसतस्वयोनिमसतश्चविवरितीमेवैलोकाःस
तश्चयोनिरसतश्चखंचह्युस्मित्रच्चनतदेभ्युःपवलोकेभ्योजायतेत्रिष्टु
त्रोपदधातित्रैष्टुभोह्येषसादयित्वासूददोहसाधिवदतितस्योक्तोबंधुः॥ ५२
॥२४॥अथपुरुषमुपदधाति।सप्रजापतिःसोग्निःसयजमानःसहिरण्म
योभवतिज्योतिर्वैहिरण्यंज्योतिरग्निरमृतंहिरण्यममृतमग्निःपुरुषो

भवतिपुरुषोहिप्रजापतिः॥२५॥यद्वेवपुरुषमुपदधाति।प्रजापतेर्विस्रस्ता
इम्यातन्नमध्यतऽउदक्रामत्तस्यामेनमुक्रांतायांदेवाऽअजहुस्तंयत्र
देवाःसमस्कुर्वंस्तदस्मिन्नेतांहिरण्मयींतन्नूंमध्यतोदधुःस्तस्यामस्यदे
वाऽअरमंतत्तद्यदस्यैतस्यांहिरण्मय्यांतन्नांदेवाऽअरमंततस्माद्धिर
ण्यंहिरम्यंहवैतद्धिरण्यमित्याचक्षतेपरोक्षंपरोक्षकामाहिदे
वास्तथैवास्मिन्नयमेतांहिरण्मयींतन्नूंमध्यतोदधातितस्यामस्यदेवा
रमंतेप्राणोवाऽअस्यसाहिरण्मयीतन्नूःप्राणमेवास्मिन्नेतंमध्यतोदधाति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह्स्मि०
५२

॥२६॥ तद्रुक्मऽउपदधाति॥ असौ वाऽआदित्यऽएष रुक्मोऽथ यऽएषऽएतस्मि
न्मण्डले पुरुषः सऽएष तमेवैतदुपदधाति॥२७॥ उन्नानमुपदधाति। एतद्वै दे
वाऽअकामयन्त दिवाऽइमावर्वाचाऽउपधास्याम सर्वमिदं पुष्कस्तोऽस्युप मे२
रां चोपरां चावेक्षतस्य ते ऽपद्युम्नं मं चावंतरे वेतावेतज्ज्योतिर्निविष्यत्यथो
अन्योन्यं हिंसिष्यतऽइति तद्वीचमन्पुस्तपादधुः पराचमन्यं सऽएष ए ५२
षु रश्मिनिरवीक्ष्यपति रुक्मः प्राणैरेष ऊर्ध्वः पुरुषः प्रांचमुपदधाति
प्राङ्घ्येषोऽग्निश्चीयते॥२८॥ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रऽइति। हिरण्यगर्भो

ऊ२

श्रे१

ह्येष समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीदित्येष ह्यस्य सर्वस्य भू
तस्य जातः पतिरेक आसीत्स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमामित्येष वै दिवं च पृ
थिवीं च दाधार कस्मै देवाय हविषा विधेमेति प्रजापतिर्वै कस्तस्मै ह
विषा विधेमेत्येतत्॥२९॥ द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिति। असौ वा
ऽआदित्यो द्रप्सः स दिवं च पृथिवीं च स्कन्दतीत्यमं मितीमामिं च योनि मे३
मनु यश्च पूर्वऽइतीमं च लोकमसुं चेत्येतद्यो अस्येदमेतर्हि चीयते
सत्वादः पूर्वमचीयतेति समानं योनिमनुसंचरंतमिति समानं ह्येष

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥ऽएतंसोनिमत्तुसंचरतिइत्यंजुहोम्युसप्तहोत्राऽइत्यसौवाआदित्यो
इस्यादिशःसप्तहोत्राऽअमुंतदादित्यंदिक्षुप्रतिष्ठापयति॥२०॥हिरण्म
ंमुपदधाति।हिपाद्युजमानोयजमानोऽग्नि यद्विनाग्निर्भुवत्यस्यमा
त्रा तावतैवैनमेतदुपदधाति त्रिष्टुभ्यांत्रैष्टुभोऽऽषमादयित्वास्तुद्दोह
साधिवदतितस्योक्तोबंधुः॥२१॥अथसामगायति।एतद्वैदेवाऽएतंपुरुष
मुपधायतमेताहृशमेवापश्यंयथैतच्छुष्कंफलकं॥२२॥तेऽकामयन्तउपत
ज्ञानीतमुष्मिन्पुरुषेवीर्यंदधामेतितेऽकवंश्चेतयध्वमितिचितिमि
च्छा

च्छतेतिवावतदब्रुवंस्तदिच्छतयथास्मिन्पुरुषेवीर्यंदधामेति॥२३॥तेवे
तयमाना॥एतत्सामापश्यंस्तदगायंस्तदस्मिन्वीर्यमदधुस्तथैवास्मिन्न
यमेतद्दधातिपुरुषेगायतिपुरुषेतद्वीर्यंदधातिचित्रेगायतिसर्वाणि
हिचित्राण्यग्निस्तमुपधायनुत्तरस्मात्पुरीयांनेन्मायमग्निर्हिनसदि
ति॥२४॥अथसर्पनामैरुपतिष्ठते।इमेवैलोकाःसर्पास्तेहानेनस
र्वेणसर्पंतियदिदंकिंचसर्वेषामुहैषदेवानामात्मायदग्निस्तेदेवा
ऽएतमात्मानमुपधायाबिभयुर्यद्वैनऽइमेलोकाऽअनेनात्मना

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह॰कि॰१०
५४
५ रू॰

नसर्प्पेभ्युरिति॥२५॥तऽएतानिसर्प्पनामान्यपश्यन्।तैरुपातिष्ठंततैर
स्माऽइमांल्लोकानस्थापयंस्तैरनमयन्यदनमयंस्तस्मात्सर्प्पनामानि
तथैवैतद्यजमानोयत्सर्प्पनामैरुपतिष्ठतऽइमानेवास्माऽएतल्लोका
न्स्थापयतीमांल्लोकान्नमयतितथोहास्यैतऽएतेनात्मनानुसर्प्पंति॥२
६॥यद्वेवसर्प्पनामैरुपतिष्ठतेइमेवैलोकाःसर्प्पायद्धिकिंचसर्प्पत्ये
ष्वेवतल्लोकेषुसर्प्पतितद्यत्सर्प्पनामैरुपतिष्ठतेयेवैषुलोकेषुनाष्ट्रा
योव्यहरोयाश्मिदातद्देवैतत्सर्वंशमयति॥२७॥नमोस्तुसर्प्पे ५४

भ्यः॥येकेचपृथिवीमनु॥येऽअंतरिक्षेयेदिवितेभ्यःसर्प्पेभ्योनमऽइति
येऽएवेषुत्रिषुलोकेषुसर्प्पास्तेभ्यऽएतन्नमस्करोति॥२८॥याऽइषवो
यातुधानानामिति।यातुधानप्रेषिताहैकेदशंतियेवावनस्पतीँ॥ँर
नु॥येवावटेषुशेरतेतेभ्यःसर्प्पेभ्योनमऽइतियेचैववनस्पतिषुसर्प्पा
येचावटेषुशेरतेतेभ्यऽएतन्नमस्करोति॥२९॥येवामीरोचनेदिवःये
वासूर्यस्यरश्मिषु॥येषामप्सुसदस्कृतंतेभ्यःसर्प्पेभ्योनमऽइतियत्र
यत्रैतेतद्देवेभ्यऽएतन्नमस्करोतिनमोनमऽइतियज्ञोवैनमोयज्ञेनै

ह स्त्रि०
५५

वेनानेतन्नमस्कारेणानमस्यति तस्मादु ह नायज्ञियं ब्रूयान्नमस्त इति
स्वधा द्वैनं ब्रूयाद्यज्ञस्त इति तादृक्तद्॥२०॥ त्रिभिरुपतिष्ठते त्रय इ
मे लोका अथो त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मा ए
तदिमांल्लोकांश्छादयत्यथो तावतैवैतदिदꣳ सर्वꣳ शमयति तिष्ठन्नु
पतिष्ठते तिष्ठन्तीव वा इमे लोका अथो तिष्ठन्वै वीर्यवत्तरः॥२१॥ अथैन
मुपविश्य पाभिर्जुहोति। आज्येन पंचगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः स्वहुतः प
रिसर्पꣳ सर्वाभ्य एवैनमेतद्दिग्भ्योऽन्नेन प्रीणाति॥२२॥ षड्‌ढैवैनमग्नि

५५

जुहोति॥ एतद्ध वै देवा एतमात्मानमुपधाय बिभयांचक्रुर्यद्वै न इममिह
रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति त एतान्रक्षोघ्नान्प्रतिसरानपश्यन्कृणु
ष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमिति राक्षोघ्ना वै प्रतिसरास्त एतैः प्रतिसरैः
सर्वाभ्यो दिग्भ्यो रक्षाꣳसि नाष्ट्रा अपहत्याभयेनाष्ट्र एतमात्मानꣳ सम
स्कुर्वत तथैवैतद्यजमान एतैः प्रतिसरैः सर्वाभ्यो दिग्भ्यो रक्षाꣳसि
नाष्ट्रा अपहत्याभयेनाष्ट्र एतमात्मानꣳ संस्कुरुते॥२३॥ आज्येन
जुहोति। वज्रो वा आज्यं वज्रेणैवैतद्रक्षाꣳसि नाष्ट्रा अपहन्ति पंच

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह स्ति०
५६

गृहीतेनपंचचितिकोग्निःपंचर्त्तवःसंवत्सरःसंवत्सरोग्निर्य्यावानग्निर्य्याव
त्यस्यमात्रातावतैवैतद्रक्षांसिनाष्ट्राऽअपहंत्याग्नेय्यात्रिरग्निर्वैज्योती
रक्षोहाग्निनैवैतद्रक्षांसिनाष्ट्राऽअपहंतित्रिष्टुभ्भिर्वज्रोवैत्रिष्टुब्वज्रे
णैवैतद्रक्षांसिनाष्ट्राऽअपहंतिसर्व्वतःपरिसर्प्पंसर्वेभ्यऽएवैतद्दि
ग्भ्योरक्षांसिनाष्ट्राऽअपहंति॥२४॥पश्चादग्रेप्राङासीनः।अथोत्त
रतोदक्षिणाग्रपुरस्तात्प्रत्यङथजघनेनपरीत्यदक्षिणतऽउदङासीन ५६
स्तद्दक्षिणावृत्तद्धिदेवत्रा [illegible] पात्तपरीत्यपश्चात्प्राङासीन
था१

स्तथोहास्यैतत्प्रागेवकर्म्मकृतंभवति॥२५॥अथस्रुचाऽउपदधाति।बाहू
वैस्रुचौबाहूऽएवास्मिन्नेतत्प्रतिदधातितेयस्रुचौभवतःस्रुचौहिबाहू
ऽइदमेवकस्रुक्स्रलमय्यंदंडोहेभवतोहौश्रीमौबाहूपार्श्वतऽउपदधाति
पार्श्वतोहीमौबाहू॥२६॥कार्ष्मर्यमयींदक्षिणतऽउपदधाति।एतद्वैदेवा
ऽअबिभयुर्यद्वैनोयज्ञंदक्षिणतोरक्षांसिनाष्ट्रानहन्युरितितऽएतं
रक्षोहणंवनस्पतिमपश्यन्कार्ष्मर्य्यंतऽएतेनवनस्पतिनादक्षिणतोर
क्षांसिनाष्ट्राऽअपहत्याभयेनाष्टऽएतंयज्ञमतन्वततथैवैतद्यजमा
चै१

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हस्ति०
५७

नःपतेनब्रह्मणस्पतिनादक्षिणतोरक्षांसिनाष्ट्राःअपहत्यान्नयेनाह्नःपते
अभ्यंत्ततनःआज्येनपूर्णान्भवतिवज्रोवाःआज्यंवज्रेणैवैतद्दक्षिणतो
रक्षांसिनाष्ट्राःअपहंति॥३७॥अथौदुंबरींस्रुचमुत्तरतःउपदधाति।ऊर्ग्वै
रसःउदुंबरःऊर्ज्जमेवास्मिन्नेतद्रसंदधातिदध्नापूर्णाभवतिरसोवैद
धिरसमेवास्मिन्नेतद्दधाति॥३८॥स्रुहेवस्रुचाःउपदधाति।प्रजापते
र्विस्रस्तस्याग्निस्तेजःआदायदक्षिणाकर्षत्सोत्रोदरमद्यत्कृष्णोदरम ५७
त्तस्मात्काष्मर्योथास्येंद्रःऊर्जःआदायोदङ्ङुदक्रामत्सःउदुंबरोभवत्

॥३९॥तावब्रवीत॥उपमेतंप्रतिमेतद्धत्तंयेनमेयुवमुदक्रमिष्टमिति
तान्यांवैनौसर्वमन्नंप्रयच्छेतितौवैमाबाहूभूत्वाप्रपद्येथामितितथेति
तान्यांवैसर्वमन्नंप्रायच्छत्तावेनंबाहूभूत्वाप्रपद्येतांतस्माद्बाहुभ्यामे
वान्नंक्रियतेबाहुभ्यामद्यतेबाहुभ्यांहिसर्वमन्नंप्रायच्छत॥४०॥स
काष्मर्यमयींदक्षिणतःउपदधाति।अग्नेष्ट्वातेजसासादयामीतियदे
वास्यतदग्निस्तेजःआदायदक्षिणाकर्षत्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यग्निर्मू
र्द्धादिवःककुदित्येषःउसोग्निर्गायत्र्यागायत्रोग्निर्ब्भवानग्निर्म्भव

श्रि०
५८

त्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतदुपदधाति घृतेन स्वर्ग्याग्निवत्याग्नेयं वै घृतं स्वे
नैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति ॥४१॥ अथौदुंबरीमुत्तरतः उपद
धाति। इंद्रस्य त्वौजसा सादयामीति छुदेवास्य तदिंद्रः उर्जः आदायोद
द्रुउदक्रामत्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति त्रवो यज्ञस्य रजसश्चनेतेत्यैषः उस्यैं इं
द्रः सा खदाग्निष्यग्निकर्म्मद्यथ यत्रिष्टुप्प्रैष्टन्नोऽहीद्रः ऐंद्राग्नाग्नियीवा
नग्निर्ज्योवत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतदुपदधाति ऐंद्राग्नी वैसर्वे देवाः स
र्वदेवत्योग्निर्ज्योवानग्निर्ज्योवत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतदुपदधाति दध्ना ५८

घ्रे ३

स्वर्ग्याग्निवत्यैंद्रं वै दधि स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति ॥४२॥ ता
वस्यै ताविंद्राग्नी एव बाहू तावेनं तेजसा च वीर्येण च सुत्त उपध्येते स्
संप्रस्तुरः खुरू षमाक्रुरपहुत्रान्याप्नोति तद्रालिखोनेः उपदधात्येष
द्वेतयोर्लोकः ॥४३॥ अर्द्धप्रपाठकः ॥४३॥ ते हैके तिरश्च्याः उपदधति
॥ति र्द्वेवौ वाः इमौ बाहू इति न तथा कुर्यात् प्राच्यावेवोपदध्यात्प्राञ्चौ
ह्योष्विश्रीयते ध्योः एवं वै बाहू वीर्यवत्तरौ तेनानोपदधाति नानासाद
यति नाना स्तु दद्दो वस्या धिवदति नानावाही मौ बाहू ॥४४॥ तदाहुः नैत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

७ स्त्रि॰ वै
५७

स्यपुरुषस्यबाहूऊर्ध्वौदितौवाऽअस्यबाहूयेऽएतेस्रुचौनेदतिरेचया
नीतिस्रवैऊर्ध्वौदितौवाऽअस्यबाहूऽअथैतेस्रुचावथोऽएतौपक्षावथो
यान्येतस्मिन्नग्नौरूपाण्युपधास्यन्भवतियांस्तोमान्यानिपृष्ठानियानि
छंदांस्येतयोरेवसासंस्कृतिरेतयोर्हिकस्तस्मादूर्ध्वौदितौतस्य
पुरुषस्यबाहू॥४५॥ब्राह्मणं॥१॥स्वयमातृण्णामुपदधाति।इयंवै
स्वयमातृण्णेमामेवैतदुपदधातितामनंतर्हितांपुरुषादुपदधात्यन्नं ५७
वैस्वयमातृण्णेयंवैस्वयमातृण्णेयमुवाऽअन्नमस्यांह्विसर्वमन्नंप

च्यतेनंतर्हितमेवास्मादेतदन्नंदधात्युत्तरामुत्तरमेवास्मादेतदन्नंद
धाति॥२॥यद्वेवस्वयमातृण्णामुपदधाति॥प्राणोवैस्वयमातृण्णाप्रा
णोह्येवैतत्स्वयमात्मनऽआतृंतेप्राणमेवैतदुपदधातितामनंतर्हि
तांपुरुषादुपदधातिप्राणोवैस्वयमातृण्णेयंवैस्वयमातृण्णेयमुवै
प्राणोयद्धिकिंचप्राणितस्यांतद्बिभर्त्यनंतर्हितमेवास्मादेतत्प्राणं
दधात्युत्तरामुत्तरमेवास्मादेतत्प्राणंदधाति॥३॥यद्वेवस्वयमा
तृण्णामुपदधाति।प्रजापतिंविस्रस्तंदेवताऽआदायसमुदक्रामंस्तु

छि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द स्त्रि०
६०

स्वयमातृण्णामंतरिक्षम्प्रतिष्ठामभिपद्योपाविशत् ॥३॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्र
ꣳसत ॥ अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ यास्य प्रतिष्ठैषास्य प्रथमा स्व
यमातृण्णा तद्यदेतामत्रोपदधाति यदेवास्यैषात्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिद
धाति तस्मादेतामत्रोपदधाति ॥४॥ तां वै प्रजापतिनोपदधाति । प्रजापति
र्ह्येवैतां स्वयमात्मनः प्रत्यधत्त ध्रुवासीति स्थिरासीत्येतदथो प्रतिष्ठिता
सीति धरुणेति प्रतिष्ठा वै धरुणमास्तृता विश्वकर्मणेति प्रजापतिर्वै वि
श्वकर्मा तेनास्तृतासीत्येतन्मा त्वा समुद्र उद्वधीन्मा सुपर्ण इति स ६०

क्नो वै समुद्रः पुरुषः सुपर्णस्तौ त्वा मोद्वधिष्टामित्येतदव्यथमाना पृ
थिवीं दृꣳहेति सुस्थेव सुस्थावेधु ॥५॥ प्रजापतिष्ट्वा सादयत्विति प्र
जापतिर्ह्येतां प्रथमां चितिमपश्यत्तदपां पृष्ठे समुद्रस्येमन्नित्यपां ह्येयं
पृष्ठꣳ समुद्रस्य ह्ये यमव्यचस्वतीं प्रथस्वतीमिति व्यचस्वती च ह्ये
यं प्रथस्वती च प्रथस्व पृथिव्यसीति प्रथस्व पृथिवी चासीत्येतत् ॥६॥
भूरसीति भूर्ह्येयं भूमिरसीति भूमिर्ह्येयमदितिरसीतीयं वा अ
दितिरियꣳ हीदꣳ सर्वं ददते विश्वधाया इत्यस्यां हीदꣳ सर्वꣳ

२स्त्रि० ६१ हितं विश्वस्य भुवनस्य धर्त्रीं ति सर्वस्य भुवनस्य धर्त्रीत्येतत्पृथिवीं य
च्छ पृथिवीं दृंह पृथिवीं मा हिंसीरित्यात्मानं यच्छात्मानं दृंहात्मानं
मा हिंसीरित्येतत् ॥७॥ विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानायेति
प्राणो वै स्वयमातृण्णा सर्वस्मा ऽउ वा ऽएतस्मै प्राणः प्रतिष्ठायै चरित्राये ×पै४
तीमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा ऽइम ऽउ लोकाः प्रतिष्ठा चरित्रमग्निष्ट्वाभि ६१
पात्वित्यग्निष्ट्वाभिगोपायत्वित्येतन्मह्या स्वस्त्येति महत्या स्वस्त्येत्येतच्छ
र्दिषा शंतमेनेति यच्छर्दिः शांतमं तेनेत्येतस्माद दध्यित्वास्तु ददो ऽङ्गसाः

ष्ठिवदति तस्योक्तो बंधुरथ साम गायति तस्योपरि बंधुः ॥८॥ तदाहुः क
थमेष पुरुषः स्वयमातृण्णया न निहितो भवतीत्यन्नं वै स्वयमातृण्णा
प्राणः स्वयमातृण्णा न निनिहितो वै पुरुषोऽन्नेन च प्राणेन च ॥९॥ अथ
दूर्वेष्टकामुपदधाति पशवो वै दूर्वेष्टका पशूनेवैतदुपदधाति तद्येर
दोऽग्निरनंतर्हितः पशुभिरूपेतः ऽएते तानेवैतदुपदधाति तामनंतर्हि
तां स्वयमातृण्णाया ऽउपदधातीयं वै स्वयमातृण्णानंतर्हितांस्तद
स्यै पशूंदधात्युत्तरामुत्तरांस्तदस्यै पशूंदधाति ॥१०॥ यद्वेव दूर्वेष्टका

हस्ति० ६२

पदधाति।प्रजापतेर्विस्रस्तस्य लोमान्युदायंस्ताऽइमाऽओषधयो

ऽभवन्नथास्मात्प्राणो मध्यतऽउदक्रामत्तस्मिन्नुत्क्रान्तेऽपद्यत॥११॥सोऽब्रवी

त॥अयं वाव माधूर्वीदिति यदब्रवीदधूर्वीन्मेति तस्माद्धूर्वी धूर्वी ह वै तां

दूर्वेत्याचक्षते परोऽक्षं परोऽक्षकामा हि देवास्तदेतत्क्षत्रं प्राणो यदेष र

सो लोमान्यन्याऽओषधयऽएतामुपदधत्सर्वाऽओषधीरुपदधाति॥१२॥

तं यत्र देवाः समस्कुर्वंस्तदस्मिन्नेतं प्राणं रसं मध्यतोऽदधुस्तथैवा

स्मिन्नयमेतद्दधाति तामनन्तर्हितां स्वयमातृण्णायाऽउपदधाति ६२

यं वै स्वयमातृण्णानन्तर्हितास्तदस्याऽओषधीर्दधात्युत्तरामुत्तरास्तदस्या

ऽओषधीर्दधाति सा स्यात्कृत्स्ना साग्रा कृत्स्नतायै यथा स्वयमातृण्णाया

मुपहिता स्युर्भिन्द्याद्यदेवमुपदध्याद्यस्यां ह्येवैता जायन्तऽइमाम्

नु प्ररोहन्ति॥१३॥काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीति पुरुषः परुषस्परीति काण्डात्काण्

डाद्ध्येषा पर्वणः पर्वणः प्ररोहत्येवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन चेति

यथैव यजुस्तथा बन्धुः॥१४॥या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसी

ति शतेन ह्येषा प्रतनोति सहस्रेण विरोहति तस्यास्ते देवीष्टके विधे

हस्ति०
६३

मद्विषाद्वयमिति स्तुथैव संस्तुथा बंधुर्द्वाभ्यामुपदधाति तस्योक्तो बं
धुः सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बंधुः ॥१५॥ अथ द्वियजुष
मुपदधाति । इंद्राग्नी ऽअकामयेताᳪं स्वर्गं लोकमियावेति तावेतामिष्ट
कामपश्यतां द्वियजुषमिमामेव तामुपादधातां तामुपधायास्यै प्रतिष्ठायै
स्वर्गं लोकमैतां तथैवैतद्यजमानो यद्द्वियजुषमुपदधाति येन रूपेणा
त्कर्म्म कृत्वेंद्राग्नी स्वर्गं लोकमैतां तेन रूपेण तत्कर्म्म कृत्वा स्वर्गं लोक
मयानीति सा यद्द्वियजुर्नाम द्वे ह्येते देवते ऽअपश्यतां द्वे एव द्वियजुषमु ६३

पदधाति यजमानो वै द्वियजुः ॥१६॥ तदाहुः । यदस्मा एव यजमानो यो
ऽसौ हिरण्मयः पुरुषोऽथ कतमदस्यैतद्रूपमिति दैवो वा ऽअस्य स
आत्मा मानुषोऽयं तद्यदसौ हिरण्मयो भवत्यमृतं वा ऽअस्य तद्रूपं देव
रूपममृतᳪं हिरण्यमथ यदियं मृदः कृता भवति मानुषᳪं ह्यस्य
तद्रूपᳪं ॥१७॥ स यदमूं पूर्वामुपदध्यात् । नेमामपराᳪं ह्यात्क्रि प्रेत्य
स्माल्लोकाद्यजमानः प्रेयादथ यदिमामपराᳪं तु च्छिदुर्देवास्य दमानु
षᳪं रूपं तदस्यैतदपराᳪं न च्छितथो ह्यनेनात्मनास्सर्वमायुरेति ॥१८॥

हे३

हस्ति० ६४

समनन्तरमुपदध्यात॥ नेद्धैतं दैवमात्मानमनुप्रजानीयादथ यदनन्तरमुप
दधाति यो हैतं दैवमात्मानमनुप्रजानाति तामनंतर्हितां द्वैष्टकाया
उपदधाति पशवो वै द्वैष्टका यजमानं तत्पशुषु प्रतिष्ठापयति॥१९
॥तदाहुः कथमस्यैतावात्मानौ प्राणेन संततावव्यवच्छिन्नौ भवत इति
प्राणो वै स्वयमातृण्णा प्राणो द्वैष्टका यजमानो हियज्जुः स यदनंत
र्हितां स्वयमातृण्णायै द्वैष्टकामुपदधाति प्राणेनैव तत्प्राणं सं
तनोति संदधात्यथ यदनंतर्हितां द्वैष्टकायै हियज्जुषमुपदधाति ६४

प्राणो वै द्वैष्टका यजमानो हियज्जुरेवमु हास्यैतावात्मानौ प्राणेन सं
ततावव्यवच्छिन्नौ भवतः॥२०॥ यास्ते अग्ने सूर्ये रुचः। या वो देवाः सू
र्ये रुचः इति रुचं रुचमित्यग्न एतत्त्वं वै रुगग्न एतत्त्वमेवास्मिन्नेतद्दधा
ति द्वाभ्यामुपदधाति तस्योक्तो बन्धुरथो द्वयं ह्येवैतद्रूपं सद्यापश्च
सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः॥२१॥ अथ रेतःसिचा
उपदधाति॥ इमौ वै लोकौ रेतःसिचाविमावेव लोकौ रेतःसिचौ तद्
तौ वा अयमूर्ध्व इह रेतः सिंचति समर्थं सामुत्र वृष्टिर्भवति तामसावमु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह स्त्रि०
६५

तोह्युष्टिंतदिमाऽअन्तरेण प्रजाः प्रजायन्ते तस्मादिमौ लोकौ रेतःसिचौ ॥२२
॥ विराड्ज्योतिरधारयदिति। अयं वै लोको विराड्ढ्यऽइममग्निंज्योतिर्द्धार
यति स्वराड्ज्योतिरधारयदित्यसौ वै लोकः स्वराड्ढ्यसावादित्यंज्योतिर्द्धा
रयति विराड्ढ्वेमौ लोकौ स्वराड्ढ्वनन्तरुपदधाति नानाह्यमौ लोकौ स
कृत्सादयति समानं तत्करोति तस्मादुह्यानयोर्लोकयो रेतःसमायति
॥२३॥ एकेवं रेतःसिचाऽउपदधाति। आंडौ वै रेतःसिचौह्यस्यांडौभ्येव
तःसऽएव रेतःसिंचति विराड्ज्योतिरधारयत्स्वराड्ज्योतिरधारयदिति ६५

विराड्ढ्वेमावांडौ स्वराड्ढ्वेतौ वैतज्ज्योतिर्द्धारयतो रेतऽएव प्रजातिमेवना
नोपदधाति नानाह्यमावांडौ सकृत्सादयति समानं तत्करोति तस्मात्समा
नसंबंधनौ तेऽअनंतर्हिते ह्यियजुषऽउपदधाति यजमानो वै ह्यियजुरनं
र्हितो तद्यजमानादांडौ दधाति ॥२४॥ अथ विश्वज्योतिषमुपदधाति। अ
ग्निर्वै प्रथमा विश्वज्योतिरग्निर्ह्येवास्मिंल्लोके विश्वंज्योतिरग्निमेवैत
दुपदधाति तामनंतर्हितां रेतःसिच्यामुपदधातीमौ वै लोकौ रेतःसि
चावनंतर्हितं तदाभ्यां लोकाभ्यामग्निंदधात्यंतरेणोपदधात्यंतरेण ह्य

ह स्ति०
६६

मोलोकावग्निः॥२५॥अथविश्वज्योतिषमुपदधाति।प्रजावैविश्वंज्योति
ःप्रजाह्येवविश्वंज्योतिःप्रजननमेवैतदुपदधातितामनंतर्हितांरेतः
सिच्यामुपदधात्यंडोवैरेतःसिग्वायुनंतर्हितांतदंडात्प्रजातिंदधा
त्यंतरेवोपदधात्यंतरेवह्यंडात्प्रजाःप्रजायंते॥२६॥प्रजापतिष्ट्वासाद
यत्वितिप्रजापतिर्ह्येतांप्रथमांचितिमपश्यत्पृष्ठेपृथिव्याज्योतिष्मतीमि
तिपृष्ठेह्ययंपृथिव्यैज्योतिष्मानग्निः॥२७॥विश्वस्मैप्राणायापानाय
व्यानायेतिप्राणोवैविश्वंज्योतिःसर्वस्माऽउवाऽएतस्मैप्राणोविश्वंज्यो ६६

तिर्यच्छतिसर्वंज्योतिर्यच्छेत्येतदग्निष्टेधिपतिरित्यग्निमेवास्याऽअधिपतिंक
रोतिसादयित्वासूददोहसाधिवदतितस्योक्तोबंधुः॥२८॥अथर्तव्येऽउप
दधाति।ऋतवऽएतेयदृतव्येऽऋतूनेवैतदुपदधातिमधुश्चमाधवश्चवा
संतिकावृतूऽइतिनामनीऽएनयोरेतेनामभ्यामेवैनेऽएतदुपदधातिद्वे
ऽइष्टकेभवतोद्वौहिमासावृतुःसकृत्सादयत्येकंतदृतुंकरोति॥२९॥
तद्यदेतेऽअत्रोपदधाति।संवत्सरऽएषोऽग्निरिमऽउलोकाःसंवत्सरस्तस्य
यमेवलोकःप्रथमाचितिरयमस्यलोकोवसंतऽऋतुस्तद्यदेतेऽअ

त्रोपदधाति यद्देवास्यैतेऽत्रा १

दस्ति० त्मनस्तदस्मिन्नेतत्सुतिदधाति तस्मादेतेऽत्रोपदधाति॥२०॥यद्वेवैतेऽत्रो
६७ पदधाति प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सर उ प्रजापतिस्तस्य प्रतिष्ठैव प्रथमा चि
तिः प्रतिष्ठाऽअस्य वसंतऽऋतुस्तद्यदेतेऽत्रोपदधाति यद्देवास्यैतेऽत्रा
त्मनस्तदस्मिन्नेतत्सुतिदधाति तस्मादेतेऽत्रोपदधाति तेऽअनंतर्हिते वि ६७
श्वज्योतिष उपदधाति प्रजा वै विश्वज्योतिरनंतर्हितास्तत्प्रजाऽऋतुभ्यो
दधाति तस्मात्प्रजाऽऋतूनेवानुप्रजायंत ऋतुभिर्ह्येवाग्नेर्मृतऽसंपु
जपंत्वृतुभिर्जातं॥२२॥अथाषाढामुपदधाति इयं वाऽअषाढेमामेवै

तदुपदधाति तां सर्वाह्णऽउपदधाति प्रथमा हीयमसृज्यत॥२२॥सा
षदषाढा नाम देवाश्चासुराश्चोभये प्राजापत्याऽअस्पर्धंत ते देवाऽ
एतामिष्टकामपश्यन्नषाढामिमामेव तामुपादधत तामुपधायासु
रान्सपत्नान्भ्रातृव्यानस्मात्सर्वस्मादसहंत यदसहंत तस्मादषाढा त
थो एवैतद्यजमानऽएतामुपधाय द्विषंतं भ्रातृव्यमस्मात्सर्वस्मात्स
हते॥२३॥यद्वेवाषाढामुपदधाति॥वाग्वाऽअषाढा वाचैव तद्देवा
ऽअसुरान्सपत्नान्भ्रातृव्यानस्मात्सर्वस्मादसहंत तथैवैतद्यजमा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हस्लि० ६८ नोद्घाचैवृष्टिषुतंत्रात्व्यमस्मात्सर्वस्मात्स्हतेध्रुवमेवतद्देवाऽउपाद
धततथैवैतद्यजमानोध्रुवमेवोपधत्ते॥३४॥सेयुंवामभृत।प्राणावैवा
मंयद्धिकिंचप्राणायंतत्सर्वंविमत्त्रितेनेयुंवामभृद्धाग्घुत्वेवुवामभृत्य
णावैवामंवाचिवैप्राणेन्योन्नंधीयतेतस्माद्वाग्वामभृत॥३५॥तऽएते ६८
सर्वेप्राणाअदधादा।तांपुरस्तादुपदधातिपुरस्तात्प्राणांदधातित
स्मादिमेपुरस्तात्प्राणास्तान्नानुपयाअनुष्कत्येष्टकयापुरस्तात्स्वयमुप
दध्यादेतस्यांचितौनैत्प्राणानेपिदधानीति॥३६॥बृहस्पत्याःपुंवपर

स्तादुपदधाति।अन्नंवाऽआपोनपिहितावाऽअन्नेनप्राणास्तामुनंतद्दिता
स्तत्वयान्यास्तुपदधात्यन्नमतद्वाचंप्रतिष्ठापयतिसेयंवाग्यत्तप्रतिष्ठि
तावदति॥३७॥तदाहुः।कस्माद्वृत्तिस्वज्योतिर्ह्यागिषाद्वाथकस्मादुत्तरे
णार्तव्येऽउपदधातीतिसंवत्सरोवाऽऋतव्येसंवत्सरेणतत्प्रजाभ्योवाच
मंतर्दधातितस्मात्संवत्सरवेलायांप्रजावाचंप्रवदंति॥३८॥अषाढासि
सहमानेति।असहंतस्येतयादेवाऽअसुरांस्सहस्वरातीःसहस्वपृत
नायतऽइतियथैवयजुस्तथाबंधुःसहस्वतीयमिसामाजिवेतिसा

सु २

र्वै सहस्रꣳ सर्ववीर्या सिसामा जित्वेत्येतस्माद्यित्वास्तु ददोह साधिवदति
तस्या को बंधुः॥३९॥ तदाहुः। कस्मादग्निश्चयमात्वर्मन्याऽइष्टका ऽउप
६७ धीयंते प्राच्य ऽएता ऽइति द्वौ वै योनी ऽइति ब्रूयाद्देवयोनिरन्यो मनुष्ययो
निरन्यः प्राचीनप्रजननादेवाः प्रतीचीनप्रजननामनुष्यास्तद्यदेताः
प्राचीरुपदधाति देवयोनेरेवैतद्यजमानं प्रजनयति॥४०॥ ब्राह्मणं॥ ६७
२॥ तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥ कंडिका॥८५॥ अध्यायः॥ कूर्म्ममुपद
धाति। रसो वै कूर्म्मो रसमेवैतदुपदधाति यो वै स ऽएषां लोकानामप्सु प्र

विद्धानां पराङ्सोत्यक्षरत्स ऽएष कूर्म्मस्तमेवैतदुपदधाति यावानु
वै रसस्तावानात्मा स ऽएष ऽइम ऽएव लोकाः॥१॥ तस्य यदधरं कपालं
। अयꣳ स लोकस्तत्प्रतिष्ठितमिव भवति प्रतिष्ठित ऽइव ह्ययं लोको
ऽथ यदुत्तरꣳ सा द्यौस्तद्व्यवगृहीतांतमिव भवति व्यवगृहीतांतेव हि
द्यौरथ यदंतरा तदंतरिक्षꣳ स ऽएष ऽइम ऽएव लोका ऽइमानेवैत
ल्लोकानुपदधाति॥२॥ तमभ्यनक्ति। दध्ना मधुना घृतेन दधि हैवास्य
लोकस्य रूपं घृतमंतरिक्षस्य मध्वमुष्य स्वेनैवैनमेतद्रूपेण सम

ह्यियत्यथोदधिद्धेवास्यलोकस्यरसोह्येतमंतरिक्षस्यमधुमुष्यस्वैनैवैन
मेतद्रसेनसमर्द्धयति ॥३॥ मधुवाताऽऋतायतऽइति। त्रांवैदेवतामृग
न्पृत्क्रामांसुजुःसेवदेवतासुक्ष्णोदेवतातद्यजुस्तुद्धैतन्मधुवेघृत्रिचो
रसोवैमधुरसमेवास्मिन्नेतद्दधातिगायत्रीभिस्त्रिस्तुभिस्तस्योक्तोबं
धुः ॥४॥ सयःकूर्म्मोनाम। एतद्वैरूपंकृत्वाप्रजापतिःप्रजाऽअसृजत
यदसृजताकरोत्तद्यदकरोत्तस्मात्कूर्म्मः कश्यपोवैकूर्म्मस्तस्माद
हुःसर्वाःप्रजाःकाश्यप्यऽइति ॥५॥ सयःसकूर्म्मोसौसऽआदित्यः। अमु

ह्रस्ति० ९० ९०

मेवैतदादित्यमुपदधातितंपुरस्तात्प्रत्यंचमुपदधात्यमुंतदादित्यंपुरस्ता
त्प्रत्यंचंदधातितस्मादसावादित्यःपुरस्तात्प्रत्यङ्ङीयतेदक्षिणतोषाढा
यैह्येषावैकूर्म्मोयोषाषाढादक्षिणतोवैह्येषायोषामुपधत्तेरत्निमात्रे
मात्राद्धिह्येषायोषामुपधत्तेसैषासर्वासामिष्टकानांमहिषीयदषाढै
तस्येदक्षिणतःसंस्थासर्वासामिष्टकानांदक्षिणतोभवति ॥६॥ अथहैवकू
र्म्ममुपदधाति। प्राणोवैकूर्म्मःप्राणोह्यीमाःसर्वाःप्रजाःकरोतिप्राणमे
वैतदुपदधातितंपुरस्तात्प्रत्यंचमुपदधातिपुरस्तात्तत्प्रत्यंचंप्राणंद

ह्स्त्रि० ७२

धातितस्मात्पुरस्तात्प्रत्यङ्प्राणोधीयतेपुरुषमन्यावृत्तंसृज्यमानेतस्मात्प्राणं
दधातिदक्षिणतोषाढायैप्राणोवैकस्मिंश्चागषाढाप्राणोवैषाचोद्धषाप्रा
णोमिथुनम्॥७॥ब्राह्मणं॥४२००॥अपांगम्भन्सीदेतिपतङ्गापांगम्भिष्ठेमत्रे
घृतपत्नपतिमात्वास्तुवोऽग्निताप्सीन्मास्निर्वैश्वानरऽइतिमेवत्वास्तुवोऽहे
ईमीन्मोऽअग्निर्वैश्वानरऽइत्येतदुच्छिन्नपत्राःप्रजाऽअनुवीक्स्वेती ७२
न्माविसर्वाःप्रजाआऽइमाऽइष्टकास्ताऽअरिष्टाऽअनार्त्तोऽअनुवीक्स्वे
२ मा त्येतदुक्त्वादिव्यावृष्टिःसचतामितिअथैवैनंदिव्यावृष्टिरक्षसचेतेवमे

तदाह॥८॥अथैनमेजयति।प्रोक्षुदोऽसमस्वपक्ष्वगोनितामेवैत्रय
ःसमुद्राःस्वर्गालोकास्तानेषक्रम्नन्दित्वात्रसटंससपापांपतिर्दूष
नऽइष्टकानामित्यपाठंस्वषपतिर्दूषनऽइष्टकानांपुरीषंवसानःस्व
कृतस्यलोकऽइतिपशवोवैपुरीषंपशुत्वसानःस्वकृतस्यलोकऽइत्ये
तत्तत्रगच्छयत्रपूर्वेपरेताऽइतितत्रगच्छयत्रैतेनपूर्वेकर्मणोपुरित्येतन्
॥९॥महीद्यौःपृथिवीचनऽइति।महतीद्यौःपृथिवीचनऽइत्येतदिमं
यज्ञंमिमिक्षतामितीमंयज्ञमवतामित्येतत्पिपृतांनोभरीमभिरितिबि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दस्ति०
७२

ह्वतान्नोऽनुरीमनिरित्येतद्यावापृथिव्योरन्नमयोपदधाति[illegible]
[illegible]द्यावापृथिवी हि कूर्मः॥१०॥त्रिभिरुपदधाति॥त्रि
यऽइमेलोकाऽअथो त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैन
मेतदुपदधाति त्रिभिरन्यमक्तितत्सहस्याक्षोबंधुरवकाऽअधस्ताङ्गव
त्यवकाऽउपरिष्टादापोवाऽअवकाऽअप्स्वेवैनमेतन्मध्यतो दधाति सा ७२
दयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बंधुः॥११॥अथोलूखलमुस
लेऽउपदधाति।विष्णुरकामयतान्नादः स्यामिति सऽएतेऽइष्टकेऽअप

श्यदुलूखलमुसलेतेऽउपाधत्त तेऽउपधायान्नादोऽभवत्तथैवैतद्यजमा
नोऽयदुलूखलमुसलेऽउपदधाति येन रूपेण यत्कर्म कृत्वा विष्णुरन्ना
दोऽभवत्तेन रूपेण तत्कर्म कृत्वान्नादोऽसानीति तदेतत्सर्वमन्नं यदुलू
खलमुसलेऽउलूखलमुसलाभ्यां ह्येवान्नं क्रियतऽउलूखलमुस
लाभ्यामद्यते॥१४॥ते रेतःसिचोर्वेलयोपदधाति पृष्टयो वै रेतःसिचौ म
ध्यमु पृष्टीनामध्यतऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधात्युत्तरेऽउत्तरमेवास्मादेत
दन्नं दधात्यरत्निमात्रेऽरत्निमात्राद्ध्यन्नमद्यते॥१५॥प्रादेशमात्रे भवतः।

द्स्त्रि०
७२

प्रादेशमात्रोवैगर्भोविष्णुरन्नमेतदात्मसंमितमेवास्मिन्नेतदन्नंदधातियदु
वाऽआत्मसंमितमन्नंतदवतितन्नहिनस्तियद्भूयोहिनस्तितद्यत्कनी
योनतदवति॥१४॥औदुंबरेभवतः।ऊर्ग्वैरसऽउदुंबरऊर्जमेवास्मि
न्नेतद्रसंदधात्यथोसर्वेऽएतेवनस्पतयोयदुदुंबरएतौउपदधत्सर्वान्वि
नस्पतीनुपदधातिरेतःसिचोर्वेलयेमेवैरेतःसिचावनयोस्तद्वनस्प
तीन्दधातितस्मादनयोर्वनस्पतयश्चतुःस्रक्तिभवतिचतस्रोवैदिशः
सर्वासुतद्दिक्षुवनस्पतीन्दधातितस्मात्सर्वासुदिक्षुवनस्पतयोम ७२

ध्येसंगृहीतेनवसुलूखलरूपतायै॥१५॥स्वहैवोलूखलमुसलेऽउपदधा
ति।प्रजापतेर्विस्रस्तात्प्राणोमध्यतऽउदचिक्रमिषत्तमन्नेनागृह्णात्तस्मा
त्प्राणोन्नेनगृहीतोयोह्येवान्नमत्तिसप्राणितीति॥१६॥प्राणेगृहीते।अस्मा
दन्नमुदचिक्रमिषत्तंप्राणेनागृह्णात्तस्मात्प्राणेनान्नंगृहीतंयोह्येवप्रा
णितिसोन्नमत्ति॥१७॥एतयोरन्नयोर्गृहीतयोरस्मादूर्गुदचिक्रमि
षत्तामेताभ्यामुभाभ्यामगृह्णात्तस्मादेताभ्यामुभाभ्यामूर्ग्गृहीतायो
ह्येवान्नमत्तिसप्राणितितमूर्जयति॥१८॥ऊर्जिगृहीतायामस्माद्

म

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तेऽन्नेऽनुदचिक्रमिषतांतेऽऊर्ज्जारित्क्लात्तस्मादेतेऽन्नेऽऊर्ज्जारिही
इस्त्रि० तेस्युंस्त्वैवोर्ज्जीयतिसप्राणितिसोन्नमत्ति॥१९॥तान्येतान्यन्योन्येनगृ
७४ हीतानि।तान्यन्योन्येनगृहीत्वात्मन्नापादयंदेततदेतदन्नंप्रपद्यमानंसृ
वेदेवाऽअनुप्रापद्यंतात्रजीवनंदृष्टदंसर्वं॥२०॥तदेषश्लोकोन्वा
क्तः॥तद्धैसप्राणेनवदितितद्धिसप्राणेनवन्महाश्चत्वाप्रजापतिरितिम ९४
हाह्सितदन्नवद्यदेनमेतेदेवाःप्रापद्यंतचुज्ञोक्षुजिष्णाबिल्वेतिप्रा
णावैचुज्ञोत्रक्षुजिष्णाऽएतस्सर्वंविल्वेत्येतद्यत्प्राणान्प्राणयत्सुरीत्या

त्मावैप्रयद्दैप्राणान्प्राणयंत्तस्मात्प्राणादेवाऽअथयत्प्रजापतिःप्राणायत्त
स्मात्प्रजापतिःप्राणोयोवैसप्राणऽएषास्मागायत्र्यथयत्तदन्नमेषसविसु
ईवताथसासोगेषसऽउदुंबरः॥२१॥सोब्रवीत्॥अयंवावमासर्वस्मात्पा
प्मनऽउदत्ताषीदितियदब्रवीदुदत्ताषीन्मेतितस्मादुदुंत्तरऽऊदुंत्तरोह
वैतमुदुंबरऽइत्याचक्षतेपरोक्षंपरोक्षकामाहिदेवाऽउरूमेकरदिति
तस्मादुरूकरमुरूकरंहवैतदुलूखलमित्याचक्षतेपरोक्षंपरोक्ष
कामाहिदेवाःसेषासर्वेषांप्राणानांयोनिर्यदुलूखलंशिरोवैप्राण

हस्ति० १५

नांयोनिः॥२२॥तस्मात्प्रादेशमात्रं भवति। प्रादेशमात्रमिव हि शिरश्चतुःस्रक्ति
भवति चतुःस्रक्तीव हि शिरो मध्ये संगृहीतं भवति मध्ये संगृहीतमिव हि
शिरः॥२३॥ तमत्र देवाः समस्कुर्वन्॥ तदस्मिन्नेतत्सर्वमध्यतो दधुः प्राण
मूत्रमूर्जं तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति रेतःसिचोर्वेलया पृष्ठ्ययोर्वै रेतःसि
चोर्मध्यम पृष्ठ्ययोर्मध्यत एवास्मिन्नेतत्सर्वं दधाति॥२४॥ द्वि [illegible] कूर्मो
णि पश्यतेति। स्वीर्यं वै कर्म विष्णोर्वीर्याणि पश्यतेत्येतद्यतो व्रतानि प
स्पशाऽइत्यन्नं वै व्रतं यतोऽन्नं स्यापशायाश्चक्रऽइत्येतदिंद्रस्य युज्यः

श्लो० १५

सखेतीन्द्रस्य ह्येष युज्यः सखा द्विदेवत्ययोपदधाति हि स्युलूखलमु
सलेसरुश्चादयति समाने तत्करोति समानं ह्येतदन्नमेव सादयि
त्वा स्तुदद्दोहस्याधिवदति तस्योक्तो बंधुः॥२५॥ अथोलूखलमुपदधाति
योनिर्वाऽउलूखलं योनिमेवैतदुपदधाति तां तूलूखलऽउपदध्यात्यंतरे
दंवाऽउलूखलं वह्हे किंचास्याऽऊर्द्धमंतरिक्षमेव तन्मध्यं वाऽअंतरि
क्षं मध्यतस्तद्योनिं दधाति तस्मात्सर्वेषां भूतानां मध्यतो योनिरपि वनस्प
तीनां॥२६॥ स हैवोलूखलमुपदधाति। सो वै स प्रजापतिर्योऽस्त्रयं स तेषा

॥श्री॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हस्ति०
९६

मारवे मेवैलोकाऽउखेमेलोकाःप्रजापतिस्तामुत्तरखलऽउपदधातितदे
नमेतस्मिंस्सर्वस्मिन्प्रतिष्ठापयति प्राणेन्नऽऊर्द्ध्वंथोऽएतस्माद्देवेनमेतस्मा
द्यस्मादनेतर्हितंदधाति॥२७॥अथोपशयांपिष्ट्वालोकन्नाउखांरू॥
त्वाउरस्तादुखायाऽउपनिवपत्येषहैतस्यैलोकस्तथोहास्यैषानंतरिता
भवति॥२८॥तदाहुः॥कथमस्यैषापक्काश्रृतोपहिताभवतीतियदेव
यजुष्कृतानेनाथोयद्वैकिंचैतमग्निंवैश्वानरमुपनिगच्छतितत्तदेवा
तस्यपक्वंश्रृतमुपहितंभवति॥२९॥ध्रुवासिधरुणेति।तस्यासौबंधु ९६

श्रीरूद्रादिवा०

रितोजज्ञेप्रथमम्भेभ्योयोनिभ्योऽअधिजातवेदाऽइत्येतेभ्योहियोनि
भ्यःप्रथमंजातवेदाऽअजायतसगायत्र्यात्रिष्टुभानुष्टुभाचदेवेभ्यो
हव्यंवहतुप्रजानन्नित्येतैर्वाऽएषछंदोभिर्देवेभ्योहव्यंवहतिप्रजानन्॥ नि
३०॥इषेरायेरमस्वसहसेद्युम्नऽऊर्जेऽअपत्यायेत्येतस्मैसर्वस्मैर
मस्वेत्येतत्सम्राडसिस्वराडसीतिसम्राड्ढ्येषस्वराड्ढ्यासारस्वतौत्वा
त्सौप्रावतामितिमनोवैसरस्वान्वाक्सरस्वत्येतौसारस्वताऽउत्सौतौ
त्वाप्रावतामित्येतद्वाभ्यामुपदधातितस्यासौबंधुरथोऽयथ्ङंत्वै

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तद्रूपंकृत्वाएअसमादपित्वास्तदहोस्माद्विवदतितस्योक्तोबंधुः॥२२॥
अथैनामनिजुहोति॥एतद्वाअस्यामेतत्सर्वंरेतःसिक्तंभवतिसिकता
स्तदेतदनिकरोतितस्माद्योनौरेतःसिक्तमनिक्रियतआज्येनजुहोति
स्रुवेणस्वाहाकारेणद्वाभ्यामाग्नेयीभ्यांगायत्रीभ्यांतस्योक्तोबंधुः॥२३
॥अग्नेशुक्रादियेतवंशुक्राद्विद्वेवक्तमानितिशुक्रवतीभ्यामिदमेवै
तद्योनौरेतोशुनक्तितस्माद्योनौरेतोशुक्लंननिष्पद्यते॥२४॥सयद्विसं
वत्सरेहुतःस्यात्।अथानिजुहुयात्सर्वंवैतद्यत्संवत्सरेहुतःसर्वंतद्यद

निजुहोत्यथयद्यसंवत्सरेहुतःस्यादुपैवतिष्ठेतासर्वंवैतद्यदसंवत्सरहु
तोसर्वंतद्यदुपतिष्ठतेनित्वेवजुहुयात्॥२४॥पशुरेषयदग्निःसोत्रैवसर्वः
कृत्स्नःसंस्कृतस्तस्यावाअप्राणाःस्वयमातृण्णाश्रोणीद्वियजुःपृष्ठयोरेत
ःसिचौकीकसाविश्वज्योतिःककुदमृतव्याश्रीवाअषाढाशिरःकूर्मो
ऽयेकूर्मेप्राणास्थेग्रीवास्त्रप्राणास्तेते॥२५॥तंवाएतं॥इतऊर्ध्वंप्राञ्चंचिनो
त्यसौवाआदित्यएषोग्निरमुंतदादित्यमितऊर्ध्वंप्राञ्चंदधातितस्मा
दसावादित्यइतऊर्ध्वःप्राङ्ध्रियते॥२६॥अथैनंप्रसव्यावर्त्तय

तेथै

इष्टि० ७८

ति॥ अमुं तदादित्यं प्रसलव्यावर्त्तयति तस्मादसावादित्य इमांल्लोकान्प्र
सलव्यनुपर्य्येति॥३७॥ उदरमुखा। योनिरुलूखलमुत्तरो खाया भवत्यधस्
मुलूखलमुत्तरं ह्युदरमधरा योनिः शिश्नं मुसलं तद्दक्षिणमिव भवति द
क्षिणमिव हि शिश्नं तद्दक्षिणत उपदधाति दक्षिणतो वै वृषा योषामुपशेतेथ
दुपशोः संस्कृतस्यान्नं तद्वेष्टका तस्य वा एतस्योत्तरोर्ध उदाहिततरो
भवति पशुरेष यदग्निस्तस्मात्पशोः स्वहितस्योत्तरः कुक्षिरुन्नततरो भ
वति॥३८॥ ब्राह्मणं॥१॥ पशुशीर्षाण्युपदधाति पशवो वै पशुशीर्षाणि ७८

श्रु २

पशूनेवैतदुपदधाति तान्युखायामुपदधातीमे वै लोका उखा पशवः पशु
शीर्षाण्येष्वेवैतल्लोकेषु पशून्दधाति तस्मादिम एषु लोकेषु पशवः॥१॥ यद्वे
वोखायां। योनिर्वा उखा पशवः पशुशीर्षाणि योनौ तत्पशून्प्रतिष्ठापय
ति तस्मादद्यमानाः पशवो न क्षीयन्ते योनौ ह्येनान्प्रतिष्ठापयति॥२॥ यद्वे
पच्यमानाः व पशुशीर्षाण्युपदधाति। या वै ताः श्रिय एतानि तानि पशुशीर्षाण्यथ यान्ये
तानि कुसिन्धान्येतास्ताः संचितय इष्टकास्ताः पञ्चचितय इमे ते लोका
स्त्रय एत इमे लोका एषा सोखा तद्यदुखायां पशुशीर्षाण्युपदधात्ये

६ स्त्रि० तेरेवतच्छीर्षाणिरेतान्निकुम्भीन्निसंदधाति॥३॥तांस्तुरस्तात्प्रतीच उपद
७९ धाति।एतद्वैप्रजापतिःपशूनालिप्सत त आलिप्स्यमाना उदवि
क्रमिषंस्तान्प्राणेषुसमदृंहत्तान्प्राणेषुसंदृह्यपुरस्तात्प्रतीच आ
त्मन्नधत्त॥४॥तद्वा एतत्क्रियते।यद्देवा अकुर्वन्निदंन्वस्मात्तेपशवो
नोत्क्रमिषंतीतिसत्वेतत्करोतियद्देवा अकुर्वंस्तत्करवाणीतितथोप्रा ७९
णेष्वेवैनानेतत्संदृह्यपुरस्तात्प्रतीच आत्मन्धत्ते॥५॥सयद्वेवपशुशीर्षा
ण्युपदधाति॥प्रजापतिर्वा इदमग्र आसीदेक एवसोकामयतान्नं

सृजेयप्रजायेयेतिसप्राणेभ्य एवाधिपशून्निरमिमीतमनसःपुरुषंचक्षु
षोश्वंप्राणाद्गां॥श्रोत्रादविंवाचोजंतद्यदेनान्प्राणेभ्योधिनिरमि
मीततस्मादाहुःप्राणाःपशव इतिमनोवैप्राणानांप्रथमंतद्यन्मन
सःपुरुषंनिरमिमीततस्मादाहुःपुरुषःप्रथमःपशूनांवीर्यवत्तम
इतिमनोवैसर्वेप्राणामनसिहिसर्वेप्राणाःप्रतिष्ठितास्तद्यन्मनसः
पुरुषंनिरमिमीततस्मादाहुःपुरुषःसर्वेपशव इतिपुरुषस्यह्ये
वैतेसर्वेभवंति॥६॥तदेतदन्नंसृष्टं।पुरस्तात्प्रत्यगात्मन्नधत्ततस्मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह स्नि०
८०

ह्यः कस्मात्त्वं स्वज्ञते उरस्तादेवैनत्प्रत्यगात्मन्धत्ते तद्या उखायामुदरं
वा उखोदरे तदन्नं दधाति ॥७॥ अथैष हिरण्यशकलान्प्रत्यस्यति । प्रा
णा वै हिरण्यं स्थवा एतेभ्यः पशुभ्यः संज्ञप्यमानेभ्यः एव प्राणा उत्क्रा
मंति तद्यद्धिरण्यशकलान्प्रत्यस्यति प्राणानेवैष्वेतद्दधाति ॥८॥ सप्त प्र
त्यस्यति सप्त वै शीर्षन्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधात्यथ यदि पंच पशवः स्यु
ःपंचैव कृत्वः सप्त सप्त प्रत्यस्येत्पंच वा एतान्पशूनुपदधाति सप्त सप्त वा
ऽएकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्वेषु प्राणान्दधाति ॥९॥ तद्धैके पिंय ८०

ह्येकः पशुर्भवति पंचैव कृत्वः सप्त सप्त प्रत्यस्यति पंच वा एतान्पशूनुपद
धाति सप्त सप्त वा एकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्वेषु प्राणान्दधाऽ इ
ति न तथा कुर्यादेतस्मिन्वै पशौ सर्वेषां पशूनां रूपं तद्यदेतस्मिन्प्रत्य
स्यति तदेवैषु सर्वेषु प्राणान्दधाति ॥१०॥ मुखे प्रथमं प्रत्यस्यति । सम्यु
क्स्रवंति सरितो न धेनाः इत्यन्नं वै धेनास्तदिदं सम्यङ्मुखमभिसंस्र
वत्यंतर्हृदा मनसा पूयमाना इत्यतद्वै हृदयेन मनसान्नं पूतं भ
ऽकर्तुस्तस्य घृतस्य धारा अभिचाकशीमीति आ एवैतस्मिन्नस्या वाजे

हस्त्रि० ८२

तीह्येषज्वलतिता ऽ एतदाह हिरण्मयो वै तस्मो मध्ये । अग्ने रितिरु ऽ एवैष पुद्दिर
ण्मयः पुरुषस्तमेतदाह ॥२१॥ ऋचे त्वेतीह । प्राणो वा ऽ ऋक्प्राणेन ह्युर्ची
ति रुचे त्वेतीह प्राणो वै रुक्प्राणेन हि रोचते भ्यो प्राणाय हीदं सर्वं रोचते
भासे त्वेतीह ज्योतिषे त्वेतीह भास्वतीहीमे ज्योतिष्मती चक्षुषा ऽ अन्नादिदं वि द्वि ४
श्वस्य जगतः प्रजायिनमग्नेर्वैश्वानरस्य चेतीह अग्निर्ज्योतिषा ज्योतिष्मान्रु ८१
क्मो वर्चसा वर्चस्वानितीह विश्ववतीन्याह्विश्वदि दिशः श्रोत्रं ॥२२॥ अइप
०५० ॥ अथ पुरुषशीर्षमुद्धत्य मध्य ऽ एवैनदेतज्जुहस्वदा ऽ अस्मि

हस्वाय त्वेति सर्वं वै सहस्रं सर्वस्यै तामि सर्वस्मै त्वेत्येतत् ॥२३॥ अ ऽ१
थैनामुपदधाति । पुरुषं प्रथमं पुरुषं तच्छीर्षण्यादधाति मध्ये पुरु
षमन्तित इतरान्पशून्पुरुषं तत्पशूनां मध्यतो न्यादधाति तस्मात्पु
रुष ऽ एव पशूनां मध्यतो ॥२४॥ अश्वं चाविचोत्तरतः । एतस्यां तद्दिश्ये
तौ पशू दधाति तस्मादेतस्यां दिश्येतौ पशू भूयिष्ठौ ॥२५॥ गां चाजं च द
क्षिणतः । एतस्यां तद्दिश्येतौ पशू दधाति तस्मादेतस्यां दिश्येतौ पशू भू
यिष्ठौ ॥२६॥ पयसि पुरुषमुपदधाति । पशवो वै पयो यजमानं तत्पशु

षु

द्विति०
८२

प्रतिष्ठापयत्यादित्यंगर्भंपयसासमङ्ग्धीत्यादित्योवाऽएषगर्भोविश्वरूप
स्तंपयसासमङ्ग्धीत्येतत्सहस्रस्यप्रतिमांविश्वरूपमितिविश्वरूपोवैसहस्र
स्यप्रतिमाविश्वरूपस्येवसहस्रंभवतिपरिवृङ्ग्धिहरसामाभिमंस्थाः
इतिपरिवृङ्ग्ध्यर्चिषामैनंहिंसीरित्येतच्छतायुषंकृणुहिचीयमा
नऽइतिशतायुषंतत्पशूनांहिंस्रातांश्चकरोतितस्मात्स्वरूपएवपशूनांहिंस्रा
तात्सुः॥२७॥अथोत्तरतोऽश्वं।वातस्यध्राजिमितिवातस्यवाऽएषध्राजिर्य
दश्वोवरुणस्यनाभिमितिवारुणोह्यश्वोऽश्वंजज्ञानंसरिरस्यमध्य ८२

इत्यापोवैसरिरमप्सुजातऽउवाऽअश्वःशिशुंनदीनांहरिमद्रिबुध्नमिति
गिरिर्वाऽअद्रिर्गिरिबुध्नाऽउवाऽआपोऽग्नेमाहिंसीःपरमेव्योमन्नितीमेवै
लोकाःपरमेव्योमेषुलोकेष्वेनंमाहिंसीरित्येतत्॥२८॥अथदक्षिण
तोगां।अजस्रमिन्दुमरुषमितिसोमोवाऽइन्दुःसदैषसोमोऽजस्रोऽरुषो
हिरण्यमितिनत्रीरमित्येतदग्निमीडेपूर्वचित्तिंनमोभिरित्याग्नेयोवैगौ
ःपूर्वचित्तिमितिप्राञ्चंह्यग्निमुद्धरन्तिप्राञ्चमुपचरन्तिसपर्वभिर्ऋतुशः
ःकल्पमानऽइतिसंवत्सरोवैचीयतेतदेषपर्वभिर्ऋतुशःकल्पतेगांमा

हस्ति०
८३

हिꣳसीरदितिं विराजमिति विराड्वै गौरन्नं वै विराडन्नमु गौः ॥१९॥ अ
थोत्तरतो विं वरूत्रीं त्वष्टुर्वरुणस्य नाभिमिति वारुणी च हि त्वाष्ट्री चा
विरविं जज्ञानाꣳ रजसः परस्मादिति श्रोत्रं वै परꣳ रजो दिशो वै श्रोत्रं दि
शः परꣳ रजो महीꣳ साहस्रीमसुरस्य मायामिति महतीꣳ साहस्रीमसु
रस्य मायामित्येतदग्ने मा हिꣳसीः परमे व्योमन्निति इमे वै लोकाः परमं व्यो
मेषु लोकेष्वेनं मा हिꣳसीरित्येतत् ॥२०॥ अथ दक्षिणतो ऽजं । यो ऽअग्नि
रग्नेरध्यजायतेत्यग्निर्वाऽएषो ऽग्नेरध्यजायत शोकात्पृथिव्याऽउत वा ८३

दिवस्परीति स हि प्रजापतेः शोकादजायत तद्दिवश्च पृथिव्यैव शोकादः
जायत येन प्रजा विश्वकर्मा जजानेति वाग्वाऽअजो वाचो वै प्रजा वि
श्वकर्मा जजान तमग्ने हेडः परि ते वृणक्त्विति तथैवं बधुस्तथा बुध्वः॥
२१॥ त एते पशवः । तान्नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसा
धिवदति नाना ह्येते पशवः ॥२२॥ अथ पुरुषशीर्षमभिजुहोति । आ
ज तिर्वै स यज्ञः पुरुषं तत्पशूनां यज्ञियं करोति तस्मात्पुरुष एव पश्व
नां यजते ॥२३॥ स हैवेनदभिजुहोति । शीर्षस्व हि वीर्यं दधात्याज्येन जु

२ त्रि०
८४

ष्टोतिवृत्स्तोमोवाऽआज्यंशीर्षंवैवृत्स्तोमःशीर्षमेवास्मिन्नेतद्दधातिस्रुवेणच्छ
घावैस्रुवःशीर्षंवैच्छन्दाःशीर्षमेवास्मिन्नेतद्दधातिस्वाहाकारेणच्छन्दावै
स्वाहाकारःशीर्षंवैच्छन्दाःशीर्षमेवास्मिन्नेतद्दधातित्रिवृत्स्तोमात्रिवृत्स्तोमोवैत्रि
वृच्छीर्षंत्रिवृत्स्तोमःशीर्षंत्रिवृच्छीर्षेणैवास्मिन्नेतच्छीर्षंदधाति॥२४॥सर्वा
ऽअर्द्धर्चमनुद्रुत्यस्वाहाकरोति।अस्थिवाऽऋगिदंतच्छीर्षकपालंवि
ष्वाप्यसुदिदमन्तरतःशीर्ष्णःशीर्षंतदस्मिन्दधाति॥२५॥अथोत्तरमर्द्ध
र्चमनुद्रुत्यस्वाहाकरोतिइदंतच्छीर्षकपालंसंधायसुदिदमुपरि ८४

ष्टाच्छीर्ष्णःशीर्षंतदस्मिन्दधाति॥२६॥चित्रंदेवानामुदगादनीकमिति।असौवा
आदित्यएषभुरुपस्तदेतच्चित्रंदेवानामुदेत्यनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्या
ग्नेरित्युभयेषांहैतद्देवमनुष्याणांचक्षुराप्राद्यावापृथिवीऽअन्तरिक्ष
मितिस्थसवाऽएषऽइमांल्लोकानापूरयतिसूर्यऽआत्माजगतस्तस्थुषश्चेत्य
ऽस्यसर्वस्यात्माजगच्चतिष्ठति॥२७॥अथोस्वर्गैरुपतिष्ठते
।एतद्वैतान्प्रजापतिःपश्वन्आलिप्सततऽआलिप्समानाअशोचंस्ते
षांरेतैस्वगैःशुचंपाप्मानमपाहंस्तथैवैषामयमेतदेतैःस्वगैःशुचं

हस्ति०
८५
३४

पाप्मानमुपहंति॥२८॥तद्धैके।उखायामेवैतान्पशूनुपदधति तस्यतस्य शुचमुत्सृ
जंतिनेच्छुचंपाप्मानमभ्युपदधामहाऽइतितेहतेशुचंपाप्मानमभ्युपदध
तियाऽहिसर्वस्यशुचमुत्सृजंतितामुत्तरेणसहोपदधति॥२९॥विपरिक्रा
मन्त्वेकः उपतिष्ठंतेऽकस्मैऽशुचमुत्सृजामःऽइतितेहतेशुचंपाप्मानम
भ्युधंस्रुष्टौत्वेतेनकर्मणोत्सृष्टाभ्युशुचमुत्सृजंति॥३०॥ब्राह्मणेनैवाग्निमु
ऋद्धेताइमेवैलोकाऽएषोग्निरेभ्यस्तल्लोकेभ्योबहिर्द्धाशुचंदधातिबहि
र्वेदीयंवैवेदिरस्यैतबहिर्द्धाशुचंदधात्युदक्षिणबन्तेतस्मादिहदिक्षपेतेपश्

८५

वस्तद्युत्रैतेपशवस्तोद्वैसतच्छुचंदधाति॥३१॥पुरुषस्यप्रथममुत्सृजति
तद्धिरुध्रुस्तुपदधतीमंमाहिंसीर्द्विपादंपशुमितिद्विपाद्वाऽएषप
शुर्यत्पुरुषस्तंमाहिंसीरित्येतत्सहस्राक्षोमेधायचीयमानःऽइतिहिर
ण्यशाकलैर्वाऽएषसहस्राक्षोमेधायेत्सुन्नायेत्येतन्मयुंपशुमेधमपेन्तुष
स्वेतिकिंपुरुषोवैमयुःकिंपुरुषमरण्येतुषस्वेत्येतत्तेनचिन्वानस्तन्वान्
मोदेत्यात्मावैतनूस्तेनचिन्वानःस्वात्मानंसंस्कुरुष्वेत्येतन्मयुंतेशुगृ
च्छत्वयंद्विष्मस्तंतेशुगृच्छत्वितितन्मयौचशुचंदधातियंचद्वेष्टितस्मिंश्च॥३२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥अथ शुश्रूषस्यो॥ इमंमा हिंसीरेकशफं पशुमित्युक्तशफो वाऽएष पशुश्छिंद्
ष्वस्तं मा हिंसीरित्येतत्कनिक्रदं वाजिनं वाजिनेष्विति कनिक्रदो वाऽ
एषु वाज्युवाजिनेष्व गौरमारण्यमनु ते दिशामीति तदस्मै गौरमारण्यम
नुदिशाति तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदेति तेन चिन्वानः आत्मानं संस्कुरु
ष्वेत्येतद्गौरं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्विति तद्गौरे स्वस्य शुचं दधाति तं
च द्विष्टि तस्मिंश्च ॥३३॥ अथ गो॥ इमं साहस्रं शतधारमुत्समिति साहस्र
स्रो वाऽएष शतधार उत्सो यद्गौर्व्यच्यमानं सरिरस्य मध्य इतीमे वै लोकाः

सरिरमुपजीव्यमानमेषु लोकेष्वित्येतद्घृतं दुहानामदितिं जनायेति घृतं
वाऽएषा दुहेऽदितिर्जनाय द्रुहेऽग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्निति इमे वै लोकाः परमं
व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिंसीरित्येतद्गवयमारण्यमनु ते दिशामीति तद
स्मै गवयमारण्यमनुदिशाति तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदेति तेन चिन्वानः
आत्मानं संस्कुरुष्वेत्येतद्गवयं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्विति
गवये च शुचं दधाति यं च द्विष्टि तस्मिंश्च ॥३४॥ अथाविः॥ इममूर्णायुमि
त्यूर्णावलमित्येतद्वरुणस्य नाभिमिति वारुणो ह्यविस्त्वचं पशूनां द्वि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ह स्ति०
८७

पदां चतुष्पदामित्यन्नं येषां द्वे पशूनां तु द्विपदां चतुष्पदां च त्वष्टुः प्र
जानां प्रथमं जनित्रमित्येतद्वै त्वष्टा प्रथमं रूपं विकरोत्यग्ने मा हिंसीः
परमे व्योमन्निति त्रयो वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिंसीरित्येतदु
ष्ट्रमारण्यमनु ते दिशामीति तदुष्ट्रमारण्यमनुदिशति तेन चिन्वा
नस्तन्वो निषीदेति तेन चिन्वान आत्मानं संस्कुरुष्वेत्येतदुष्ट्रं ते शुगृच्छ
तु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्विति तदुष्ट्रे च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥
५ ॥ अथाजस्य ॥ अजो ह्यग्नेरजनिष्ट शोकादिति यद्वै प्रजापतेः शोका ८७

ष्पा

दजायत तदग्नेः शोकादजायत सो अपश्यत्पूर्वं जनितारमग्र इति प्रजापति
र्वै जनिता सो अपश्यत्प्रजापतिमग्र इत्येतत्तेन देवा देवतामग्रमायन्निति
वा उ अजो वाचो वै देवा देवतामग्रमायंस्तेन रोहमायन्नुपमेध्यास
इति स्वर्गो वै लोको रोहस्तेन स्वर्गं लोकमायन्नुपमेध्यास इत्येतच्छरभमा
रण्यमनु ते दिशामीति तच्छरभमारण्यमनुदिशति तेन चिन्वानस्तन्वो
निषीदेति तेन चिन्वान आत्मानं संस्कुरुष्वेत्येतच्छरभं ते शुगृच्छतु यं
द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्विति तच्छरभे च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥ ६

श॰ब्रा॰
८८

प ऋ नाꣳ स्रुचं पाप्मान मपा स्तृणुर ते पुंच प्राबोन्न वेस्तु
तदाह्नः। यां वेतत्प्रजापतिरेतेषां ऽ पतः उत्क्रो तमेधाः ऽ अमेध्या ऽ अयज्ञिया
स्तेषां ब्राह्मणो नाश्नीयाद्यानेतस्यां दिशि दधाति तस्मादेतस्यां दिशि पर्ज्ञु
न्यो न वृश्चिको भुत्रेते नु वेति॥३७॥ प्रत्युत्या मिम्रुपतिष्ठते। प तद्या ऽ एत दय
थायथं करोति यदस्यो सामि चितेव द्विर्बद्धोति तस्माऽ पुवैत न्निह्नुते द्वि
ꣳसापाः ऽ आप्रुक्या मुय ऽ पुवैत न्निह्नुते गायत्र्या गायत्रो ऽ मिर्यावान ग्नि।
र्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मा ऽ पतं न्निह्नुते निरुक्तया सर्वं वाऽ निरु
क्तꣳ सर्वेणैवास्मा ऽ एतं न्निह्नुते विश्ववत्यै तद्वास्य प्रियं धाम यद्य विश्व ८८

ऽ इति षड्विज्ञात ऽ इदꣳ सर्वमुखुव ततस्माद्य विश्व॥३८॥ त्वं य विश्वदा ऽ स्य
प ऽ इति। युज मानो वै दाश्वान् हुं पाहीति मनुष्या वै नु रः श्रृणुधी गिर ऽ इति
श्रृणु न ऽ इमा ꣳ स्तुतिमित्येतदु स्वातो कुम्तत्मनेति प्रजा वै तोकꣳ रक्षा
प्रजां चात्मानं चेत्येतत्॥३९॥ आसुस्थाग्निं जघुनेन स्वयमातृण्णां परी
त्यापस्याऽ उपदधाति। आप ऽ यमा मुद पुस्याऽ अथवा ऽ पतेभ्यः पशुभ्यऽ आ
प ऽ उत्क्रोता नवं तितद्युदपुस्याऽ उ ' पदधात्येष वै तत्पशुष्वपो दधात्यन
तर्हिताः पशुभ्य ऽ उपदधात्यन्नं तर्हितास्तत्पशुभ्योऽपो दधाति पंचपंचोपद

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह स्नि०
८७
म

ध्मातिपुं वृत्रो वै तेषु पशवः सर्वत उपदधाति सर्वत एवैष्वेतद्वीर्यं दधाति ॥४०॥ त
ह्याः पंचदशाऽष्टौ ॥ ता अपस्या वज्रो वा आपो वज्रः पंचदशस्तस्माद्येना
पोत्यपेव तत्र पाप्मानं घ्नंति वज्रो हैवनस्यास्य पाप्मानमपहंति तस्माद्
धूतुपा ह तो वृजेदयमेव वज्रः पाप्मानमपहनदिति ॥४१॥ अथ पाःपंचोत्त
रा: ॥ तांश्छंदस्याः पशवो वै छंदांस्यन्नं पशवोऽन्नमु पशोर्मांसमथ वा
ऽएतेभ्यः पशुभ्यो मांसान्युत्क्रोतानि न्नवंति तद्युछंदस्या उपदधात्येव ८७
वैतत्पशुषु मांसानि दधात्यनंतर्हिताः पशुभ्य उपदधात्यनंतर्हितानि

ध्यं,१

तत्पशुभ्यो मांसानि दधात्यंतरा अपस्यानुदेति बाह्याश्छंदस्या अंतरा
ह्यापो बाह्यानि मांसानि ॥४२॥ तदाहुः । यदिमा आप एतानि मांसा
न्यथ क्व त्वक् लोमेत्यन्नं वा अपश्चो त्वगन्नं लोम तद्युछंदस्या उपदधाति
सेनपशोस्त्वक्लस्नो प्राथो पुन्यमन्ये खापामज लोमानि तानि लोमानि
वाको रदानुवदहराणि पशुशीर्षाणि बाह्यानि हि लोमान्यंतर आत्मा बा
ह्यान्तरेणाबदीतरेणेति तस्माद्धशांडिल्यः सर्वानेतुव यंकस्या न्यशंकुस्तु
मी ॥४३॥ अथ द्वेनापस्या उपदधाति प्रजापतेर्हि स्तस्तादाप आय

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्त्रा स्थिता स्युर्विशाद्यद्विशात्तस्माद्धिष्ठाति स्ता ऽअस्याङ्गुलिभ्यो ऽध्यस्तवं
न्नेतो वा ऽअङ्गुलयो ततऽएवास्मान्ना ऽआप। आपन्न॥४४॥सम्राःसप्रज्ञाप
तिर्वास्त्र ऽस्मत। अयमेवसयोयमग्निश्चायतेथस्मा ऽअस्मान्ना ऽआप ऽआ
यन्नेता स्ता ऽअपस्यास्त्वद्युदेतु ऽउपदधातिद्वा एवास्मान्ना ऽआप ऽआयं
स्ता ऽअस्मिन्नेतत्सुतिदधाति तस्मादेता ऽअत्रोपदधाति॥४५॥अपां त्वे ८०
मं सादयामीति। वायुर्वा ऽअपामेमयद्धा स्यैवेषु ऽइतश्चेतश्च ब्रात्यथा
पो यं तिष्ठायो ता ऽऽसादयति॥४६॥अपां त्वोद्यं सादयामीति। ओषध
यो वा ऽअपामोद्मन्नत्र ह्याप ऽउंद्रुत्य स्तिष्ठंति तदोषधयो ऽज्ञायंत ऽओष
धिषु ता ऽऽसादयति॥४७॥अपां त्वा भस्मन् सादयामीति। अभ्रं वा ऽअपां
भस्माभ्रे ता ऽऽसादयति॥४८॥अपां त्वा ज्योतिषि सादयामीति। विद्युद्वा ऽ
अपां ज्योतिः। विद्युति ता ऽऽसादयति॥४९॥अपां त्वायने सादयामीति
।इयं वा ऽअपामयनं। अस्यां ह्यापो यंत्यस्यां ता ऽऽसादयति तद्या ऽअ
स्यैतेभ्यो रूपेभ्य ऽआप ऽआयंस्ता ऽअस्मिन्नेतत्सुतिदधात्यथो ऽएतान्ये
वास्मिन्नेतद्रूपाणि दधाति॥५०॥अर्णवे त्वा सदने सादयामीति॥प्रा

तं

हस्ति० णो वाऽअग्निर्वै प्राणेनैतं सादयति ॥५१॥ समुद्रे त्वा सदने सादयामी
८२ ति । मनो वै समुद्रो मनसो वै समुद्राद्वाचाभ्र्या देवास्त्रयीं विद्यां नि
रखनंस्तदेष श्लोकोऽभ्युक्तो ये समुद्रान्निरखनन्देवास्तीक्ष्णाभिरभ्रि
भिः । सुदेवोऽअद्य तद्विद्याद्यत्र निर्वपणं दधुरिति मनः समुद्रो वा
क्तीक्ष्णाऽभ्रिस्त्रयी विद्या निर्वपणमेतदेष श्लोकोऽभ्युक्तो मनस्येतं ८२
सादयति ॥५२॥ सरिरे त्वा सदने सादयामीति । वाग्वै सरिरं वाच्येतं
सादयति ॥५३॥ अपां त्वा क्षये सादयामीति । वृष्टिर्वाऽअपां क्षयस्तं

त्र हि सर्वे देवा आपः क्षियन्ति तस्मादिवैतं सादयति ॥५४॥ अपां त्वा सधिषि सा
दयामीति । श्रोत्रं वाऽअपां सधिः श्रोत्रे तं सादयति तद्धाऽअस्यैतेभ्यो
रूपेभ्यऽआपऽआयंस्ताऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यथोऽएतान्येवास्मि
न्नेतद्रूपाणि दधाति ॥५५॥ अपां त्वा सदने सादयामीति । द्यौर्वाऽअपां
सदनं दिवि ह्यापः सन्ना दिवि तं सादयति ॥५६॥ अपां त्वा सधस्थे
सादयामीति । अन्तरिक्षं वाऽअपां सधस्थमन्तरिक्षे तं सादयति ॥५७॥
अपां त्वा योनौ सादयामीति । समुद्रो वाऽअपां योनिः समुद्रे तं सादय

ति॥५८॥अपांत्वापुरीषेसादयामीति।सिकतावाऽअपांपुरीषंसिकता
ह स्ति० ८२ सुतातुंसादयति॥५९॥अपांत्वापाथसिसादयामीति।अन्नंवाऽअपांपा
थोन्नेनैतांसादयतितद्याऽअस्यैतेभ्योरूपेभ्यऽआपऽआयंस्ताऽअस्मि
न्नेतस्तुतिदधात्युथोऽएतान्येवास्मिन्नेतद्रूपाणिदधाति॥६०॥गायत्रे
णत्वाछंदसासादयामि।त्रैष्टुभेनत्वाछंदसासादयामिजागतेनत्वाछंद
सासादयाम्यानुष्टुभेनत्वाछंदसासादयामिपाङ्क्तेनत्वाछंदसासादया
मीतितद्याऽअस्यैतेभ्यश्छंदोभ्यऽआपऽआयंस्ताऽअस्मिन्नेतस्तुति ८२

दधात्युथोऽए सिन्नेतच्छंदांसिदधाति॥६१॥ताऽएताऽअंगुलयः॥
ह स्ति० ८२ ताःसर्वतउप सर्वतोहीमाऽअंगुलयोतेष्टुपदधात्यंतेषुहीमाऽ
अंगुलयश्चतस्रोपदधातिचतस्रोहीमाऽअंगुलयःपूर्वपंचोपदधाति
पूर्वपंचहीमाऽअंगुलयोनानोपदधातिनानाहीमाऽअंगुलयःसकृत्
सादयतिसमानंतत्करोतितस्मात्समानसंबंधनाः॥६२॥ब्राह्मणं॥
॥१॥चतुर्थःप्रपाठकःसमाप्तः॥कंडिका१००॥अध्यायः॥इतिहस्ति
घटनामसप्तमंकांडंसमाप्तं॥हस्तिघटकांडेप्रपाठक॥४॥ ॥७॥ ॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२५२

प्र. १
१९

ब्राह्मणे॥२२॥एवं कांडे कंडिका॥२९

२व३॥३॥ ॥३॥ ॥१॥ ॥३॥

सुक्लि०
१०३

६२५ग१

जानी माहादे
वजी सीषरनी

जानीरामजी सरद प्रस्ते

सत कां १
वि ३॥

१११

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्रन्थांक 242

विषय वेद

क्रम सं. [illegible]

नाम [illegible] ([illegible])

कर्ता [illegible]

पत्र सं. १-२१४

वेष्टन सं.

आकार [illegible]

अक्षर सं. (पंक्ति) [illegible]

पंक्ति सं. (पृष्ठ) [illegible]

लिपि देवनागरी

आधार [illegible]

वि० विवरण पू०

१६, ६४

00C905 [illegible]

[illegible] ([illegible])

Indira Gandhi Nat[illegible]
Cen[illegible]

२५२

[redacted]

[illegible] सोभित र

[illegible] वेरु [illegible] हो

[illegible] निस्ता उ

रलिप [illegible] लिपि तरि

क [illegible] या का रनीगति उ

हनीन्मा लिनि रेज्ञानउ

मी [illegible] वती [illegible] य

नमन्तु य प्राने प [illegible] नि

न रर तीजि ताल

[redacted]कागि

श्रीनं

।।।=

।।।

=

२४६

ग्रहकांड

नकुरीप

१।।।

[redacted]

ोपो-नाडस

[redacted]

बादप

[redacted]

श्रीराम

श्रीराम

पंनाणें २१४

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥प्राणो ह वा अस्योपांशुः। व्यान उपांशुस
वन उदान एवान्तर्यामः॥१॥ अथ यस्मादुपांशुर्नाम। अंशुर्ह वै नाम
ग्रहः स प्रजापतिस्तस्यैष प्राणस्तद्यदस्यैष प्राणस्तस्मादुपां
शुर्नाम॥२॥ तं वा हि व्य विश्राङ्ह्णाति। परां वमेवास्मिन्नेतत्प्राणं
दधाति सोऽस्यायं पराङ् एव प्राणो निरद्वेति तमंशुभिः पावयति
पूतो सदिति षड्भिः पावयति षड्वा ऋतव ऋतुभिरेवैनमेतत्पा

वयति॥३॥ तद्यदुक्षैः यदंशुभिरुपांशुं पुनाति सर्वे सोमाः पवि
त्रपूता अथ केनास्यांशवः पूता भवन्तीति॥४॥ तानुपनिवप
ति यत्सोमायोदाम्यं ग्राममग्नाविति तस्मै तस्मै सोम सोमाय स्वाहे
ति तद्दस्य स्वाहाकारेणैवांशवः पूता भवन्ति स वै वा एष ग्रहः
सर्वेषां हि सवनानां रूपं॥५॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेषु

य.

रश्दस्येस्य आसंगाद्धिन यांवज्ञुंस्ते होचुः संस्थापयाम यद्गृहेय
दिनोस्तु रश्मिः सान्या सङ्घयुः संस्थितः एव नो यज्ञः स्यादिति दे॥
ते प्रातः सवन एवास्य सर्व्वं यज्ञं समस्थापयं स्तेतस्मिन्नेव ग्रहे
यजुष्टः प्रथमे स्तोत्रे सामतः प्रथमे शस्त्रे ऽ ऋक्तस्तेन संस्थि
तेनैवात ऊर्द्ध्वमहरेनाव रंखोरेषोप्यताहि तथैव यज्ञः संतिष्ठते २

एतस्मिन्नेव ग्रहे यजुष्टः प्रथमे स्तोत्रे सामतः प्रथमे शस्त्रे ऋक्तः
स्तेन संस्थितेनैवात ऊर्द्ध्वमहरेनव रांति॥७॥ स वा अष्टौ कृत्वोभि
षुणोति अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रं प्रातः सवनं प्रातः सवन
मेवैतत्क्रियते॥८॥ स गृह्णाति वाचस्पतये पवस्वेति प्राणो वै
वाचस्पतिः प्राण एष ग्रहस्तस्मादाह वाचस्पतये पवस्वेति

ग्र.
२ ग्रु

वृष्णो अंशुभ्यां गभस्तिपूत इति सोमो अंशुभ्यां ह्येनं पावय
ति तस्मादाह वृष्णो अंशुभ्यामिति गभस्तिपूत इति पाणी वै
गभस्ती पाणिभ्यां ह्येनं पावयति ॥९॥ अथैकादशकृत्वो
ऽभिषुणोति ॥ एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं माध्यंदिनं स
वनं माध्यंदिनमेवैतत्सवनं क्रियते ॥१०॥ संगृह्णाति देवो

देवेभ्यः पवस्वेति देवो ह्येष देवेभ्यः पवते येषां भागोऽसीति तेषा
मु ह्येष भागः ॥११॥ अथ द्वादशकृत्वोऽभिषुणोति द्वादशाक्ष
रा वै जगती जागतं तृतीयसवनं तृतीयसवनमेवैतत्क्रि
यते ॥१२॥ संगृह्णाति मधुमतीर्न इष स्कृधीति रसमेवा
स्मिन्नेतद्दधाति स्वदयत्येवैनमेतद्देवेभ्यस्तस्मादेवाह

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ

नयत्यैथयज्ञोहोतीयंस्थापयत्येवैनमेतत्॥१३॥अष्टा
वष्टौतुत्व्रः॥ब्रह्मवर्च्चसकामस्यात्रिवृणुयादित्याहुरष्टा
क्षरावैगायत्रीब्रह्मगायत्रीब्रह्मवर्च्चसीहैवभवति॥१४॥तत्र
त्वाविंशतिंस्तोत्रोत्रिवृतंभवति॥चतुर्विंशतिर्वैसंवत्सर
स्यार्द्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावा

स्य
नेवयज्ञोयावत्यमात्रातावंतमेवैतत्संस्थापयति॥१५॥
पंचपंचस्तुचः॥पशुकामस्यात्रिवृणुयादित्याहुः पांक्ताः
पशवः पशून्हैवावरुंधे पंचवाऋतवः संवत्सरस्य संव
त्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्य
स्यमात्रातावंतमेवैतत्संस्थापयति सोऽयमामांसे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

वेतरं त्वेव क्रियते ॥ २६ ॥ तं गृहीत्वा परिमार्ष्टि ॥ नेद्यमवस्योत
दिति तन्न सादयति प्राणो ह्येष तस्मादयमसन्नः प्राणः सं
चरति यदीत्वभिचरेदथैनं सादयेदमुष्य त्वा प्राणं सा
दयामीति तथा ह तस्मिन्न पुनरस्ति यन्नाद्भुत सृजति तेनो अ ५
स्य सुग्रहमानस्य ऽपाकावते ॥ २७ ॥ अथो अप्येवैनं दध्यात् ॥

अमुष्य त्वा प्राणमपि दधामीति तथा ह तस्मिन्न पुनरस्ति
यन्न सादयति तेनो प्राणान्न लोभयति ॥ २८ ॥ स वा अंतरे
व सं स्वाहेति करोति ॥ देवा ह वै बिभयांचक्रुर्यद्वै नः पुरेवा
स्य ग्रहस्य होमादसुररक्षसानीमं ग्रहं न हन्युरिति तमंत
रेव संतः स्वाहाकारेणाजुहवुस्तं हुतमेव संतमन्वाव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

जुहवुस्तथो एवैनमेष एतदंतरेव संस्वाहाकारेण जुहोति
तद्धुतमेव संतमग्नौ जुहोति ॥१९॥ अथोपनिष्क्रामति । उर्वंत
रिक्षमन्वेमीत्यंतरिक्षं वा अनु रक्षश्चरत्यमूलमुभयतः परि
च्छिन्नं यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः परिच्छिन्नोंतरिक्षमनुच
रत्यंतद्यजुर्ब्रह्म रक्षोहा स एतेन ब्रह्मणांतरिक्षमभयम ६

नाष्ट्रं कुरुते ॥२०॥ अथ वरं वृणीते । बलवद्ध वै देवा एतस्य य
ह स्म होमं प्रस्यंति तस्मा एतं वरं समर्द्धयंति क्षिप्रे न इमं
ग्रहं जुहवदिति तस्माद्वरं वृणीते ॥२१॥ स जुहोति । स्वां कृतो
सीति प्राणो वा अस्यैष ग्रहः स स्वयमेव कृतः स्वयंजातस्त
स्मादाह स्वांकृतोसीति विश्वेभ्य इंद्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

वेभ्य इति सर्व्वाभ्यो ह्येष प्रजाभ्यः स्वयं जातो मनस्त्वाह्वति
प्रजापतिर्व्वै मनः प्रजापतिष्ट्वाह्वयतामित्येवैतदाह स्वाहा त्वा
सुभव सूर्यायेति तदवरं स्वाहाकारं करोति परां देवतां
॥२२॥ अमुष्मिन्वा एतमहौषीद्य एष तपति सर्व्वं वा
एष तदेनं सर्व्वस्यैव परार्द्धं करोत्यथ यदवरां देवतां

यत्परं स्वाहाकारं स्यादु हैवामुष्मादादित्यात्परं तस्मा
दवरं स्वाहाकारं करोति परां देवतां ॥२३॥ अथ यद्धवोर्ध्वय
हमुन्मार्ष्टि परांवमेवास्मिन्नेतत्प्राणं दधात्यथ योऽवाने
न पाणिना मध्यमे परिधावुपमार्ष्टि परांवमेवास्मि
न्नेतत्प्राणं दधाति देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इति ॥२४॥ अमु

ग्रं

ष्मिर्वा एतं मंडले होषीत्स वा एष तपति तस्य ये रश्मयस्ते देवा म
रीचिपास्तानेवैतत्प्रीणाति त एनं देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभि
वहंति ॥२५॥ तस्य वा एतस्य ग्रहस्य । नानुवाक्यास्ति न याज्यात
मंत्रेण जुहोत्येतेनो हास्यैषानुवाक्यवान्भवत्येतेन याज्यवा
नं यथ बुद्धा निवरद्योस्याउं सुरास्निष्टः स्याह्वाक्रो वीरसिवाद्यः
न्य

स्सिवा तं उद्ध्याद्द्वाउं ग्रायस्मै चैडे तस्यैमुपरिस्नुता त्संग
न हतासौ फाडुतिस्य था ह वैतहन्यमानानामपधावदेवमेनो
न्निष्कू यमाणानाउं स्कंदति तथा ह तस्य नैव धावेनापधाव
*: स्य रिशिष्यते यस्माएवं करोति तउं सादयति प्राणायत्वे
स्य१ ति प्राणास्य यः ॥२६॥ दक्षिणार्द्धे हैके सादयंति एताउं

प्र.

ह्येषदिशामनुसंचरतीतितदुतथानुकर्षदिङ्मराड्डुएवैनं
सादयेन्नोह्येतुस्याश्राद्धतःकाबनपशुस्तितुं सादयति
आलोयस्वेतिश्रोलोःस्येस्यैषः॥२७॥अथापानं स्तुसवन
मादन्नेतन्नदत्सान्निन्नेपवित्रलोपस्पर्शतिषयाह्यङ्गिःप्र
रोक्रमेवंतद्यद्यंस्तुयास्मिष्टःस्यात्पात्नैवप्रधनंस्यो

दंवमुपनिपादयेद्व्यानायस्वेतिव्यानोह्यस्यैषः॥२८॥ब्राह्मणे ७७
प्राणोहवाअस्यापानःस्तुः॥व्यानऊपानं स्तुसवनेउदानए
वांतर्यामः॥१॥अथयुसमादंतर्यामोनामयोवैप्राणःस
उदानःस्मानंस्तमेवास्मिन्नेतत्परांवंप्राणांदधातिय
दुपांशुंगृह्णातितमेवास्मिन्नेतत्सत्पंवमुदानंदधा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्र

त्तियदंतर्यामं गृह्णाति सोऽस्यायमुदानोंऽतरात्मन्यतस्तद्यदस्यै
षोंऽतरात्मन्यतो यद्वैनेनेमाः प्रजा यतास्तस्मादंतर्यामो नाम
॥२॥ तमंतःपवित्राद्गृह्णाति प्रत्यंचमेवास्मिन्नेतदुदानं दधा
ति सोऽस्यायमुदानोंऽतरात्मन्हितस्त एतेनो हास्याप्युपांऽशु १
रंतःपवित्राद्गृहीतो भवति समानं ह्येतद्यदुपांऽशंतर्या

प्राण

४१ मौ प्राणोदानौ ह्येतेनो हैवास्यैषापीतरे ग्रहा एतेनाभिद्व
ति ॥३॥ अथ यस्मात्सोमं पवित्रेण पावयति । वृत्रो वै सोमः
तै२ स्वं पुरोहितं बृहस्पतिमुपस्यौ तस्मै पुनर्ददौ तेन सुं शशाम ।
तस्मिन्पुनर्ददुष्यासैवातिशिष्टा मनो यदीमं नं ब्रूलस्य
नायाभिदध्यौ ॥४॥ तं देवाः पवित्रेण पावयन् ॥ स मेध्यः

ग्र

शृतोदेवानांहविरन्नवत्तुष्ठाएवैनमेषएतत्पवित्रेण
पावयतिसमेध्यःशृतोदेवानांहविर्भवति॥५॥तद्यदुप
यामेनग्रहागृह्यंते।इयंवाअदितिस्तस्याअदःप्रायणी
यंहविरसावादित्यश्चरुस्तद्वैतत्परेवसुत्यायैसाहेयं
देवेषुसुत्यायामपित्वमीषुस्त्वेवमेपिप्रसुतोन्नाजगृहति॥ २२
॥६॥

125

तेहदेवाऊचुः।आदित्योयंदेवताभ्योयज्ञंस्त्वयैवग्रहाग्र
ह्यंतांदेवताभ्योहूयंतामितितथेतिसोस्याएषप्रसुते
भागः॥७॥तद्यदुपयामेनग्रहागृह्यंते॥इयंवाउपयाम
इयंवाइदमन्नाद्यमुपयच्छतिपशुभ्योमनुष्येभ्योवन
स्पतिभ्यःस्तोवाऊर्ध्वादेवादिविहिदेवाः॥८॥तद्यदुप

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्र॰

यामेनगृह्णाति॥तयैवतद्गृह्णातिसयद्योनौसादयतीयंवा
अस्यसर्वस्यैयोनिरस्यैवाइमाःप्रजाःप्रजाताः॥९॥तंवाएतौ
रेतोभूतंसोममह्लिडौबिभ्रतियद्वाअयोनौरेतःसिच्यते
प्रवैतन्मीयतेथयद्योनौसादयत्यस्यामेवतत्सादयति॥१०॥
प्राणोदानौहवाअस्यैतौग्रहौ॥तयोरुदितेन्यतरंजुहोत्य २

नुदितेन्यतरंप्राणोदानयोर्व्यावृत्त्यैप्राणोदानावेवैतद्व्याक
रोतितस्मादेतौसमानावेवसंतौनानेवावबुद्धेतेप्राणइति
चोदानइतिच॥११॥अहोरात्रेहवाअस्यैतौग्रहौ॥तयोरुदि
तेन्यतरंजुहोत्यनुदितेन्यतरमहोरात्रयोर्व्यावृत्त्याअहो
रात्रेएवैतद्व्याकरोति॥१२॥अहःसंतमुपांशुंतंरात्रौजु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

होत्युहरेवैतद्रात्रौदधातितस्मादपिसुतमिस्रायामुपैवकिं
चिन्नख्यायते॥१३॥ रात्रिंसंततमंतर्यामंतमुदितेजुहोतिरा
त्रिमेवैतदहंदधातितेनोहासावादित्यउद्यन्नेवेमाःप्रजा
नप्रदहतितेनेमाःप्रजास्त्राताः॥१४॥ अथातोगृह्णात्येव॥
उपयामगृहीतोसीत्यत्रउपयामस्यबंधुरंतर्यच्छमघव १३

न्पाहिसोममित्यंतोद्भोवैमघवानिंद्रोयज्ञस्यनेतातस्मादाहमघ
वन्पाहिसोममितिगोपायसोममित्येवैतदाहोरुष्य
रायएषोयजस्वेतिपशवोवैरायोगोपायपशूनित्येवैतदा
हेषोयजस्वेतिप्रजावाइषस्ताएवैतद्गोपायनुकाःकरोतितु
द्रमाःप्रजाप्रजायमानाअन्नेत्यस्त्राम्यंत्यश्चरंति॥१५॥ अंतस्त

चा॰ मि॰

द्यावापृथिव्यादधामि। अंतर्द्दधाम्युर्वंतरिक्षं। सजूर्देवेभि
रवरैः परैश्चेति तदेनं वैश्वदेवं करोति तं दैनेनेमाः प्राणाप
श्चादनुत्यश्चांतरिक्षमनुचरंति तेन वैश्वदेवो तयोमे मघ
वन्मादयस्वेतीन्द्रो वै मघवानिन्द्रो यज्ञस्य नेता तस्मादाह
मघवन्निति पथ्ययुदं तरं तारितिग्रहस्त्वा यं तस्त्वात्मं दध इत्येवै १५

तदाह॥१६॥ तं गृहीत्वा पुरिमार्ष्टि नेद्भवश्चोतदिति तन्न साद
यस्कदानो ह्यस्यैष तस्मादयं सन्न उदानः संचरति यदी
त्विन्निवुरद्यैनं सादयेदमुष्यत्वोदानं सादयामीति॥१७॥
सयद्युपांशुं सादयेत्॥ यद्येनं सादयेद्युपांशुं न
सादयेन्नैनं सादयेद्युपांशुमपिदध्यादप्यनं दध्या

ग्र·

यद्युपांशुमन्नापिदध्यान्नैनमपिदध्याद्युपांशोः कर्मत

स२ येतस्य[illegible]मानं ह्येतद्युपांशुं तर्यामौ प्राणोदानौ हि॥१९॥

२ब ता उ ह वरकाः नानैषुं त्राभ्यां जुहुति प्राणोदानौ वा अस्ये

तौ नानावीर्यौ प्राणोदानौ कुर्म इति वदंतस्तदु तथा न कुर्या

न्मोहयंति ह ते यजमानस्य प्राणोदानावपी न्वाएनं तल्लक्ष्मी २५

ज्जुहुयात्॥२१॥ स यद्धा उपांशुं मंत्रेण जुहोति। तद्देवास्यैष

पि मंत्रेण हुतो भवति किमु तत्र स्मा जुहुयाद्यस्मादुपांशुं ह्येतद्यु

दुपांशुं तर्यामौ प्राणोदानौ हि॥२०॥ स यत्तैनैवोपांशुं मं

त्रेण जुहोति। तेनैवैतं मंत्रेण जुहोति स्वांकृतोसि विश्वे

भ्य इंद्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यो मनस्त्वाष्टु स्वाहा त्वा सु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

नवसुखयित्वक्ष्णोघडुघोबंधुः॥२१॥ पृथक्त्वावां वंग्रहमव
माष्टि॥ इदं वाउपांस्तुं कृत्वोर्द्ध्वमुन्माष्टर्यात्रावां वमुवमा
ष्टि प्रत्यंचमेवास्मिन्नेतदुदानं दधाति॥२२॥ अथनीचा पाणि
ना॥ मध्यमं परिधीं प्रत्यगुपमाष्टी॥ इदं वाउपांस्तुं कृत्वोत्ता
नेन पाणिना मध्यमं परिधीं प्रागुपमाष्टर्यात्रनीचा पाणि २८

नामध्यमं परिधीं प्रत्यगुपमार्ष्टि प्रत्यंचमेवास्मिन्नेतदुदानं दधा
ति देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्यऽइति सोसावेव बंधुः॥२३॥ तं प्रत्याकृ
२८ म्य सीदयति उदानायत्वेत्युदानो ह्यस्यैषतानि वैसंस्पृष्टा
नि सादयति प्राणोदानानेवैतत्संस्यन्दयति प्राणोदानौ
सं दधाति॥२४॥ तानि वा ऋतनिग्रपमानानि रेरा। प्राहुती य
सवनात्तस्मादिमे मनुष्याः स्वपंति तानि पुनस्तृतीयसव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ब्र॰

नेप्रयुङ्क्तेतस्मादिमेमनुष्याःसुप्त्वाप्रबुध्यंतेतेनिशितास्थिरा
वराःयज्ञस्यैवैतद्विधामनुवयइवहवैयज्ञोविधीयतेतस्यापा
ंशुंतयोमावेवपस्हावात्मोपांशुस्सवनः॥२५॥तानिवाऋ
निग्यमानानिशेरेऋतीयसवनाज्जायतेयज्ञ एतिवैत
घ्नायतेतस्मादिमानिवयांसिविगृह्यपक्षाववायुवाना
निपतंतितानिपुनस्तृतीयसवनेप्रयुङ्क्तेतस्मादिमानिवया २७

निद्धि
ंसिसमासंपक्षावायुवानानिपतंतियज्ञस्यैवैतद्विधामनु॥२६॥
दयुंह्वाउपांशुः।प्राणोह्युपांशुरिमाउंह्येवप्राणान्नाव्नि
प्राणात्यसावेवांतयोमउदानोह्यंतर्यामोमुंह्येवलोकमुदनं
तैनमुदनित्यंतरिक्षमेवोपांशुसवनोव्यानोह्युपांशुसव
नोंतरिक्षंह्येवव्यनंनमिव्यनिति॥२७॥ब्राह्मणं॥२॥ब्राग्रवा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

अस्यैंद्रवायवः।एतद्वध्यात्ममिंद्रो हयत्र वृत्राय वज्रं प्रजहा
र सोबलीयान्मन्यमानोनास्तृषीतीविबिभ्यंनिलयांचक्रेतद्देवा
पिदेवा अपन्यलयंत॥१॥तेहदेवाऊचुः॥नवैहतंवृत्रंविद्मन
जीवᳬंहंतनएकोवेतुयदिहतोवावृत्रोजीवतिवेति॥२॥तेवा
युमब्रुवन्।अयंवैवायुर्योयंपवतेवायोत्वमिदंविद्धियदिह २९

तोवावृत्रोजीवतिवात्वंवैनआशिष्ठोसियदिजीविष्यतित्वमेव
क्षिप्रंपुनरागमिष्यसीति॥३॥सहोवाच।किंमेततःस्यादितिप्र
थमवषट्कारएवतेसोमस्यराज्ञइतितथेतिप्रेयायवायुरैद्धतं
वृत्रᳬंसहोवाचहतोवृत्रोयद्धतेकुर्यातत्कुरुतेति॥४॥ते
देवाअभ्यसृज्यंत।यथावित्तिंवेक्ष्यमाणाएवᳬंसयमेको
लभतसएकदेवत्योनवघ्वासद्विदेवत्योयंबहवःसलभ

देवत्यस्त्वद्यदेनंपात्रैर्व्यगृह्णततस्माद्ग्रहानाम॥५॥सएषा
मापूयत्तासएनांकुत्सः पूतिरन्विववौसनालमाद्गुत्याऽआसना
लंमन्यद्वाय॥६॥तेदेवाव्वायुमब्रुवन्।वायविमंनोव्विवाहीस
न्नः स्वदयेतिसहोवाचकिंमेततःस्यादितित्वय्येवैतानिपात्रा
णिपात्रवद्वीरन्नितितत्रेतिहोवाचयूयंतुमेसम्पवातेति॥७॥
तस्मैदेवाः।यावन्मात्रमिवगंधस्यापजघ्नुस्तंपशुषुदधुःस २६

एषपशुषुकुणपगंधस्तस्मात्कुणपगंधान्नापिगृह्णीतसोमस्य
हैषराज्ञोगंधः॥८॥नोएवनिष्ठीवेत्तस्माद्यद्यप्यासक्तइव
मन्येतान्निवातंपरीयात्क्षीद्वैसोमःपाप्मायक्ष्मः सयथाश्रे
यस्यायतिपापीयान्प्रत्यवरोहेदेवंह्यस्माद्यक्ष्मःप्रत्यवरोह
ति॥९॥अथेतरंवायुर्व्यवाततदस्यैषन्नतोलमाद्गुत्याऽआसा

त्र·

लंनह्यायतस्मादेतानिनानादेवत्यानिसंतिवायव्यानीत्या
चक्षतेसोस्यैषप्रथमवषट्कारस्यसोमस्यराज्ञएतान्नुएने
नपात्राण्याचक्षते॥१०॥इंद्रोहवाईक्षांचक्रे।वायुर्वैनोस्यव
हस्यत्वपिष्ठभाग्यस्यप्रथमवषट्कारस्यसोमस्यराज्ञएता
न्युएनेनपात्राण्याचक्षतेहंतास्मिन्नपित्वमिच्छाइति॥११॥ख २०

होवाचवायवामास्मिन्ग्रहेभजोतिकिंततःस्यादितिनिरुक्तमेव
२ दि वाग्वदेतिनिरुक्तंवेद्वायुदेदाचाभजाम्येतिततएषऐंद्रवायवो
ग्रहोभवद्वायव्योहैवततःपुरा॥१२॥सइंद्रोब्रवीत्।अर्द्धमेस्य
ग्रहस्येतितुरीयमेवतइतिवायुरर्द्धमेवमइतीइस्तुरीयमे
वतइतिवायुः॥१३॥अर्द्धं॰१ तोप्रजापतिप्रतिप्रश्नमेयतुः॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सुप्रजापतिर्ग्रहं द्वेधा वकारसहोवाचेदं वायो स्त्वियथस्तु नरं द्वे
द्वेधा वकारसहोवाचेदं वायोरितीदं तवेतीडं तुरीयमेवज्ञाज
यो वकारयद्वेवतुर्थेतन्तुरीयं ततएवऐंद्रन्तुरीयाग्रहोज्जवत्॥
रवा॥ तस्य वारतस्य ग्रहस्याद्धुरारुवो वायव्ये वपूर्वैद्वाय
व्युत्तराद्व अनुवाक्ये वायव्ये वपूर्वैद्वायव्युत्तरा द्वौ प्रेषौ २१

वायव्य एव पूर्वैरैंद्रवायव उत्तरो द्वौ याज्ये वायव्यै वपूर्वैद्वाय
व्युत्तरैवमेवनं तुरीयं तुरीयमेवज्ञाउ यो वकारा॥१५॥ सहो
वाच वा तुरीयं तुरीयं वेन्मामुब्रीन्नउस्तुरीयमेव ताहि वाङ्गिरु
क्तं वदिष्यतीति तदेतत्तुरीयं वाचो निरुक्तं यन्मनुष्या वद
न्त्यथैतत्तुरीयं वाचो निरुक्तं यत्पशवो वदंत्यथैतत्तुरीयं वा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

वोनिरुक्तं वद्यात् ७ स्ति वृदंत्यथैतन्नुरीयं वावोनिरुक्तं यदि
दंष्ट्रुत्सुं वरीरूपं वदति॥१६॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तं। वद्या
रिद्वाकुरिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः॥ गु
हात्रीणि निहिता नेंगयंति तुरीयं वाचो मनुष्या वदंतीति॥१७॥
अथातो गृह्णात्येव॥ आ वायो भूषशुचिपा उप नः सहस्रं ते २२

नर

नियुतो विश्ववार। उपो ते अंधो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे
पूर्वपेयं वायवे त्वेति॥१८॥ अथापगृह्य पुनरुपयति॥ इंद्रवायू ५५
इमे सुता उप प्रयोभिरागतं इंदवो वामुशंति हि। उपयाम गृ
हीतोसि वायव इंद्रवायुभ्यां त्वैष ते योनिः सजोषोभ्यां त्वेति
सादयति स यदाह सजोषोभ्यां त्वेति यो वै वायुः स इंद्रो य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

शु॰

रेद्रः स वायुस्तस्मादाहैष तेयोनिः सद्योषोन्यां वेति ॥१९॥ ब्राह्मणं ॥३॥
क्रतूदक्षौ ह वा अस्य मित्रावरुणौ एतन्न्वध्यात्मं स यदेव
मनसा कामयत इदं मे स्यादिदं कुर्वीयेति स एव क्रतुरथ
यदस्मै तत्समृध्यते स दक्षो मित्र एव क्रतुर्वरुणो दक्षो
ब्रह्मैव मित्रः क्षत्रं वरुणोऽभिगन्तैव ब्रह्म कर्त्ता क्षत्रियः ॥१॥ २२

तेहैते अग्रे नानेवासतुः । ब्रह्म च क्षत्रं च ततः शशाकैव ब्रह्म
मित्र ऋते क्षत्राद्वरुणात्स्थातुं ॥२॥ न क्षत्रं वरुणः ऋते ब्रह्म
णो मित्राद्यद्ध किं च वरुणः कर्म चक्रेऽप्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण
न हैवास्मै तत्समानृधे ॥३॥ स क्षत्रं वरुणः । ब्रह्म मित्रमुप
मंत्रयां चक्र उप मावर्त्तस्व संसृजावहै पुरस्त्वा करवै त्व

ग्र॰

स स्ततः कर्म करवाणीति तथेति तौ समसृज्येतां तत एष मैत्रा
वरुणो ग्रहो ऽभवत् ॥४॥ स एव पुरोधा ॥ तस्मान्न ब्राह्मणः स
र्वस्येव क्षत्रियस्य पुरोधां कामयेत सं ह्येतौ सृजेते सुकृ
तं च दुष्कृतं च नो एव क्षत्रियः सर्वमिव ब्राह्मणं पुरोदधीत
सं ह्येवैतौ सृजेते सुकृतं च दुष्कृतं च स यत्ततो वरुणः कर्म २४

चक्रे प्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण सं हैवास्मै तदानृधे ॥५॥ तत्त्वदु
वक्लृप्तमेव । यद्ब्राह्मणो राजन्यः स्याद्यद्यु राजानं लभेत समृ २
द्धं तदेतद्ध्वेवानवक्लृप्तं यत्क्षत्रियो ब्राह्मणो न वै यद्धकिंच
कर्म कुरुते प्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण न हैवास्मै तत्समृध्यते
तस्मादु क्षत्रियेण कर्म करिष्यमाणेनोपसर्तव्य एव ब्राह्म

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र०

णः सुखꣳहैवास्मै तद्ब्रह्म प्रसूतं कर्म्म भवति ॥६॥ अथातो ग्रहाणामे
व ॥ अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोम ऋतावृधा ॥ ममेदिह श्रुत
ꣳहवं ॥ उपयामगृहीतोसि मित्रावरुणाभ्यां त्वेति ॥७॥ तद्यदेष
साश्रीणाति । तद्यदेष साश्रीणाति वृत्रो वै सोम आसीत्तं य
त्र देवा अघ्नंस्तन्मित्रमब्रुवंस्त्वमपि हꣳसीति स न चकमे स २५

र्वस्य वा अहं मित्रमस्मि न मित्रꣳ सन्नमित्रो भविष्यामीति
तं वै त्वा यज्ञादन्तरेष्याम इत्यहमपि हन्मीति होवाच तस्मात्प
शवोपाक्रामन्मित्रꣳ सन्नमित्रोभूदिति स पशुभिर्व्यार्ध्यत
तमेतद्देवाः पशुभिः समार्द्धयन्यदेष साश्रीणास्तथोएवै
नमेष एतत्पशुभिः समर्द्धयति यदेष साश्रीणाति ॥८॥ तद्दा

लि: २

ग्र·

दुः शास्त्रद्धनैव दक्षवकमेहं कुमितितह्युदेवात्रपयस्तन्मित्रस्य
सोम एव वरुणस्य तस्मात्पयसा श्रीणाति॥५॥ सश्रीणाति
रायुाब्वयुंससवाुंसामदेमहव्युनदेवाम्रुवसेनगाव:।
तांधेनुंमित्रावरुणायुवुञ्जोविश्वाहाधत्तमुनपस्फुरंतीमे
षुतेयोनिर्ऋतायुर्न्यांत्वेतिसादयतिसयदाहऋतायुर्न्यांत्वे २८

तिसादयतिसयदाहब्रह्मवाऋतंब्रह्महिमित्रोब्रह्मर्तंव
रुणएवायुःसंवत्सरोहिवरुणःसंवत्सरआयुस्त
स्मादाहैषुतेयोनिर्ऋतायुर्न्यांत्वेति॥१०॥ब्राह्मणं॥७॥श्रोत्र
ंहवाअस्यास्विनः।तस्मात्सर्वतःपरिहारंजुहोतिस
वेतोह्यनेनश्रोत्रेणाशृणोतियुक्तवैनगवोवाङ्गिरसोवास्व

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

र्गंलोकं समाश्नुवत तच्च्यवनो वा भार्गवश्च्यवनो वांगिर
सस्तदेव जीर्णिः कृत्यारूपो जहे ॥ १ ॥ शार्यातो ह वा इदं मानवो
ग्रामेण चचार स तदेव प्रतिवेशो निविविशे तस्य कुमा
राः क्रीडंत इमं जीर्णिं कृत्यारूपमनर्थ्यं मन्यमाना लोष्टैर्वि
पिपिषुः ॥ २ ॥ स शार्यातेभ्यश्चुक्रोध तेभ्यो संज्ञां चकार पितैव २७

पुत्रेण युयुधे भ्राता भ्रात्रा ॥ ३ ॥ शार्यातो ह वा ईक्षां चक्रे यत्किम
करं तस्मादिदमापदीति स गोपालांश्चाविपालांश्च संहृ
यितवा उवाच ॥ ४ ॥ स हो वाच को वो द्येह किंचिदद्राक्षीदिति
ते होचुः पुरुष एवायं जीर्णिः कृत्यारूपः शेते तमनर्थ्यं मन्य
मानाः कुमारा लोष्टैर्व्यपिक्षन्निति स विदां चकार स वै च्यवन

ग्र.

इति॥५॥ सरथंयुक्त्वा॥ सुकन्याꣳशार्यातीमुपाधायप्रसिष्यं
दस आजगामयत्रऋषिरासतत्॥६॥ सहोवाच। नमऋषेनम
स्तेयन्नावेदिषंतेनाहिꣳसिषमियꣳसुकन्यातयातेपह्नुवे
संजानीतांमेग्रामइतितस्यहततएवग्रामः संजज्ञेसहतत
एवशार्यातोमानवउद्युयुजेनेदपरꣳहिनसानीति॥७॥ अ २८

श्विनौहवाइदंभिषज्यंतौचेरतुः। तौसुकन्यामुपेयतुस्तस्यांमि
मु१३ थुनमीषातेतन्नजज्ञौ॥८॥ तौहोचतुःसुकन्येकमिमंजीर्णिं
कृत्यारूपंशेषआवामनुप्रेहीतिसाहोवाचयस्मैमांपिता
दान्नैवाहंतंजीवंतꣳहास्यामीतितद्धायमृषिराजज्ञौ॥९॥
सहोवाच॥ सुकन्येकिंत्वेतदवोचतामितितस्माएतद्व्याच

ग

द्देसुह स्मास्वात उ वाव यदित्वैतत्पुनर्ब्रुवतः साहैवं ब्रूतां न वै सुस
र्व्वाविवस्कोन सुसमृद्धाविवाथ मे पतिं निंदथ इति तौ यदित्वोब्रु
वतः केनावमसर्व्वौ स्वः केना समृद्धाविति साहैवं ब्रूतात्पतिं नु मे
पुनर्युवाणं कुरुतमथ वां वक्ष्यामीति तां पुनरुपेयतुस्ताꣳहैत
जै देवोचतुः ॥१०॥ साहोवाच । न वै सुसर्व्वौ विवस्कोन सुसमृद्धा २६

विवाथ मे पतिं निंदथ इति तौ होचतुः केनावमसर्व्वौ स्वः केनास
मृद्धाविति सा होवाच पतिं नु मे पुनर्युवाणं कुरुतमथ वां वक्ष्या
मीति ॥११॥ तौ होचतुः । एतꣳ ह्रदमभ्यवहर स येन वयसा
कमिष्यते तेनोदैष्यतीति तꣳ ह्रदमभ्यवजहार स येन वय
सा कमयते तेनोदियाय ॥१२॥ तौ होचतुः । सुकन्ये केनावमसर्वौ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

स्वः केनासमृद्धाविति तौ हब्रिरिव प्रुत्फ्वावकुरुक्षेत्रेमी देवाय
ज्ञं तन्वते ते वां यज्ञादंतर्यंति तेनासमृद्धौ स्थस्तेनासमृद्धाविति
तौ ह तत एवाश्विनौ प्रेयतुस्तावाजग्मतुर्देवान्यज्ञं तन्वानांस्तु
ते बहिष्पवमाने॥१३॥ तौ होचतुः। उपनौ ह्वयध्वमिति ते ह दे
वा ऊचुर्नाश्विनावुपह्वयिष्यामहे बहु मनुष्येषु संसृष्टमचा ३०

रिष्टं भिषज्यंताविति॥१४॥ तौ होचतुः॥ शीर्ष्णा वै यज्ञेन यजध्व
इति कथं शीर्ष्णा इत्युपनु नौ ह्वयध्वमथ वो वक्ष्याव इति तथेति
तावुपाह्वयंत ताभ्यामेतमाश्विनं ग्रहमगृह्णंस्तावध्वर्यू यज्ञ
स्याभवतां तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्तां तददस्तद्दिवाकी
र्त्यानां ब्राह्मणे व्याख्यायते यथा तद्यज्ञस्य शिरः प्रतिधीयते

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ

ब१

स्तस्मादेषस्तौहिष्ववमानेयुह्नो गृह्यते स्तुते हि बहिष्पव
मानेऽश्विनाआगच्छतां॥२५॥तौहोचतुः। मुखौ वा आवां यज्ञस्य स्वो
याव ध्वर्यू इह नाविमं भुङ्क्त्वा ग्रहं पर्याहरताश्विदेवत्यानि
तितान्यामेतेभ्य रस्माद्ग्रहं पर्याऽङ्कुरश्विद्विदेवत्यांस्तस्मादे
षद्वामो ग्रहो गृह्यते तत्वा यह वृषद्ध्रियते यदश्विना ३१

वित्तीमेह वैद्यावापृथिवी प्रत्यक्षमश्विनाविमे हीदं सर्वमा
श्नुवातां पुष्करस्त्रजावित्यग्निरेवास्यै पुष्करमादित्यो मुष्यै
॥२६॥ अथातो गृह्णात्येवा या वां कशा मधुमत्यश्विना सूनृता
वती। तया यज्ञं मिमिक्षतं। उपयामगृहीतोस्यश्विभ्यां त्वैष ते
योनिर्माध्वीभ्यां त्वेति सादयति तं वै मुक्षुमत्यर्चा गृह्णाति मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ध्रीभ्यांत्वेतिसादयतितद्यन्मधुमत्यर्चागृह्णातिमाध्वीभ्यांत्वे
तिसादयति॥१७॥दध्यङ्‌ह वाआभ्यामाथर्वणः।मधुनाम
ब्राह्मणमुवाचतदेनयोःप्रियंधामतदेवैनयोरेतेनोपग
च्छतितस्मान्मधुमत्यर्चागृह्णातिमाध्वीभ्यांत्वेतिसादयति
॥१८॥तानिवाएतानि।त्रीणिपात्राणिभवंतिरास्नावमैं ३२

द्रवायवपात्रंतत्तस्यद्वितीयꣳरूपंतेनतद्द्विदेवत्यमउका
वंमैत्रावरुणपात्रंतत्तस्यद्वितीयꣳरूपंतेनतद्द्विदेवत्य
मौष्ठमाश्विनपात्रंतत्तस्यद्वितीयꣳरूपंतेनतद्द्विदेवत्य
मुथयदश्विनाविति मुखौवाअश्विनावौष्ठमिववाइदंमु
खंतस्मादौष्ठमाश्विनपात्रंभवति॥१९॥ब्राह्मणं॥५॥वृद्धु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्र·

षी ह वा अस्य शुक्रामंथिनौ। तद्वा एष एव शुक्रो य एष तप
ति तद्यदेष एतत्तपति तेनैष शुक्रश्चंद्रमा एव मंथी॥१॥त
ं सक्तुभिः श्रीणाति। तदेनं मंथं करोति तेनो एष मंथ्य
तौ ह वा अस्य प्रजानां चक्षुषी स यद्धैतौ नोदियातां न है
व हस्तौ वन पाणी निर्ज्जानीयुः॥२॥ तयोरन्नैवान्यतरः॥ ३३

आद्योन्यतरो नैव शुक्र आद्यो मंथी॥३॥ तयोरन्नैवान्यतर
मत्ता आद्योन्यतरस्तद्यन्नैव शुक्रमन्वाद्यो मंथिनमनु तौ
वा अन्यस्मै गृह्येते अन्यस्मै हूयते शंडामर्कावित्यसु
ररक्षसे ताभ्यां गृह्येते देवताभ्यो हूयेते तद्यत्तथा॥४॥ य
त्र वै देवाः। असुररक्षसान्यपजघ्निरे तदेतावेव न शेकुर

ग्र·

पहंतुं युद्धस्म देवाः किं वं कर्म कुर्वते तद्धस्म मोहयित्वा द्विष
एव पुनरुपद्रवतः ॥५॥ ते ह देवा ऊचुः । उपजानीत यथेमा
व्यपहन्नमव पहनाम हा इति ते होचुर्ग्रहा वै वाम्यां गृह्णा
मता वैन्म्य वैष्य तस्तौ स्वीकृत्यापहनिष्याम ह इति तान्यौ
ग्रहौ ऊग्रहुस्तावन्मु वैतांतौ स्वीकृत्यापाघ्नत तस्मात्कंडा ३४

मद्वक्रौ न्यास्मिति गृह्यते देवता न्योहयते ॥६॥ अपि हो वाच्यया
ज्ञवल्क्यः । नोस्विद्देवतान्य एव गृह्णीया मा उद्विजितरूपमि
व हीदमिति तद्धैसतुन्नीमाऽ सामे नु वक्रेने नु वकार ॥७॥
इमा मु हैकेश्रकस्य पुरो रुवंकुर्वंति । अयुं द्वेनुस्थादयत्
स्थिगलोऽस्पो तिज्ज्येरायरूद्ज सोद्विमान इति तदेतस्य रूपं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

य॰

यु

कुम्भीयु एष तपतीति यदाह ज्योतिर्ज्योति[illegible]रिति॥८॥इमं स्वे
वस्त्रक्रुस्यपुरोरुवं कुर्यात्तां प्रत्यस्यापवेष्या विश्वुथेमस्या
ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदमित्यन्वाह्येतमेवैतदाहिज्येष्ठ
स्तस्मादाह ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदं प्रतीचीनं वृजनं
नं दोहसे धुनिमाशुं जयंतमनुयासु वर्द्धसे उपयामगृहीतो ३५

सिद्धां ड्राय तैघृते योनिर्ध्रुवीरतां पाहीति सादयत्यन्वाह्येतमु
वेताद्ध्रुवीरस्तस्मादाहैघृते योनिर्ध्रुवीरतां पाहीति दक्षिणा
र्द्धे सादयत्येताउं ह्येष दिशमनु संचरति॥९॥ अथ मंथिनं
गृह्णाति। अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजो
सो विमाने॥ इममपां संगमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मतिभी

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्रं

रिहंति।उपयामगृहीतोसिमर्कायत्वेति॥१०॥तꣳसक्तुभिः
श्रीणाति।तद्यत्सक्तुभिःश्रीणातिवृत्रोहवैसोमस्यरा
ज्ञोमीवाक्षिप्रतिपिपेषतदश्वयत्ततोश्वःसमभवद्यदश्व
यथ्यास्समभवत्तस्मादश्वोनामतस्याश्रुप्रास्कंदत्ततोयवः
समभवत्तस्मादाहुर्वारुण्योयवइतितद्यदेवास्यात्रवरु ३६

णोमीयंस्तेनैवैनमेतत्समर्द्धयतिकृत्स्नंकरोतितस्मात्स
क्तुभिःश्रीणाति॥११॥सश्रीणाति।मनोनयेषुहवनेषुति
ग्मंविपःशच्यावनुथोद्रवंता।आयःशर्याभिस्तुविनृम्णो
अस्याश्रीणीतादिशंगभस्तावेषतेयोनिःप्रजाःपाहीति
सादयत्यपाद्याह्येतमन्थ्याद्याहीमाःप्रजाभिवियास्तस्मादाहै

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ·

घुतेप्योनिःप्रजाःपाहीति॥१२॥द्वौप्रोद्धितौयूपशकलौभव
तः।द्वावप्रोद्धितौप्रोद्धितंवैवाध्वर्युरादत्तेऽप्रोद्धितंवैदुमेव
प्रतिप्रस्थाताप्रोद्धितंवैवादत्तेप्रोद्धितंवस्त्रक्रमेवाध्वर्युराद
त्तेमंथिनंप्रतिप्रस्थाता॥१३॥सोऽध्वर्युः॥अप्रोद्धितेनयूपश
कलेनापमार्ष्टिपमृष्टःशंडइत्येवमेवप्रतिप्रस्थाताप ३२

मृष्टोमर्कइतितदादुदानाद्वेवासुरस्करक्षसेऽपहतोदेवास्त्वा
शुक्रपाःप्रणयंत्वित्येवाध्वर्युर्निष्क्रामतिदेवास्त्वामंथिपाः
प्रणयंत्वितिप्रतिप्रस्थातातदेनौदेवताएवप्रणायतः॥
१४॥तौऽघुनेनाहवनीयमरत्नीसंधत्तः।ताउत्तरवेदौसा
दयतोदक्षिणायामेवश्रोण्यावध्वर्युःसादयत्युत्तरायांप्रति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ·

प्रस्थातानन्नुसञ्जंतावेवानाध्रस्यासातितदुच्चोलिर्देवैतदु
त्तरवेदिमुनाधृष्टांऊरुतोद्विपर्यैष्युंतौवायुंतावग्निमेव तौ
त्यैष्युंतौतस्माएवैतंनिह्नुवातेतथोहैनौद्विपरियंताव
ग्निर्न्नेहिनस्ति॥२५॥सोध्वर्युःपर्येतिसुवीरोवीरान्प्रजन
यन्परीहीत्यग्निर्वाएतमुत्तराहिवीरस्तस्मादाहसुवीरोवी २८

रान्प्रजनयन्परीहीत्यग्निरायस्पोषेणयजमानमितितद्यज
मानायाशिषमाशास्तेयदाहाग्निरायस्पोषेणयजमानमि
ति॥२६॥अथप्रतिप्रस्थातापर्येति।सुप्रजाःप्रजाःप्रजनय
न्परीहीत्यग्निरायस्पोषेणयजमानमितितद्यजमाना
याशिषमाशास्तेयदाहाग्निरायस्पोषेणयजमानमिति॥२७॥
हीत्याद्योहैनमुच्चाहा
सुप्रजाद्विरास्तस्मादाहसुप्रजाःप्रजाःप्रजनयन्परी[illegible]॥ ॥सम

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ऋ·

तावपिधायनिष्क्रामतः।तिरएवैनावेतत्कुरुतस्तस्मादिमौ
सूर्याचंद्रमसौप्रांचौयंतौनकश्चनपश्यतितौपुरस्तात्परी
त्यापोसृतःपुरस्तान्निष्ठंतौऽकुर्कतस्मादाविरेवैनावेतत्कुरुत
स्त[illegible]नपश्यतितौ
पु[illegible]त्या[illegible]त्पुरस्तात्[illegible]तौऽ[illegible]वैना ३९

वेतत्कुरुतस्तस्मादिमौसूर्याचंद्रमसौप्रत्यंचौयंतौसर्वएव
पश्यतिमकश्चनतस्मात्पराञ्चतःस्त्रियमानंनपश्यतितदुप कुर्वंतु
श्चात्सज्जायमानंसर्वएवपश्यति॥२०॥तौऽजघनेनयूप
मरत्नीसंधत्तः।यद्यग्निर्नोद्बाधेतयुधुअग्निरुद्बाधेता
पिन्द्रराग्नोवयुपमरत्नीसंदध्यातांसंजग्मानोदिवापृथि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

य·

व्युास्तुकुशःस्रुक्कुशो विषृत्ये वाध्वर्युः संऽग्मानो दिवा पृथिव्या
मंथ्या मंथिशो विषुति प्रतिप्रस्थाता वृद्धुषोरेवैते पारमते
कुरुतस्युद्धुषाएवैतत्संधत्तस्तस्मादिमे अनितास्थिनी वृद्धु
षीसंहितो ॥१९॥ सोध्वर्युः । अप्रोक्षितं यूपशकलं निरस्य
तिनिरस्तः शंड इत्येवमेव प्रतिप्रस्थाता निरस्तो मर्क इति ४०

उत्करादुतिस्पोस्तुररद्दसे अपहतः ॥२०॥ अथाध्वर्युः ॥ प्रोक्षि
तं यूपशकलमाहवनीये प्रास्यति स्रुक्स्याधिष्ठानमसीमं
वमेव प्रतिप्रस्थाता मंथिनोधिष्ठानमसीति वृद्धुषोरेवैते
समिधौ वृद्धुषाएवैतत्समिंधे तस्मादिमे समिद्धे वृद्धुषा ॥
॥२१॥ तत्र जपति ॥ अग्ने स्त्रस्य ते देव सोम सुवीर्यस्य राय

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र

स्योस्यदधितारः स्यामित्याशीरेवैषैतस्य कर्मण आशिष
मेवैतदाशास्ते॥२२॥अथाश्वा व्याह॥ प्रातः प्रातः सवस्यस्तु
क्रवतो मधुश्चुतं इंद्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति वषट्कृते ध्वर्यु
र्जुहोतितदनुप्रतिप्रस्थाता तदनु चमसाध्वर्यवः॥२३॥तौवै
पुरस्तात्तिष्ठंतौ जुहुतः। चक्षुषी वा एतौ तत्पुरस्तादेवैतच्चक्षु ४१

षीधत्तस्तस्मादिमे पुरस्ताच्चक्षुषी॥२४॥अग्नितौ यूपं तिष्ठंतौ
जुहुतः॥चक्षुषी वै नासिकेवं यूपस्तस्मादिमे अन्तितानासिकां
चक्षुषी॥२५॥तौ वै वषट्कृतौ संतौ मंत्रेणाहूयेते एतेनाहै
तौ तदुदस्तुवाते यदेनौ सर्वं सवनमनुहूयते यद्वेवैनौ
सर्व्वं सवनमनुहूयत एतौ वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमांवक्

ग्र.

षी ह्येतौ सत्यं वै वृह्म सत्यꣳ हि प्रजापतिस्तस्मादेनौ सर्वं
ꣳ सवनमनु ह्रियते॥२६॥ स जुहोति। सा प्रथमा संस्कृतिर्वि
श्ववारा स प्रथमो वरुणो मित्रो अग्निः। स प्रथमो वृहस्पति
श्चिकित्वांस्तस्मा इन्द्राय सुतमाजुहोत स्वाहेति॥२७॥ स य
ज्जुहोति। सा प्रथमा स प्रथम इति त्रिष्टुब्वै रेतः सिक्तं ४२

स्य वृह्मणी एव प्रथमे संस्रवतस्तस्माज्जुहोति सा प्रथमा
स प्रथम इति॥२८॥ अथ संप्रेष्यति। प्रेतु होतुश्चमसः प्र
ब्रह्मणः प्रोद्गातॄणां प्रयजमानस्य प्रयन्तु सदस्यानाꣳ हो
त्राणां चमसाध्वर्यव उपावर्त्तध्वꣳ शुक्रस्याभ्युन्नयध्वमिति
संप्रैषु एवैषु पर्युप्तप्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे सꣳस्रवम

Indira Gandhi National Centre for the Arts

च॰

वनयत्यत्रएवैतदाद्यंबलिंहारयतितमध्वर्युर्होतृचमसे
वनयतिन्नद्यायवषट्कर्तुर्हिन्नद्धः प्राणोवैवषट्कारः सोस्मा
देतद्वषट्कृत्वैतःपराङिवाभूत्साप्या।वैनन्द्रस्तस्प्राणंपुनरा
त्मंधत्ते॥२९॥अथयदेतेप्रतीचीपात्रेनहरंति।हरंत्यन्या
न्गृहांश्चकृषीच्येतेसंस्रवमेवहोतृचमसेवनयंति॥३०॥ ५३॥

अथहोत्राणांचमसान्नुन्नयंति।कृतोच्छिष्टावाएतेसं
स्रवाभवंतिनालमाहुत्यैतानेवैतत्पुनराप्याययंति।ता
न्यालमाहुत्यैभवंतितस्माद्धोत्राणांचमसान्नुन्नयंति।
३१॥अथहोत्राःसंयाजयंति।होत्राहवैयुक्तादेवेभ्योयज्ञं
वहंतिताएवैतत्संतर्पयंतित्रसाःप्रीतादेवेभ्योयज्ञंवहा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

नि ति तस्माद्धोत्राः संयाजयंति ॥ ३२ ॥ स प्रथमायां वा होत्रा
यां ॥ इष्ट्यायामुत्तमायां वानुमंत्रयते तं पंतु होत्रा मध्वेयाः
स्विष्टा याः सुप्रीताः सुहुता यत्स्वाहेति होत्राणामेवैषा तृ
प्तिरथ यत्प्रसंङुपविशत्य याऽग्नीदित्यग्नीध्रात्र यङ्गत्तः
मुत्तमः संयजति तस्माद्यांयाऽग्नीदिति ॥ ३३ ॥ ॥ ब्राह्मणं ॥ ६ ॥ ७४
दृ।

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ ॥ कं० १३६ ॥ ॥ आत्मा ह्यस्या अस्यायतनः सोऽस्यै
ष सर्वमेव सर्वं ह्ययमात्मा तस्मादन्नयोगच्छात्यस्य हि स्थाली न व
ति स्थाल्या ह्येनं गच्छाति सर्वं वा इदं सर्वमेवायुहस्तस्मादन्नयाग
च्छाति ॥ १ ॥ प्रत्यं गच्छाति सर्वं वै प्रत्यं सर्वमेवायुहस्तस्मात्प्रत्यंग
च्छाति ॥ २ ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो गच्छाति सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वमेवायु

ग्रह

हस्तस्माद्विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति॥३॥ सर्व्वेषु सवनेषु गृह्णाति॥
सर्व्वं वै सवनानि सर्वमिदमथयुहस्तस्मात्सर्व्वेषु सवनेषु गृह्णाति॥४॥
सयदितउज्ञोपदस्येत्। तमुतएवतन्वीरंनुतः प्रज्ञा वयेयुरात्मा वा
आग्रयणआत्मनो वा इमानि सर्व्वाण्यंगानि प्रभवंत्येतस्मादेततो
हारियोजनं ग्रहं गृह्णाति तदात्मन्येवास्यां प्रतिष्ठायामंततो यज्ञः ४५

[illegible]
प्रतितिष्ठति॥५॥ अथयस्मादाग्रयणो नाम। यो वा अमुं ग्रावाणमाद ग्र
दानो द्वावं यदुक्थ्यन्न वै साग्रे वदत्तद्यस्मात्राग्रे वदत्तस्मादाग्रयणोनाम।
॥६॥ रह्नोग्मो वै तांनीचाद्वासमयच्छन्नाषड्वा अतः प्रावाग्रहानगृह्णात्स
वेषस्वसप्तमः षड्वा ऋतवः संवत्सरस्य सर्व्वं वै संवत्सरः॥७॥ तांदे
वाः। सर्व्वस्मिन्निजिते न येनाग्रे ग्रावमवदंस्तथा एवैष एता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र. वे २

८ सर्वस्मिन्विजितेन्नयेनाग्रेत्र्याग्रेव्रावंवदति ८ ॥ अथातो गृह्णाति ये
वा ये देवासो दिव्येकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थ ॥ अप्सुक्षि
तो महिनैकादश स्थ ते देवासो यज्ञमिमं जुषध्वमुपयामगृहीतो
स्याग्रयणोसि स्वाग्रयण इति वा एवमेवैतद्यातयाम्नीकरोति त
स्मादनयासमानं सद्विपर्यासं वदत्युजामितायै जामि ह कुर्या यद

द्यदाग्रयणोस्याग्रयणोसीति गृह्णीयात्तस्मादाहाग्रयणोसि स्वा
ग्रयण इति ॥ ९ ॥ पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमिति वा एवमेवैतदुत्सृष्टा
माह गोपाय यज्ञमिति पाहि यज्ञपतिं वा एवमेवैतदुत्सृष्टामा मिति ३
ह गोपाय यजमानमिति यजमानो हि यज्ञपतिर्विष्णुस्त्वामिन्द्रि
यणा पात्विति विष्णुं त्वं पाहीति वा एवमेवैतदुत्सृष्टामाह यज्ञो वै विष्णु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰ स्वा २

श्रेष्ठ त्रिषु ग्रावाणो गोपायन्त्विति त्रिषुं त्वं पाहीति त्वा एवमेवैतदुपस्थामाह
यदहं त्वं गोपायेस्त्रीन्सवनानि पाहीति तदेतं ग्रहमाह सर्वाणि त्रि ९
षु सवनानि प्रति ॥२०॥ अथ यदत्रा पवित्रमुपगृह्य हिंकरोति ॥ स्तु ८
ऽ ते षा वा ग्रैनुद्यमाना तनाम तस्यां देवा आवितां तायाऽं हिंकारेणै
२ प्रा वेणामदधुः प्राणो वै हिंकारः प्राणो हि वै हिंकारस्तस्मादपिगृह्य १३

नासिके न हिंकर्तुं शक्नोति स तेन प्राणेन समाजिहीत यदा वै तां तः
प्राणं लभतेऽथ स संजिहीते तथा एवैष एतद्वावितां तायाऽं हिंका
रेणैव प्राणं दधाति स तेन प्राणेन संजिहीते त्रिष्कृत्वो हिंकरोति
त्रिवृद्धि यज्ञः ॥२१॥ अथाह सोमः पवत इति । सद्मामेवामुंनी
वाखुररक्स स्योननिरभ्रुवंस्तामेवैतत्सर्वस्मिन्विजितेन्नय

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

नाष्ट्रेत्वनिराहतामाविशक्षरातिस्तस्मादाह सोमः पवत इति ॥२२॥
अस्मैब्रह्मणेऽस्मैक्षत्रायेति।तद्ब्रह्मणेचक्षत्रायचाहास्मैसु
न्वतेयजमानायपवतइतितद्यजमानायाह॥२३॥तदाहुः।एता
वदेवात्मकासादयेदेतावद्वाइदंसर्वंयावद्ब्रह्मक्षत्रंविडि ९ ई
डाग्नीवाइदंसर्वंतस्मादेतावदेवात्मकासादयेदिति॥२४॥ ५८

तदुक्षयादेवभूयः।इषऊर्जेपवतइतिवृष्ट्यैतदाहयदाहेषऊ
र्जइतियोवृष्टादूर्ग्रसोजायतेतस्मैतदाहाद्भ्यओषधीभ्यः
पवतइतितदद्भ्यओषधिभ्यश्चाहद्यावापृथिवीभ्यांपवत
इतितदाभ्यांद्यावापृथिवीभ्यामाहययोरिदंसर्वमधि
सुभूतायपवतइतिसाधवेपवतइत्येवैतदाह॥२५॥तदुहै

Indira Gandhi National Centre for the Arts

य·

कश्चाहुः ब्रह्मवर्च्चसायपवतइतितदुतथानक्रुयाद्यद्वाश्च
हास्मैब्रूह्मणाइतितदेवब्रह्मवर्च्चसायाहत्रिष्टुभस्त्वादेवे
भ्यएषतेयोनिस्त्रिष्टुभस्त्वादेवेभ्यइतिसादयतित्रिष्टुभ्मो
वैत्वेनंदेवेभ्यःगच्छातितंवैमध्येसादयत्यात्माह्यस्यैष
मध्यस्वयमात्मादुहिणात्वौस्थालीभवस्मितराहित्यस्थाधुर्य
उक्थ्यो

ली॥ २६॥ ब्राह्मणं॥ १॥ अयुडुहवाअस्यैषयोनिरुक्थआत्मायदुक्थ्यं
स्थः। सोस्यैषआत्मैवात्माह्वयमनिरुक्थःप्राणःसोस्यैषआ
युरेवतस्मादनुयाग्रच्छात्यस्यैहिस्थालीभवतिस्थाल्याह्वे
नंगच्छात्यजुराहीयमम्रुताहुं रयुंप्यमृतमायुस्तस्मादन नुर
याग्रच्छाति॥ १॥ तंवैपूर्वंगच्छाति। सर्वंवैतद्यत्सर्वंसर्वं ऊं १
जु २

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२४२

तद्यदायुस्तस्मात्सर्व्वमायुरेति॥२॥तस्यात्मावैव ध्रुव आयुश्च
आत्मैवास्यैतेन सं हितः प्रवीत्ता संततानि तद्वा अग्रहीतए
वेतस्माद्द्धावाक्वायोत्तमोग्रहोन्नवति॥३॥अथराजानमुपा
वहरति॥तृतीयं वसतीवरीणां सुवनपतित तत्पुर्व्वसमैतिप्रथ
ममहोत्तरस्य सुवनस्य कुरोत्तमंपुर्व्वस्यसषड्डुत्तरस्य ५०

३ सुवनस्य तत्पूर्व्वं करोति यत्पूर्व्वस्य तदुत्तमं तद्धूतिषड्जतितस्मा
दिमानिपर्व्वाणि व्यतिषक्तानीदुमित्थमतिहान्मिदुमित्थं॥४॥
एवमेवमाध्यंदिनेसुवने।अग्रहीतएवेतस्माद्द्धावाक्वायो
त्तमोग्रहोन्नवस्यथतृतीयं वसतीवरीणां सवनयतितत्सर्व्व
समैतिप्रथममहोत्तरस्य सुवनस्य करोत्युत्तमंपूर्व्वस्य सय॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पू·

दुत्तरस्य सवनस्य तत्पूर्वं करोति यत्पूर्वस्य तदुत्तमं तद्युतिष
ङ्तितस्मादिमानि पूर्वाणि व्यतिषक्तानीदुमिल्लोस्मृतिहानामि
दुमिल्लं तद्युदस्यैतेनात्मास्तुवंति तस्तेनास्यैष त्रायु॥५॥से
ष्ाकामदुघैवेंद्रस्योद्गारा॥त्रिस्पृएवैनं प्रातःसवनउक्थेभ्यो
विगच्छतीति त्रिस्पामाध्यंदिने सवने तस्य हुवः षड्भासतव ५२

रूतवो वाइमां सर्वान्कामान्यवंत्येतेनो हैषा कामदुघैवेंद्रस्यो ९१६७
(३) द्गारः॥६॥ तं वा अपुरोरुकं गच्छंति उक्थं हि पुरोरुग्वि
पुरोरूगुग्यमुक्थं साम यद्धोय सुदन्वज्जु पतिलघाउस्ताहै
ता अन्यद्वैएवाय रूस्पा आसुरस्माद्वैषिडुन्यो न्यद्वैःसाम
यः॥७॥ ते देवा अब्रुवन्नाहं ते मा षड्जः षुदृधसमतसवयंबक्ल

हं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२१·

तरेव विग्राह्य न विष्यतीति तावऋतुः पदधुस्ततएषा बद्धल तरेव
विग्राह्य नवत॥ ८॥ तंशुदप्सुरोरुक्कं [redacted]
गृह्णाति। उक्थ्यं हि पुरोरुगं भिघ्नपुरोरुग्घ्युल्लं सयदेवै
नमुक्लं ग्यो विगृह्णातितेनो हास्यैषपुरोरुङ्म्रा भवतितस्मा
दप्सुरोरुक्कं गृह्णाति॥ ९॥ अथातो गृह्णात्येव उपयामगृहीतो ५२

सांड्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत इतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहें
द्राय त्वेति बृहद्वते वयस्वत इति वीर्यवत इत्येवैतदाह यदाह
बृहद्वते वयस्वत उक्थायुवं गृह्णामीत्युक्थेभ्यो ह्येनं गृ
ह्णाति यत्त इन्द्र बृहद्वय इति यत्त इन्द्र वीर्यमित्येवैतदाह त
स्मै त्वा विष्णवे त्वेति यज्ञस्य ह्येनमायुषे गृह्णाति तस्माद

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्र॰

ह तस्मै वा विज्ञवे लेत्यबुनेबा निरुक्तो न्यस्खेति सादयत्य
क्तो न्यो खिनं गृह्णाति ॥१०॥ तं विगृह्णाति देवेभ्यस्त्वा देवाव्यं
यज्ञस्यायुषे गृह्णामीति प्रशास्तनं सुउ यो ह्येवं कुर्याद्य
था देव तं त्वद्विगृह्णीयात् ॥११॥ मित्रावरुणाभ्यां त्वा देवाव्यं
यज्ञस्यायुषे गृह्णामीत्येव मैत्रावरुणाय मैत्रावरुणो प्रुहित ५३

स्मै स्तुवते मैत्रावरुणो रनुश्राउं सति मैत्रावरुणाय यजति ॥१२॥
इंद्राय त्वा ॥ देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीत्येव ब्राह्मणाछंसी
न ऐंद्री प्रुहितस्मै स्तुवत ऐंद्री रनुश्राउं स त्वेंद्राय यजति ॥१३॥
इंद्राग्निभ्यां त्वा देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीत्य च्छावाका
यैंद्राग्नी प्रुहितस्मै स्तुवत ऐंद्राग्नी रनुश्राउं स त्वेंद्राग्निभ्यां यज

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तींद्रायत्वेंद्रायत्वेत्येवमाध्यंदिनेसवनएंद्रंᳪहिमाध्यंदिन
ᳪसवनं॥२४॥तदुहत्वरकाद्रूषीवोच्छ्रिगृह्णीयादुपयामगृही
तोसिदेवेभ्यस्त्वादेवाव्यमुक्थेभ्यउक्थाव्यंमित्रावरुणाभ्यां
जुष्टंगृह्णाम्येषतेयोनिर्मित्रावरुणाभ्यांत्वेतिसादयतिपु
नर्हविरसीतिस्थालीमभिमृशति॥२५॥उपयामगृहीतोसि॥

देवेभ्यस्त्वादेवाव्यमुक्थेभ्यउक्थाव्यमिंद्रायजुष्टंगृह्णाम्येष
तेयोनिरिंद्रायत्वेतिसादयतिपुनर्हविरसीतिस्थालीमभि
मृशति॥२६॥उपयामगृहीतोसि।देवेभ्यस्त्वादेवाव्यमुक्थे
भ्यउक्थाव्यमिंद्राग्निभ्यांजुष्टंगृह्णाम्येषतेयोनिरिंद्राग्निभ्यां
त्वेतिसादयतिनात्रपुनर्हविरसीतिस्थालीमभिमृशतीत्य

ज्र॰

यद्वेंद्रायत्वेत्येवमाध्यंदिने सवन ऐंद्रं हि माध्यंदिनं स
वनं द्विर्हि पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति तत्स्त्रीतृतीयं
निदधाति॥१७॥ तं वै नोपयामेन गृह्णीयात्॥ न य्स्नो साद
येदुप्रुद्वै वै ष उपयामेन गृहीतो न त्वस्य ग्रेव्रा नो सन्नो ऊ
मिता येऽमिहकुर्यात् छंदनमत्राप्युपयामेन गृह्णीयाद्येव ५५

नो सादयेदथ यत्पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति पुनर्ह्येस्यै
ग्रहं गृहीष्यन् भवति न तद्द्रियेत तत्स्त्रीमेव निदध्यात्॥१८॥
ब्राह्मणं॥२॥ अथ ध्रुवं ह वा अस्यैष प्राणः॥ यो यं उरस्तात्स वै वै
श्वानर एवाथ यो यं पश्चात्स ध्रुवस्तौ ह स्मैतौ द्वावेवाग्रे ग्रहौ ग
ह्णंति ध्रुवश्च वैश्वानराविति तयोरयमप्यतः ह्येन्यतर एवं गृह्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ॰

ते ध्रुव एव सम्पदितं पुरस्ताद्वा अभितो वानुब्रुवीत गृह्णमानस्य
तं चमसे वनयेदुक्थेतमेव होतृचमसे ॥१॥ स वा अस्यायं प्रीणं
न्नाग्नेः। तदस्यैषु आत्मनः सोस्यैष ध्रुव आयुरेव तस्मादन्वयाग्र
ह्णात्यस्यै हि स्थाली भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णात्यथ यद्धीयम
मृताग्ने रूᳪ ह्यमृतमायुस्तस्मादन्वयागृह्णाति ॥२॥ तं वै प्रसंस्प ५६

ह्णाति। सद्वैनवन्नुपक्वᳪ सद्वैतदायुस्तस्मात्संगृह्णाति
॥३॥ वैश्वानराय गृह्णाति॥ संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सर आ
युस्तस्माद्वैश्वानराय गृह्णाति॥४॥ स प्रातःसवने गृहीतः।
स तस्मात्कालादुपशेते तदेनᳪ सर्वाणि सवनान्यतिनयति
॥५॥ तं न स्रुयमाने वनयेत्तानह संवत्सरं गृह्णमानोति जीवे

ग्र-

क्षुस्तूयमानेयैव नयत्तर्हि।। तद्धुत्वास्यमानेवनयति। तदेनंद्वाद
शाहं स्तोत्रमतिनयति तथापरंपरमायुः समश्नुते तथो ह य
जमानो ज्योग्जीवति तस्माद्वा अग्निष्टोमस्य स्युः दैवत्यं स्य
होमात्सर्पेन्न पुनस्त्रावयेत तथा सर्वमायुः समश्नुत आ
युर्ह्यग्निस्यैव तथा सर्वमायुरेति।। ७।। यद्वा अस्या वाग्नीनं न्रा ५७

जेः तदस्यैव आत्मनः सधृत्यै तस्य होमात्सर्पेद्द्वा प्रेवास्त्राव
यतश्चवं हावमहे त्रेश्च वमवमे हानीति तस्माद्वा अग्नि
होमस्य ह्वयति तद्वै तद्यजमान एव यजमानस्य स्वे तदा
त्मनः।। ८।। स वा अग्निष्टोमस्य द्रवति। यशो वै सोमस्तस्मा
द्यस्य सोमे लभन्ते यश्च नो जावे वागच्छतो यशा एवै तद्रुग्मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ

गच्छंति तद्ध्येतद्यशो ब्राह्मणाः संप्रसृप्यात्संदधते युञ्जन्त्ये-
ति सह यज्ञा एव भवति य एवं विद्वान्भक्षयति ॥९॥ ते वा एता आ-
प्यंत एवाग्निष्टोमस्य द्युतय्याः संनिधाय सर्पंति ते पुरां वा आ-
सा भवंति तदेषु परिगृह्यैव पुनरात्मन्यशो धत्ते तेषां ह वै य-
एव यज्ञास्वितमो भूत्वा प्रैति य एवं विद्वानग्निष्टोमस्य भवति ॥१०॥ ५८

देवाश्च वा असुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे त एतस्मिन्यज्ञे
प्रजापतौ पितरि संवत्सरेऽस्माकमयं भविष्यत्यस्माकमयं भ-
विष्यतीति ॥११॥ ततो देवा अर्चंतः श्राम्यंतश्चेरुस्त एतदग्नि-
ष्टोमस्य छंदं ददृशुस्त एतेनाग्निष्टोमस्य छंदेन सर्वं यज्ञं समवृं-
जतांतरायन्नसुरान्यज्ञात्तथो एवैष एतेनाग्निष्टोमस्य छंदेन स-

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

वैषड्ढँ स्सम वृञ्जतां तु रायन्नसुरान्यज्ञाच्चुघ्यो एवैष्वस्तेनाग्नि

ष्टोमस्य स्तोत्रेषु सर्वे यन्त्वँ संवृङ्क्ते तु रेति सपत्नान्यज्ञात्तस्मादु

अग्निष्टोमस्युद्भवति॥२२॥ तं गृहीत्वोत्तरे हविर्धाने सादयति॥

प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीत्युपकीर्से वा उत्तरां ग्रहां ५९

स्सादयत्यथैतं क्षुस्यनद्रतां वुनां तद्धीय॥२३॥ यद्वा अस्योर्ध्वं ना

भेः॥ तदस्यैतदात्मन उपरीव वैतद्यदूर्ध्वं नाभेरुपरीवैतद्यदु

पकीर्से तस्मादुपकीर्से सादयत्यथैतं क्षुस्यनद्रतां वुनां तद्धी

य॥२४॥ यद्वा अस्यावाचीनं नाभेः॥ तदस्यैष आत्मनो धुरइ व

वैतद्यदवाचीनं नाभेरधुरइ वैतद्यद्युस्यनद्रणां वुनां तद्धीयत

स्मादेतं क्षुस्यनद्रणां वुनां तद्धीय सादयति॥२५॥ एष वै प्रजापतिः॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ब्र.

र्यएषयज्ञस्तायतेतस्मादिमाःप्रजाःप्रजाताएतन्न्वेवाप्येतर्ह्यनुप्रजा
यंतेसयदनुपकीर्णंसादयतितस्माद्यास्तानन्नुप्रजाःप्रजायंतेताऽअ
न्येनात्मनोस्यांप्रतितिष्ठंतियावैशफाःप्रतितिष्ठंतिताऽअन्येनात्म
नोस्यांप्रतितिष्ठंत्यथयदेतंव्युह्यनतृणंवुनांतद्धविस्सादयतितस्मा
द्याएतमन्नुप्रजाःप्रजायंतेताऽआत्मनैवास्यांप्रतितिष्ठंतिमनुष्या ६०

अश्वापदाश्च॥१६॥तद्वाएतत्।अस्याएवान्यदुत्तरंकरोतियदुप
किरतिसयदनुपकीर्णंसादयतितस्माद्यास्तानन्नुप्रजाःप्रजायं
तेताऽअन्येनैवात्मनोस्यांप्रतितिष्ठंतिशफैः॥१७॥तद्वाएतत्।आ
हवनीयंजुह्वतिपुरोडाशंधानाःकरंभंदध्यामिक्षामितितद्य
थामुखआसींत्येवंतदथयएकरूपउपशतऽआपइवैव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्रा २

तस्माद्यदनेनमुखेननानारूपमश्नानमश्नात्यथैतेनप्राणेनैक
रूपमेवप्रज्ञावयते पुद्वैवाथयस्माद्ध्वोनाम ॥१८॥ देवाहवै
मङ्गुतन्वानाः तेसुररक्षसेम्यश्रासंग्राह्जिनयांवकुस्तांदक्षि
णातासुररक्षस्यान्यासेंऽजुस्तेषामेतांदक्षिणान्नहानुऊघ्नःस्थो छा १
तद्दक्षिणाऽंहविद्वानमुऊघ्नुरथैतमेवनत्रोकुरुऽतंतदुत्तर ६१

मेवहविद्वानंदक्षिणाऽंहविद्वानमदऽंहत्तद्यदेतंनत्रोकुरुऽतंता
स्माद्ध्वोनाम ॥१९॥ तंवैगोपायंति। शिरोवाएषएतस्यैगायत्र्यै
यच्छोवैगायत्रीद्वादशस्तोत्राणिद्वादशशस्त्राणितद्वत्वाविंऽ
शतिश्चतुर्विंऽशाक्षरावैगायत्रीतस्याएषाशिरःश्रीर्वैशिरः
श्रीर्हिवैशिरस्तस्माद्योऽस्यश्रेष्ठोभवत्यसावमुष्याऽस्यशि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

रहस्याद्धः श्रेष्ठो ह्यथैतद्देवेभ्यश्चैतद्यजमानो वैश्रेष्ठेनेज्यमानो
व्यथ्याताऽद्युन्तितस्माद्धैगा पायंति॥२०॥ ब्रह्मो वा एष ः एतस्मै गायत्री
षड्गो वै गायत्री द्वादशस्तोत्राणि द्वादशशस्त्राणि तद्ब्रह्मचतुर्विंशं शति
श्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री तस्या एष वत्सस्तं यज्ञोपायंति ६२
गो पायंति वा इमा वत्सां दोहाप्यद्दिदं पयो दुह्र एव तमियं गाय

त्री यजमानाय सर्वान्कामां दोहाताद्इति तस्माद्धैगो पायंति॥२१॥
अथ यद्ध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता वाग्निश्चक्रामतः प्रवपद्येते यथा
वद्वत्सो पावरे देवमेतं यद्हस्तुप्राचरत स्तमवनयति गाय
ता१ त्रीमेवैतस्नावयति प्रत्नेयं गायत्री यजमानाय सर्वान्कामां
दोहाताद्इति तस्माद्वा अवनयति॥२२॥ सोवनयति॥ क्रवंध्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रा.

वृणामनसावावाक्सोमसवनयामीतिगृह्णामीतिवायानऊं
इन्द्रिशोसपत्नाः सुमनसस्करदितिसुथानदुं इद्माः प्रजाद्वि
षः प्रियैषुष्वासन्नाद्यायासपत्नाः सुमनसः करद्वदित्येवैत
दाह॥२७॥ अथातोगृह्णात्येवाम्मद्धानंदिवो अरतिंपृथिव्या
वैश्वानरमृतआजातमग्निं। कविंसंम्राजमतिथिंजनाना ६२

मासंत्रापात्रंजनयंतदेवाः। उपयामगृहीतोसिध्रुवोसिध्रुवक्षि
तिर्ध्रुवाणांध्रुवतमोच्युतानामच्युतक्षित्तमएषतेयोनिर्वैश्वान
६२ रायत्वेतिसायतिवृहन्नरलांसनांतद्वयिवैश्वानरायगृह्णन्
गृह्णाति॥२४॥ ब्राह्मणं॥३॥ ग्रहानगृहीत्वा। उपनिष्क्रम्यधिष्ण्या
उंहोमंजुहोतितद्धिष्ण्याउंहोमंजुहोतिप्राएवास्यात्रद्धिष्ण्य

य·

यवैस्लोकस्कंदतिसद्रप्सस्तमाहयस्तेद्रप्सउंशुरितिछि३ीश्रीराम॥

स्कंदतिताएवैतदाहवनीयेस्वगाकरोत्साहवनीयोह्याहुतीनां
प्रतिष्ठातस्माद्विप्रुषाउंहोमंजुहोति।१॥सजुहोति।यस्तेद्रप्स ॥०३
स्कंदतियस्तेअउंशुरितितद्रउंशुमाहग्रावच्युतोधिषणयो
रुपस्थाद्दितिग्रावाह्यच्युतोधिषवणाभ्याउंस्कंदत्यध्वर्यो
र्वापरिवायुःपवित्राद्दित्यध्वर्योर्वाहिपाणिभ्याउंस्कंदतिपवि ६४

त्राद्वातंतेजुहोमिमनसावषट्कृतउंस्वाहेतितद्यथावषट्कृतउं
हुतमेवमस्यैतद्भवति॥२॥अथस्तीर्णायैवेदेः।दैवुणाअध्व
र्युरादत्तेतावध्वर्युप्रथमौप्रतिपद्येतेप्राणोदानौवइस्त्वा
ध्वप्रस्तोतावागेवयज्ञस्याथोद्गाताऽऽत्मैवप्रजापतिर्यज्ञस्य
णप्रतिहर्त्तानिष्ठग्वाव्यानोवा॥३॥तान्हवाएतान्।पूर्वाधिं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्र·

युजमानोन्वारभतएतावान्वैसर्व्वंयद्दोश्चावंतरएतेपुंवद्धिंजो
न्नवंतिप्रांजोवैमरस्तद्यज्ञमेवैनद्युजमानोन्वारभते॥४॥
अथान्यतरत्तृणं।चात्वालमभिप्रास्यतिदेवानामुत्क्रमणा
मसीतियत्रवैदेवायज्ञेनस्वर्गंलोकंसमाश्नुवततएतस्मा
च्चात्वालादूर्ध्वाःस्वर्गंलोकमुपोदक्रामंस्तद्युजमानमेवैतत्स्व ६५

र्ग्यंपंथानमनुसंख्यापयति॥५॥अथान्यतरत्तृणं।पुरस्तादुत्क
तृणामुपास्यतितस्मामेवस्तोमोवाएषप्रजापतिर्यदुद्गा
तारःसइदंसर्व्वंसुतइदंसर्वंसंभवतितस्मादेवैत
त्तृणमपिदधातितथाहाध्वर्युन्नयुतेनैनंसंभवस्थयत
दाच्छपंतिदुपंतिस्तुत्वोद्गातारः॥६॥अथस्तोत्रमुपाकरोति॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्रः

सोमः पवतइति स वै पुरागेवस्तोत्रमुपाकरोतिपुरां वस्तु
वतेदेवा वा एतानि स्तोत्राण्यपमुपावृत्तानि यत्पवमानाः प्र
रां वो स्वते तैर्द्देवाः स्वर्गं लोकं समाश्नुवत तस्मात्पुरागेवस्तो
त्रमुपाकरोतिपुरां वस्तुवते ॥७॥ उपावर्त्तध्वमिति वा अन्या
नि स्तोत्राणि। अन्यावर्त्तध्वं स्तुवत इमा वै प्रजा एतानि स्तोदद

त्राण्यनुपावृत्तास्तस्मादिमाः प्रजाः पुनरन्यावर्त्तं प्रजायंते ॥८॥
अथ यदत्र बहिष्पवमानेन स्तुवते। अत्र ह वा अ सावग्र आदि
त्य आसत मृतवः परिगृह्यैवातऊर्ध्वः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामं
स एष ऋतुषु प्रतिष्ठितस्तपति तथो एवैतदृत्विजो यजमानं
परिगृह्यैवातऊर्ध्वः स्वर्गं लोकमुपोत्क्रामंति तस्मादत्र बहिष्प

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

वमानेनस्तुवते॥९॥नौर्हवाएषास्वर्ग्या।यद्बहिष्पवमानंत
स्याऋत्विजएवस्फ्याश्चारित्राश्चस्वर्गस्यलोकस्यसंपार
णास्तस्याएकएवमज्जयितायएवनिंद्यःसयथापूर्णामन्या
रुत्यंमज्जयेदेवंहैनांसमज्जयतितद्वैसर्वएवयज्ञोनौः
स्वर्ग्यातस्मादुसर्वस्मादेवयज्ञान्निंद्यंपरिबिबाधिषेत॥१०॥ ६७

अथस्तुतएतांवाचंवदति।अग्नीदग्नीन्विहरबर्हिःस्तृणीहिपुरोडा
शां(२)अलंकुरुपशुनेहीतिविहरत्यग्नीदग्नीन्समिंधएवैनान्
तस्तृणातिबर्हिस्तीर्णेबर्हिषिसमिद्धेदेवेभ्योजुहवानीतिड
रा डाशां(२)अलंकुर्वितिपुरोडाशोहिप्रचरिष्यन्भवतिपशुनेही
तिपशुंह्युपाकरिष्यन्भवति॥११॥अथपुनःप्रपद्य।आश्वि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

नंयदंशुंहुत्वाप्यस्मिनंयदंशुंगृहीत्वोपनिष्क्रम्य यूपंपरिमयति
परिवीय यूपंपशुमुपाकरोति रसमेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥ १२ ॥ स वै
प्रातःसवनआलब्धः ॥ आतृतीयसवनाच्छ्रप्यमाणउपशेते
सर्वस्मिन्नेवैतद्यज्ञेरसंदधाति सर्वंयज्ञंरसेनप्रसजति ॥ आ
तस्मादाग्नेयमग्निष्टोमआलभेत तद्धिसलोमयदाग्नेयम ६८

ग्निष्टोमआलभेत यद्युक्थ्यःस्यादैंद्राग्नंद्वितीयमालभेतैंद्राग्ना
निह्युक्थानि यदिषोडशीस्यादैंद्रंतृतीयमालभेतेंद्रोहिषोडशी
यद्यतिरात्रःस्यात्सारस्वतंचतुर्थमालभेत वाग्वैसरस्वती यो
षा वैवाग्योषारात्रिस्तद्यथायथंयज्ञक्रतून्व्यावर्त्तयति ॥
॥ १४ ॥ अथसवनीयैःपुरोडाशैःप्रचरति । देवा वै सोमाद्दिवि

य.

हिसोमोवृत्रोवैसोमआसीत्तस्यैतच्छरीरंयद्गिरयोयदश्मान
स्तदेषोशानानामौषधिर्जायतइतिहस्माहश्वेतकेतुरौद्दालकि
स्तामेतदाहृत्याभिषुण्वंतीति॥१५॥यसप्तमालुन्नते।रसमे
वास्मिन्नेतद्दधात्यथयत्सवनीयैःपुरोडाशैःप्रचरतिसेधमे
वास्मिन्नेतद्दधातितथोहास्यैषसोमएवभवति॥१६॥सर्वैरें

द्रान्नवंति।इंद्रोवैयज्ञस्यदेवतातस्मात्सर्वैरेंद्रान्नवंति॥१७॥अ
थयत्पुरोडाशाः।धानाःकरंभोदध्यामिक्षेतिभवतियायज्ञस्य
देवतास्ताःसुप्रीताअसन्निति॥१८॥इदंवाअहमशिषाका
मयते॥धानाःखादेयंकरंभमश्नीयांदध्यश्नीयामामिक्षाम
श्नीयामितितेसर्वकामायायज्ञस्यदेवतास्ताःसुप्रीताअ

ग्र·

संनिखयस्युदेषाप्रातःसवनएवमैत्रावरुणीयंयस्यावर्क्
म्नान्नवतिनेतरयोःसवनयोः॥२८॥गायत्रीवैप्रातःसवनंवह
ति।त्रिष्टुम्माध्यंदिनंसवनंजगतीतृतीयसवनंतद्वाअनेका
किन्येवत्रिष्टुम्माध्यंदिनंसवनंवहतिगायत्र्याचवृहत्याचा
नेकाकिनीजगतीतृतीयसवनंगायत्र्योष्णिहकुब्भ्यामनुष्टुभा॥ ७०
॥२०॥

गायत्र्येवैकाकिनीप्रातःसवनंवहति।सैतान्यांपङ्क्तिःत्र्यांस्तोत्र
पंक्त्यावहविष्पंक्त्याचवत्वाखोऽस्यानिबहिष्पवमानंपंचमंपंच
पदापंक्तिःसैतयास्तोत्रपङ्क्त्यानेकाकिनीगायत्रीप्रातःसव
नंवहति॥२१॥इंद्रस्यपुरोडाशाःहर्योर्धानाःपूषाःकरंभःसर
स्वत्यैदधिमित्रावरुणायोःपयस्यापंचपदापङ्क्तिःसैतयाह

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

विष्वंस्यानेकाकिनी गायत्री प्रातःसवनं वहत्येतस्याएव प
दुः संपदः कामाय प्रातःसवन एवैषा मैत्रावरुणी पयस्या
वक्लृप्ता भवति नेतरयोः सवनयोः ॥२२॥ ब्राह्मणं ॥४॥ नह्
यिला सम्रुपहूताः स्म इत्यच्छावाको निष्ठति। पुरोडाशवृगलमा
दायत ह्यैतदुपसन्नोऽच्छावाको व्याहृतदस्मै पुरोडाशवृगलं ७१

पाराणा वादुग्धदाहिच्छावाकस्य दस्व ब्रूतेद्या ह्यमिस्रहीयत वा अ
च्छावाकः॥१॥ तमिन्द्राग्नी अन्वसमतनुतां प्रज्ञानं प्रज्ञात्यै तस्मा
दैन्द्राग्नोऽच्छावाकः स एतेन बहविर्माघदस्मा एतत्पुरोडाश
वृगलं पारणा वादुग्धस्त्वेतेन वार्षयिणा ब्रुदेत दव्याहतेना
समश्नुते॥२॥ स वै स्यन्नेऽच्छावाके। रूतंत्य हैश्वरतितस्य सन्ने

Indira Gandhi National Centre for the Arts

गृ.

छावाकऋतुयहैश्चरतिमिथुनंवाअच्छावाकऐंद्राग्नोह्यच्छावा
कोद्वौहीन्द्राग्नीद्वंद्वंहिमिथुनंप्रजननंसएतस्मान्मिथुनात्प्र
जननादेतंसंवत्सरंप्रजनयति॥३॥यद्वेवसत्रेछावाकऋतु
यहैश्चरतिसर्वंवाऋतवःसंवत्सरःसर्वमेवैतत्प्रजनयति
तस्मात्सत्रेछावाकऋतुयहैश्चरति॥४॥तावैद्वादशगृह्णी ७२

यात्॥द्वादशवैमासाःसंवत्सरस्यतस्माद्द्वादशगृह्णीयादथोत्र
यित्रयोदशगृह्णीयादस्तित्रयोदशोमासइतिद्वादशत्वेवगृ
ह्णीयादेषैवसंपत्॥५॥द्रोणकलशाद्गृह्णाति।प्रजापतिर्वैद्रो॥
कलशःसएतस्मात्प्रजापतेरेतंसंवत्सरंप्रजनयति।६॥
उन्नयतोमुखाभ्यांपात्राभ्यांगृह्णाति।ऋतुस्तयोरेतौषड्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

नयतोमुखेतस्मादयमनंतुःसंवत्सरःपरिप्लवतेतंगृहीत्वान
सादयतितस्मादयमसन्नःसंवत्सरः॥७॥नानुवाक्यामन्वाह
हूयतिवाअनुवाक्ययागतोह्येवायमृतुर्यद्दिवायन्नक्त
न्नानुवषट्करोतिनेदृतून्प्रवृणजानीतिसहैवप्रथमोग्रहोगृह्णी
तःसहोचतुर्माविदमेवैतत्सर्वंसंवत्सरेणपरिगृह्णीतस्तदि ७२

दंसर्वंसंवत्सरेणपरिगृहीतं॥८॥निरेवान्यतरःक्रामतिप्रान्य
तरःपद्यतेतस्मादिमेऽर्द्धमासाअन्यतरोवासहनिष्क्रामे
तांनौवासहप्रपद्येयातांपृथग्घैवेमेमासाःस्युस्तस्मान्नि
रेवान्यतरःक्रामतिप्रान्यतरःपद्यते॥९॥तौवाऋतुग्रहौतिष्ठ
वरतः॥तद्देवाश्चह्यसुरास्पर्धंतनोन्निरितिवत्सद्रात्रिमस्पर्जेत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

समुद्वैतावेदेवान्नविष्यद्रात्रिर्हैवासान्नविष्यं न्नव्यवत्स्यत ॥१०॥ तौ
वा स्तुवन्नेत्यपुरिस्ताद्धिश्वरतः । तद्देवाः परस्तादहरदधुस्तस्मा
दिदमह्याहरथरात्रिरथयस्मादहर्न्नविता ॥११॥ स्तुवन्नेतिवैपश्वाः । तन्नु
मनुष्यानस्सृजंतन्नुन्निरितिपश्वंस्सयत्तन्नमभ्पेऽनपश्यन्नस
ृजंततस्मादिमेपश्वोवजनयतः पुरिगृहीताद्व्रह्मुपेतामनु ७४

ष्यारतां ॥१२॥ तौ वा स्तुवन्नेतिद्युधूर्वुर्ये । इत्तरथा पात्रेद्विप्रर्वस्वेते
रुचुन्निरितिवतुश्वरिद्वेतरथा पात्रेद्विप्रर्वस्वेते ऽन्यतरत
एवतद्दवाऽह्वहरस्सृजंतान्यतरतो रात्रिमन्यतरतस्ऽएवतद्द
एवतद्दवाऽह्वहरस्सृजंतान्यतरतः पृश्नन् ॥१३॥ अथातो गृह्णात्ये
वामनुष्यानस्सृजंतान्यतरतः पृश्नन्
वाऽउपयामगृहीतोसिमधवेत्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामस्य

हीतोसिमाधवायत्वेतिप्रतिप्रस्थातातेतावेवग्रहौसंतिकौसयद्व
संतत्कुषधयोग्रायंतेग्रहनस्पतयःपश्यंतेतेनाहैतौसधुश्चमाध
वश्च॥१४॥उपयामगृहीतोसिशुक्रायत्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्यु
पयामगृहीतोसिशुचयेत्वेतिप्रतिप्रस्थातातेतावेवग्रैष्मौस
घदेतयोर्बलिष्ठंतपतितेनाहैतौशुक्रश्चशुचिश्च॥१५॥उपया ७५

मगृहीतोसिनभसेत्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोसि
नभस्यायत्वेतिप्रतिप्रस्थातातेतावेवग्रहौवार्षिकावमुतोवैदिवो
वर्षतितेनाहैतौनभश्चनभस्यश्च॥१६॥उपयामगृहीतोसि॥
इषेत्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोस्यूर्जेत्वेतिप्रतिप्र
स्थातातेतावेवशारदौसप्रकरह्यर्यस्तुषधयःपच्यंतेतेनो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

हैताविमुश्चाज्जोश्च॥२७॥उपयामगृहीतोसि सहसे त्वेत्येवा
ध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोसि सहस्याय त्वेति प्रतिप्रस्था
तेतावेव हैमंतिकौ स यद्धेमंत इमाः प्रजाः सहसेव स्वं वश
मुपनयते तेनो हैतौ सहस्यश्च॥२८॥उपयामगृहीतोसि तप
सहे स्वत्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोसि तपस्याय त्वेति ३६
श्च सह

प्रतिप्रस्थातैतावेव शैशिरौ स यदेतयोर्बलिष्ठꣳश्यायति तेनो
हैतौ तपश्च तपस्यश्च॥२९॥उपयामगृहीतोसि अꣳहसस्पत
ति यत्वेत्र यादवांग्रहं गृह्णाति षुदित्रयादशांगृह्णीयादुथप्रतिप्र
स्थाताध्वर्योः पात्रे सꣳस्रवमवनयत्पात्राहरति नेद्धो॥३०॥अ
थप्रतिप्रस्थाता ताम्रहितेन पात्रेणाऐंद्राग्नं ग्रहं गृह्णाति तद्य

२४ त्यध्वर्युर्बाप्रतिप्रस्थातुः पात्रे सꣳस्रवमुवनय ४२ ३ लि॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र· नह्यस्तुग्रहानुग्रहीस्यइदᳪं सर्व्वं४

दग्निहितेनपात्रेणैंद्राग्नंग्रहंगृह्णातिनवाऋतुग्रहाणामनुवष

ट्कुर्वन्त्येतस्यो वा ऐंद्राग्नंग्रहंग्रहीष्यन्भवतितदस्यैंद्राग्नेनैवानु

वषट्कृताभवंति॥२१॥ यद्वेवैंद्राग्नंग्रहंगृह्णाति। सर्व्वं वा इदंप्रा

× णोदानाभ्यामेवैतत्सर्वंप्राणोदानयोःप्रतिष्ठापयतिनु

दिदᳪं सर्वंप्राणोदानयोःप्रतिष्ठितमिंद्राग्नीहिप्राणोदानावि

दᳪंसर्वंप्रतिष्ठितं॥२२॥

मेहिद्यावापृथिवीप्राणोदानावनयोर्हीदᳪं

यद्वेवैंद्राग्नंग्रहंगृह्णाति।सर्व्वंवाइदंप्राणोदानचक्षुऋतुग्रहान्ग्रही

ष्यऽइदᳪंसर्व्वंप्रजनच्छास्मिन्नेवैतत्सर्व्वस्मिन्प्राणोदानौदध

ता२ ति[illegible]विमावसिंस्त्सर्व्वस्मिन्प्राणोदानौहितौ॥२३॥ अथ्यातेपर

गृह्णात्येवोइंद्राग्नीआगतᳪंसुतंगीर्भिर्नभोवरेण्यं॥अस्यपातं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

धियेपिता। उपयामगृहीतोसीन्द्राग्निभ्यां त्वैष ते योनिरिन्द्राग्नि
भ्यां त्वेति सादयतीन्द्राग्निभ्याᳫं ह्येनं गृह्णाति॥२४॥ अथ वैश्व
देवं ग्रहं गृह्णाति। सर्व्वं वा इदं प्राजीजनद्यदन्तर्ग्रहानग्रही
त्स यद्धैतावदेवाभविष्यद्यावत्यो हैवाग्रे प्रजाः सृष्टास्ताव
त्यो हैवाभविष्यन्न प्राजनिष्यन्त॥२५॥ अथ यद्वैश्वदेवं ग्रहं गृ ७८

ह्णाति॥ इदमेवैतत्सर्व्वमिमाः प्रजा यथायथं व्यवसृजति तस्मादि
माः प्रजाः पुनरभ्यावर्त्तं प्रजायन्ते शुक्रपात्रेण गृह्णात्येष वै शुक्रो
य एष तपति तस्यैते रश्मयस्ते विश्वेदेवास्तस्माच्छुक्रपात्रेण गृ
ह्णाति॥२६॥ अथातो गृह्णात्येव॥ ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वेदेवास
आगत। दाश्वाᳫंसो दाशुषः सुतम्। उपयामगृहीतोसि विश्वेभ्यस्त्वा

ग.

देवेभ्य एष तेषां निर्विष्टस्य स्वादेवेभ्य हुति सादयति विष्टस्तोथै
नंदेवेभ्यो गच्छति ॥२७॥ ब्राह्मणं ॥५॥ गणातिहवाएतद्धोता यज्ञ
ं सति। तस्मादेतद्गणा तं प्रत्येवाध्वर्युरागणाति तस्मात्स्तिग
रानामा ॥१॥ तं वै पूर्वं समासीनमाह्वयते। सर्वं वा अन्यउद्गातुः प्रो
व आह्विडं कुर्वंति तथाहास्यैतस्यागे वाल्विडंकृतं भवति ॥२॥ ७९

प्रजापतिर्वा उद्गाता। योयद्धोता स एतत्प्रजापतिरुद्गाता षोषा
याम् विहोतारि रेतः सिंचति षडस्मै तेतद्धोता चास्त्रेणा प्रजन
यति तच्छंसतिषष्यांयं पुरुषः शितस्तच्छंदेन क्षतितस्मा छंसं
नाम ॥३॥ तदुपयल्पस्य प्रतिजगणाति। इदुमेवैतद्रेतः सिक्तं
मुपनिमदस्य घ्वत्सयाङ्गि: घन्त्रतिगणाति यासरायुहैवैत

य·

[redacted]

द्रेतः सिक्तं प्रजात्रपेत्तं न प्रजायेत तस्मै प्रबाउ वै वैतद्द्वैतद्रेतः सि
क्तं प्रजनयतः॥४॥ यातयामानि छंदवैष्युंदाऽसिकुंदाग्निर्हिद
वाः स्वर्गं लोकं समाप्नुवतमदो वैतद्रसं दधात्ययातयामा
निकरोति तैरयातयामैर्यज्ञं तन्वते॥५॥ तस्माद्यद्यद्धेत्राः श्रा
द्वै ऽसेता श्रद्धद्वेद्धुतिगरणीयाच्छादिपकः श्राऽसेतदप्यदेश्रुति ८०
प्रवैप्रतिगरो यो वाऽरोचिमदोयः सामनुसो वैतच्छंदः स्वैस्यु ^३
सा

गरणीयाद्युत्र वैश्राऽसन्नवानिति तदस्युररदृसानियज्ञमन्व
ववरं तितस्प्रतिगरेण सं दधाति नाश्राणाऽरक्षसामनन्ववबा
रायसुउमानस्वैवैतद्यात्वलोकं छिनत्ति॥६॥ वृत्तरदृरा
णाहवा श्रूयकंदाऽस्वासुःततोद्गाती सामप्रस्ताप्रतस्मात्री
रापद्भुराणाहित्वाऽगामवतास्त्रिष्टु सामप्रस्तापतस्तैकमद्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

रꣳहित्वाऽगामत्ततो गायत्री सोममच्छापतत्तस्यै तानि वाऽक्षरा
णि हरंत्यागच्छत्सोमं क्रत्ततोऽष्टाक्षरा गायत्र्यभवत्तस्मादाहुरष्टा
क्षरा गायत्रीति॥७॥ तया प्रातःसवनमतन्वत तस्माद्गा
यत्रं प्रातःसवनं तयैव माध्यंदिनꣳ सवनमतन्वत ताꣳ ह
त्रिष्टुबुवाचोपत्वाहमायानि त्रिभिरक्षरैरुपमाह्वयस्व मा ८२

क्षु मा यज्ञादंतर्गा इति तथेति तामुपाह्वयत तत एकादशाक्षरा
सा त्रिष्टुबभवत्तस्मादाहुस्त्रैष्टुभं माध्यंदिनꣳ सवनमिति॥८॥
तयैव तृतीयसवनमतन्वत। ताꣳ ह जगत्युवाचोपत्वाहमाया
नि केनाक्षरेण माह्वयस्व मा मा यज्ञादंतर्गा इति तथेति तामु
पाह्वयत ततो द्वादशाक्षरा जगत्यभवत्तस्मादाहुर्जागतं तृती

यसवनमिति॥९॥तदाहुः।गायत्राणि वै सर्व्वाणि सवनानि गा सिद्धं प्रा
यत्रीह्येवैतदुपसृजमानैदितितस्मात्सर्व्वं सिद्धा हि गायत्र्याम तःसवः
छसकृन्मद्रन्माध्यंदिने सवन एकं हि सोकुरं हि ब्लागच्छते नेपूतिग
नैवैनामेतत्सुमर्द्धयति कृत्स्नां करोति॥१०॥सौम्र त्रिष्टुभः शास्य पूत्स्तु
ता त्रिमद्धत्तृतीयसवने त्राणि हि साकुराणि हि ब्लागच्छते रेवं ८२

नामेतत्सुमर्द्धयति कृत्स्नां करोति॥११॥युत्रद्यावापृथिव्यं शस्यु
ता इमे ह वै द्यावापृथिवी इमाः प्रजा उपजीवंति तदनयोरेवैत
द्यावापृथिव्यो रसं दधाति ते रसवत्या उपजीवनीये इमाः प्र
जा उपजीवंति स वा अभूमित्येव प्रतिगृणीत्तत्खिस्यात् तद्देवा रा२
विदुः॥१२॥तद्धैके।उदाम मोदैव ब्रातिति प्रगृणंति ब्रात्रति
ति

गरएतद्धावमुपाप्नुमइतिचेदंतस्तदुतथानकुर्याद्युवैकुर्या
त्प्रतिगरणात्कृपाघ्नेवास्यन्नाश्नवतिब्राबाह्मिप्रतिगरणातिद्ध
स्मादोऽमित्येवप्रतिगरणीयात्तद्धिसत्यंतद्देवाविदुः॥२३॥ब्राह्म
णं॥६॥इहाउइहाउइत्यग्निपुरा॥ति।इंइमेवैतद्दास्यावयति
त्यहहहहदिति।इमेवैतद्दास्यावयति।१॥सत्रक्रामंत्थिनौप्रथमो ०३

गृह्णाति।शुक्रवद्धोतस्सवनमथाग्रयणं सर्वेषुह्येषसवनेषु
गृह्यतेथमरुत्वतीयमथोक्थमुक्थानिह्यत्रापिभवंति॥य
तद्वैकाउक्थंगृहीत्वाथमरुत्वतीयंगृह्णंतितदुतथानकुर्या
न्मरुत्वतीयमेवगृहीत्वाथोक्थंगृह्णीयात्॥३॥तान्वाएता
न्प्रवग्रहान्गृह्णात्येषवैचुञ्जोयन्माध्यंदिनःपवमानस्त

ग्र·

स्मात्संवद्रःपुंवसामान्नवतिपंवद्रोहिवज्रःसएतैःपं
चनिग्र्हैःपंचवाइमाअंगुलयोंगुलिभिर्वैप्रहरति॥४॥इं
द्रोवृत्रायवज्रंप्रजहारासवृत्रंपाप्मानंहत्वाविजितेऽभये
नाष्ट्रेदक्षिणानिनायतस्मादप्येतर्हिग्रहैर्वैतेनमाध्यंदि
नेनपवमानेनस्तुवतेथविजितेऽभयेनाष्ट्रेदक्षिणानीयंतेत ८४

योएवैषएतैःपंचनिग्र्हैःपाप्मनोद्विषतेभ्रातृव्यायवज्रंप्रहर
तिसवृत्रंपाप्मानंहत्वाविजितेऽभयेनाष्ट्रेदक्षिणानयतिव
स्माद्वाएतान्पंचग्रहान्गृह्णाति॥५॥तद्यन्मरुत्वतीयान्गृह्णा
ति।एतद्वाइंद्रस्यनिष्केवल्यंसवनंयन्माध्यंदिनंसव
नंतेनवृत्रमजिघांसत्तेनव्यजिगीषतमरुतोवाइत्यश्व

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

त्वष्टोपन्नम्यत स्कुः स्वत्रं वा इंद्रो विश्वो मरुतो विशा वैं स्वत्रियो ब
लवान्भवति तस्मादाश्वल्के रुतु पात्रे स्यात्तां काम्यं षमुपेत्वे
वृत्न वतः ॥ ६ ॥ ता न्निद्रु उपमंत्रयांचक्रो उपसावर्त्तध्वं युष्मा
न्नि वुलेन वृत्रं हनानीति ते हो चुः किं नस्ततः स्यादिति ते
भ्य एतौ मरुत्वतीयौ ग्रहावगृह्णात ॥ ७ ॥ ते हो चुः अपनिधाये ८५

नमो ऽउपावर्त्तामहा इति त एनमपनिधाय वीर्यं उपावर्त्तन्त स्तद्ध
इंद्रो ऽस्मरत्तापनिधाय वै मो ऽ उपावर्त्तन्निति ॥ ८ ॥ स हो वा चास्त है
व मो ऽस्मा उपावर्त्तध्वमिति ते ऽस्मा उ वै न स्वतीयं ग्रहं गृह्णातीति ते
भ्य एतं तृतीयं ग्रहमगृह्णादुपयामगृहीतो ऽसि मरुत्वते त्वौज
स इति त एनं स हैवौजसोपावर्त्तन्त तेभ्यो ऽयतवै वृत्रमह

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्र॰

न्द्रत्रं वा इन्द्रो व्विशो मरुतो व्विशा वै क्षत्रियो बलवान्भवति तद्दे
वृण्वैनद्बलं दधाति तस्मान्मरुत्वतीयान्गृह्णाति॥८॥स वा इं
द्रायैव मरुत्वते गृह्णीयात्। नापि मरुद्भ्यः स यद्धापि मरुद्भ्यो
गृह्णीयात्तत्प्रत्युद्यामिनीं ह क्षत्राय विशं कुर्यादिन्द्रायैतदिन्द्रमे
वानु मरुत आभजति तत्क्षत्रायैवैतद्विशं कृतानुकरामनु ८६

वर्त्मानं करोति तस्मादिन्द्रायैव मरुत्वते गृह्णीयान्नापि मरु
द्भ्यः॥१०॥अपक्रमाद्धु हैवैषामेतद्बिभयां चकार यदिमम
न्नापक्रामेयुर्यन्नान्यद्धि येरन्निति तानेवैतदनपक्रमिणो
कुरुत तस्मादिन्द्रायैव मरुत्वते गृह्णीयान्नापि मरुद्भ्यः॥११॥
ऋतुपात्राभ्यां गृह्णाति। ऋतवो वै संवत्सरो यद्दुस्ते दः प्रातः

ग्र॰

सवनेप्रत्युद्दमेवकल्पंतेषुद्धग्रहान्गृह्णात्युथैतत्परोद्वं
माध्यंदिनेसवनेवकल्पंतेषुदृतुपात्राभ्यांमरुत्वतीयान्गृ
ह्णातिविशोवैमरुतोन्नंवैविशमरुतवोवाइदंसर्वमन्ना
द्यंपवंतितस्मादृतुपात्राभ्यांमरुत्वतीयान्गृह्णाति॥१२॥
अथातोगृह्णात्येव। इंद्रमरुत्वइहपाहिसोमंयथाशा ८१

र्याते अपिबः सुतस्यातवप्रणीतीतवशूरशर्म्मन्नाविवासं
तिकवयः सुयज्ञाः। उपयामगृहीतोसींद्रायत्वामरुत्वतए
षतेयोनिरिंद्रायत्वामरुत्वते॥२३॥मरुत्वंतं॥वृषभंवावृधानमक
वारिंदिव्यंशासमिंद्रं। विश्वासाहमवसेनूतनायोग्रंस
होदामिहतंहुवेम॥उपयामगृहीतोसींद्रायत्वामरुत्व

गू.

तएषुतेयोनिरिंद्रायत्वामरुत्वतउपयामगृहीतोसिमरुतांत्वौ
जसइतितृतीयंग्रहंगृह्णाति॥१४॥अथमाहेंद्रंग्रहंगृह्णाति।पाप्म
नावाएतदिंद्रःसृष्टोयन्मरुद्भिश्चामरुद्भिःसहभक्षाविडयस्य
कामायव्विश्यासमानेपात्रेश्नीयाद्देवंतद्यदस्माएतंमरुद्भिः
समानंग्रहमगृह्णन्॥१५॥तंदेवाःसर्व्वस्मिन्विजितेन्नयेनाश्र ८८

अथेषीकांमुंजाद्विबर्हेदेवंसर्व्वस्मात्पाप्मनोव्यवृहन्यन्मा
हेंद्रंग्रहमगृह्णंस्तथोएवैषएतद्यथेषीकांविमुंजाद्बृहेदेवं
सर्व्वस्मात्पाप्मनोनिर्मुच्यतेयन्माहेंद्रंग्रहंगृह्णाति॥१६॥य
द्वेवमाहेंद्रंग्रहंगृह्णाति।इंद्रोवाएषपुरावृत्रस्यवधादथव
त्रंहत्वायथामहाराजोविजिग्यानएवंमहेंद्रोभवत्तस्मान्मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

न्द्र·

हेंद्रंग्रहंगृह्णातिमहांतम्वेवैनमेतत्खलुकरोतिवृत्रस्यवधाद्यत
स्मादेवमाहेंद्रंग्रहंगृह्णातिशुक्रपात्रेणगृह्णात्येषवैशुक्रोयए
षतपत्येषउएवमहांस्तस्माच्छुक्रपात्रेणगृह्णाति॥१७॥अथाभि
तोगृह्णात्येव।महाँइंद्रोनृवदाचर्षणिप्राउतद्विबर्हाअमि
नःसहोभिः।अस्मद्र्यग्वावृधेवीर्यायोरुःपृथुःसुकृतःकर्तृ ८९

भिर्भूताउपयामगृहीतोसिमहेंद्रायत्वैषतेयोनिर्महेंद्राय
त्वेतिसादयतिमहेंद्रायह्येनंगृह्णाति॥१८॥अथोपाकृत्यैतं
त्राश्वंचवदति।अग्निष्ठातारोनिष्टुतौलखलानुद्वादयता
न्नीदाशिरंविनयसोमस्यविन्नादितितेवैहृतीयसवना
येवाग्निष्टोमोनिष्टुएवंतितृतीयसवनायोलखलानु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रावयंति तृतीयसवनायाग्नीदाशिरं द्धिनयति तृतीयसवना
यसौम्यं चरुं श्रपयत्येतो वै शुक्रवती रसवती सवने यत्प्रातः
सवनं च माध्यंदिनं च सुन्नमथैतानिद्धौ तत्तु कं यत्तृतीयसव
नं तदु वै तस्मान्माध्यंदिनात्सवनादग्निमिमीते तथाहास्यै
तच्छुक्रवद्रसवत्तृतीयसवनं भवति तस्मादेतांश्च च्चावं

घ्नं दाति ॥ २९ ॥ आसनरां ॥ ७ ॥ ॥ द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥ कंडिका ॥ २९ ॥
घ्नंति वा एतद्यज्ञं ॥ यदेनं तन्वते यन्वेव राजानमभिषुण्वंति तत्तं घ्नं
ति यत्पशुं संज्ञपयंति विशासति तत्तं घ्नंत्युलूखलमुसला
भ्यां दृषदुपलाभ्यां हविर्यज्ञं घ्नंति ॥ १ ॥ स एष यज्ञो हतो न दद
२ घ्नं ह्रा तं देवा दक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्यदेनं दक्षिणाभिरदक्षयंस्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र

स्मा द्दक्षिणा नाम तद्यद्देवा त्रयज्ञस्य हतस्य व्यथते तद्देवास्यैत
द्दक्षिणाभिर्दृह्रुयंस्तथ समृद्धएव यज्ञो भवति तस्मा द्दक्षिणा
ददाति ॥२॥ तद्वैषह्वाद्दत्रो त्सेव ह विर्यज्ञे ददति न ह त्वेवा शातद
क्षिणः स्याद्वेत्रेषणांꣳ सत्त्वमेष यह स्त तस्मात्स्त्रं गच्छाति ॥३॥ स्त्र
स्वित्यादवेभ्यो गच्छाति । सर्वे वै विश्वे देवाः सर्वमेव यह स्त तस्मा ६१

सौम्योध्वरः स्यादेष वै प्रत्यक्षं यज्ञो यत्प्रजापतिः पुरुषो वै प्रजा
पतेर्नेदिष्ठꣳ सायुꣳ शतायुः शततेजाः शतवीर्यस्तꣳ शतेनैव
दक्षयति नाश्रातेनऽस्तस्मान्नाशतदक्षिणः सौम्योध्वरः स्यान्नो है
वा स तदक्षिणेन यजमानस्य छिद्रस्यानेदस्याद्धिंसरस्या वै
नियमिमेहनिष्ठं त्वेवनदोषयिष्यतीति ॥४॥ द्वया वै देवा देवाः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

य·

अहैवदेवाअथयेब्राह्मणाःशुश्रुवांसोनूचानास्तेमनुष्यदे
वास्तेषांद्वेधाविभक्तएवयज्ञआहुतयएवदेवानांदक्षिणाम
नुष्यदेवानांब्राह्मणानांशुश्रुवुषामनूचानानामाहुतिभिरेव
देवान्प्रीणातिदक्षिणाभिर्मनुष्यदेवान्ब्राह्मणांछुश्रुवुषोनूचा
नांस्तएनमुभयेदेवाःप्रीताःस्वर्गंलोकमभिवहंति॥४॥तावाए

ताः।ऋत्विजामेवदक्षिणाअन्यंवाएतएतस्यात्मानंसंस्कुर्वंत्येतं
यज्ञमृङ्मयंयजुर्मयंसाममयमाहुतिमयंसोस्यामुष्मिं
लोकआत्माभवतितद्येमाजीजनंतेतितस्मादृत्विग्भ्यएवद
क्षिणादद्यान्नानृत्विग्भ्यः॥५॥अथप्रतिपरेत्यगार्हपत्यं
दाक्षिणानिजुहोतिसदक्षाहोमायद्वाससिहिरण्यंप्रबध्याव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

ध्रुयज्जुहोतिदेवलोकेमेप्रस्यादितिवैयजतेयोयजतेसोऽस्यैष
यज्ञोदेवलोकमेवाभिप्रैतितदन्वीदक्षिणायांददातिसैतिद
क्षिणामन्वारभ्ययजमानः॥६॥चतस्रोवैदक्षिणाः।हिरण्यंगौर्वा
सोऽश्वोनवैतदवकल्पतेयदश्वस्यपादमवदध्यादथद्वागाःप्राद
मवदध्यात्तस्माद्यज्ञाहोमायैवाश्वसिहिरण्यंप्रबध्यावधाय ऽश्व

जुहोति।७॥सोऽग्निर्ममृत्युंजुहोति।तमसावाअसौलोकोऽतद्धि
तःसरतेनज्योतिषातमोपहत्यस्वर्गंलोकमुपसंक्रामतितस्मा
सौरीम्यामृच्याजुहोति॥८॥सजुहोति।उदुत्यंजातवेदसंदेवं
वहन्तिकेतवः।दृशेविश्वायसूर्यं॥स्वाहेत्येतयागायत्र्या
गायत्रीवाइयंपृथिवीसयंप्रतिष्ठातदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यांप्रतितिष्ठति ॥९॥ अथ यद्द्वितीयांजुहोति । चित्रंदेवानामुदगादनी
कंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्ष
ᳪसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चस्वाहेत्येतयात्रिष्टुभालोकमुपै
तयोपप्रैति ॥१०॥ अथाग्नीध्रोद्वेवैकांवाजुहोतितद्यदाग्नी
ध्रेद्वेवैकांवाजुहोत्यग्निर्वैपशूनामीष्टेतएनमग्नितःपरिणवि ९७

शंतेतमेतयाहुत्याप्रीणातिसआस्मैप्रीतोनुमन्यतेतेनानुमतांददा
ति ॥११॥ सजुहोति । अग्नेनयसुपथाराये अस्मान्विश्वानिदेवव
युनानिविद्वान्युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठांतेनमउक्तिं
विधेमस्वाहेत्यथयद्यश्वंशुक्लंवायुक्तंवादास्यंस्याद्यद्विती
यांजुहुयाद्यद्युननाद्रियेत ॥१२॥ सजुहोति । अयन्नोअग्निर्वरि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र

वस्त्वाणो त्वयं मूर्धः पुरस्तु प्रत्निदध्न । अयं वा ऊ अपत्तु घ्राण साता
वयछंदा ऋतुं ऊयत्तु ऊर्ह्वषाणाः स्वाहेति वाऊसाह्यश्वः ॥१३॥ अथ
हिरण्यमादाय शालामभ्येति । दक्षिणेन वेदिं दक्षिणा ऊपतिष्ठं
ते सोऽग्रेणा शालां तिष्ठंत्यग्निमंत्रयते रूपेण वो रूपमभ्यागामि
ति न ह वा अग्रे पशवो दानाय चक्षमिरे ते पनिधाय स्वानि रूपा र्ध५

ज३

णा शरीरैः प्रत्युपातिष्ठंत तान्येतद्देवाः स्वैरेव रूपैर्यद्धस्माद्धिरुपा
यंस्तेस्वानि रूपाणि ऊनानाऽअभ्युवायंस्तेरातमनसोलं दाना
यान्नवंस्तथो एवैनानेष एतस्वैरेव रूपैर्यद्धस्माद्धिरुपैतितेस्वा
नि रूपाणि ऊनानाऽअभ्युवयंति तेरातमनसोलं दानायन्न
वंति ॥१४॥ तद्याचो हिरण्यं वेदा हिरण्यऊन्निति । अथ वै तुयस्तद्दे

य॰

ति

[redacted]

नाब्राह्मणाच्छिन्नऽइति ब्रह्म वै दक्षिणीयं वा दक्षिणीयं च वेद तु
यो ह्यस्यैता दक्षिणीया ये चु द्वानवंति ना दक्षिणीयाय ॥२५॥ "ऋतं३"
ऋतस्य पंथेति वं ऽ दक्षिणा इति तु देते न ऋतो ति यायंति ॥२६॥ अथ
सदो स्यैतो स्वः पुरुषं तु दिक्षमिति च्चि त्वया दक्षिणा यालो
कं रक्षो षमित्य वैतदाह ॥२७॥ अथ सदः प्र ऋतो यतस्व सदस्यै एह
भस्या प्रे तु ति पो वै देश नोप धैतिस ऽ ऋतुस्य पु×३

ऋतो

रिति मा त्वा सदस्या अति [redacted] त्ये वैतदाह ॥२८॥ अथ हिरण्यमा
दाय आग्नीध्रमभ्यैति आत्रेयाम च्छि दिदयं पितृस्मं तं पैतृस्त्मम्मुति
यो वै ज्ञातो ज्ञात कुलीनः सुपितृमान्नेतृ मत्स्यो यात्रे ज्ञाता यापि
कतिपयी दक्षिणा ददाति तान्निर्महस्त्य यस्तु षिमार्षेयमिति
यो वै ज्ञातान्वानः सन्नृषि रार्षेयः स्तु ध्रात्त दक्षिणामिति स हि तु

ग्र.

धातुद्दक्षिणाः॥१९॥ अथैवमुपसद्य। अग्नीधे हिरण्यं ददात्यस्मु
द्रातादेवत्रागच्छतेतियं वै रातमना अविविकिस्सं दक्षिणां दु
दातितयामहज्ज्यति देवत्रागच्छतेति देवलोकमेप्पसदि
त्ति वै यदुतयो यदूनेतद्देवलोकएवैनमेतदपित्विनकरोति ९७
प्रदातारम्माविशतेति प्राणांविशते सवैतदाहतथोहास्मादे

ताः पुरास्योनप्रणाशंतितद्यदग्नीधे प्रथमाय दक्षिणां ददात्यतो
हि विश्वेदेवा अमृतत्वमपाऊयं स्तस्मादग्नीधे प्रथमायं दक्षि
णां ददाति॥२०॥ अथैवमेवोपसद्य। आत्रेयाय हिरण्यं ददा
ति यत्र वा अदः प्रातरनुवाकुमन्वाङ्कस्तद्धस्मैतस्कराशं
संस्पविर्बाक्रुषीणां होतासाथैतक्रसदोस्तुरतमसमजिपु

अ·

प्रुवेतरुषयोत्रिमब्रुवन्नेहिप्रत्यंङि·दंतमोपङहीतिसएतन्नमो
पाहंन्नयंवेद्योतिर्यद्दंतमोपावधादितितस्माएतद्योतिर्हिरण्यं
हि दक्षिणमनयंद्योतिर्हिरण्यंतद्धैसतन्नेजसाद्वीर्येणर्षिस्तमोप
ङघान्नाथैषएतेनैवैतद्योतिषातमोपहंतितस्मादात्रेयायहि
रण्यंददाति॥२१॥अथब्रह्मणो॥ब्रह्माहियज्ञंदक्षिणतोऽभिगो ए८

पायत्यथोद्गात्रेथहोत्रेथाध्वर्युभ्यांऽहविर्धानेआसीनाभ्या
मथपुनरुत्यप्रस्तोत्रेथमैत्रावरुणायाथब्राह्मणाच्छंसि
नेथपोत्रेथनेष्ट्रयाच्छावाकायाथोन्नेत्रेथग्रावस्तुतेथसुब्रह्म
ण्यायैप्रतिहर्त्रेउन्नमायददातिप्रतिहर्त्तावाएषसोस्माएत
दंततःप्रतिहरतितथाहास्मादेताःपुरस्तान्नप्राणस्यंतीरस्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ज्र:

अथाहेंद्रायमरुत्वतेनुब्रूहीति।यत्रवैप्रजापतिरग्रेददौतदिं
द्रईक्षांचक्रेसर्व्वंवाअयमिदंदास्यतिनास्मभ्यंकिंचनपरिशेक्ष्य
तीतिसएतंवज्रमुदयच्छदिंद्रायमरुत्वतेनुब्रूहीत्यदानाय
ततोनाददास्सएषोप्येतर्हितथैववज्रउद्यम्यतइंद्रायमरुत्व
तेनुब्रूहीत्यदानायततोनददाति॥२३॥वृतस्त्रावैदक्षिणा॥ ९९

हिरण्यमायुर्वैतेनात्मनस्त्रायतआयुर्हिहिरण्यंतदग्नयआ
ग्नीध्रंकृत्वेतद्ददात्तस्मादप्येतर्ह्याग्नीध्रोहिरण्यंदायते॥२४॥अत्र
यगौःप्राणमेवैतयात्मनस्त्रायतेप्राणोहिगौरन्नंहिप्राण
स्तांरुद्रायहोत्रेददात्॥२५॥अथवासःत्वचमेवैतेनात्म
नस्त्रायतेत्वग्घिवासस्तद्बृहस्पतयउद्गायतेददात्॥२६॥
हिगौरन्नं

य·

याश्वः।वृत्रोवाअश्वोवृत्रमेवैतत्तुरोगांकुरुतेयमलोकेमेष्य
सदितिवैयजतेयोयुडतेतद्यमलोकएवैनमेतदपित्विनंक
रोतितंयमायब्रह्मणोददात॥२७॥सहिरण्यंप्रत्येति।अग्नये
त्वामुस्यंवरुणोददात्विस्यग्नयेह्येतद्वरुणोददात्सोमृतत्व
१०० मशीयायुर्दात्रएधिमयोमह्यंप्रतिग्रहीत्रइति॥२८॥अथ १००

गांप्रत्येति॥रुद्रायत्वामुस्यंवरुणोददात्वितिरुद्रायह्येतांवरुणोद
दात्सोमृतत्वमशीयप्राणोदात्रएधिवयोमह्यंप्रतिग्रहीत्रइति
॥२९॥अथवासःप्रत्येति।बृहस्पतयेत्वामुस्यंवरुणोददात्विति
बृहस्पतयेह्येतद्वरुणोददात्सोमृतत्वमशीयत्वग्दात्रएधिम
योमह्यंप्रतिग्रहीत्रइति॥३०॥अथाश्वंप्रत्येति॥यमायत्वामु

ग्र·

स्वं ब्रूणोददावितियमायुस्येतं ब्रूणोददास्सोमृतत्वमशीयह्
यो दात्र एधि वयोमह्यं प्रतिग्रहीत्र इति ॥ ३१ ॥ अथ यद्यन्यद्ददा
ति । कामेनैव तद्ददाती दं मेप्यमुत्रासदिति तस्यैतिको दात्कस्मा
अदात्कामो दात्कामायादात् । कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता । का
मैतत्त इति तद्देवताया अतिदिशति ॥ ३२ ॥ तदाहुः । नेद्देवताया २.१

ऽअतिदिशेदिदं वैयां देवताउं समिंधे सा दीप्यमाना श्वः श्वः श्रेयसी
भवतीदं वै यस्मिन्नग्नावभ्यादधति स दीप्यमान एव श्वः श्वः श्रेया
न्भवति श्वः श्वो ह वै श्रेयान्भवति य एवं विद्वान्प्रतिगृह्णातितद्य
यासस्मिन्[illegible]दूयादेवमेतां जुहोति यामधीयते ददातितस्मा
दधायन्नातिदिशेत् ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणं ॥ १ ॥ त्रया वै देवाः । वसवो रु

ग्र·

व १

द्रा आदित्यास्तेषां त्रिनक्तानि सवनानि वसूनामेव प्रातःसवनं
रुद्राणां माध्यंदिनं सवनमादित्यानां तृतीयसवनं तद्धा अमिश्र
मेव वसूनां प्रातःसवनममिश्रं रुद्राणां माध्यंदिनं सवनं
मिश्रमादित्यानां तृतीयसवनं ॥२॥ ते हादित्या ऊचुः। यथेदममि
श्रं वसूनां प्रातःसवनममिश्रं रुद्राणां माध्यंदिनं सवनमे १.२

हु १

वन्नदम्पुरा मिश्रा द्रुहं जुषेति तथेति देवा अब्रुवंस्ते संस्थित
एव माध्यंदिने सवने पुरा तृतीयसवनादेतमूदूहुः स एवाप्ये
तर्हि तथैव ग्रहो हूयते संस्थित एव माध्यंदिने सवने पुरा तृ
तीयसवनात् ॥४॥ ते हादित्या ऊचुः। नैव वा इतरस्मिंस्सवने स्मो न
वेतरस्मिन्न्यहैनोरुद्धां स्विन्द्विं स्फुरिति ॥३॥ ते ह द्विदेवत्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

न३

वुः।रक्षोभ्यो वै बिभीमो हंत युष्मान्प्रविशामेति॥४॥ते ह द्विदेव
त्यानूचुः किमस्माकं ततः स्यादित्यस्मान्निरनुवषट्कृतान्नविभक्षयि
ष्यथेत्यहादित्यानूचुस्तथेति ते द्विदेवत्यान्प्राविशंत्॥५॥स यत्र प्रातः
सवने द्विदेवत्यैः प्रचरंति तत्प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रेण द्रोणक
द्रोणकलशादात्तेति निगृह्णीत उपयामगृहीतोसीत्येतावताध्वर्यु १०३

रेवाश्रावयत्यध्वर्युरनुहोमं जुहोति प्रतिप्रस्थातादित्येभ्यस्त्वेति स
र्वमवनयत्येतावते वमेव सर्वेषु॥६॥तद्यत्प्रतिप्रस्थाताप्र
तिनिगृह्णीते। द्विदेवत्यान्वै प्राविशन्नस्मान्निरनुवषट्कृतान्नवि
भक्षयिष्यथेत्यहादित्यानूचुर्यो न्वत्र मंद्वितीयामाहुतिं जुहोति स्विष्ट
कृते वै तां जुहोति [illegible]ष्टकृतो वा एतेनानुवषट्क्रियंते तथो हास्यैते

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तुंवषट्कृताद्द्रुत्वातोऽनवंत्कृत्वाराद्धैंडुहोत्येषवास्यैतस्यदेवस्यदिक्
स्मादुत्तरार्द्धाज्जुहोति॥७॥यद्वेवप्रतिप्रस्थाताप्रतिनिगृह्णाति।द्वि
देवत्यान्वैप्राविशंस्तयानेवप्राविशंस्तेभ्यएवैतन्निर्मिमीतेयुपि
दधातिरक्षोभ्योहवैबिभयुर्विष्णउरुगायेषुतेसोमस्तठँरक्षस्व
माल्वादन्नितियज्ञोवैविष्णुस्तद्यज्ञायैवैतत्परिददातियस्मा ९४

अथाहसँस्थितएवमाध्यंदिनेसवनेपुरातृतीयसवनादुद्दि
यजमानेति॥८॥तेसंप्रपद्यंते।अध्वर्युश्चयजमानश्चाग्नीध्रश्च
प्रतिप्रस्थाताचोन्नेताचयोन्यःपरिचरोभवत्यनेद्धारेत्र्रपिद
धंतिरक्षोभ्योहवैबिभयुरथाध्वर्युरादित्यस्थालींचादित्यपात्रं
चादत्तेसउपर्युपरिपूतभृतंनिगृह्णातिनेद्यवस्रोतदिति॥९॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्र॰

घग्रह्णाति।कदाचनस्तरीरसिनेंद्रसश्चसिदाशुषे।उपोपेन्नु
मघवन्भूयइन्नुतेदानंदेवस्यपृच्यतआदित्येभ्यस्त्वेति॥१०॥तं
वैनोपयामेनगृह्णीयात्॥अग्रहोवैषउपयामेनगृहीतोभव
त्यजामिता।येजामिहकुर्याद्यदेनमत्राप्युपयामेनगृह्णीयात्
।११॥अथापगृह्यपुनरानयति॥कदाचनप्रयुच्छस्युभेनिपासि १०५

जन्मनी।तुरीयादित्यसवनंतइंद्रियमातस्थावमृतंदिव्यादित्ये
भ्यस्त्वेति॥१२॥अथदधिगृह्णाति॥आदित्यानांवैतृतीयसव
नमादित्यावा अनुपश्चावस्तत्पशुष्वेवैतत्पयोदधाति तदिदंप
शुषुपयोहितंमध्यतइवगृह्णीयादित्याहुर्मध्यतइवहीदंपशू
नांपयइतिपश्चादिवत्वेवगृह्णीयात्पश्चादिवहीदंपशूनांपयः॥१३॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

६०।

यद्वेवदधिग्रहंगृह्णाति। ऋतवोवाएतेसर्वेभवंतिनालमाहुत्यै
तानेवैतत्पुनराप्याययतितथालमाहुत्यैभवंतितस्माद्दधिगृह्णा
ति॥२४॥सगृह्णाति। यज्ञोदेवानांप्रत्येतिसुम्नमादित्यासोभवता
मृडयंतः। आवोर्वाचीसुमतिर्ववृत्यादंहोश्चिद्यावरिवोवित्त
रासदादित्येभ्यस्त्वेति॥२५॥तस्युपांशुसवनेनमेदयति॥वि १०६

वस्वान्वाएषआदित्योनिदानेनयदुपांशुसवनआदित्यग्रहो
वाएषभवतितदेनंस्वएवभागेप्रीणाति॥२६॥कांडस्यार्द्धं॥ ॥३२.४॥
तन्नदशापवित्रेणोपस्पृशंत्येतेवैशुक्रवतीरसवतीस
वनेयत्प्रातःसवनंचमाध्यंदिनंचसवनमथैतत्क्षिप्रेतस्युक्रं
यत्तृतीयसवनंसयन्नदशापवित्रेणोपस्पृशतिते

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्र·

नोहास्यैतच्छुक्रवदुत्सवत्तृतीयसवनंभवतितस्मात्तदशान्नि
त्रपवित्रेणोपसर्जति॥७॥समेद्धयति।द्विवस्वंतमादित्येषुते
सोमपीथस्तस्मिन्मस्येत्पृथ्वीनेत्रउपांशुसवनंप्रयच्छत्प्र
थ्याहोतेतारमासदड्याबूइतितानाधवनायेवासजतिवम
सोवा॥१८॥राज्ञानमुन्नीय।आदित्यानांवैतृतीयसवनमादि ८१

त्याच्चाअन्वग्रावाणास्तदेनांस्वरवृन्तागेश्रीणात्पयोस्रुवंतिद्धा
र॥१९॥अथापिधायोपनिष्क्रामति।स्कौम्योत्यविभुरथ्या
हादित्येभ्योनुब्रूहीत्यत्रसंपत्स्पेद्यादिकामयेताश्राव्यवेव
संपत्स्पेदादित्येभ्यःप्रेष्यप्रियेभ्यःप्रियधामभ्यःप्रियव्रतेभ्यो
महस्वसरस्यपतिभ्यउरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्यइतिवषट्कृ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

तेऽनुहोतिनानुवषट्करोतिनेत्यग्निंनस्त्रौप्रवृणजानीतिप्रयक्क
तिप्रतिप्रस्थात्रेसꣳस्रवौ॥२०॥अथयत्पुनःप्रपद्य।आग्रयणा
मादत्तउदीचीनदशंपवित्रंवितन्वंतिप्रस्कंदयत्यध्वर्युराग्रय
णस्यसंप्रगृह्णातिप्रतिप्रस्थातासꣳस्रवावानयत्सन्नेता
वमस्तुनवोदंवनेनवा॥२१॥तंवतस्रणांधाराणामाग्रयणा १०८

गृह्णाति।आदित्यानांवैतृतीयसवनमादित्यान्वाअन्तुगाव
स्तस्मादिदंगवांवत्सद्वीविहितंपयस्तस्मात्तस्रणांधारा
णामाग्रयणाद्गृह्णाति॥२२॥तद्युस्रतिप्रस्थातासꣳस्रवौ
संप्रगृह्णाति।आदित्यग्रहोवाएषभवतिनवाआदित्यग्र
हस्यानुवषट्करोतितस्माद्वैसावित्रंग्रहंग्रहीष्यन्भवतितद

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

स्यसावित्रेतोवानुवषट्कृतोन्नवति॥२३॥ यद्देवप्रतिप्रस्थातास
ꣳस्रवौसंप्रगृह्णाति।पुरावाएत्न्यएतन्मिश्राद्गृह्महोष्ठुःपुरा
त्ती यसवनात्तृतीयसवनायवाएषग्रहोगृह्यतेतदादित्या
स्तृतीयसवनमुपियंतितुथ्यानवहिष्ठीयद्धाङ्गवंतितस्मात्प्रति
प्रस्थातासꣳस्रवौसंप्रगृह्णाति॥२४॥ ब्राह्मणं॥२॥ मनोहवा १९

अस्यसविता।तस्मात्सावित्रंगृह्णातिप्राणोहवाअस्यसविता
मेवास्मिन्नेतत्पुरस्तात्प्राणंदधातियदुपांशुंगृह्णाति।तमे
वास्मिन्नेतत्पश्चात्प्राणंदधातियत्सावित्रंगृह्णातिताविमाउ
भयतःप्राणौहितौयश्चायमुपरिष्टाद्यश्चाधस्तात्॥१॥ सतु द
वावैसंवत्सरोयज्ञः।तेदःप्रातःसवनेप्रत्यक्षमवकल्प्यंन्नेय

य॰

दतुग्रहान्गृह्णात्यथैतत्सरोद्धंमाध्यंदिनेसवनेवकल्पंते
यद्वुपात्रान्यांमरुत्वतीयान्गृह्णातिनवात्रत्रेतुस्यइतिकुं
वनग्रहंगृह्णातिनतुपात्रान्यांकस्मैनग्रहोगृह्यते॥२॥एषवैस
वितायएषतपति॥एषउएवसर्वऋतवस्तदृतवःसंवत्सरस्त
तीयसवनेप्रत्यक्षमेवकल्पंतेतस्मात्सावित्रंगृह्णाति॥३॥ ११०

तंवाउपांशुपात्रेणगृह्णाति॥मनोहवाअस्यसविताप्राण
उपांशुस्तस्मादुपांशुपात्रेणगृह्णात्यंतर्यामपात्रेणवा
समानंह्येतद्यदुपांश्वंतर्यामौप्राणोदानौहि॥४॥आ
ग्रयणाद्गृह्णाति॥मनोहवाअस्यसवितात्माग्रयणआत्मन्ये
वैतन्मनोदधातिप्राणोहवाअस्यसवितात्माग्रयणआ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

च.

त्मन्येवैतत्प्राणं दधाति॥५॥ अथातो गृह्णात्येवा वाममद्य स
वितर्वाममु श्वो दिवेदिवे वाममस्मभ्यं सावीः। वामस्य हि
क्षयस्य देव भूरेरया धिया वामभाजः स्याम। उपयामगृही
तोसि सावित्रोसि चनोधाश्चनोधा असि चनो मयि धेहि। जिन्व
यज्ञं जिन्व यज्ञपतिं भगायेति॥६॥ तं गृहीत्वानुसादयति॥ ११९

मनो ह वा अस्य सविता तस्मादिदन्सन्नं मनः प्राणो ह वा
अस्य सविता तस्मादयमसन्नः प्राणः संचरत्यथा ह देवाय
सवित्रेनुब्रूहीत्याश्राव्याह देवाय सवित्रे प्रेष्येति वषट्कृते जु
होति नानुवषट्करोति मनो ह वा अस्य सविता नेन्मनोग्नौ प्र
वृणजानीति प्राणो ह वा अस्य सविता नेत्प्राणमग्नौ प्रवृण

य.

जानाति॥७॥अथानद्धितेनपात्रेण। वैश्वदेवंग्रहंगृह्णाति
तद्यदनद्धितेनपात्रेण वैश्वदेवंग्रहंगृह्णाति न वै सावित्र
स्यानुवषट्करोत्येतस्माद्वैश्वदेवंग्रहंग्रहीष्यन्भवति त
दस्य वैश्वदेवेनैवानुवषट्कृतं भवति॥८॥यद्वेव वैश्वदेवं
ग्रहंगृह्णाति। मनो ह वा अस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा १९२

इदमेवैतत्सर्वं मनसः कृतानुकरमनुवर्त्म करोति तदिद
ं सर्वं मनसः कृतानुकरमनुवर्त्म॥९॥यद्वेव वैश्वदेवंग्र
हंगृह्णाति॥प्राणो ह वा अस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा
अस्मिन्नेवैतत्सर्वस्मिन्प्राणोदानौ दधाति ताविमावस्मिं
सर्वस्मिन्प्राणोदानौ हितौ॥१०॥यद्वेव वैश्वदेवंग्रहंगृह्णाति॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वैश्वदेवंवैतृतीयसवनंतद्व्यूतएवसामतोयस्माद्वैश्वदेवंतृ
तीयसवनमुपात्तस्मात्क्वाथैतदेवयजुषःपुरश्चरणातोयदेतंम
हावैश्वदेवंगृह्णाति॥२१॥तंवैशृतन्नतोगृह्णाति।वैश्वदेवोवैशृ
तन्नदतोहिदेवेभ्यउन्नयंत्यतोमनुष्येभ्योऽतःपितृभ्यस्तस्मा
द्वैश्वदेवःशृतन्नत॥२२॥तंवाअपुरोरुक्कंगृह्णाति॥विश्वेभ्यो १२२
मृते

ह्येनंदेवेभ्योगृह्णातिसर्वेवैविश्वेदेवायद्वोयद्यडूंषिय
श्चामानिसयदेवैनंविश्वेभ्योदेवेभ्योगृह्णातितेनोहास्यै
षपुरोरुङ्माभवतितस्मादपुरोरुक्कंगृह्णाति॥२३॥अध्या
तोगृह्णात्येवउपयामगृहीतोसिसुशर्मासिसुप्रतिष्ठ
नइतिप्राणोवैसुशर्मासुप्रतिष्ठानोबृहदुक्षायनमइति

श्र:

प्रजापतिर्वै हि द्रुणः प्रजापतये नम इत्येवैतदाह विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्य एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति वि
श्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णात्यथोत्तम प्राङुपविशति ॥१४॥ सय
त्रैतां होतारः शंसति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामि
ष्टये च विंशती चा तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च नियुद्भिर्वा ११४

यविहन्ता विमुंचेति तदेतस्यां वायव्यायामपि पात्राणि वि
मुच्यंते वायुप्रणेत्रा वै पशवः प्राणो वै वायुः प्राणेन हि पश
वश्चरंति ॥१५॥ स ह देवेभ्यः पशुभिरपचक्राम ॥ तं देवाः प्रा
च तः सवनेऽभिमंत्रयंत स नोपाववर्त्त तं माध्यंदिने सवनेऽभि
मंत्रयंत स ह नैवोपाववर्त्त तं तृतीयसवनेऽभिमंत्रयंत ॥१६॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

किं१।

सहोपावसृज्यैनुवाचायद्धउपावर्त्तयीष्ठिंमेततःस्यादितिवै
येवैतानिपात्राण्यत्यायुंजोरंस्त्वयाविमुच्यरंन्नितितदेनेनैतां
स्पात्राण्यत्यायुजंतेयदेवंद्वाययाग्राग्रान्प्रातःसवनेगृह्णात्यथैन
नेतस्पात्राण्यतिविमुच्यंतेयदाहनियुद्भिर्वायविहताविमुं
चेतिपशवोवैनियुतस्तत्पशुभिरेवैतस्यात्राणिविमुच्यं २१५
त्रा१

हर

ता॥२७॥सयस्प्रातःसवनउपावसृज्यतौगायत्रंवैप्रातःसव
नंब्रह्मगायत्रीब्राह्मणोपुहैपशवोनविष्यंत्यथयन्माध्यं
दिनेसवनउपावसृज्येदैंद्रंवैमाध्यंदिनंसवनंक्षत्रमि
द्रःक्षत्रियेपुहपशवोनविष्यंत्यथयत्तृतीयसवनउ
पावर्त्ततवैश्वदेवंवैतृतीयसवनंसर्वमिदंविश्वेदे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्र

२ र

वास्तस्मादिमं सवित्रे वपश्यंव ॥१७॥ ब्राह्मणं ॥ श्री सोमो
न्वरुणः प्रवृत्ति ॥ सोमो वै देवानां हविरथैतत्सोमायैव
हविष्क्रियते तद्यातः सोमानं नरितान्नवति वरुणं नवति वरु
णो वै देवानामन्नमोदनो हि वरुणोदनो हि प्रत्यक्षमन्नं तस्मा
द्वरुणं नवति ॥१॥ तेन नु प्रातःसवने प्रचरति नं माध्यंदिने स ११६

वनएते वै देवानां निष्केवल्ये सवने यत्प्रातःसवने वा माध्यंदिनं वसु
वनं पितृदेवत्यो वै सोमः ॥२॥ स यत्प्रातःसवने वा प्रचरेन्माध्यंदिने
वा सवने समदं ह कुर्याद्देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च तेन तृतीयसवने
प्रचरति वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं तथाहास्य समदं करोति नानुवा
कास्वाह सत्तद्रुह्य वपुरं च: पितरस्तस्मान्नानुवाक्यामन्वाह ॥श्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र-

अथ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा। आश्राव्याह घृतस्य यजेति वषट्कृते
जुहोति तद्यास्ततः प्राच्य आहुतयो हुता भवंति तान्येवैतदंतर्दधा
ति तथाहास्मा इदं करोति ॥४॥ स आज्यस्योपस्तीर्य। द्विरवद्यत्य
थोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयत्याश्राव्याह सौम्यस्य यजेति वषट्कृ
ते जुहोति ॥५॥ अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा। आश्राव्याह घृत १७
त्वा। आ

स्य यजेति वषट्कृते जुहोति तद्या अमुत ऊर्ध्वा आहुतीर्होष्यन्भवन्ति ता
न्येवैतदंतर्दधाति तथाहास्मा इदं करोति स यदि कामयेतान्ततः
परियजेद्यद्यु कामयेतान्तरतः परियजेत ॥६॥ अथ प्रचरणी
ति स्रुग्भवति तस्यां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाध्वर्युः शालाकैर्धि
ष्ण्यानाघारयति तद्यच्छालाकैर्धिष्ण्यानाघारयति यदेवैनान्दो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्र.

देवाश्चक्रुवंस्तृतीयसवनेवोघृताहुतिः प्राप्स्यतिन सौम्यापहृतो
हियुष्मत्सोमपीथस्तेनसोमाहुतिन्नाहेथुतिसैनानेघात्तृतीयस्स
सा०२ वनएवघृताहुतिः प्राप्नोतिन सौम्यायुक्तालाकैर्हिस्त्याघ्राघारयति
तानेतैरेवयजुर्भिर्यथोपकीर्णयथापूर्वमाघारयतिमाज्जालीय
एवोत्तमं ॥७॥ तद्धैकेआग्नीध्रायेपुनराघारयंत्युदस्मइदंकुर्मोन्नु २६८

६१

संतिष्ठाताइतितदुतथानकुर्यान्माज्जालीयएवोत्तमं ॥८॥ सयत्रा
ध्वर्युःशालाकैर्हिस्त्याघ्राघारयतितत्प्रतिप्रस्थातापात्नीवतंग्र
हंगृह्णातियज्ञाद्वैप्रजाःप्रजायंतेयज्ञात्प्रजायमानामिथुनात्प्र
जायंतेमिथुनात्प्रजायमानास्तंततोयज्ञस्यप्रजायंतेतदेनाए
तदंततोयज्ञस्यमिथुनात्प्रजननात्प्रजनयतितस्मान्मिथुना

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्र·

त्रडुननादंततोयद्गुस्येमाः प्रजाः प्रजायंते तस्मात्प्राणीवतंगृह्णा
ति॥९॥ तंवाउपांशुपात्रेणगृह्णाति। यदिसावित्रमुपांशुपात्रे
णगृह्णीयाद्दंतर्यामपात्रेणो तंयदिसावित्रमंतर्यामपात्रेण
गृह्णीयादुपांशुपात्रेणैतदुं समानंह्येतद्यदुपांशुश्चांतर्या
मोप्राणोदानौहियौवैप्राणः सउ▪दानोवृषावैप्राणोयोषापत्नीमि ११९

थुनमेवैतत्प्रजननंक्रियते॥१०॥ तंवाअपुरोरुक्कंगृह्णाति। वीर्यंवै
पुरोरुङ्ने· स्त्रीषुवीर्यंदधानीतितस्मादपुरोरुक्कंगृह्णाति॥११॥ अ
थातोगृह्णात्युपयामगृहीतोसिबृहस्पतिसुतस्यदेवसो
मतइतिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मप्रसूतस्यदेवसोमतइत्येवैत
८२ दाहेंदोरिंद्रियावतइतिवीर्यवतइत्येवैतदाहयदाहेंदोरिंद्रिया

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

वतद्युत्तिपुत्नीवतोग्रहां२८स्रध्यासमितिनुसंप्रतिपुत्नीभ्योगृह्णा
तिनेस्त्रीपुंस्त्रीयंदुःखनीतितस्मान्नुसंप्रतिपत्नीभ्योगृह्णाति।
२यां॥अथयः प्रवरणेद्रं सद्वंस्रवः पुरिशिष्टोभवति।तेनैनं
श्रीणातिसमर्द्धयतिवात्रमन्यान्ग्रहांश्लीणंत्रेथैतंव्यर्द्धंपतिबु
त्रोवाप्राज्यमतेनवैदेवावज्रेणाज्येनाघ्नंत्रेवपत्नीन्निरादणु २०·

वंस्त्ताहतानिरस्तानात्मनश्च्युनेभ्रातनुदायुस्यवनैप्रातत्थाएवैष
एतेनवज्रेणाज्येनहत्वेवपत्नीन्निरदणातिताहतानिरस्तानात्मन
श्च्युनेभ्रातेनुदायुस्यवुनेभ्राते॥१३॥सश्रीणाति॥अहंपरस्तादह
मवस्ताद्युदंतादेदंतुकुमेपितान्नूत्वाअहवंसूर्यमुभयतोद
र्शाहंदेवानांपरमंगुहायदितिस्तयदहमहमितिश्रीणातित्वं

रि२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

त्वेवैतद्वीर्यंदधाति॥२४॥अथाहाग्नीत्पात्नीवतस्ययजेति।द्वया
वाअग्नीद्योवापत्नीमिथुनमेवैतत्प्रजननंक्रियतेसजुहोत्यग्नार्३
ऽपत्नीवन्निति द्वयावाअग्निर्योषापत्नीमिथुनमेवैतत्प्रजननं
क्रियते॥२५॥सजुहोत्देवेनत्वष्ट्रेति॥त्वष्टावैसिक्तंरेतोविकरोति
तदघएवैतत्सिक्तंरेतोविकरोतिसोमंपिबस्वाहेत्युत्तरार्द्धं २२१

ॐ
होतियाद्दुतराआहुतयस्तेदेवाअथैताःपत्न्यएवमिवहिमिथुनंक्रि
यमुत्तरतोहिस्त्रीपुमांसमुपशेतेअहरत्यध्वर्युरग्नीधेनद्
सआहाध्वर्यउपमाह्वयस्वेतितन्नप्रत्युपह्वयेतकोहितस्यानि
ष्टस्यप्रस्रुपह्वस्तंवैप्रत्युपह्वयेत [illegible]
[illegible] युदस्यस्याग्नोत्युपह्वयेतितस्मात्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ·

त्येवोपह्वयेत॥२६॥ अथ संप्रेष्यति। अग्नीन्नेष्टुरुपस्थमासीद नेष्टः
पत्नीमुदानयोद्गात्रा संख्यापयोन्नेतर्होतुश्चमसमनून्नय सो
मं मातिरीरिचदिति यद्यग्निष्टोमः स्यात्॥२७॥ यद्युक्थ्यः स्यात्। सो स्यात्
मं प्रभावयेति ब्रूयात् सवित्री देवैतत्पात्रमग्नीन्नेष्टुरुपस्थमा
सीदत्यग्निर्वा एष निदानेन यदाग्नीध्रो योषा नेष्टा वृषा वा अ २२२

ग्नीद्योषा नेष्टा मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियत उदानयति नेष्टा पत्नीं
तामुद्गात्रा संख्यापयति प्रजापतिर्वृषासि रेतोधा रेतो मयि धेहि
ति प्रजापतिर्वा उद्गाता योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रि
यते॥२८॥ ब्राह्मणं॥४॥ पशवो वै देवानां छंदांसि तद्यथेदं
पशवो युक्ता मनुष्येभ्यो वहंत्येवं छंदांसि युक्तानि देवेभ्यो य

ग्र

तुंवहंति तद्यत्र क्षुंदा॰ स्विदेवां समतर्पयंन्तु थक्षुंदा॰ सिदेवाः सम
तर्पयंस्तदुतस्तस्माग्रयणक्षुंदा॰ स्युक्तानि देवेभ्यो यज्ञमुवाहु
र्यदेनां समतीतृपन्॥१॥ अथ हारियोजनं गृह्णाति क्षुंदा॰ सि वै
हारियोजनस्क्षुंदा॰ स्यु वैतमुंतर्प्पयति तस्माद्धारियोजनं गृह्णा
ति॥२॥ तं वा अतिरिक्तं गृह्णाति॥ यदा हि ग्रावा राहाथैनं गृह्णाति २२३

दं वै देवा अथ क्षुंदा॰ स्यतिरिक्तान्य यमनुष्या अथ पशवो ऽतिरिक्ता
स्तस्मादतिरिक्तं गृह्णाति॥३॥ द्रोणकलशं गृह्णाति वृत्रो वै सोम
ली आसीत्तं यत्र देवा अघ्नंस्तस्य मू[illegible]र्द्धवर्त्तं स द्रोणकलशो ऽनवत्तु
स्मिन्यावान्वा यावान्वा रसः समस्रवद तिरिक्तो वै स आसादति
रिक्त एष ग्रहस्तदतिरिक्त एवैतदतिरिक्तं दधाति तस्माद्द्रोणकल

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्र॰
स११४

श्येगृह्णाति॥४॥तंवाअपुरोरुकंगृह्णाति।छंदोभ्योह्येनंगृह्णाति
सर्वेदेवेनंछंदोभ्योगृह्णातितेनोहास्यैषपुरोरुङ्मान्भवतितस्मा
दपुरोरुकंगृह्णाति॥५॥अथातोगृह्णात्युपयामगृहीतोसि
हरिरसिहारियोजनोहरिभ्यांत्वेत्यृक्सामेवैहरीऋक्सामाभ्यां
ह्येनंगृह्णाति॥६॥अथधानाआवपति॥हर्योर्द्धानास्थसहसोमा १२६

इंद्रायेतितद्यदेवात्रमितंवछंदोमितंवतद्यदेवैतत्सर्वेनहृयति॥
॥७॥तस्योन्नेताश्रावयति।अतिरिक्तोवाउन्नेतानुखेषांन्यस्याश्राव
यत्यतिरिक्तएषग्रहस्तदतिरिक्तएवैतदतिरिक्तंदधातितस्मादुन्ने
ताश्रावयति॥८॥मद्भुन्नाधिनिधायाश्रावयतिमद्भ्यस्यैषाथाद्धधा ४२
नासोमेभ्योनुब्रूहीत्याश्राव्याहधानासोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येतिव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

षट्कृते ऽहोत्रमनुवषट्कृते यद्वसनाद्विलिप्संते न्नह्वाय ॥८॥ तद्वैके ।होत्रे
ड्रा।ाकलशं प्रतिपराहरंति वषट्कृते नेन्द्रइति वदंतस्तदु तथान
कुर्यात्पिथावंम संवाअन्येन्नह्वाअर्थे ग्रोतिरिक्तस्तस्मादेतस्मिंस्
त्वेषामेवन्नह्वस्तस्माद्वानाद्विलिप्संतेन्नह्वाय ॥१०॥ तानु दक्षिःखा
देयुः पशवो वाएते नेत्यश्वन्त्वंमत्रदेकरवामहा इति प्राणैरेव नन्दैयं १२५

तियस्तेऽश्वसुनिर्नेन्द्रोयोगासुनिरितिपशवोह्येते तस्मादाहयु
स्तेऽश्वसुनिर्नेन्द्रोयोगासुनिरितितस्यतद्दृष्ट्यदुषस्कतुस्तो ॥३॥सी
मस्यैतोष्ठा निहियुड्रवंषिन्नवंतिस्कतास्तोमाःशस्त्रो स्युतिर्दो १२५
यामीत्सुपह्वतस्यस्येतदुपह्वतोन्नह्वयति ॥१२॥ तानाग्नोप्राकि
रेयुः नेदुच्छिष्टमश्नोऽग्नुहुयामेत्यत्तरवेदावेवनिवपंतितथान्
॥ वां स्त्रानि हुस्ले निन्नवंतुपह्वतस्योपह्वतोमन्नह्व ॥१३॥
वा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्र॰

बहिर्द्धायद्राद्भवंति॥२२॥ अथप्रणीतापात्रींसमवमृशंति॥ यान्वेकेस्रुचो
माङ्र्त्यावृद्धतेयथावैयुक्तोन्वहदेवमेतयआर्त्विज्यंकुर्वत्सृतवै
युक्ताः स्म्रुतेवाद्विर्वा [illegible] क्रान्तेशांतिरापोन्त्रेषडस्तद्यदेवात्रक्रूरंवते
वाद्विवालिसृशंतेशांतिरापस्तदद्भिः शांत्याशमयंतेतदद्भिः सं
दधतेतस्मात्प्रणीतापात्रींसमवमृशंति॥२३॥ तेसमवमृशंति॥ १२६

संबर्द्धसापयसासंतनूभिरगन्महिमनसासंशिवेन। त्वष्टासु
दत्रोविदधातुरायोनुमार्ष्टुतन्वोयद्विलिष्टमितियद्विरुद्धंतत्संद
धते॥२४॥ अथमुखान्युपस्पृशंते। द्वयंतद्यस्मान्मुखान्युप
स्पृशंतेमृतंवाआपोमृतेनैवैतत्संस्पृशंतएतदुवैवैतत्कर्मा
क्त कुर्वतेतस्मान्मुखान्युपस्पृशंते॥२५॥ ब्राह्मणं॥५॥ तानिवाएतानि॥

ग्र·

नवसामिष्टयजूंषिजुहोत्तिदान्नव समिष्टयजूंषिजुहोतिन
ववाअमूर्बहिष्पवमानस्तोत्रियाभवंतिसौषान्नयतोन्नूनोविरा
ड्रूनन्नोपैतस्माद्वाउन्नयुतोन्नूनाद्वजनिनात्प्रजापतिःप्रजाःसस
ज़इतश्चोर्ध्वाइतश्चावावास्तथोएवैषएतस्मादुभयतएवन्नूनात्प्र
जननात्प्रजाःसृजतइतश्चोर्ध्वाइतश्चावाचीः॥२॥हिंकारस्तोत्रियाणां १२७

हिंकारस्तोत्रियाणांदशमः स्वाहाकारऽएतेषांतथोहास्यैषान्यूना
द्विराडूशंदशिनीभवति॥३॥अथयस्मात्समिष्टयजूंषिनाम।या
वाऽएतेनयज्ञेनदेवताह्वयतियाभ्यऽएषयज्ञस्तायतेसर्वावैतन्नाः
समिष्टाभवंतितद्यत्तासुसर्वासुसमिष्टास्वथैतानिजुहोतितस्मा
समिष्टयजूंषिनाम॥३॥अथयस्मात्समिष्टयजूंषिजुहोति।
रिरिचानऽइववाऽएतद्दिना ॥॥॥॥॥ सांबसदाशिवोजयतु।

ऋ.

नस्याभ्यानवतियज्ञस्यनुवतितस्यहिदद्यातितमेवातस्मिन्पुनरा
प्यायति॥४॥अथद्वानुत्तराणिज्ञाणिजुहोति।यःवाएदेनयज्ञेनदव
ताद्भुयतियान्यएवयज्ञस्तायुत्तउपहवैताआत्मतेयावन्तुसमिष्ट
यजूंषिजुहोतीमानिनुनोजुहुवितिताएवैशद्यथायथंत्वावस
दा तियत्रयत्रासांचरणंतदनु॥५॥अथयान्युत्तराणिज्ञाणिजुहोति २२८
न्दे स्मा९

यज्ञंवाएतदजीजनतयदेनमततंतंजनयित्वायत्रास्यप्रतिष्ठातत्
तिष्ठापयतितस्मात्समिष्टयजूंषिजुहोति॥६॥सजुहोति॥समि
द्धा॥मनसानेषिगो।निरितिमनसेतितन्मनसारिरिवानमाप्या
ययतिगोन्निरितितद्धोनीरिरिवानमाप्याययतिसंस्थांस्तरिन
म्मघवंस्तसंस्थस्वस्था॥संब्रह्मणादेवकृतंयदस्तीतिब्रह्मणोतित

श्र·

दूरणा॥ रिरिक्वान्माप्याययति संदेवानाꣳसुमतौ यज्ञियानाꣳस्वा
हा॥७॥ संवर्चसा पयसा संतनूभिरिति वर्चसेति तद्वर्चसा रिरिक्वा
नमाप्याययति पयसेति रसो वै पयस्तत्पयसा रिरिक्वानमाप्या
ययत्युपगन्महि मनसा सꣳशिवेन। त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायो १२९
ऽनुमार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टमिति यद्विदृढं तत्संदधाति॥८॥ धाता रातिः॥

सवितेदं जुषन्तां प्रजापतिर्निधिपा देवो अग्निः त्वष्टा विष्णुः प्रजया
संरराणा यजमानाय द्रविणं दधात स्वाहेति तद्देवा रिरिक्वांसं पु
नराप्याययति यदाह यजमानाय द्रविणं दधात स्वाहेति॥९॥ सु
गा वो देवाः सदना अकर्म य आजग्मेदꣳसवनं जुषाणा इति
सुगानि वो देवाः सदनान्यकर्म य आगन्त इदꣳसवनं जुषाणा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

इत्येवैतदाहनरैणाद्युह्मानाहवीꣳषीतितद्देवताभ्यएवसृजतिनस्मा
णाआहतेयंत्वयेवादन्ताद्युह्मानाउतेयंत्वयेवाहन्नवंतइत्येवैत
मा ६ दाहतस्मादाहनरैणाद्युह्मानाहवीꣳष्यस्मेधस्वथसवाद्युस्व
निस्वाहा॥१०॥यांरऽआवह।उशतोदेवदेवांस्तान्प्रेरयस्वअग्नेऽग्न
धस्थइत्यग्निर्वाआहामूंदेवानावहामूंदेवानावहेतितमेवैतदा २३०

हयांदेवानानावहस्तास्तानामयपुत्रयत्रैषांवुरणंतदग्निरितिऽग्निर्वा
ꣳसःपपिवाꣳसस्वष्विस्वइतिऽग्निर्वाꣳसोहिपशुंपुरोडाशंत्नवंति
पपिवाꣳसइतिपपिवाꣳसोहिसोमꣳराजानंत्नवंतितस्मादा
हऽग्निर्वाꣳसःपपिवाꣳसस्वष्विस्वसुघस्मेꣳस्वरातिष्ठतानुस्वा
हेतितद्देवदेवताभ्यएवसृजति॥११॥त्वयꣳहित्वांप्रयतियद्देऽग्न

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र

स्मिन्नग्रेहोतारमवृणीमहीह॥२१॥अग्नयान्नध्वसुतानामिष्टाःप्रजा
नंन्यज्ञमुपयाहिविद्वांस्वाहेत्समिमेवैतयाविद्वंवस्यग्निंप्रवस्र
ङ्गति॥२२॥देवागातुविदइति।गातुविदोहिदेवागातुंवित्वेतियज्ञं
वित्वेत्येवैतदाहगातुमितेतितदेतेनयथायथंव्युदस्यतिम
नसस्पतइमंदेवयज्ञंस्वाहावातेधाइत्ययंवैयज्ञोयोयंपवते २३२

तदिमंयज्ञंसंभृत्यैतस्मिन्यज्ञेप्रतिष्ठापयतियज्ञेनयज्ञंसंद
धातितस्मादाहस्वाहावातेधाइति॥२३॥यज्ञयज्ञंगच्छ।यज्ञपतिं
या गच्छस्वांयोनिंगच्छस्वाहेतितत्प्रतिष्ठितमेवैतद्यज्ञंसंतनुतेस्वायां
योनौप्रतिष्ठापयत्येषतेयज्ञोयज्ञपतेसहसूक्तवाकःसुवीर
स्तंजुषस्वस्वाहेतितत्प्रतिष्ठितमेवैतद्यज्ञंसंतनुतेसहसू

ग्र॰ ६

वाक॰ सुर्व्वीरं मुञ्जमान्नेंततः कुतिश्चापदर्शतॊ॥१॥ ब्राह्मणं॥६॥ ॥द्व
तीयः प्रपाठकः समाप्तः॥ कंडिका २२२॥ ॥ सव्रा अथ वन्द्रयमन्त्रवैति॥ त
द्युद्वन्नयमन्त्रवैत्तिं वो वाग्वा अस्य रसो न्द्रदां कुतिर्म्योवा अस्य तम
डीऽनं दधैतच्छरीरं तास्मिन्नरसो स्मिंतन्नपराभ्यं तद्वपान्यवहरं
तिरसो वा आपस्तदस्मिन्नेतद्रसं दधाति तदेनमेतेन रसेन सं १२२

गमयति तदेनमतोऽन्नयति सुरनं जातरव संऽन यति तद्युदपान्य
वहरंति तस्माद वन्नयः॥१॥ अथ सान्निष्ट यजु॰ च्छिदं हेति। समिश्रय
जु॰ त्रिखेवां तो यज्ञस्य सङ्कवैव समिष्ट यजु॰ त्रियुदेतमन्नितोन
वतितेनवाऽवाजमुपसमायंति सुरस्यविषाणां वमेखलां वंबाला
लप्रास्यति॥२॥ माहिर्नमो पृदाकुरिति। असौ वा कडा वृस्यस्व ग॰

त्रे:

कारोयदेनदुवोन्मवहरंत्यपेघुएवैतस्यस्वगाकारोरज्जुरिवहिसर्प्पाः
रूपाद्ववहिसर्प्पाणामायतनान्यस्तिवैमनुष्याणां वसर्प्पाणां वद्विभ्रा
तृव्यमिवनेन्नदतःसंजनवदितितस्मादाहस्माहिन्नेर्माछ्दाकुरितिः॥३॥
अथव्रावयतिउरुंहिराजोव्ररुणाश्वकारस्सर्यायपंथामंवेतवा
उदितियथायमुरुरसनयोनाष्टांस्सर्यायपंथाएवंमेयमुरुरस्नयोभ्ना उरं

ऊःसूंख्या अस्त्वित्येवैतदाह॥६॥ अपदेपादाप्रतिधातवेकरितो॥यद्धि
हवाअप्यपाद्भवत्यथलमेव प्रतिक्रमणायनवत्यंतापवक्ताहृदयावि
धश्चिदितितदेनं सर्वस्मात्कृद्याद्देनसःपाप्मनःप्रमुंचति॥पाश्व
वाहसामगायेति॥सामक्रुद्धीतिवागायेतिवेवब्रूयाद्धायंतिहि
सामतदासामगायतिनेदिदंवहिद्वीपञ्चाकुरीरंत्राप्त्रास्तदाः

बो

ब्रा॰

स्विष्टिनस्यंलितिसामहिनाष्ट्रायाठंरुद्रसामपहंता॥६॥आग्नेय्यां
गायति।अग्निर्हिरुद्रस्तामेपहंतात्रिष्टुंदासिगायसेषावैस्वा
णिछंदाठंसियदुतिछंदास्तस्मादुतिछंदसिगायति॥७॥सुगाय
ति॥अग्निरिष्टपतिप्रुतिदहत्यसावोहावइतितंत्राष्ट्राएवैतद्रु
द्राठंस्यतोपहंति॥८॥तद्दंवोनिर्ग्रामंति।उद्घुनेनवाला जं १३

मग्रेणांग्नीध्रठंसयस्यांततोदिश्रूपावोन्नवंतैतद्यंति॥९॥सयःस्यं
दमानानाठंस्त्रावयाद्रुदःस्यात्तातमपाम्नवेयादेतावाअयांरु
रुणाग्रहीतायाःस्यंदमानानांनस्यंदंतेवरुणोवोअवनयो
निर्वरुणात्तायैयद्युतानविदेदपियाएवकाश्चापोम्नवेयात्॥१०॥
तमपावक्रमयन्नावयति।नमोवरुणाधा।निष्ठितोवरुणस्यपाश

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श॰ हीर

इतितदनेनं सर्व्वस्माद्वरुणपाशा॥ सर्व्वस्माद्वरुणपाशात्प्रमुंचति॥११॥ अ
थचतुर्गृहीतमाज्यंगृहीत्वा॥ समिधंप्रास्याभिजुहोत्यग्नेरनीकम
पआविवेशापान्नपात्प्रतिरक्षन्नसुर्य्यांदमेदमे समिधंयक्ष्यग्नेप्र
तितेजिह्वाघृतमुच्चरंण्यत्स्वाहेति॥१२॥ अग्नेर्हवैदेवा॥ यावद्वाया
वद्वास्तुप्रवेशायांचक्रुर्न्नेदुतोनाष्ट्रारक्षांसि उपाहिनसानित्यग्निर्हि २३५

रक्षसामपहंतातमेतयावसमिंधेतयावाहुत्यासमिंधे समिद्धेदेवे
भ्योजुहवानीति॥१३॥ अथापरंचतुर्गृहीतमाज्यंगृहीत्वा॥ आश्राम
हसमिधोयजेतिसोपबर्हिषश्चतुरःप्रयाजान्यजतिप्रजावैब
र्हिर्व्वरुणपाशात्प्रवत्पत्योनुप्रजावरुणपाशात्मादुितिस्मादुप
बर्हिषश्चतुरःप्रयाजान्यजति॥१४॥ अथवारुणमेककपाल

य.

पुरोडाशो भवति॥ यो वा अस्य रसो ऽभूदद्रुतिन्यो वा ऽप्स्वन्तमज्जी
ऽनदृथैतत्कुरीरं तस्मिन्न रसो ऽस्ति रसो वै पुरोडाशस्तदस्मिन्ने
तं रसं दधाति तदेनमेतेन रसेन संगमयति तदेनमुतो ऽ
नयति स एनं जात एव संजनयति तस्माद्वारुण एककपालः
पुरोडाशो भवति॥२५॥ स आज्यस्योपस्तीर्य पुरोडाशस्यावद्यं २३६

नाह वरुणायानुब्रूहीत्यत्र हैके कुरीरस्य द्विरवद्यंति तदु तथा न
कुर्यात्कुरीरं वा एतद्भवति नालमाहुत्यै द्विरवद्यति स कृदभिघा
३ य रति प्रत्यनक्त्यवदाने आश्राव्याह वरुणं यजेति वषट्कृते जुहो
ऋय२ ति॥२६॥ अथा ऽऽज्यस्योपस्तीर्य पुरोडाशमवद्यदाहाग्नी वरु
णाभ्यामनुब्रूहीति तत्क्लिष्टं ते स यन्नाग्नये ऽस्याहने ऽग्ने

ग्र·

वरुणो गच्छेदिति सद्यमुत्रज्योतिस्याद्विरवद्यदध्यात्रस्तद्यपु
ननाड्डियेता यो प्रारिष्टाद्धिरारूपस्यान्निमारयसाप्सां व्याहृत्नीवरु
णोयज्ञेति व्यदक्केलेऽरुहोतिता॥७॥ तावा एता षडाहुतयो न्नवंलिष
द्वारातवः संवत्सरस्य संवत्सरो वरुणस्तस्मात्षडाहुतयो न्नवं
ति॥८॥ एतदादित्यानामयनं। आदित्यानीमां [illegible]यज्जं प्रीतिवा १३७
नि१

आहुः सयावदस्य व्रुवाः स्यादेवमेवं विकार्षद्युणुए नमितस्याप्युज
मानः कुर्त्तवै व्रयादितरथ्यो तर्हि कुर्यादेतानेव चतुरः प्रयाजान्
पवर्हिषो वर्ज्ञैवाज्यभागौ वरुणमग्नी वरुणौ द्वावनुयाजा
वपवर्हिषो तद्द्वराद्यान्द्वरा वै छिराड्डिराड्वै यज्ञस्तद्विराजमेवं
तद्यज्ञमभिसंपादयति॥२९॥ एतदंगिरसामयनं। अतोन्यतरद्द

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग

त्वायस्मिन्कुंतस्तजीवं भवति तं पुष्टावयति समुद्रे ते हृदयमस्वंत
रित्यापाति समुद्रा रसो वा आपस्तदस्मिन्नेतं रसं दधाति तदेन
मेतेन रसेन संगमयति तदेनमुता जनयति स एनं जात एव सं
जनयति संवत्सरे लोपधीरूता पद्रुति तदस्मिन्नु नयं रसं नु
दधाति यश्चौषधिषु पुष्यासु यज्ञस्य त्वा यज्ञपतेस्त कौ कौनमो १२८

वा केन्विधे मयास्वाहेति तद्यदेव यज्ञस्य साधु तदेवास्मिन्नेतद्द
धाति॥२०॥अथानुस्तृड्या पतिष्ठते देवी राप एष वो गर्भ इत्यपा
ं ह्येष गर्भस्तं सुप्रीतं सुभृतं बिभृतेति तदेनमद्भ्यः परि
ददाति सुश्रुमे देव सोमेषु ते लोक इत्यपोह्येतस्य लोकस्तस्मिंके
वैनमेतत्परिददाति तस्मिन्नः शं च वक्षि परि च वक्षीत्यन्नैतदाहा

ग्र॰

गोपायत्वित्येवैतदाह॥२१॥ अथोपमारयति। अग्नेस्त्रयनिवुंधुणानि वे
रुरासन्निवुधुणाः। अवदेवैर्द्धेतं कृतमनोयासिषमुवमस्मैर्मित्रो
तमित्यवप्यत द्वे वै द्वेवं कृतमनोयासी सोमेन राज्ञावमस्मैम्भुर्मे
कृतमित्यवद्यतन्मस्मैर्मनुष्यकृतमनो*यासीत्यत्सु नामु रोडाशो
नपुरुरावाद्देवरिषस्याहीति सर्वो ह्येषोऽग्निस्तागोपायत्वे १३९

वैतदाह॥२२॥ अथान्यावेत्सास्त्रातः अन्योन्यस्यास्येपृथावतस्ता
वन्यद्वाससीपरिधायादुतः सयथाहिस्त्वचः निर्मुच्यते वंस
स्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते तस्मिन्नतावत्र नैनोऽन्वस्ति यावत्कु
मारे तिस यन्नेव निष्क्रामंति तेन पुनरायंति पुनरेत्याहवनीय
समिधमभ्यादधाति देवानां समिदसीति यद्दमानमेवैतया

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्र

समिधे देवानां हि समिद्धस्मिन्नु यजमानः समिध्यते ॥२२॥ ब्राह्मणं ॥१॥
आदित्येन वरुणोदयनीयेन प्रचरति तद्यदादित्यश्चरुर्भवति यद्
देनाम देवा अब्रुवंस्त्वैव प्रायणीयस्त्वोदयनीय इति तम
वास्या एतद्गुणः पुत्रनागं करोति ॥२॥ स यदमुत्र राजानं क्रेष्यन्नु
पड्ढेष्यन्यजति तस्मात्प्रायणीयन्नाम यदत्रावंरत्या उद् १४०

त्य यजते तस्मादेतदुदयनीयं नाम तद्यदेतत्समानमेव हविरुद्
स्या एतत्प्रायणीयममुदित्या उदयनीयमित्येवं ह्येव वा अदितिः ॥३॥ स
वै पथ्यामेवाग्रे स्वस्तिं यजति तद्देवा अप्रज्ञायमाने ह्य वै च पु
त्य पथ्यां त्वा वादिमुग्धं प्रज्ञायते यथा प्रज्ञाते यथा प्रैवं करोति ॥
॥३॥ सोऽग्निमेव प्रथमं यजति अथ सोममथ सवितारमथ प

अ-

च्यां स्वस्तिमह्यादितिर्वाग्वै पथ्या स्वस्तिरियमु अदितिरस्यामेव तद्वे
वाच्येवं प्रत्यक्षापयंक्ते यं ह्यागस्यां प्रतिष्ठितां वदति ॥४॥ अथ
मैत्रावरुणीं वशामनूबंध्यामालभते स एषोन्य एव यज्ञस्ताय
ते पशुबंध एव समिष्टय यजूंषि वितायज्ञस्य ॥५॥ तद्यन्मैत्रा
वरुणी वशा भवति यद्वा ईजानस्य स्विष्टं भवति मित्रोस्य तद्गृह्णा १७२

ति यद्वस्य दुरिष्टं भवति वरुणोस्य तद्गृह्णाति ॥६॥ तदाहुः ॥ केनानेना
नदितितं देवास्यामित्रः स्विष्टं गृह्णाति तद्देवास्मा एतया प्री
तः प्रत्यवसृजति यदु चास्य वरुणो दुरिष्टं गृह्णाति तद्वे वास्मा
एतया प्रीतः स्विष्टं करोति तदु वास्मै प्रत्यवसृजति सोस्यैष स्व
एतयज्ञो भवति स्वस्त्रुकृतः ॥७॥ तद्यन्मैत्रावरुणी वशा भवति

ग्र.

यत्रवैदेवारेतःसिक्तंप्राजनयंस्तदाग्निमारुतमित्यस्तंतस्मिंस्त
द्यारव्यायतेयथातद्देवारेतःप्राजनयंस्तदांगाराःसमभवन्नंगा
रेभ्योंगिरसस्तदन्वन्येपशवः॥८॥अथयदासाःपांसवःपर्यु
शिष्यंतततोगर्दभःसमभवत्तस्माद्यत्रपांसुलंभवतिगर्दभ
स्थानमिवबतेत्यादुरथयदानकुंचनरसःपर्यशिष्यततएषा ९७२
तेर

मैत्रावरुणीग्नत्राःसमभवत्तस्मादेषानप्रजायतेरस्माद्धिरेतःसं
भवतिरेतसःपशवस्तद्यदेततःसमभवत्तस्माद्दंतंयद्दस्यो
नुवर्ततेतस्माद्वाएषात्रमैत्रावरुणीग्वशावकृष्टतमाभवति
यदिवशांनविदेदप्युक्षवशाएवस्यात्॥९॥अथेतरंविश्वे
देवाअमरीमृजयंततोवैश्वदेवीसमभवदथबार्हस्पत्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

गो. सोंतोंतोहिबृहस्पतिः॥१०॥सयः सहस्रंवाभूयोवादद्यात्तासएनाः
सर्वाआप्नोतिसर्वंवेतस्यासंभवतिसर्वंजितंयःसहस्रंवाभू
योवाददातिसर्वमेताएवमेवयथापूर्वंमैत्रावरुणीमेवाप्यथ
वैश्वादेवीमथबार्हस्पत्यां॥११॥अथयेदीर्घसत्रमासीरन्त्सं
वत्सरंवाभूयोवातएनाः सर्वाआप्नुवन्तिसर्वंवैतेषामाप्तंभ २४३

वतिसर्वंजितंयेदीर्घसत्रमासतेसंवत्सरंवाभूयोवासर्वमेताएव
मेवयथापूर्वं॥१२॥अथादवसानीयएवेष्टायजतेसआग्नेयंपं
चकपालंपुरोडाशंनिर्वपतितस्यपंचपदाःपङ्क्तयोयाज्यानुवाक्याः
त्तेवंतियातयामेववाएतदीजानस्ययज्ञोभवतिसोस्मात्पराङि
वन्नवत्यग्निर्वैसर्वेयज्ञाअग्नौहिसर्वान्यज्ञांस्तन्वतेयएवंपाङ्

य·

यज्ञायैवैतरेतस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभन्ते तथास्यायातयामा यज्ञो भ
वति तथो अस्मान्न पराङ्भवति ॥१३॥ तद्यत्पञ्चकपालः पुरोडाशो
भवति पञ्चपदाः पङ्क्त्यो याज्यानुवाक्याः पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञमे
वैतत्पुनरारभन्ते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथो अस्मान्न
पराङ्भवति ॥१४॥ तस्य हिरण्यं दक्षिणा आग्नेयो वा एष यज्ञो भव १४४

त्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणाऽनड्वान्वा स हि वहेनाग्ने
या ग्निदग्धमिवास्य स्कन्धं भवति ॥१५॥ अथातो वस्तुर्गृहीतमेवा
ज्यं गृहीत्वा वैष्णव्यर्चा जुहोति विष्णो विक्रमस्वोरुक्षयाय
नस्कृधि। घृतं घृतयोने पिब प्रप्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति यज्ञो वै
विष्णुस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभन्ते तथास्यायातयामा यज्ञो भ

वतितथो ऽस्मान्नपराद्धुवतितन्नोयंक्रुयात्तद्दद्यान्नादद्दिरा ॐ ह
विः स्यादितिह्यादुरथयदेवैषोदवसानीयोष्टिः संतिष्ठतेथसाय
माहुतिंजुहोतिकालएवप्रातराहुतिं॥२६॥ ब्राह्मणं॥२॥ व्रशामा
हान्वेते। तामालभ्य संज्ञपयंति स्वहुव्याहवपामुत्खिवदेत्खिद्य
वपामनुमर्श गुर्नेमेष्टवैब्रूयात्स ऽयोन्दनुविदंतिकिमाहुयेरंन्ध २८५

पा।

घुविदंतितत्रप्रायश्चित्तिः क्रियते॥१॥ नवैतेद्वकल्पते। यदेकांमन्य
मानाएकयवैतयावरेयुयेद्धमन्यमानाद्वान्याभिवरेयुस्काले।वै
वाह्लीयंचोपकल्पयितवैब्रूयात्॥२॥ अथवपांवरंति। यथैवत
स्यैवरणंवपयावरित्वाघयुश्चयजमानश्चपुनरेतः सत्राहा
घबुन्निरूहेतंगन्नेमितितॐहनादरत्नोनिरूहेदान्नोयावैमृतायां

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्र०

उदरतो निरुद्ध इति यदा वै गर्भः समृद्धो भवति प्रजननेन वै स तर्हि
त्यं द्वैतितमपि विरुद्धस्त्रोणी प्रसूयं निरुद्धितावेव्रयात्॥३॥ तं निरु
द्धमेणामाप्तिमंत्रयते॥ एजतु दशमास्यो गर्भो जरायुणा सहेति॥
स यदा है जावितिं प्राणमेवास्मिन्नेतद्दधाति दशमास्य इति यदा
वै गर्भः समृद्धो भवत्यथ दशमास्यः स्तमेतदप्य दशमास्यं सं १४६

तं ब्रह्मणो वयुजुषा दशमास्यं करोति॥४॥ जरायुणा सहेति तद्यथा
दशमास्यो जरायुणा सहैयादेवमेतदाह यथा यं वायुरेजति यै
था समुद्र एजतीति प्राणमेवास्मिन्नेतद्दधात्येवायं दशमास्यो जरा
युणा सहेति तद्यथा दशमास्यो जरायुणा सह स्यादं सतैव
मेतदाह॥५॥ तदाहुः कथमेतं गर्भं कुर्यादित्यंगादंगात्संभवास्यावद्ये

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

युर्यथैवेतरेषामवदानानामवदानंतदुतथानक्त यद्दितस्यैषावि
कृतां गान्नवत्यधस्तादेवद्यावा अपिकृत्यैतस्याः स्थालामेतंमे
धं श्रातयेयुः सर्वेभ्योवा अस्यैयांगेभ्योमेधः श्रातति तदस्य
सर्वेषामेवांगानामवत्तं भवत्यवद्यंतिव शायोऽवदानानिय
यथैवतेषामवदानं॥६॥तानिपशुश्रपणाश्रपयंति।तदेवैतंमे २४१

धं श्रपयंत्यस्नीषेणवेद्याग ...पाशुतिः पशुश्रपणास्यापनिदध
तियदाशृतो भवत्यथसमुद्यावदानान्येवाभिजुहोति नेतंमे
धमुद्वासयंतिपशुंतदेवैतंमेधमुद्वासयंति॥७॥तंजघनेनचा
त्वालमंतरेणयूपंचाग्निंचहरंति।दक्षिणतोनिधायप्रतिप्रस्था
तावद्यत्यथस्रुवोरुपस्तृणातेथमनोतायेहविषोनुवावद्या

हावद्यंतिव्रशाया अवदानानां यथैवतेषामवदानं॥८॥अथयप्र
वरणीतिस्रुस्रवति।तस्यांप्रतिप्रस्थातामधाय्योपस्तृणातिहिर
वद्यतिसकृदभिघारयतिप्रत्यनक्त्यवदानेअथ्यानुवाक्यआह
आश्राव्याहप्रेष्येतिवषट्कृतेध्रुवेजुहोत्यध्वर्युर्होमंजुहोतिप्र
तिप्रस्थाता॥९॥यस्यैतेयज्ञियागर्भेदृता अपयज्ञियावैगर्भास्त्रि २४८

मतद्भस्नतोवपुद्धुषायज्ञियंकरोतियस्यैयोनिर्हिरण्मयीत्व
दोवाएतस्यैयोनिंविच्छिंदंतियद्दोनिष्कर्षंत्यमृतमायुर्हिर
ण्यंतामेवास्याएतदमृतांयोनिंकरोत्यंगादंगात्संभूतायस्यतेमा
त्रासमङ्गीगमं स्वाहेतियदिपुमांस्यात्स्त्रीस्यादंगात्य
द्भूतायुंस्यैतांमात्रासमङ्गीगमं स्वाहेतियद्यु अविज्ञातोग

अ.

त्रीन्नवतिपुंस्त्वैवज्जुहुयात्समाउं सोहि गर्त्तोऽश्रुंगान्युद्धतायस्यातंस्मा
त्रासमजीगमउं स्वाहेत्यद्वोवाएतंमात्राद्विषं वक्रवंतियदद्दोनिष्कु
र्वंति तमतद्धूमलो व खुद्रुषासमुद्धिमध्यतोयजुस्यपुनमात्रासं
गमयति॥२॥ अथाध्वर्युर्वनस्पतिनावराति वनस्पतिनाध्वर्युश्च
रिद्धाद्यान्युपन्नस्त्रवद्यानानिन्नवंतितानि समानयमान आहारु वध्ये

येस्विष्टकृतेनुब्रूहीत्यत्याक्रामतिप्रतिप्रस्थाता सएतउं सुवमेवसे
धंगृह्णीतेथापुरिष्टाद्धिराडस्यात्त्रिं[illegible]रयत्याश्रा व्याहप्रेष्यति घा२
वषट्कृते ध्वर्युर्जुहोत्यध्वर्योरनुहोमं जुहोति प्रतिप्रस्थाता॥१२॥
पुरुदस्मो विष्णुरूपं इंदुरिति। वद्भुदान इतिहैतद्यदाहपुरुदस्म
इति विष्णुरूप इति विष्णुरूपाइ वहिगर्भोइंदुरंतमेहिमानमानं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

य॰

उधा रह्त्यं तर्ह्विषमा तर्यक्षो नुवत्स्येकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पदी
१।२ मष्टापदी भुवनानु प्रथंतां स्वाहेति प्रथयत्येवैनामेतत्सुतयोर्ह
उ यत्सप्तपध्यो द्वाखदुवानष्टापदा॥१२॥ तदाहुः। कृतं गर्तं कुर्यादि
ति हृदरु एवैनमुद्धध्युरंतरिक्षायतना वैगर्तो अंतरिक्षमिवैतद्युद्ध
हृस्तदेनं स्वएवायतने प्रतिष्ठापयति तदु वा आहुर्येऽनंतर्वानुमा १।०

हरेदुदृरुएनं मृतमुद्वास्यंतीति तथा हैव स्यात्॥१३॥ अपएवैनम
भ्यवहरेयुः। आपो वा अस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनमस्वेव प्रतिष्ठा
स्ववहरेयुः। आपो वा अस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनमस्वेव प्रतिष्ठा
पयति तदु वा आहुर्येऽनंतर्वानुव्याहरेदस्वेव मरिष्यतीति
पयति तदु वा आहुर्येऽनंतर्वानुव्याहरेदस्वेव मरिष्यतीति
थो हैव स्यात्॥१४॥ आरवूकरएवैनमुपकिरेयुः। इयं वा अस्य
सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनमस्यामेव प्रतिष्ठापयति तदु वा आहुर्येऽ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र:

नंतत्रानुव्याहरेच्छिद्रस्मैमृतायक्ष्मशानंकरिष्यंतीतितथाहैवस्या
त्॥२५॥पश्चादपराग्नेवैनंमरुद्भ्योजुहुयात्।अहुतादोवैदेवानां
मरुतोविडहुतमिवैतद्यदग्नौहुतोगर्भेआहवनीयाद्वाएषआहुतो
भवतिपश्चादपराग्नेस्तस्याहनबहिर्यादयज्ञाद्भवतिनप्रसक्तमिवाह
वनीयदेवानांवैमरुतस्तदेनंमरुत्स्वेवप्रतिष्ठापयति॥२६॥स २५१

रु तु॥ उ
डुवैवसमिष्टयजूंषि।प्रथमावशांतेघृंगारेघेतंसोऽग्निरेषंगर्भे
मादत्तेतंप्राङ्गिःष्टंजुहोतिमारुत्यद्रोमिरुतोयुस्याहिहृदयपायादि
वाविमहस्य।ससुगापातमोजुनशुतिनस्वाहाकारोसङ्गतादोवै
देवानांमरुतोविडहुतमिवैतद्यदस्वाहाकृतंदेवानांवैमरुत
स्तदेनंमरुत्स्वेवप्रतिष्ठापयति॥२७॥अथांगारैरग्निसमूहति।

ग्र.

महीद्यौःपृथिवीचनइमंयज्ञंमिमिक्षतां॥पिपृतान्नोभरीमभिरिति॥
१८॥ब्राह्मणं॥३॥इंद्रोहवैषोडशी॥तंनुसकृदिंद्रंतान्युत्परिस्यं
तप्रजावैन्तत्तानितानिहैनेनसदृशत्वमिवासुः॥२॥इंद्रोहवाईक्षांच
क्रे॥कथंन्वहमिदंसर्वमतितिष्ठेयमर्वागेवमदिदंसर्वंस्या
दितिसएतंग्रहमपश्यत्तमगृह्णीतसइदंसर्वमेवात्यतिष्ठद् ४५२

र्वागेवास्मादिदंसर्वमभवत्सर्वंहवाइदमतितिष्ठत्यर्वागेवा
स्मादिदंसर्वंभवतियएवंविद्वानेतंग्रहंगृह्णाति॥३॥तस्मा
देतदृषिणाभ्यनूक्तं॥नतेमहित्वमनुभूदधद्यौर्यदन्ययास्फिग्या
क्षामवस्थाइतिनहवाअस्यासौद्यौरन्यतरांचनस्फिगीमनु
बभूवतथेदंसर्वमेवात्यतिष्ठदर्वागेवास्मादिदंसर्वमभ

ग्र.

वसुवीं हवा इदमुतितिष्ठत्स ह्वृगिवास्मादिदं सर्वं भवति यस्यै
वं विदुषस्तं युद्धं गृह्णाति ॥३॥ तं वै हरिवत्य ग्रे गृह्णाति । हरिवती षु
स्तुवते हरिवतीरनुशंसति ब्रह्म वै हरइंद्रो स्तु राणां सपत्नाना
ं सम वृंक्ते तथा एवैष एतद्वीर्यं हरः सपत्नानां संवृंक्ते तस्मा
द्धरिवत्य ग्रे गृह्णाति हरिवतीषु स्तुवते हरिवतीरनुशंसति ॥ २५ ॥
॥ ४ ॥

तं वा अनुष्टुभा गृह्णाति । गायत्रं वै प्रातःसवनं त्रैष्टुभं माध्यंदिनं
सवनं जागतं तृतीयसवनमथातिरिक्तानुष्टुब्वाग्वैनमेतद्यय
ति तस्मादनुष्टुभा गृह्णाति ॥५॥ तं वै बृहतः स्वाक्लिना पात्रेण गृह्णा
ति । त्रयो वा इमे लोकास्तदिमानेव लोकांस्तिसृभिः स्रक्तिभिराप्नो
त्यसौ वै नं चतुर्थ्यामस्ति क्षयारेव यति तस्माद्बृहतः स्वाक्लिना पात्रेण

य·

अद्रप्रपा०ब्रा०६३

॥द्वि॥
गृह्णाति॥ [illegible] कर्मान्तं [illegible]
॥ [illegible] तं वै प्रातःसवने गृह्णीयात्॥ आग्रयणं गृहीत्वा स प्रा
तःसवने गृहीत एतस्मात्कालादुपशेते तदेनं सर्वाणि सव
नान्यनुवितन्वयति॥७॥ माध्यंदिने वैनं सवने गृह्णीयात्॥ आ
ग्रयणं गृहीत्वा स एष आमीमांसे वै प्रातःसवन एवैनं गृह्णी २५४

यादाग्रयणं गृहीत्वा स प्रातःसवने गृहीत एतस्मात्कालादुपशेते॥
अथातो गृह्णात्येव॥ आतिष्ठ वृत्रहन्रथं युक्ता ते ब्रह्मणा हरी॥ अ
र्वाचीनं सु ते मनो ग्रावा कृणोतु वग्नुना॥ उपयामगृहीतो सि षोडा
यत्वा षोडशिन एष ते योनिरिन्द्राय त्वा षोडशिन इति॥८॥ अनुया
वा॥ युक्वा हि केशिना हरी वृषणा कक्ष्यप्रा॥ अथा न इन्द्र सोमपा गि

ग्र.

रामुपश्रुतिं चरा उपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वा षोडशिन एष ते योनिरि-
न्द्राय त्वा षोडशिन इति ॥२०॥ अथैतं स्तोत्रमुपाकरोति सोमो ऽत्यरेचि
पाकर्त्तृंह्यमित्युत्यैवैनमेतद्रेचयति तं नैपुरास्तमयादुपाकरोत्संस
मितं नु वाऽउंसति तुदेनेनाहोरात्रे संदधाति तस्मात्पुरास्तमया
दुपाकरोत्यस्तमिते नु वाऽउंसति ॥२१॥ ब्राह्मणं ॥७॥ सर्वे ह वै देवाः ॥ १५५

अग्रे सदृशा आसुः सर्वे पुण्यास्तेषाऽं सर्वेषाऽं सदृशानाऽं स-
र्वेषां पुण्यानां त्रयोऽकामयन्तातिष्ठावानः स्यामेत्यग्निरिन्द्रः सूर्यः
॥१॥ ते र्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुः। त एतानतिग्राह्यांददृशुस्तानत्यगृ
ह्णत तद्यदेनानत्यगृह्णत तस्मादतिग्राह्या नाम ते तिष्ठावाना
न्नवन्नथैतु एतदतिष्ठेवातिष्ठेव ह वै भवति य एवं विद्वानेता

ग्र

न्गृह्णाङ्गृह्णाति॥२॥नोहवाइदमग्रेग्नौवर्च्चआससोयुदिदमस्मिन्वर्च्चः
साकामयतेदंमयिवर्च्चःस्यादितिसएतंग्रहमपश्यत्तमगृह्णा
त्ततोस्मिन्नेतद्वर्च्चआस॥३॥नोहवाइदमग्रइंद्रओजआससाय
दिदमस्मिन्नोजःसाकामयतेदंमय्योजःस्यादितिसएतंग्रह
मपश्यत्तमगृह्णात्ततोस्मिन्नेतदोजआस॥४॥नोहवाइदम १५८

ग्रेसूर्य्येभ्राजआससायुदिदमस्मिन्भ्राजःसाकामयतेदंमयिभ्रा
जःस्यादितिसएतंग्रहमपश्यत्तमगृह्णात्ततोस्मिन्नेतद्भ्राज
आससैतानिहवैतेजांस्येतानिवीर्याण्यात्मन्धत्तेयस्यैवंविदु
षएतान्ग्रहान्गृह्णंति॥५॥तान्वैप्रातःसवनेगृह्णीयात्॥आ
ग्रयणंगृहीत्वात्मावाआग्रयणोबद्धवाइदमात्मन्नेकैकम

ग्र०

तिरिक्तंहोमहूयंतेबद्युत्वतः॥६॥माध्यंदिनेवैनांसवनेगृह्णीयात्॥
उत्संगृहीतोपाकरिष्यन्वाघृतमनुतोपुंहवा ऋस्यैषोनिरुक्तोऽथा
त्मायदुक्थ्यःसोऽध्वर्युरिमाउंसैवप्रातःसवनएवैनानगृह्णीयादा
ग्रयणंतांगृहीत्वा॥७॥तस्मादिंद्रस्यैवानुहोमंहूयंते।एषवाइंद्र
स्यनिधक्तस्यायुहोयन्माहेंद्रोप्यसोतंनिकेवल्यमेवस्तोत्रंनि २५७

थेनैवल्पंशस्त्रमिंद्रोवैयजमानोयजमानस्यवाएतेकामाय
गृह्यंतेतस्मान्माहेंद्रस्यैवानुहोमंहूयंते॥८॥अथातोग्र
हाणांत्येव।अग्नेपवस्वस्वपाअस्मेवर्चःसुवीर्यंदधद्रयिं
मयिपोषं॥उपयामगृहीतोस्यग्नयेत्वावर्चसएषतेयोनि
रग्नयेत्वावर्चसे॥९॥उत्तिष्ठन्नोजसासहपीत्वीशिप्रेअवे

ध्रुर

ग्र॰

पयः सोममिन्द्रस्य सुतं। उपयामगृहीतोसींद्राय त्वौजस्वत एष
ते योनिरिंद्राय त्वौजस्वते॥२०॥ अदृश्रमस्य केतवः। विरश्मयो
जनाँ२॥ अनु। भ्राजंतो अग्नयो यथा। उपयामगृहीतोसि सू
र्याय त्वा भ्राजायैष ते योनिः सूर्याय त्वा भ्राजायेति॥२१॥ तं त्वा
यंसन्तुः। अग्ने वर्चस्विन्वर्चस्वांस्त्वं देवेष्वसि वर्चस्वानहं म १५८

नुष्येषु भूयासमिंद्रौजिष्ठौजिष्ठस्त्वं देवेष्वस्योजिष्ठोहं मनुष्येषु
भूयासं। सूर्य भ्राजिष्ठ भ्राजिष्ठस्त्वं देवेष्वसि भ्राजिष्ठोहं मनु
ष्येषु भूयासमित्येतानि ह वै भ्राजांस्येतानि वीर्याणि पात्रेषु
तेषु स्वेवं विदुष एतान्यहानि संतीति॥२२॥ तान्वै पृष्ठ्य षडहेन
ग्रहाणां यथापूर्वं प्रहरन्त्याग्नेयमेव प्रथमेऽहन्ग्रहं गृह्णीयात्सौर्य

य·

तृतीयस्यैवमेवानुवहं॥२३॥तान्हैकउत्तरेणाहवनीयंहरंति।तदुतथा
नकुर्यात्सृत्वैएवैनांस्त्र्याहवनीयद्गृह्णीयाद्यद्युत्तरेणाहवनीयंहरेत्स्य
सृत्वैएवैनांस्त्र्याहवनीयंहीयात्तस्मान्नरेणाहवनीयंगृह्णीयादेवमेवयथाष्ट
द्वेविभ्राजितिसर्वेषष्ठएकाहस्तवगर्ह्यते॥२४॥ब्राह्मणं॥५॥ए
षवैप्रजापतिःयएषयज्ञस्तायतेयस्मादिमाःप्रजाःप्रजाता २५९

ते॰
एतम्वेवाप्येतर्ह्यनुप्रजायंते॥१॥उपांशुपात्रमेवान्वजाःप्रजा
यंते।तद्यदेतत्पुनर्यज्ञेप्रयुज्यतेतस्मादिमाःप्रजाःपुनरभ्या
वर्तंप्रजायंते॥२॥अंतर्यामपात्रमेवान्ववयःप्रजायंते।तद्य
देतत्पुनर्यज्ञेप्रयुज्यतेतस्मादिमाःप्रजाःपुनरभ्यावर्तंप्रजा
यंते॥३॥अथयदेतयोरन्तर्यामःसहसतोरुपांशुंप्रथमंजुहो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

य॰

तितस्मादुपह्वरस्तोऽजाविकस्योत्तरस्यैवाजाः प्रजायंत्यन्यस्याव
यः ॥४॥ अथ यदुपांश्वंतर्यामावर्द्धमन्वाहितस्मादिमा अजा अ
राडीतरा आक्रममाणा इव यंति ॥५॥ अथ यदंतर्याममुपांश्वंतर्ज्ञा
अवांवमवमाहितस्मादिमा अवयो वावानशोक्त्वेः खनंत्य
इव यंत्येता वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यदजावयस्तस्मादेतास्त्रिः १६०

संवत्सरस्य विजायमाना द्वौ त्रीनिति जनयंति ॥६॥ शुक्रपात्रमेवा
नु मनुष्याः प्रजायंते । तद्धैतत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्र
जाः पुनरभ्यावर्त्तं प्रजायंत एष वै शुक्रो य एष तपत्येष उ एवें
द्रः पुरुषो वै पशूनामैंद्रस्तस्मात्पशूनामीशे ॥७॥ ऋतुपात्रमे
वान्वेकशफं प्रजायते । तद्धैतत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

श्री

प्रजाःपुनरभ्यावर्त्तंप्रजायंतइतीववाऋतुपात्रमितीवैकश
फस्यशिरआग्रयणपात्रमुक्थ्यपात्रमादित्यपात्रमेतान्येवान
गावःप्रजायंतेतानिवैतानिपुनर्यज्ञेप्रयुज्यंतेतस्मादिमाः
प्रजाःपुनरभ्यावर्त्तंप्रजायंते।८।अथयदजाःकुनिष्ठानि
पात्राण्यनुप्रजायंतेतस्मादेताःस्त्रिःसंवत्सरस्यविजाय २६१

मानाद्वौत्रीनितिजनयंत्यःकुनिष्ठाःकुनिष्ठानिहिपात्राण्यनु
प्रजायंते।९।अथयद्गावःभूयिष्ठानिपात्राण्यनुप्रजायंतेत
स्मादेताःसकृत्संवत्सरस्यविजायमानाएकैकंजनयंत्योभू
यिष्ठाभूयिष्ठानिहिपात्राण्यनुप्रजायंते।१०।अथद्रोणक
लशो।अंततोहारियोजनंग्रहंगृह्णातिप्रजापतिर्वैद्रोणक

लग्राः सृष्टा४ प्रजा उपावर्त्तंत ता अवतिता अग्निछ इत्येतद्धा एना
अवतिखेदनाः प्रजनयति॥१८॥ पंच हत्वेव तानि पात्राणि यानीमाः
प्रजा अनु प्रजायंते समानमु पात्रं स्थं तयोमियोः शुक्रपात्रमेतु
पात्रमोथयत्पात्रमुक्थ्य पात्रं पंचवा ऋतवः संवत्सरस्य संव
त्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञो बह्यु एवैतद्देवः संवत्सरस्यैता १८२

क्षे

दित्यपात्रमेवैतेषां पंचमं॥१२॥ एकं हत्वेव तत्पात्रं यदिमाः
प्रजा अनु प्रजायंते उपांशु पात्रमेव प्राणो ह्युपांशुः प्रा
णो हि प्रजापतिः प्रजापतिं ह्येवेदं सर्वमनु॥१३॥ ब्राह्मणं ह
एयवै प्रजापतिः। य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजा
ता एतमेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायंते सु आत्मिनं ग्रहं गृह्णाद्वावका

Indira Gandhi National Centre for the Arts

य॰

रानवकाशयति॥१॥स उपांशुमेव प्रथममवकाशयति।प्रा
णाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथोपांशुसवनं व्यानाय मे
वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथान्तर्याममुदानाय मे वर्चोदा वर्च
से पवस्वेत्यथैन्द्रवायवं वाचे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथ मै
त्रावरुणं क्रतूदक्षाभ्यां मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथाश्विनं १६३

श्रोत्राय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथ शुक्रामन्थिनौ चक्षुर्भ्यां मे व
र्चोदसौ वर्चसे पवेथामिति॥२॥अथाग्रयणं।आत्मने मे वर्चो
दसौ वर्चसे पवस्वेत्यथोक्थ्यमोजसे मे वर्चोदा वर्चसे पव
स्वेत्यथ ध्रुवमायुषे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथान्यौवि
ध्यान्यो मे प्रजाभ्यो वर्चोदसौ वर्चसे पवेथामिति वैश्वदे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र॰

देवौ वा ऽअंन्तरेणावृतो हि देवेभ्योऽन्तर्यंत्यैतां मनुष्या अतः पितृ
भ्यस्तस्माद्वैश्वदेवा वंतरेणाः॥३॥ अथ होता कलशं। कोसि कत
मोसीति प्रजापतिर्वै कः कस्यासि को नामासीति प्रजापतिर्वै
को नाम यस्य ते नामामन्महीति मनुते ह्यस्य नाम यं त्वा सो
मेनातीतृपामेति तर्पयति ह्येनं सोमेन सु ऽआम्थ्विनं गृहं २६४

हीत्वा त्वं गम्याशिषमाशास्ते सुप्रजाः प्रजाभिः स्यामिति तु सजा
माशास्ते सुवीरो वीरैरिति तद्वीरानाशास्ते सुपोषः पोषैरि
ति तत्पुष्टिमाशास्ते॥४॥ ता वैनं सुब्रह्मि वा वकाशयताये
न्वेवुस्मातस्तमवकाशयेद्यो वास्य प्रियः स्याद्यो वानूचा
नोन् तेनैनान्प्राभुयासु ऽआम्थ्विनं गृहं गृहीत्वा कस्त्वं यहोग

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

त्र.

नयतितंकृत्स्नंयज्ञंजनयित्वातमात्मन्धत्तेतमात्मंकुरुते॥५॥
॥ब्राह्मणं॥७॥तावाएतास्त्रयस्त्रिꣳशदाज्याहुतयोभवंतिप्रा
यश्चित्तयोनामैषवैप्रजापतिर्यएषयज्ञस्तायतेयस्मादि
माःप्रजाःप्रजातास्तमेवाप्येतर्ह्यनुप्रजायंते॥१॥अष्टौ
वसवःएकादशरुद्राद्वादशादित्याइमेएवद्यावापृथिवी २६५॥

६.

त्रयस्त्रिꣳशयौत्रयस्त्रिꣳशाद्वैदेवाःप्रजापतिस्त्रयस्त्रिꣳश
स्तदेनंप्रजापतिंकरोत्येतद्वाअस्यैतदमृतंयदमृतंतद्ध
स्यैतद्यन्मर्त्यꣳसएषप्रजापतिःसर्वंवैप्रजापतिस्त
देनंप्रजापतिंकरोतितस्मादेतास्त्रयस्त्रिꣳशदाज्याहुतयोभ
वंतिप्रायश्चित्तयोनाम॥२॥ताहैके।यज्ञतन्वइत्याचक्षतेय

श्र·

ज्ञस्यहत्त्वेवैतानिपूर्वाणि।स एषघर्मस्तायमानएताएवदे
वताअनुवन्नेति।३।सायदिघर्मंदुघाद्बलेत्।अन्यामुपसंक्रा
मयुःसयुस्यामेवैनांब्रुलायांदुह्यापिन्वयंतितद्धैवेनामुदावी
वींस्थापयेदग्रेणवाशालांप्राचीं।४।तद्यएतेप्रत्नितः।पुरु
कांडंशिखंडास्थेउकयातेतयाघेद्भदिषांतस्मिन्नेताञी २६६

श्चतुस्त्रिंशतमाडपादुत्तर्जुहोत्येतावान्वैसर्वोयज्ञोयावल
एताश्चतुस्त्रिंशद्व्याहृतयोभवंतितदस्यांकृत्स्नमेवसर्वं
यज्ञंदधात्येषसहुतोघर्मंपिन्वतेएषात्वत्राप्रायश्चित्तिःक्रिय
तो।५।अथयघर्मस्यहुलेत्।तत्समन्वीक्ष्यजुहुयाद्दीदोप
सच्चाहवनीयप्रस्तुतआग्नीध्रेविवाएतद्यज्ञस्यपूर्वेस्वर्गं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ॰

सतेयदुल्लतिसायैवतुर्हितत्रदेवतास्नुवतितद्वैवैतद्विषड्यु
त्तिनयासंदधाति॥६॥ अथयदिस्कंदेत्तत दद्भिरुपनिनये
दद्भिर्वाइदं सर्वमाप्तं सर्वस्यैवाप्त्यैवैतन्नवारुणपश्चीय
द्वाइदंकिंचार्छतिवरुणं वेदं सर्वमाप्यतियथोरोऽसः
स्कन्नितारश्नां स्विद्वायत्रिवीरशमात्राविश्वा॥ यापुत्तेभ्यो १८

प्रतीतासुहोत्रविष्णुजगवरुणाग्रवेदृतावितिमद्गोवैवि
ष्णुंस्तस्यतदार्छतिवरुणो वा आप्योदित्वातघस्पःश्रुवैत
द्देवतायाआर्छतियोवदेवताप्यियतितान्यामुवैतदुनासां
न्निषड्यतिनाम्यां संदधाति॥७॥ अथोअन्येवमंत्रातादेवां
पिकरगंन्यहस्तुतोमादुविणामनुमनुष्यानंतरिक्षमगंन्य

ग.

द्रस्तुतोमाद्विराजमभ्युच्चिटत्पृथिवीमग्रंन्यद्धस्तुतोमाद्विराजमभ्युच्चं
गं कुंवलोकमुखंन्यद्धस्तुतोमेन्नद्युमन्नूदित्येवैतदाह॥८॥तद्धस्मैत
द्दारुणिराह।किंसयजेतयोयज्ञस्यव्यृध्यापापीयान्मन्येतयज्ञस्य
वाअहंव्यृद्ध्याश्रेयान्भवामीत्येतद्धस्मसतदभ्याहयदेतात्रिराशि
व्यद्भपगच्छति॥९॥ब्राह्मणं॥८॥तद्युक्तस्त्रिरात्रेसहस्रंददाति।त २६६

स्त्री२

दषासाहस्त्रीक्रियतेस्यप्रथमेहंस्त्रीणिवशतानिनयतित्रयस्त्रिंशं
शतंवैवमेवद्वितीयेहं[illegible]णिवैवशतानिनयतित्रयस्त्रिंशंशतंवै
शतंवैवमेवतृतीयेहंस्त्रीणिवैकशतानिनयतित्रयस्त्रिंशंशतंवाथैषा
वमेवतृतीयेहस्त्रीणिवैकशतानिनयतित्रयस्त्रिंशंशतंवाथैषा
साहस्यतिरिच्यते॥२॥सावैत्रिरूपास्यादित्याहुःएतद्ध्यस्यैरू
पतममिवेति सहियाहतुवैपद्धस्तास्यादेतद्वैवास्यैरूपतममि

प्र.

वा॥२॥सा स्यादप्रवीता॥३॥ब्राह्मणानि दानेन सहस्रस्य यातया
म्नी वाऽइयं वाग्यातयाम्न्यप्रवीता तस्मादप्रवीता स्यात्॥४॥तां प्र
थमं हैं नयेत्॥ब्राह्मणानि दानेन सहस्रस्यीत स्याऽएतत्सहस्रं
वावः प्रज्ञातं पच्छो हैषैति पश्चादेनां प्रज्ञातमन्वेत्युत्तमुवैनामहं
नयेत्तद्वमु हास्यै प्रज्ञातमेति पश्चादेषान्वेति सोऽएवामीमांसे २६९

वोत्तमस्वैनामहं नयेत्तद्वमु हास्यै प्रज्ञातमेति पश्चादन्वेति॥६॥
तामुत्तरेणाहविर्धानं दक्षिणेनाग्नीध्रं द्रोणकलशमवघ्रापयति
यज्ञो वै द्रोणकलशो यज्ञमेवैनां तद्दर्शयति॥७॥आजिघ्र कलशं
।मह्या त्वा विशन्त्विन्दव इति रयिर्वा इन्दवः एव पुनर्भवति यः सहस्रं
ददाति तमेवैतद्रयिं वानं पुनराप्याययति यदाहाजिघ्र कलशं

प्र.४

महान्त्वाविश्वांविंदवशुति॥६॥पुनरूर्जानिवर्त्तस्वेति।तदेवरयिवा
नंपुनराप्याययतियदाहपुनरूर्जानिवर्त्तस्वेति॥७॥सानःसह
स्रंधुक्ष्वेति।तस्मसहस्रेणरयिवानंपुनराप्याययतियदाहसानः
सहस्रंधुक्ष्वेति।८॥उरुधारयापयस्वतीपुनर्मोविशताद्रयिरिति॥
तदेवरयिवानंपुनराप्याययतियदाहपुनर्मोविशताद्रयिरिति॥ १७०
॥९॥

अथदक्षिणेकर्णेआजपति।इडेरन्तेहव्येकाम्येचन्द्रेज्योतेदितिस
रस्वतिमहिविश्रुति।एतानितेअघ्न्येनामानिदेवेभ्योमासुकृतंब्रूता
दितिब्रास्वाहेतिवैतानिहवा अस्यैदेवत्रानामानिसाधूनितेदे
वत्रानामानितेमादेवेभ्यःसुकृतंब्रूतादितिवैतदाह॥१॥अता
मवाङ्कति।सायद्युरुषान्निवीतानाप्रावीयात्तत्रविद्यादुरात्मा

ग्र-

दयंयुङ्क्ष्मा नःकस्मात्तो लोकमजैषीदिति यद्युदीचीं याकुर्यादस्मिंलो
केयुङ्क्ष्मानो नविष्यतीति विद्याद्यदि प्रतीचीं याद्दिष्यतिल्विलइव
धान्यातिल्विलो नविष्यतीति विद्याद्यदि दक्षिणां याकुर्वेस्माल्लो
काद्युङ्क्ष्मानः प्रैष्यतीति विद्यादेतानि विज्ञानानि ।२१॥ तद्याएता
स्त्रिस्तुस्त्रिस्त्रस्त्रिंशतस्तु भवंति॥ तास्त्वेतामुपसमाकुर्वीत

त्रिवाएतां विराजं च हंतियां व्याकुर्वीति क्लिष्ट्नो एषा विराड्यास्त्रि
वृदादुर्या द्वाराकुर्वी विरा[illegible]ट्कस्तां विराजं संदधाति तां होत्रे
दद्याद्धोता हि सा हस्तस्तस्मात्तां होत्रे दद्यात्॥२२॥ द्वौ वास्त्रे
तारौ कुर्वीत तयोर्येतरो नाश्रावयेत्तस्मादेनां दद्याद्यद्देवा
एषउन्नेता यस्तत्विकस्तंन्नाश्रावयति व्यृद्धो एषा विराड्या त्रिवृदा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्र.

तद्धस्मैवैतद्ध्युद्धं दधाति॥१३॥ तदाहुः नु सहस्रोधिकिंच
नुदद्यात्सहस्रेणान्येव सर्वा कामानाप्नोतीति तदु होवाचा
स्तुरिः काममेव दद्यात्सहस्रेणाह सर्वान्कामानाप्नोति काम
नोऽस्येतरदृद्धं भवतीति॥१४॥ अथ यदि स्थंवायुक्तं दास्य
स्यात्रायुद्धाचत्वायैवाचपायां हुतायां दद्यादुदवसानीयायां ११२

वेस्से॥१५॥ स वै दक्षिणा नयेत्॥ अन्नेनादन्नातोऽनयेद्यस्मा एकं
दास्यं स्याद् द्वयान्यस्तेन्योदन्नातमुपावर्तयेद्यस्मै द्वे दास्ये स्या
तांस्तव्न्यस्तेन्योदन्नातमुपावर्तयेद्यस्मै तिस्रो दास्यं स्यात्रिन्य
स्तेन्योदन्नातमुपावर्तयेद्यस्मै पंच दास्यं स्याद्वान्यां तान्यांद
स्तेन्योदन्नातमुपावर्तयेदेवमाम्नाता न्यथाहास्ये पांन्येनाद्विराडमुष्मिं
न्नातमुपावर्तयेदेवमाम्नाता...

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अ-५

लोकेकामदुघाभवति॥६॥ब्राह्मणं॥९॥चतुर्थःप्रपाठकःसमा
प्तः॥कंडिका॥२५॥ ॥तद्यदेतद्द्वादशाहेनव्यूढछंदसायजंते
तद्धस्माहश्लक्ष्णहतउज्ञातावहातावकंदांसिसएमप्रज्ञातव
चतुर्विंशमहोभवतिसमूढछंदांस्युदैंद्रवायवाग्रान्गृह्णाति॥अ॥
अथचतुर्थेहन्यहतिग्रहान्व्यूहंल्छंदांसितदाग्रयणाग्रा ८३

न्गृह्णातिप्राजापत्यंवाएतच्चतुर्थमहर्भवत्यात्मावाआग्रयणआ
त्मावैप्रजापतिस्तस्मादाग्रयणाग्रान्गृह्णाति॥३॥तंगृहीत्वानु
सादयति।प्राणावैग्रहान्प्राणान्मोहयानीतिमोहयेद्धप्राणा
न्यस्मादयंसंधारयंतएवोपासतेथग्रहान्गृह्णात्यथयदाग्र
हान्गृह्णात्यथयत्रैवैतस्यकालस्तदेनंहिंकृत्यसादयत्यथ

अ॰

तस्युह्यातमेवुपंनमसुहृन्नेवलितुदैंद्वायद्यायत्वाग्न्यगृह्णाति॥३॥ अथयच
छुहुच्छृहुति। ग्रहाच्छृहंतिकुंदा॰सितकुक्राग्रान्गृह्णाति। इंद्वारतस्य
छमुहृन्नेवत्स्येषवैश्मुक्रो। प्रएषतुपस्येषुकूएवंदस्तस्मात्कुक्राग्रान्गृ
ह्णाति॥४॥ तंनहीव्यानुसादयति॥ प्राणावैग्रहानेप्राणान्मोहुया
नीतिमाहुयेद्वप्राणान्नुसादयेतंधारयंतएवोपासतेथग्रहान् १२४

हे क्कात्यथयदाग्रहान्गृह्णात्यथयत्तैवैतस्यकालस्तदेन॰सादयति।
५॥ अथयस्मसमुच्छृहति। ग्रहाच्छृहंतिकुंदा॰सितकुक्राग्रान्गृह्णा
तिबार्हतंवाएतज्ञसमसुहृन्नेवस्यषवैक्रुक्रो। प्रुएषतुपस्येषुकूए
वुरहंस्तस्मात्कुक्राग्रान्गृह्णाति॥६॥ तंनहीव्यानुसादयतिप्रा
णावैग्रहानेप्राणान्मोहयानीतिमाहुयेद्वप्राणान्नुसादयेद्धं

ग्र·

धारयंत एवोपासते यग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा
ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य कालस्तदेनं सादयत्यथैतस्यैतम
वाष्टममहर्भवति तदैंद्रवायवाग्रान्गृह्णाति ॥७॥ अथ नवमेऽह
न्नूहति। ग्रहान्नूहंति कुंदाऽसितदाग्रयणाग्रान्गृह्णाति आगतं
वा एतन्नवममहर्भवत्यात्मा वा आग्रयणः सर्वं वा इदमात्मा आगत ७५

स्मादाग्रयणाग्रान्गृह्णाति ॥८॥ तं गृहीत्वा न सादयति। प्राणा वै ग्रहा
नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यत्सादयेत्तद्धारयंत एवो
पासते अथ ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य का
लस्तदेनं हिंग्य सादयति ॥९॥ तद्वाऽ नैनं न्यूहेदूह्यन्प्राणा वै ग्रहा
नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यन्न्यूहेत्तस्मान्न न्यूहेत् ॥१०॥

ह

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

तदुब्रूहदेवाअंगानिवैग्रहाःकामंवाइमान्यंगानिव्यासुःसठओ
ततस्मादुब्रूहदेवा॥११॥तदुनैवब्रूहेत॥प्राणा॥वैग्रहानेप्राणा
न्माहयानीतिमाहयेद्यप्राणान्यद्ब्रूहेत्तस्मान्नब्रूहेत॥१२॥किं
नुतत्राध्व[redacted]र्याः॥यदुज्ञाताबहोतावक्छंदाऽसिब्रूहतत्र
तद्धाअध्वर्युब्रूहतिग्रहान्यद्देवायवायान्प्रातःसवनेगृह्णा २७८

तिशुक्रामाध्यंदिनेसवनआग्रयणाग्रांस्तृतीयसवने॥१३॥
ब्राह्मणं॥१॥यदिसोममपहरेयुः॥निर्धावनेक्कुतातिश्रयाय्रबुद्धि
द्विदंतिकिसोद्रिरन्युस्नुनविंदंतितत्रप्रायश्चित्तिःक्रियते॥२॥इ
यानिवैफाल्गुनानिलोहितपुष्पाणिवारुणपुष्पाणिवसया
न्यरुणपुष्पाणिफाल्गुनानितान्यभिषुणुयादेषवैसोमस्यन्यं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र० अभिषुणुयाद्यत्र वै गायत्री सोममच्छापतत्तस्या आहरन्त्यै सोमस्यांशुरपत सुरपत
गायद्यरुणपुष्पाणि फाल्गुनानि तस्मादरुणपुष्पाण्यभिषुणुया तत्फाल्गुन
त्॥२॥ यद्यरुणपुष्पाणि न विन्देयुः श्येनहृतम् नव तस्माच्छ्येनहृ तम२ को२
तमभिषुणुयात्॥३॥ यदि श्येनहृतं न विन्देयुः आदारानभिषु
णुयाद्यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत तस्य यो रसो व्यपुष्यत् तत आ
दाराः समभवंस्तस्मादादारानभिषुणुयात्॥४॥ यद्यादारान् २११

विन्देयुः अरुणदूर्वा अभिषुणुयात्॥५॥ यद्यरुणदूर्वा न विन्देयुः॥
अपि यान्येव कांश्च हरितान् कुशानभिषुणुयात् तत्राप्येकामेव गां द
द्याद्यावत्स्याद्द्वादश पुनर्दीक्षेत पुनर्यज्ञो ह्येव तत्र प्रायश्चि
त्तिरिति नु सोमापहृतानां॥६॥ अथ कलशो यदि दीर्यत यदि कलशो वा
दीर्यतानु लिस्पधमिति ऋपा अयुदानुलुज्जेरन्न स्तमात्रं वा द
सो०२ द्रवद्वै सोमस्य न गो पुदरुणदूर्वा तस्मादरुणदूर्वा अभिषुणुयात्॥२॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

लिप्मात्रं वा तदन्यै रेकधनैरभ्युन्नीय यथाप्रस्नावं प्रवरेयुर्यद्युना
वुलुनेरन्नाग्रयणस्यैव प्रस्कंद्यान्यै रेकधनैरभ्युन्नीय यथाप्रस्ना
वं प्रवरेयुः स यद्युनीताम्बुदक्षिणासु कलशो दार्येत तत्राप्येका
मेव गां दद्याद्यथा वत्नस्यादेवो दुत्य पुनर्द्दीक्षेत पुनर्यज्ञो ह्येव तत्र
प्रायश्चित्तिरिति पुफलशादिशं ॥७॥ अथ सोमातिरिक्तानां प्रय १७८

ग्निष्टोममतिरिच्यत इतन्तु तएवोक्थ्यं नह्नीयाद्युदुक्थ्यमतिरि
च्यत षोडशिनमुपयुर्यदि षोडशिनमतिरिच्यत रात्रिमुपयुर्य
दि रात्रिमतिरिच्येताहरुपेयुर्न्नैवातीरकोस्ति॥८॥ ब्राह्मणं॥२॥
प्रजापतिर्वा एष यदंशुः सोस्यैष आत्मैवात्मा ह्ययं प्रजाप
तिस्तदस्यैतमात्मानं कुर्वंति यत्रैतं गह्णाति तस्मिन्नेतान्प्राणा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्र. दधातियथायश्चैतुप्राणागृह्णात्याख्यायुंतेसुहस्सुर्वेतन्नूरेवश्रु
ऊमानोमुष्मिंलोकेसुंनवति॥२॥तदाहुंर्नणावत॥यत्रैतंगच्छ
त्यश्चैतद्धारंनणमिवयत्रैतंगच्छतितस्मांछान्त्रठंश्रूंगच्छ
ति॥३॥तंवाऔदुंबरेणपात्रेणपरिगच्छति।प्रजापतिर्वाएषप्रा
जापत्यऊदुंबरस्तस्मादौदुंबरेणपात्रेणगच्छति।४।तंवैब्रुवः ७९

स्त्रक्तिनापात्रेणगच्छति।त्रयोवाइमेलोकास्तदिमानेवलोकां
स्तिस्त्रिराप्नोतिप्रजापतिर्वाअतीमांल्लोकांश्चतुर्थस्तत्प्रजाप
तिमेवचतुर्थ्याप्नोतितस्मात्स्रुवःस्त्रक्तिनापात्रेणगच्छति।५॥
सवैतत्स्रुमेवग्रावाणामादत्ते।तत्स्रुमठंश्रून्निवपतितत्सुम
पतुपस्त्रजतितत्स्रुमुद्यसस्कृदग्निपुणातितत्स्रुमेनमुनवा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अ.

नंजुहोतितदेनंप्रजापतिकरोति॥५॥ अथास्यांहिरण्यंबद्धंभव
ति।तदुपजिघ्रतिसयदेवाअदःपुत्तेवाविवालिश्यतेमृतमायुर्हिर
ण्यंतदमृतमायुरात्मंधत्ते॥६॥ तदुहोवाचरामऔपतस्विनिः॥
काममेवप्राणात्काममुदन्याद्यदिहूतश्लोकंजुहोतितदुवेनंप्रजा
पतिकरोतीति॥७॥ अथास्यांहिरण्यंबद्धंभवति।तदुपजिघ्रति १८०

सयदेवात्रक्रूरंपुत्तेवाविवालिश्यतेमृतमायुर्हिरण्यंतदमृतमा
युरात्मंधत्ते॥८॥ तदुहोवाचबुडिलआश्वतराश्विः॥उद्धृत्यैवग
त्वायान्नान्निष्ठायादन्निष्ठएवंतिवाअन्याअन्यादेवताअस्य
दन्युथाततःकरोतियथोवान्याअन्यादेवताअन्योयद्दुह्यकति
तदेवास्यान्निष्ठंतन्नवतीति॥९॥ तदुहोवाचयाज्ञवल्क्यः।अग्न्य

ग्र·

वृणुयान्नसोमहुत्स्सुतोममादन्नाब्रह्मणोमघवानॅंसुता
सइत्स्तुषिणास्पन्नक्रंनवाश्रन्यस्यैकस्यैवनदेवतायैसदक्षि
णानीतिदन्यथातनःकरोतियथावान्याज्योदेवतास्यस्तस्मा
दन्यवृणुयादिति॥१०॥तस्यद्वादशप्रथमगर्भाःपष्ठौह्यो
दक्षिणाद्वादशवैमासाःसंवत्सरस्यसंवत्सरःप्रजापतिः १८२

प्रजापतिर्यज्ञस्तदेनंप्रजापतिंकरोति॥११॥तासांद्वादशगर्भाः
तास्त्रयोविंशतिस्त्रयोविंशतिर्वैसंवत्सरस्यार्द्धमासाःसं
वत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञस्तदेनंप्रजापतिंकरोति॥१२॥
तदुहकौकूस्तः।चतुस्त्रिंशतिमेवैताःप्रथमगर्भाःपष्ठौहीर्द
क्षिणाददौवृषभंपंचत्रिंशंहिरण्यमेतदुहस्मददौ॥१३॥स

ग्र·

वा एष न सर्व्वस्यैव ग्रहीतव्यः। आत्मा ह्यस्यैष यो न्वेव ज्ञातस्तस्य
ग्रहीतव्यो यो वास्य प्रियः स्याद्यो वाऽनूचानोऽनूक्तेनैनं प्राप्नुया
त्॥१४॥ सहस्रे ग्रहीतव्यः। सर्व्वं वै सहस्रं सर्व्वमेष सर्व्ववे
दसे ग्रहीतव्यः सर्व्वं वै सर्व्ववेदसं सर्व्वमेष विश्वजिति सर्व्व
पृष्ठे ग्रहीतव्यः सर्व्वं वै विश्वजित्सर्व्वपृष्ठः सर्व्वमेष वाजपेयरा १८२

जसूये ग्रहीतव्यः सर्व्वं हि तत्सत्त्रे ग्रहीतव्यः सर्व्वं वै सत्त्रं सर्व्व
मेष एतानि ग्रहणानि॥१५॥ ब्राह्मणं॥३॥ एतं वा एते गच्छन्ति य
द्विमासैर्य एष ऋतुपतिषु संवत्सरमासते तदत्युत एव सामतो
य एतेषु स्वरूपं त्रियुतं त्र्युतं त्रैलोक्येतदेव यत्पृष्ठ्यः पुरस्ताद
तो यदेतं गच्छन्त्येतेनाऽ एवैनं गच्छन्ति॥१॥ अथ यो नो गच्छत्येव

अ॰

उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः। दृशेविश्वायसूर्यमित्युपस्था
नमगृहीतोसिसूर्यायत्वाभ्राजायैषतेयोनिःसूर्यायत्वाभ्रा
जायेति॥२॥ब्राह्मणं॥५॥ अथातःपश्वयनस्यैवपशुकाद
शिन्युतेयास्तुआग्नेयंप्रथमंपशुमालभंतेयथावारुणमथ
पुनराग्नेयमेवमेवैतयापशुकादशिन्येयात्॥१॥अथोअप्यं २८३

या

न्नतेचैस्तुवतेहप्राजापत्यंमहाव्रते॥३॥ब्राह्मणं॥ अथातोम
हाव्रतीयस्यैवप्रजापतेर्हवैप्रजाःससृजानस्यपर्वाणि
विसस्रंसुःसविस्रस्तैःपर्वभिर्नशशाकसंहातुंत
तोदेवाअब्रुवन्ःश्राम्यंतश्चेरुस्तएतंमहाव्रतीयंददृशुस्तम
स्माअगृह्णंस्तेनास्यपर्वाणिसमदधुः॥१॥ससंहितैःप

ग्र.

बह्निः।इदमन्नाद्यमभ्युत्तस्थौयदिदंप्रजापतेरन्नाद्यंयदस्मै
तुष्य।एतामुह्नानंतद्देवानांव्रतंमहद्वाइदंव्रतमन्न[?]घ्येनाय
ं समहानस्तीतितस्मान्महाव्रतायोनाम॥२॥एवंवाएतेन्नवं
तिष्ठसंवत्सरमासतेयथैवतत्प्रजापतिःप्रजाःससृजान
आस।सयथैवतत्प्रजापतिःसंवत्सरेन्नाद्यमभ्युदतिष्ठदे २८८

द्वाग्नेयमेवाहरहःपशुमालभेत।अग्निर्वैसर्वादेवता।अग्नौहि
सर्वाभ्योदेवताभ्योजुह्वतीज्ञोवैयज्ञस्यदेवतातत्सर्वाश्चैव
तद्देवतानापराध्नोतियोवयज्ञस्यदेवतांतांनापराध्नोति॥२॥
अथातस्तोमायनस्यैव।आग्नेयमग्निष्टोमआलभेततत्
द्विसंलोमंयदाग्नेयमग्निष्टोमआलभेतयधुक्मःस्यादे

ग्र.

ऐन्द्राग्नं द्वितीयमालभेतैन्द्राग्नानि ह्युक्थानि यदि षोडशी स्यादैन्द्रं
तृतीयमालभेतैन्द्रो हि षोडशी यद्यतिरात्रः स्यात्सारस्वतं च
तुर्थमालभेत वाग्वै सरस्वती योषा वै वाग्योषा रात्रिस्तद्यथा
यथं यज्ञक्रतून्व्यावर्तयत्येतानि त्रीण्ययनानि तेषां यतम
त्कामयेत तेन यायादुत्सर्यालंभ्यो पशुः सौर्यं द्वितीयं पशुमाल १८५

वमेवैतदृतुसंवत्सरेऽन्नाद्यमनुतिष्ठंति येषामेवं विदुषामे
तं गृहं गच्छति ॥३॥ तं वा ऐन्द्राय वैश्वकर्मणे गृह्णीयात्सर्वे वै
तेषां मध्ये हतान्भवंति सर्वजितं ये संवत्सरमासते तस्मा
द्विमृधे विश्वकर्मणे हि नाम यच्छ एतन्मतः सोत्रस्मात्र
द्विषो दासत्यधरं गमया तमः। उपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वा

ग्र.

विमृधएषतेयोनिरिंद्रायत्वाविमृधइति॥७॥अयोविश्वकर्म
ता॥विश्वंवैतेषांकर्मकृतं सर्वंजितंभवतियसंवत्सरमास
तेतस्माद्विश्वकर्मणोग्रहावस्थांतिविश्वकर्माणमृतायमनोऽ
वंवाजऽअद्याहुवेमासनोविश्वानिहवनानिजोषद्विश्वशंभूर
वसेसाधुकर्मा॥उपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाविश्वकर्मणएष २८५

तेयोनिरिंद्रायत्वाविश्वकर्मणइति॥८॥यद्वेवेंद्रोवैश्वकर्मणोवि
द्यात्तत्यैवगृह्णीयाद्विश्वकर्मन्हविषावर्द्धनेनत्रातारमिंद्रम
कृणोरवध्यं।तस्मैविशःसमनमंतपूर्वीरयमुग्रोविहव्यो
यथासत्।उपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाविश्वकर्मणएषते
योनिरिंद्रायत्वाविश्वकर्मणइति॥९॥ब्राह्मणं॥९॥एषवैयुक्तः॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२१-

घरषतुपतियेनेमाः सर्वाः प्रजा गृहीतास्तस्माद्वाङ्ग्रहो ग्रहो
मङ्गतिस्वरेत्तियुह गृहीताः सन्तइति।१॥ वागेवग्रहः। वाचाहीदं सर्वं
गृहीतं किमु तद्यद्धाग्रहः॥२॥ नामैवग्रहः। नाम्नाहीदं सर्वं गृ
हीतं किमु तद्यन्नामग्रहो बहूनां वै नामानि विद्मा ह्वयन्त्येनते
नगृहीता भवन्ति।३॥ अन्नमेवग्रहः। अन्नेनहीदं सर्वं गृहीत्वे

तं तस्माद्यावन्तो नो ऽन्नमश्नुवन्ति ते नः सर्वे गृहीता भवन्त्येषैव
स्थितिः॥४॥ स यएष सोमग्रहः। अन्नं वा एष स यस्यै देवता
या एतं ग्रहं गृह्णाति सा अस्मै देवतैतेन ग्रहेण गृहीता तं काम
ं समर्द्धयति यत्कामा गृह्णाति स उद्यन्तं वादित्यमुपति
ष्ठते सत्यं तं वा ग्रहो ऽस्यमुमनया ऽभिगृह्णाति सावदो माग्नु

अ.

पदितियंद्विष्युदसा व स्मैकामो मासुमद्धीति वा न हैवास्मै
स कामः समृध्यते यस्माएवमुपतिष्ठते ॥५॥ ब्राह्मणं ॥ आदि
वा ह वै यज्ञं तन्वाना आसुः तेसुररक्षसान्यासंगाद्धिन्नयां य
ज्ञस्ते होचुः को नो दक्षिणात आसिष्यते याान्नयेनाभ्युत्त
रतो यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥१॥ तेहोचुः यएव नो ब्रीयवेन्न २.७
रतो यज्ञमुपचरिष्याम इति

मः सुदक्षिणात आस्तामथ्यान्नयेनाभ्युत्तरतो यज्ञमुपचरि
ष्याम इति ॥२॥ तेहोचुः इंद्रो वै नो वीर्यवत्तम इंद्रो दक्षिणात
आस्तामथ्यान्नयेनाभ्युत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥३॥
रं मूः तेहैचुः ॥ त्वं वै नो ब्रीर्यवत्तमोसि त्वं दक्षिणात आस्वाथ्यान्नये
नाभ्युत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥४॥ सहोवाच ॥ किं मेत

अ·

तःस्यादितिब्राह्मणाछंस्यातेब्रह्मसाम्नतइतितस्माद्ब्रा
ह्मणाछंसिनंप्रवृणीतइंद्रोब्रह्माब्राह्मणादितीडस्यह्येषा
सइंद्रोदक्षिणतआस्तआथ्यान्नयेनाप्नउत्तरतोयज्ञमुपावरं
स्तस्माद्यएवबह्वृयिवत्तमःस्यात्सदक्षिणतआसीताथ्यान्न
येनाप्नउत्तरतोयज्ञमुपचरेयुर्योवैब्राह्मणानामनूचानत १८६

मःसएषांवीर्यवत्तमोथयदिदंसएवकश्चब्रह्माभवतिकु
विद्ब्रह्मास्तइतितस्माद्यएवबह्वृयिवत्तमःस्यात्सदक्षि
णतआसीताथ्यान्नयेनाप्नउत्तरतोयज्ञमुपचरेयुस्तस्मा
द्ब्राह्मणादक्षिणतआसतेथ्यान्नयेनाप्नउत्तरतोयज्ञमुप
चरंति॥पास्ययत्राह॥ब्रह्मन्स्तोष्यामःप्रशास्तरितितद्ब्रह्मा

ग्र.

जपत्येतंतेदेवसवितर्यज्ञंप्राहुर्बृहस्पतयेब्रह्मणे।तेन
यज्ञमवतेनयज्ञपतिंतेनमामवास्तुत्सवितुःप्रसवइ
तिसासावेवबंधुरेतेनन्वेवन्नुयिष्ठाइवोपचरंति॥६॥
अनेनत्वेवोपचरेत्।देवसवितरेतद्बृहस्पतेप्रेतितत्स
वितारंप्रसवायोपधावतिसहिदेवानांप्रसविताबृहस्प २०९

ते॰
तेप्रेतिबृहस्पतिर्वैदेवानांब्रह्मातद्यएवदेवानांब्रह्मात
स्माएवैतत्प्राहतस्मादाहबृहस्पतेप्रेति॥७॥अथमैत्रा
वरुणोजपतिप्रसूतंदेवेनसवित्रादुष्टंमित्रावरुणाभ्या
मितितत्सवितारंप्रसवायोपधावतिसहिदेवानांप्रस
वितादुष्टंमित्रावरुणाभ्यामितिमित्रावरुणौवैमैत्राव

य:

रुणस्य देवते तद्वा एव मैत्रावरुणस्य देवते ताभ्यामेवैत
साहतस्मादाहुस्त्वं मित्रावरुणाभ्यामिति ॥ ८ ॥ ब्राह्मणं ॥ ८ ॥
त्रयी वै विद्या ऋचो यजूंषि सामानीयमेवर्ग्यस्यां यज्ञेति
या श्रीति स्वराग वाचं चास्या यज्ञीति ओं श्रीति सोन्तरिक्षमेव
यजूंषि द्यौः सामानि सैषा त्रयी विद्या सौम्ये धरस्तु १९०

ज्यते ॥१॥ इममेव लोकमृचाप्नुयाति । अन्तरिक्षं यजुषा दिव
मेव साम्ना तस्माद्यस्यैकाविद्यानूक्तास्यादनेवापितर
यात्रिमितं विवहेत इममेव लोकमृचाप्नुयदन्तरिक्षं यजु
षा दिवमेव साम्ना ॥२॥ तद्वा एतत्रास्यहस्त्रं बावः प्रजाते
द्वेन्द्रस्तृतीयोहतृतीयं विष्णुस्सविश्वसामानि वेदानुजहं

श.	शु

बिभ्रि स्त स्मा सुदस्य कसामाभ्यां कुर्वंत्येंद्र हि सदः॥३॥
अथैतां ब्रह्म बद्धं एतैर्षडग्निः पुरुषवैव बिभ्रतितस्मात्कर
श्रुरसा नाम॥४॥ ब्रागेव ब्रह्मसामानिवामुन एव बद्धं
लसाघुत्रेयं वागासीसत्त्वमेवतत्रा। क्रियत सर्वं प्राह्णाय
ताययत्रमुनश्रासीन्नैवतत्रकिंचनाक्रियतन प्राह्णायत	२६२

नोहिमुनसाध्यायतः कृष्णनाऊ।नाति॥५॥ तेदेवा ब्रुवम
ब्रुवन्। प्राचीप्रेहीदं प्रज्ञापयेति साहोवाचाकिंमेततः स्या
दितियत्किंचावबद्धं स्वाहाकारेणायबद्धं हूयतेतन्नेह
तितस्माद्यत्किंचावबद्धं स्वाहाकारेणाबद्धं हूयतेत
द्धावः सा प्राचीप्रेसैतत्सोम्या रूपयदिला। दं कुरुतत्ताह

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अ:

कुरुते॥ति॥६॥तस्मादकुर्वत्येवकर्णोहविर्द्धानोप्रातरनुवाक
मन्वाहस्वामि घेनारन्वाहयावा॥त्रिष्टोत्येव७ंहि सयुजा
वुत्रवतां॥७॥तस्मादकुर्वत्पेव [redacted]
युञ्जवन्तो सदसि।यजुषोदेवरामुक्त्यंतिसदः सं २९२

मिन्वंतिधिष्ण्यानुपकिरंत्येवं७ं सयुजावुत्रवतां॥८॥तद्वाएतद्धि
सदः परिश्रयंति।एतस्मैमिथुनायतिरइवेदंमिथुनंयया
ताद्गुतिवद्धेवाएतन्मिथुनंयुदन्यःपुत्रपतितस्माद्यद्यपि
जायापती मिथुनंचरंतोपुश्यंतिव्यवद्रवतत्रागएवकुर्वा
तेतस्माद्द्वारेणसदःप्रेक्ष्मातांब्रूयान्माप्रेदस्याइतिम

ग॰

घ्या ह मिथुनं चर्माणां पुत्रपोदे वं तत्कामं द्वारेण देवकृतं
ने ७ हि द्वारं॥१९॥ एवमेवैतद्विद्वांनं परिश्रयंति। एतस्मै मिथुना
यतिष्ठ्व वेदं मिथुनं चयोता इति ध्रुवं वा एतन्मिथुनं यदन्यः
पश्यति तस्माद्यद्यपि द्वायापतौ मिथुनं चरंतौ पुत्रं पतिर्व्य
वद्रवतं आगएवकुर्वीत तस्माद्द्वारेण ह विद्वांनं पुरुमाणं। १९२

अथ यान्मापुरुष्याद् इति यथा ह मिथुनं चर्माणां पुत्रेपदे
वं तत्कामं द्वारेण देवकृतं हि द्वारं॥२०॥ तद्वा एतद्ब्रह्मासु
मायोषामृ वा सदस्पध्योति तस्मान्मिथुनादि द्वौ जातं
स्तोजस्यो वेत ऋतेजा। तं यत्र्वेद ब्रह्म सान्नस्युं इदं इति
तमावर्तते य एव तत्पति॥२१॥ अथैतद्ब्रह्म यासो मा ग्यो

यद्द्युश्चसो माच चंद्रमा अंद्रमा स्येत स्पृं नं जी २

३१० यास्रयो ह वृत्रेण पतितस्मान्मिथुना चंद्रमा जातो ग्लाहेत
दत्तं जातं पुरषतुपतित द्युजमानं वैवैतु ज्ञनयत्यन्नाद्यं चा
स्यैऽनयत्यवस्थसामस्थद्युजमानं ऽनुयत्य अस्थसोमा
द्वास्मा अन्नाद्यं ॥१२॥ यज्ञ षा ह वै देवाः अग्नेयज्ञं तेनेरेथ
द्वीयसा अम्नातादिदमप्यता हि यज्ञ षै वायेयह्रं तद्ब्रतेयत्रौ १२६

यसुम्नायुजो ह वै नामैतद्यद्युरिति॥१३॥ यत्र वै देवाः
इमां विद्यां कामां दुदुहुस्तद्यज्ञुर्भिरेव न्यायिष्ट कामां
दुदुहे सा निर्हीततमेवास सा नेतरे विद्ये प्रत्यास नांतरि
क्षलोक इतरौ लोकौ प्रत्यास ॥१४॥ देवा अकामयंत। कथं नु
थं न्वियं विद्येतरे विद्ये प्रतिस्यात् कथमंतरिक्षलोक इत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

द्यौलोकोप्रतिस्यादिति॥२५॥तेहोचुःउपांशुस्ववयजुर्न्निश्च
रामतुतएषात्विद्युतरत्विद्युप्रतिन्नविष्यतितुतोंतरिक्ष
लोकइतरौलोकौप्रतिनविष्यतीति॥२६॥तेरुपांशुस्वव
रन्॥आप्याययंत्त्वैनानितत्तुतएषा॥त्विद्युतरत्विद्युप्र
त्यासीतुतोंतरिक्षलोकइतरौलोकौप्रत्यासीत्तस्माद्युरुं १९५

ष्ठिनिरुक्ता॥निसंतुनिरुक्तानितस्माद्ययमंतरिक्षलोकोनिरु
क्तःसंतुनिरुक्तः॥२७॥सयदुपांशुयजुर्न्निश्चरत्याप्याययसु
वैनानिसतान्येनमाप्यीनान्याप्याययंतुष्ययदुच्चैश्चरतिरू
ढयत्येवैनानिसतान्येनंरूढान्यारूढयंति॥२८॥वाग्वै
वुच्चैश्चसामानिवा॥मनएवयजुरुंषिसयदुवावसाम्ना
२

अ

यु१

दहुरंतिह्वाल्लेनवंसृष्यये छुडुवा वुरंतिमनस्तेन्नवंतितस्मा
त्तानन्निरुषितमध्वर्युणा॥ किंवनक्रियतेषदेवाध्वर्युराह
तुब्रूहियजेत्यथैवतेकुर्वंतियस्वाकुर्वंतियदेवाध्व
र्युराहसोमःपवतेनुप्रावर्त्तेध्वामित्यथैवतेकुर्वंतियेसा
म्नाकुर्वंतिनोपनन्निगतंमनसाह्वाग्वदति॥१९॥ तद्वा १९६
एतन्मनो घंबुः॥ अरुद्रवदेवुरंतितस्मात्सुरश्वरणान्नामनु रुद्र वह वैश्रिया॥ सुरासाजिवातिखएवमेत

च१

द्रुदोस्यत द्वारतदेवद्रु रश्चुरणां॥ युरुषतुपातिसुएतस्पैवाहुतावरेङ्कुहंग
हीत्वैतस्यैवाहृतमन्वावर्त्ततप्रतिगीर्यैतस्यैवाहुतमन्वा
वर्त्तेतियदहंकृत्वैतस्यैवाहृतमन्वावर्त्ततिसहैषुनन्नासियो
हेवंविद्वानेतस्याहृतात्राक्नोतिवुरितुं क्राक्नोतिहैवनायो
न्नर्त्तुं॥२४॥ ब्राह्मणं॥५॥ यावेदी दासांनिषत्ता तस्से त्रंतस्मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

देनानुसतइत्यादुरथयन्नतोपद्दंतन्नतेतद्यंतितन्नयतियो
नेतान्नवतिसतस्मादेनान्यंतीत्याहु॥१॥ यां हदीहासानि
घ्नतातस्सत्रंतदयनंतत्सत्रायणामुपयन्नतोयइस्यादु
संगत्वोन्निषंतितडुस्रानंतस्मादेनानुदंस्युरित्याहुरितिपु
रस्ताद्दुदनं॥२॥ अथयदीष्यमाणाः समवस्यंतितयघइ ९७

व्ष्यमाणान्नवंतयरितिछेवाग्नीसमारोहोपसमायंति
यत्रप्राजापत्येनपशुनायक्ष्यमाणान्नवंतिमाछेत्वोपसमा
धायोद्धृत्याहवनीयं यइंतएतेनप्राजापत्येनपशुना॥३॥ त
स्यशिरोनिदधातितेषांयदितदहर्दीक्षानुसमैत्परिणिष्ठे
वाग्नीसमारोहयथायथंविपरेत्यजुहूति॥४॥ अथयद
त्यो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हरेषां दीक्षासमैति॥ अरणीष्वाग्नीन्समारोप्योपसमाययं
ति पृत्रदीक्षिष्यमाणा॥ अन्वंतिगृहपतिरेव प्रथमो मंथते म
ध्यं प्रतिशालायां॥ अथेतरेषां मद्धिंदिक्षणत उपविशंतस्सर्व
उत्तरतो मथित्वोपसमाधायैकैकमेवोल्मुकमादायोपस
मायंति गृहपतेर्गार्हपत्यं गृहपतेरेव गार्हपत्यादुद्धृत्याहव १९८

नीयं दीक्षंते तेषां समान आहवनीयोन्वर्तिनां गार्हप
त्यादीक्षोपसमुपा॥ अथ यदहरेषां क्रयोन्वातीं तदहर्गा
र्हपत्यं वितिमुपदधात्यथेतरेष्वप्युपवसथे धिष्ण्यान्वैस
र्जिनानां कालेप्राच्यः पृथगुपसमायंति प्रजहत्येतानप
रान्नग्नीकुर्वत एव चैव सार्जिनो॥ द॥ राजानं प्रणयति उद्यतए

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र·

वैषुन्याग्नीध्रीयाग्नीन्निवर्त्तयेत एकैकमेवोल्मुकमादाय
यथाधिष्ण्यं विपरायंतितैरेवतेषानुल्मुकैः प्रघ्नंतीतिहस्मा
हयाज्ञवल्क्यो यत्तथा कुर्युस्तत्तन्तुकमयनं॥७॥ अथेदं
ह्वितीयं। अरण्योर्वाग्नीसमारोह्योपसमायंति यत्र प्रा १५९
जापत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवंति मथित्वोपसमाधाय २५९

हुत्वाहवनीयं यजंत एतेन प्राजापत्येन पशुना॥८॥ तस्य शिरो
निदधाति तेषां यदि तदहर्दीक्षा न समैष्यति धारण्योर्वाग्नीन्समा
रोह्य यथायथं विपरेत्य जुह्वति॥९॥ अथ यदहरेषां दीक्षा
समैति। अरण्योर्वाग्नीन्समारोह्योपसमायंति यत्र दी
क्षिष्यमाणा भवंति गृहपतिरेव प्रथमो मंथते यत रेषु

त्र॰

पविश्यमंथंते तेऽजातं जाततमेवानुप्रहरंति गृहपतेर्गार्हपत्येग
हपतेरेव गार्हपत्यादुद्धृत्याहवनीयं दीक्षंते तेषाँ समानआ
हवनीयो भवति समानो गार्हपत्यो दीक्षोपसत्सु॥१०॥ अथय आ३
द्गृहरेषां क्रयो भवति। तदह गार्हपत्यां चितिमुपदधात्यथैत
स्मिउपवसथे धिष्ण्यान्वै सर्जिनानां कालेप्राच्यः पत्न्य उप २०७

समायंति गृहपतेमपरस्माद्गिं कुंतस्य त्रैसर्जिने॥११॥ या
ज्ञानं प्रणयंति उद्यतएवैष आग्नीध्रीयाग्निर्भवत्यथैत
एकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्ण्यं विपरायंति सम
दमु हैवते कुर्वंति समद्धेनाचिंदत्स्तु काहं भवंत्यपि हत
मुदृष्ठ समाद्धुंदाति यास्मिं त्रदृष्यंतिषत थाकुर्वंस्यिताद्धिता

यमयनं॥२२॥ अथेदंत्वृत्तीयं गृहपतेरेवारत्न्योः संवदंते यद्
तोग्निर्ज्ञो निष्पुते सर्वैः सह यदनेन यज्ञेनर्ध्यामो नेन पशुबं
धेन तन्नः सह सह नः साधुकृत्या यदेव पापं करवत्तस्यैवत
दित्येवमुक्का गृहपतिरेव प्रथमः समारोहयते थेतरेन्यास
मारोहयंति स्वयं नैव समारोहयंते तत्र आयंति यत्र प्राजाप २१

त्येन पशुना यक्ष्यमाणा नवंति मथित्वोपसमाधाय हुत्वाह
वनीयं यडंत एतेन प्राजापत्येन पशुना॥२३॥ तस्य शिरांसि
दध्नति। तेषां यदि तद्दहदीक्षान समुत्परापि वाग्नीसमा
रोप्यप्रायायथं च्छिपरेत्यडुद्धति॥२४॥ अथ यद्दहरेषां दीक्षो
समैति गृहपतेरेवारत्न्योः संवदंते यद्दतोग्निर्ज्ञो निष्पुतेस

ग्र.

नःसहयदनेनयज्ञेनजेष्यामोनेनसत्रेणातन्नःसहसहनःसा
धुइत्यायएवपापंकरवन्नस्यैवतादित्येवमन्त्रस्मात्गार्हपत्यमेव
प्रथमःसमारोहयतेथेतरेभ्यःसमारोहयतिस्वयंवैस व
मारोहयंतेतत्र्श्रायंतियत्रदीक्षिष्यमाणाभवंतिमथित्वो
पसमाधायाहृत्याहवनीयंदीक्षंतेतेषांसमानत्रा ३-२

हवनीयोभवतिसमानोगार्हपत्योदीक्षोपसत्सु॥१५॥अथय
दहरेयाज्ञयोभवतितदहर्गार्हपत्यंवितिमुपदधात्यथेतरे
भ्यउपवसथेधिष्ण्यान्वैसर्ज्जनानांकालेप्रातःप्रत्युपस
मायतिप्रऊहत्येतस्मपरस्माग्निंद्भुतएववैसर्ज्जने॥१६॥
राजानंप्रणयति।उद्यतएवैषुआग्नीध्रीयोग्निर्भवत्यथेत

ग्र.

एकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्ण्यं विपरायंति तत्तत्तत्र
कृतं यज्ञानां धिष्ण्या भवंति भूरीयानाकाशासत्परिखरणाये
स यथ यज्ञानां पुरोडाशान्नूयाह विराडुष्ठमसस्समास्याइति॥
।१७॥ अथ येन सत्रेणा देवाः क्षिप्र एव पाप्मानमपाघ्नतेमां
जितिमजयन्यैषामियं जितिस्तदेतद्यतए कगृहपतिकार्ये १३

५

देवा एकपुरोडाशा एकधिष्ण्याः क्षिप्र एव पाप्मानमपाघ्नत
क्षिप्रं प्राजायंत तथो एवैत एकगृहपतिका एकपुरोडा
शा एकधिष्ण्याः क्षिप्र एव पाप्मानमपघ्नते क्षिप्रं प्रजायं
ते॥१८॥ अथातः पूर्वास्मिन्नुदीचीनवंशा शाला भवति
तस्मान्नुदक्समानः आहवनीयो भवति नानागार्हपत्यास्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

छिद्रंगृहपतेरेवगार्हपत्येआधत्तापुत्राःसंवादयंत्याउ
नेतरेप्रतियुंजंतआसतेनछिद्रं॥२९॥अथात्रप्रायाणवं
शाशालान्नवति।तद्वेवत्रासमानआहवनीयोभवतिसमा
नोगार्हपत्यःसमानआग्नीध्रीयस्तादेतस्त्रवंसमृद्धंसुधैका
हःसमृद्धएवंतस्यनछलास्तितस्यैषैवसमान्याऋद्धुदन्य २०७

द्धिस्यस्य॥२०॥ब्राह्मणं॥९०॥देवाहवैसत्रमासत।श्रियंग
च्छमयशःस्यामान्नादाःस्यामेतितेभ्यएतदन्नाद्यमलिजित
मपाविक्रमिषत्पशवोवा।अन्नंपशवोहैवेभ्यस्तादपावि
क्रमिषन्यद्वेनदमेश्रांतानमैहिछंस्युःकथमिवस्विन्नःसर्वं
तद्गृति॥१॥तएतेगार्हपत्येद्वेआहुतीअजुहवुःगृहावैगार्ह

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्र

पत्याग्रहावैप्रतिष्ठातदेनान्ग्रहेष्वेवन्ययक्षंस्तथैन्मएतदन्ना
द्यमन्निर्जितंन्नापाक्रामत॥२॥तथोएवैमेसत्रमास्ते॥येस
त्रमासतेऽग्रेगच्छेमयशाःस्यामान्नादाःस्यामेतितेष्वेत
दन्नाद्यमनिर्जितमपविक्रमिषतिपश्चाद्वाअन्नंपश्चाद्वाहि
वैन्यस्तदपविक्रमिषंतियद्वैनदमुष्मात्तानाहिंस्युःकथ २५

मिवस्विन्नःसंस्यतइति॥३॥तेगार्हपत्येद्वेआहुतीजुहोति
ग्रहावैगार्हपत्योग्रहावैप्रतिष्ठातदेनान्ग्रहेष्वेकनियक्षंति
तथैन्मएतदन्नाद्यमनिर्जितंन्नापक्रामति॥४॥तथोएवै
तस्मात्ताएतदन्नाद्यमुपाहृतमपविक्रमिषतियद्वैमा
यंन्नहिंस्यात्कथमिवस्विन्मासंस्यतइति॥५॥तस्यपर

ग्र·

स्तादेवाग्रेस्यग्राह्वयाश्वाति। तदेनउपनिमंत्रयतेतद्धेदन्नवै
तथान्नद्यथामधंसिनवैमाद्धिधंसीदितितदेनमुपावर्त्त
यतेसहप्रियएवान्नस्यान्नादोभवतियएवंविद्वानेतस्य
व्रतंचरतीतिचारत्तुं॥६॥तद्धाएततरादत्रामहंसत्रोर्ख्यं
नंक्रियतेतेषामेकैकएवव्रात्यंयमआस्तेव्रातमप्याययं २६

स्त्रयापानयायातयाम्नान्नरमहस्तद्भुतेथेतरेत्रिस्त्रंते
समिद्धारावास्त्वाध्यायंवातत्राप्यश्नंति॥७॥तपराह्णउप
समेत्य। अपउपस्पृश्यपत्नीशालांसंप्रपद्यंतेतत्प्रस
मन्वारभ्यतेआहुताउहोतीहरातिरिहरमध्यमिहधृ
तिरिहस्वधृतिःस्वाहेतिपशूनेवैतदाहपशूनेवैतदाभं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्र.

न्निपक्षंते॥८॥ अथाद्वितीयांजुहोति। उपसृजंधरुणंमात
रंधरुणोधयन्नित्यग्निमेवैतत्स्थविष्ठा। उपसृजंनाहधरुणोमातरंधयन्नि
त्यग्निमेवैतत्स्थविं। धयंतमाहरायस्पोषमस्मासुदीध
रत्स्वाहेतिपशवोवैरायस्पोषःपशूनेवैतदात्मंन्नियच्छं
ते॥९॥तंप्राञ्चउपनिष्क्रामंति। तेपश्चात्संचाहविर्धानेसं २:७

प्रपद्यंतेपुरस्ताद्धैषसंवसत्तांस्यमाना अथैवंसत्राक्का
ने॥१०॥ तउत्तरस्यहविर्धानस्य। ऊध्न्यायांकूबर्यांसा
मान्निगायंतिसत्रस्यर्द्धिरसीत्यृद्धिमेवैतदस्मिंस्तेषुंदधि
त्तरवेदेवैस्तिरायाः आप्ताणोवितरंतुरुततरं॥११॥ यदुत्त
रस्यहविर्धानस्य। ऊध्न्यायांकूबर्यामगन्मज्योतिरमृ

ताऽअन्नमत्तिज्योतिर्वा एतेऽनवंत्यमुताऽनवंतिषु सत्रमासते
दिवं पृथिव्याऽअध्यारुहामेतिदिवंवा एते पृथिव्याऽअध्यारो
हंति य सत्रमासते विदाम देवानिति त्रिदंतिहि देवान्स्वर्ज्यो
तिरितित्रीन्त्रेधुनमुप्रवेयंतस्वस्येतज्योतिर्येते नवंतित
छंदेवतस्यसाम्नो रूपं तद्वैते नवंतिषु सत्रमासते ॥२॥ २८

तेदक्षिणास्यहविर्द्धानस्य अभावोरूं स॰तिसय्याहि
स्तस्मान्निर्मुच्यतैवं सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यंतेतिछं
दसा सर्पं सिप्यावैसर्वालाकं सर्पंसियदतिछंदास्तथैना
न्पाप्मानान्नसपतितस्मादतिछंदसा सर्पंति ॥१३॥ ते सर्पं
ति ॥ स्त्रुवंतमिंद्रा पर्व्वतावुरो युधा यो नः पृतन्यादपतंतमि

श॰
क

द्धतं वृत्रेण तं तमिद्धतां हूरेवन्नाग्रच्छं स इन्द्रहनं यदिन दत्वा अस्मा
ऽं शत्रून्पुरिस्थिरविद्युतादम्मादिपश्ह विद्युतइति ॥२४॥ तेषु
ऽदेउपनिष्क्रामंति । तपुरस्तात्सर्वः सदः संप्रपद्यंते पश्चाद्धैं
प्रांवस्ततं स्युमाना अप्रैवं सत्रोत्कोन ॥२५॥ ते यथा धिष्ण्य
मेवोपविशंति । देवेन्याह वैद्वावारसोनिर्जितोपचिक्रमिषां ःएं

वकारस्येमामेवपराङ्‌त्यासिस्रस्यादियं वैद्वा कस्याए
धरस्रोयदोषधयायहुनस्यतयस्तमेतनसामाप्तवंस्य
एनानाप्तोन्यावर्तत तस्माद्रस्यामस्वोनुष्ठयाज्ञायंतत्ळेद्वा
वुनस्यतयस्तथोएवैतेन्यएतद्वावारुसोनिर्जितोपविक्र
मिषतिसुइमामेवापराङ्‌तिसिस्रस्सतीयं वेद्वाकस्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग.

एषर्तुसोयदोबधयोबहुनस्पुतयस्तमेतेनसाम्नाप्नुवं
तिसुरनानाम्नोभ्यावर्त्ततेतस्मादस्यामूर्द्धोर्बधयोन्ना
यंतऊर्द्धोविनस्पुतयः॥१६॥सर्पराज्ञ्याऋक्षुस्तुवते।इयं
वैपृथिवीसर्पराज्ञीतदनयैवैतत्साम्नाप्नुवंतिस्वयंप्रस्तु
तमनुपगीतंपृथ्वीनानामुपसृणुयाद्धोतहरेवयेषुदन्यः २०

प्रस्तुयाद्धोतिरेवयेषुदन्यउपगायेद्धोतिरेवयेषुदन्यउपसृ
णुयात्तस्मात्स्वयंप्रस्तुतमनुपगीतं॥१७॥चतुर्होतॄन्होताव्या
चष्टे।एतद्वैतत्स्तुतमनुशंसतियद्धोतानविद्याद्गृ
हपतिर्व्याचक्षीतहोतुस्त्वेवव्याख्याने।१८॥अथाध्वर्योः
प्रतिगरः।असरास्तुरिमेयजमानानद्भूमिभ्योयजमानेभ्या

सू॰

न्नादितिकल्पाणामेवैतन्मानुष्येद्यावोवदति॥२२॥अयद्वा
कोवाकोब्रस्नोघंवदंत्ति॥सर्वैवैतेषामाप्नुंत्रवातिसर्वैजितं
येसत्रमासतेवारिषुयेत्रिनिर्स्तताप्यापंस्तदुवारुस्सता
शांसिषुनुवस्ततात्रापंस्तदुवारुस्सतास्तायतसामग्नि
स्ततान्पापंस्तदुवारुस्सताथेषामेतदेवानामममुन्नवरु ३११

हूंन्नवतियद्वाकोवाकंबालणांतदेवैतेनाप्नुवंतितदुवरुं
घते॥२७॥जौदुंबरीमुपसंस्तुप्पवानंयछंति॥ब्रिदुहंति
वाएतयइंनिर्द्धयंतिछेवावायचुंतचुतेवाग्धिबन्हास्ता
मेषांपुरैकैकएववावंयमुत्रास्तेवानमाप्यायुयंस्त
यापानयायातमाप्योत्तरमहस्तन्वतथात्रसर्वैवबा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अ

ति

गामानवत्सयन्त का कालाः सर्वे स्व ब्रावं यमावावमाप्याय
यँ तयाधानयायातयाम्यातिरात्रं तन्वते ॥२१॥ उदुंबरी
मत्वारम्यासते । अन्नं वा उदुंबर ऊर्जो वै तद्वावमाप्या
ययंति ॥२२॥ ते स्तामितपांव उपनिष्कामेति तेऽघुनेना
हवनीयमासते अथाह किम्धुनेताभ्याव यमानेवब्रावंय २.१२

मः प्रतिप्रस्थाता व सती वरीनिरन्ति पुरि हरंति ते यत्कामा
आसीरंस्तेन ब्रावं व्विसृजेरन्कामे हैस्मैवपुरवं यः स
त्रमासते सोऽनः कामः स नः समृध्यतामिति यद्यु अनेक
कामाः स्युर्लोककामा वा प्रजाकामा वा पशुकामा वा ॥२३॥
अनेनैव ब्रावं व्विसृजेरन् । नर्तुर्वः स्यादिति तस्मात्तेनैव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तद्भावं० समर्द्धयंतितया समर्द्धया। शिवं प्रात्मा सतेसु प्रजाः
प्रजातिः स्यामेतितत्प्रजाम्माशा सतेस्तु वाश वीरैरितिद्धा
रानाशा सतेस्तु पशुमाः पोषैरितितस्तु हिमाशा सते॥२४॥
॥११६॥ आयग्रहपतिः सुब्रह्मण्यामाह्वयतिर्वाग्गृहपति त्रूया
आयग्रहपतिः सुब्रह्मण्यामाह्वयंतिग्रहपतेस्त्वेवसुव २०७
सूपयगृहेवैके सुब्रह्मण्यामाह्वयंतिगृहपतेस्त्वेवसुव

॥ॐनिमहादेवस्येदंपुस्तकं॥ ॥

पुराधा
ग० ५
ण्यामाह्वयेद्युंवाग्रहपतिर्वैयज्ञस्यैकंसमृध्य हवामिक्षा
सामिधेभ्याद्धयति॥२५॥ ॥ब्राह्मणं॥२९॥ ॥पंचमः प्रपाठकः
सम्प्रासः॥ ॥कंडिका संख्या२२७॥ ॥शुभं भवतु॥ ॥श्री विश्वेश्व
रायनमः॥ ॥संवत् १८६७ वर्षे कार्तिक वदि ९ मानौ लिखितं॥ ॥
॥ [redacted] आत्मपठनार्थं परोपकारार्थं च स्वामिने
[illegible] महादेवस्येदं पुस्तकं [redacted] महादेव
[redacted] महादेवस्येदं पुस्तकं

जानीमा गार्हपत्यनी पोपात्र नी भ छे १पत्र.१४ छे भागं पुस्तकोनी में छे दानौ छे

२५२

242

030905

Indira Gandhi Nationa

॥श्री॥ एकनाई द्वितीयकांड २

२५२

२ द्वितीयकांड

जोंन्ता जो०

जो० गोपालस्येदं पुस्तकं

एकनाई

जान्तीशास्त्रदेवजी

पोथी एकनाई भाग २

श्रीगणेशाय नमः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१ए०

॥श्रीगणेशाय नमः॥ स यद्वा ऐतस्त्वेतस्त्वसंचरति। तस्मीभारतणाऽस्ति ॥
रत्वं यत्र यत्राग्नेन्यक्तेततस्ततः संचरति तद्यशोऽसे व त्वदे वैन मेतस्स
मर्द्धयति पश्रुभिरिवत्वग्निसुनेनेव त्वस्संचरन् ॥१॥ अथो क्षरवति ॥
तद्यदेवास्य पृथिव्या अभिक्षितं वाभिक्षतं वा तदेवास्याऽएतदुद्धं सर्वय
ि यास्या मेव पृथिव्या माधत्ते तस्माद्वाऽउद्धिरवति ॥२॥ अथाङ्गिरसुक्षति ॥
पृष्वा अपोऽसंभारो यदद्भिरसुक्षति तद्यदपः संभरत्यन्नं वा आपोन्न ॥२३॥
ऽहिवाऽआपस्तस्माद्यदेमं लोकमापऽआगछंत्यथेहान्नाद्यं जायते

द्वितीयमृहस्त ३

तदन्नाद्येनैवैनमेतत्समर्द्धयति ॥३॥ यो फावाऽआपः ॥ व्रषाग्निर्मिथुनेनै
वैनमेतत्वव्रननेनत्समर्द्धयत्यद्भिरुद्धिइदऽसर्वमातमद्भिरेवैनमेतदाप्नो
ति यज्ञेन तस्मादपः संभरति ॥४॥ अथ हिरण्यऽसंभरति। अग्निर्हवा
ऽअपोऽभिदध्यौ मिथुन्याभिः स्यामिति ताः संबभूव तासु रेतः प्रासिंचत्त
द्धिरण्यमभवत्तस्मादेतदग्निसंकाशमग्नेर्हि रेतस्तस्मादप्स्वप्सु हि प्रासिंच
त्तस्मादेनेन न धावयन्ति न किंचन युक्तेन तद्यथा यशोऽदेव रेतस्सहि तद्य
शोऽसे वैनमेतत्समर्द्धयति सरेतसमेव कृत्स्नमग्निमाधत्ते तस्माद्धिर

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२५०॥ एवैतत्संभरति॥५॥ अथोर्वीं संभरति। असौ ह वै द्यौरस्यै पृथिव्याए
तान्पशून्प्रददौ तस्मात्पशव्यमूषरमित्याहुः पशवो ह्येवैते साक्षादे
व तत्पशुभिरेवैनमेतत्समर्धयति वेतुतऽआगता अस्यां पृथिवी
प्रतिष्ठितास्तुमनयोर्द्यावापृथिव्योर्रसं मन्यन्ते तदनयोरेवैनमेत
द्यावापृथिव्यो रसेन समर्धयति तस्मादूषान्संभरति॥६॥ अथाखु ॥२२॥
करीषᳪ संभरति। आखवो ह वा अस्यै पृथिव्यै रसं विदुस्तस्मात्ते अधो
धऽइमां पृथिवीं चरंतः पीविष्ठा अस्यै हि रसं विदुस्ते यत्र ते अस्यै पृथि
व्यै रसं विदुस्ततऽउत्किरंति तदस्या एवैनमेतत्पृथिव्यै रसेन समर्धय
ति तस्मादाखुकरीषᳪ संभरति पुरीष्यऽइति वै तमाहुर्यः श्रियं गच्छ
ति समानं वै पुरीषं च करीषं च तदेतस्यैवावरुध्यै तस्मादाखुकरीष
ᳪ संभरति॥७॥ अथ शर्कराः संभरति। देवाश्च वा असुराश्चोभये
३ रे प्राजापत्याः पस्पृधिरे सा ह हेयं पृथिव्यलेलायद्यथा पुष्करपर्णमेवं ता
ᳪ ह स्म वातः संवहति सोपैव देवान्गच्छत्युपासुरान्सा यत्र देवानुप
जगाम॥जा॥ तद्धोचुः॥ हंतेमां प्रतिष्ठां दृहामहे तस्यां ध्रुवायामशि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

३५० थिलायामग्नीन्न्यादधामहै ततोस्य सपत्नान्निर्भक्ष्यामह इति॥ अ
तद्गुथा शर्कराभिः परिवृहन्ति॥ एवं मि मीळ्ति॥ शर्कराभिः परि
वृंहंतु सेयं ध्रुवा शिथिला प्रतिष्ठातु स्यां ध्रुवायामशिथिलायामग्नीऽ
न्यादधत ततोस्य सपत्नान्निरभजन्॥१०॥ तथोऽएवैष एतत्वा इमामे
तिष्ठा॥ शर्कराभिः परिवृहति तस्यां ध्रुवायामशिथिलायामग्नीन्नाधत्ते॥११॥
त्ततोस्य सपत्नान्निर्भजति तस्माच्छर्कराः संभरति॥१२॥ तान्वाऽए
तान्पंच संभारान्संभरति पंक्तो यज्ञः पांक्तः पशुः षड्वा ऋतवः संवत्सरस्य॥१३॥ त

२

तदाहुः षड्वा ऋतवः संवत्सरस्येति स्तनमुत हि मिथुनं प्रजननं क्रियते
स्तनाद्वाऽइमाः प्रजाः प्रजायंते तत श्रेयः समुत्तरावत्त तीव भवति
यद्युषड्वा ऋतवः संवत्सरस्येत्यग्निरेवैतेषां षष्ठस्तथोऽएवैव दन्यूनं
भवति॥१४॥ तदाहुः॥ नैवैकं चन संभारं संभरेदित्यस्यां वाऽएते
सर्वे पृथिव्यां भवन्ति स यदेवास्यामाधत्ते तत्सर्वान्संभारानाप्नोति तस्मा
न्नोवैकं चन संभारं संभरेदिति तदु समेव भरेच्छंदहैवा
स्यामाधत्ते तत्सर्वान्संभारानाप्नोति यदु संभारैः संभृतैर्भवति तदु भव

४५० तितस्मादु समेव मन्येत ॥१४॥ ब्राह्मणम् ॥१॥ कृत्तिकास्वग्नीऽआदधीत ॥
एतावाऽअग्निनक्षत्रं यत्कृत्तिकास्तद्वै सलोम यो ऽग्निनक्षत्रेऽग्नीऽआदधातै
तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥१॥ एकं द्वे त्रीणि चत्वारीति वाऽअन्यानि नक्ष
त्राण्यथैता एव भूयिष्ठा यत्कृत्तिकास्तद्भूमानमेवैतदुपैति तस्मात्
कृत्तिकास्वादधीत ॥२॥ एता ह वै प्राच्यै दिशो न च्यवन्ते । सर्वाणि ह वा ॥४॥
अन्यानि नक्षत्राणि प्राच्यै दिशश्च्यवन्ते तत्प्राच्यामेवास्यैतद्दिश्याहितौ
स्त भवतस्तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥३॥ अथ यस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत ।

ऋक्षाणां ह वाऽएताऽअग्रे पत्न्यऽआसुः । सप्तऋषीनु ह स्म वै पुरऋक्षा
ऽइत्याचक्षते ता मिथुनेन व्यार्ध्यन्तामी ह्युत्तरा हि सप्तऋषय उद्य नरे
न्ति पुरस्ताऽएताः शमिवैवैतद्यो मिथुनेन व्यृद्धः स नेन्मिथुनेन
व्यृध्याऽइति तस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत ॥४॥ तद्वेव दधीताग्नि
र्वाऽएतासां मिथुनमग्निनैता मिथुनेन समृद्धास्तस्मादेव दधी
त ॥५॥ रोहिण्यामग्नीऽआदधीत । रोहिण्यां ह वै प्रजापतिः प्रजा
कामोऽग्नीऽआदधे स प्रजाऽअसृजत ताऽअस्य प्रजाः सृष्टाऽएक

५।।२० रूपाऽनुपस्तात्स्वस्तु रोहिण्याऽइदैवतद्वै रोहिण्यै रोहिणी नु ह्वै
हैवुक्षुथापशुभिर्भवति य एवं विद्वान्रोहिण्यामाधत्ते।।६।।रोहि
ण्यामुहैवुपशवः। अग्नीऽआदधिरे मनुष्याणां कामं रोहेमेति ते मनु
ष्याणां कामं मम रोहन्नु हैव तत्पशवो मनुष्येषु कामं मनु रोहं स्तमु हैव
यं पशुस्तु कामं रोहति य एवं विद्वान्रोहिण्यामाधत्ते।।७।।मृगशीर्षे ।।५।।
ग्नीऽआदधीताएतद्वै प्रजापतेः शिरो यन्मृग..शीर्षं श्रीर्वै शि
रः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्योऽर्धस्यास्य श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्द्ध

स्य शिरऽइत्याहुः श्रियं ह गच्छति य एवं विद्वान्मृगशीर्षेऽग्नीऽआधत्ते
।।८।।अथ यस्मान्न मृगशीर्षेऽआदधीत। प्रजापतेर्वाऽएतच्छरीरं
यत्र वाऽएनं तदविध्यंस्तदिषुणा त्रिकाण्डेनेत्याहुः सऽएतच्छरी
रमजहाद्वास्तु वै शरीरमयज्ञियं निर्वीर्यं तु तस्मान्न मृगशीर्षे
ऽआदधीत।।९।।तद्वैवादधीत न वाऽएतस्य देवस्य वास्तु नायज्ञि
यन्न शरीरमस्ति यत्प्रजापतेस्तस्मादेवादधीत पुनर्वसोः पुनरा
धेयमादधीतेति।।१०।।फल्गुनीष्वग्नीऽआदधीत एता वाऽइन्द्रनक्ष

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६।। प०।। त्रेय फल्गुन्येष्वस्य प्रतिनाम्न्योऽर्जुनो ह वै नामेन्द्रो यदस्य गुह्यन्नामा

र्जुन्यो वै नामैतास्ताऽएतत्परोक्षमाचक्षते फल्गुन्यऽइति को ह्येतद

स्यार्हति गुह्यन्नाम ग्रहीतुमिन्द्रो वै यजमानस्तस्वऽएवैतन्न

क्षत्रेऽग्नीऽआधत्तऽइन्द्रो यज्ञस्य देवता तेनो हास्यैतत्सेन्द्रमग्न्याधे

स्ताः २ यं भवति पूर्वयोराऽदधीत पुरस्तात्कृतुं हैवास्मै भवत्युत्तरयोरा ६।।

दधीत श्वःश्रेयसं हैवास्माऽउत्तरावद्भवति ।।११।। हस्ते ग्नीऽआ

दधीत । य इच्छेत्प्र मे दीयेतेति तद्धाऽअनु प्रायच्छन्तेन प्र दीयते

।।

प्र हैवास्मै दीयते ।।१२।। चित्रायामग्नीऽआदधीत देवाश्च वाऽअसु

राश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरेतऽउभयऽएवामं लोक ँ समा

रुरुक्षाञ्चक्रुर्दिवमेव ततोऽसुरा रौहिणमित्यग्निमिऽइमं चिचिक्यिरे क्षि

नेनामं लोक ँ समारोक्ष्यामहऽइति ।।१३।। इन्द्रो ह वाऽईक्षाञ्चक्रे ।

इमं वै खाऽइमे चिन्वतेतऽएव नोऽभिभविष्यन्तीति स ब्राह्मण ब्रुवाण

एकेष्टकामुपदधे यायया ।।१४।। स हो वाचाहन्ताहमिमामुपद

दधाऽइति तथेति तामुपाधत्त यायामल्पकादेवाग्निरुसं

यर या
७५० च्चित॰ऽश्चास॥१५॥अग्नि वाव । अन्वाऽत्र हंन्तोन्दास्येम्या नु
मेहेतितामभिपद्यावर्द्धतस्यामा वदायानन्निर्व्यवशशादा
न्तेर्व्य वशादमन्वस्तुराव्यवशेदुःस्तताऽएवेष्ट्य१ काव्वुश्चान्केवा
शीवाऽग्नु चिछेदा१६ातेहदेवाः समेत्योचुः।च्चित्र न्वाऽत्र त्तनय
ऽऽ यतः सपत्नानवधिष्मेतिति है विच्चाये च्चित्राव्वीवितुह नवति ॥७
ग्न हन्ति सपत्नान्हैति द्विषंतं भ्रातृव्यं व्यऽ एतुं विदाश्चित्रायामाधत्ते
तस्मादेतद्धत्रिय एवतंनक्षत्रमुपेत्सी च्छे वाऽ सद्मीव्रुस्वयुस्येयत्ता
न

च्चीवल्लि॥षते॥१७॥ना नाहवाऽएतान्युऽऽक्षत्राण्यास्तु॥यथेव
या सोऽस्य॰एवलेकमेषुऽउद्यन्ते व्वीर्यं क्षत्रमादत्ततस्मादावित्यानु १६
ह मयुदेषांवीर्यं क्षत्रमात्त॥१०॥तेहदेवाऽऊचुः।यानिवैतानि क्षत्रा
ण्यभूवन्नदेतानिक्षत्राण्यभूवन्निति तद्वैनक्षत्राणान्नक्षत्रत्वं
दु ४ न्तस्मान्न सूर्यंनक्षत्रऽएवस्य देवस्य वीर्यंक्षत्रमादत्त यद्यु
नक्षत्रकामः स्यादेतद्वाग्ग्अनपराद्धंनक्षत्रं यत्सूर्यः सऽए य२
तेनैव पुण्याहेन यदेतेषां नक्षत्राणांकामयेततदुपेत्सीत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

८।१० स्माद्वस्यैनक्षत्रएवस्यात्॥१९॥ब्राह्मणं॥२॥वसंतोग्रीष्मोवर्षाः
तेदेवाऋतवःशरद्धेमंतःशिशिरस्तेपितरोयएवापूर्यतेर्द्धमास
सदेवायोपक्षीयतेसपितरोहरेवदेवारात्रिःपितरःपुनरह्नःपूर्वा
ह्णोदेवाअपराह्णःपितरः॥१॥तेवाएतऋतवोदेवाःपितरःस
योहैवंविद्वान्देवाःपितरइतिह्वयत्याहास्यदेवादेवहूयंगच्छंत्या
पितरःपितृहूयमवंतिहैनंदेवादेवहूयेवंतिपितरःपितृहूयेय ॥८॥
एवंविद्वान्देवाःपितरइतिह्वयति॥२॥सयत्रोदङावर्त्ततेदेवे

षुतर्हिभवतिदेवांस्तर्ह्यभिगोपायत्यथयत्रदक्षिणावर्त्तते
पितृषुतर्हिभवतिपितॄंस्तर्ह्यभिगोपायति॥३॥सयत्रो
दङावर्त्ततेतर्ह्यग्नीनादधीतापहतपाप्मानोदेवाअपपाप्मा
नंहतेमृतादेवानामृतत्वस्याशास्तिसर्वमायुरेतियस्तर्ह्या
धत्तेथयत्रदक्षिणावर्त्ततेयस्तर्ह्याधत्तेनपहतपाप्मानःपित
रोनपाप्मानमुपहतेमर्त्याःपितरःपुराहायुषोम्रियतेयस्त
र्ह्याधत्ते॥४॥वसंतेवब्रह्मसंतःक्षत्रंग्रीष्मोविडेवर्षास्तस्माद्ब्राह्म

८९० णो वसंते ऽऽदधीत ब्रह्म हि वसंतस्तस्मात्क्षत्रियो ग्रीष्म ऽआदधीत क्षत्र
ं हि ग्रीष्मस्तस्माद्वैश्यो वर्षास्वादधीत विड्ढि वर्षाः॥५॥ स यः कामयेत॥
ब्रह्मवर्चसी स्यामिति वसंते स ऽआदधीत ब्रह्म वै वसंतो ब्रह्मवर्चसी है
व भवति॥६॥ अथ यः कामयेत क्षत्रः श्रिया यशसा स्यामिति ग्रीष्मे
स ऽआदधीत क्षत्रं वै ग्रीष्मः क्षत्रं हैव श्रिया यशसा भवति॥७॥ अथ यः
कामयेत बहुः प्रजया पशुभिः स्यामिति वर्षासु स ऽआदधीत विड्वै व ॥८॥
र्षा ऽअन्नं विशो बहुर्हैव प्रजया पशुभिर्भवति य एवं विद्वान्वर्षास्वाध

न्ते॥ जाते वा ऽ एत ऽ ऋतव। ठ म य एवापहत पाप्मानः स्वर्ग ऽ एवैषां पाप्मनो
पहतो घ्नन्त्येवैषामृतुर्येषां पाप्मानं मपहं तितस्माद्यदैवैनं कदा च यज्ञ
उपनमेदथाग्नी ऽआदधीत न श्वः श्वमुपासीत को हि मनुष्यस्य श्वो वेद
॥८॥ ब्राह्मणं॥३॥ यदहरस्याग्नी ऽआधेयौ स्यात्। दिवैवाग्नी यान्न नो
२८ हवै देवा मनुष्यस्याजानंति तेऽस्येतद्धोमाधेय ये विदुस्ते स्य विश्वे देवा गृ
हानागच्छंति ते स्य गृहेषूपवसंति सोपवसथः॥१॥ तन्त्वेवानवक्लृप्तं
यो मनुष्येष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयादथ किमु यो देवेष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीया

१०५० तस्मादु द्विरेवश्नः यात्तद्यपि कामं मेवानुकमन्नीयान्तोऽध्यनाहिताग्निर्भूतव
योऽस्ति मानुषोऽस्यैव षतावद्भवति यावदनाहिताग्निस्तस्मादुपि कामं मे
वनुकमन्नीयात् ॥२॥ तद्धैकेऽग्नुपवर्शति ॥ आग्नेयो जोग्नेरेव सर्वे वा
युतिवदंत स्तदु तथा न कुर्याद्यद्य स्याजः स्यादग्नीध एवैनं आतद्देवतैनं
वतं काममाप्नोति तस्मादु तेन्नाद्रियेत ॥३॥ अथ यव्वाऽउ ष्वाश्य मोदनं नुपवी
ति ॥ छंदांऽस्यनेनवीणीम इति यथा येन वाहनेन संस्थीस्यात्तन्मुहि ॥३०
तं कर्तवे स्यादेव मेतद्दितिवदंतस्तदु तथा न कुर्याद्यद्वाऽअन्यस्ना

स्नणा कुलेव सेत्स्यत्लिडन्यं विडन्यतेनैव तं काम माप्नोति तस्मादुत
न्नाद्रियेत ॥४॥ तस्य सर्पि रासेवनैऽनवा सर्पि रासि आयच्छो क्तिस्व
समिध्मिद्धे सेनान्नस्समिद्धतो भिर्घतवती भिऽर्क्भिरभ्यादधति स
मी गर्भमेतदाहुम इति वदंतः सय पुरस्ता संवत्सरमभ्यादध्यात्सह
तं काममाप्नुयात्तस्मादुतन्नाद्रियेत ॥५॥ तदु होवाच नाह्नेबयः ॥
यथा वा अन्यं करिष्यो सोन्यं कुर्याद्यथान्यद्वदिष्यं सोन्यद्वदेद्यथान्येन
पुपेष्यं सोन्येन प्रतिपद्येतैवंत द्य एतैवाऽउ ष्वाश्य मोदनीपवेदपवा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

११९० ध्विरेवस्तु तिनहितदवकल्पतेयस्मिन्नग्नावाद्धावास्ताम्नावायुज्जुषाश
समिद्धंवाम्यादध्यादुदुतिंबाऊहुयादत्तंदक्षिणदाहरेपुरस्तुवागम
येयुर्दक्षिणावायुनवहरेत्वान्वाहार्यपचनोमग्निप्यतीत्यनुवागमये
ति॥६॥अथयकायतिजायतिदेवाः।तुदेवानेवैतदुपावर्त्तते।ससदेवत
राश्मीतुतरस्तपश्वितरोयीऽगाध्वस्तेतदुपिकाममेवस्वप्यान्नोस्तुना ॥२१॥
हिताग्निर्भूतवयीत्स्माल्लुषोऽधिवेषतावद्भवतियावद्नाहिताग्निस्त
स्माद्दुपिकाममेवस्वप्यात्॥७॥तद्वैकेतुदितेमथित्वातमुस्तिश्रीष
मुद्धरंतितदुतदुमेअहोरात्रेपरिगृह्णीमप्राणोदानयोर्मेनसस्त्रवा
वृक्षपर्याप्त्यादतिवदंतस्तदुतथानकुर्याद्दुनोहैवास्यतथानुदित
आहितौभवतोनुदितेहिमथित्वातमुदितेऽभ्युद्धरतिसयऽग्न्
हितआहवनीयंमथेत्सहततयाभुयात्॥८॥अहवैदेवाः।अनप
हितआहवनीयंमथेत्सहततयाभुयात्॥ अहवैदेवाः। अनप
हतपाप्मानोदेवाऽअपपाप्मानंहतेमृतादेवानामृतत्वस्यानःपित
हतपाप्मानोदेवाऽअपपाप्मानंहतेमृतादेवानामृतत्वस्यानःपित
रःपुराहायुषोम्रियतेयोनुदितेम
शीनुपाप्मानमपहतेमर्त्याःपितरःपुराहायुषोम्रियतेयोनुदितेमं
थत्यपहतपाप्मानोदेवाऽअपपाप्मानंहतेमृतादेवानामृतत्व

१२५० स्वाशासि सर्वमायुरेति श्रीर्वा श्रियं गच्छति यशो देवा यशोऽहमव
ति य एवं विद्वानुदिते मंथति ॥९॥ तदाहुः पुनश्चोन साम्ना न यजुषा
ग्निराधीयते यकेनाधीयत इति ब्रह्मणा हैवैष ब्रह्मणाधीयते ब्र
ह्मेव ब्रह्म तस्येच्छा वा सत्यमेव ब्रह्म ता वा एता सत्यमेव व्याहृतयो भ
वंति तदस्य सत्येनैवाधीयते ॥१०॥ भूरिति वै प्रजापतिरिमाम ॥१२॥
जनयत भुव इत्यंतरिक्षं स्वरिति दिवमेतावद्वा इदं सर्वं याव
दिमे लोकाः सर्वेणैवाधीयते ॥११॥ भूरिति वै प्रजापतिः

ब्रह्माजनयत भुव इति क्षत्रं स्वरिति विशमेतावद्वा इदं सर्वं या
वद्ब्रह्म क्षत्रं विट् सर्वेणैवाधीयते ॥१२॥ भूरिति वै प्रजापतिरात्मान
मजनयत भुव इति प्रजां स्वरिति पशूनेतावद्वा इदं सर्वं यावदा
त्मा प्रजा पशवः सर्वेणैवाधीयते ॥१३॥ स वै भूर्भुव इति एतावते
व गार्हपत्यमादधात्यथ यत्सर्वैरादध्यात्केनाहवनीयमादध्याद्यो
स्तेऽपरिशिनष्टि तेनो एतान्ययातयामानि भवंतीति तैः सर्वैः पंच
भिराहवनीयमादधाति भूर्भुवः स्वरिति तान्यष्टावक्षराणि संपद्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२

२३ए० तेषु छन्दांसि वै गायत्री गायत्रं त्रिष्टुब्छंदः स्वैनैवैनमेतच्छंदसाधत्ते ॥१४॥

देवान्ह वा अग्नीऽआधास्यमानानां । तान्सुररक्षसानि रक्षन्नो नाग्निर्जनिष्यते नाग्नीऽआधास्यध्व इति तद्यद्रक्षंस्तस्माद्रक्षांऽसि ॥१५॥ अर्द्धप्र०४२

ततो देवाऽएतं वज्रं ददृशुः । यदश्वं तं पुरस्तादुदश्रयंस्तस्याभयेनानाष्ट्रे निवातेऽग्निरजायत तस्मादुशाग्निं मंथिष्यन्स्यात्तदश्वमानेतवै ब्रूयात्स पूर्वेणोपतिष्ठते वज्रमेवैतदुच्छ्रयति तस्याभयेनानाष्ट्रे निवातेऽग्निर्जायते ॥१६॥ स वै पर्यश्चात्स्यात्स पुरस्तान्नितष्ठीर्यमभिवर्द्धते यदि पूर्वं वा अर्द्धप्र० अ ८ १३॥

वा १

न विंदेदपि य एवकश्चानड्वान्स्याद्धुर्यं विंदेद्यानड्वानेव स्यादेष ह्येवानड्वान्हो वै धुः ॥१७॥ तं यज्ञपाव उहरंति । तत्पुरस्ताद्धावनयंति तत्पुरस्तादेवैतन्नाष्ट्रा रक्षांऽस्यपघ्नंनेत्यथाभयेनानाष्ट्रेणाहरंति ॥१८॥ तं वै तथैव हरेयुः । यथैनमेषोऽत्युपावरेदेष वै यज्ञो यदग्निः प्रत्यङ्हि वै नं यज्ञः प्रविशतीति तं शिष्टं यज्ञमुपनमत्यथ यस्मात्पराङ्वर्तिपराङु हे वास्माद्यज्ञो भवति स यो हैनं तथानुव्याहरेत्पराङु स्माद्यज्ञो ऽभूदिति श्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥१९॥ एष उ वै प्राणः ।

पे

१४५० तं वै तु थेव ह रेयु र्येथि नमे षु प्रत्य ड्डु पात्व रेषां त्व त्य हूं वेनं प्राणः शुवि
शासु थयस्मात्पराङ्भव ति पराङ्ड्ढ ह्वा स्मात्प्राणो भवति स यो हैनं
तत्रानु व्याहरेत्पराङ् स्मात्प्राणो भूदिती श्वरो ह यत्तु थैव स्यात् ॥२०॥
शतं ॥ अयं वै यज्ञो योयं पवते तं वै तु थेव ह रे यु र्येथेन मे षु प्रत्य
ड्डु पात्व रेत्व त्य हूं वेनं यज्ञः प्रविशन्तिं क्षिप्रे यज्ञ मुपनमता एवं ॥१४॥
स्मात्पराङ्भवति पराङ्ड्ढ हैवास्माद्यज्ञो भवति स यो हैनं तत्रानुव्या
हरेत्पराङ् स्माद्यज्ञोऽभूदिती श्वरो ह यत्तु थैव स्यात् ॥२१॥ एष त्व

/

वे प्राणः ॥ तं वै तु थेव ह रेयुर्येथेनमेषु प्रत्यड्डु पात्व रेत्व त्य हूं वेनं प्राणः
प्रविशाति थयस्मात्पराङ्भवति पराङ्ड्ढ हैवास्मात्प्राणो भवति स यो हैनं
तत्रानुव्याहरेत्पराङ् स्मात्प्राणोऽभूदिती श्वरो ह यत्त थैव स्यात्तस्मादु त
थैव ह रेयुः ॥२२॥ अथाग्निमाक्रमयति तमाक्रमय्य प्राञ्चं तमुन्नयति
पुनः तं पुनरावर्त्तयति तद्यदेवं प्रभुर्भवति वीर्यं वा अग्निर्वीर्येणैव दस्मादिदं पुरा पुनः
वीर्यं मस्मादिति तस्मात्पुनरावर्त्तयति ॥२३॥ तमुत्तरस्य पदस्याधस्ता द्वी
र्यं वा अग्निर्वीर्येणैवैनमेतदाधत्ते तस्मादुत्तरस्य पदस्याधस्तात् ॥२४॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१५८० सदेदं तूष्णीमेवाथउपस्पृशति। अथ योयष्ठ सयोउपस्पृशति भर्त्तुर्वै स्वरि
तेवदृतीयेनादधातिन योवाइमुलोकास्तादिमानेवैतल्लोकानाप्नोत्येत
स्येकं॥२५॥ अथेदं द्वितीयं तूष्णीमेवाथऽउपस्पृशत्य थो यष्ठ तिभर्त्तु
र्वः स्वरित्येव द्वितीयेनादधाति यो वाऽअस्यामुष्मिं स्थितो नाष्टमुष्ठ
तिनेन ऽशक्नोत्युप्तंल्लुः स ऽहेनऽस्य एतिः॥२६॥ स यत्तूष्णीमुपस्पृ
शति॥ तदस्यामिव हि प्रायीजतितिष्ठ तुस्त्रोस्मांप्रति ष्ठित आधत्ते १५॥
तथानुध्यायते तदु हैतदुस्खेयदद्वि रत्न्या सुनिः पांदिग्मोधुद्विः सु

र्वा अन्यदिशः सितमिदं अप्येते नैवो यस्मादधात्वेतुत्ताः स्वरितिन
देवानियस्सितमित्यतो यतमुखाकामयेत तु खाकुर्यात॥२७॥ अथ
पुरस्तात्परीत्य। सर्वोऽर्द्धनुलुकानामभिपद्यजपति यो रिवान्द्रत्नु
पृथिवीवद्वरिम्णेति यथासौ यो र्नक्षत्रैरेवं बभूविर्यास्मिन्स्तृ ४
१ यदाह वेतदाह द्यो रिवन्द्र मन्नेतिपृथिवीवद्वरिम्णेति यथेयं पृथिवुर्वबहु
रूर्णयास्मिन्स्युवेतदाह यदाह दीं तस्यास्ते पृथिविदेवयजनि
पृष्ठ इत्यस्यै स्येन पृष्ठ आधत्ते ग्निमन्नादमन्नाद्यायाय इत्यऽद्रसाऽन्ना

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२६९० दोग्धिसन्तादोहन्यासमित्येवैतदाहसोऽस्मा ईरवसर्वान्कामान्दोहेत
धुक्का मुयेतापिनाद्रियेत ॥८२॥ अथसर्पराज्ञ्याऽऋग्भिरुपतिष्ठते॥
आयंगौःपृश्निरक्रमीदसदन्मातरंपुरः॥ पितरंचप्रयन्त्स्वः॥ अंतश्च
रतिरोचनास्यप्राणादपानती॥ व्यख्यन्महिषोदिवं॥ त्रिंशद्धामवि
राजतिवाक्पतंगायधीयते॥ प्रतिवस्तोरहद्युभिरितितद्यदेवास्या ४१६
नुसंजानीतेवीनत्तनेवैतुभिर्वा धानेनवानात्संभृतमितद्देवास्येतेनस
र्वमाप्तंभवतितस्मात्सर्पराज्ञ्याऽऋग्भिरुपतिष्ठते॥८३॥ तदाहुः॥

नु
नुसर्पराज्ञ्याऽऋग्भिरुपतिष्ठेतेतीयंवैपृथिवीसर्पराज्ञीसयदेवास्या
माधन्तेतस्यवीक्षामानात्मेतितस्मात्सर्पराज्ञ्याऽऋग्भिरुपतिष्ठेतेति
॥८०॥ ब्राह्मणं॥४॥ उद्धृत्याहवनीयंप्रणीहुतिंजुहोतिनयत्स्वर्ग
तिंजुहोत्यन्नादंवाएतमात्मनोजनयतेयदग्नितस्माएतदन्नाद्यमपि
दधातियथाकुमारायवाजातायवस्तायवास्तनमपिदध्यादेवमस्मा
दधातियथाकुमारायवाजातायवस्तायवास्तनमपिदध्यादेवमस्मा
एतदन्नाद्यमपिदधाति॥१॥ सएतेनान्तेनशांतः॥ कुत्राणिहवींषि
म १ श्रपयमाणान्कपरतिसम्बद्धवाऽअध्वर्युर्वायजमानोवाप्रदहेतोस्य

२७५०

नेदिष्ठंवरतोयदस्मिन्नेतामाहुतिंनजुहुयात्तस्मादेतामाहुतिंजु
होति॥२॥तांवैस्वर्णेजुहोति।सर्वंवैस्वर्णंसर्वेणैवैनमेतच्छमयति
स्वाहाकारेणजुहोत्यनिरुक्तोवैस्वाहाकारःसर्वंवाअनिरुक्तंस
र्वेणैवैनमेतच्छमयति॥३॥यांवैप्रजापतिःप्रथमामाहुतिमजुहो
त्स्वाहेतिवैतामजुहोत्सोऽस्यैदेषानिदानेनतस्मात्स्वाहेतिजुहोतितु
भ्यांचूरंददातिसर्वंवैचूरःसर्वेणैवैनमेतच्छमयति॥४॥तदाहुः॥ १७॥
एतामेवाहुतिंहुत्वाथोयोन्तराणिहवींषिनाद्रियेतेतयेवतं

काममाप्नोतियमभिकाममुत्तराणिहवींषिनिर्वपतीति॥५॥सवा
अग्नयेपवमानायनिर्वपति।प्राणोवैपवमानःप्राणमेवास्मिन्नेत
द्दधातितद्धैतयैवास्मिंस्तद्दधात्यन्नंहिप्राणोन्नमेवाहुतिः॥६॥अथा
ग्नयेपावकायनिर्वपतिअन्नंवैपावकमन्नमेवास्मिन्नेतद्दधातित व४
द्धैतयैवास्मिंस्तद्दधात्येषाह्येवअन्नस्यान्नमाहुतिः॥७॥अथा
ग्नयेशुचयेनिर्वपति।वीर्यंवैशुचियद्वाअस्यतुदुज्वलत्येतदस्य
वीर्यंशुचिवीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधातितद्धैतयैवास्मिंस्तद्दधातियद्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१८५० स्यवास्मिन्नेतामाहुतिं जुहोतु यथास्यैतद्वीर्यं ऽमुच्यमुज्वलति ॥८॥ तस्मा
दाहुः । एतामेवाहुतिं हुत्वाथोत्तराणि हवींऽषि नाद्रियेत तथैव तत्का
ममाप्नोति यमभिकाममुत्तराणि हवींऽषि निर्वपतीति तदु निर्व
पेदेवोत्तराणि हवींऽषि यन्न्वाह्नमिवनापत्तद्युदस्तु हिदमिती वा ॥९॥
स यदग्नये पवमानाय निर्वपति प्राणो वै पवमानो यदा वै जाय ॥१८॥
ते प्राणोऽथ यावन्न जायते मातुर्वै तावत्प्राणमनु प्राणिति य
था वा तज्जात एवास्मिन्नेतद्दधाति ॥१०॥ अथ यदग्नये

तदन्नं १

पावकाय निर्वपति अन्नं वै पावकं तज्जात एवास्मिन्नेतद्दधाति ॥११॥
अथ यदग्नये शुचये निर्वपति वीर्यं वै शुचि यदा वा अन्नेन वर्धते
अथ वीर्यं तदन्नेनैवेनमेतद्वर्धयित्वाथास्मिन्नेतद्वीर्यं शुचिं दधाति
तस्मादग्नये शुचये ॥१२॥ तद्वैतदेव सद्विपर्यस्तमिवाग्निर्हि य
त्र देवान्योऽनुव्यानं प्रापवत्तं तद्वैवाञ्चक्रेमेव सुर्वेण यान्नाम
नुव्यानं प्रापवतमिति ॥१३॥ स एतास्तिस्र एतान्तरेषु लोकेषु विन्द
धत्त यदस्य पवमानं रूपमासीत्तदस्यां पृथिव्यां न्यधत्ताथ यत्पा

१०५८ वकंतदंतरिक्षं पयद्भवितदिवितदास्तयथाश्रुतिबुबुधिरे यऽउतस्यैव
यज्ञास्यरुसर्वेणवेनऽआत्मनाग्निरस्मात्पाप्मनदितितस्माऽएतानिहवीं
ष्युषिनिरवपन्॥१४॥सयदग्नयेपवमानायनिर्वपति॥यदेवास्यास्यां
पृथिव्यांरूपंतदेवास्यैतेनाप्नोत्यथयदग्नयेपावकायनिर्वपतियदेवा य.५
स्यांतरिक्षेरूपंतदेवास्यैतेनाप्नोत्यथयदग्नयेशुचयेनिर्वपतियदे
वास्यदिविरूपंतदेवास्यैतेनाप्नोत्येवमुतस्मान्नेवाग्निमनपानिहि १०॥
तमाधत्तेतस्मादेतानिर्वपेदेवोत्तराणिहवींषि॥१५॥केवलबर्हिः ६
१ ह

प्रथमस्यहविर्भवति।समानबर्हिषीऽउत्तरेऽअयंवैलोकःप्रथमस्यहवि
रुपेदमंतरिक्षंद्वितीयंद्यौरेवतृतीयंबहुलेववाइयंपृथिवीबहुलेवा
तरिक्षंलेलुयेवासौद्यौरुतेखिदेनांप्रत्यक्षमिनीत्याभितितस्मात्समा
नबर्हिषी॥१६॥अष्टाकपालाःसर्वेपुरोडाशाभवंति।अष्टाक्षरावै
गायत्रीगायत्रमग्नेश्छंदःस्वेनैवेनमेतच्छंदसाधत्तेतानिसर्वाणि
चतुर्विंशतिःकपालानिसंपद्यंतेचतुर्विंशत्यक्षरावैगायत्रीगा
यत्रमग्नेश्छंदःस्वेनैवेनमेतच्छंदसाधत्तेगायत्र्योयाज्यानुवाक्या

२०५० नवंति॥ायनुमग्ने॥बंदास्येनेवैनकेतत्संदसाधत्ते॥१७॥अथादित्यंच
रुंनिर्वपति।प्रच्यवतइववाएषोऽस्माल्लोकाद्यएतानिहवींषिनि
र्वपति॥मान्हिलोकंस्वमारोहन्तीति॥१८॥सयदादित्यंचरुंनिर्वप
ति।इयंवैपृथिव्यदितिःसेयंप्रतिष्ठातदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायांप्र
तितिष्ठतितस्मादादित्यंचरुंनिर्वपति॥१९॥तस्यैविराजोसीयु २०॥
ज्येस्यातामित्याहुः।विराड्ढीयमित्युथोत्रिष्टुभौत्रिष्टुब्वैइयमित्यु
थोजगत्यौजगतीहीयमितिविराजावेवस्याताम्॥२०॥तस्यैधे

नुर्दक्षिणा।धेनुरिववाइयंमनुष्येभ्यःसर्वान्कामान्दुहेमाताधे
नुर्मातेववाइयंमनुष्यान्बिभर्तितस्माद्धेनुर्दक्षिणैतन्वेकमय
नं॥२१॥अथद्वितीयं।आग्नेयमष्टाकपालंपुरोडाशंनि डा २
र्वपतिपरोक्षमिववाएतद्यदग्नयेपवमानायाग्नयेपावका
याग्नयेशुचयइतीवाथोऽसौवैनमेतत्कल्पकनाधत्तेतस्माद
ग्नेयथादित्यंचरुंनिर्वपतितस्यएकवरोबंधुःसबंधुः॥२२॥
भास्मणी॥५॥इतिब्रा०एतुघ३।यदेनंतन्वतेयुक्तेवराजानम

१ न्वे५१

२१पृ० भिष्वेवैतितत्वृंद्गेतियत्स्वष्टुःसंज्ञपयेतिविशास्तीतितत्रैनंसल्रव
न्तमुत्सृजन्त्यांहसदुपलाभ्याꣳहविर्यज्ञंमीति॥१॥सएषयज्ञोह
तोनदद्क्षेतंदेवादक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्यदेनंदक्षिणाभिरद
क्षयंस्तस्माद्दक्षिणानामतद्यदेवात्रयज्ञस्यहतस्यव्यथतेतद्देवा
स्यतद्दक्षिणाभिर्दक्षयत्यथसमृद्धएवयज्ञोभवतितस्माद्दक्षिणा
ददाति॥२॥तावैषड्दद्यात्षड्वाऋतवःसंवत्सरस्यसंवत्स ॥२१॥
रोयज्ञःप्रजापतिःसयावानेवयज्ञोयावत्यस्यमात्रातावती

भिर्दक्षयति॥३॥द्वादशदद्यात्द्वादशवैमासाःसंवत्सरस्यसंवत्स
रोयज्ञःप्रजापतिःसयावानेवयज्ञोयावत्यस्यमात्रातावतीभिर्दक्ष
यति॥४॥चतुर्विꣳशतिंदद्यात्चतुर्विꣳशतिर्वैसंवत्सरस्यार्ध
मासाःसंवत्सरोयज्ञःप्रजापतिःसयावानेवयज्ञोयावत्यस्यमा
त्रातावतीभिर्दक्षयत्येषामात्रादक्षिणानांदद्यात्त्वेवयथाश्रद्धंभू
यसीस्तद्यद्दक्षिणाददाति॥५॥द्वयावैदेवादेवाअहैवदेवाअ
थयेब्राह्मणाःशुश्रुवाꣳसोनूचानास्तेमनुष्यदेवास्तेषांद्वेधा

१२२प० विभक्तऽएष यज्ञऽआहुतयऽएव देवानां दक्षिणा मनुष्यदेवानां ब्राह्मणा
नाᳬशुश्रुवुषामनूचानानामाहुतिभिरेव देवान्प्रीणाति दक्षिणाभि
र्मनुष्यदेवान्ब्राह्मणाञ्छुश्रुवुषोऽनूचानांस्तऽएनमुभये देवाः प्रीताः
सुधायां दधति ॥६॥ तद्ध यथा योनौ रेतो दध्यादेवमेवैतद्धोता यु
जमानं लोके दधाति तद्धु देभ्यऽएतद्ददाति यन्मेदऽसंप्रापिपन्निति तद् ॥२२॥
दक्षिणानां ॥७॥ देवाश्च वाऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे
तऽउभयऽएवानात्मानऽआसुर्मर्त्या ह्यासुरनात्मा हि मर्त्यस्तेषूभये

षु मर्त्येष्वग्निरेवामृतऽआस तं ह स्मोभयेऽमृतमुपजीवन्ति स यं ह
स्मैषां घ्नन्ति तद्धस्मैव स भवति ॥८॥ ततो देवास्तनीयांसऽइव प
रिशिशिषिरे तेऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुरुतासुरान्त्सपत्नान्मर्त्यानभि
भवेमेति तऽएतदमृतमग्न्याधेयं ददृशुः ॥९॥ ते होचुः हन्तेदममृ
तमन्तरात्मन्नादधामहे तऽइदममृतमन्तरात्मन्नाधायामृता भूत्वा
स्तर्या भूत्वास्तर्यान्त्सपत्नान्मर्त्यानभिभविष्यामऽइति ॥१०॥ ते होचुः
२ यो उभयेषु वै नोऽयमग्निः स्वेवासुरेभ्यो ब्रवामेति ॥११॥ ते होचुः ऽश्रेषेव र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२३ए८ वयुमग्नीक्षस्यामहेथ सूर्यं किंकरिष्यथेति॥५॥तेहोचुः॥ अथै
नेह युन्ये वृक्षस्यामहे ब्रूणानि दहात्र हुरूणि दहुवोदनं पचात्र
मा॥ सूर्यं पचेति स यं तमुस्कृतान्युदधतते नान्नेन मनुष्यान्भुंजते॥३॥
अथैनं देवा॥ अंतरात्मन्नादधत तदिमममृतमंतरात्मन्नाधत्तयामन्ना मू.४
तुवा स्तस्युर्भित्वा स्तुर्यो स पुत्राममृत्योन्यभवदस्तु योयुवे पुत्र ॥२३
मुतमेतुरात्मन्नाधत्तु नामृतत्वस्याशितास्ति सर्वमायुरेत्यस्तर्यो
हेवनवतिनुहेन॥ स युत्रस्तुस्तत्र प्रेमाणस्वनुस्तपुतेतुस्माधदु

हिताग्निर्भ्युनाहिताग्निर्दुस्तुर्देतेऽनाहिताग्निरेवाग्निभवत्यस्तर्यो
हिस्तुस्त्तु हिंनुवत्यमृत॥१४॥तद्धैतेनसदामुंथंतितज्ञाकुम
भिजाणितिप्राणोवाऽअग्निर्जीतमु वेन मेतसंतं जनयतिस पुन
ने रपाणितितुदेनमंतरात्मन्नाधत्तुस्तास्येषोन्तरात्मन्नग्निराहितो
भवति॥१५॥ तदुहोप्य सुम्निंधोऽद्दस्तुत्तत्तु करिष्यामीत्युवैतंन यदस्ग्रहुरु
मेतस्मिंस्थेयोस्येषोन्तरात्मन्नग्निराहितो भवति॥१६॥ अं
तरेणगां घ्नंतं दितिनु हवा अस्येतं कुरुनां तरेणेति यावज्जी

२४५० वति योऽस्यैषोऽनुरात्तमग्निराहितो भवति तस्मादु तन्नाद्रियेत य
दनुगच्छेन्नह वाऽअस्यैषोऽनुगच्छति यावज्जीवति योऽस्यैषोऽनुरात्तम
ग्निराहितो भवति ॥१७॥ ते वाऽएते प्राणा एव यदग्नयः प्राणोदा
नावेवाहवनीयश्च गार्हपत्यश्च व्यानोऽन्वाहार्यपचनः ॥१८॥ तस्य वा
ऽएतस्यास्याग्न्याधेयस्य सत्यमेवोपचारः स यः सत्यं वदति यथा ॥२४॥
ग्निं समिद्धं घृतेनाभिषिञ्चेदेवं हैनं स उद्दीपयति तस्य
ते भूयो भूय एव तेजो भवति श्वः श्वः श्रेयान्भवति यो ऽनृतं वदति

यथाग्निं समिद्धं तमुदकेनाभिषिञ्चेदेवं हैनं स जासयति तस्य
कनीयः कनीय एव तेजो भवति श्वः श्वः पापीयान्भवति तस्मादु स
त्यमेव वदेत् ॥१९॥ तदु हारुणमौपवेशिं ज्ञातय ऊचुः स्थविरो
वाऽअस्यग्नी आधत्स्वेति स होवाच ते मैतद्ब्रूथ वाचंयम एवैधि न
वाऽआहिताग्निनानृतं वदितव्यं न वदञ्जातु नानृतं वदेत्तावत्सत्यमे
वोपचार इति ॥२०॥ ब्राह्मणं ॥२॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ कण्डी २४॥
वरुणो ह वाऽअग्नीन्काम आदधे स राज्यमगच्छत्तस्मादु स्वह्वे दग्

२५ए० खनघ्नरुएनराध्येत्युवाङ्ःसोमोयग्रास्कामःस्यशोनवन्नस्माद्यस्त्रसो
नेल्लुभ ते यस्त्नोभावबागछतोयशाऽएवैतद्दृष्टु मागछैतियशोहन
वतिराङ्गंगछतियएवंविद्वानाधत्ते॥१॥त्रेन्नोहवैदेवाःसर्वाणि
रूपाणिनिदधिरेयानिग्राम्याणियानिचारण्यानिविजयंवो
पेप्रेप्सुंतःकामचारस्यवाकामायायुन्नोगोपिष्ठोगोमायदिति २५॥
वा॥२॥तान्सुहाग्निर्न्निचकमेतु॥संगृह्यर्द्रनुविवेशपुनरेम
ऽइतिदेवाऽएदग्निंतिरोभूतंतेषाऽदेयुसेवास्त्तिङिमिहकर्तव्यंके

हञ्ञ्रेतिवा॥३॥तुतऽएतत्सुपुनराधेयंददर्शु॥तदादधेतेनाग्नेःप्रियंधा
मोपजग्मुस्तोस्माऽउत्त्यानिरूपाणिउतिनिःसस्रज्ञेयानिवयाम्या
णियानिचारण्यानितस्मादङ्गस्त्वाङ्गाणिवैरूपाणीतिलब्धस्यैवसर्व
ऽरूपमुपहतेवाम्याजज्ञायावस्रोयावस्सऽदवतिछैते॥४॥तस्मैकप्पुनरा
धेयमादधीत॥एवंहवाग्नेःप्रियंधाम्मोपगछतिसोस्माऽउत्त्यानिरूपा
णिउतिनिःसृजतियानिवयाम्याणियानिचारण्यानितस्मिन्नेतास्तु
त्त्यानिरूपाणिहश्यंतेपरमुतावैसास्यहयंतुहास्मैतुथापुष्यतिलोककेव

२६५० नुपि॥१॥ अग्निर्वा यो पूर्ययज्ञः॥ ज्योतिरग्निः पाप्मनो दग्धा सोऽस्य पाप्मानं
दहति सुऽइद्द ज्योतिरेव श्रियायशसा भवति ज्योतिरमुत्र पुण्यलोकत्वे
तस्मादर्घा स्मादादधीत॥२॥ स वै वर्षास्वादधीत। वर्षा वै सुर्व ऽऋतवो वर्षा
हि वै सुर्व ऽऋतवो यादो व्रषुन कर्मा दो व्रषुम कर्मेति संवसनां स्युयश्यंति
वर्षा हृदेव सुवै या मत्वना ऽरूपमुत हितु वर्षा सु भवति युदा हु ग्रीष्मुट
यवी श्रेष्ठ ऋतो तु वर्षा सु भवति युदाहुः शिशिर इव वा अयं ध्रे द्यु तिव २६
मीदि वर्षा॥३॥ अथ यं तु देवपरोक्ष ऽरूपं युदे पुरस्ता द्वाति तु वर्षा

तुस्य रूपं यस्तनयति त ऽद्धीम स्य यद्वर्षति तद्वर्षाणीय द्वि द्योततेतत् उरदोय
द्व द्वे ज्वलति तु द्वेमं तस्य वर्षाः सर्वसतव ऋतवस्मा दिमा द्वस्य द्वैन मेतन्नि उ
कामीते॥५॥ आदित्यस्त्वेव सर्व ऽऋतवः। यदैवोदेत्यथ वसंतो यदा संगवो
थयी ग्मो यदा मध्यंदिनो थ वर्षा यदा पराह्णोथ शरद्यदैवास्त मेत्यथ हेमं तस्त
स्मादु मध्यं दिन एवादधीता तु हि स्वेषोस्य लोकस्य नेदिष्ठं भवति तन्नेदिष्ठा
देवैनमेतन्मध्यान्नि कामीते॥६॥ छौ यये व वा अयं पुरुषः पाप्मनानुष
क्तः सो ऽस्या चकु निष्ठोभवत्य थस्य दमिदेयस्य तेत कु निष्ठमेवैतु ता पाप्मान

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२७ए० मुपबाधते तस्मादु मध्यंदिन एवादधीत ॥१०॥ तं वै दर्भैरुद्धरति । दारुभि
र्वै पूर्वमुद्धरति दारुभिः पूर्वं दारुभिरुपरं जामि क्रुर्यादापोदर्भा आपो वर्षा समुद्कुर्या
सत्त्वात्तु विशदत्तुर्वैनमेतदग्नौ निर्मिमीते तस्माद्दर्भैरुद्धरति ॥११॥ स
र्कपलाशाभ्याम् । ओषधि मुद्यमनपूर्वं कृत्वा पुनर्गार्हपत्यमाधास्यन्भवति तन्नि
दधाति तद्गार्हपत्यमादधाति ॥१२॥ अर्कपलाशाभ्याम् । यवमुद्यमनपूर्वं कृ
त्वा पुनराहवनीयमाधास्यन्भवति तन्निदधाति तदाहवनीयमादधाति २७
दूर्वाभ्यामुदेनावेतदग्निभ्यां मंतुईश्च इतिद्वृदेतस्तदुतथानुकुर्यो ज्ञाति

गोडिंद निर्देवां तर्हि तेऽभवत ॥१३॥ आग्नेयमेवाष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपति तस्य पं
ञ्च पदाः पंक्तयो याज्यानुवाक्या भवंति पंच वा ऋतव ऋतवः सृत्वा विशदत्त
मी २ स्य एवैनमेतन्निर्मिते ॥१४॥ सर्व आग्नेयो भवति एवं ह्यग्नेः प्रियं
धामोपागच्छत्तस्मात्सर्व आग्नेयो भवति ॥१५॥ तं नोपांशु चरति यद्वा
तु येवा स्नवे वा निष्केवल्यं चिकीर्षति तिरइवैतन्नवोऽत्त वदेत्यदेवोऽन्योय व ३
ज्योथे वनिष्केवल्यं आग्नेयो यद्वैति रइव तदुपांशु तस्मादुपांशु चरति
॥१६॥ उद्वै रुत्तमु मनुष्याः ड्रीयज्ञाति ऋतुकर्मेव हि सत्तु र्हि तुवति स

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२०५० वोहित्र तुमनु बुधध्यात॥१७॥सुऽत्र्राम्भ्याह्संमिधे यजेति।तुदाग्ने यज्ञरूपे॥१८॥
यज्ञरूपं परोक्षं त्वग्नीमजेति वृक्ष्यान्नदेवत्र॰स्पृक्षमाग्ने यज्ञरूपं॥१८॥
सुयजति॥अग्न त्र्राज्यस्य वीतु वोक्रगाग्निनाज्यस्य वेतु वोकगाग्निनाज्यस्य
वीतु वोक्रगाग्निराज्यस्य वेतु वौक्रगिति॥१९॥त्र्रथ स्वाहाग्निमित्याह
त्र्राग्नेय माज्यभागऽ स्वाहाग्निं पवमानमिति यदि पवमानाय धियेयु
रे स्वाहाग्निमिन्दुमन्तमिति यद्यग्नयऽइन्दुमते धियेयुरे स्वाहाग्निऽ स्वा २०।
हाग्नी नाज्यपान्जुषाणोऽअग्निराज्यस्य वेत्विति यजति॥२०॥त्र्रथा

ह्यग्नये नुब्रूहीति।आग्नेयमाज्यभागऽ सोऽचाहाग्निऽ स्तोमेन बोधय
समिधानोऽत्र्रमर्त्यं।हव्यादेवेषु नो दधदिति स्तुवीतीवष्कुर्वाण तद्य
दुद्वासितो भवति संप्रबोधयत्येवैनमेतत्समुदीपयति जुषाणोऽअग्नि पि२
राज्यस्य वेत्विति यजति॥२१॥त्र्रथ यद्यग्नये पवमानाय धियेरन्॥
त्र्रग्नये पवमानायानुब्रूहीति ब्रूयात्सो न्वाहाग्नऽ आयूंषि पवसऽत्र्रा
सुवोर्जमिषं च नः॥आरे बाधस्व दुच्छुनामिति तथाहाग्नेयो भवति
सौम्यो वै पवमानस्तदु सौम्यादाज्यभागान्नयन्ति जुषाणोऽअग्निः पवमा

…Gandhi National
Centre for the Arts

२५९० नाऽग्नाऽअस्यैवैतद्वितीयं यजति॥२२॥ अथ यद्यग्नयऽइन्दुमतेऽभिध्रियेरन्॥
अग्नयऽइन्दुमतेऽनुब्रूहीतिब्रूयात्सोऽव्वाहेन्दुरुर्वाणितेऽग्नऽइन्द्रेतनाग्नि
र॥एनिर्द्धर्वाससऽइन्दुभिरितितथाहाग्नेयोनुदतिसोमोवाऽइन्दुस्तद्
सोम्याद्धाऽप्यागांन्नुष्यंतितस्मादग्निरिंदुमानाज्यस्यैवैतद्वितीय
जत्येवमुसर्वमाग्नेयंकरोति॥२३॥ अथयाहाग्नयेऽनुब्रूहीतिहविषो॥ २९
ऽग्निंयजाग्नयेस्विष्टकृतेऽनुब्रूह्यग्निंस्विष्टकृतंयजेत्यथयदेवा
न्यजेत्यग्नीनन्यजेत्येवतदाह॥२४॥ सयजति। अग्नेर्वस्तुवनेवसु

धेयस्यवेतुवौषडित्यग्नाऽइवस्तुवनेवसुधेयस्यवेत्वौषडितिवौऽग्निःस्वि
ष्टकृदिति। स्वेष्ठुमाग्नेयमेवतीयएवमाग्नेयाननुयाजान्करोति॥
२५॥ तावाऽएता॥ द्विदशीकीर्दजति। वृतस्व:प्रयाजाऽनुयाजाएव
द्वाऽअत्रवतुवस्त्तच्छन्दाऽविशाहत्तुभ्यऽएवेनमेतन्निर्मिमीते॥२६॥ द्वाद
शवानुयोदशवाक्षराणिभवंति। द्वादशवावेत्रयोदशवासंवत्सरस्यमा गोमे
साःसंवत्सरमसच्छन्दाऽविशाहत्तुभ्यऽएवैतसंवत्सरान्निर्मिमीतेनह्येव नमं २
नुस्पाडामिताऽयेजामिहक्रियाऽच्येदुविशहस्पातीच्येतवैतद्वितीये

...Gandhi National Centre for the Arts

नी
३०१ वृत्रयाजानाꣳ रूपं पूर्वस्तु वेन ब्रस्तुषे यस्यैतत्पूर्वयाजाः ॥२७॥ तस्य हिर
ण्यं दक्षिणा । आग्नेयो वा एष यज्ञो भवत्यग्नेरेतो हिरण्यं तस्माद्धिर
षा३ ण्यं दक्षिणानड्वान्वा दक्षिणा । स हि वहेनाग्नेयोऽग्निदग्धमिव ह्यस्य वहं भवति
देवानाꣳ हव्यवाहनोऽग्निरिति ह वा एष मनुष्येभ्यस्तस्मादनड्वा
न्दक्षिणा ॥२८॥ ब्राह्मणम् ॥१॥ प्रजापतिर्ह वा इदमग्र एक एवास । ३०
स ऐक्षत कथं नु प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत सोऽग्निमे
व मुखाज्जनयांचक्रे तद्यदेनं मुखादजनयत तस्मादन्नादोऽग्निः ।
ज्ञो१

प्र२
स यो हैवमेतमग्निमन्नादं वेदान्नादो हैव भवति ॥१॥ तद्वा एनमेतद
ग्रे देवानामजनयत । तस्मादग्निरग्निर्ह वै नामैतद्यदग्निरिति स प्र२
जातः पूर्वः प्रेयाय यो वै पूर्वमेत्यग्र एतीति वै तमाहुः सोऽएवास्याग्नि
ता ॥२॥ स ऐक्षत प्रजापतिः । अन्नादं वा इममात्मनोऽजीजने यदग्निं
न वा इह मदन्यदन्नमस्ति यं वा अयं नाद्यादिति कल्वालीकृता ह
तर्हि पृथिव्यास नौषधय आसुर्न वनस्पतयस्तदेवास्य मनस्या
स ॥३॥ अथैनमग्निर्व्यात्तेनोपपर्यावर्त्त । तस्य भीतस्य स्वो महि

३१५० मापवक्रामद्याग्वुञ्जस्यन्त्वोनहिमाद्यागस्यापवक्रामस्तुऽश्नात्मन्येवाहुति
र्नाषिस्सऽतुदमृष्टतद्युद्दमृष्टतुस्मादिदुंवालोमकमिदंवतत्रद्विवदध्व
॥३१॥ ताहुतिंवैवुपयऽञ्जाहुतिंवोमुयऽहुत्वेवतत्पुयएवा॥४॥सोहैनुन्नाभि
३१ राधयांचकार।केशमिश्रेवहास्सतांयोञ्जदोषंधयुतितुतद्भुषधयःसुन
जा०जा०पा ज०जि० त्वंस्तुस्मात्तोषधयोनामसद्वितीयमुदमृष्टतन्नुपरामुहुतिंविवे
दृध्वताहुतिंवैवुपयऽञ्जाहुतिंवोमुयऽहुत्वेवतत्पुयएवा॥५॥सो ३३॥
हैनमभिराधयांचकार।सुव्यविकेसत्त्वानीऽमाहोषाश्रुतिति हू १

तऽत्योमहिमान्फवादहुध्यौतिसप्रजापतिर्हिंदांचकारत्त्वोवैमान
हिमाहेतिस्सस्वाहेत्येवाजुहोत्तस्मादुस्वाहेत्येवहूयतेतनएषकुदिया
ययुएषतुपतितुतोयंप्रवन्नवुयोयंपवतेतुतएवाग्निःपुराङ्याया
ववर्त॥६॥सहुत्वाप्रजापतिःप्रजायतास्यतुस्वान्मेमृत्युरा
त्मानमत्रायतस्सयोहैवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्येतांहेवप्रजा
तिंप्रजायतेयांप्रजापतिःप्रजायतेवमुहैवास्मातोत्र्युर्मृत्योरात्मा
नंत्रायते॥७॥सयत्रैवम्रियतेयत्रैननमग्नावभ्यादधतितद्दैषोग्नेः

जै०ब्रा० रधिजायतेतथास्वशरीरमेवाग्निर्दहतितद्यथापितुर्वामातुर्वाजाये
३२ तैवमेषोग्नेरधिजायतेशश्वद्वापश्नैसंभवतियोग्निहोत्रंबेजु न २ तुर
होतित्स्माहाग्निहोत्रंहोतव्यमिति॥जातक्षायतुत्वायेवविचिकित्सा ३२
वि यांजुन्नपुत्रंजापतिर्व्युदिचिकित्समविचिकित्सीव्युयस्यभ्रियतयांश
वाजायतस्यितुत्वाशुर्मत्योरात्मानमुत्रायतसयोहेवमेतद्वि
चिकित्सायेजुन्नत्वुदयद्वांकंचविविचिकित्सतिश्रुयासिहेवभ्रि
यते॥९॥सुहुत्वान्यन्वपातुतोब्रुकंकतःसुननवत्तस्मादे

षु यज्ञियोयज्ञपात्रीयोवृक्षस्तत एतुदेवानीवीरात्र्रजायंताग्नियो
यंपुवतेस्तयीस्सयोहेवमेतदेवानीवीरान्वेदाहास्यवीरोजायते
॥१०॥तुऽत्रहेतुऽक्रन्तु॥वयीवैप्रजापतिंपितरमन्वस्मोहेतवयंतस
जामहैयदस्मानन्वसाहितितुपरिश्रित्यगायत्रेणपहिंकारएतंघु
विरेतद्युत्पर्युश्यस्यंश्रुस्समजोघेयमेवघर्षिप्रयास्ताव॥११॥तुस्कता
प्राचऽत्तवक्रन्तुपुनरेमइतिदेवापजाऽत्सुन्वताऽसाहेनानुदोक्य
हिंचकारतेदेवाविराचक्रुरेषस्नोहिंकारइत्युपहिंकारऽहेवफु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

३३५०

श्री

रातुतः साम्नस्स एव गुविसाम्तो हिंकारस्तस्मादेषोपजीवनीयोपज
वनीयो ह वै भवति य एवं वेद तं गविसाम्तो हिंरकारं वेद ॥१२॥ तु होवाच
अहं वा इदं जीवनाम हि यमामुजीज नाम हि यज्ञो ह्येवं युंतोस्य तेगुर्य
शुस्तायेतम्नुध्स्वेदेयं यन्धि किं वा नंगोरेवतदिति ॥१३॥ तद्धापतुदेवेत
सान्तुम एतु छन्दस्यतुस्मादेतत्पुरिहरेत्साधु पुंएयमिति बुद्धो ह वाक्य ३३
स्यैतान्नवंत्कपनामुकयनं यज्ञो नवति य एवं विद्वानेवत्यरिहरति
साधु पुंएयमिति ॥१४॥ तामहाग्निरभिदध्यौ मिथुन्येनया स्यामिति स

तां संबभूव तस्या रेतः प्रासिंचत्तद्यो भवत्तस्मादेतुदामायी गुविसत्वा
ऽस्यतु मन्ने हिं रेतस्तस्माद्यु दिक्षत्त यां यदि सो हि एस्यारमस्त्कुमेवुमवत्यद्भि
संक्काशमग्ते हिं रेतस्तस्मात्वयमदुग्धमुत्तीनवत्यग्ने हिं रेतः ॥१५॥ ते
होचुः हं ते दं जुहवा महा इति कस्मेनइदं प्रथमाय होष्यतीति मस्वमि
ति हैवाग्निरुवाच मम स्वमिति यो यी पुवतेन स्वमिति सूर्यस्तेनुसंपादयी
वक्तस्त ह संपाद्योचुः प्रजापतिमेव पितरं प्रत्याय न स्मयुस्मैन इदं प्रथ
माय होतुर्वीवद्यु तितस्मैन ऽइदं प्रथमाय होष्यतीति तु प्रजापतिं पि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२४५० तुरेजतीत्योन्तुः बुस्मेन इदं प्रथमाय होतीति ॥१६॥ स शोवा वा अस्तये ग्निर
रा॥ नुघास्व रेतः प्रजनयिष्यते तथा प्रजनिष्यध्वऽइत्यथ तस्यामिति सूर्य
मथ यदेव हूयमानस्य व्यश्नुते तदेवैतस्य यो यं पवत इति तदेन्यऽइदमप्ये
तर्हि तथैव जुहुत्यन्नय एव सायं सूर्याय प्रातरथ यदेव हूयमानस्य
व्यश्नुते तदेवैतस्य यो यं पवते ॥१७॥ ते हुत्वा देवाः इमां प्रजातिं प्राजायं २४॥
त येषामियं प्रजातिरिमां विजितिं व्यजयंत येयमेषां विजितिस्त
मेव लोकं नभ्निरज यदे तु रिक्षं वायुर्दिवमेव सूर्यः स यो हैवं विद्वानग्नि

प्रजातिं त
होत्रं जुहोत्येतां हैवं प्रजायते यामेतं प्राजायं तैतां विजितिं विजय
ते यामेतऽएतद्व्यजयंत तै ह वसुलोको भवति यऽएवं विद्वानग्निहो
त्रं जुहोति तस्माद्वाऽअग्निहोत्रं होतव्यं ॥१८॥ ब्राह्मणं ॥२॥ सूर्यो ह वा
अग्निहोत्रं ॥ तद्यदेतस्याऽअग्रऽआहुते कदे तस्मात्सूर्योऽग्निहोत्रं
॥१॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति यऽइदं तस्मिन्निहं सतिं जुहवानी
त्यथ यत्प्रातरनुदिते जुहोति यऽइदं तस्मिन्निह सतिं जुहवानीति
तस्माद्वै सूर्योऽग्निहोत्रमित्याहुः ॥२॥ अथ यदस्तमेति तदग्ना वे

३५५० वयोनोगर्भान्कृत्वानुविशतीतिगर्भान्वंतमिमाःसर्वाःप्रजाअनुगर्भाभवं
तीलिताहिशेरसंज्ञानानाऽथयद्वित्रिस्त्रिरुऽयुवेतत्करोतितिरुव
हिगर्भाः॥३॥सयुस्थायमुस्त्रमितेज्जुहोतिगर्भमेवेतत्संतमभिजुहो
तिगर्भेऽसंतमभिकरोतिसयज्जर्भऽसंतमभिजुहोतितस्मादिमेगर्भा
४ ग अनश्नंतोजीवंति॥४॥अथयत्प्रातरुदितेजुहोतिप्रजनयत्येवे ३५
नमेतत्सोयंतेजोभूत्वाविभ्राजमानउदेतिशश्वद्वैनोदियाघृदस्मि
न्नेतामाहुतिंनजुहुयात्तस्माद्वाएतामाहुतिंजुहोति॥५॥सयपाहि अर्ध०

त्ववोनिर्मुच्युत॥एवंरात्रेःपाप्मनोनिर्मुच्यतेयथाहवाअहिस्त्वचो
निर्मुच्येतेवंसर्वस्मात्पाप्मनोनिर्मुच्यतेयएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहो
तितदेतस्यैवानुप्रजातिमिमाःसर्वाःप्रजाअनुप्रजायंतेविहिस्त
६४ ज्ञीतियथार्थं॥६॥सयःपुरादित्यस्यास्तमयात्॥आहवनीयमुद्ध
रत्यतेवैविश्वेदेवारश्मयोथयत्परंभाःप्रजापतिर्वासइंद्रोवेतदु
द्वेविश्वेदेवाअग्निहोत्रंहुतोण्हानागच्छतियेस्यानुद्धतमागच्छं
तितस्माद्देवाअपक्रामंतितद्वाअस्मैतद्विच्छिद्यतेयस्माद्देवाअपक्र

६३६ ए० यंतितस्यानुकृतिं यश्चैवंविद्वांदयत्यनानुहुतमभ्युस्तमगादित्याहुः॥७॥अथ
यः पुरादित्यस्यास्तमयात् । आहवनीयमुद्धरति यथा श्रेयस्यागमिष्य
त्यावसथेनोपक्लृप्तेनोपासीतैवं तत्स यस्यानुद्धृतमागच्छति तस्याहवनी
यं प्रविशन्ति तस्याहवनीये निविशन्ते॥८॥स यः सायमस्तमिते जुहो
ति । अस्माद्देवेभ्य एतत्प्रविष्टेभ्यो जुहोत्यथ यत्प्रातरुदिते जुहोत्येतं ३६
स्मऽउ वेभ्यऽएतज्जुहोति तस्मादुदितहोमिनो ह्रिह्रियन्त मन्यहोतुं मन्यास्तद्
ऽइतिस्म हासुरिर्यथा ह्न्यमावसथमाहरेदेवं तदिति॥९॥द्वयीवा

ऽइदं जीवनीन्मूलिनो वाम्हलं च तदु त्ये देवानाः स्वन्न्तु स्यान्तु मडीवीतिब
शावो म्हला तुषय यो म्हलिन्यस्तुपशवो म्हलान्तुषधीर्न्दितीनोऽग्निरपः पु
पीत्वा तत एष रसः संभवति॥१०॥स यत्सायमस्तमिते जुहोति । अस्य र
सस्य जीवनस्य देवेभ्यो जुहवानि यदेषामिदं सदुपजीवाम इति स य
त्तु तोऽराध्यान्यातिहृतो छिद्रमेव तन्निरवन्नवत्यस्माति हृतो छिद्रस्यच्छे
वान्ति होतुं जुहुयादिति॥११॥अथ यत्प्रातरुदिते जुहोति । अस्य रस
स्य जीवनस्य देवेभ्यो जुहवानि यदेषामिदं सदुपजीवाम इति स य

३७प त्ततो हास्मा तिष्ठतो तिष्ठमेव तन्निरव त्तवल्पमा तिष्ठतो तिष्ठस्यैवा
ग्निहोत्रं जुहुयादिति ॥ २२ ॥ तदाहुः । समेवान्येष्वग्निषु तेग्निहोत्रमेवन सीदे
द्धतेषु पिक्षादशीस्संवत्सरमुंतवदेवाथैतदेवानीतऽसायंऽहिजुहोतीदमानुहो
३ ष्यामीति प्रातर्देवाब्रवेदप्रुनः सायंऽहोष्यमीति तदेतदनुपस्थितमग्निहो उजाय ३
तिमन्वनुपस्थि त्रं तस्मानुपस्थिता इमाः प्रजाः प्रजायन्ते तनुपस्थितो हवै श्रिया प्रजायते य ३७॥
एवमेतदनुपस्थितमग्निहोत्रं वेद ॥ २३ ॥ तदु ह्माधिश्रयति नेतु मन्सादि
ति तदाहुर्यदुं दंतं तु हि स्यतं तु दिं जुहुयादिति तदेनो दं तं कुर्यादुपहदहे

छ्यदुदं तं कुर्याद्प्रजज्ञिवै रेतऽप्रपदग्धं तस्मान्नोदं तं कुर्याद् ॥ २४ ॥ अधिश्रि
त्यैव जुहुयात् । यन्वे वेतदस्ने रेतस्तेनन्वेवस्यतं यदेन दग्नावधिश्रयं तिते
नाए वुस्पतं तस्मादधिश्रित्यैव जुहुयाद ॥ २५ ॥ तदवज्योतयति । हुतं वेदा
नीतु थाप्यः प्रत्यानयति शांत्यैन्वेव रसस्योभ्वेव सर्वत्वायेदऽहि यदा वर्ष
त्यथौषधयो जायन्तऽओषधीर्जग्ध्वाप्यः पीत्वा तत एष रसः संभवति तस्माद
रसस्योवैव सर्वत्वाय तस्माद्येद्यन्दीरीकैवितं पानेन्पानुवेदुदस्तोकमा
ज्योतयितवै ब्रूयाच्छांत्यैन्वेव रसस्योवेद सर्वत्वाय ॥ २६ ॥ अथ स्वं दं तं कु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

३७९ न्नयति। वषड्वो विहितं ह्येदं पयो यत्समिधमाप्नुयो ह्युवति समिद्धमो हो
मायैवस्तोन्नुपस्साद्य पूर्वां माहुतिं जुहोति २ स यदुपसादयेद्यथाप्यस्मा
अशनमाहरिष्यन्स्यात्तदंतरा निदध्यादेवैतदुष्ठ ३ यदनुपसाद्य यथा
यस्मा अशनमाहरेत्तस्मा आहृत्यैवोपनिदध्यादेवं तदुपसाद्योत्तरां
नानावीर्यएवैनेएतत्करोति मनश्च ह वै वाक्चेनेऽआहुती तन्मनश्चैवैतद्वा ३८
वं च व्यावर्त्तयति तस्मादिदं मनश्च वाक्च समानमेव सन्नानेव॥४॥ स वै
द्विरभ्यां जुहोति। द्विरूपमार्ष्टि द्विः प्राश्नाति चतुरुन्नयति तद्दशदशा स

२१
राद्वै। विराड्विराड्वै यज्ञस्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसंपादयति॥१८॥ स यद
ग्नौ जुहोति। तद्देवेषु जुहोति तस्माद्देवाः संत्यथ यदुपमार्ष्टि तत्पितृषु वौ
षधिषु च जुहोति तस्मात्पितरश्चौषधयश्च संत्यथ यदुल्लाप्राश्नाति त
न्मनुष्येषु जुहोति तस्मान्मनुष्याः संति॥१९॥ या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभक्ताः
पराभूता वै ता एवमेवैतद्या इमाः प्रजा अपराभूतास्ता यज्ञमुखऽआभ
ति तु नो ह पशवो न्वाभक्ता यन्मनुष्याननु पशवः॥२०॥ तदु होवाच याज्ञ
वल्क्यः। नवै यज्ञ इव मंतवै पाकयज्ञ इव वाऽइतीदं हि यदन्यस्मिन्यज्ञे

३८८९०

स्तुवव घुतिस्तुर्ध्वं तुदस्तौजुहोतुथैतुदस्तौजुहोत्यग्यावामति निर्लेढि तुदस्यपा
कयज्ञस्यैवावतितुदस्यतुत्यशुब्यः स्त्रुपूर्पयशुयो हिपाकयाज्ञ॥२१॥ सैरेवैका
कृतिरेवाग्नेःपामैवास्तुं प्रजापतिरुज्जहोदृथयुदेतु एतत्स्वेवाधियंताभि
र्योयंपुवतेस्तुर्य स्तुस्मादेषाद्वितीयाकृतिर्ह्रूयते॥२२॥ सास्यायएवाहुति॥
साग्निहोत्रस्यदेवतातुस्मान्नस्येजुहोतुयथोन्नरास्विष्टकृ्राजनुमेव ३९
सातुस्मात्तामुत्तराद्वैजुहोत्येषाहिदिक्स्विष्टकृतस्तान्निष्ठनायेवैषाद्विती
याकु... ह्रूयते द्वंद्वंहिमिथुनंप्रजननं॥२३॥ तदयुमेवैतेआहुती॥

त्तंवैवा।वर्षिप्युवजातंदजनिष्युमाणंवागतंवाशुवाहुस्वस्युस्तुदय
मेवान्नु॥२४॥ आमैवभूतं।अद्धाहितघस्तमद्धोतघुदात्मापुजेवुभवि
ष्यदनद्धाहितघुद्वविष्यदनद्धोतघप्रजा॥२५॥ आत्मैवजातं।अद्धाहितघ
जातमद्धोतघदात्माप्रजैवजनिष्युमाणमनद्धाहितघुजनिष्युमाणमन
नद्धोतघप्रजा॥२६॥ आत्मैवागतं।अद्धाहितघदागतमद्धोतघुदात्माप्र
घ २ जैवाशुनाद्धाहितघोशुनानद्धोतघप्रजा॥२७॥ आत्मैवाद्य।अद्धाहितघ
दद्याद्धोतघदात्माप्रजो।वस्वोनद्धाहितघश्चोनद्धोतघप्रजा॥२८॥ साया

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तामंत्रेणजुहे द्धाहितन्मन्त्रेणैवेनमुदात्मादयोत्तरास्ता प्रजा अभिहूयते

४०प्र० स्वर्गंहुति॥ स्वात्मानमभिरूयेतैतांत्स्त्रीं जुहोत्युनद्धाहितघृतस्त्रीमुनवेत
घृतजा॥२९॥ स जुहोति अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेत्यथ प्रातः सूर्यो
ज्योति ज्योतिः सूर्यस्वाहेति तत्सत्येनैव हूयते यदा ह्येव सूर्योऽस्तमेत्यथाग्निर्ज्योति
र्यदा सूर्य उदेत्यथ सूर्यो ज्योतिर्यद्धि सत्येन हूयते तद्देवान् गच्छति॥३०॥
तदु हैतद् देवारुणयो ब्रह्मवर्चसकामा यतत्ता रवावाग्निर्वर्चो ज्योतिर्वर्चः ४०॥
सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्च इति ब्रह्मवर्चसी हैव भवति य एवं विद्वानग्निहोत्रं
जुहोति॥३१॥ तद्धु स्वेव प्रजननस्यैव रूपं। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः

स्वाहेति तदुभयतो ज्योती रेतो देवतयोः परिगृह्णात्प्रजनयतः परिगृहीतं
वै रेतः प्रजायते तदुभयत एवैतत्परिगृह्य प्रजनयति॥३२॥ अथ प्रा
तः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति तदुभयतो ज्योती रेतो देवतयोः प
रिगृह्णात्प्रजनयतः परिगृहीतं वै रेतः प्रजायते तदुभयत एवैतत्परि
गृह्य प्रजनयति तत्प्रजननस्य रूपं॥३३॥ तदु होवाच जीवलश्चै ल
किः गर्भमेवारुणिः करोति न प्रजनयतीति स एतेनैव सायं जुहुया
त्॥३४॥ अथ प्रातः ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः स्वाहेति तद्यद्धि ज्यो

४१पृ० तीरे तो देवतया करोति बहिर्धा वै रेतः प्रजातं भवतीति तदेनत्प्रजनयति ॥
४॥ तदाहुः ॥ असावेवैतस्मा य४ सूर्यं जुहोति सूर्यं प्रातरग्निमिति तद्वै तु
दुदितहोमिनामेव यद्यु हास्तं व सूर्यो न्नमेत्यथाग्निर्ज्योतिर्यदा सूर्य उदे
ना/४ त्यथ सूर्योऽज्योतिरित्यस्य सापरिवृत्तो यमेव परिवर्त्यनुस्येनाग्देव
तायै हूयते याग्निहोत्रस्य देवताग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति तु ना ४१॥
नु ये स्वाहेत्यु प्रातः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति तु न सूर्याय स्वा
हेति ॥३६॥ अनुनैव जुहुयात् । सजूर्देवेन सवित्रेति तु सवित्रेति तच्च तु ब्र

सजुय सजूरात्र्येंद्रवत्येति तत्सायं मिथुनं करोति सेंद्रं करोतींद्रो हि य
ज्ञस्य देवताग्नुषाणोऽग्निर्वेतु स्वाहेति तदस्मै यत्र संजुहोति ॥३७॥
अथ प्रातः । सजूर्देवेन सवित्रेति तु सवित्रे तमस्य स्व वा यस्तस्य सेंद्र
वत्येत्यहेति वा तदह्ना वो वन्या वा मिथुनं करोति सेंद्रं करोतींद्रो हि यज्ञ
स्य देवताजुषाणः सूर्यो वेतु स्वाहेति तत्सूर्याय प्रत्यक्षं जुहोति तस्मादेव
मेव जुहुयात् ॥३८॥ ते होचुः । को न इदं होष्यतीति ब्राह्मण एवेति ब्राह्म
णो दन्तो जुहुधीति किं मे ततो भविष्यतीत्यग्निहोत्रोच्छिष्टमेवेति स युक्ता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

४२प० विपरिशिनुष्टितुदग्निहोत्रोच्छिष्टमुत्थयुस्तात्स्यांयुष्यापराणुहोनिर्दुपेदे
वेततुस्मान्नद्युऽएवकुत्स्यपिबेन्नैनाब्राह्मणः पिबेद्यौस्य धिग्नुयंतितुस्मा
न्नाब्राह्मणः पिबेत्॥१॥ब्राह्मणं॥३॥एताहवैदेवतायोस्मिंतुस्मिंच
संति॥इंद्रोयमोराजानडोनैषिधेनश्चांसांगमनोसन्पांसव॥१॥त
द्यएषुएवेंद्रः॥यदाहवनीयोथैषुएवगार्हपत्योयमोराजाथैषुएवन ४२
डोनैषिधोयदन्वाहार्यपचनस्तद्यदेतमहरहर्दक्षिणतऽआहरंतितु
स्मादाहुरहरहर्वैनडोनैषिधोयमंराजानंदक्षिणतऽउपनय

तीति॥२॥अथयुऽएषुसभायामग्निः॥एषुएवानंतःसांगमनस्तद्यदेत
मुनशित्त्वोपसंगछंतेतुस्मादेषोनंतोथयदेतदुस्मोध्युपपनान्युपं
त्यषुऽएवासन्पांसवः॥सयोहवैमेतद्वेदंमृत्येतादेवतावन्संतीतिसर्वा
हैवैताह्यैकाल्लुयतिसर्वाभ्योकानतुसंवरति॥३॥तेषामुपस्थानं॥
यदेवसायंप्रातराहवनीयमुपवतिष्ठतऽउपस्त्वास्तेतदेवतस्योपस्थान
मथयदेवप्रतिपरेत्पगार्हपत्यमास्तेकाशेतेवातदेतस्योपस्थान व २
मथयत्रैवसंब्रजन्नन्वाहार्यपचनमुपस्मरेत्तदेवतमुनसोपतिष्ठे

४४३५० ततु देवतस्योपस्थानं ॥४॥ अथ प्रातः। अनस्तमिते मुहूर्तं सभायामासित्वापि
क्रामं पुत्यायेततुदेवतस्योपस्थानं तथ पुत्रेव नस्तोद्धृतमुपनिगुछेतु देव
तस्योपस्थानमेवमुहास्यैता देवतानुपस्थिता भवंति ॥५॥ यजमानदेवतो
वै गार्हपत्य। अथ षुष्नाऽच्च वादेवत्यो यदन्वाहार्यपचनस्तस्मादेतन्नाहर
न्नाहरेयुर्न्तु हवाऽअस्य सपत्ना भवंति यस्यैवं विदुष एतन्नाहरन्हरा ४३
हरं त्यन्वाहार्यपचनो वावषु ॥६॥ न यवसमथ पुवैन नाहरेयुः। यत्रैवा
स्मिन्यर्हतो भवंति तथो हास्य गोमो घायारुतो भवति ॥७॥ न वाव

सितेवैन नाहरेयुः। तस्मिन्यवेयुस्तं ब्राह्मणाऽअग्नीदुर्यं घृतन्नु वि
देधात्वदयिगो रेवदुग्ध मुधिश्रयितवै ब्रूयात्तस्मिन्ब्राह्मणान्प्राय
यितवै ब्रूयात्पापीयाः सो हवाऽअस्य सपत्ना भवंति यस्यैवं विदुषए
तं कुर्वंति तस्मादेवमेव चिकीर्षेत् ॥८॥ तत एवेतस्य यमं सुमिद्धा भ
वति। प्रपतं दवतु हि हैषु भवति रुद्रः सयुः कामयेत पर्येमा रुद्रः
प्रजाऽअश्नीयेवऽबसहमेवब्रान्ति युतमिव वसुवतऽएवमुन्तमध्यो
भ्रितिनु हिं हसुजुहुयाऽआप्नोति हैवै तदन्नाद्यं यऽएवं विद्वान्स्तुहिं

४४५० होति॥९॥ अथ यत्रैतद्दीप्ततरो भवति तर्हि हैष भवति वरुणः स यः
कामयेत यथेमा वरुणः प्रजा गृह्णन्ति वत्स सहस्रे गृह्णन्ति घातमिवत्व
स्वत एवमुत्तमः स्यामिति तर्हि हिंकुर्यात् आप्नोति हैवैतदन्नाद्यं य
एवं विद्वांस्तुहिंकरोति॥१०॥ अथ यत्रैतद्दीप्ततरो भवति ज्येष्ठं धूमः
परमयाज्ञसा बुल्बेलुति तर्हि हैष भवतीन्द्रः स यः कामयेतेन्द्र इव श्रि ४४॥
या यशसा स्यामिति तर्हि हिंकुर्यात् आप्नोति हैवैतदन्नाद्यं य एवं वि
द्वांस्तुहिंकरोति॥११॥ अथ यत्रैतत्स्वनितरामिव तिरश्चीवार्चिः स

शाम्यतो भवति तर्हि हैष भवति मित्रः स यः कामयेत मैत्रेणेदं मुत्तमः स्या
मिति यमाहुः सर्वस्य वा अयं ब्राह्मणो मित्रं न वा अयं कंचन हिनस्तीति
तर्हि हिंकुर्यात् आप्नोति हैवैतदन्नाद्यं य एवं विद्वांस्तुहिंकरोति
॥१२॥ अथ यत्रैतदङ्गाराश्चाकश्यन्त इव तर्हि हैष भवति ब्रह्म स यः का
मयेत ब्रह्मवर्चसी स्यामिति तर्हि हिंकुर्यात् आप्नोति हैवैतदन्ना
द्यं य एवं विद्वांस्तुहिंकरोति॥१३॥ एतेषामेकं संवत्सरमुपसीत॥
स यद्येतं कश्चिदिवास्यान्नो हिंकुर्यादप्यपोन्यप्यीन्यथाक होति यथा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

४५प०
यो वाभिषुनन्नन्नमन्नाद्यं सुसामिनि वर्त्तेते वं तदप्ययः सायं जुहोति
यः प्रातर्यो वाभिषुनंनन्नमन्नाद्यं तद्विद्वेभिद्वं धादेवंति त्व॥१४॥ अग्न
यो ह वा एतमन्नाद्यस्य प्रदातुतयः। अग्निर्हैवैतदन्नाद्यं प्रयच्छति य
ऽएवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति॥१५॥ सा या सर्वाहुतिः। ते देवाऽअथ या
न्नराते मनुष्याऽअथ यत्स्रुचि परिशिनष्टि ते पशवः॥१६॥ सवै कनी ४५
य इव स्रुवो माहुतिं जुहोति। भूयऽइवोत्तरी भूयऽइव स्रुक् विपुरिशि
नष्टि॥१७॥ यस्य कनी यइव स्रुवो माहुतिं जुहोति। कनीयाः

सोहि देवा मनुष्येभ्योऽथ यद्भूय इवोत्तरो भूयाः सोहि मनुष्या देवेभ्योऽथ य
द्भूय इव स्रुचि परिशिनष्टि भूयाः सोहि पशवो मनुष्येभ्यः कनी। याः सो
ह वाऽअस्य भार्या भार्यो भवंति भूयाः सः पशवो यऽएवं विद्वानग्निहो
त्रं जुहोति तद्वै सुमृद्धं यस्य कनी याः सो भार्याऽअसद्भूयाः सः पशवः
॥१८॥ ब्राह्मणं॥४॥ इति द्वितीयः प्रपाठकः॥ ॥१०३॥ छ॥ यत्र वै प्र
जापतिः प्रजाः ससृजे। स यत्राग्निं ससृजे स इदं जातः सर्वमेव द
ग्धुं दध्रऽइत्येवा षिविल्लमेव भी यान्ति हि प्रजा बास्तुस्ताहेनं स पं
ता १

वि॰

४६ प॰ पुंदध्रिरेस्तोतितिष्ठमाणः पुरुषमेवास्याय॥१॥ सहोवावानवांत्रह
मिदंतितिष्ठेहंतत्वाद्यशानितंमाजनयित्वाबिभहिस्ययथेवमांतमस्मिं
ल्लोकेजनयित्वाभरिष्यस्येवमेवाहंत्वाममुष्मिंल्लोकेजनयित्वाभरिष्या
मीतितथेतितंजनयित्वाबिभ॥२॥ सयुंदग्नीऽआधत्ते।तदेनंजनयति।
तंजनयित्वाबिभर्त्तिसयथाहैवैषएतमस्मिंल्लोकेजनयित्वाबिभर्त्त्येवमु ४६
हैवैषएतममुष्मिंल्लोकेजनयित्वाबिभर्त्ति॥३॥ तन्नसाम्फ्यासयेत।साभि
हास्मैसंग्लायतिसयथाहैवैषएतस्मात्रास्मिंल्लोकेसाभिग्लायत्येवमु

हैवैषएतस्मात्रमुष्मिंल्लोकेसाभिग्लायतितस्मान्नसाम्फ्यासये
त॥४॥ सयत्रंम्रियते।यत्रैनमग्नावभ्यादधतितदेषोग्नेरधिजायतेस
एषपुत्रःसन्पिताभवति॥५॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तं।शतमिन्नुशराद त ३
दोऽन्तिदेवायत्रानश्चक्राजरसंतनूनाम्।पुत्रासोयत्रपितरोभवंति
मानोमध्यारीरिषतायुर्गन्तोरितिपुत्रोह्येषसंस्सन्पुनःपिताभव
त्येतन्नुतद्यस्मादग्नीऽआदधीत॥६॥ तद्वाएषएवमन्त्रः।यएषत
पतितद्यदेषएवमन्त्रस्तस्माद्याएतस्माद्वीर्यःप्रजास्ताम्रियंते

४७५० घय्याःपराच्यस्तु देवास्तस्माद्दुतेमृतास्तस्येमाःसर्वाःप्रजारश्मिभिःप्रा
णेष्वभिहिताय एषोऽह्याभिक्षून्यावाभीष्वभिर्हैवमस्येमाःसर्वाःप्रजार
हि२ श्मिभिःप्राणेष्वभिहितास्तस्माद्दुरश्मयःप्राणानभ्यवतायंते॥७॥
सयस्यकामयेत।तस्यप्राणमादायोदेतिसंम्रियतेसयोहैतंमृत्यु
मनतिमुच्यायामुंलोकमेतियथाहैवास्मिंलोकेनसंयुतमार्ङ्यते ॥४७
युद्धायदेवकामयेतयमानयेतवहिवामुष्मिंलोकेपुनःपुनरे
वप्रमारयति॥८॥सयुस्तायमुस्तमितेदेव्याहुतीजुहोति॥

तदेताभ्यांपूर्वाभ्यांपश्चामेतस्मिन्मृत्यौप्रतितिष्ठत्यथयत्प्रातरनुदितेदे
व्याहुतीजुहोतितदेताभ्यामपराभ्यांपश्चामेतस्मिन्मृत्यौप्रतितिष्ठतिस
एनमेषपृत्युन्नेवादायोदेतितदेतंमृत्युमतिमुच्यतेसैषाग्निहोत्रेमृत्योर
तिमुक्तिरतिहवैपुनर्मृत्युंमुच्यते यएवमेतामग्निहोत्रेमृत्योरतिमुक्तिं
वेद॥९॥एषोवाव्रघ्नोरनीकं।एवंयज्ञानामग्निहोत्रंयेनवाव्रघ्नोरनीकमुति
सर्वावैतेनेषुरत्येतुनोहास्यसर्वैर्यज्ञक्रतवःएतंमृत्युमतिमुक्ता॥
॥१०॥अहोरात्रेहवाऽअमुष्मिंलोकेपरिप्लवमानेपुरुषस्यसुकृतंक्षि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

४८ ९०

णुतो वीवीनं वाऽअतो होरात्रे तु यो हास्याहोरात्रे सुकृतं नक्षिणुतः ॥११॥ स
यथा रथोपस्थे तिष्ठन्नुपरिष्टाच्चक्रे पर्यंगमाने उपावेक्षेतैवं परस्ता
दर्वाचीनोहोरात्रेऽउपावेक्षते न हवाऽअस्याहोरात्रे सुकृतं क्षिणुतो यऽए
ताम वमेतेहोरात्रयोरतिमुक्तिं वेद ॥१२॥ पूर्वेणाहवनीयं पर्येत्युत्तरेण गा
र्हपत्यं वेति न वै देवा मनुष्यान्विदुस्त एनमेतदुत्तरेणातियन्तं विदुरयं वै न ४८
इदं जुहोतीति स निर्वै पाप्मानोपहतातारस्याहवनीयस्य गार्हपत्यस्यान्तरे
णातियतः पाप्मानमुपहतः सोऽपहतपाप्माऽज्योतिरेवाभियायुशासात

वति ॥१३॥ उत्तरतो वाऽअग्निहोत्रस्य द्वारं स यथा द्वारा प्रपद्येतैवं तद्य
यो दक्षिणत एत्यास्ते यथा बहिर्धा वा रेदेवं तत् ॥१४॥ नौ ह वाऽएषा स्वर्ग्या ॥ तं
यदग्निहोत्रं तस्याऽएतस्यै नावः स्वर्ग्याया आहवनीयश्चैव गार्हपत्यश्च नौ
मंडे अथैष एव नावाजो यत्क्षीरहोता ॥१५॥ स यत्प्राङुपोदेति । तदेनां प्रा
चीमभ्यजति स्वर्गं लोकमभितया स्वर्गं लोकं समश्नुते तस्यात्तरतऽ आ
रोहणं स तेन स्वर्गं लोकं समापयत्यथ यो दक्षिणत एत्यास्ते यथा प्रती
णीयामागच्छेत्स विहीयेत स तत एव बहिर्धा स्यादेवं तत् ॥१६॥ अथ यस्य

४९१० मेताꣳसमिधमभ्यादधाति। सुष्टकायुन मुंत्रेणजुहोति तद्यद्यर्युनैताग्निष्टका
मुपदधाति यदा वाइष्टकोपधीयते थाहुतिर्हूयते तु दस्या पहिता स्येवेष्टका
स्वेताश्राहुतयो हूयते या एता अग्निहोत्राहुतयः॥१३॥ प्रजापतिर्वा अग्निः
संवत्सरो वै प्रजापतिः संवत्सरे संवत्सरे हवा अस्याग्निहोत्रं चितेनाग्निना
संतिष्ठते संवत्सरे संवत्सरे चित्यमग्निमाप्नोति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जु ४९
होत्येतदु हास्याग्निहोत्रं चित्येनाग्निना संतिष्ठते चित्यमग्निमाप्नोति॥१४॥
सप्त च वै शतानि विंशतिश्च संवत्सरस्याहोरात्राणि तावतीरग्निहोत्रे

जुहोति ते वै आहुतीस्तु अस्य संवत्सरस्याहुतयः संपद्यंते॥१५॥ सप्त हो २
वै व शतानि विंशतिश्च। संवत्सरे हैं संवत्सरे हवा अस्याग्निहोत्रं महता वि ३
छेन संपद्यते संवत्सरे संवत्सरे महदुक्थमाप्नोति य एवं विद्वानग्नि
होत्रं जुहोत्येतदु हास्याग्निहोत्रं महतोक्थेन संपद्यते महदुक्थमाप्नोति
॥१६॥२०॥ ब्राह्मणं॥१॥ अग्नौ ह वै देवाः। सर्वान्पशून्निदधिरे ये च ग्राम्या ये चारण्याः। विजयं वोपप्रैष्यंतः कामचारस्य वा कामायायन्नो गोपि
ष्टो गोपायदिति वा॥१॥ तानु हाग्निर्निचकमे। तैः संगृह्य रात्रिं प्रवि

५०९० वैशा पुनरेमइतिदेवापुदग्निंतिसोऽन्तं तेहविद्वांव्कुर्म्हवैश्पुविद्वश्पुविं
वैश्पुविश्वदितितुमेतुत्यत्पायत्पा८रुवोस्सायम्नुपातिष्ठंतदेहिनःपश्नस्नुनर्न्नः
पश्चंदेहीतितेभ्योऽग्निःपश्नन्नुनरददात्तु॥२॥तुस्मेक्कमम्नोऽनुपतिष्ठेत॥
अम्नोवैदातारोतावैवेतुद्यावतेस्सायम्नुपतिष्ठेतस्सायं८हिदेवाऽन्पा
तिष्ठंतदर्त्तोहैवास्माएतौपश्नन्नुएवंविद्वानुपतिष्ठते॥३॥अथयुस्मा ५०॥
न्नोपतिष्ठेत॥उभयेहवाऽइदम्नग्रेसहासुर्देवाश्चमनुष्याश्चतद्युद्ध
स्म मनुष्याणांनभुवतितुद्धस्मदेवान्याचंतइदंवैनोनास्तीदुनोस्त्वि

तितेतुस्याएवयाञ्चायैद्वेषेणदेवास्तिरोभूतानेद्धिनस्सानिनेद्व्योस्मा
नीतितुस्माद्वोपतिष्ठेत॥४॥अथयुस्मादुपेवतिष्ठेत।यज्ञोवैदेवाना
माशीर्यजमानस्यतद्वाएषुएवंज्ञोयदाहुतिराशीरेवयुजमानस्यत
घदेवास्याब्रतेद्वैवेतदुपतिष्ठमानःकुरुतेतुस्मादुपेवतिष्ठेत॥५॥अ
थयुस्मान्नोपतिष्ठेत।योवैब्राह्मणंवास्मै८समानोनुवरतिक्षत्रियं
वायुंमेदास्यत्ययंमेगृहान्कशिष्यतीतियोवेतंवाधेनवाकर्मणावाभि
रिराधयिषतितुस्मैवेसद्यंमन्यतेययत्राहकिंनुत्वंमुमासियो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

५१९ मेनदृदासीतिम्बरूएनंदुह्योरीश्वरो निर्ध्वेदं गुंतास्तस्मान्नोपतिष्ठेते
तदित्थैवेषुएतंयाचतेयदिंधेयुक्तो तितुस्मान्नोपतिष्ठेता॥६॥ ऽथयु
स्मादुपैवतिष्ठेता उतवै यावंदातारंलुभतएवोतो भर्त्तीया।भार्यनातु
बुध्यतेसयदेवाहमायैवि तेस्मिन्विभ्वहिमेत्पयेनंबेदायेनंनायंमन्य
ततस्मादुपैवतिष्ठेतेदमित्क्रुसमस्तंयस्मादुपतिष्ठेते॥७॥प्रजापति ५११
र्वाएषवृन्त्वा।यावतइष्टेयावदेनमनुतस्परेतः।सोवतियदग्निहो
त्रंजुहोतीदमेवतसर्वमनुपतिष्ठमानोनुविकरोतीद८सर्वमनुप्रज

नइयति॥८॥सवातुयनत्यापुमिपद्यते।इयंवानुपद्दयेनेयमनुपयुध्दीदंकिंच
ज्ञायतेस्यातदुयज्ञायतुघयुन्मङ्गुत्वस्यामेवतदुपोप्यतेतदुक्ता राध्यानु
यो न्नयपुवाक्षय्युंभवतितुदक्षय्यूणैवेतुन्नाप्रतिपद्यते॥९॥सआहान
पञ्चयुंतोऽध्वरमित्यध्वरोवैयज्ञत्रपञ्चयुंतोयज्ञमित्येवैतुदाहमंत्रंवोत्वेमा
गनयङ्गतिमुंचमुस्यस्माऽएतद्धस्नवत्यारेऽअस्मेवक्षएवतङ्गतियथुस्य
९२ स्मदारक्कादस्युघनयेतुखएवैवषुमवेतुन्मन्यस्वत्येवैतुदाहा॥१०॥अग्नि
र्हद्वीदिवःककुत्पतिःपृथिव्याऽअयं।अपाऽरेताऽसिजिन्वतीत्युन्वेवष

५२१०

वतितद्यथाव। यावन्कांस्प्राणं वृदेदामुष्यायणो वै त्वमेस्यत्वं वै त्वमेतस्माद्
सीत्येवमेषा॥११॥ अथैंद्राग्नी। उभा वामिंद्राग्नी आहुवध्या उभा राधसः सह
मादयध्यै। उभा दातारा विषां रयीणामुभा वाजस्य सातये हुवे वामित्येवमा
इंद्रो य एष तपति स यदस्तमेति तदाहवनीयं प्रविशति तदुभावेव तत्सह
सीताऽनुपतिष्ठतऽउभौ मे सहसीतौ दत्तामिति तस्मादैंद्राग्नी॥१२॥ अथ यत्ते ५२॥
योनिः। ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्नऽआरोहाथा नो वर्द्ध
या रयिमिति पुष्टं वै रयिर्भूयो भूय एव न इदं पुष्टं कुर्वित्येवैतदाह॥१३॥

अग्निर्हि प्रथमः॥ पाहि प्रभिर्हेनाय तिस्रोऽध्वरथीयाः। यमग्नवानो
ऽग्नवो विरूरुचुर्भूनेषु वित्तं विभिन्वं विशेषु विशऽइत्यन्वेव प्रावतितद्यथाया
वन्कांस्प्राणं वदेदामुष्यायणो वै त्वमस्यत्वं वै त्वमेतस्मा असीत्येवमेवाय
थोऽएवैषतपोऽएवैनमेतदाह यदाह विभिन्वं हि शेषु विशऽइति विन्दुर्वेष
विशेषु विशे॥१४॥ अस्य प्रत्नामनु द्युतं शुक्रं दुदुह्रे अह्रयः॥ पयः सहस्र
सामृषिमिति परमा वा एषा सनीनां यत्सहस्रसनि स्त्रुदेतत्सेवा व रुन्धे
तस्मादाह पयः सहस्रसामृषिमिति॥१५॥ तदेतत्समाहार्यं ऽषडवीत

५३५० स्योपवतीप्रथमाप्रत्नुवत्यन्नमाप्रोवामतद्यस्मादुपवत्याद्एवप्रजैयु
वंतोस्विवन्सनाथेदेवास्तुवंतएव१देवास्तस्माद्देदःप्रनेतुदिमेपवीत
रेणसुर्वेकामास्तेऽस्माइमेसंज्ञानानेसर्वाकामीसन्तमतः॥१६॥
सवेत्रिःप्रथमांजुषति।त्रिरुत्तमांत्रिवृत्प्रायणाहियज्ञास्त्रिवृदुदयना
स्तस्मात्त्रिःप्रथमांजुषतित्रिरुत्तमां॥१७॥यद्वाऽअस्याग्निहोत्रंजुह्वत। ५३
वाधेनवाकर्मणावामिथ्याकरोत्यान्नस्तदुवघ्नत्यायुषोवावर्चसोवा
प्रजायेवा॥१८॥तद्वखलुतन्दपाऽअस्तेस्तितुन्दीमेपास्यायुर्होअग्नेऽस्या

युर्मेदेहिवर्चोदाऽअग्नेऽसिवर्चोमेदेहिऽअग्नेयन्मेतन्वाऽऊनंतन्मऽआ
पृणेति॥१९॥यद्वाऽअस्याग्निहोत्रंजुह्वत।वाधेनवाकर्मणावामि
थ्याकरोत्यान्नस्तदुवघ्नत्यायुषोवावर्चसोवाप्रजायैवातन्मेपुन
राप्यायत्येतद्वैतदाहृतपोहास्यैतन्नराप्यायते॥२०॥इद्धनास्त्वा।
शतंहिमाद्युमंतंसमिधीमहीतिशतंवर्षाणिजीवास्मेत्येवैत
दाहतावन्तामहांतंसमिधीमहीतियदाहद्युमंतंसमिधीमही
तिवयस्वंतोवयस्कृतंसहस्वंतःसहस्कृतमितिवयस्वंतोवयं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

५४९० न्त्युप्सम्बयस्त्वं न्याइत्येवैतदाहस्सहस्वंतोघयं न्त्युप्सम सह
स्त्वंतुं न्याइत्येवैतदाह ग्नेस्सपत्नदंभन मृदध्रा सोग्न्यद्वाभ्यामिति
त्वयाबयं सपत्नान्यायीयस ः क्षिपास्तेत्येवैतदाह॥२१॥ चित्रावसो
स्वस्ति ते पारमशीयेति। रात्रिर्वै चित्रावसुः सा हीयं
संगृह्येव चित्राणि वसति तस्मान्नारकाख्यं ददृश्ये॥२२॥ एतेन
हस्म वा ऋषयः। रात्रेः स्वस्ति पारं समश्नुवतं एतेनोहस्मैनां
येन्तो पुरा रक्षांसि न विंदत्येतेनो एवैष एतद्रात्रेः स्वस्ति पारं समश्नुते ५४॥
स्तो येऽण्नि षीयुति युषा त्वमहे। स नु ःथा पनु मह मा दुषा दुम्वरा अ जुयं राय
मस्कतुं एतेनो एन राव्रेन्तो डुरक्षा ऽस्मिन्न विंदत्येतावत्तु तिष्ठ जयति
मस्कतुं एतेनोपन रात्रेन्तो ईत्रा ऽसिन्न विंदत्येतावत्तु तिष्ठजयति ... ॥२३॥ अथासीनः। संत्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसागथा इति तद्यदन्तरि
नादित्युश्राहवनीयं प्रविशति तेनेतदाह समृषीणां स्तुतेनेति तद्य
हुपतिष्ठते तेनेतदाह सं प्रियेण धाम्नेत्याहुतयो वा अस्य प्रियं धा
माहुतिभिरेतदाह समहमायुषा सं वर्चसा सं प्रजया संरायस्पो
षेण गच्छमिति तदाह॥२४॥ अथ
पिण्वति यत्कत्स्ते तितुदेवमहमेतैः संगच्छाइत्येवैतदाह॥२४॥ अथ ६१
गामभ्येति। अंधस्थांधो वो भक्षीयमहस्थ महो वो भक्षीयुति यानि

५५८ वोद्यायोण्यानि वो महांसि तानि वो भक्षीयेत्येवैतदाहोर्जस्थोर्जं वो भ
क्षीयेति रसस्थ रसं वो भक्षीयेत्येवैतदाह रायस्पोषस्थ रायस्पोषं वो
भक्षीयेति भूमास्थ भूमानं वो भक्षीयेत्येवैतदाह॥२५॥ रेवती रमध्व
मिति रेवन्तो हि पशवस्तस्मादाह रेवती रमध्वमित्यस्मिन्योनाव
२ तो स्मिँल्लोके स्मिन्गोष्ठे स्मिँल्लोके स्मिन्क्षय इहैव स्त मापगातेत्यान ५५॥
न एवैतदाह मदेव मापगातेति॥२६॥ अथ गामभिमृशति। सं
हितासि विश्वरूपीति विश्वरूपा इव हि पशवस्तस्मादाह विश्व

रूपीत्यूर्जा मा विश गौपत्येनेत्यर्जेति यदाह रसेनेत्येतदाह गौपत्येनेति
यदाह भूम्नेत्येतदाह॥२७॥ अथ गार्हपत्यमभैति। स गार्हपत्यमुपातिष्ठते
पत्याग्ने दिवुर्दिवे दोषावस्तर्धिया वयं नमो भरन्त एमसीति नमएवास्मा
एतत्करोति यथैनं न हिंस्यात्॥२८॥ राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दी
दिविम्। वर्धमानं स्वे दम इति स्वं वै तदिदं यन्मम तन्नो वर्द्ध
योभयमेवैतद्वर्धितमेवैतदाह॥२९॥ स नः पितेव सूनवेऽग्ने सूपायनो
भव। सचस्वा नः स्वस्तय इति यथा पिता पुत्राय स्वपन्नेवैनं के

५६९०

नकैवन दिनुस्त्वेवंन्नाः स्वपवुरऽएधि मैव चाकेन वनु हि॥ सिभ्रेत्येवैतदा
ह॥३०॥ अथ द्विपदाः॥ अग्ने त्वन्नो अन्तम उत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः॥ व
सुरग्निर्वसुश्रवा अच्छा नक्षि द्युमत्तमं रयिं दाः॥ तं त्वा शोचिष्ठ दीदि म॰
वः सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः॥ स नो बोधि श्रुधी हवमुरुष्याणो अ
घायतः समस्मादिति॥३१॥ यद्वा आहवनीयमुपतिष्ठते पश्चात्स घाव ५६
ते तस्मात्तमुच्चावचैश्छंदोभिरुपतिष्ठत उच्चावचा इव हि पशवो यद्यु ज
हपत्यं पुरुषांस्तद्धावते तज्जायत्रं जपमंत्रिवुंगायत्रं वाऽअग्नेश्छंदः

स्तेनैवैनमेतच्छंदसोपप्लुरेति॥३२॥ अथ द्विपदाः॥ पुरुषच्छंदसं वै द्विपदा
द्विपाद्धायं पुरुषः॥ पुरुषान्वै तु धावते पुरुषान्हि यावते तस्माद्द्वि
पदाः॥ पश्चान्न्वे पुरुषवाञ्जवति यऽएवं विद्वानुपतिष्ठते॥३३॥ अथ
गामभ्येति॥ इडऽएह्यदित ऽएहीतीडा हि गौरदितिर्हि गौस्तामभिमृशा
ति काम्याऽएतेति मनुष्या एताः स्येता सुकामाः॥ द्विविष्टास्तस्मादाह काम्या
एतेति मयि वः काममधुरणीत्यस्यादित्यहं वः प्रियो भूयासमित्येवैतदाह
॥३४॥ अथान्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं चोपविष्टन्त्यग्निमीक्षमाणो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ण १

५७५० जयतिसोमानंस्वरणं‌ह्यणुहिब्रह्मणस्पते।कक्षीवंतंयऽऔशिजः॥योरे
वान्योऽमीवहावसुवित्पुष्टिवर्द्धनः॥सनः।सिषक्तुयस्तुरः॥मानःश
ꣳसोऽअररुषोधूर्त्तिःप्रणङ्मर्त्यस्यारक्षाणोब्रह्मणस्पतइति॥३४॥
यद्वाऽआहवनीयमुपतिष्ठते।दिवंतदुपतिष्ठतेऽथयद्गार्हपत्यंपृथि
वींतदथैतद्वंतरिक्षमेषाहिदिग्दहस्पुतेरेताꣳस्येतद्दिशामुपतिष्ठते ५७॥
तस्माद्बार्हस्पत्यंजयति॥३६॥महित्रीणामवोऽस्तु।द्युक्षंमित्रस्यार्य
म्णः॥दुराधर्षंवरुणस्य।नहितेषाममाचननाध्वसुवारणेषु।ईशेरि

२ छि

पुरघशꣳसः॥तेहिपुत्रासोऽअदितेःप्रजीवसेमर्त्याय।ज्योतिर्यच्छंत्यज
स्रमितितुयान्तिनाध्वसुवारणेष्वितितेहवाऽअध्वसुनोवारणायऽइमेत
रेणद्यावापृथिवीऽपतरन्तेतदुपतिष्ठतेतस्मादाहनाध्वसुवारणेष्वि
त्र्यं०५८ ति॥३७॥अथोऽन्वैन्द्री।इन्द्रोवैयज्ञस्यदेवतासेंद्रमेवैतदध्वरमुपस्थानंकुरुते
कद्यवनुस्तरीरसिनेन्द्रसश्चसिदाशुषइतियजमानोवैदाश्वान्यज
मानायहुतसीदेवैतदाहोपोपेन्नुमघवन्भूयइन्नुतेदानंदेवस्य
पृच्यतइतिनुयोयऽएवुनइदंपुष्टंक्रियतेतदाह॥३८॥

पेर

५८।०

धो प्रसावितौ॥३॥ सविता वै देवानां प्रसविता तथो हास्माऽ एते सवि
तृप्रसूताऽएव स्तुवंकामाः समृध्यते तु सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धी
महि॥ धियो यो नः प्रचोदयादिति॥३९॥ अथाग्नेयी॥ तदग्नयऽएवै
तदात्मानमंततः परिददाति गुप्त्यै परितेदूडभो रथो स्माऽ ॥ अग्ने मो
तुविश्वतः॥ येन रक्षसि दाशुष इति यजमानो वै दाश्वान्त्सो यो हवा ५८।
अस्यानाधृष्यतमो रथस्तेनैव यजमानानभि रक्षति स यस्तेना
धृष्यतमो रथो येन यजमानानभिरक्षसि तेन नः सर्वतोभिगोपा

येत्येवैतदाह त्रिरेतज्जपति॥४०॥ अथ पुत्रस्य नाम गृह्णाति॥ इदं मे यं वी
र्यं पुत्रोनुसंतनवदिति यदि पुत्रो न स्याद्प्यात्मन एव नाम गृह्णीयात्॥
४१॥ ब्राह्मणं ८॥ २॥ अथ यद्बुते अग्निहोत्रमनुपतिष्ठते। भूर्भुवः स्वरिति तु
म्रेषु नैवैतद्वाचः समर्द्धयति यदाह भूर्भुवः स्वरिति तु यास्वस्यै
शिखमाशास्ते स्व प्रजाः प्रजाभिः स्यामिति तु प्रजा माशास्ते स्व वीरो वीरै ३।१२
रिति तु वीरा नाशास्ते स्व पोष पोषैरिति तत्पुष्टिमाशास्ते॥१॥ य
द्वाऽ अस्य दीर्घमनस्कृप स्थानं। आशीरेव वसाशीरियं तु देता व नौ वै

Indira Gandhi National Centre for the Arts

५८५० तत्सर्वमाप्नोतितस्मादेतेनैवोपतिष्ठेतैतेनुवैवहवयमुपस्वरामह्
तिहस्माहारुणिः॥२॥अथश्वस्यन्गार्हपत्यमेवाग्रेनुपतिष्ठतेया
हवनीयं॥३॥सगार्हपत्यमुपतिष्ठते।नर्यप्रजांमेपाहीतिप्रजा
याहेषाऽऽशीष्टे तत्प्रजामेवास्मा एतत्परिददातिगुप्त्यै॥४॥अथा
हवनीयमुपतिष्ठते।शंस्यपशून्मेपाहीतिपशूनांहेषाऽऽशीष्टे तत्प ५८॥
शूनेवास्मा एतत्परिददातिगुप्त्यै॥५॥अथ प्रवाव्रजति वाधस्व
पति।स यत्र वेलां मन्येत तत्स्ववाचं विसृजेत यशोपवेऽस्य

पुत्रवेलां मन्येत तद्वाचं यच्छति स यद्यपि राजान्तरेण स्यान्नैव तन्मुपेया
स२ त्॥६॥अथाहवनीयमेवाग्रेनुपतिष्ठते।अथ गार्हपत्यं गृहा वै गार्हप
त्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति॥७॥स आ
हवनीयमुपतिष्ठते।आगन्म विश्ववेदसमस्मभ्यं वसुवित्तमं।अ
ग्ने सम्राडभि द्युम्नमभि सहऽआयच्छस्वेत्यथोपविश्य तृणान्युप
स्यति॥८॥अथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते।अयमग्निर्गृहपतिर्गार्हप
त्यः प्रजाया वसुवित्तमः।अग्ने गृहपतेऽभि द्युम्नमभि सहऽआय

६०५० छस्त्वेतु योपविश्य तृणं न्युपल्लुं पत्येतं तन्नु पैनैतेनन्वेव मुयि शार्पैयो प ३२
तिष्ठंते॥५॥स वै खल्वेतत्तस्मिन्नेवोपतिष्ठेतेति ता इदं वै युस्मिन्नुस तिष्ठ
स्नलो दारा जादाश्चे यान्स्तु ष्यान्वे वृतु मेवु नाहेति वृक्कं क्रुमिदं मे त्वं गो
पायु ञाहुं वक्ष्यामीत्यु थास्मिन्नेते श्रेया७ सो व सं ति देवा अग्नयः कुठता
नर्हति वृक्कमिदं मे स्युं गोपायतु ञाहुं वक्ष्यामीति॥१०॥मनो ह वै देवा म ६०
नुष्यस्याजानंति। सु यदगार्हपत्यः परिदां मेद मुपागादिति तस्मिन्नेवा
हवनीयमुपतिष्ठते सु यदाहवनीयः परिदां मेद मुपागादिति॥११॥अ

पशुवाघ्नतिघ्नुवाध्वयति। सयु न्वेलो मन्यते तुस्यताघ्नु चं ब्रिस्त्वे
२ ब्प तु घ्नुनु परेक्षयुन्वेलां मन्यते तद्धा चं यच्छति स यद्यु पिरान्नुतरेए
स्यान्नैव तमुपेयात्॥१२॥स आहवनीयमेवाग्रे ऽनुपतिष्ठते। अथ गा
र्हपत्यं तस्मिन्नेवाहवनीयमुपतिष्ठते तस्मिन्नुपविश्य तृणं न्युपल्लुं प
ति तस्मिन्नेव गार्हपत्यमुपतिष्ठते तस्मिन्नुपविश्य तृणान्युपल्लुंपति॥१३॥
अथातो गृहाणामेवोपचारः। एतद्ध वै गृहपतेः ञोषु षड्यागताद्
हाः समुत्त्रस्ता इव भवंति किमयमिह वदिष्यति किंवा करिष्यतीति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६१५० सयोहतथकिंचिद्वदतिवाकरोतिवातस्मादाहुःसंतितस्येश्वरःकु
लंविद्रोग्धोरथयोहतथनवदतिनकिंचनकरोतितंह्याहुर्नहायमस्यै
तिनवाअयमिहावादीन्नकिंचनाकरदितिसयदिहापिसुब्रह्मेवस्या
त्तएवतुतस्तुक्रयाघुद्वदिष्यन्वाकरिष्यन्वास्यादेवंतमहाणानुपत्वा
३ प रः॥१४॥ब्राह्मणी॥३॥प्रजापतिंवैभूतान्युपासीदन्प्रजावैभूतानिवि ६२॥
नोधेहियथाजीवामेतितुतोदेवायज्ञोपवीतिनोभूत्वादक्षिणंजान्वा
च्योपासीदंस्तानब्रवीद्यज्ञोवोन्नममृतत्वंवऊर्ग्वःसूर्योवोज्योतिरि

ति॥२॥अथैनंपितरः॥प्राचीनावीतिनःसव्यंजान्वाच्योपासीदंस्तानब्रवी
न्मासिमासिवोशनंस्वधावोमनोजवोवश्चंद्रमावोज्योतिरिति॥३॥अ
थैनंमनुष्याःप्रावृताउपस्थंकृत्वोपासीदंस्तानब्रवीत्सायंप्रातर्वोशनंप्र
जावोमृत्युर्वोग्निर्वोज्योतिरिति॥४॥अथैनंपशवउपासीदंस्तेभ्यः
स्वैरमेवचकारयदैवयूयंकदाचलभाध्वैयदिकालेयद्यनाकालेथैवा
श्नाथेतितस्मादेतेयदैवकदाचलभंतेयदिकालेयद्यनाकालेथैवाश्नंति
॥५॥अथैनंशश्वदप्यसुराउपसेदुरित्याहुः॥तेभ्यस्तमश्चमायांच

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६२९० प्रसदावन्त्युर्हैवासुरमायेतीवपुराभूता हत्वेव ताः प्रजास्ताऽइमाः प्रजास्त
थैवोपजीवंति यथैवाभ्यः प्रजापतिर्व्यदधन्न॥५॥ नैव देवा अतिक्रामं
ति॥ न पितरो न पशवो मनुष्या एवैके तिक्रामंति तस्माद्यो मनुष्याणां मेद्य
त्यशुभे मेद्यति विह्वर्छति हि न ह्ययनाय चन भवत्यनृतंᳪ हि कृत्वा मे
द्यति तस्मादु सायंप्रातराश्येव स्यात्स यो हैवं विद्वान्सायंप्रातराशी ६२
भवति सर्वंᳪ हायुरेति यदु ह किं च वाचा व्याहरति तदु हैव भवत्येत
द्धि देवसत्यं गोपायति तद्वै तत्तेजो नाम ब्राह्मणं य एतस्य व्रतंᳪ श्रा

तिवृरितु॥६॥ ह्रातन्नुषन्तु दारमासि मास्येव पितृभ्यो ददतो यदैवैष
न पुरस्तान्न पश्चाद्ददृशे पितृभ्यो ददात्येष वै सोमो राजा देवानामन्नं य
च्चंद्रमाः स एतांᳪ रात्रिं क्षीयते तस्मिन्क्षीणे ददाति तथैभ्योऽसमर्द
करोत्यथ यदक्षीणे दद्यात्समुदᳪ ह कुर्याद्देवेभ्यश्च पितृदैवं त्वस्मै
भ्यश्च तस्माद्यदैवैष न पुरस्तान्न पश्चाद्ददृशे पितृभ्यो ददाति॥७॥ स
वाऽअपराह्णे ददाति पूर्वाह्णो वै देवानां मध्यंदिनो मनुष्याणामपरा
ह्णः पितृणां तस्मादपराह्णे ददाति॥८॥ स जघनेन गार्हपत्यं प्राचीना

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६३ए०

वीतो ह्येतद्दक्षिणासीन एतं गच्छति स तत एवोपोत्थायोत्तरेणान्वा
हार्यपचनं दक्षिणा तिष्ठन्नुद्वहति स उल्मुकं करोति स ह दुस्येव पुरी
वा पितरस्तस्मात्स उल्मुकं करोति ॥ एतदु ह्यपयति । तस्मिन्नधि
श्रितमाज्यं प्रत्यानयत्यन्यो वै देवेभ्य आज्यं हरन्ति मनुष्येभ्योऽन्यत्पि
पितृणां तस्मादधिश्रितमाज्यं प्रत्यानयति ॥२०॥ स तद्धास्याग्नौ द्वे ६३॥
आहुती जुहोति ॥ देवेभ्यो देवान्वा एष उपावर्त्तते यश्चाहिताग्निर्भ
वति यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते यथेतु पितृयज्ञेन वाचारीत्तद्

देवेभ्यो निह्नुते स देवैः सृष्टस्ततो यदेतत्पितृभ्यो ददाति तस्मादु हास्या
ग्नौ द्वे आहुती जुहोति देवेभ्यः ॥२१॥ स वा अग्नय एव सोमाय च जुहोति ॥
स यदग्नये जुहोति स वै वा अग्निरन्तराक्षो यत्सोमाय जुहोति पि
तृदेवत्यो वै सोमस्तस्मादग्नये च सोमाय च जुहोति ॥२२॥ स जुहोति ॥
अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेति तस्यो मेक्षण ए४
मन्वादधाति तत्स्विष्टकृद्भाजनमथ दक्षिणेनान्वाहार्यपचनं स ह
दुःखिनति तद्द्विदिशाजनुं सह दुस्येव पुरीवा पितरस्तस्मात्सत्तद्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६४५० ह्निखति॥१३॥अथ परस्तादुल्मुकं निदधाति। स यदनिधायोल्मुकमथै
तत्पितृभ्योदकं दद्यादसुररक्षसानि हैषामेतदुपमृशेरंस्तथो हैतत्पितृणाम
श्रि३ सुररक्षसानि नानूपमृशन्ते तस्मात्परस्तादुल्मुकं निदधाति॥१४॥स नि
दधाति। ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति। परा
पुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निष्टाल्लोकात्प्रणुदात्वस्मादित्यग्निर्हि रक्षसामप ६४॥नि
पहन्ता तस्मादेवं निदधाति॥१५॥अथोदपात्रमादायावनेजयति।
असाववनेनिक्ष्वेत्येव यजमानस्य पितरमसाववनेनिक्ष्वेति पिता

महमसाववनेनिक्ष्वेति प्रपितामहं तद्यथाशिष्यतेऽभिषिञ्चेदेवं तत्।
॥१६॥अथ सकृदाच्छिन्नान्युपमूलं दिनानि भवन्ति। अग्रमिव वै देवानां
मध्यमिव मनुष्याणां मूलमिव पितॄणां तस्मादुपमूलं दिनानि भवन्ति
सकृदाच्छिन्नानि भवन्तीति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मात्सकृदाच्छि
न्नानि भवन्ति॥१७॥तानि दक्षिणोपस्तृणाति। तत्र ददाति स वा इति
ददाति नीव वै देवेभ्यो हरन्त्युद्धरन्ति मनुष्येभ्य एवं पितृभ्यस्तस्मादि
ति ददाति॥१८॥स ददाति। असावेतत्त इत्येव यजमानस्य पित्रे ये च त्वा

६५२० मन्त्रित्फेदेकस्माहुस्तुदुतुयानुद्र्यास्वयंवै तेषां सह येषां सह तस्माद्
ब्रूयादसावेतत्त इत्येव यजमानस्य पितुरसावेतत्त इति पितामहायासावे
तत्त इति प्रपितामहाय तद्यदस्ति । पुनाम्दत्तातिसन्तुदुस्थिवपुरां पैव । पितु
रः ॥१९॥ तत्र जपति । अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमि
ति यथाभागमश्नीतेत्येवैतदाह ॥२०॥ अथ पुनः पर्यावर्त्तते । तिर इव ६५॥
वै पितरो मनुष्येभ्यस्तिर इवैतद्भवति स वा आतमितोरासीतेत्याहुरेता
वान्सुरुद्धिति सवैमु दूर्नमेवासित्वा ॥२१॥ अथोपपल्पु य्रजप

ति ॥ अमीमदन्त पितरो यथाभागमावृषायिषतेति यथाभागमाशि
षुरित्येवैतदाह ॥२२॥ अथोदपात्रमादायावनेजयति । असाववने
निक्ष्वेत्येव यजमानस्य पितुरसाववनेनिक्ष्वेति पितामहमसा
ववनेनिक्ष्वेति प्रपितामहं तद्यथाजक्षुषेऽभिषिंचेदेवं तत् ॥२३॥ अ
थ नीविमुद्धृत्य नमस्करोति । पितृदेवत्या वै नीविस्तस्मान्नीविमुद्धृ
त्य नमस्करोति यज्ञो वै नमो यज्ञियानेवैनानेतत्करोति षड्कृत्वो नमो
नमस्करोति षड्वा ऋतव ऋतवः पितरस्तस्मात्षड्कृत्वो नमस्करोति ॥

६६१० तृन्तः पितरोदद्वेतिगृह्णाणं ॐ हपितुरईशातपुत्रोप्रतुस्याशीः कर्मणेथाव
जिघ्रतिसत्यवध्नुयपिंडीम्स्युयजमानतागोनौस्त्रदात्तिन्नान्नमुदक्षदि
पुनस्तुभ्नुकमुपिस्तजन्ति॥२४॥ब्राह्मणी॥४॥तदुहोवाचकहोडःकौषी
तकिः। त्रनुयोदौत्र्ययंद्यावापृथिव्योरन्तोस्यन्तस्यकृत्स्नदेवानाभ्यूथे
मुमन्मामुतितुस्माद्गुआयंयचयणेघ्युायजतइति॥१॥तदुहोवाच ६६॥
याज्ञवल्क्यः। देवाश्चवाऽसुरस्तराह्योन्नुय्येप्राजापत्याःपरयुधिरेततो
सुरानभ्युयीनोषधीर्याश्चमनुष्यानपजीवंतियाश्चपशवःरुत्युयेनत्व
द्विपेएवत्वस्युक्तिलिपूर्ननतंदिदेवानभिभवेमेतितुतोनुमनुष्याश्च
ग्नूनेपशवश्चातिलिशिरेतहेमाःप्रजाश्चनाशकेननोत्पुराबभूवुः॥
॥२॥तद्वैदेवाउचुः॥ श्चनाशकेनहवाइमाःप्रजाःपुराभवंतीतितुहो
चुर्हतेदमासामयजुघाॐसामुतिकेनेतियज्ञेनेदुतियज्ञोनहस्मवैतु
देवाःकल्पयंतेयदेषांकृत्स्न[illegible]सर्वं यज्ञ॥३॥तुहोचुःकुस्पनइदं व्याप्ता
दंभविष्यतीतितेमुममत्स्येवनुसंपादयीवकुरुस्तेहासंपाद्योचुरा
ङ्गिमेवाक्तिन्त्तजानहेस्म्योनऽरूरुषुतितुम्पनइदंभविष्यतीति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६७ए८ तद्धैतितस्मिन्नद्रिमाजतां ॥४॥ ताविन्द्राग्नी उदजयतां तस्मादैन्द्राग्नो
द्वादशकपालः पुरोडाशो भवतीन्द्राग्नी ह्यस्य भागधेयमुदजयतां तौ
यत्रेन्द्राग्नी उज्जिगीवांसौ तस्थतुस्तद्विश्वे देवा अन्वाजग्मुः ॥५॥
क्षत्रं वा इन्द्राग्नी विशो विश्वे देवा यत्र वै क्षत्रमुज्जयत्यन्वाभक्ता वै तत्र
विट् तद्विश्वान्देवानन्वाभजतां तस्माद्वैश्वदेवश्चरुर्भवति ॥६॥ ६७
तं वै पुराणनीकं कुर्यादित्याहुः क्षत्रं वा इन्द्राग्नी नेत्क्षत्रमभ्यारो
हयाणीति तेनो वा उतावेवनुवानाः स्यातां यद्वै पुरोडाशं हुतरस्य

ढं १
रुरितरस्तेनैव क्षत्रमनभ्यारूढं तस्मादुतावेदनुवानाः स्यातां ॥७॥ तु
उह श्वैक्ने देवा ऊचुः अनु नो अस्यां द्यावापृथिव्या रसो हन्ते मस्मिं
न्नाभजामेति ताभ्यामेतं भागमकल्पयन्त्ते तं द्यावापृथिव्यमेककपालं
पुरोडाशं तस्माद्द्यावापृथिव्य एककपालः पुरोडाशो भवति तस्य यमे
व कपालमेके व्रीहीयं तस्मादेककपालो भवति ॥८॥ तस्य परिवृत्ता यु
स्य वेकस्यैव देवता येहविर्गृहाते सर्वं वै वस्विष्टकृदन्वाभक्तो येतं
सर्वमेवजुहोति न स्विष्टकृतं देवयति सा परिवृत्तो तो हतुः पर्यावर्तते ॥९॥

६८ ए० तदाहुः॥ यर्ह्यिन्द्वा ऽअयमेककपालो मोहिष्यति राष्ट्रमिति नास्य स्वप
रिवृत्ता आहवनीयो वा ऽआहुतीनां प्रतिष्ठा स यदाहवनीये प्राप्याभिदशाद्
त्वा पर्यावृत्तेत न तद्राड्डियेत यदीत्वन्येवुदिति कस्तुस्कन्धं युध्येयात्तस्माद्
उपस्येव यजेत ऽजस्रं ह वा ऽअनु यो घूर्वा प्रियो। जत्युक्षत्र रसस्तुत्वत्यु
क्षमेवैन एतत्स्वेन रसेन मेधेन प्रीणाति तस्मादाज्यस्यैव यजेत॥१०॥ ६८॥
एतेन वै देवाः॥ यज्ञेनेष्ट्वा तु यानामौषधीनीर्याश्च मनुष्या ऽउपजीवन्ति यु
श्च पशवः। तत्त्वमिव त्वादिषु मिव ब्दुपज ष्ठुस्ततो ऽश्रुत्य मनुष्या ऽश्रुति

ष्ठांत पशवः॥११॥ अथ यदेष एतेन यजते। तन्नाहुर्वेदे तस्य तथा कुश्च
नुत्त्य येव त्वाविषुणेव त्वस्नालिंपतीति देवा ऽअकुर्वन्तु तिष्ठैव ष ऽएत
करोति यस्तु वे देवाभागमकल्पयं ततु मुवैवेभ्य ऽएष एतज्जागङ्करो
तीमाउं वैवैतदनुयीनौषधीर्याश्च मनुष्या ऽउपजीवन्ति याश्च पशवस्ता
ऽअनमीवा ऽअकिल्बिषाः कुरुते ता ऽअस्यानमीवा ऽअकिल्बिषा ऽउ
माः प्रजा ऽनुपजीवन्ति तस्माद्वा ऽएष ऽएतेन यजते॥१२॥ तस्य वै प्रथम
जा गो दर्दक्षिणा ऽअग्निमिव हीदं स यदीजानः स्यादश्रो हर्णात्स्याभ्यो

द्वा१० वायुर्जोता ये तेन यजेत युयुत्सुर्नीजातं स्वाध्यात्र आयमे वै तमोदनुम
न्वाहाय यपुवनेपवे यस्तुं ब्राह्मणाःऽयमी सु॥१२॥द्वया वै देवा देवाः॥
अहेवु देवाऽअथ ये ब्राह्मणाः शुश्रुवांसोऽनूचानास्ते मनुष्यदेवास्त
षु प्रा त्ववषङ्कृतऽहुतमेव मस्यै तु भवति तुर्यो युष्ठ द्वयात्तुद्दधुन्ता दक्षिण
ऽहविः स्यादिति स्वाहुत्तोग्नि होत्रे जुहुयास्समुद्दऽहकुर्यो दुदग्निहो द्वा
त्रे जुहुयादन्य दुश्च्यायमणमन्युदग्नि होत्रं तुम्सान्ताग्नि होत्रे जुहुया
त्॥१४॥ब्राह्मणं॥३॥इति तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥कंडिका१२३॥छ॥

प्रजापतिर्हवा एतेनाग्रे यज्ञेनेजे प्रजाकामो बहुः प्रजया पशुभिः स्याऽ
श्रियं गच्छेयं यशस्वी स्यामन्नादः स्यामिति॥१॥स वै दशौ नामा तद्युदेनेनसो
ग्रु यंज ततुस्माद्दाशरायणयज्ञो नाम तेन सुकेवसिष्ठयज्ञऽइत्युवदन्तए
वं वेवु सिष्ठऽयतुमेव तदन्वाविन्दते सुऽएतेन यज्ञेनेजे स एतेन यज्ञेनेष्ट्वा
यं यं प्रजापतेः प्रजा तिर्याश्चीरतद्धन्वै तांऽहवै प्रजाति प्रजायतऽएतो
ऽश्रियं गच्छति य एवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वा एतेन यजेत॥२॥
तुनो हतुत ई जो प्रतीदर्शः श्वैक्नः स यतं प्रत्यास्तु तेषी द्विवुवनमिवास्थि

७०५० तुवनमिवहवैनवतियऽएवंविद्वानेतेनयज्ञेनयजतेतस्माद्वाऽएतेन
यजेत॥३॥तमाजगाम।सुप्लासार्ञ्जयोब्रह्मस्तुर्यंतस्मादेतंवयज्ञमन्व
चैन्यमृत्वुसोनूत्त्वपुनःसृंजयानजगामतेहसृंजयाश्चिदांचक्रुर्यद्वैनो
न्वयांगन्निततितिहोवुःसहवैनस्तुद्वैवेरागन्योनौयज्ञमन्वगंन्निति नो। व
सवैसहदेवःसार्ञ्जयस्तदुप्येतर्हिवुवनमिवास्त्वान्यद्यऽऋरस्युर्लष्या ७०
नामदधइतिसुऽएतेनयज्ञेनेजेसऽएतेनयज्ञेनेष्ट्वायेयऽसृंजया
नांप्रजातिर्याश्रीरेतुरभ्रूवेताऽहवेप्रजातिंप्रजायतेऽएतांश्रियंग

छतियऽएवंविद्वानेतेनयज्ञेनयजतेतस्माद्वाऽएतेनयजेत॥४॥तेनोहतेत
ईजे।देवभागःश्रौतर्षःसहत्येषांकुरूणांचसृंजयानांचपुरोहितऽआस
परमतावैसायोन्येवैकस्पराष्ट्रस्यपुरोहितोससान्वैवपरमताक्रिछ
योद्वयोःपरमतामिवहवैगछतियऽएवंविद्वानेतेनयज्ञेनयजतेतस्मा
द्वाऽएतेनयजेत॥५॥तेनोहतेतऽईजे॥दुष्टःपार्ष्वतिस्तऽइमेप्येतर्हिदा
क्षायणाराज्यमिवेवधुःराराज्यमिवहवैगछतियऽएवंविद्वानेतेनयज्ञे
नयजतेतस्माद्वाऽएतेनयजेतसवाऽएकैकएवान्वीनाहःपुरोडाशो

७१८० वत्येतु नो हास्यास पुत्रानुप बाधस्य भवति सवै द्वे पौर्णमास्यो युजते द्वे
अमावास्ये द्वे वै मिथुनं मिथुनमेवै तत्प्रजननं क्रियते ॥६॥ अथ यु
त्सर्वेषु अग्नीषोमीयेण युजते पौर्णमास्यां ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं मि
थुनमेवै तत्प्रजननं क्रियते ॥७॥ अथ प्रातुराग्नेयः पुरोडाशो भवति । श्री ५
ऐन्द्रः सान्नाय्यं ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं मिथुनमेवै तत्प्रजननं क्रियते ॥८॥ ७१
अथ युत्सर्वेषु ऐन्द्राग्नेन युजते मावास्यायां ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं
मिथुनमेवै तत्प्रजननं क्रियते ॥९॥ अथ प्रातुराग्नेयः पुरोडाशो भवति ।

प्रातःसवनमेवास्याग्नेयः पुरोडाशः ... ऐन्द्रं हि प्रातःसवनमुपैन्द्रं ... मैत्राव २
मैत्रावरुणीं पयस्यां न यजाद्यानी तिन्द्वाग्नेयः पुरोडाशो भवति तौ देवौ मि
त्रावरुणौ द्वे देवते द्वे वै मिथुनं मिथुनमेवै तत्प्रजननं क्रियतेऽपि तु द्रुहा
स्यतद्रूपं येन बहुर्भवति येन प्रजायते ॥१०॥ अथ युत्सर्वेषु अग्नीषो
मीयेण युजते पौर्णमास्यां प्रमुखा मुखमुपवसथेऽग्नीषोमीयं पशुमा
लभते स एवास्य सः ॥११॥ अथ प्रातुराग्नेयः पुरोडाशो भवत्यैन्द्रः सा
न्नाय्यं माध्यंदिनमेवास्य तत्सवनमैन्द्रं माध्यंदिनं सवनं ॥१२॥ अ हि २
थ युत्सर्वेषु ऐन्द्राग्नेन युजते मावास्यायां तृतीयसवनमेवास्य तु दैव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

७२।१० देवैर्वैतृतीयसवनमिंद्राग्नी वै विश्वेदेवाः॥१३॥ अथ प्रातः॥ अग्ने युंक्ष्वा
द्वाशो भवति मैत्रावरुणीयस्यानुष्टुभादयानीति वै वाग्ने युंक्ष्वेन्द्रा
५ शो यमेवाग्नुं मैत्रावरुणीवशामनुबंध्यामालभंते सा वा एष मैत्रावरु
णीयस्यासुपौर्णमासेन वामावास्येन वेष्टा यावत्सौम्येनाध्वरेण
ष्ट्वानुयति सा वक्रयति तद्वैखलु महायज्ञो भवति॥१४॥ अथ पयस्यद्वैध॥ ७२।११
दग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यामेते न वा इन्द्रो वृत्रमहन्नेतेनो
ए वृत्रजयत्पास्येयं विजितिस्त्रीतु यो एवेषु एतेन पाप्मानंद्विषंतं

भ्रातृव्यंहंतीति यो रदक्षिणयतेष्ययुसंज्ञयत्पामावास्यां वै सान्नायं पं २
दूरेतधुदमावास्यति द्विषए वैतुहन्नूज घुष्यतमे तेनरसेनाप्यायंद्विषेद्द
द्वि २ हवै पाप्मानमुपहतेयुए वै द्वान्पौर्णमास्यां सत्तुयत्येष वै सोमो रा
आदेवानामन्नं यदींदुमास्तमेतत्सर्वेषु रश्मिषु एवं तिष्ठानुर्लवासयि
षुंतस्तुमेतुज्जद्ययंतियुदपद्वीयते॥१५॥ अथ युत्स्वैद्ध॥ अग्नीषो
मीयेण यजते पौर्णमास्यामभिषुणोत्येवेन मेतदृश्मिन्नभिषुतप
तंरुस्संदध्मात्येवेनद्रसेनतीव्रीकरोति स्वदयति हवै देवेभ्यो हव्यं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सुयो र्ह्वैदेवुतेभ्य इंद्राग्नी एवैते एवैतदं अस्मा प्रनुह्य एतं जमा हवुः अस्य दर्श दर्शमा २

७३ए० ऽन्वुदते हास्य देवुभ्योह व्यं युएवुं विद्वान्पौर्णमास्याऽ सन्नुयति॥१६॥

अथ युत्स्वैंघ॥ ऐंद्राग्नेन यजते मावास्यायां दर्शीपूर्णमासौ भ्या

मिष्टुं भवति युऽएवुमेतद्वेद ॥ अथ य्यातुः॥ आग्नेयः पुरोडाशो भवति

मैत्रावरुणी पयुस्यानु घ्रशादुयान्नीहिन्चेवाग्नेयः पुरोडाशो थैत

वुवार्द्ध मास्सौ मित्रावुरुणौ युएवास्युर्तेसवुरुणो योपक्षीयुते स ७३

मित्रस्ता देवताऽ सं रात्रिमुभ्यो समुगच्छतस्तदुन्नावुवैतु सहसंतौ भ्री

णाति सुद्वी ऽ हवाऽअस्य प्रीतं भवति सुर्वमाहीयुऽएवुमेतद्वेद॥१७॥ म

तद्यएताऽरात्रिं मित्रावुरुणौ रेतः सिंचति सैषैतुदेतेन रेतसा प्रजाय

ते युद्दास्युर्तेतद्युदेषा मैत्रावरुणी पयस्या वद्भृत्तमा भुवति॥१८॥

सान्नाय्यभाजनावा अमावास्या तुददस्युत्तौर्णमास्यौ क्रियते सयद्यात्

पिसन्नुयेद्वाग्निकुर्यात्समुदंकुर्यात्तदेनमभ्यं ऋतुभिधिभ्यः संभ्रत्य

ति३ हाभ्योधिजनयति सुएषआहुतिभ्योजातः पश्चाद्दद्दशे॥२०॥ मिथुना

द्वैएनमेतत्प्रजनयति योषापयुस्यारेतो वाजिनं तद्वाअत्रष्वा

युन्मिथुनाज्जायते तुदेनमेतुस्मान्मिथुनात्प्रजननात्प्रजनयति

७४९० तस्मादेषात्र पर्यास्या भवति ॥२१॥ अथ पश्चाद्वाजिभ्यो वाजिनं जुहोति ॥
ऋतवो वै वाजिन ऋतवो वाजिनं तदृतुष्वेवैतद्रेतः सिच्यते तदृतवो रेतः
सिक्तमिमाः प्रजाः प्रजनयन्ति तस्माद्वाजिभ्यो वाजिनं जुहोति ॥२२॥
स वै पश्चादिष्ट्वा यजुष्यञ्जुहोति पश्चाद्धि परीत्य वृषा योषामधिद्र
वति तस्मात्पश्चाद्रेतः सिञ्चति स वै प्रागेवाग्रे जुहोत्यस्तेवीहीत्यनुवषट्क ७४॥
रोति तस्मिन् स्विष्टकृज्जनः स वै प्रागेवाज्जुहोति ॥२३॥ अथ यद्दिशो व्या
घारयति दिशः प्रदिश आदिशो विदिश उद्दिशो दिग्भ्यः स्वाहेति

पूर्वार्द्धः पूर्वमनुवस्तदृतुभिरेवैतद्दिशो मिथुनीकरोति ॥२४॥
तद्धैके वैव भक्षयन्ति । होता वा अध्वर्युश्च ब्रह्मा वाग्नीध्रश्च यजमानः
पूर्ववारुतवस्तदृतूनामेवैतद्रूपं क्रियते तदृतुष्वेवैतद्रेतः सि
क्तं प्रतिष्ठापयति प्रथमो यजमानो भक्षयति प्रथमो रेतः प्र
रिगृह्णानीत्यु हो भक्षयन्त मो नु यक्षत्तमेरेतः प्रतितिष्ठादित्स्तु पर्ह
तनूपह्वयन्स्वेति सोममेवैतत्कुर्वन्ति ॥२५॥ ब्राह्मणम् ॥१॥ प्रजा
पतिर्ह वा इदमग्र एक एवास । स ऐक्षत कथं नु प्रजायेयेति

०५५० सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत स प्रजा असृजत ता अस्य प्रजाः सृष्टाः प
राबभूवुस्तानीमानि वयांसि पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्ठं द्विपाद्वा अ
यं पुरुषस्तस्माद्द्विपादो वयांसि ॥१॥ स ऐक्षत प्रजापतिः यथा न्वे
४ न्वे व पुरैकोऽभूवमेवमु न्वेवाप्येतर्ह्येक एवास्मीति स द्वितीयाः ससृजे ता
अस्य पुरैव पराबभूवुस्तदिदं क्षुद्रं सरीसृपं यदन्यत्सर्पेभ्यस्तृतीयाः ०५
ससृज इत्याहुस्ता अस्य पुरैव पराबभूवुस्त इमे सर्पा एतान्हु त्वे व
द्वयीर्याज्ञवल्क्य उवाच त्रयीरु त्वेव पुनर्ऋचा ॥२॥ सोऽर्चञ्छ्राम्यन्प्र

जापतिरीक्षांचक्रे कथं नु मे प्रजाः सृष्टाः पराभवन्तीति स हैतदेव दद
र्शानशनतया वै मे प्रजाः पराभवन्तीति स आत्मन एवाग्रे स्तनयोः
पय आप्याययांचक्रे स प्रजा असृजत ता अस्य प्रजाः सृष्टाः स्त
नावेवाभिपद्य तास्तथा संबभूवुस्ता इमा अपराभूताः ॥३॥ तस्मा
देतदृषिणाभ्यनूक्तं प्रजा ह तिस्रो अत्यायमीयुरिति तद्याः पराभू
तास्ता एवैतदभ्यनूक्तं न्यन्या अर्कमभितो विविश्र इत्यग्निर्वा अर्क
स्तं या इमाः प्रजा अपराभूतास्ता अग्निमभितो निविष्टास्ता एवै

६९९० तदभ्युक्तं ॥४॥ महद्धतस्थौ भुवनेष्वन्तरिति प्रजापतिमेवैतदभ्युक्तं पु
वमानो हरित आविवेशेति दिशो वै हरितस्ता अयं वायुः पवमान आवि
ष्टस्ता पूर्वे गर्भमुक्त्वा ता इमाः प्रजास्तथैव प्रजायन्ते यथैव प्रजा
पतिः प्रजा असृजत तदु ह यदेवाक्षिये स्तनाथाप्यायते ऽधः पस्नामु
थेव यज्ञायते तु जायते तां स्तनस्तनावेवाभिपद्य संभवन्ति ॥५॥ तद्व ७६
पय एवान्नं मेतद्ध्ये प्रजापतिरुत्तमुड्डनयतन ... ऽन्नमेव प्रजा अ
न्नाद्धि संभवन्तीदं हि यासां पयो भवति स्तनावेवाभिपद्यतास्तु तां सं

न्नयं त्वथ यासां पयो न भवति जातमेव ता आप्याययन्ति तदु ता अन्ना
देव संभवन्ति तस्मादिन्नमेव प्रजा ॥६॥ स यः प्रजाकामः । एतेन हवि
षा यजत आत्मानमेवैतद्यज्ञं विधत्ते प्रजापतिं तथा ॥७॥ स वा आ
ग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति
अग्निर्वै देवतानां मुखं प्रजनयिता स प्रजापतिस्तस्मादाग्नेयो भ
वति ॥८॥ अथ सौम्यश्चरुर्भवति तौ रेतो वै सोमस्तदग्नेः प्रजनयि
तृ रेतः सोमस्तद्रेतः सिञ्चति तदस्ताग्निः प्रजनयति ॥९॥ अथ सा
वित्रः द्वादशकपालो वाष्टाकपालो वा पुरोडाशो भवति सविता

प० ७८

वै देवानां प्रसविता प्रजापतिर्मध्यतः प्रजनयिता तस्मात्सावि
त्रो भवति ॥१०॥ अथ सारस्वतं चरुं निर्वपति पौष्णं चरुं योषा वै
सरस्वती वृषा पूषा तन्मिथुनं प्रजननमेतस्माद्वा उभय
तो मिथुनात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः ससृज इतश्चोर्ध्वा इतश्चा
र्वाचीस्तथो एवैष एतस्मादुभयत एव मिथुनात्प्रजननात्प्रजाः स ७७
जत इतश्चोर्ध्वा इतश्चार्वाचीस्तस्माद्वा एतानि पञ्च हवींषि भवन्ति ६७॥
॥११॥ अथ यान्ताः पयस्या या एवायतनी मारुतः सप्तकपालो वि
शो वै मरुतो देवविशस्ता हेदमनिषेद्धा इव चेरुस्ताः प्रजापतिर्य

स्वा

जमानस्य पुत्रो चतुर्थी वैते मधिष्ण्या मदहन्नः प्रजा यत एतेन हविषा न
सु सहुतिः ॥१२॥ स ऐक्षत प्रजापतिः पुरा मे पूर्वाः प्रजा अभ्यभवन्निमाः
वै दिमा अभिमंस्यते न तत किं वन प्रतिसंस्यत इति तेभ्य एतं भागमक नो३
ल्पयदेतं मारुतं सप्तकपालं पुरोडाशं स एष मारुतः सप्तक
पालस्तस्य सप्तकपालो भवति सप्तसप्त हि मारुतो गणस्तस्मान्मा
रुतः सप्तकपालः पुरोडाशो भवति ॥१३॥ ते वै स्वतवोभ्य इति कुर्या
त्स्वयं हि त एतं भागमकुर्वत तो स्वतवोभ्यो याज्यानुवाक्ये नु

७८प० विंदंतिसहखलुमारुतएवस्यान्नवाएषप्रजान्यएवाहिंसायैक्रिय
तेतस्मान्मारुतः॥१४॥अथातःपयस्यैवापयस्योवैप्रजाःसंभवंति
पयसःसंभृतास्तथ्युतएवसंभृतायुतःसंभवंतितदेवाभ्येतस्क
रोतितद्याःपूर्वैर्हविर्भिःप्रजाःसृजतेताएतस्मात्पयसएतस्य
पयस्यायैसंभवंति॥१५॥तस्यैमिथुनमस्तियोषापयस्या ७८
रेतोवाजिनंतस्मान्मिथुनाद्विश्वमसीमितमनुप्राजायतउतद्य
देतस्मान्मिथुनाद्विश्वमसीमितमनुप्राजायततस्माद्देवदेवाभव

ति॥१६॥अथद्यावापृथिव्यएककपालःपुरोडाशोभवतिएतै
र्वैहविर्भिःप्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वाताद्यावापृथिवीभ्यांपर्यगृह्णा
त्ताइमाद्यावापृथिवीभ्यांपरिगृहीतास्तथोएवैषएतद्याएतैर्हवि
र्भिःप्रजाःसृजतेताद्यावापृथिवीभ्यांपरिगृह्णातितस्माद्यावापृथि
व्यएककपालःपुरोडाशोभवति॥१७॥अथातश्चावद्देवानोपकिर
त्कतेरवेदिंनिस्तमनससर्वमस्तद्वैवदेवमस्तद्विविरोधबर्हिःसी
नदंभवतितन्मुनरेकुर्वैतद्धिप्रजननस्यरूपंप्रजननंमुहिदं

प्रजापतेःप्रजाजज्ञि त्रयोऽएवैतस्मान्निमेवजायमानमनु ×

७ए९० पितामातायज्जायतेतच्चदीयंतस्मात्वेधमसत्पुनरेकधस्त्रस्वरूपस्तं
नद्धाभवंतितेप्रस्तरंग्रह्णातिप्रजननमुहीदंप्रजननमुहिप्रस्वस्त
स्मात्प्रस्तुःप्रस्तरंगृह्णाति॥१७॥आसाद्यहवींऽष्यग्निंमंथतिअ
ग्निंऽहवैजायमानमनु प्रजाजायंतेतस्मादासाद्य
हवींऽष्यग्निंमंथति॥१८॥नवप्रयाजंभवति।नवानुयाजंद ७ए।
शाक्षरावैविराड्येतामुभयतोन्तनांविराजंकरोतिप्रजननमो
नायेतस्माद्वाउभयतोन्तनात्प्रजननात्प्रजापतिःप्रजाःस

सृजतेइऽस्वोर्ध्वाइतश्चावाचीस्तथोएवैषएतस्मादुभयतएवन्तनात्प्रज
ननात्प्रजाःसृजतइतऽश्वोर्ध्वाइतश्चावाचीस्तस्मान्नवप्रयाजंभवति
नवानुयाजं॥२०॥त्रीणिसमिष्टयजूंऽषिभवंतिअथयइवहीदंऽहवि
र्यज्ञाधनुवप्रयाजंनवानुयाजमुपोत्रयोदमेवत्स्माद्धविर्यज्ञाद्धि
तुस्पञ्चयमजोगोर्दक्षिणा॥२१॥एतेनवैप्रजापतिः।यज्ञेनेष्ट्वायद्य
जापतेःप्रजातिर्याश्रीरेतद्वन्तुवेताऽहंवैप्रजातिंप्रजायतएतांऽश्रि
यंगच्छतियएवंविद्वानेतेनयज्ञेनयजतेतस्माद्वाएतेनयजेत॥२२॥

८०प्र०
२ स्व

ब्राह्मणं॥१॥ वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजाः ससृजे ता अस्य प्रजाः सृ
ष्टा वरुणस्य यवांजक्षुर्वरुण्यो ह वा अग्रे यव स्तद्धैव वरुणस्य यवा स्वा
दंस्तस्माद्वरुणप्रघासा नाम॥२॥ ता वरुणो ऽग्राहि ता वरुणगृहीता
परिदीर्णा अनत्यश्चश्वसुः शिशियरे च निषेदुः श्वसाणो दानोहे
वान्यो नु पश्चकमडनुधान्याः सर्वा देवता अनुपश्चकमुस्तयोर्ह वास्य ८०
हितः प्रजा न पुनराबभूवुः॥ ता एतेन हविषा प्रजापतिरभिषज्य
त्॥ तथो एवास्य प्रजा जाता अनमीवा अजाता स्ता उ भूयसीर्वरुण

पाशात्प्रामुंचत्ता अस्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्राजायंत॥
३॥ अथ यद्देष एतेश्चतुर्थे मासि यजते तन्नाह न्वेवैतस्य तथा प्रजा
ह्वरुणो गृह्णातीति देवा अत्र कुर्वन्त्विति त्वेवैष एतत्करोति या अस्य त्वेवा
स्य प्रजा जाता या अजाता स्ता अनु यो वरुणपाशात्प्रमुंचति ता अस्या
स्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायंते तस्माद्वा एष एतेश्चतुर्थे मासि
यजते॥४॥ तद्वै द्वे वेदी भवतः॥ स यद्द्वे वेदी भवतो नेदु
न युत एवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुंचतीत्यथो अंतर्हवावतीस्त

८२५० स्माद्वेदी भवतः ॥५॥ स उत्तरस्यामेव वेदावुत्तरवेदिमुपकिर
ति न दक्षिणस्यां क्षत्रं वै वरुणो विशो मरुतः क्षत्रमेवैतद्विश उत्तरं क
रोति तस्मादुपर्यासीनं क्षत्रियमधस्तादिमाः प्रजा उपासते तस्मादु
त्तरस्यामेव वेदावुत्तरवेदिमुपकिरति न दक्षिणस्यां ॥६॥ अथैतान्ये
व यवचरुवींषि भवंत्येतैर्वै हविर्भिः प्रजापतिः प्रजा असृजत तैरुभ ८२११
यतो वरुणपाशात्प्रजाः प्रामुंचदितु खो ध्रुवइत स्वावावीस्तस्मादेता
नि पूर्वहवींषि भवंति ॥७॥ अथैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो

भवति ॥ प्राणोदानौ वा इन्द्राग्नी तद्यथा पुंएषि वकुषे पुंएकूर्यादेवंत
द्वयोर्हि वा स्य हेतोः प्रजा न प्ररोहेयुस्तस्मात्प्राणोदानाभ्यामेवैतत्प्रजा
भिषज्यति प्राणोदानौ प्रजास्तु दधाति तस्मादैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरो
डाशो भवति ॥८॥ उभयत्र पयस्ये भवतः । पयसो वै प्रजाः संभवंति पय
सः संभूतास्तद्यत एव संभूता यतः संभवंति तत एवैतदुभयतो व
रुणपाशात्प्रजाः प्रमुंचति तु खो ध्रुवइत स्वावाचीस्तस्मादुभयत्र प
यस्ये भवतः ॥९॥ वारुण्युत्तरा भवति ॥ क्षत्रेणोह वा ऐन्द्रस्य प्रजा

८२५० गृह्णात्यनुत्यसुद्धांवरुणपाशात्प्रजाः प्रमुंचति मारुती दक्षिणा जामिता
यैन्वेवु मारुती भवति जामि ह कुर्याद्यदुत्ते वारुण्यो स्यातामुतो हवा
अस्य दक्षिणतो मरुतः प्रजा अजिघांसंस्तांस्तेन भागेनाशमयंस्त नेः
स्मान्मारुती दक्षिणा ॥१०॥ उभयोरुभयोरेव करीराण्यावपति कं वै
प्रजापतिः प्रजाभ्यः करीरैरकुरुत कंम्वेवैष एतत्प्रजाभ्यः कुरुते ॥ ८२
अर्द्ध-प८ ॥११॥ उभयोरुभयोरेव शमीपलाशान्यावपति शं वै प्रजापतिः प्र
जापतिःभ्यः शमीपलाशैरकुरुत शम्वेवैष एतत्प्रजाभ्यः कुरुते ॥१२॥

श्री

अथ काय एककपालः पुरोडाशो भवति ॥ कं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः का
येनैककपालेन पुरोडाशेनाकुरुत कम्वेवैष एतत्प्रजाभ्यः कायेनै
ककपालेन पुरोडाशेन कुरुते तस्मात्काय एककपालः पुरोडाशो भव
ति ॥१३॥ अथ यद्वै स एवैषः ॥ रच्चा हार्यपुवनेडुणा निवयुवान्हृत्वाता
नीषु दिवोपतुप्यतेषां करीनपात्राणि कुर्वंति यावंतो गृह्याः स्युस्ता
वंत्येकेनातिरिक्तानि ॥१४॥ तत्रापि मेषं च मेषीं च कुर्वंति तयोर्मे
षं च मेष्यां वपयुनैडकी ऊर्णा विंदेत्ता प्राणा सनिस्थेषयेघुष

Indira Gandhi National Centre for the Arts

८३५० अनेडकी नु विंदेदपोऽप्युपिकुशोणीऽएवस्या॥१५॥तद्यन्मेषश्च मेषी
वनुवतः॥एषवैअत्यक्तोवरुणस्यपशुर्यन्मेषस्तत्स्वरैववरुणपा
शात्प्रजाः प्रमुंचति यवतोयुवान्हिवरुणपीवरुणो गृह्णान्निपुनो
नवतोमिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुंचति॥१६॥सऽउ
त्तरस्यामेवपर्यस्यायांमेषीमवदधातिदक्षिणस्यांमेषमेवं नि ८३
वहिमिथुनंप्रजननमुत्तरतोहिस्त्रीपुमांसमुपशेते॥१७॥सस्रुचौ
व्येवहवी॥ष्यध्वर्युः॥उत्तरस्यांवेदावासादयत्युपेतामेवपर्यस्यौ

प्रतिप्रस्थातादक्षिणस्यांवेदावासादयति॥१८॥अथासाद्यहवी॥ष्यग्निं
मंथति॥अग्निंमथित्वानुप्रहृत्याभिजुहोत्यध्वर्युरेवाहाग्नयेस
मिध्यमानायानुब्रूहीति॥उभावेवेध्माववभ्याधत्तऽउभौसमि
धेपुरिधि॥उभौस्रुवौवाघारावाघारयतोयाध्वर्युरेवाहाग्नि
मग्नीत्संमृड्डीतुसंमृष्टमेवनुवतिसंप्रेषितं॥१९॥अथयत्प्रतिप्रस्था
ताप्रतिपरैति॥सपत्नीमुदानेष्यन्पृच्छतिकेनचरसीति वरुण्यं
वाऽएतत्स्त्रीकरोतियदन्यस्यसत्यन्येनचरत्यथोनेन्मेंतः शल्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

८४५० ॐ ब्रूदिति तस्मात्पृच्छति निरुक्तं वा एनः कनीयो भवति सत्यꣳ हि भवति
तस्माद्वै पृच्छति सा यन्न प्रतिजानीत ज्ञातिभ्यो हास्यै तदहितꣳ स्या
त्॥२०॥ ता आवयति प्रघासिनो हवामहे मरुतश्च रिशादसः कर स्व३
म्भेण सजोषस इति यथा पुरोनुवाक्यैवमेषैतद्दैवैनानेतेभ्यः पाशे ना॰
भ्यो ह्वयति॥२१॥ तानि वै प्रतिपुरुषं यावन्तो गृह्यास्तावन्त्ये ८४॥
कमतिरिक्तानि भवन्ति तत्प्रतिपुरुषमेवैतदेकैकेन या अस्य प्र
जा जातास्ता वरुणपाशात्प्रमुंचत्येकमतिरिक्तानि भवन्ति तद्या अ

जातास्य प्रजा अजातास्ता वरुणपाशात्प्रमुंचति तस्मादेकमतिरि
क्तानि भवन्ति॥२२॥ प्राचीनानि भवन्ति प्राणेष्वशनमश्यते यव म
यानि भवन्ति यवान्हि उदक्षीद्वरुणो गृह्णान्स्युः प्रैकहोति स्युप्र
णाशनं क्रियते पुनीऽहोति मिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्र
मुंचति॥२३॥ पुरा यस्मात्सन्ततमुहति योऽहोति॥ अहृत्यादो वै विशो
विशो वै मरुतो यत्र वै प्रजापतेः प्रजा वरुणगृहीताः प्रदिदीएण अन्न
श्र१ त्वं अप्राणत्यथाशिशिये रेव निषेदुस्तद्धास्तां मरुतां पाप्मानं वि

८५९० न्नेधिरे तुपो एवैतस्य प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमथ्नते तस्मात्सराय
ज्ञात्सप्तसु इति भोक्तहोति ॥२४॥ सा वै दक्षिणेऽग्नौ क्रियते। यज्ञामेय
दुर एष इति ग्रामे वा स्वर एषै वै नः क्रियते यस्य भार्यायदिंद्रियं इति य
स्य भार्यामिति यस्मात्पुरुष इति तस्या ह यदिंद्रियं इति यद्देवत्रेति तत ३४
द्युह यदेन स्वकर्मा वयुमिदं तदवधान मदेखाहेति यक्किंच ८५
यमेनस्वकृमेदुद्वयीतस्मात्सर्वस्मात्स्वकृत्याम हइत्येवैतदाह॥
२५॥ अथैंद्रीं मरुत्वतीं जपति। यत्र वै प्रजापतेः प्रजानीमरुतः

पाप्मानं विमेथिरे तद्देवावदक्रुडइमे ह मे प्रजान विमथ्नीरन्निति
॥२६॥ स एतामैंद्रीं मरुत्वतीमजपात्। इंद्रो वाऽइंद्रो विशो मरुतः क्षे
त्रं वै विशो नियंता निषिद्धा अस्यन्निति तस्मादैंद्री ॥२७॥ मो षुण ऽ
इंद्रात्र पृत्सु देवैरस्ति हि ष्मा ते शुष्मिन्नवयाः। महश्चिद्यस्य मीढुषो
यव्या हविष्मतो मरुतो वंदते गीरिति ॥२८॥ अथ पैनीं वाचयति॥
अकर्म कर्म कृत इत्यकर्म हि कर्म कर्म कृतः सह वाचा मयोभु
वेति सह ह्येषा वाचा कंदेवेभ्यः कर्म कृत्वेति देवेभ्यो हि कर्म कृत्वा

७।

६८६५० प्रतस्यवाजुवहुत्वान्नृतोस्योर्णयास्सहनुवतितुस्मादाहस्वाभुवऽइ
न्युस्तंवेतुतिजघनार्धोवाऽएषयज्ञस्ययत्पुत्रीतामेतस्माद्वीयज्ञंमुखीष
दनुहावाऽस्नुस्तंगरहाःप्रतिष्ठातुन्दहेष्वेवेनामेतत्प्रतिष्ठायांप्रतिष्ठा
पयति॥२४॥प्रतिपराणीस्योदैतिप्रतिप्रस्थाता।सुंमजंतस्त्रिःप्रसी
मृष्टेग्नोताऽनभावेवोत्तरावाघारावाघारयतोपाध्वर्युरेवाग्न्याघहो ८६
तारंवृणीतेध्रुवतोहोतोत्तरस्यैवहेदेहीवषुदनतुपविशातुपक्रिय
प्रसोतितावनावेवप्रसूतोस्कुवत्रादायादितिकामतोतिक्रम्याश्रा

॥ वुवत्तुरानुस्पसस्यावदाधा।।क्रानतोतिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाहसोमंयजेतिता
व्याध्वर्युरेवाहसमिधोयजेतियजयजेतिवषट्कृतेवषट्कृतेजुहोतुसमानभाव २
नुयमानोनवुभिःप्रयाजैश्चरतः॥२०॥अथाध्वर्युरेवाहाग्नये
नुब्रूहीति।आग्नेयमाज्यभागंताऽनभावेववल्कराज्यस्यावदायातिक्रा
मतोतिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाहाग्निंयजेतितावनावेवषट्कृतेजु
हुतः॥२१॥अथाध्वर्युरेवाहसोमायानुब्रूहीति।सोम्यमाज्यभागं
ताऽनभावेववषट्कृतेजुहुतः॥२२॥तद्यत्किंचवाचाकर्त्तव्यं।अध्वर्युरे
१क वतत्करोतिनुप्रतिप्रस्थातातद्यदध्वर्युरेवाश्रावयतीहेवयुवब

८१प० च्छिद्यते ॥३३॥ कृतानुकरऽएव प्रतिप्रस्थाता। क्षत्रं वै वरुणो वि-
शो मरुतस्तत्क्षत्रायैवैतद्विशं कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति प्रतिप्रस्था-
तुर्नेदहं क्षत्राय विशं कुर्यामिति यद्यपि प्रतिप्रस्थाताऽऽवपेत्तस्मात्तु प्र-
तिप्रस्थाता त्वावपति ॥३४॥ पाण्यावेव प्रतिप्रस्थाता। स्रुचौ जुह्वो-
पस्तृत्याध्वर्युरेवैतैर्हविर्भिः प्रचरत्याग्नेयेनाष्टाकपालेन पुरोडाशे- ८१
न सौम्येन चरुणा सावित्रेण द्वादशकपालेन वाष्टाकपालेन वा पुरो-
डाशेन सारस्वतेन चरुणा पौष्णेन चरुणैन्द्राग्नेन द्वादशकपालेन पु-

रोडाशेन ॥३५॥ अथैताभ्यां पयस्याभ्यामवरिष्यन्तौ विपरीहरतः।
स यामेषा भवति मारुत्यां तां वारुण्यामुपदधाति यामेषा भवति वा-
रुण्यां तां मारुत्यामुपदधाति तदेवं विपरिहरतः क्षत्रं वै वरुणो
वीर्यं पुमान्वीर्यमेवैतद्दधतो वीर्यं वै स्त्री विशो मरुतस्तदवी-
र्यामेवैतद्विशं कुरुतस्तस्मादेवं विपरिहरतः ॥३६॥ अथाध्व-
र्युरेवाह वरुणप्रघासानुब्रूहीति सऽउपस्तृणीतऽआज्यमथास्यै
वारुण्यै पयस्यायै द्विरवद्यति सोऽन्यतरेणावदानेन सह मेषम्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

८८पु० वदधत्सुघोपुरिष्टाद्दाज्यस्याभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानेऽत्यतिक्रा मत्वातेन्द्रु
म्याश्राव्याहन्द्रुरुणं यज्ञेति वषट्कृते जुहोति॥३७॥ सव्येपाणावध्वर्युः।
स्रुवौ कृत्वा दक्षिणेन प्रतिप्रस्थातुर्बाहुं सोमाय समवाह मरुद्भ्योनुब्रूहि
त्युपस्तृणीतऽआज्यं प्रतिप्रस्थाता थास्येमारुत्योपयुस्यायेद्विरवद्य
ति सोन्यतरेणावदानेनस्ह्वुमे भीमुवदधत्सुघोपुरिष्टाद्गज्यस्या ८८।
भिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानेऽत्यतिक्रामत्पाध्वर्युरेवाश्राव्याह
मरुतो यज्ञेति वषट्कृते जुहोति॥३८॥ अथाध्वर्युरेव कायेन॥

पुरु कपालेन पुरोडाशेन प्रचरति कायेनैककपालेन पुरोडाशेन
प्रचर्याध्वर्युरेवाहाग्नये स्विष्टकृतेनुब्रूहीति स सर्वेषामेव हविषा
मध्वर्युः सकृत्सकृदवद्यत्युपेतु स्याद्वुपयुस्यायेप्रतिप्रस्थातुस
२ द्व कृदवद्यत्सुघोपुरिष्टादिराज्यस्याभिघारयतस्त्वाउभावेवातिक्रा
मतो तिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाहाग्निं स्विष्टकृतं यज्ञेति ताऽउभा
वेव वषट्कृते जुहुतः॥३९॥ अथाध्वर्युरेव प्राशित्रमवद्यति इडा
ऽ समवद्यय प्रतिप्रस्थात्रे तिप्रतिहीते तत्रापि प्रतिप्रस्थाता मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

८५५० रूत्रैपयस्यायै द्विरस्तुवघतुयोपुरिशद्विगुडस्याभिघारयत्यपद्ध
यमार्जयते॥४०॥अथाध्वर्युरेवाद्भुस्तन्त्रस्तास्यामि।सत्मिध्माध्म
यात्रिमन्त्रीसंमहीतिसुक्त्वोरेवाध्वर्युःपृषदाज्यंभुन्नयतेपयुदि
प्रतिप्रस्थातुःपृषदाज्यंभवतितस्येध्मब्युन्नयतउतोतुत्पृषस
नु दाज्यंभवतिस्यदेवोपभत्युज्यंतस्येध्मब्युनयतेतात्रभावेवा ८५
तिकामतोतिकुम्भ्याश्चाध्वाध्वर्युरेवाहदेवान्यजेतियजयजेति
२चतुर्थे वतुर्थेतुयाजेसमानुयमामौनदभिरन्तुयाजेश्वरतस्तघन्तव

प्रयाजंभवतिनुवान्तुयाजंतुदुभयुतएवैतुद्दरूणपाशात्प्रजाप्रमु
वतीतुस्वाध्वर्युरिडइतस्त्रुवावौस्तुस्मान्तवप्रयाजंभवतिनुवान्तुया
जं॥४१॥तात्रभावेवुसादयित्वास्रुवौव्यूहत।स्रुचौकवुस्यपरि
धीसमृष्यपरिधिमभिपुद्याप्याध्वर्युरेवाहेपषितादैव्याहोता
रोभद्रवाच्यायप्रेषितोमानुषःसूक्तवाकायेतिसूक्तवाकंहोताभ
तिपुद्यतेथैतात्रभावेवप्रस्तरेसमीकृत्यपतत्रभावतुप्रहरतत्रभो
तूणीप्रपग्रस्योपासातेयदाहोतासूक्तवाकमाह॥४२॥अथा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

९०९ ग्नीदाहानुप्रहरेदिति। तदुभावेवानुप्रहरेत उभौ वाल्मानौ पस्य
शेते॥४३॥ अथाह संवदस्वेति। अगानग्नीदुगन्धावुपस्त्रोषद्ध
मादैव्या होतारः स्वस्ति मानुषेभ्यः शंयोर्ब्रूहीत्यध्वर्युरेवैतदाहता
उभावेव परिधीननुप्रहरत उभौ स्रुवौ। संप्रगृह्य स्फ्यं सादयत।
॥४४॥ अथाध्वर्युरेव प्रतिपद्यते। पत्नीः संयाजयिष्यन्तस्त एव ९०
प्रतिप्रस्थाता पत्नीः संयाजयोहोताध्वर्युः॥४५॥ त्रीणि समि
ष्टयजूंषि जुहोतीति। तूष्णीमेव प्रतिप्रस्थाता स्रुवं प्रगृह्य

ति तद्धैवैतद्देवेन युञ्जमानयोर्ब्रुसम्मी परिहिते स्यातां तु एवाच्छापि स्या
तां मुद्धास्येव रूपेण पर्युस्यायैतन्मकर्ष मिश्रमादुत्यावभृथं यंति व
रुणं वा एतं निर्घरूणता येतु चनस्या मगीयते नत्रुचरस्याम्ना किंव
नु क्रियते तस्मात् तूष्णीमेवोत्पा भय वेत्या पमारयति॥४६॥ अवभृथान्नेवुं
पुणा। निचेरुरसि निचुंपुण॥ अव देवैर्देवकृतमेनो यासिषमव
मर्त्यैर्मर्त्यकृतं पुरु राव्णो देव रिषस्पाहीति क्रामं हेते ग्रस्से कामं
ये ततस्मै द घान्नहि दीक्षित वसनेन नवतः स यथाहिस्त्वचो नि

९११० मुंचते एवं सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते ॥४७॥ अथ केशश्मश्रू वपते ॥
समारोह्याग्नी उदवस्यत्येतद्ध्येतं न यजते न यद्धितुदवकुर्वते यद्ध
तर्हि वेदावग्निहोत्रं जुहुयात्तस्मादुदवस्यति गृहा नित्वा निर्मथ्याग्नी
पौर्णमासेन यजत तदुत्सन्नयज्ञइव वा एष यद्यातुर्मास्यान्युपैषु
क्रतुः प्रतिष्ठितो यज्ञो यत्पौर्णमासं तत्क्रतौ नैवैतद्यज्ञेनीततः प्रति ९१११
तिष्ठति तस्मादुदवस्यति ॥४८॥ ब्राह्मणं ॥ वरुणप्रघासैर्वै प्रजा
पतिः प्रजा वरुणपाशात्प्रामुंचत् ताऽअस्यानमीवाऽकिल्विषाः

प्रजाः प्राजायंत यवैतैः स्वाकनेधैरेतैर्हि देवा दधुनमश्नतेर्वै वाज
यंतु ये युमेषां विजितिस्तां तथो एवैष एते पाप्मानं द्विषंतं भ्रातृ
व्यं हतिं तथो एव विजयते तस्माद्वाऽएष एतेश्चतुर्थे मासि यज
ते स वै द्यद्वमन्वीनाहं यजते ॥४९॥ सुब्राह्मणं ॥ अग्नयेनीकव
ते एष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निं वै देवाऽअनीकं कृत्वा पद्य
ते सुवेश्चं हन्निष्टातास्तेऽग्निं नीव्यथततथो एवैष एतत्पाप्मानं द्वि
षंतं भ्रातृव्यं हनिष्यन्नग्निमेवानीकं कृत्वोपप्रयति स तेजो ग्निर्द्द

५२५० अपते तस्मादग्नये नीकवते ॥२॥ अथ मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः ॥
मध्यंदिने चरुन्निर्वपति मरुतो ह वै सांतपना मध्यंदिने वृत्रं संते
पुः स संतप्तो नन्नेव प्राणन्परिदीर्णः शिश्ये तथो ऽ एवैतस्य पाप्मा
नं द्विषंतं भ्रातृव्यं मरुतः सांतपनाः संतपंति तस्मान्मरुद्भ्यः सां
तपनेभ्यः ॥३॥ अथ मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यः ॥ श्वा खयाह स्यानपा ५२
च्युत पवित्रवति संदोह्य तं चरुं श्रपयति चरुरुह्येवस्य यत्तक
वं तंडुलाना वपंति तन्मेधे देवा दधिरे आतृ ऽ वृत्रं हनिष्यंतस्त

थो ऽ एवैष ऽ एतत्पाप्मानं द्विषंतं भ्रातृव्यं हनिष्यन्मेधे धत्ते तद्यद्दी
रोदनो भवति मेधो वै पयो मेधस्तंडुलास्तदुभयं मेधमात्मंध
त्ते तस्मात्क्षीरौदनो भवति ॥४॥ तस्यावृत्से वृत्तीर्णा हृदि भव
ति यामरुद्भ्यः सांतपनेभ्यस्तस्यामेव वृत्तीर्णायां दोपरिधौ श्व
शुक्लांश्चापनिदधति तथा संदोह्य चरुं श्रपयति श्रपयि
त्वाभिघार्योद्वासयति ॥५॥ अथ द्विपिशीले वा पात्र्यो वा निर्ण
निजति । तयोरेनं द्वेधोद्धरंति तयोर्मध्ये सर्पिरासु वने च

आग्नेयमग्रभागं सदक्षिणस्यौदनस्य सर्पिरासेचनाच्च राज्यस्यावदायानुतिआ॰ ... तिक्र

ए३ए० त्वा सर्पिरासिंचति स्क्रुवं च स्क्रुवं च सुमाष्ट्यै तोउदनावादायो
देति स्क्रुवं च स्क्रुवं वादायोदेति सुद्गमामेव तस्तीर्णं बुदिमभिमु
खपरिधीन्परिधाय यावत्प्राकृतान्कामयते तावतोऽभ्यादध्या
तु धे तोउदनावासादयति स्क्रुवं च स्क्रुवं वासादयत्स्रप विश्य
तिहोता होत्रषदने स्क्रुवं च स्क्रुवं वाददान आहाह॥ अग्नयेनु एरु
ब्रूहीति। सोमं माग्रभागं सदुत्तरस्यौदनस्य सर्पिरासेचना
च्च राज्यस्यावदायति कारमंत्पतिक्रम्याश्राव्याह सोमं यजेति

आस्या का॰ भ्निं यजेति वषट्कृते जुहोति॥७॥ अथाह सोमायानुब्रूहीति। सौम्यमग्र
भागं सदुत्तरस्यौदनस्य सर्पिरासेचनाच्च राज्यस्यावदायाति
क्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याह सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति॥८॥ अथाह
मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्योऽनुब्रूहीति। दक्षिणस्यौदनस्य सर्पिरासेच
नाच्च तत्राज्यमुपस्तृणीते तस्याक्षिरवद्यत्युपोपरिष्टादाज्यस्याभिघार
यत्यतिक्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याह मरुतो गृहमेधिनो यजेति वषट्कृते
जुहोति॥९॥ अथाहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति। सदुत्तरस्यौदन

ए४ए० स्यसर्पिरासेचनात्तत आज्यमुपस्तृणाति तस्य द्विरवद्यत्यथोपरिष्टा
दाज्यस्याभिघारयत्यति क्रत्वा आवाहाग्निं स्विष्टकृतं यजेति वष
ट्कृते जुहोत्यथेडामेवावद्यति न प्राशित्रमुपहूय ना यंजंति एतन्वेक
मु यन्ति ॥१०॥ अथ यद्द्वितीयं ऽसे वुस्तीर्णा वेदिर्भवति यामरू भ्यासा
तयन्ते न्यस्तस्यामेव स्तीर्णायां वेदौ परिधीश्च शकलांश्चोप ए४
निदधति तथा संदोस्य चरुं ऽश्चपयंति तद्देवयुति वेश माज्य मधि
श्रयति श्रयिताभिघार्योद्वास्यानक्ति स्थाल्यां माज्यमुद्वासयति

स्रुवं च स्रुचं च संमार्ष्टि थैतं ऽसोप मेव चरुमादायोदेति स्थाल्या माज्यमा
दायोदेति स्रुवं च स्रुचं वादायोदेति स इमामेव स्तीर्णां वेदिमभि मृश्य
परिधीन्परिक्ष्य यावतां शकलानामुयते तावतो भ्याद धत्युथैतं ऽसो
स मेव चरुमासादयति स्थाल्यामाज्यमासादयति स्रुवं च स्रुचं वासाद
यत्युपविशति होता होतृषदने स्रुवं च स्रुचं वाददानश्चाह ॥११॥ अन
ये नु ब्रूहीति ॥ अ ने यमाज्य भाग ऽसुस्थाल्ये चरुभाज्यस्यावदायाति क्रा
मत्यति क्रम्याश्राव्याहाग्निं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१२॥ अथाहसोमा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१५१० यानुब्रूहीति। सोमस्याज्यभागः सुस्याप्यौवृवद्वशाज्यस्यावदायातिक्रामत्य
तिक्रम्याश्राव्याह सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१३॥ अथाह मरुद्भ्यो गृ
हमेधिभ्योऽनुब्रूहीति। स उपस्तृणीत आज्यमुपास्य चरोर्द्वीरवद्यत्यथो
परिष्टादाज्यस्याभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदाने अतिक्रामत्यतिक्रम्याश्रा श्रा ८
व्याह मरुतो गृहमेधिनो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१४॥ अथाहाग्नये १५५
स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति। सोऽनुपस्तृणीत आज्यमुपास्य चरोः सकृदवद्य
त्यथो परिष्टाद्विराज्यस्याभिघारयति न प्रत्यनक्त्यवदानमतिकाम

त्यतिक्रम्याश्राव्याहाग्निं स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१५॥
अथेडामेवावद्यति नुप्राशित्रमुपहूय प्राश्नन्ति यावन्तो गृह्याह विस्र
च्छिष्टाशाः स्फ्यस्तावन्त आश्नीयुरपो अयं बिजः आश्नीयुरथो
अप्यन्यं ब्राह्मणाः आश्नीयुर्यदि बहुरोदनः स्याद्यथेतामुनिरशि
तांकंतीमपिधूयन्ति दधति सर्वादब्रो यमाचुलिर्दर्शी समुमीजैति
तदुपशुवो मुधमात्सं दधते यवाग्वे ताः शान्तिमग्निहोत्रं जुहोति नि
वान्पां प्रातुर्दुहति पिरस्यज्ञाया॥१६॥ अथ मीप्रातुर्दुहते वांयतदुया हुतवा

८६५ कामुयेत्सोस्याञ्जुनिरशितायेकं स्मेदर्थ्योपहीतिसुर्णादर्वि पुरापत
सुसुर्णासुनरापत। यस्त्वंवद्धिक्रीणावहाद्रुषम्हडो ८ शतकृतविति
सुपापुरोनुवाक्यैवमेषैतुयेवेन मेतुन्स्मे भागाय कयति॥१७॥सु
यर्षेन मा कायितवैब्रूया। सयदिरुया सद्वष कारइत्फहे कञ्च
हुस्त्तस्मिन्वष ह्वारेक्रु हुयादिसुपोइंद्र मेवैतस्वेन रूपेणकय ८६
तित्रनुस्पधधायेतद्वाइंद्रस्य रूपं यद्दषभ स्तस्वेनैवेन मेत द्रूपे
णकयतित्रनुस्पधधूंयस यदिरूयाद्याम इंद्रीयज्ञ मगं स्ते

डोमेयज्ञदुतिहवि घाद्युद्युनुरुयु। ह्वास्लणु पुवुदक्षि णतश्चुन्ती
नोब्रूयाज्जुहुधीतिसैवैंडीवाकू॥१८॥सुऊहोति। देहिमेददामि
तेत्रिमेधेहिनिमेदधे। निहारंवहुरासि मे निहारं निहराणितेस्वा हारंनि २
हेति॥१९॥ अयमकुम्य: कौडिन्य: सह्युकपाल्तंपुरोडाशंनि
र्वपतिमरुतोहवै क्रीडिनो वृत्रं हनिष्यंत मिंद्रमागतं तमभि
त:परिचिक्रीडुर्महयंतस्तुथोएवैतुंपा फागुनं द्वि ष्युंतं श्रुत्य
८ हनिष्यंतमभित:परिक्रीडंते महयंत स्तुस्मान्मरुद्भ्य: क्री

९७९० ड्मिोथ्यातोमहाहविषएवतद्ययामहादविषन्तयोतस्या॥२०॥ब्राह्मणं॥४॥
चतुर्थःप्रपाठकःसमाप्तः॥कंडिका०११५॥महाहविषाहवैदेवावृत्रंज
घ्नुः॥तेनोएवव्यजयंतयेयमेषौविडितिस्तोतयोएवैषएतेनपाप्मानं
द्विषंतंभ्रातृव्यंहंतितयोएवविजयतेतस्माद्वाएवएतेनयजते॥१॥
तस्याववृतुपक्किरंस्तरवेदिंगच्छतिपृषदाज्यंमंथंत्यग्निंनुवम्रयाजान ९७
वतिनवानुयाजांत्रीणिसमिष्टयजूंषिनवंतथैतान्येवपंचहवींषिभ
वंति॥२॥सयदाग्नेयोष्टाकपालःपुरोडाशोभवतिअग्निनाहवाएनंते
जसाग्निराजोग्निर्न्वाव्यथततस्मादाग्नेयोभवति॥३॥अथयत्सौम्यश्च
रुर्भवतिसोमेनहवाएनंराजासोमराजानएवतस्मात्सौम्यश्चरुर्भ
वति॥४॥अथयत्सावित्रोद्वादशकपालोवाष्टकपालोवापुरोडाशोभ
वतिसविताबैदेवानांप्रसवितासवितृप्रसूताहैवेनमघ्नंस्तस्मात्सा
वित्रोभवति॥५॥अथयत्सारस्वतश्चरुर्भवति॥वाग्वैसरस्वतीवाचाहै
वानुममादघ्नहरजहीतितस्मात्सारस्वतश्चरुर्भवति॥६॥अथयत्पौष्ण
श्चरुर्भवतिइयंवैपृथिवीपूषेयंहैवैनंबधमन्वजानात्पृथिवीदावनुयाहैवे

५५०

नंद्रतिप्रत्तंह्यस्तस्मात्पौष्णश्चरुर्भवति॥७॥अथैंद्राग्नोद्वादशकपालःपु
रोडाशोभवति।एतेनहैवेनमघ्नंस्तेजोवाअग्निरिंद्रियंवीर्यमिंद्रएताभ्यां
मेनमुभाभ्यांवीर्याभ्यामघ्नन्ब्रह्मवाअग्निःक्षत्रमिंद्रस्तेउभेसंरभ्यवृत्रमव
घ्नंस्तथोएवैषएताभ्यामेनमुभाभ्यांवीर्याभ्यामघ्नंस्तस्मादैंद्राग्नोद्वाद
शकपालःपुरोडाशोभवति॥८॥अथमाहेंद्रश्चरुर्भवति।इंद्रोवाएष ५५१
पुरावृत्रस्यवधादथहत्वावृत्रंयथामहाराजोविजिग्यानएवंमहेंद्रो
भवत्तस्मान्माहेंद्रश्चरुर्भवतिमहान्तमुचैवैनमेतत्करोतिवृत्र

स्यवधायतस्माद्वामाहेंद्रश्चरुर्भवति॥९॥अथवैश्वकर्मणएककपालः
पुरोडाशोभवति।विश्वंवाएतत्कर्मकृतंसर्वंजितंदेवानामासीत्साकमे
धैरीजानानांविजिग्यानानांविश्वंम्वैवैतस्यैतत्कर्मकृतंसर्वंजितंभवति
साकमेधैरीजानस्यविजिग्यानस्यतस्माद्वैश्वकर्मणएककपालःपुरोडा
शोभवति॥१०॥एतेनवैदेवाः।यज्ञेनेष्ट्वायेयंदेवानांप्रजातिर्याश्रीरेत
द्बभूवुरेतांहवैप्रजातिंप्रजायतएतांश्रियंगच्छतियएवंविद्वानेतेनयज्ञे
नयजतेतस्माद्वाएतेनयजेत॥११॥ब्राह्मणं॥५॥महाहविषाह

Indira Gandhi National Centre for the Arts

११५०

देवा वृत्रं जघ्नुः । तेनो एव व्यजयंत येयमेषां विजितिस्तामभ्यजयन् यानेवै
षां तस्मिं संग्रामे घ्नंस्तान्पितृयज्ञेन समैरयंत पितरो वै तेऽआसंस्तस्मा
त्पितृयज्ञो नाम ॥१॥ तद्वसंतो ग्रीष्मो वर्षाः । एते ते ये व्यजयंत शरद्धेमंतः
शिशिरस्तऽउ तेऽयानसुनः समैरयंत ॥२॥ अथ यदेष तेन यजते । तेन्वा ५४
२ स्ते द्वैवैतस्य त्पाकं चन भवतीति देवाऽअकुर्वन्निति न्वेवैष एतत्करोति ११५
यमु चैवैभ्यो देवा भागमकल्पयंस्तमु चैवैभ्य एष एतं भागं करोति या
नु चैव देवाः समैरयंत तानु चैवैतद्वति स्वानु चैवैतत्पितृं छेद्याऽसं

लोकमुपोन्नयति यदु चैवास्यात्मनो वरुणेन हन्यते नामीयते वा तदु
चैवास्यैतेन पुनराप्यायते तस्माद्वाऽएष एतेन यजते ॥३॥ स पितृभ्यः सो
मवद्भ्यः । षट्कपालं पुरोडाशं निर्वपति सोमाय वा पितृमते षड्वा ऋतव
स्तऽऋतवः पितरस्तस्मात्षट्कपालो भवति ॥४॥ अथ पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यः ।
अन्वाहार्यपचने धानाः कुर्वंति तासामर्द्धाः पिंषंत्यर्धा इत्येव धाना अपि
शनवंति ता धानाः पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यः ॥५॥ अथ पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो नि
वान्यायै दुग्धे सकृदुपमथितं एकशलाकया मंथो भवति सकृदु ह्येव पुरी

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१००ए० वःपितरस्तस्मात्सकृदुपमथितोभवत्येतानिहवींषिभवंति॥धाना
धसोमेनजानास्ते पितरःसोमवंतोथयेदत्तेनपक्वेनलोकंजयंति
तेपितरोबर्हिषदोथयेततोनान्यतरच्चनयानग्निरेवदहन्स्वदयति
तेपितरोग्निष्वात्ताएतउतेयेपितरः॥७॥सउद्धनेनगार्हपत्यौ॥
३ ती प्राचीनावीतीभूत्वादक्षिणासीनएतंषट्कपालंपुरोडाशंगृह्णातिस १००
ततएवोपोत्थायोत्तरेणान्वाहार्यपचनंदक्षिणातिष्ठन्नवहंतिस
सत्फलीकरोतिसकृदुह्येवपरांचःपितरस्तस्मात्सकृत्फलीकरो

ति॥८॥सदक्षिणेवृह्यदुपक्षेउपदधाति॥दक्षिणार्धेगार्हपत्यस्य
षट्कपालान्नुपदधातितद्यदेतांदक्षिणांदिशंसर्वतएवाहिदि
क्षिणांतस्मादेतांदक्षिणांदिशंसर्वंते॥९॥अथयदक्षिणेनान्वा
हार्यपचनंवृत्तःस्वक्तिंवेदिंकरोत्यवांतरदिशमनुस्रक्तीःकरोति
वृतस्रोवाअवांतरदिशोवांतरदिशोवैपितरस्तस्मादवांतरदि
शोनुस्रक्तीःकरोति॥१०॥तन्मध्येग्निंसमादधातिपुरस्ताद्वै
देवाःप्रत्यंचोमनुष्यानभ्युपावृत्तास्तस्मात्तेभ्यःप्राङ्‌तिष्ठन्होतित

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२०२८०

सर्वतः पितरो वीतरदिशो वै पितरः सर्वत इव हीमा अवांतरदि
शास्तस्मिन्मुग्धे निं स मादधाति ॥११॥ स तुत एव प्राक्तं वयजुर्हि
रति । स्तं बयजुर्हुत्वा धुत्येवा ऽपरिगृह्णात्य धेत्यधुति पूर्वेण परि
ग्रहेण परिगृह्णाति न्वु तिहरति यज्ञायैव भवति स तथैवोत्तरे
३ ग्रहेणपरि ण परिगृह्णात्युत्तरेण परिग्रहेण परिगृह्य प्रति मुञ्चाह ओ २०१
क्षणी रासादयेत्यासादयीति प्रोक्षणीरिध्मं बर्हिरुपसादयीति
स्रुवः संमार्ष्ट्यग्नीनोदेति स यज्ञोपवीती भूत्वाज्यानि गृह्णाति ॥२॥

तदाहुः । द्विरुपभृति गृह्णीयाद्धोस्तु वा अनुयाजौ भवत इति तद्वै ष्टा
देवब्रुवत्वऽनुपभृति गृह्णीयाच्चतुर्जुह्वां गृह्णीयात्र्यानीति त्स्मा
दष्टौ वे वक्तव्यानुपभृति गृह्णीयाद्द्वे आनिगृहीत्वा स पुनः प्राची
नावीती भूत्वा ॥३॥ प्रोक्षणीभिरध्मपुनादत्ते स इध्ममेवाग्रे प्रो
क्षत्युप बर्हिर्मुपास्ते बर्हिःप्रयच्छति तत्पुरस्तादग्न्यासादयति
नि नी० तत्प्रोक्ष्यापरेय विस्रुं स्यथं थिंनुप्रस्तरं गृह्णाति स तु दुरेव प
रांवः पितरस्तु स्मान्नुप्रस्तरं गृह्णाति ॥४॥ अथ संनहनम

१०२ए० नुविस्तृꣳस्या॥ अपसलविवि॥ परिस्तृणान्पर्येतिसोपसलविवि॥ प
एकवेदि रिस्तीर्य यावदग्रस्तरणाज्ञनं तावत्परिशिनष्टि यपुनः अपसलैविः
पर्येति तद्यत्पुनः अपसलविवि पर्येति तद्यानेवाम्हं स्थयाम्नितुनन्ववृ
४त्ती गात्तेभ्यएवैतत्पुनरपोदे●मꣳस्वंलोकमभितस्मात्पुनः अपसलविविः
पर्येति॥१५॥ सदक्षिणेवपरिधौन्यरिदधाति। दक्षिणाग्रस्तरꣳस्तृणा १०२
तिनांतर्दधातिविधृतीसकृदुह्येवपरांचः पितरस्तस्मान्नांतर्दधाति १०२
विधृती॥१६॥ सतुत्रऋतुमासादयति अथास्तोमुपभृतमथध्रुवा

मुष पुरोडाशमुपधाना॥ अथ मंथमासाद्य हवीꣳषि संमृशति॥१७॥
तेसर्वएवयज्ञोपवीतिनोभूत्वा इच्छाघजमानस्य ब्रह्मणावपश्चात्प
रीतः पुरस्तादग्नीत्॥१८॥ तेनोपाꣳशुचरंतीति तिरइववैपितरा
स्तिरइवैतद्यदुपाꣳशुतस्मादुपाꣳशुचरंति॥१९॥ प्रश्चिवते
चरंति। तिरइववैपितरस्तिरइवैतद्यत्प्रश्चिवतंतस्मात्प्रश्चिवतेचरं
वति॥२०॥ अथेध्ममभ्यादधदाहाग्नयेसमिध्यमानायानुब्रू
हीति॥ सएकामेवहोतासामिधेनींत्रिरन्वाह सकृदुह्येवपरांचः

ऽविष्टकृन्नवइत्यग्निमावह सोममावह पितॄन्सोमवत आवह पितॄन् ३
१०३ ए० पितरस्तस्मादेकां होता सामिधेनीं त्रिरन्वाह ॥२१॥ सोऽन्वाह
उशन्तस्त्वा निधीमह्युशन्तः समिधीमहि । उशन्नुशत आवह पि
तॄन्बर्हिषद आवह पितॄनग्निष्वात्तानावह देवान् ॥ अथ पौ ॥ऽ
आवहाग्निं होत्राय्यावह स्वं महिमानमावहेत्या वाऽऽस्योपविशति
॥२२॥ अथ यस्मादावाहन होतारं प्रवृणीते । पितृयज्ञो वा अयं नेद्धोता १०३
रं पितृषु दधानीति तस्मान्न होतारं प्रवृणीते सीद होतरित्येवाहो
पविशति होता होतृषदन उपविश्य प्रसौति प्रसूतोऽध्वर्युः स्रुचा

म१
वादाय यजत्यक्रुतिकामत्यतिक्रम्याश्रावाह समिधो यजेति सोपबर्हि
षश्चतुरः प्रयाजान्यजति प्रजा वै बर्हिर्नेत्प्रजाः पितृषु दधानीति
तस्मादुपबर्हिषश्चतुरः प्रयाजान्यजत्यपाज्यभागाभ्यां चरत्याज्यभा
गाभ्यां चरित्वा ॥२३॥ ते सर्व एव प्राचीनावीतिनो भूत्वा एतैर्हविर्भिः
प्रचरिष्यन्तः इच्छाघुजमानस्य ब्रह्मणश्च पुरस्तात्परीतः पश्चादग्नीदु
त्तराश्रावयेत्सोऽहं स्वधेत्युक्त स्वधेति प्रत्याश्रावणं स्वधानमइति वषट्
कारः ॥२४॥ तद्धैवा वास्तुरि ॥ आश्रावयेयुरेवं प्रत्याश्रावयेयु

२०४९० ध्रुवंकुर्वतेघृतस्याविधक्षयाऽश्राव्येति॥२५॥आश्राव्याहपितृभ्यःसोमव
— द्भ्योनुब्रूहीतिसोमायवापितृमतेस्वधेपुरोनुवाक्यामन्वाहेकयादे
देवान्त्र्यादयंतिद्वाभ्यांपितॄंस्तत्र्दुक्षेवपरीवाःपितरस्तस्माद्द्वेपु
रोनुवाक्येऽन्वाह॥२६॥सउपस्तृणीतआज्यं।आश्राव्यासपुरोडाश
स्यावद्यतिसतेनैवसहधानानांतेनसहमंथस्यतत्सकृदवधंदक्ष॥१०४॥
सुचोपरिष्टाद्धिराज्यस्याभिघारयतिप्रत्यनक्त्यवदानानिनेत्तिक्रा १०४
मतीत्एवापोच्छायाश्राव्याहपितॄन्सोमवतोयजेतिवषट्कृतेजुहो

ति॥२७॥आश्राव्याहपितृभ्योबर्हिषद्भ्योनुब्रूहीति।सउपस्तृणीतआज्य
मुपासांधानानामवद्यतिसतेनैवसहमंथस्यतेनसहपुरोडाशस्य
तत्सकृदवदक्षस्तथोपरिष्टाद्धिराज्यस्याभिघारयतिप्रत्यनक्त्यवदा
नानिनेत्तिक्रामतीत्एवापोच्छायाश्राव्याहपितॄन्बर्हिषदोयजेतिव
षट्कृतेजुहोति॥२८॥आश्राव्याहपितृभ्योग्निष्वात्तेभ्योनुब्रूहीति।सउप
स्तृणीतआज्यमुपासांमंथस्यावद्यतिसतेनैवसहपुरोडाशस्यते
नसहधानानांतत्सकृदवदक्षस्तथोपरिष्टाद्धिराज्यस्याभिघारयति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१०५९० म्रुत्यनक्रवदानानिनातिक्रामतीतएवोपोत्थायाश्राव्याहपितॄनग्निष्वा
त्तान्यजेतिवषट्कृतेजुहोति॥२९॥अथाहाग्नयेकव्यवाहनायानुब्रूही
ति।तुस्विएष्वातेहव्यवाहनोवैदेवानांकव्यवाहनःपितॄणांतस्मादाहा
ग्नयेकव्यवाहनायानुब्रूहीति॥३०॥सउपस्तृणीतआज्यमुपास्य
पुरोडाशस्यावद्यतिसकृतेनैवसहधानानांतेनसहमंथस्यतस्य १०५॥
त्सदवदधत्युपोपरिष्टाद्विराज्यस्याभिघारयन्नतिनग्नत्यनक्रव
दानानिनातिक्रामतीतएवोपोत्थायाश्राव्याहाग्निंकव्यवाहनंयजे

तिवषट्कृतेजुहोति॥३१॥सयुन्नातिक्रामति।इतएवोपोत्थायजुहोति
सत्तुदुस्थेवपरांचःपितरोपयन्सत्तसत्तसुर्वेषाहविषासमव
द्युतिसत्तुदुस्थेवपरांचःपितरोपयच्छतिषुंगमवदानान्यवद्युत्यत
वोवैपितरस्तचूनेवैतद्युतिषजत्यचूंसंदधातितस्माद्यतिषुंगमव
दानान्यवद्युति॥३२॥तद्धैके।एवमेवहोत्रेमंथमादधतितत्होतो षेप्रुयच्छति
पहूय्यवैवजिघ्रतितंब्रह्मणेप्रयच्छतितन्नग्नीद्वेवाअघ्रुत्येतन्त्वेवो तमग्नी २
तउक्तंतिघ्रुपाल्देवुतरस्ययज्ञस्यपडाशाभितृ॥समवधंत्येवमेवेत
तंब्रह्मावैवुजिघ्रति २

१०६।१० स्माथिसमुवध्येयुस्तामुपहूयाथैवुडिघ्नंतिनश्रान्नीतिजाशितुर्वीलेवुव
यंमन्यामहऊतिहस्माहास्तुरियृस्यकुस्यस्वान्नोजुह्वतीति॥३३॥अथ
यतरोदास्यनुवीतमुघध्युर्वीयजमानेवास्तउदपात्रमादायापस्त
त्रिविडिःपरिषिंचन्पर्येतिस्यजमानस्यपितरमववनेजयत्पुस्ताववदनिने४
मु ३ क्ष्वेतिपितामहंस्ताववनेनिक्ष्वेतिप्रपितामहंतंघथाशिष्युतेभिषिंचे २०६
देवंतत्॥३४॥अन्यास्यपुरोजनास्यावदाय्सव्येपाणौकुरुतेथ
नानामवदायसव्येपाणौकुरुतेनंपस्यावदायसव्येपाणौकुरुते॥३५॥

सुयेमामवेन्नरदिशमुनुस्वक्तिस्तस्यायजमानस्यपित्रेददास्तुसावेतन्नइ
त्यथयेमामवांतरादिशमुनुस्वक्तिस्तस्यायजमानस्यपितामहायददास्
सावेतन्नस्त्वथयेमामवांतरदिशमनुस्वक्तिस्तस्यायजमानस्यप्रपिता
महायददात्तुसावेतनस्त्वथयेमामवांतरदिशमनुस्वक्तिस्तस्यापि
मऽएत्रपितरोमादयध्वंयथाभागमावृषायध्वमिति यथाभागमश्नी
तेत्येवैतदाहतद्युदेवं पितृभ्योददातितेनो[illegible]मिहूनेतस्माद्यशांनी
तुरेति॥३६॥तेसर्वएवयज्ञोपवीतिनोभूत्वाउदंचउपनिष्क्रम्याह

१०७प० वनीयमुपतिष्ठंते देवान्वा एष उपावर्त्तते यऽस्याहिताग्निर्भवति यो दर्शपूर्ण
मासाभ्यां यजतेऽथैतत्पितृयज्ञेनेवाचारिषुस्तदु देवेभ्यो निह्नुवते ॥३७॥
ऐंद्रीभ्यामाहवनीयमुपतिष्ठंते इंद्रो ह्याहवनीयोऽक्षन्नमीमदंत ह्यव प्रि
या अधूषत अस्तोषत स्वभानवो विप्रा नविष्ठया मती योजा न्विंद्र ते ह
री सुशंदृशं त्वा वयं मघवन्वंदिषीमहि प्र नूनं पूर्णबंधुरस्तुतो यासि — १०७
वशाँ॥ अनु योजा न्विंद्र ते हरी इति ॥३८॥ अथ यजति येऽस्यगार्हपत्यमु
पतिष्ठंते ॥ मनो न्वाह्वामहे नाराशंसेन स्तोमेन । पितॄणां च मन्मभिः ॥

आ न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक्च सूर्यं दृशे । पुनर्नः पित
रो मनो ददातु दैव्यो जनः ॥ जीवं व्रातं सचेमहीति पितृयज्ञेनैवा एतद
चारिषुस्तदु खलु पुनर्जीवानुपियंते तस्मादाह जीवं व्रातं सचेम
हीति ॥३९॥ अथ यत रोदददाति । स पुनः प्राचीनावीती कृत्वाभिपद्य
ध्वजयत्युमीमदंत पितरो यथाभागमावृषायिषतेति यथाभागमा
शिषुरित्येवैतदाह ॥४०॥ अथोदपात्रमादाय पुनः प्रसलविः पि
रिषिंचन्पर्येति स यजमानस्य पितुः मुवनेजयत्यसाववनेनिक्ष्व

२०८९० सावुवनेनिक्ष्वेतिपितामहमुसा वद नेंक्ष्वेतिपितामहमसावववनेनिक्ष्वे
तिप्रपितामहंतद्यथाजुह्नुषेभिषिंचेदेवंतत्तघस्तुनः प्रस्तलेविचिः प
रिषिंचन्त्ययेतिअसलविनइदंकुर्मान्तुसुंतिधाताइतितस्मात्पुनः
प्रसलेविचिः परिषिंचन्त्ययेति॥४२॥अथनीविमुद्ध्यनमस्करो
ति॥पितृदेवत्यावेनीविस्तस्मान्नीविमुद्ध्यनमस्करोतियज्ञोवैनमो २०८॥
यज्ञियानेवैनानेतत्करोतिषड्कृत्वोनमस्करोतिषड्वाऋतवऋतवः पि
तुरस्तदृतुष्वेवेतद्यज्ञंप्रतिष्ठापयति तस्मात्षड्कृत्वोनमस्करोति

गृहान्नः पितरोदत्तेतिगृहाणांह्यपितरईशातएषोएतस्याशीःकर्मणः
॥४२॥तिसुर्वएवयज्ञोपवीतिनोभूत्वाअनुयाजाभ्यांप्रचरिष्यंतइ
त्याघुजमानश्चब्रह्माचपश्चात्परीतःपुरस्तादग्नादुपविश्यतिहोताहो
तृषदने॥४३॥अथाहब्रह्मन्प्रस्थास्यामिसमिधमाधाययाग्निमग्नीसं
मृड्ढीतिस्रुवावादायप्रत्यङ्तिक्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याहदेवान्यजेति
सोपबर्हिषौह्यावनुयाजौयजतिप्रजावैबर्हिर्नेत्प्रजाःपितृषुदधानी
तितस्मादुपबर्हिषौह्यावनुयाजौयजति॥४४॥अथसादयित्वास्रु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१०८५० वीय्य हीति स्रुवौ वा अस्य परिधी समज्य परिधिमभिपद्याव्याहेषितादे
व्या होतारो भवदाव्या अयं प्रजिता मानुषः स्रुक्त्वाक्षायेति स्रुक्तवाकं
होता प्रतिपद्यते नाध्वर्युः प्रस्तरं सम्मृशति पतीलेवोपास्ते यदा होता सू
क्तवाकमाह॥४४॥ अपो नीदाहानुप्रहरेति। स न किंचनानुप्रहरति तू
ष्णीमिवात्मानमुपस्पृशति॥४६॥ अथाह संवदस्वेति। अग्नीदगं २०८
न्यावुपयेोष श्रुगादेव्या होतव्यः स्वस्तिमानुषेभ्यः शंयोर्ब्रूहीत्युपस्य
शात्येव परिधीन्नानुप्रहरस यथेतद्धर्हिरनुसमस्यति परिधीन्स्॥४७॥

तद्धैके। हविरुच्छिष्टमनुसमस्यन्ति तदु तथा न कुर्याद्धुतोच्छिष्टं वा एतन्न
हुतोच्छिष्टमग्नौ जुहवामेति तस्माद्यो वै वा अप्रहरेयुः प्राग्नीयुर्वा॥४८॥
ब्राह्मणम्॥२॥ महान्ह वै देवा वज्रं जघ्नुः। स्तनो एव व्यजयन्त ये युमे
बांधिजितिस्तामु यथ्यानु देवा तस्मिन्संयाम इष वचार्तस्तानेते रेव
शल्यानि रहरंत तान्या वैहंतयुम्बकेरु यडंत॥१॥ अथ यदेष यू
ते युञ्जते। तन्त्राहुन्वे वै तस्य तु यो कुवनेषु कृत्वा ती। दति देवाश्रवै
न्निति त्वे देषु ए तु करोति यो यत्ववास्य प्रजा जाता याश्चाजातास्ता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

११०ए० उभयीरुद्रियाश्चमुंचतिताअस्यानमीवाअकिल्विषाःप्रजाःप्रजायं
तेतस्माद्वाएषएतैर्यजते॥२॥तेवैरौद्राभवंतिरुद्रस्यहीषुस्तस्माद्रौ
द्राभवंत्येककपालाभवंत्येकदेवत्याह्यसन्नितितस्मादेककपाला
भवंति॥३॥तेवैजतिपुरुषीयावंतोगृह्याःस्युस्तावंतएकेना
तिरिक्ताभवंतितद्यतिपुरुषमेवैतदेकैकेनयाअस्यप्रजाजातास्ता ११०
रुद्रियाश्चमुंचत्येकेनातिरिक्ताभवंतितद्याएवास्यप्रजाअजाता
स्तारुद्रियाच्चमुंचतितस्मादेकेनातिरिक्ताभवंति॥४॥सजघनेन

गार्हपत्यंयज्ञोपवीतीभूत्वोदङासीनएतान्जुहोतिसततएवो
पोष्यायोदङ्ङ्पर्यावर्ततउदीचोह्यवद्युपतेनुपदधत्युत्तरार्धेगार्हप
त्यस्यकपालान्युपदधातितद्युदेताम्युत्तरांदिशंसर्वंतएषास्येत
स्यदेवस्यदिक्तस्मादेताम्युत्तरांदिशंसर्वंते॥५॥तेवाअक्ताःस्युः
अक्तंऽहिहविस्तद्वाअनक्ताएवस्युरभिमानुकोहरुद्रःपशूंस्या
द्यदक्तानुस्मादनक्ताएवस्युः॥६॥तान्सार्धंपात्र्यांसमुद्वास्य
अन्वाहार्यपचनादुल्मुकमादायोदङ्परेत्यजुहोत्येषाह्येतस्यदेव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१११ए० स्यदिक्यधिुक्तहोति यथाहिदेवस्थरात्विवत्तुष्यधेुक्तहोत्येतद्वा अस्यजा
२म धितंप्रज्ञातमेवस्थानंयद्यवत्तुष्यथंतस्माद्यवत्तुष्यधेुक्तहोति॥७॥पला
शस्यपलाशेनमध्यमेनजुहोति।ब्रह्मवैपलाशस्यपलाशंब्रह्मणै
वैतज्जुहोतिसस्रुवेणैवावद्यंस्तुकस्यैवनावद्यतियएषोतिरि
क्तो भवति॥८॥सजुहोति।एषतेरुद्रभागःसहस्वस्राम्बिकया ११२
तंजुषस्वस्वाहेत्यंबिकाहवैनामास्यस्वसातयास्यैषसहभाग
स्तद्यदस्यैषस्त्रियासहभागस्तस्मात्र्यंबकानामतत्त्वद्याअस्य

प्रजाजातास्ताःरुद्रियाद्धुर्मुंचति॥९॥अथयएषएकोतिरिक्तो भवति॥
तमाखुकरउपकिरत्येषतेरुद्रभागआखुस्तेपशुरितितदस्माआ
खुमेवपशुंसनामनुदिशतितेनोइतरान्पशून्नहिनस्तितद्युप
किरतितिरइववैगर्भास्तिरइवैतद्युपकीर्णंतस्माद्यतउपकिर
तिज्ञत्वाएवास्यप्रजाअजातास्ताःरुद्रियाद्धुमुंचति॥१०॥अथपुन
रेत्यउपंति।अवरुद्रमदीमह्यवदेवंत्र्यंबकं।यथानोवस्यस
स्करद्यथानःश्रेयसस्करद्यथानोव्यवसाययात्।भेषजमसिभे

११२ए० षजंगवेऽश्वायपुरुषायमेषऽ॥ऽस्वंमेषायमेष्याइत्याशीरेवैषैतस्य
कर्मण॥११॥अथापसलविस्त्रिःपरियंति।सव्यान् ऊरूनुपाघ्नानास्त्र्यं
बकंयजामहेसुगंधिंपुष्टिवर्द्धनं।उर्वारुकमिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमा
मृतादित्याशीरेवैषैतस्यकर्मणआशिषमेवैतदाशास्तेतदुखेवशुनी
वयोमृत्योर्मुच्यातेनामृतात्तस्मादाहमृत्योर्मुक्षीयमामृतादिति॥१२॥ २१२
तदुहापिकुमार्यःपरियुर्त्र्यंबकंयजामहाइतिस्याहवैस्मारुद्रस्यस्व
स्वसांबिकानामसाहवैतगस्पेष्टेतस्मादुहापिकुमार्यःपरीयुर्भग

स्यनजामहाइति॥१३॥तासामुतासोमंत्रोन्ति।त्र्यंबकंयजामहे
सुगंधिंपतिवेदनं।उर्वारुकमिवबंधनादितोमुक्षीयमामुत
इतिसायदितइत्याहज्ञातिभ्यस्तदाहमामुतइतिपतिभ्यस्तदा
हपतयोस्यैवास्त्रियैप्रतिष्ठातस्मादाहमामुतइति॥१४॥अथपु
नःप्रसलविस्त्रिःपरियंति।दक्षिणानूरूनुपाघ्नानाएतेनैवमंत्रे
णतद्यत्पुनःप्रसलविस्त्रिःपरियंतिप्रसलविनइदंकर्मानुसंति
ष्ठाताइतितस्मात्पुनःप्रसलविस्त्रिःपरियंति॥१५॥अथैतो

११३ए० नुजमानोंजत्वोस्म मोप्योर्ध्वमनुदस्य तियुष्यागोर्न्नोदाकृयात्तदात्व
भ्य एवैतुरु ल्पोंनिुर्मिमते तान्विलिप्संतठुपस्य शं तिनेषडुमेदे
तुक्कुर्वते तुस्माद्विलिप्संतठुपस्यं शं ति॥१६॥ तांध्रुयोर्म्हंत
कुयोरूपनुस्याद्विणु यष्टुां वाक्कुपेदोभयतत्राबध्योदन्यरेत्य
युद्विषन्तुं वास्थाणुं वा वेणुं वा वल्मीकं वा विंदेत्तुस्मिन्नुस्सृजत्य ११३
तन्नेरूद्गुवस्संते नपरोम्नूजवतोतीहि॥ सवस्सेनवाअध्वनीयीति
तुदेन ऽस्वसावसमेवान्वुवार्जति॥ युत्र यत्वान्स्पवुरणीतदन्वुनह

वाअस्यपरोम्नुजवस्थेस्थुरणीत्स्मादाहृतेनपरोम्नुजवतोतीहीत्व
वततथन्वापिुनाकावसइत्सुहिंठस्नंशिवोतीहीत्येवैतदाहत्कुत्ति
वासाउुक्तिनिुधापयत्युवैनमेतस्वुपंन्तुहिनकुंवनुहिनुक्तितुस्मा
दाहत्कुत्तिवासाइति॥१७॥ अुथदक्षिणान्बाहूनन्वावर्ततेतुप्रती
च्वंपुंद्रायंतिपुनरेत्यापनुपस्यशंतिरूद्भुयेणवाएतदवारिषु
शांतिरापस्त्वदभ्दिःशांत्याशमयंते॥१८॥ अुथकेशश्मश्रूकृंत्ता॥ समा
रोख्याऽग्नीउदवसायेवुस्येतेन यजते नहितुदवकुल्पते यदुन्नरवे

Gandhi Nation...
...for the Arts

११४९० द्वग्निहोत्रं जुहुयात्तस्मादुदवस्यति गृहानित्वा निर्मथ्याग्नीपौर्णमा
सेन यजते तत्सन्तन्वन्ति यज्ञ इव वा एष यद्वातुर्मास्यान्यथैष कृत्स्नः प्रतिष्ठि
तो यज्ञो यत्पौर्णमासं तत्कृत्स्नेनैवैतद्यज्ञेनान्ततः प्रतितिष्ठति तस्मा
दुदवस्यति ॥१९॥ ब्राह्मणं ॥ अक्षय्यं ह वै सुकृतं चातुर्मास्ययाजि
नो भवति ॥ संवत्सरं हि रज्जुयति तेनास्याक्षय्यं भवति तं वै त्रेधा वि ११४॥
भज्य यजति त्रेधा विहितं प्रजनयति सर्वं वै संवत्सरः सर्वं वा अक्ष
य्यमेतेनो हास्याक्षय्यं सुकृतं भवत्यृतुरूपं वैतद्भूत्वा देवानप्ये

त्यक्षय्यं वै देवानामेतेनो हैवास्याक्षय्यं सुकृतं भवत्येतत्कृतं तस्मा
च्चातुर्मास्ये यजते ॥१॥ अथ यच्छुनासीर्येण यजते या वै देवा
नां श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानां तच्छुनमथ य
त्संवत्सरस्य प्रजितस्य रस आसीत्तत्सीरं सा या वै देवानां श्रीरा
सीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानां यश्च संवत्सरस्य प्रजितस्य
रस आसीत्तमेवैतदुभयं परिगृह्यात्मन्कुरुते तस्माच्छुनासीर्येण य
जते ॥२॥ तस्माद्वन्नाय पाके रसुतरं तदुभयं परिगृह्यात्मन्कुरुते

१२५ए० वेदिंनुगृह्णतिपृषदाज्यंनुसंचरत्यग्निंपुंवशयाजानुवंतित्र्यंबकानुयाजा
पुरुषंसमिष्टयजुः॥३॥अथयेतान्येवपंचहवींषिभवंति।एतैर्वैहवि
र्भिःप्रजापतिःप्रजाअसृजततेतुरूनयुतोवरुणपाशात्प्रजाःप्रामुंच
देतैर्वैदेवावृत्रमघ्नन्तैर्वेवव्यजयंतयेयमेषांव्युष्टितित्स्तांतुयोए
वैषएतैर्यज्ञैर्वदेवानांश्रीराशीस्साकमेधैरीजानानोविजिग्याना १२५
स्प२ नांयएषसंवत्सरस्यप्रजितंरसआसीत्तमेवैतदुभयंपरिगृह्या
त्मन्कुरुतेतस्मादेतानिपंचहवींषिभवंति॥४॥अथयच्छुना

सीर्योद्वादशकपालःपुरोडाशोभवति।सवैशुनासीर्यस्ययंपूर्व
मेवावाम॥५॥अथवायव्यंपयोभवति।पयोहवैप्रजाजातात्अभि
संजानतेविजिग्यानामाप्रजाःश्रियेयशसेन्नाद्यायाभिसंजानांता
इतितस्मात्पयोभवति॥६॥अथवायव्यंभवति।अयंवैवायुर्यो
यंपवतएषवाइदंसर्वंप्याययतियदिदंकिंचवर्षतिवृष्टा
औषधयोजायंतओषधीर्जग्ध्वापःपीत्वाततएषरसःसंभवति
भवत्येषहिवाएतज्जनयतितस्माद्वायव्यंभवति॥७॥अथ

११६९० सोर्यएककपालःपुरोडाशोभवतिाएषवैस्तुर्योयएषतपत्येष षु २
वाइदंसर्वमभिगोपायतितंसाधुनात्वाःदसाधुनात्वदेहृदं
सर्वंविदधातिसाधुत्वदसाधुत्वदेषमाभिडिग्पानंग्नीतःसाधु
नात्वदभिगोपयसाधुत्वाविदधद्दितिस्मात्सौर्यएककपा
लःपुरोडाशोभवति॥८॥तस्याश्वःश्वेतोदक्षिणाठंदेतस्यरू ११६
पंक्रियतेयएषतपतिपद्युश्वंश्वेतंनविंदेदपिगौरेवश्वेतः
स्यात्तदेतस्यरूपंक्रियतेयएषतपति॥९॥सयत्रैवसोदमे

धेयुंजतेतुनुनासीर्येणयजेतयद्वैतुःसंवत्सरस्ययुंजतेतुनेव
संवत्सरमाप्नोतितस्माद्यदेवकदाचैतेनयजेत॥१०॥तद्वैद्वाचीरा
पिपयिषंतिसयदिराचीरापिपयिषेयुददःपुरस्तात्फाल्गुन्यै
पौर्णमास्याउदृष्टंतद्युनासीर्येणयजेत॥११॥अथयदीक्षितात्तन्नानी
जानंपुनःफाल्गुनीपौर्णमास्यभिपर्येयात्पुनःप्रयोगरूपइवहू
सयदेनदनीजानंपुनःफाल्गुनीपौर्णमास्यभिपर्येयात्तस्मादेनं
नानीजानंपुनःफाल्गुनीपौर्णमास्यभिपर्येयादितिन्द्रस्तुर्मानस्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

१२७ए० ॥२२॥ अथ पुनः प्रयुंजानस्य । सर्वेषु फाल्गुनेषु पौर्णमासेषु अनाशीर्ये
ण यजेतायज्ञातुर्वैश्वदेवेनापपौर्णमासे नैतु दपुनः प्रयुंजानस्य ॥२३॥
अथातः परिवर्त्तनस्यैवु । सर्वतो मुखो वा अस्मा वादित्य एष वाइ
दं सर्वं निर्दहति यदिदं किंच शुष्यति तेनैष सर्वतोमुखस्तेनानना
दः ॥२४॥ सर्वतोमुखो यमग्निः । यतो ह्येव कुतश्चाग्नावभ्यादधति त ११७॥
त एव प्रदहति तेनैष सर्वतोमुखस्तेनान्नादः ॥२५॥ अथायमन्तो
मुखः पुरुषः । स एतु सर्वतोमुखो भवति यत्परिवर्त्तयते स एवमे

वान्नादो भवति य एतावत् । एवं विद्वान्परिवर्त्तयते तस्माद्वै परिवर्त्त
येत ॥२६॥ तदु होवाचासुरिः । किं नु तत्र मुखस्य यदपि सर्वा एव लोमानि
वपेत यद्वै त्रिः संवत्सरस्य युञ्जीत तेनैव सर्वतोमुखस्तेनान्नादस्तस्मान्ना
द्रियेत परिवर्त्तयितुमिति ॥२७॥ ब्राह्मणं ॥४॥ तद्ध दाहुः । साकमेधैर्दे
वा वृत्रमघ्नंस्तैर्वै व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तामितिस्तैर्वै हैवे
वं देवा वृत्रं हतमस्यैवं तु मनसः सर्वैर्व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां
॥२॥ ते होचुः । केन राज्ञा केनानीकेन योत्स्याम इति ते हाग्निं वाच मया

२१८९० राज्ञामयानीकेनेतितेग्निनाराज्ञाग्निनानीकेनचक्षुरोमासः।अजयं
स्तांब्रह्मणावज्रयज्ञावविघ्न्यापुर्यगच्छन्॥३॥तेहोचुः।केनेवराज्ञा
केनानीकेनयोत्स्यामइतिसहब्रह्मणउवाचमयाराज्ञामयानीकेने
तितेब्रह्मणैवराज्ञाब्रह्मणानीकेनापरांश्चक्षुरोमासः।अजयंस्ता
न्ब्रह्मणावेवज्रयज्ञावविघ्न्यापुर्यगच्छन्॥३॥तेहोचुः।केनेवराज्ञा २१८
केनानीकेनयोत्स्यामइतिसहेंद्रउवाचमयाराज्ञामयानीकेनेतित
इंद्रेणैवराज्ञेंद्रेणानीकेनापरांश्चक्षुरोमासः।अजयंस्तान्ब्रह्मणावेव

वज्रयज्ञावविघ्न्यापुर्यगच्छन्॥४॥सयुद्धेन्द्रदेवेनयजतेऽग्निनैवेत
द्राज्ञाग्निनानीकेनचक्षुरोमासः।अजयतितुअनीशतलोभवतिलोहः
कंरः।सायुअनीशतलोसात्र्यपुविघ्नापेक्ष्यतेलोहाःकरोब्रह्मणोऽन्व
पुमग्निर्हिब्रह्मणोहितइत्यस्यानिस्तस्मात्लोहःक्षरोभवतितेनपुरि
वर्त्तयतेतद्ब्रह्मणावेवैनमेतत्र्यज्ञावविघ्नयापुरिगच्छतिं॥५॥अथ
युद्धरूणप्रघासेयजते।ब्रह्मणैवेतद्राज्ञाब्रह्मणानीकेनापरांश्चक्षु
रोमास्मः।अजयतितुअनीशतलोभवतिलोहःकारस्तेनपुरिवर्त्तयते

Indira Gandhi National Centre for the Arts

११९/१० तद्वरुणस्यैवैनमेतत्त्रय्या विद्यया परिगच्छति ॥६॥ अथ य साकमेधै
र्यजते इंद्रेण वै तद्याग्निं इंद्राणी केनापरां च्छवृत्रमास्य: पुजयति तस्मै नो
शलतो भवति गोह स्तुरस्ते न परिवर्त्तयते तद्वरुणस्यैवैनमेतत्त्रय्या
विद्यया परिगच्छति ॥७॥ स य उ हैव देवेन यजते अग्निरेव तर्हि भ
वत्यग्नेरेव सायुज्यं सलोकतां जयत्यथ य उ वरुणप्रघासैर्यजते वरु ११९
ण एव तर्हि भवति वरुणस्यैव सायुज्यं सलोकतां जयत्यथ य उ सा
कमेधैर्यजत इंद्र एव तर्हि भवतींद्रस्यैव सायुज्यं सलोकतां जयति ॥

॥८॥ स यस्मिन्नृतौ वमुष्माल्लोकमेति ॥ एन ऋतुः पुरस्तात्तु वेयपछ
ति पुर ऋतुः पुरस्तात्तु वेयपछति स परमेव स्थानं परमां गतिं ग
छति वा उ मास्य याजी तु दाहुर्नवा उ मास्य याजिनमृतुर्विंदति परमु
ह्येव खलु स्थानं परमां गतिं गछतीति ॥९॥ ब्राह्मणं ॥५॥ पंच
म प्रपाठकः समाप्तः ॥ कंडिका २२४ ॥ द्वितीयकांड समाप्तः ॥२॥ स्व
स्ति संवत् १६८३ वर्षे आश्विन मासे शुक्लपक्षे द्वादश्यां तिथौ श
निदिने लिखितं श्री मुकुंद वाराणस्यां वास्तव्य मौउदीच्य ज्ञाती यया

स्२०१२० शीक बली मई लज बैकुंठे नली लिखितं लेखक पाठकयोः कल्याणं भूया
त्॥ दृष्टि तावान्मति विभ्रमत्वात् यदार्थहीनं लिखितं मयात्र तत्सर्वं
मार्यैः परिशोधनीयं कोपं न कुर्यात् खलु लेखकस्य॥ याहृशं पुस्तकं
दृष्ट्वा ताहृशं लिखितं मया यदि शुद्धमशुद्धं वा न मदोषो न दीयते
पुस्तिका पठिकानां माधव हस्ते पुगतागता॥ कः शापिदपित्ता ध्वे १२०
तान्वदान ब्लास्तुमर्दित॥ श्री॥ लमपृष्ठिकटिग्रीवा बधो
मुष्टिरधोमुखं कष्टेन लिखितं कोऽपि यत्नेन परिपालयेत्॥ या

कदाचित्विलमंतेभ्यचनरासमाईहा ५

१४०१० शीक बली मई लज बैकुंठे नली लिखितं लेखक पाठकयोः कल्याणं भूयात्॥ अ
दृष्टि भावान्मति विभ्रमत्वात् यदार्थहीनं लिखितं मयात्र तत्सर्वमार्यैः परि
शोधनीयं कोपं न कुर्यात् खलु लेखकस्य॥ पुस्तिका पठिकानां माधवहस्ते
पुगतागता॥ भग्नपृष्ठिकटिग्रीवा बद्धमुष्टिरधोमुखं कष्टेन लि
खितं कोऽपि यत्नेन परिपालयेत्॥ श्री ह्रुं॥ श्री ह्रुं॥ श्री ह्रुं॥
ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं॥ ह्रुं॥
सं १७८३

Indira Gandhi National Centre for the Arts

of Jaypur Vedic

२५२

१२९ पत्रा

[illegible] 222 [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] ([illegible])

[illegible]

[illegible]

[illegible] (...) [illegible] [illegible] (...) [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

000905 ([illegible])

[illegible]

Yajur-veda.
Madhyandinī śākhā
Brāhmaṇa, 3d
Kāṇḍa.

२५२

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

९०॥ ॐ नमः श्रीमहागणपतये॥ देवयजनं जोषयंते। स यदेव वर्षिष्ठं स्यात्तज्जोषयेरन्यु
दन्यद्भूमेर्नाभिशयीत। ततो वै देवा दिवमुपोदक्रामं देवान्वा एष उपोत्क्रामति यो दीक्ष
ते स सदेवे देवयजने यजते स यद्धान्यद्भूमेरभिशयीत। अवरतर इव हैवास्य तस्माद्य
द्वर्षिष्ठं स्यात्तज्जोषयेरन्। १ तद्वर्षिष्ठं सत्समं स्यात्। समं सद्विभ्रंशि स्याद्विभ्रं
शि सत्प्राक्प्रवणं स्यात्प्राची हि देवानां दिगथो उदक्प्रवणमुदीची हि मनुष्याणां दिग्द
क्षिणतः प्रत्युच्छ्रितमिव स्यादेषा वै पितॄणां दिक्स यद्दक्षिणाप्रवणं स्यात्क्षिप्रे ह यजमा
नोऽमुं लोकमियात्तथो ह यजमानो ज्योग्जीवति तस्माद्दक्षिणतः प्रत्युच्छ्रितमिव स्यात्। २ न पु १
रस्ताद्देवयजनमात्रमतिरिच्येत। द्विषन्तं हास्य तद्भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत काम ह दक्षिण

तः स्यादेवमुत्तरत एतद्ध्वेव समृद्धं देवयजनं यस्य देवयजनमात्रं पश्चात्परिशिष्यात द्वि
षन्तं हैवेनमुत्तरा देवयज्योपनमतीति नु देवयजनस्य। ३ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः वार्ष्णाय
देवयजनं जोषयितुमैम तत्सात्ययज्ञोऽब्रवीत्सर्वा वा इयं पृथिवी देवी देवयजनं यत्र वा
ऽअस्यै क्व च यजुषैव परिगृह्य याजयेदिति। ४ ऋत्विजो हैव देवयजनं ये ब्राह्मणाः शु
श्रुवांसोऽनूचाना विद्वांसो याजयन्ति सैवाह्वलितन्नेदिष्ठतमामिव मन्यामह इति। ५॥
तच्छालां वा विमितं वा प्राचीनवंशं मिन्वन्ति। प्राची हि देवानां दिक्पुरस्ताद्धि देवाः प्रत्यञ्चो म
नुष्यानुपावृत्तास्तस्मात्तेभ्यः प्राङ् तिष्ठञ्जुहोति। ६ तस्मादु ह न प्रतीचीनशिराः शयीतानेद

वानभिप्रसार्य्यशयीऽइतियादक्षिणादिक्सापितॄणांयाप्रतीचीसासर्प्पाणांयतोदेवाऽउच्चक्र
मुःसैषाहीनायोदीचीदिक्सामनुष्याणांतस्मान्मानुषऽउदीचीनवꣳशामेवशालांवामिमि
तेवामिन्वंत्युदीचीहिमनुष्याणांदिग्दीक्षितस्यैवप्राचीनवꣳशानादीक्षितस्य॥७॥तांवाऽएतां
परिश्रयंति।नेदनिवृष्टादितिन्वेवयेषाद्देवान्वाऽएषऽउपावर्त्ततेयोदीक्षतेसदेवतानां
मेकोभवतितिरऽइववैदेवामनुष्येभ्यस्तिरऽइवैतद्यत्परिश्रितंतस्मात्परिश्रयंति॥८॥तं
नसर्वऽइवाभिप्रपद्येत।ब्राह्मणोवैवराजन्योवावैश्योवातेहियज्ञियाः॥९॥सवैनसर्
वेणेवसंवदेत।देवान्वाऽएषऽउपावर्त्ततेयोदीक्षतेसदेवतानामेकोभवतिनवैदे २

वाःसर्वेणेवसंवदंतेब्राह्मणेनैवराजन्येनवावैश्येनवातेहियज्ञियास्तस्माद्यद्येनꣳ
शूद्रेणसंवादोविंदेदेतेषामेवैकंब्रूयादिममितिविचक्ष्वेममितिविचक्ष्वेत्येषऽउतत्र
दीक्षितस्योपचारः॥१०॥अथारणीपाणौकृत्वा।शालामध्यवस्यति।सपूर्व्वार्ध्यꣳस्थूणाराज
मभिपद्येतद्यजुराहेदमगन्मदेवयजनंपृथिव्यायत्रदेवासोऽअजुषंतविश्वऽइतितदस्य
विश्वे~~इतितदस्य~~श्वादेविजुष्टंभवतियेवेमेब्राह्मणाःशुश्रुवाꣳसोनूचानायद्धास्यतद्धिभा
मीद्धंतेब्राह्मणाःशुश्रुवाꣳसस्तद्धास्यतैर्जुष्टंभवति॥११॥यद्वाह॥यत्रदेवासोऽअजुषं

Centre for the Arts

तद्विश्व ऽइति तदस्य विश्वो र्द्दि विज्ञुष्टं भवत्यृक्सामाभ्यां संतरं तो यजुर्भि रित्यृक्सामाभ्यां वियजुर्भिर्यज्ञस्योदृचं गच्छतियज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह रायस्पोषेण समिषा मदे मेतिभूमा वै रायस्पोषः श्रीर्वै भूमाशिषमेवैतदाशास्ते समिषा मदामेतीषं मदतीति वे तमाकुर्यः श्रियमश्नुते युः परमतां गच्छति तस्मादाह समिषा मदामेति॥१२ब्राह्मणं॥१अ परा क्लृप्ता दीक्षिता पुराके शश्मश्रो र्वपनाद्यत्कामयेत तदश्नीयाद्यद्वा संपाद्येत व्रतं ह्येवा

स्यात्ताशनं भवति यद्यनाशितो विषद्यपि कामं नाश्नीयात्॥१॥शत॥१४००॥ अथोत्तरेण शालां परिश्र ३

यंति। तद्दुदकुंभमुपनिदधति तंनापित ऽउपतिष्ठते तत्केशश्मश्रु च वपते नखानि च निकृंतते स्कु तस्त्रिविधरूपस्यामध्यं यत्रास्य पोनोपतिष्ठांत केशश्मश्रो वा ऽअस्य नखेषु वापोनोप तिष्ठांत तद्यत्केशश्मश्रु च वपते नखानि च निकृंतते तामुध्यम भूत्वा दीक्षा ऽइति॥२ तद्धैके सर्वे ऽएव वपंते सर्वे ऽएवामेध्य भूत्वा दीक्ष्यामहे ऽइति तदु तथा न कुर्याद्यद्वै केशश्म श्रु च वपते नखानि च निकृंतते तेनैव मेध्यो भवति तस्मादुत केशश्मश्रु वि वपते नखानि च निकृंतते॥३ स वै नखान्येवाग्रे निकृंतते। दक्षिणस्यैवाग्रे सव्यस्य वा ऽअथ मानुषं ह्येवं दवत्रां गुष्ठयोरवाग्रे कनिष्ठिकयोर्वा ऽअथ मानुषं ह्येवं दवत्रा॥४ दक्षिणमेवाग्रेगोदानं वि

तु ३

तारयति। सर्व्वं वा ऽ अन्ये मानुषेभ्यो वृन्दे वत्रा।५ स दक्षिणमेवाग्रे गोदानमभ्युनत्ति। इमा ऽ आपः श
मु मे सन्तु देवीरिति स यद्धेमा ऽ आपः शमु मे सन्तु देवीरिति वज्रो वा ऽ आपो वज्रो हि वा ऽ आ
पस्तस्माद्येन यन्ति निम्नं कुर्वन्ति यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत्तदतो मु वितर्ह्यँ शमयति त
थो हैनमेष वज्रः शान्तो न हिनस्ति तस्मादाहेमा ऽ आपः शमु मे सन्तु देवीरिति।६ अथ दर्भ
तरुणकमन्तर्दधाति। ओषधे त्रायस्वेति वज्रो वै क्षुरस्तथो हैनमेष वज्रः क्षुरो न हिनस्त्यथ
क्षुरेणाभिनिदधाति स्वधिते मैनँ हिँसीरिति वज्रो वै क्षुरस्तथो हैनमेष वज्रः क्षुरो न
हिनस्ति।७ प्रच्छिद्योदपात्रे प्रास्यति। तूष्णीमेवोत्तरं गोदानमभ्युनत्ति तूष्णीं दर्भतरुणक ४

मन्तर्दधाति तूष्णीं क्षुरेणाभिनिधाय प्रच्छिद्योदपात्रे प्रास्यति।८ अथ नापिताय क्षुरं प्रयच्छ
ति। स केशश्मश्रु वपति स यत्केशश्मश्रु वपति।९ अथ स्नाति। अमेध्यो वै पुरुषो यदनृ
तं वदति तेन पूतिरन्तरतो मेध्या वा ऽ आपो मेध्यो भूत्वा दीक्षा इति पवित्रं वा ऽ आपः पवित्र
पूतो दीक्षा ऽ इति तस्माद्वै स्नाति।१० स स्नाति। आपो ऽ अस्मान्मातरः शुन्धयन्त्वित्यत आह
शुन्धयन्त्विति घृतेन नो घृतप्वः पुनन्त्विति तद्धि सुपूतं यं घृतेन पुनन्ति तस्मादाह घृतेन नो
घृतप्वः पुनन्त्विति विश्वँ हि रिप्रं प्रवहन्ति देवीरिति यद्वै विश्वँ सर्वं तद्यदमेध्यँ रि
प्रं तत्सर्वँ ह्यस्मादमेध्यं प्रवहन्ति तस्मादाह विश्वँ हि रिप्रं प्रवहन्ति देवीरिति।११ अथ प्रा

डि वोदं उ क्रामति। उदिदाभ्यः स्रुविशाः प्रतः एमीत्युद्याभ्यः स्रुविः प्रताऽ एति।१२अथ वासः
परिधत्ते। सर्वत्वायैव स्वामेवास्मिंस्तत्त्वचं दधाति या ह वाऽ इयं गोस्त्वक्पुरुषे हैषाग्रऽ आस॥
१३॥ ते देवाऽ अब्रुवन्। गौर्वाऽ इदꣳ सर्वं बिभर्त्ति हन्त येयं पुरुषे त्वगेतां गव्येतां दधाम तयैषा
वर्षन्तं तया हिमं तया घृणिं तितिक्षिष्यतऽ इति।१४। ते वच्छाय पुरुषं। गव्येतां त्वचमदधुस्त
यैषा वर्षन्तं तया हिमं तया घृणिं तितिक्षते।१५ अवच्छितो हि वि पुरुषः। तस्मादस्य यत्रैव
क्व च लोमा जायतऽ इदमेव प्रजायते लोहितमुत्पतति तस्मिन्नेतां त्वचमदधुर्वासऽ ए
व तस्मान्नान्यः पुरुषाद्वासो बिभर्त्त्यस्मिंस्त्वचमदधुस्तस्मादु सुवासाऽ एव बुभू 5

षेत्स्वया त्वचा समृध्याऽ इति तस्मादप्यश्लीलꣳ सुवाससं दिदृक्षन्ते स्वया हि त्वचा समृद्धो भ
वति॥१६॥ नाह गोर्नग्नः स्यात्। वेद ह गौरस्य त्वचं बिभर्मीति सा बिभ्यती त्रसति त्व
चं मऽ आदास्यतऽ इति तस्मादु गावः सुवाससमुपैव निश्रयन्ते।१७ तस्य वाऽ एतस्य वाससः
अग्नेः पर्यासो भवति वायोरनुच्छादो नीविः पितॄणाꣳ सर्पाणां प्रघाता विश्वेषां देवानां
तन्तवऽ आरोका नक्षत्राणामेवꣳ हि वाऽ एतत्सर्वे देवाऽ अन्वायत्तास्तस्माद्दीक्षितवसनं
भवति।१८ तद्वाऽ अहतꣳ स्यात्। अथा तथा मतायै तद्धि नि........ वास्याम
ध्या [illegible] णत्ति वा वयति वा तदस्यामेध्यमसदिति यद्यऽ अहतꣳ स्यादद्भिरभ्युक्षेन्मेध्यमस

दित्यथो युदिदꣳ स्नातवस्यं निहितमुपस्खलनकृतं तु भवति तेनो हापि दीक्षितः॥१९॥ तत्परिधत्ते।
दीक्षातपसोस्तनूरसीत्यु दीक्षितस्य वा ऽ अस्यैषाग्रे तनूर्भवत्यथात्र दीक्षातपसोस्तस्मादाह
दीक्षातपसोस्तनूरसीति तां शिवाꣳ शग्मां परिदध ऽ इति तां वा शिवाꣳ साधीं परिदध ऽ इत्ये
वैतदाह भद्रं वर्णं पुष्यन्निति पापं वा ऽ एषोऽग्रे वर्णं पुष्यति यमस्मै दीक्षिता थात्र भद्रं तस्मादा
ह भद्रं वर्णं पुष्यन्निति॥२०॥ अथैनꣳ शालां प्रपादयति। स यद्धैवानडुहश्च नाश्नीयाद्धेन्व
नडुहौ वा ऽ इदꣳ सर्वं बिभृतस्तास्मादवा ऽ अब्रुवंधेन्वनडुहौ वा ऽ इदꣳ सर्वं बिभृतो हन्त यद
न्येषां वयसां वीर्यं तद्धेन्वनडुहयोर्दधामेति स यदन्येषां वयसां वीर्यमासीत्तद्धेन्वनडुह ६

योरदधुस्तस्माद्धेनुश्चैवानड्वांश्च भूयिष्ठं भुङ्क्तस्तद्धैतत्सर्वाश्यमिव यो धेन्वनडुहयोरश्नीया
दन्तगतिरिव तꣳ हाद्भुतमभिजनिता जायायै गर्भं निरवधीदिति पापमकदिति पापी कीर्तिस्त
स्माद्धेन्वनडुहयोर्नाश्नीयात्तदु होवाच याज्ञवल्क्योऽश्नाम्येवाहमꣳसलं चेद्भवतीति॥२१॥ ब्राह्म
णं॥२॥ अपः प्रणीय॥ आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै सर्वा देवता ऽ अग्नौ
हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वत्यग्निर्वै यज्ञस्यावरार्द्धो विष्णुः परार्द्धस्तत्सर्वाश्चैवैतद्देवताः
परिगृह्य सर्वं च यज्ञं परिगृह्य दीक्षा ऽ इति तस्मादाग्नावैष्णव ऽ एकादशकपालः पुरोडाशो भ
वति॥१॥ तद्धैके। आदित्येभ्यश्चरुं निर्वपन्ति तद्ध स्मित्पृच्छ्युदितमिवाष्टापुत्रा सो ऽ अदितिर्ये जाता

स्तन्वस्पृरि॥ देवां॥ उपप्रेस्मन्मुभिः पुरा मार्त्तंडमास्यदिति। २ अष्टौ हवै पुत्रा ऽअदितेः। यांस्त्वे
तद्देवा ऽआदित्या इत्याचक्षते सप्त हैव ते ऽविकृतं हाष्टमं जनयांचकार मार्त्तंडं संदेग्धो हैवास
यावानेवोर्ध्वस्तावांस्तिर्यं पुरुषसंमित ऽइत्यादि क आहुः। ३ त ऽउ हेत ऽऊचुः। देवा ऽआदित्या
यदस्मानन्वजनि मा तदमुयेव भूद्धंतमं विकरवामेति तं विचक्रुर्यथायं पुरुषो विकृतस्तस्य
यानि मांसानि संकृत्य संन्यासुस्ततो हस्ती समभवत्तस्मादाहुर्न हस्तिनं प्रतिगृह्णीयात्पुरु
षाजानो हि हस्तीति यमु ह तद्विचक्रुः स विवस्वानादित्यस्तस्येमाः प्रजाः। ४ स होवाच राध्नवा
न्मस प्रजायां य ऽएतमादित्येभ्यश्चरुं निर्वपादिति राध्नोति हैव य ऽएतमादित्येभ्यश्चरुं नि ७

र्वपत्ययं त्वेवासाविवस्वानः प्रजातः। ५ तस्य सप्तदश सामिधेन्यो भवंति। उपांशु देवता यजति पं
च प्रयाजा भवंति त्रयोऽनुयाजाः संयाजयंति पत्नीः सर्वं वा ऽएष समिष्टयजुरवनुजुहोति ता
दिदं दीक्षितवसनं परिधाय पुरा यज्ञस्य संस्थाया ऽअंतं गच्छानीत्येता हि यज्ञस्य समिष्टय
जुः। ६ अथाग्रेण शालां तिष्ठन्नभ्यङ्क्ते। अरूर्वै पुरुषो वछितो नरूरो वितद्भवति यदभ्यङ्क्ते
ग्र.५ गुविवि पुरुषस्य त्वग्गावो ऽएतन्नवनीतं भवति स्वयैवैनमेतत्त्वचा समर्द्धयति तस्माद्वा ऽअभ्य
ङ्क्ते। ७ तद्वै नवनीतं भवति। घृतं वै देवानां फाण्टं मनुष्याणामथैतन्नाहैव घृतं नाफाण्टं
स्यादेव घृतं स्यात्फाण्टमयातयामतायै तादनमुयातयाम्नैवायातयामानं करोति। ८ तम

भ्यनक्ति। शीर्षतोऽग्रऽआपादाभ्यामनुलोमं महीनां पयोऽसीति मह्याऽइति ह वाऽएतासामेकं ना
मयक्षं ह वा तासां वाऽएतत्पयो भवति तस्मादाह महीनां पयोऽसीति वर्चोदाऽअसि वर्चो मे दे
हीति नात्र तिरोहितमिवास्ति।९ अथाक्ष्यावानक्ति। अरुर्वै पुरुषस्याक्षि प्रशान्नामुति ह
स्माह याज्ञवल्क्यो दुरक्षऽइव हास पृष्ठो हि वास्य इषीका तेऽएवैतदनरुष्करोति यदक्ष्या द
वानक्ति।१० यत्र वै देवाः असुररक्षसानि जघ्नुस्तच्छुष्णो दानवः प्रत्यङ् पतित्वा मनुष्या
णामक्षीणि प्रविवेश सऽएष कनीनकः कुमारकऽइव परिभासते तस्माऽएवैतद्यज्ञमुप
प्रयन्त्सर्वतोऽश्मपुरां परिदधात्यश्मा ह्याञ्जनं।११ त्रिककुद्भवति। यत्र वाऽइन्द्रो वृत्रमहं ट

स्तस्य यदक्ष्यासीत्तं गिरिं त्रिककुदमकरोत्तद्यत्त्रैककुदं भवति चक्षुष्येवैतच्चक्षुर्दधाति त
स्मात्त्रैककुदं भवति यदि त्रैककुदं न विन्देदपि त्रैककुदमेव स्यात्समानी ह्येवाञ्जनस्य बंधु
ता।१२ शारषीकेणानक्ति। वज्रो वै शरो विरक्षस्तायै सतूला भवत्यमूलं वाऽइदमुभयतः पु
रिछिन्नं रक्षांस्यन्तरिक्षमनुचरति यथायं पुरुषोऽमूलऽउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुच
रति तद्यत्सतूला भवति विरक्षस्तायै।१३ स दक्षिणमेवाग्रऽआनक्ति। सव्यं वाऽइतरमानु
षं दैवत्रा।१४ सऽआनक्ति। वृत्रस्यासि कनीनकऽइति वृत्रस्य ह्येष कनीनकश्चक्षु
र्दोऽअसि चक्षुर्मे देहीति नात्र तिरोहितमिवास्ति।१५ स दक्षिणं सरूद्यजुषानक्ति। स

तूष्णीमथोत्तरᳲसयजुषानक्तिहिस्तृणीतदुत्तरमेवैतदुत्तरावत्करोति।१६तद्यत्पंचकृत्वऽ
आनक्ति।संवत्सरसंमितोवैयज्ञःपंचवाऽऋतवःसंवत्सरस्यतंपंचभिराप्नोतितस्मात्पंचकृ
त्वऽआनक्ति॥१७अथैनंदर्भपवित्रेणपावयति।अमेध्योवैपुरुषोयदनृतंवदतितेनपू
तिरंतरतोमेध्यावैदर्भामेध्योभूत्वादीक्षाऽइतिपवित्रंवैदर्भाःपवित्रपूतोदीक्षाऽइतित
स्मादेनंदर्भपवित्रेणपावयति॥१८तद्वाऽएकᳲस्यात्।एकोह्येवायंपवतेतदेतस्यैवरू
पेणतस्मादेकᳲस्यात्।१९अथोऽअपित्रीणिस्युः।एकोह्येवायंपवतेसोऽयंपुरुषेंतःप्र
विष्टस्त्रेधाविहितःप्राणऽउदानोव्यानऽइतितदेतस्यैवानुमात्रांतस्मात्त्रीणिस्युः॥२०अथो ९

ऽअपिसप्तस्युः।सप्तवाऽइमेशीर्षन्प्राणास्तस्मात्सप्तस्युस्त्रिःसप्तान्येवस्युरेकविᳲशतिरेषै
वसंपत्।२१तᳲसप्तभिःसप्तभिःपावयति।चित्पतिर्मापुनात्वितिप्रजापतिर्वैचित्पतिःप्रजा
पतिर्मापुनात्वित्येवैतदाहवाक्पतिर्मापुनात्वितिप्रजापतिर्वैवाक्पतिःप्रजापतिर्मापुनात्वि
तिप्रजापतिर्वैवाक्पतिःप्रजापतिर्मापुनात्वित्येवैतदाहदेवोमासवितापुनात्वितितद्धि
सुप्रतंयदेवःसवितापुनातुतस्मादाहदेवोमासवितापुनात्वित्यछिद्रेणपवित्रेणेतियो
वाऽअयंपवतऽएषोछिद्रंपवित्रमेतेनैतदाहसूर्यस्यरश्मिभिरित्येतेवैपवितारोय
सूर्यस्यरश्मयस्तस्मादाहसूर्यस्यरश्मिभिरिति॥२२तस्यैतपवित्रपतेऽइति।पवित्रपतिर्हि

न्वतिपवित्रपूतस्येतिपवित्रपूतोहिन्वतियज्ञकामःपुनेतुछक्रेत्यमितियज्ञस्योदृचंगछान्
त्येवैतदाह।२३ अथाग्निषामारंभंवाचयति।आवोदेवासऽईमहेवामंप्रयत्यध्वरे॥आवोदेवा
सऽआशिषायज्ञियासोहवामहेऽइतितदस्मिन्देवाःसतोऽग्निविजयंऽआशासते।२४ अथांजु ...शेष
लीन्यंवति।स्वाहायज्ञंमनसऽइतिद्वस्वाहोरोरंतरिक्षादितिद्वस्वाहाद्यावापृथिवीभ्यामितिद्वे
स्वाहावातादारभऽइतिमुष्टीकरोतिनावैयज्ञःप्रत्यक्षमिवारभेयथाखंदंडोवावासोवापरो
क्षंवैदेवाःपरोक्षंयज्ञः।२५ सयदाह।स्वाहायज्ञंमनसऽइतितन्मनसऽआरभते।स्वाहोरोरं
तरिक्षादितितदंतरिक्षादारभते।स्वाहाद्यावापृथिवीभ्यामितितद्वाभ्यांद्यावापृथिवीभ्यामार ९०

भतेयखोरिदꣳसर्वमधिस्वाहावातादारभऽइतिवातोवैयज्ञस्तद्यज्ञंप्रत्यक्षमारभते।२६ अ
थयस्वाहास्वाहेतिकरोति।यज्ञोवैस्वाहाकारोयज्ञमेवैतदात्मन्धत्त्राऽएववाचंयछति
वाग्वैयज्ञोयज्ञमेवैतदात्मन्धत्ते।२७ अथैनꣳशालांप्रपादयति।सजघनेनाहवनीयमेत्य
त्येणगार्हपत्यꣳसोऽस्यसंचरोभवत्यासुत्यायैतद्वदास्यैषसंचरोभवत्यासुत्यायाऽअग्निर्वै
योनिर्यज्ञस्यगर्भोदीक्षितस्तंतरेणवियोनिंगर्भःसंचरतिसयस्मतत्रिजतिचत्वरिवदावृ
र्त्तेततस्मादिमेगर्भाऽएजंतिचदैवत्वरिवदावर्त्तेततस्मादस्यैषसंचरोभवत्यासुत्याखोऽ
ब्राह्मणं।३ सर्वाणिहवैदीक्षायाउज्वꣳष्योक्तानि।उक्केष्ठा।तवाऽएषोस्माल्लोकाद्व

लोकमभिजयो दीक्षतऽ एतैरेव तद्यजुर्भिरुज्जयति तस्मादाहुः सर्वाणि दीक्षायां यजूंषि
ड्क्रमणानीति ततऽ एतान्यवान्तरा मा चक्षतऽ अङ्क्रमणानीत्याहुस्तद्यत्ताऽ आहुतिर्हिय
ज्ञः पराङ्वियज्ञोपत्यथ्विषुप्रत्यञ्चं यज्ञमायदाहुतिस्तदतनयज्ञेनोज्जयति तस्माल्लोकाद्दे
वलोकमभि।१ ततो यानि त्रीणि स्रुवेण जुहोति तान्याधीतयजूंषीत्याचक्षते संपदऽ एव कां
माय वत्तथ्रं हूयते त्य यत्तं चमं स्रुवा जुहोति तदेव प्रत्यक्षं माङ्क्रमणमनुष्टुभा हि तज्जु
होति वाग्घ्यनुष्टुब्वाग्घि यज्ञः॥२ अर्द्धः॥ यज्ञेन वै देवाः इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जि
तिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यं स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृ ११

तो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम।३
तद्वाऽ ऋषीणामनुश्रुतमास। ते यज्ञं समभरन्यथायं यज्ञः संभृतऽ एवं वाऽ एष यज्ञं सं
भरति यादतानि जुहोति।४ तानि विपुंचं जुहोति। संवत्सरसंमितो वै यज्ञः पंच वाऽ ऋतवः संव
त्सरस्य तं पंचभिराप्नोति तस्माद्व्युंचं जुहोति।५ अथातो होमस्यैव। आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वा
हेत्यावाऽ अग्रेऽकवा तयाज इत्युतिस्तद्यादवात्र यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते। मेधायै म
नसेऽग्नये स्वाहेति। मेधया वै मनसाभिगच्छति यजे इत्युतिस्तद्यादवात्र यज्ञस्य तदे
वैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते।७ दीक्षायै तपसेऽग्नये स्वाहेति। अन्वेवैतदुच्यते तान्नु हूयते।८ सर

स्वत्यै पूष्णेऽग्नये स्वाहेति। वाग्वै सरस्वती वाग्यजुः पशवो वै पूषा पुष्टिर्वै पूषा पुष्टिः पशवः पश
वो हि यज्ञस्तद्यादेवा यज्ञस्य तादुवितं तस्मै प्रत्यामन्कुरुते। एतद्दाङ्गः। अनाढाविताऽ आकूत
यो हृद्यं तु प्रतिष्ठिताऽ आदेवकास्तत्रानुं डोनसोमो नाग्निरिति। १० आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वा
हेति। नातऽ एकं चनाग्निर्वाऽ आढवाग्निः प्रतिष्ठितः सयदग्नौ जुहोति तेनैव ताऽ आढवा तन प्र
तिष्ठितास्तस्मात्सर्वास्वेवाग्नये स्वाहेति जुहोत्यितऽ एतान्याधीत यजूंषीत्याचक्षते। ११
आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेति। आत्मना वाऽ अग्रऽ आकूवातय जेयेति तमात्मनऽ एव प्रयुङ्क्ते यु
नक्ति ता तऽ अस्यैते आत्मं देवताऽ आधीता भवतऽ आकूतिश्च प्रयुक्। १२ मेधायै मनसेऽग्नये १२

स्वाहेति। मेधया वै मनसाभिगच्छति युजे येति तऽ अस्यैतऽ आत्मं देवतेऽ आधीते भवतो
मेधा च मनश्च। १३ सरस्वत्यै पूष्णेऽग्नये स्वाहेति। वाग्वै सरस्वती वाग्यजुः सास्यैषात्मं देवताधीता
भवति वाक्च शावा वै पूषा पुष्टिर्वै पूषा पुष्टिः पशवः पशवो हि यज्ञस्तास्यैतऽ आत्मन्यश
वऽ आधीता भवंतीति यदस्यैताऽ आत्मं देवताऽ आधीता भवंति तस्मादाधीत यजूंषि ना
म। १४ अथ चतुर्थं जुहोति। आपा देवीर्बृहतीर्विश्वशंभुवो द्यावापृथिवीऽ उरोऽ अंतरि
क्ष। बृहस्पतये हविषा विधेम स्वाहेत्यषाहा नदीर्यायज्ञस्या पो ह कीर्त्यत्यापो हि यज्ञो
द्यावापृथिवीऽ उरोऽ अंतरिक्षेति लोकानाहविर्कीर्त्यति बृहस्पतये हविषा विधेम स्वाहेति

ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मयज्ञ ऽ एतेनो हैषा नेदीयो यज्ञस्य।१५ अथ पंचमीं स्रुचा जुहोति।
सा हैव प्रत्यक्षं यज्ञोऽनुष्टुभाहितां जुहोति वाग्घ्यनुष्टुब्वाग्घि यज्ञः॥१६ अथ यद्ध्रुवायामाज्यं प
रिशिष्टं भवति। तज्जुह्वामानयति त्रिः स्रुवेणाज्यविलापन्याः अधिजुह्वां गृह्णाति। यत्तृतीयं गृ
ह्णाति तत्स्रुवमभिप्रस्थयति।१७ स जुहोति। विश्वो देवस्य नेतुर्मर्त्तो वुरीत सख्यं॥ विश्वो राय
ऽइषुध्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे स्वाहेति।१८ सैषा देवताभिः पंक्तिर्भवति। विश्वो देवस्येति
विश्वेदेवा नेतुरिति सावित्रं मर्त्तो वुरीतेति मित्रं द्युम्नं वृणीतेति बार्हस्पत्यं द्युम्नं हि बृह
स्पतिः पुष्यस ऽइति पौष्णं।१९ सैषा देवताभिः पंक्तिर्भवति। पांक्तो यज्ञः पांक्तः पशुः पं १२

ञ्चर्त्तवः संवत्सरस्य तमेवैतयाप्नोति यद्देवताभिः पंक्तिर्भवति।२० तां वा ऽअनुष्टुभा जुहोति। वा
ग्वा ऽअनुष्टुब्वाग्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति।२१ तदाहुः। एतामेवैकां जुहुयाद्यस्मै कामायै
तराहुत्यं तमेतयैव तं काममाप्नोतीति तां वै यद्येकां जुहुयात्पूर्णां जुहुयात् सर्वं वै पूर्णं सर्व
मेवैनयैतदाप्नोत्यथ यत्स्रुवमभिप्रस्थयति स्रुवं तदभिप्रस्थयति तां पूर्णां जुहोत्यन्नं वै तद्
च्युतेः सर्वास्त्वेव हूयंते।२२ तां वा ऽअनुष्टुभा जुहोति। सैषानुष्टुप्सत्येकत्रिंशदक्षरा भवति
दश पाण्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणा ऽआत्मैकत्रिंशो यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठि
ता ऽएतावान्वै पुरुषः पुरुषो यज्ञः पुरुषसंमितो यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा ता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वंतमुवेनखेतदाप्नोतियदन्तश्छलिकत्रिᳫशदक्षरयाजुहोति।२३ ब्राह्मणं॥४ दक्षिणेनाहव
नीयंप्राचीनग्रीवेकृष्णाजिनेऽउपस्तृणाति।तयोरेनमधिदीक्षयतियदिद्वे भवतस्तदनयो
र्लोकयोरूपंतदेनमनयोर्लोकयोरधिदीक्षयति।१ संबद्धांते भवतः।संबद्धांतावितीमौ
लोकौतद्यत्समुतपश्चाद्भवतस्तदिमावेवलोकौमिथुनीकृत्यतयोरेनमधिदीक्षयति।२ य
द्यऽउएकंभवति।तदेषांलोकानाᳫरूपंतदेनमेषुलोकेष्वधिदीक्षयतियानिशुक्लानित
निदिवोरूपंयानिकृष्णानितान्यस्यैयदिवेतरथायान्येवकृष्णानितानिदिवोरूपंयानिशु
क्लानितान्यस्यैयान्येवबभ्रूणीवहरीणितान्यंतरिक्षस्यरूपंतदेनमेषुलोकेष्वधिदीक्षयति १४

॥३ अंतकृतमुतर्हिपश्चात्स्युत्यस्यैत्तदिमानेवलोकान्मिथुनीकृत्यतैरेनमधिदीक्षयति।४ अथज
घनेनकृष्णाजिनेपश्चात।प्राङासीनऽउपविशतिसयत्रशुक्लानांचकृष्णानांचसंधिर्भवति
तदेवमभिमृश्यजपत्यृक्सामयोः।शिल्पेस्थऽइतियद्वैप्रतिरूपंतच्छिल्पमृचांचसाम्नांचप्र
तिरूपेस्थऽइत्येवैतदाह।५ तेवामारभऽइति।गर्भोवाऽएषभवतियोदीक्षतेसछंदाᳫसि
प्रविशातितस्मान्यक्नांगुलिरिवभवतिन्यक्नांगुलयऽइवहिगर्भाः।६ सयदाह।तेवामार
भऽइतितेवांप्रविशामीत्येवैतदाहतेमापातमास्ययज्ञस्योदृचऽइतितमागोपायतमास्य
यज्ञस्यसᳫस्थाया इत्येवैतदाह॥७ अथदक्षिणेनजानुनारोहति।शर्मासिशर्ममेयच्छेतिच

र्म्मवाऽएतच्छुल्बस्यतदस्यतन्मानुषꣳशर्मदेवत्रातस्मादाहशर्मासिशर्ममेयच्छेतिनमस्तेऽअस्तुमा
माहिꣳसीरिति।श्रुव्याꣳसंवाऽएषऽउपाधिताहतियोयज्ञंयज्ञादित्कृष्णाजिनंतस्माऽएवैतद्य
ज्ञायनिह्नुततथ्यादिनामस्ययज्ञोनुहिनस्तितस्मादाहनमस्तेऽअस्तुमामाहिꣳसीरिति।८स
वृजघनार्द्धऽइवविवायऽआसीत।अथयदुग्रऽएवमुध्यऽउपविशेद्युऽएनंतत्रानुव्याहरेदिष्य
तिवाप्रवापतिष्यतीतितथादेवस्यात्तस्माज्जघनार्द्धऽइवविवायऽआसीत।९अथामुखलोपरि
हरत।अंगिरसोहवैदीक्षितानबल्यमविंदन्ननान्युद्धतादशनमवाकल्पयंस्तऽएतामूर्ज्जं
मपश्यꣳसमाप्तिंतांमध्यतऽआत्मनऽऊर्ज्जमदधतसमाप्तिंतथासमाप्नुवंस्तथोऽएवैषऽएतां ९५

छू ~

मध्यतऽआत्मनऽऊर्ज्जंधत्तेसमाप्तिंतयासमाप्नोति।१०सावैशाणीभवति।मृद्वसदितिन्वेवशा
णीयत्रवैप्रजापतिरजायतगर्ब्भोभूत्वैतस्माद्यज्ञात्तस्ययन्नेदिष्ठमुल्बमासीत्तेशाणास्तस्मात्ते
पूतयोवांतियदस्यजरायासीत्तद्दीक्षितवसनमुत्तरंवाऽउल्बंजरायुणोभवतितस्मादेषांतरा
वाससोभवतिसयथैवातःप्रजापतिरजायतगर्ब्भोभूत्वैतस्माद्यज्ञादेवमेवैषोतोजायते
गर्ब्भोभूत्वैतस्माद्यज्ञात॥११सावैत्रिवृद्भवति।त्रिवृद्ध्यन्नंपशवोह्यन्नंपितामातायज्जायत
तत्तृतीयंतस्मात्त्रिवृद्भवति।१२मुंजवल्कलैरन्वस्ताभवति।वृत्रोविशरोविरद्धस्तायेस्तुक्रा
सुग्गोꣳस्पृष्टाभवतिसायत्प्रसलविसृष्टास्याद्यथेदमन्यारज्जुर्वामानुषीस्याद्यद्वपसलवि

स्पृष्टास्यात्विष्टादेवत्यास्यात्तस्मात्कृष्णाविषाणया स्पृष्टा भवति॥१३ तांपरिहरेतोऽङ्गमस्यांगिरसा
त्वंगिरसोद्धतामूर्जमुपश्यंत्यूर्जं म्रदाऽ ऊर्जमुपधेह्यीतिनात्रतिरोहितमिवास्ति।१४ अथना
विमुद्गूहते। सोमस्यनीविरसीत्युद्गूहति तस्यवाऽअस्यैषायनीविर्भवत्यथात्रदीक्षितस्यसो
मस्यतस्मादाह सोमस्यनीविरसीति।१५ अथप्रोर्णुते। गर्भोवाऽएषभवतियोदीक्षते प्रावृतावै
गर्भाऽउल्वेनवजरायुणेवतस्मात्प्रोर्णुते।१६ सप्रोर्णुते। विष्णोःशर्मासिशर्मयजमानस्ये
त्यनुत्वंवाऽएषात्रभवतियोदीक्षते विष्णुश्चयजमानश्चयदहदीक्षते तद्विष्णुर्भवतियद्यज
ते तद्यजमानस्तस्मादाह विष्णोःशर्मासिशर्मयजमानस्येति।१७ अथकृष्णविषाणांसिविब १६

गा
वाग्विसतयोऽनृयंनु

श्रीः। देवाश्चवाऽअसुराश्चोभयेप्राजापत्याःप्रजापतेःपितुर्दायमुपेयुर्मनऽएवदेवाऽउपायन्वा
चमसुरायज्ञमेवतद्देवाऽउपायन्वाचमसुराऽअमूमेवदेवाऽउपायन्निमामसुराः।१८ तेदेवा
यज्ञमब्रुवन्।योषावाऽइयंवागुपमंत्रयस्वह्वयिष्यतेवैत्वेति स्वयंवावागुपमंत्रयेह्वयिष्यत
इमेतितामुपामंत्रयत साहास्माऽआरकादिवेवाग्रऽआसस्यतस्मादुस्त्रीपुंसोपमंत्रितारकादि
वैवाग्रेसस्यतिसहोवाचारकादिवेवमऽआसस्थीदिति।१९ तेहोचुःउपेवभगवोमंत्रयस्वह्व
यिष्यतेवैत्वेतितामुपामंत्रयत साहास्मैनिपलाशमिवावादतस्मादुस्त्रीपुंसोपमंत्रितानिप
लाशमिवैवब्रवदति साहावाचनिपलाशमिवविमेवादीदिति।२० तेहोचुःउपेवभगवोमंत्रयस्व

कृषिष्टातावेत्वितितामुपामंत्रयतसाहैनंजुहुवेतस्मादुस्त्रीपुमाᳪंसᳪंहुयतऽएवोत्तमᳪंसुहो
वावाङ्कतावेमेति।२१ तादेवाऽईक्षांचक्रिरेयोषावाऽइयंवाग्यादेनंनयुवितहैवमातिष्ठंत
मभ्येहीतिब्रूहितांतुनऽआगतांप्रतिप्रब्रूतादितिसाहैनंतादेवतिष्ठंतमभ्युयायतस्मादुस्त्रीपु
माᳪंसᳪंसंस्कृतेतिष्ठंतमभ्येतितांᳪंहैभ्यऽआगतांप्रतिप्रोवाचेयंवाऽआगादिति।२२ तांदेवाऽ
असुरेभ्योंतरायंस्ताᳪंस्वीकृत्याग्नावेवपरिगृह्यसर्वहुतमजुहवुराहुतिर्हिदेवानाᳪंसया
मेवामूमनुष्टुभाजुहवुस्तादेवैनांतद्देवाःस्वीअकुर्वत तेसुराऽआत्तवाचसाहैलवोहैलवऽ
इतिवदंतःपराबभूवुः।२३ तत्रैतामपिवाचमूदुः। उपजिज्ञास्याᳪंसम्लेच्छस्तस्मान्नब्राह्मणो १७

म्लेच्छेदसुर्याहैषावागेवमेवैषद्विषताᳪंसपत्नानामादत्तेवाचंतेस्यात्तवाचसःपराभवंतियऽए
वमेतद्वेद।२४ सोयंयज्ञोवाचमभिदध्यौ। मिथुन्येनयास्यामितिताᳪंसंबभूव।२५ इंद्रोह
वाऽईक्षांचक्रे। महद्वाऽइतोऽभ्वंजनिष्यतेयज्ञस्यचमिथुनाद्वाचश्चयन्मातेनाभिभवेदितिस
ऽइंद्रऽएवगर्भोभूत्वैतन्मिथुनंप्रविवेश।२६ सहसंवत्सरेजायमानऽईक्षांचक्रे। महावीर्या
वाऽइयंयोनिर्यामामदीधरतयद्वैमेतोमहदेवाभ्वंनानुप्रजायेतयन्मातेनाभिभवेदिति
।२७ तांप्रतिपराहृत्यावेष्ट्याच्छिनत्।तांयज्ञस्यशीर्षन्प्रत्यदधाद्यज्ञोहिकृष्णःसयःसयज्ञस्त
त्कृष्णाजिनंयोसायोनिःसाकृष्णविषाणाथयदेनामिंद्रऽआवेष्ट्याच्छिनत्तस्मादावेष्टिते

ध्रा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वसयुथिवातःऽइंद्रोजायतगर्भोभूत्वितस्मान्मिथुनादेवयोनिर्वाएषततोजायतेगर्भोभूत्वितस्मा
न्मिथुनात्।२८तांवाऽउत्तानामिवबध्नाति।उत्तानेववैयोनिर्गर्भंबिभर्त्यथदक्षिणंभ्रुवमु
पर्युपरिललाटमुपस्पृशतींद्रस्ययोनिरसीतींद्रस्यह्येषायोनिरतोवाह्येनांप्रविशन्प्रविश
त्यतोवाजायमानोजायतेतस्मादाहेंद्रस्ययोनिरसीति।२९कंडी१५००अथोल्लिखति
सुसस्याःकृषीस्कृधीतियज्ञमेवैतज्जनयतियदावैसुषमंभवत्यथालंयज्ञायभवतिय
दादुःषमंभवतिनतर्ह्यात्मनेचनालंभवतितद्यज्ञमेवैतज्जनयति।३०अथनदीक्षितः
काष्ठेनवानखेनवाकंडूयेतगर्भोवाऽएषभवतियोदीक्षतेयाविगर्भस्यकाष्ठेनवान ९८

खेनवाकंडूयेदपास्यंम्रियेत्ततोदीक्षितःपामनोभविताद्दीक्षितंवाऽअनुरेतांसितान्येता
ंसिपामनानिजनितोःस्वावैयानीएतानुहिनास्यषावाऽएतस्यस्वायोनिर्भवतियत्कृष्णविषा
णतथोदिनामषानुहिनस्तितस्माद्दीक्षितःकृष्णविषाणयेदुकंडूयेततेनान्येनकृष्णविषाणा
याः।३१अथास्मैदंडंप्रयच्छति।वज्रोवैदंडोविरक्षस्ताये॥३२औदुंबरोभवति।ऊर्ग्वाऽ
ऊर्गुदुंबरऽऊर्जोन्नाद्यस्यावरुध्यैतस्मादौदुंबरोभवति॥३३मुखसंमितोभवति।एता
वद्धिवीर्यंसयावदेववीर्यंतावांस्तद्भवतियन्मुखसंमितः।३४तमुच्छ्रयति।उच्छ्रयस्ववन
स्पतेऽऊर्ध्वोमापाह्यंहसऽआस्ययज्ञस्योदृचऽइत्यूर्ध्वोमागोपायास्ययज्ञस्यसंस्थाया

ऽइत्येवैतदाह॥२५ अत्राहैके। अङ्गुलीश्च न्युबंति वाचं च यछेत्। ताहि न किंचन जपिष्यन्नवती
ति चुदं तस्तु दुतथा नक्रयोद्यथा परांचं ध्रुवंतमनुलिप्सततं नानुलुन्नेतेव॒ हस्तुयज्ञं नानु ल्व
न्नात तस्मादमुत्रैवांगुलीर्न्युबेदमुत्र वाचं यछेत्॥२६ अथ यद्दीक्षितः। सर्वं वा यजुर्वा साम
वाभिव्याहरत्यभिस्थिरमभिस्थिरामु वितद्यज्ञमारम्नात तस्मादमुत्रैवांगुलीर्न्युबेदमुत्र वा
चं यछेत्॥२७ अथ यद्वाचं युछति। वाग्वै यज्ञो यज्ञामु वै तदात्मंधत्तेऽथ यद्वाचंयमो व्याहरतित
स्मादु हैष विस्रष्टो यज्ञः पुरा प्रावर्त्तात तत्रो विष्णवीमृचं वा यजुर्वा जपद्यज्ञो वै विष्णुस्तद्य
ज्ञं पुनरारभ्नात तस्या हैषा प्रायश्चित्तिः॥२८ अथ यिकऽउद्वदति। दीक्षितायं ब्राह्मणो दीक्षि १९

तोयं ब्राह्मणऽइति निवेदितमेवैनमेतत्संतं देवेभ्यो निवेदयत्ययं महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदि
त्ययं युष्माकैको भूत्तं गोपायतेत्येवैतदाह त्रिष्कृत्वऽआह त्रिवृद्धि यज्ञः॥३९ अथ यु ब्राह्म
णऽइत्याह। अनाद्धेव वाऽअस्यातः पुरा जानं भवतीदु ह्याहुर्वा ७ सियो वित मनुसच्चं
त तद्धुत रक्षा ७ स्येव एतऽआदधतीत्यथात्रा ह्राजायते यो ब्रह्मणे यो यज्ञाज्जायते त
स्मादपि राजन्यं वा वैश्यं वा ब्राह्मणऽइत्येव ब्रूयाद्ब्रह्मणो हि जायते यो यज्ञाज्जायते तस्मा
दाहुर्न सवनकृतं हन्यादनस्वी हि वै सवनकृतेति॥४० ब्राह्मणं ५ प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥
॥ ॥कंडिका १२४॥ ॥ छ॥ ॥ वाचंयछति॥ स वाचंयमऽआस्तऽआस्तमयात्र यद्वाचंयछ

ति।१यज्ञेनवैदेवा॒इमांजितिंजिग्युर्यैषामियंजितिस्तेहोचुःकथंनइदंमनुष्यैरनभ्यारोह्यं
स्यादितितेयज्ञस्यरसंधीत्वायथामधुमधुकृतोनिर्धयेयुर्विदुह्ययज्ञंयूपेनयोपयित्वातिरो
भवन्नथयदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपोनाम॥२तद्वाऽऋषीणामनुश्रुतमास।तेयज्ञंसमभरं
न्यथायंयज्ञःसंभृतऽएवंवाऽएषयज्ञंसंभरतियोदीक्षतेवाग्घियज्ञः॥३तामस्मिन्वा
चंविसृजते।संवत्सरोवैप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञोहोरात्रेवैसंवत्सरऽएतेह्येनंपरिप्लवमाने
कुरुतःसोहंनदीक्षितस्यरात्रिंप्रापत्स्यावानवयज्ञायावत्यस्यमात्रास्तावंतमस्मिंतदाह्णावाचं
विसृजते।४तद्वैखलुनक्षत्रंदृष्ट्वावाचंविसृजेतयत्पुण्यात्रानुध्यास्तमिताभवतीतिवदंतस्त २०

दुतथानकुर्याद्दृक्तेस्युर्यन्मेघःस्यात्तस्माद्युत्त्रिवानुध्यास्तमितंमन्येततादेववाचंविसृजेयेत
।५अथेनोनाहिकवाचंविसृजेथंति।भूर्भुवःस्वरितियज्ञमाप्याययामायज्ञंसंदध्मऽइतिवा
दंतस्तदुतथानकुर्यान्नेदस्ययज्ञमाप्याययतिनसंदधतियऽएतेनवाचंविसृजेयति।६अ
त्रि ४ नेनैववाचंविसृजेयेतव्रतंकृणुतव्रतंकृणुतामिर्ब्रह्माग्निर्यज्ञोवनस्पतिर्यज्ञियऽइत्येष
ह्यस्यात्रयज्ञोभवत्यतद्धविर्यथापुराग्निहोत्रंतद्यज्ञेनैवैतद्यज्ञंसंभृत्ययज्ञेयज्ञंप्रति
ष्ठापयतियज्ञेनयज्ञंसंतनोतिसंततंह्यस्यैतद्भवत्यासु[redacted]त्यात्त्रिष्कृत्वाअ
द्रत्रिवृद्धियज्ञः॥७अथाग्निमभ्यावृत्यवाचंविसृजते।नेदस्ययज्ञमाप्याययतिनसंदधतियो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तान्पुनर्वाचंविसृजतेसप्रथमंव्याहरंस्तंवाचोऽभिव्याहरति।८ अग्निर्ब्रह्मेति।अग्निर्हिवैब्र
ह्माग्निर्यज्ञऽइत्यग्निर्हिवैयज्ञोवनस्पतिर्यज्ञियऽइतिवनस्पतयोहियज्ञियानहिमनुष्यायजे
रन्यद्वनस्पतिभ्यस्तस्मादाहवनस्पतिर्यज्ञियऽइति।९ अथास्मैव्रतꣳप्रयच्छति।देवा
न्वाऽएषऽउपावर्त्ततेयोदीक्षतेसदेवतानामेकोभवतिशृतंवैदेवानाꣳहविर्नोशृतंतस्मात्प्र
पयतीतितदेषऽएवव्रतयतिनाग्नौजुहोतितद्यदेषऽएवव्रतयतिनाग्नौजुहोति।१० यज्ञेनवै
देवाऽइमांजितिंजिग्युर्यैषामियंजितिस्तेहोचुःकथंनऽइदंमनुष्यैरनभ्यारोह्यꣳस्यादितिते
यज्ञस्यरसंधीत्वायथामधुमधुकृतोनिर्धयेयुर्विदुह्ययज्ञंयूपेनयोपयित्वातिरोऽभवन् २१

थयदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपोनाम।११ तद्वाऽऋषीणामनुश्रुतमास।तेयज्ञꣳसमभरन्यथा
यंयज्ञःसंभृतऽएववाऽअत्रयज्ञोभवतियोदीक्षतऽएषह्येनंतनुतऽएषऽएनंजनयतितद्य
द्देवात्रयज्ञस्यनिरधयंस्तंयद्धिदुग्धंतदेवैतत्पुनराप्याययतियदेषऽएवव्रतयतिनाग्नौ
जुहोतिनह्याप्याययेद्यदग्नौजुहुयाज्जुहुयादिवमन्यतेनाजुहुयात्।१२ इमेवैप्राणाःमनो
जातामनोजोदक्षक्रतवोवागग्निःप्राणोदानोमित्रावरुणौचक्षुरादित्यःश्रोत्रंविश्वेदे
वाऽएतासुदेवतास्वेताद्देवतानुक्तंभवति।१३ तद्धैकेप्रथममेवव्रतऽउपैतौव्रीहियवावावपं
त्फलाꣳरसाभ्यांयदेवात्रयज्ञस्यनिरधयंस्तंयद्धिदुग्धंतत्पुनराप्याययामऽइतिवदंतोयुद्ध
भ्या

व्रतदुघान्नदुहीत यस्यै वा तः कामयेत तस्यै व्रतं कुर्यादेतद्वै वास्यैता उ नौ व्रीहियवावन्वा
रब्धा भवत ऽ इति तदु तथा न कुर्याद्गृहस्य यज्ञमाप्याययति न संदधाति य उ नौ व्रीहियवावा
वपति तस्मादन्यतरमेवावपेद्विवो ऽ अस्यैता ऽ उ नौ व्रीहियवा भवतः स यद्वा स्यैतो ह
विर्भवतस्माद्वास्यैतावन्वारब्धौ भवतो यद्य व्रतदुघां न दुहीत यस्यै वा तः कामयेत तस्य व्रतं
कुर्यात् ॥१४ तद्धैके ।प्रथमं व्रतं सर्वौषधं सर्वसुरभ्यावपंति यदि दीक्षितमार्त्तिर्विंदाद्येनवा
तः कामयेत तातेन निषज्ज्येद्यथा वातेन निषज्ज्यादिति तदु तथा न कुर्यान्मानुषं ह तु यज्ञे क
र्वंति व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं यज्ञे करवाणीति यदि दीक्षितमार्त्तिर्विंदाद्येनवा २२

तः कामयेत तातेन निषज्ज्येत्समाप्तिर्हि वै तत्स्या ॥१५ अथास्मै व्रतं प्रयच्छति अतिनीय मानुषं का
लं सायं दुग्धमपररात्रे प्रातर्दुग्धमपराह्णे व्युत्क्रम्या ऽ एव दिवं दिवेतन्मानुषं व्युत्क्रामति ॥
१६ अथास्मै व्रतं प्रदास्यन्नप ऽ उपस्पर्शयति । दैवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये वर्चो
धां यज्ञवाहसं सुतीर्था नो ऽ असद्वश ऽ इति मानुषी ह वा ऽ एषा पुरा भवत्यथावनेनिक्ते थात्र दे
व्यैव धियं तस्मादाह दैवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये वर्चोधां यज्ञवाहसं सुतीर्था नो
ऽ असद्वश ऽ इति स यां वह्नि यज्ञं व्रतं व्रतयिष्यन्नप ऽ उपस्पृशेदातेनावोपस्पृशति ॥१७ अथव्र
तं व्रतयति ये देवा मनोजाता मनोयुजो दक्षक्रतवस्ते नोवंतु ते नः पांतु तेभ्यः स्वाहेति त

ध्यथा व्वृषड्कृत७कृतमेवुमस्यितुद्भवति।१८ अ्थव्रतुंव्रतयित्वानाभिमुपस्पृशते।श्वात्राः पीता
भवतयूयमापो अस्माकमंतरुदरेसुशेवाः॥ ता अस्मभ्यमयक्ष्मा अनमीवा अनागसः
स्वदंतु देवीरमृता ऋतावृध इति देवान्वा एष उपावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भ
वत्यन्तु क्षिप्रं विदवाना७ हविरश्यितद्व्रतप्रदामिथ्याकरोति व्रतमुपोत्सिंचन्व्रतं प्रमीणाति तु
स्यो हि षा प्राणश्चित्तिस्था त्याहास्येतं न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणाति तस्मादाह श्वात्राः पी
ता भवतयूयमापो अस्माकमंतरुदरे सुशेवाः॥ ता अस्मभ्यमयक्ष्मा अनमीवा अनागसः
स्वदंतु देवीरमृता ऋतावृध इति स यावत्किंच व्रतं व्रतयित्वा नाभिमुपस्पृशेदेतेनैवोप २३

स्पृशेत्कस्माद्धि देयद्व्रतप्रदो व्रतमुपोत्सिंचेत्।१९ अथ यत्र मध्यं भवति। तत्कृष्णविषाणया लो
ष्टं वा किंचिद्वापहंती यंत यज्ञियात न्वारितीयं वै पृथिवी देवी देवयजनी सा दीक्षितेन नाभि
मृष्या तस्या एतदुद्धृत्य यज्ञियं तन्मथ्याज्ञिय७ शारीरमस्ति मेहत्यापामुं वाभिन प्रजा
मित्यु न यं वा अंत एत्यापश्चात तश्च स एतदप एव मुं वर्तिं न प्रजाम७ हा अमुवः स्वाहाकृ
ता इत्य७ हस इत्वाह्यतां मुं वंति यद्दुदारगुप्तितं भवति तस्मादाहाँहा७ हाअमुव इति स्वाहा
कृताः पृथिवीमाविशतेत्याकृतयो न्वाशांताः पृथिवीमाविशातात्येतदाह।२० अथ पुन
र्लोष्टं न्यस्यति। पृथिव्याः संभातु नीयं वै पृथिवी देवी देवयजनी सा दीक्षितेन नाभिमृष्या तस्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ऽएतदु ह स्मैव याज्ञियांतन्नमुष्याग्निष्ठꣳ शरीरमुन्यमिद्धं त्वामेवास्यामेतत्पुनर्यज्ञियांतनुं
दधाति तस्मादाह पृथिव्यां संभवेति॥२१॥ अथामुख्यपरिदाय स्वपिति। देवान्वा ऽएष ऽउपावर्त्तते
यो दीक्षते स देवतानामेको भवति न वै देवाः स्वपंत्यनवरुद्धो वा ऽएतस्यास्वप्नो भवत्यग्नि
र्वै देवानां व्रतपतिस्तस्मा ऽएवैतत्परिदाय स्वपित्यग्ने त्वꣳ सु जागृहि वयꣳ सु मंदिषीमहीत्यु
ग्ने त्वं जागृहि वयꣳ स्वप्स्याम ऽइत्येवैतदाह रक्षाणो ऽअप्रयुच्छन्निति गोपाय नो प्रमत्त ऽ
इत्येवैतदाह प्रबोधय नः पुनस्कृधीति यथा सुप्त्वा स्वस्ति प्रबुध्यामहा ऽएवं नः कुर्वित्येवैत
दाह॥२२॥ अथ यत्र सुप्त्वा पुनर्नावद्रास्यन्भवति। तद्वाचयति पुनर्मनः पुनरायुर्म ऽआगन्पुनः २४

प्राणः पुनरात्मा म ऽआगन्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म ऽआगंनिति सर्व्वं ह वा ऽएतस्य स्वपतोपक्रामंति प्रा
णऽएव नेत्येवैतत्सुप्त्वा पुनः संगच्छाते तस्मादाह पुनर्मनः पुनरायुर्म ऽआगन्पुनः प्राणः पुनरा
त्मा म ऽआगन्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म ऽआगन्॥ वैश्वानरो ऽअदब्धस्तनूपा ऽअग्निर्नः पातु दुरि
तादवद्यादिति तद्यदेवात्र स्वप्ने न वा ये न वा मिथ्या कर्म तस्मान्नः सर्वस्मादग्ने गोपायेत्येवै
तदाह तस्मादाह वैश्वानरो ऽअदब्धस्तनूपा ऽअग्निर्नः पातु दुरितादवद्यादिति॥२३॥ अथ य
द्दीक्षितः। अव्रत्यं वा व्याहरति क्रुध्यति वा तन्मिथ्या करोति व्रतं प्रमीणात्युत्क्रामाद्ध्यस्माद्व्रदीक्षि
तस्याग्निर्वै देवानां व्रतपतिस्तमेवैतदुपधावति त्वमग्ने व्रतपा ऽअसि देव ऽआ मर्त्येष्वा॥ त्वं

यज्ञेष्वीड्यऽइति नास्या दीक्षा प्रायश्चित्तिस्तदु हास्यैतन्न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणाति तस्मा
दाह त्वमग्ने व्रतपाऽअसि देव आ मर्त्येष्वा। त्वं यज्ञेष्वीड्यऽइति। २४ अथ यद्दीक्षितामित्रिहरंति। तु
स्मिन्वाचयति रास्वेयत्सोमा भूयो नरा इति सोमो माहवाऽअस्माऽएतद्धा तयद्दीक्षितामित्रिह
रंति स यदाह रास्वेयत्सोमेति रास्व नाऽइयत्सोमेत्येवैतदाहाभूयो नरेत्यानान्तर्योह
रात्येवैतदाह देवानः सविताद्युसोदातावसुदादिति तथो हास्माऽएतत्सवितृप्रसूतमवदा
नाय भवति। २५ पुरास्तमयादाह। दीक्षित वाचं यच्छेति तामस्तमिते वाचं विसृजते पुरोद
याद्दाह दीक्षित वाचं यच्छेति तामुदिते वाचं विसृजते संतत्याऽएवाहोरात्रेऽसंततानात्यु २५

क्षा रात्रिं ॥ २६ नैनमन्युत्रन्वस्तमभ्युस्तमियात्। न स्वपंतमभ्युदियात्। यदनमन्युत्रन्वस्तमभ्यस्त
मियाद्रात्रा रनंतर्दंतुरियाद्यस्वपंतमभ्युदियादह्नऽएनं तदंतरियान्नात्र प्रायश्चित्तिरस्ति प्रतिगु
प्याम्वितस्मान्नपुरावभृथादपोभ्यवेयान्नैनमभिवर्षेदनवक्लृप्त८ हतद्यत्पुरावभृथादपो
भ्यवेयाद्यद्यैनमभिवर्षेदप्यपरिक्रालं वा वाचं वदति नु मानुषीं प्रसृतां न ह्यत्परिक्रालं वा वाचं व
दति नु मानुषीं प्रसृतां। २७ यज्ञेन वै देवाः। इमां क्षितिं जिग्युर्यैषामियं क्षितिस्ते होचुः कथं
नऽइदं मनुष्यैरनभ्यारोह्य८ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्वि
दुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोभवन्नथ यदनेन यौपयंस्तस्माद्यूपो नाम ॥ तद्वाऽऋषी

णमनुश्रुतमास॥ तयज्ञं समभरन्यथायं यज्ञः संभृत एवं वा एष यज्ञं संभरति यो दीक्षते

वाग्वै यज्ञस्तस्माद्यदेवात्र यज्ञस्य निरुक्तं तद्धि दुग्धं तदा वितत्पुनराप्याययति यत्परिह्वालं वा

वं वदति न मानुषीं प्रसृतां न हाप्याययेद्यत्प्रसृतां मानुषीं वाचं वदेत्तस्मात्परिह्वालं वाचं वद

ति न मानुषीं प्रसृतां॥ २९॥ स वै धीक्षात। वा वहि धीक्षात यज्ञो हि वा दीक्षि

ता हविनामितद्यद्दीक्षितः इति। ३० ब्राह्मणं॥ १ आदित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति। देवा ह वा

अस्यां यज्ञं तन्वाना इमां यज्ञादन्तरीयुः सा हैषामियं यज्ञं मोहयां चकार कथं नु मुखियज्ञं त

न्वाना मां यज्ञादन्तरीयुरिति तं ह यज्ञं न प्रजज्ञुः॥ १ ते होचुः। यन्वस्यामेव यज्ञमतं स्मदिक्थं २६

नुनो मुह कथं न प्रजानीम इति॥ २ ते होचुः। अस्यामेव यज्ञं तन्वाना इमां यज्ञादन्तरगाम सा

न इयमेव यज्ञममूमुहदिमामेवोपधावामेति॥ ३ ते होचुः। यं नु त्व्ययेव यज्ञमतं स्म

हि कथं नु नो मुह कथं न प्रजानीम इति॥ ४ सा होवाच। मय्येव यज्ञं तन्वाना मां यज्ञादन्त

रगात सा वो ह्यमेव यज्ञममूमुहं भागं नु मे कल्पयताथ यज्ञं द्रक्ष्यथाथ प्रज्ञास्यथेति॥ ५

तथेति देवा अब्रुवन्। तव वै प्रायणीयस्तवोदयनीय इति तस्मादेष आदित्य एव

प्रायणीयो भवत्यादित्य उदयनीय एष ह्यस्या वै दिति स्तातायज्ञमपश्यंस्तम

तन्वतादे स यदादित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति यज्ञस्यैवहाष्ट्यै यज्ञं दृष्ट्वा क्रीणानि तं तन्

वा इति तस्मादादित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति तद्धि नूनं हविरासीदनिष्टा देवता ॥७॥ अथै-
भ्यः पथ्या स्वस्तिः प्रारोचत । तामयजन्वाग्वै पथ्या स्वस्तिर्वाग्यज्ञस्तद्यज्ञमेवापश्यंस्तमतन्वत ॥८॥
अथैभ्योऽग्निः प्रारोचत । तमयजंस्स यदाग्नेयं यज्ञस्यासीत्तदपश्यन्यद्धि शुष्कं यज्ञस्य तदा-
ग्नेयं तदपश्यंस्तदतन्वत ॥९॥ अथैभ्यः सोमः प्रारोचत । तमयजंस्स यत्सौम्यं यज्ञस्यासीत्त-
दपश्यन्यद्ध्यार्द्रं यज्ञस्य तत्सौम्यं तदपश्यंस्तदतन्वत ॥१०॥ अथैभ्यः सविता प्रारोचत । तम-
यजन्पशवो वै सविता पशवो यज्ञस्तद्यज्ञमपश्यंस्तमतन्वताथ यस्यै देवतायै हविर्निरु-
प्तमासीत्तामयजन् ॥११॥ ता वा एताः पञ्च देवता यजति या वि सु यज्ञो मुग्ध आसीत्याभिर्वै २७

स आसीत्तमेताभिः पञ्चभिर्देवताभिः प्राजानन् ॥१२॥ ऋतवो मुग्धा आसन्नयं वा तानेताभिरेव
पञ्चभिर्देवताभिः प्राजानन् ॥१३॥ दिशो मुग्धा आसन्नयं वा ता एताभिरेव पञ्चभिर्देवताभिः
प्राजानन् ॥१४॥ उदीचीमेव दिशं पथ्यया स्वस्त्या प्राजानंस्तस्मादत्रोत्तराहि वाग्वदति कुरुपञ्चा-
लत्रा वाग्घ्येषा निदानेनोदीची ह्येतया दिशं प्राजाननुदीची ह्येतस्यै दिक् ॥१५॥ प्राचीमेव
दिशमग्निना प्राजानंस्तस्मादग्निं पश्चात्प्राञ्चमुद्धृत्योपासते प्राची ह्येतेन दिशं प्राजान-
न्प्राची ह्येतस्य दिक् ॥१६॥ दक्षिणामेव दिशं सोमेन प्राजानंस्तस्मात्सोमं क्रीतं दक्षिणा परिवह-
न्ति तस्मादाहुः पितृदेवत्यः सोम इति दक्षिणा ह्येतेन दिशं प्राजानन्दक्षिणा ह्येतस्य दिक्

।१७ प्रतीचीमेव दिशं। सवित्रा प्राजानन्नेष वै सविता यऽएष तपति तस्मादेष प्रत्यङ्ङेति प्रती
चीं ह्येतेन दिशं प्राजानन्प्रतीची ह्यस्य दिक्। १८ ऊर्ध्वामेव दिशं। अदित्या प्राजानन्नियं वा
ऽअदितिस्तस्मादस्यामूर्ध्वाऽओषधयो जायन्तऽऊर्ध्वा वनस्पतयऽऊर्ध्वां ह्येतया दिशं प्रा
जानन्नूर्ध्वा ह्येतस्यै दिक्। १९ शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदातिथ्यं। बाहू प्रायणीयोदयनीयावभितो वै
शिरो बाहू भवतस्तस्मादभितऽआतिथ्यमेते हविषी भवतः प्रायणीयश्चोदयनीयश्च। २० तद्वा
हुः। यद्वै प्रायणीयस्य क्रियते तदुदयनीयस्य क्रियते यद्वै प्रायणीयस्य बर्हिर्भवति तदुद २८
यनीयस्य बर्हिर्भवतीति तदपोह्य निदधति तां स्थालीं सक्षामकर्षी प्रमृज्य मेक्षणं निद

धति यऽएव प्रायणीयस्य र्त्विजो भवन्ति तऽउदयनीयस्य र्त्विजो भवन्ति तद्यदेतत्समानं यज्ञ
क्रियते तेन बाहू सदृशौ तेन सरूपौ। २१ तद्वै तथा न कुर्यात्। काममेवैतद्बर्हिरनुप्रहरेदेवं
मेक्षणं निर्णिज्य स्थालीं निदध्युर्यऽएव प्रायणीयस्य र्त्विजो भवन्ति तऽउदयनीयस्य र्त्विजो भ
वेयुर्यद्यु ते विप्रताः स्युरथान्यऽएव स्युः स यद्धि समानीर्देवता यजति समानानि हवींषि
भवन्ति तेनैव बाहू सदृशौ तेन सरूपौ। २२ स वै पथ्यामेव प्रायणीये देवतां यजति। पथ्योदयनी
ये तस्मात्तु वेक्कांदगुलयः पुरस्तात्तु छंय्वन्तं भवति न पत्नीः संयाजयन्ति पूर्वार्द्धं वाऽअत्वा
त्मनो बाहू पूर्वार्द्धमेवैतद्यज्ञस्याभिसंस्करोति तस्माच्छंय्वन्तं भवति न पत्नीः संयाजयन्ति

।२३ब्राह्मणं।२ दिवि वै सोमऽआसीत्। अथेह देवास्ते देवाऽअकामयंत नः सोमो गच्छेत्तेनागत
तेन यजेमहीति तऽएते मायेऽअसृजंत सुपर्णीं च कद्रूं च तद्धिष्ण्यानां ब्राह्मणे व्याख्याय
ते।३ सौपर्णीकाद्रवं यथा तदास।१ तेभ्यो गायत्री सोममच्छापतत्। तस्याऽआहरंत्यै गंधर्वो वि
श्वावसुः पर्यमुष्णात्तद्देवाऽअविदुः प्रच्युतो वै परस्तात्सोमोऽथ नो नागच्छति गंधर्वा वै पर्य
मोषिषुरिति।२ ते होचुः। योषित्कामा वै गंधर्वा वाचमेवैभ्यः प्रहिणवाम सा नः सह सोमेना
गमिष्यतीति तेभ्यो वाचं प्राहिण्वंस्तेनां सह सोममनागच्छत्।३ ते गंधर्वाऽअन्वागत्याब्रुवन्।
सोमो युष्माकं वागेवास्माकमिति तथेति देवाऽअब्रुवन्निहो चेदागान्मैनामभीषाद्धवनिष्ट २९

नि गायान्ता २

विह्वयामहाऽइति तां व्यह्वयंत।४ तस्यै गंधर्वाः। वेदानेव प्रोचिरऽइति वै वयं विद्मेति वयं वि
द्मेति।५ अथ देवाः। वीणामेव सृष्ट्वा वादयंतो निषेदुरिति वै त्वा वयं गास्यामऽइति त्वा प्रमो
मदयिष्यामहऽइति सा देवानुपाववर्त्त सा वै सा तन्मोघमुपाववर्त्त या स्तुवद्भ्यः शंसद्भ्यो नृ
त्तं गीतमुपाववर्त्त तस्मादप्येतर्हि मोघसंहिताऽएव योषाऽएवं हि वागुपाववर्त्त तामु ह्य
न्याऽअनु योषास्तस्माद्यऽएव नृत्यति यो गायति तस्मिन्नेवैता निमिश्लतमाऽइव भवंति।६ तद्वाऽए
तदुभयं देवेष्वासीत्। सोमश्च वाक्च स यत्सोमं क्रीणंत्यागत्याऽएवागातेन यजाऽइत्यनाग
तेन हविषा सोमेन यजातयो क्रीतेन यजात।७ अथ यद्ध्रुवायामाज्यं परिशिष्टं भवति। तु

ज्जु ह्वां च तु श्रुत्वो विगृह्णाति बर्हिषा हिरण्यं प्रबध्य मवध्य जुहोति कस्मै न पुरुष साज्जुहवानीति
समानं जन्म वै पुरुषस्य हिरण्येनचा तु ख्यु ८ ह्य ग्निरेतसं ७। ८ स हिरण्यमुवदधाति। ९ घृतस्य अ
तन्नुरतद्दुर्व ऽइति द्युवाविवा ऽएतद्य द्धिरण्यं तुथा सं न व प्राजं गाच्छति स यदाह तयासं भवे
ति। तुथा संष्टच्य स्वुत्युवितुदाह प्राजं गाच्छति सो मोविभ्रा ह्यो मं गाच्छत्युवितदाहा। ऐ तोय
थ्युवादोदवाः। प्राहिं एवं ऽसा ममुच्छि वुमुविनाम षु ऽएतस्मुद्दिणेतिसो ममुच्छ बाद्युसामक्त्थ
ली निदानन तामनथ्यु ऊत्याप्रीणति प्री तुथा सु मेत्रीणनाति। १० सुजुहोति। जुरसीत्यत
द्ववा ऽअस्या ऽएकं नाम यजूरसीति हुतामुनासुति मुनसा वा ऽइयं वाग्धृतामानावा ऽइदं पुर ३०

स्ता द्वा वु ऽइच्छेवदामेतद्वादीरित्यलुसमिव ह्वो वि वाग्वदद्यन्मनो नस्यात्तस्मादाह धृता मुनासु
ति॥ ११ अर्द्धः॥ जुष्टा विष्णव ऽइति जुष्टा सोमायुत्युवितदाह युमाच्छम ऽइति तस्यास्त्व सत्य
सवसः प्रसव ऽइति सत्यप्रसवान ऽएधि सामं नो गच्छहीत्युवितदाह तान्वायं त्रमशा यस्वाहेति
सहवितन्वोयं त्रमश्नातिया यं ज्ञस्योद्दचं गच्छ तियज्ञस्योद्दचं गच्छानीत्युवितदाह। १२ अ
थ हिरण्यमपोद्धरति। तन्मनुष्येषु हिरण्यं करोति स यन्मनुहिरण्यं जुह्ण यात्युराग्गुहावितन्मनुष्ये
भ्यो हिरण्यं प्रवृंज्यात्तं न मनुष्येषु हिरण्यमत्तिगमयेत। १३। सोपोद्धरति। शुक्रमसि चंद्रम
स्यमृतमसि विश्वदेवमसीति को ह्येन पुरुषसा ऊचाया द्धुवितन्नुदाह शुक्रमसीति शुक्रंह्ये

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तच्चंद्रमसीति चंद्रꣳ ह्येतदमृतमसीत्यमृतꣳ ह्येतद्विश्वदेवमसीति विश्वदेवꣳ ह्येतत्समुच्चात्तृ
णं बर्हिष्यपिसृजति सूत्रेण हिरण्यं प्रबध्नीत ।१४ अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । अन्वार
न्न स्व यजमानेत्याहापोत्तुवंति शालाया द्वारदक्षिणतः सोमक्रयण्युपतिष्ठते तत्सुहितामे
विनाम तुस्मतीप्राह्विबीद्वास्वि सोमक्रयणी निदानन तामतखाकृत्याप्रिबीत्स्रीतयासामं
क्रीणनीति ।१५ अथोपनिष्क्रम्याभिमंत्रयते । चिदसि मनासीति चित्तं वाऽइदं मनो वागनुव
दति धीरसि दक्षिणेति धियाधिया ह्येतया मनुष्या जुज्यूषंत्यनूक्तेन वप्रकामाद्येने
वगाथाभिरिव तस्मादाह धीरसीति दक्षिणेति दक्षिणा ह्येषा क्षत्रियासि यज्ञियासीति क्षत्रिया २१

ह्येषा यज्ञिया ह्येषादितिरस्युभयतः शीर्ष्णीति स यदनया समानꣳ सद्विपर्यासं वदति यदपरं त
त्पूर्वं करोति यत्पूर्वं तदपरं तेनोभयतः शीर्ष्णी तस्मादाहादितिरस्युभयतः शीर्ष्णीति ।१६
सा नः सुप्राची सुप्रतीच्येधीति । सुप्राचीन एधि सोमं नो ह्येहीत्येवैतदाह सुप्रतीचीन एधि सो
मेन नः सह पुनरेहीत्येवैतदाह तस्मादाह सा नः सुप्राची सुप्रतीच्येधीति ।१७ मित्रस्त्वा पदि ब
ध्नीतामिति । वरुण्या वाऽएषा यद्रज्जुः सा यद्रज्ज्वाभिहिता स्याद्वरुण्या स्याद्यद्धु नाभिहिता स्या
द्य तत्र स्यादेतद्वाऽअवरुण्यं यन्मित्रꣳ सा यथा रज्ज्वाभिहिता यु त्त्वमस्यैतद्भवति यदा
ह मित्रस्त्वा पदि बध्नीतामिति ।१८ पूषाध्वनः पात्विति । इयं वै पृथिवी पूषा यस्यै वाऽइयमध

न्नाप्रीनवतितस्यनक्रावनुक्लृप्तानवतितस्मादाहपृषाध्वनस्याविति।१९ इंद्राग्राध्यक्षाखेति
स्वध्युक्षासदित्येवितदाहयदाहेंद्राग्राध्यक्षाख्यत्युनुवामातामन्यतामनुपितानुभ्रातासगर्भ्य
न्यों नुसखासयूथ्यऽइतिसायस्नजन्मातनन्नोनुमतासोममाछहीत्येवितदाहसादविदेव
माछहीतिदवीत्येषादेवमाछेतियद्वाकसोमंतस्मादाहसादविदेवमाछहीतींद्रायसोममि
तींद्राविययज्ञस्यदेवतातस्मादाहेंद्रायसोममितिरुद्रस्त्वावर्त्तयत्विवित्यप्रणशाख्येतदाहरुद्र
ऽदिनातिपशवःस्वस्तिसोमसखापुनरेहीतिस्वस्तिनःसोमनसहपुनरेहीत्येवितदाह।२०॥
तांयेथेवादोदेवाःप्राहिण्वंसोममछासेनांसहसोमनागछादेवमेवैनामेषऽएतत्प्रहिणो ३२

तिसोममछसेनऽसहसोमेनागछति।२१तांयेथेवादोदेवाः।व्युक्रयंतगंधर्वैःसादेवानुपा
वर्त्ततेवामेवैनामेतद्यजमानाविक्रयातसायजमानमुपावर्त्ततेतामुदीचीमत्याकुर्वंत्युदी
वीह्मिनुष्याणांदिक्साऽएवयजमानस्यतस्मादुदीचीमत्याकुर्वंति।२२ब्राह्मणं।३द्वितीयो
ध्यायः॥॥सप्तपदान्यनुनिक्रामति'वृद्धुऽएविनामततस्मात्सप्तपदान्यनुनिक्रामतियत्रैवै
व्रावःप्रजातानिछंदांऽसिसप्तपदावैतेषांपरार्द्ध्याशक्करीतामेवैतत्परस्मादर्वाचीवृंङ्क्ते त
स्मात्सप्तपदान्यनुनिक्रामति।१सावैवाचुऽएवरूपेणानुनिक्रामतिवस्व्यस्यदितिरस्या
दित्यासिरुद्रासिचंद्रासीतिवस्वीह्येषादितिर्ह्येषादित्याह्येषारुद्राह्येषाचंद्राह्येषाबृह

स्युतिष्ट्वासुम्नेरम्णात्विति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्म त्वा साधुना वर्त्मना नयत्वित्येवैतदाह रुद्रो व
सुभिराचकेऽइत्यप्रणाशायैवैतदाह ॥८॥ हिनातिपद्यावः॥२ अथ सप्तमं पदं पर्युपविशन्ति। सद्धि
रण्यं पादनिधायजुहोति न वाऽअनग्नावाहुतिर्हूयाततऽग्निरतसं वेहिरण्यं तायाहोस्येषाग्निम
त्यवाहुतिर्हुता भवति ब्राह्मणे वाऽआज्यं ब्राह्मणे वितदाज्येन स्पृणुतनाऽस्पृचास्वीकरोत
॥३ स जुहोति। अदित्यास्त्वा मूर्द्धन्नाजिघर्मीति देवयजने पृथिव्या इति इडायास्पद इति हिरण्ये जुहोति देवय
जने पृथिव्याऽइति देवयजनं हि पृथिव्यै जुहोति इडायास्पदमसि घृतवत्स्वाहेति गोर्वाऽ
इडा गोर्हिपादं जुहोति घृतवत्स्वाहेति घृतं वाध्यतदग्निकृतं भवति॥४ अथ स्फ्यमादायपरि २३

लिखति। ब्राह्मणो वै स्फ्यो ब्राह्मणे वितत्परिलिखति त्रिष्कृत्वः परिलिखति त्रिवृद्धितेवितद्ब्राह्मणेस
मंतं परिगृह्णात्यनतिक्रमाय ॥५ स परिलिखति। अस्मे रमस्वेति यजमाने रमस्वेत्येवेतदाह ॥६॥
अथ समुल्लिख्य पदं स्थाल्यां संवपत्यस्मे ते बन्धुरिति यजमाने ते बन्धुरित्येवेतदाह ॥६॥
अथापउपऽनिनयति। यत्र वाऽआस्य खनन्तः क्रूरीकुर्वन्त्यपघ्नन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या
शमयति तदद्भिः सन्दधाति तस्मादपऽउपनिनयति ॥७ अथ यजमानाय पदं प्रयच्छति॥
विरायऽइतिपशवो वै रायस्त्वयि पशवऽइत्येवेतदाह तद्यजमानः प्रतिगृह्णाति मयि राय
ऽइति पशवो वै राया मयि पशवऽइत्येवेतदाह ॥८ अथाध्वर्युरात्मानमुपस्पृशति। मा वयं

राथस्याब्रणविंखोष्यतितथाहाध्वर्युः पश्चत्यऽआत्मानंनांतरति। ९ अथपान्येपदंप्रतिपु
राहरंति। गृहाविपान्येॐप्रतिष्ठातद्गृहाश्चविनामतत्प्रतिष्ठायांप्रतिष्ठापयतितस्मात्पान्येपदंप्र
तिपुराहरंति। १० तांनुष्टाद्वावयति। त्ताताराखऽइत्युथेना ७ सामक्रयण्यासंख्यापयतिद्व
षाविसामाप्यायापान्यषवांऽअत्रासामामाभवति यास्सामक्रयणीमिथुनमेवतत्प्रजननं
क्रियततस्मादना ७ सामक्रयण्यासंख्यापयति। ११ ससंख्यापयति। समख्यादद्याधियासं
दक्षिणायाउरवद्यसा॥ मामऽआयुः प्रमोषीर्मोऽअहंतववीरंविदेयतवादेविसंदृशीत्यात्रिष
मेवितदाशास्तपुत्रोवेवीरः पुत्रंविदेयतवसंदृशीत्येवैतदाह। १२ सायाबभ्रुःपिंगाक्षी॥ २४

सासामक्रयणीयत्रवाऽइंद्राविष्णूत्रेधासहस्रंव्यैरयेतांतादक्षात्यरिच्यततांत्रेधाप्राजनय
तांतस्माद्याप्यतर्हित्रेधासहस्रंयाकुर्यादेकेवातिरिच्येत। १३ सायाबभ्रुःपिंगाक्षी। सासा
मक्रयण्युथयारोहिणीसावार्त्रघ्नीयामिदं ७ राजासंग्रामंजित्वादाकुरुतेथयारोहिणीश्येना
क्षीसापित्र्यादेवत्यायामिदंपितृभ्योघ्नंति। १४ कंडीसंख्या १६००॥ सायाबभ्रुःपिंगाक्षी। सा
सामक्रयणीस्याद्यदिबभ्रुंपिंगाक्षींनविंदेदरुणास्याद्यद्यरुणांनविंदेद्रोहिणीवार्त्रघ्नीस्या
द्रोहिण्येहत्वेवानयेतान्यऽआशांनयेत्। १५ सास्यादप्रवीता। वाचोऽएषानिदानेनयत्सो
मक्रयण्युथैतस्मात्त्वाऽइयंवागयातयाम्नीप्रवीतातस्मादप्रवीतास्यात्सास्यादनंडाकूटाका

णकर्णौ लक्षितौ सन्नशफा साह्लादकरूपेऽकरूपा हीयं वाक् ॥१॥ ब्राह्मणं ॥४ पदं ॥ समृध्यपाणीऽ
श्रवाननिक्त । तद्यत्पाणी अवनेनिक्ते वज्रो वाऽ आज्यं रेतः सोमो नेद्वज्रेणाज्येन रेतः सो
मं हिनसानीति तस्मात्पाणीऽ अवनेनिक्ते ॥१ अथास्यां हिरण्यं बध्नाति । द्वयं वाऽ इदं नं
तृतीयमस्ति सत्यं चैवानृतं च सत्यमेव देवाऽ अनृतं मनुष्याऽ अग्निरेतसं वै हिरण्यं सत्ये
नां स्रुचमुपस्पृशानि सत्येन सोमं पुरा हराणीति तस्माद्वाऽ अस्यां हिरण्यं बध्नाति ॥२ अथ
सं प्रेष्यति । सोमोपनहनमाहर । सोमपर्याणहनमाहर । उष्णीषमाहरेति स यदेवास्याभनं
तत्सोमोपनहनं स्याद्वासो ह्यस्यैतद्भवति । आभनं ह्येतस्य वासः सायादिनं । आभ ३५

नानापवुरति । आभनते ह्यथ यऽ आद्युदवक्किं चेति यद्धेवक्किं च भवति तस्माद्यादवशोभनं तत्
सोमोपनहनं स्याद्यदवक्किं वा सोमपर्याणहनं ॥३ युद्धं कल्माषं विंदेत्तदुष्णीषः स्याद्यद्धं कल्मा
षं नु विंदेत् सोमपर्याणहनस्यैव द्व्यंगुलं वा त्र्यंगुलं वावकृंत्तदुष्णीषं भाजनुमद्धर्दु वीयुक्तमा
नो वा सोमोपनहनमादत्तऽ एवकृष्ट सोमपर्याणहनं ॥४ अथायेण राजानं व्हि विन्वंति । तु
दुदकुंभऽ उपनिहितो भवति तद्ब्राह्मणऽ उपास्ते तदभ्यु खेतिश्रांवः ॥५ तदायुकुत्वा वाचयति ।
एषा त गायत्री भागऽ इति मा सोमाय ब्रूतादेषा तत्रिष्टुभो भागऽ इति मा सोमाय ब्रूताद
षा तज्जगता भागऽ इति मा सोमाय ब्रूताछंदानामाना सांम्राज्यं गच्छेति मा सोमाय ब्रूता

दित्येकं वा एष क्रीयमाणोऽभिक्रीयते छंदसामेव राज्याय छंदसाᳪं साम्राज्यायेति वा एन
मेतद्यदभिषुण्वंति तामेतदाह छंदसामेव स्वाराज्याय क्रीणामि छंदसाᳪं साम्राज्याय नव
धा व्यत्याधुत्य प्राङुपविशति ६ सोऽभिमृशति आस्माकोऽसीति स्व इव ह्यस्य तद्भवति य
दागतस्तस्मादाहास्माकोऽसीति शुक्रस्त ग्रह इति शुक्रᳪं ह्यस्माद्ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति विवित
स्वा विविञ्च्यादिति सर्वं चाख्यते तदाह ७ अत्र हैके तृणं वा काष्ठं वा विद्वापास्यंति तदु तथा न
कुर्यात्क्षत्रं वै सोमो विडन्या ओषधयो नेत्क्षत्रियस्य विशं यथायसितमनु हायाच्छिद्य
परास्यादेवं तत्तस्मादु त्यवमृश्यैवाविवित्वा विविञ्च्यादिति तद्य एवास्य विवितारस्त एनं ३६

विविञ्चन्ति ८ अथ वासः द्विगुणं वा चतुर्गुणं वा प्राग्दशं वोदग्दशं वोपस्तृणाति तद्राजानं मि
मीते स यद्राजानं मिमीते तस्मान्मात्रा मनुष्येषु पात्रा या काचान्या मात्रा ९ सावित्र्या मिमीते
सविता वै देवानां प्रसविता तथा हास्मा एष सवितृप्रसूत एव क्रयाय भवति १० अतिछंद
सा मिमीते एषा वै सर्वाणि छंदाᳪंसि यदतिछंदास्तथा हास्यैष सर्वैरेव छंदोभिर्मितो
भवति तस्मादतिछंदसा मिमीते ११ स मिमीते अभि त्यं देवᳪं सवितारमोण्योः कविक्र
तुमर्चामि सत्यसवᳪं रत्नधामभि प्रियं मतिं कविं॥ ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीम
नि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वरिति १२ एतया सर्वाभिः एतयावतस्त्रिरत

यातिस्तृभिरतुया द्वाभ्यामेताथुं तायेविकृखितुयाद्वाभ्यामतुयातिस्तृभिरतुयावतस्तृभिरे
तुयासुर्वाभिः समस्यांजलिनाध्युवपति।१३ सवाऽउदावन्यावंमिमीत। सयदुदावंन्यावंमि
मीतऽइमाऽएवितदंगुलीर्नानाजानाः करोतितस्मादिमानानाजायंतुथयुत्सहसर्वाभिर्मि
मीतसंश्लिष्टाऽइवाहिवमाजायरंस्तस्माद्वाऽउदावन्यावंमिमीत।१४ यद्वावादावंन्यावं
मिमीतऽइमाऽएवितंनानावीर्याःकरोतितस्मादिमानानावीर्यास्तस्माद्वाऽउदावंन्यावंमि
मीत।१५ यद्वेवोदावंन्यावंमिमीत। विराजमावेतदर्वाचींवपराचींवयुनक्ति पराच्यहदे
वेभ्योयज्ञंवहत्यर्वाचीमनुष्यानवतितस्माद्वाऽउदावंन्यावंमिमीत।१६ अथयद्दशकृ ३७

त्वोमिमीत। दशाक्षरावैविराड्विराजः सोमस्तस्माद्दशकृत्वोमिमीत।१७ अथसोमोपनहनस्य
समुत्यायंतान्। उष्णीषेणविग्रथ्नातिप्रजाभ्यस्त्वेतिप्रजाभ्योह्येनंक्रीणातिसयदावदं
शिरस्थां सोवांतरापनितमिवतादेवास्यतत्करोति॥१८ अथमध्येंगुल्याकाशंकरोति।
शिरस्थां सोवांतरापनितमिवतादेवास्यतत्करोति प्राणमिवकरोतितस्यैतदतऽए
प्रजास्त्वानुप्राणंत्विति तमुखत्रीववाऽएनामतुत्समायुक्षंनप्राणमिवकरोतितस्यैतदतऽए
वमध्यतः प्राणमुत्सृजतितंततः प्राणंतंप्रजाऽअनुप्राणंतितस्मादाहप्रजास्त्वानुप्राणंत्विति
तं सोमविक्रयिणेप्रयच्छत्यथातःपणनस्यैव।१९ ब्राह्मणं।५ सवैराजानंपणते। सयदा
जानंपणतेतस्मादिदं सर्वंसर्वंपण्यं सऽआहासोमविक्रयिन्क्रय्यस्तेसोमाराजाऽइ

तिक्रय्यऽइत्याह सोमविक्रयी तं वै ते क्रीणानीति क्रीणीहीत्याह सोमविक्रयी कलयाते क्रीणा
नीति भूयो वाऽअतः सोमो राजार्हतीत्याह सोमविक्रयी भूयऽएवातः सोमो राजार्हति म
हांस्त्वेव गोर्महिमेत्यध्वर्युः॥१॥ गोर्वै प्रतिधुक् तस्यै शृतं तस्यै शरस्तस्यै दधि तस्यै मस्तु त
स्याऽआतञ्चनं तस्यै नवनीतं तस्यै घृतं तस्याऽआमिक्षा तस्यै वाजिनं॥२॥ शफेन ते क्रीणा
नीति भूयो वाऽअतः सोमो राजार्हतीत्याह सोमविक्रयी भूयऽएवातः सोमो राजार्ह
ति महांस्त्वेव गोर्महिमेत्यध्वर्युरेतान्येव दश वीर्याण्युदाख्यायाह पदा तेऽर्धेन ते गवा ते
क्रीणानीति क्रीतः सोमो राजेत्याह सोमविक्रयी वयाꣳसि प्रब्रूहीति॥३॥ सऽआहा चंद्रं ३८

ते वस्त्रं ते छागा ते धेनुस्ते मिथुनौ ते गावौ तिस्रोऽन्याऽइति स यद्वोक्तृणं तपरः संपादयं
ति तस्मादिदꣳ सर्वं पुण्यमवक्तृणं तपरः संपादयत्यथ यदध्वर्युरेवाग्रे वीर्याण्युदाचष्टे
न सोमस्य सोमविक्रयी महितो वै सोमो दैवो हि सोमोऽथ यदध्वर्युर्गोर्महयति तस्यै पुनर्वी
र्याणि क्रीणन्ति तस्मादध्वर्युरेवाग्रे वीर्याण्युदाचष्टे न सोमस्य सोमविक्रयी॥४॥ अथ यत्पंच
कृत्वः पणते संवत्सरसंमितो वै यज्ञः पंच वाऽऋतवः संवत्सरस्य तं पंचभिराप्नोति तस्मात्पं
चकृत्वः पणते॥५॥ अथ हिरण्यं बध्नाति शुक्रं त्वा शुक्रेण क्रीणामीति शुक्रꣳ ह्येतच्छुक्रेण
क्रीणाति यत्सोमꣳ हिरण्येन चंद्रं चंद्रेणेति चंद्रꣳ ह्येतच्चंद्रेण क्रीणाति यत्सोमꣳ हिर

ण्येनामृतममृतानुत्यमृतꣳह्येतदमृतेनक्रीणातियज्ञामꣳहिरण्येना।६ अथसोमविक्रयिण
मभिप्रकंपयति।सग्मुतागारितियुजमानातगोरित्येवैतदाहतद्यजमानमभ्याह्नत्यन्य
स्यत्यास्मुतवंक्रीणातिमुऽआत्मान्यवुवीर्यंधात्तशरीरामवुसामविक्रयीहरततन्नुतःसो
मविक्रय्यादत्ते।७ अथाजायांप्रतीचीनमुखींवाचयति।तपसस्तनूरसीतितपसाहवाऽए
षाप्रजापतेःसंभृतायदजातस्मादाहतपसस्तनूरसीतिप्रजापतेर्वर्णऽइतिसायत्रिःसं
वत्सरस्यविजायतेतेनप्रजापतेर्वर्णःपरमेणपशुनाक्रीयसऽइतिसायत्रिःसंवत्सरस्य
विजायतेतेनपरमःपशुःसहस्रपोषंपुषेयमित्याशिषमेवैतदाशास्तेभूमावैसहस्रं ३९

भूमानंगच्छानीत्येवैतदाह।८ सवांऽअनुनिवाजांप्रयच्छति।अनेनराजानमादत्तेऽआजाहवै
नामैषायदजितुखाह्येनमंततऽआजतितामतत्यराझमाजत्यावक्रीणाति।९ अथाराजानमाद
त्ते।मित्रोनऽएहिसुमित्रधऽइतिशिवोनःशांतऽएहीत्येवैतदाहतंयजमानस्यदक्षिणऽऊरो
प्रत्युह्यवासानिदधातींद्रस्योरुमाविशदक्षिणमित्येषवाऽअत्रेंद्रोभवतियद्यजमानस्त
स्मादाहेंद्रस्योरुमाविशदक्षिणमित्युशंनुशंतमितिप्रियःप्रियमित्येवैतदाहस्योनःस्यो
नमितिशिवःशिवमित्येवैतदाह।१० अथासोमक्रयणाननुदिशति।स्वानभ्राजांघारबंभा
रेहस्तसुहस्तकृशानवेतेवःसोमक्रयणास्तान्रक्षध्वंमावोदभन्नितिधिष्ण्यानांवाऽएतेना

ज्ञानन्नेतानिविधिष्ण्यानांनामानितान्येवैभ्यऽएतदन्वविन्दत।११ अथात्रापाल्गुनाता।गर्भोवाऽ
एषभवतियोदीक्षितःप्रावृतोवैगर्भाऽउल्बेनवजरायुणेवतम् आजीजनततस्मादापाल्गुनःऽ
एषवाऽअत्रगान्नोभवतितस्मात्परिवृतोभवतिपरिवृताऽइववहिगर्भाऽउल्बेनवजरायु
णेव।१२ अथवाचयति॥परिमाग्नेदुश्चरिताद्बाधस्वामासुचरितेभजेत्यासीनंवाऽएनामेष
ऽआगच्छतिसऽआगतऽउत्तिष्ठतितन्मिथ्याकरोतिव्रतंप्रमीणातितस्योहैषाप्रायश्चि
त्तिस्तथोहास्यैतन्नमिथ्याकृतंभवतिनव्रतंप्रमीणातितस्मादाहपरिमाग्नेदुश्चरिताद्बा
धस्वामासुचरितेभजेति।१३ अथराजानमादायोत्तिष्ठति।उदायुषास्वायुषोदस्थाममृतां ४०

२॥ऽअन्वित्यमृतंवाऽएषोनूत्तिष्ठतियःसोमंक्रीतंतस्मादाहोदायुषास्वायुषोदस्थाममृतां२
अन्विति।१४ अथराजानमादायाब्राह्मणमभिप्रैति।प्रतिपंथामपद्महिस्वस्तिगामनेहसं॥
येनविश्वाःपरिद्विषोवृणक्तिविंदतेवस्विति।१५ देवाहवैयज्ञंतन्वानास्तेऽसुररक्षसे
भ्यऽआसंगाद्बिभयांचक्रुस्तऽएतद्यजुःस्वस्त्ययनंददृशुस्तऽएतेनयजुषानाष्ट्रारक्षां
७स्यपहत्यतस्ययजुषोऽभयेनाष्ट्रेनिवातेस्वस्तिसमाश्नुवततथोऽएवैषऽएतेनय
जुषानाष्ट्रारक्षां७स्यपहत्यतस्ययजुषोऽभयेनाष्ट्रेनिवातेस्वस्तिसमश्नुतेतस्मा
दाहप्रतिपंथामपद्महिस्वस्तिगामनेहसं।येनविश्वाःपरिद्विषोवृणक्तिविंदातेवस्वि

ति।१६ तंवाऽइष्टकांहरंति। अनसापरिवहंति महद्वैत्युवेनामत त्तस्माच्छीर्ष्णोबीजं८हरं त्य
नासादावहंति।१७ अथयदपामंतक्रीणाति। रसोवाऽआपःसरसामेवैतत्क्रीणात्यथयद्धि
रण्यंभवतिसशुक्रमेवैतत्क्रीणात्यथयद्वासोभवतिसत्वचमेवैतत्क्रीणात्यथयदजा
भवतिसतपसमेवैतत्क्रीणात्यथयद्धेनुर्भवतिसाशिरमेवैतत्क्रीणात्यथयन्मिथुनौगा
वतःसमिथुनमेवैतत्क्रीणातितंवैदशभिरवक्रीणीयाद्दशाक्षराविराड्विराड्वै
राजःसोमस्तस्माद्दशभिरवक्रीणीयाद्दशभिः।।१८ ब्राह्मणं।६ द्वितीयःप्रपाठकः
समाप्तः।। ।।कंडिका१२८।। ।।छ।। ।।ॐनीडेस्मासीदनमस्त्वेणति। अदित्यास्त्वगसीति ४१

मासाववबंधुरात्थेनमासादयत्यदित्यैसदऽआसीदतीयंवैपृथिव्यदितिःसेयंप्रतिष्ठात
दस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायांप्रतिष्ठापयतितस्मादाहादित्यैसदऽआसीदेति।१ अथैवम
भिपृद्यवाचयति। अस्तभ्नाद्द्यांवृषभोऽअंतरिक्षमितिदेवाहवैयज्ञंतन्वानास्तसुररक्षसे
भ्यऽआसंगाद्बिभयांचक्रुस्तऽएनामतऊर्ध्वाया८सामवुब्रधाश्चकुर्येदाहास्तभ्नाद्द्यांवृषभो
ऽअंतरिक्षमिति।२ अमिमीतवरिमाणंपृथिव्याऽइति। तदेनानेमाल्लोकानस्पृणोतितस्यहि
नहंतास्तिनवाध्मायेनामेलोकाऽआस्पृतास्तस्मादाहामिमीतवरिमाणंपृथिव्याऽइति।३।।
आसीदद्विश्वाभुवनानिसम्राडिति। तदेनानेद८सर्वमास्पृणोति तस्यहिनहंतास्तिनवाध्म

येनेदᳪ सर्वमास्तृतं तस्मादाहासीदद्विश्वा भुवनानि सम्राडिति। ४ विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रता
नीति। तदस्माऽइदᳪ सर्वमनुवर्त्म करोति यदिदं किंच नकं चनु प्रत्यक्ष्यामिनं तस्मादाह विश्वेत्ता
नि वरुणस्य व्रतानीति। ५ अथ सामपर्याणह्यननपर्याणह्यति। नेदनेनाष्ट्रा रक्षाᳪसि प्रमृशा
निति गर्भो वा एष भवति तिरऽइव वै गर्भास्तिरऽइव वै तद्यत्पर्याणद्धं तिरऽइव वै देवा मनुष्ये
भ्यस्तिरऽइवैतद्यत्पर्याणद्धं तस्मात्पर्याणह्यति। ६ स पर्याणह्यति। वनेषु व्यन्तरिक्षं तताने
ति वनेषु हीदमन्तरिक्षं वितितं वाजमर्वत्सु पयऽउस्रियास्विति वीर्यं वै वाजाः पुमा
ᳪसोऽर्वन्तः पुᳪस्वेवैतद्वीर्यं दधाति पयऽउस्रियास्विति पयो हीदमुस्रियासु हितᳪ हृत्सु ४२

क्रतुं वरुणो विक्ष्वग्निमिति हृत्सु ह्ययं क्रतुर्मनो जवः प्रविष्टो विक्ष्वग्निमिति विक्षु ह्ययं प्र
जास्वग्निर्दिवि सूर्यमदधात्सोममद्राविति दिवि ह्यसौ सूर्यो हितः सोममद्राविति गिरिषु हि
सोमस्तस्मादाह दिवि सूर्यमदधात्सोममद्राविति। ७ अथ यदि कृष्णाजिने भवतः। तयो
रन्यतरत्प्रत्युन्नह्यति प्रतीनाह भाजनं युग्यऽएकं भवति कृष्णाजिनग्रीवाऽएवावकृत्य प्रत्यु
न्नह्यति प्रतीनाह भाजनᳪ सूर्यस्य चक्षुरारोहाग्नेरक्ष्णः कनीनकं॥ यत्रैताशाजिरीय स
भ्राजमानो विपश्चितेति सूर्यमेवैतत्पुरस्तात्करोति सूर्यः पुरस्तान्नाष्ट्रा रक्षाᳪस्यपघ्नन्न
त्यथाभयेनानाष्ट्रेण परिवहन्ति। ८ उद्धातप्रऽउग्यफलके भवतः। तदन्तरेण तिष्ठन्सुब्र

स्त्रण्ये प्राजति श्रेयान्वाऽएषोऽश्वो रोहाद्भवति क्वाप्ययतमुद्दित्यभ्यारोढुं तस्मादंतरेणतिष्ठन्प्रा
जति।९ पलाशशाखया प्राजति। यत्र वै गायत्री सोममच्छापतत्तदस्याऽआहरंत्याऽअपादस्ता
भ्याघ्नत्यपर्णं प्रविच्छेद गायत्र्यै वा सोमस्य वा राज्ञस्तत्यति तत्पर्णोऽभवत्तस्मात्पर्णो नाम
तद्यदेवात्र सोमस्य न्यक्तं तदिहाप्यसदिति तस्मात्पलाशशाखया प्राजति।१० अथानडुा
हावाजेति। तौ यदि काम्येतस्यातामन्यतरो वाऽनड्वांस्तत्र विद्याद्वर्षिष्यत्येष मः पर्जन्याद्वृ
ष्टिमान्नविश्वनीत्यतदु विज्ञानं।११ अथ युनक्ति। उस्रावेतं धूर्षाहावित्युस्रो हि नवाता धू
र्षाहाविति धूर्वोहो हि नवातौ युज्यथामनसऽइति युज्यातह्यनसऽइत्युनाम्नीविति तद्वी ४३

रहणावित्यपापकृताविति तद्ब्रह्मचोदनाविति ब्रह्मचोदनौ हि नवतः स्वस्ति यजमानस्य गृहा
न्गछतमिति यथैनावंतरा नाष्ट्रा रक्षांऽसि न हिंऽस्युरेवमेतदाह।१२ अथ पश्चात्परिक्रम्या
अपालंबमभिपद्यादसोमाय क्रीतायानुब्रूहीति सोमाय पर्युह्यमाणायेति वा तायतरु
था कामयेत।१३ अथ वाचयति। भद्रामसि प्रच्यवस्व भुवस्पतऽइति भद्रो ह्यस्यैष भव
ति तस्मान्नान्यमाद्रियात थ्यस्य राजानः सभागाऽआगच्छंति सर्वा राज्ञान्निवदति भद्रो हि
भवति तस्मादाह भद्रामसि प्रच्यवस्व भुवस्पतऽइति भुवनानां ह्येष पतिर्विश्वान्य
भिधमानीत्यंगानि वै विश्वानि धामान्यंगान्येवैतदभ्याह मा त्वा परिपरिणो विदन्मा त्वाप

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रिपंथिनो विदन्माया वा वृकाः अघायवो विदन्निति यथेन मंतराना ष्ठारुक्मा७सिन्नविंदन्नुरवमे
तदाह।१४ श्येनो भूत्वा परापततीति। वय ऽ एवैनामतद्भूतं प्रपातयति यद्वा ऽ उ यं तन्नाष्ठारुक्मा७
सिनान्नवर्षत्य तद्धि वयसामोजिष्ठं बलिष्ठं याञ्छ्यनस्तामेवैतद्भूतं प्रपातयति यदाहाश्य
नो भूत्वा परापतति।१५ अथ शरीरमेवान्वावहंति। यजमानस्य गृह्णानाछतन्नो संस्कृतमिति
नात्रति रोहितमिवास्ति।१६ अथ सुब्रह्मण्यामाह्वयति। यथा य भ्यः पक्ष्यं स्यात्तान्ब्रूयादि
त्या द्वः पक्तास्मीत्येवमेवैतद्देवेभ्यो यज्ञं निवेदयति सुब्रह्मण्या३उ७ सुब्रह्मण्या३मि
ति ब्रह्म हि देवान्प्रच्यावयति त्रिष्कृत्व ऽ आह त्रिवृद्धि यज्ञः।१७ इंद्रागच्छति। इंद्रो वै यज्ञस्य देव ५५

तातस्मादाहेंद्रागच्छेति हरिव ऽ आगच्छ मेधातिथेर्मेष वृषणश्वस्य मेन॥ गौरावस्कंदिन्नहल्या
यै जारेति तद्यान्येवास्य चरणानि तैरेवैनामतत्प्रमुमोदयिषति।१८ कौशिक ब्राह्मण गौत
म ब्रुवाणेति। शश्वद्धि तदारुणिनाधुनोपज्ञातं यद्गौतम ब्रुवाणेति स यदि कामयेत ब्रूयाद्य
द्यु कामयेतापि नाद्रियेतेत्याह सुत्यामिति यावदहं सुत्या भवति।१९ देवा ब्रह्माण
आगच्छतागच्छतेति। तद्देवांश्च ब्राह्मणांश्चाहेति होत्रा नाखेरार्थो भवति यद्देवैर्ब्राह्मणैश्च।।२०॥ ५५
अथ प्रतिप्रस्थाता। आयेण शालामग्नीषोमीयेण पशुनाऽऽप्युपतिष्ठते ग्नीषोमो वा ऽ एत
मंतर्जंभ ऽ आदधाते यो दीक्षते आग्नावैष्णवं ह्यादादीक्षणीयं ह हविर्भवति याविव्विष्णुः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सोमः स हविर्बोऽ एष देवानां भवति यद्दीक्षते तदेनमंतर्जंभऽ आदधाति तत्तस्यात्मानं नि
ष्क्रीणीते।२१ तद्धैकऽ आहवनीयादुल्मुकमाहरंत्ययमग्निरयं सोमस्ताभ्यां सह संप्रा
निक्रेष्यामहऽ इति वदंतस्तदु तथा न कुर्याद्यत्र वाऽ एतौ क्व च तत्सहैव।२२ स वै द्विरूपो भ
वति। द्विदेवत्यो हि भवति देवतयोः समादः कल्माषसारंगः स्यादित्याहुस्तद्धि नानारूप
तममिवेति यदि कल्माषसारंगं न विंदेदप्यऽ अपि लोहितसारंगः स्यात्।२३ तस्मिन्वाचयति।
नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तदृतं सपर्यत। दूरेदृशे देवजाताय केतवे
दिवस्पुत्राय सूर्याय शंसतेति नमऽ एवास्माऽ एतत्करोति मित्रधेयमेवैनानेन कुरुते ४५

॥२४ अथाध्वर्युरारोहणं विमुंचति। वरुणस्योत्तंभनमसीत्युपस्तंभनेनोपस्तभ्नाति वरुणस्य
स्कंभसर्जनीस्थऽ इति शम्यऽ उद्बृहति स यदाह वरुणस्य स्कंभसर्जनीस्थऽ इति वरुण्या ह्य
घऽ एतर्हि भवति यत्सोमः क्रीतः।२५ अथ चतुरो राजासंदीमाददाति। द्वौ वाऽ अस्मिन्मानुषाय
राज्ञऽ आददातऽ अथैतां चत्वारो यायास्यु सरूसर्वास्युष्टे।२६ औदुंबरी भवति। अन्नं वा
ऽ ऊर्गुदुंबरऊर्जोन्नाद्यस्यावरुध्ये तस्मादौदुंबरी भवति।२७ नाभिदघ्ना भवति। अत्र वा
ऽ अन्नं प्रतितिष्ठत्यन्नं सोमस्तस्मान्नाभिदघ्ना भवत्यत्राऽ एवास्तत्सऽ आशयारतः सोम
स्तस्मादत्रदघ्ना भवति।२८ तामभिमृशति। वरुणस्यऽ ऋतसदन्यसीत्यथ कृष्णाजिनमास्तृ

णाति वरुणस्य ऽऋतसदनमसीत्यासीनमासादयति वरुणस्य ऽऋतसदनमासीदिति स यदाह
वरुणस्य ऽऋतसदनमासी [redacted] दिति वरुणो ह्येषु एतर्हि भवति। २९ अथैन
ऽमालां प्रपादयति। स प्रपादयन्वाचयति या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूर
स्तु यज्ञं। गयस्फानः प्रतरणः सुवीरो वीरहा प्रचरा सोम दुर्यानिति गृहा वै दुर्या गृहान्नः शिवः
शान्तः पापकृत्सुचारा त्वावेत्वेतदाह। ३० अत्रैव हि। उदपात्रमुपनिनयन्ति यथा राज्ञ ऽआगता
य उदकमाहरेदेवमेतदिति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यान्मानुषं ह ते यज्ञे कुर्वन्ति व्यृद्धं वै त
द्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं यज्ञे करवाणीति तस्मान्नोपनिनयेत्। ३१ ब्राह्मणं। ९ तृतीयाध्याये। ४६

शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं बाहू प्रायणीयोदयनीयौ। अभितो वै शिरो बाहू भवतस्तस्मादभित
ऽआतिथ्यमेते हविषी भवतः प्रायणीयश्चोदयनीयश्च। १ अथ यस्मादातिथ्यं नाम। अतिथि
र्वा ऽएष एतस्यागच्छति यत्सोमः क्रीतस्तस्मा एतद्यथा राज्ञे वा ब्राह्मणाय वा महोक्षं वा महाजं
वा पचेत्तदह मानुषं हविर्देवानामेवमस्मा ऽएतदातिथ्यं करोति। २ तदाहुः। द्वावेतीत्य
गृह्णीयादिति युत्र वा ऽअर्हन्तमागतं नापचायन्ति क्रुध्यति वै स तत्र तथा हापचितो भवति
। ३ तद्वा ऽअन्यतर ऽएव विमुक्तः स्यात्। अन्यतरो विक्राथ गृह्णीयाद्यदन्यतरो विमुक्तस्ते
नागतो यदन्यतरोऽविमुक्तस्तेनापचितः। ४ तदु तथा न कुर्यात्। विमुच्यैव प्रपाद्य गृह्णी

Indira Gandhi National Centre for the Arts

याद्यथा वै देवानां चरणं तद्वा ऽ अनु मनुष्याणां तस्मान्मानुषे यावन्न विमुञ्चाति नैवास्मै तावद्
दक७हरंति नाप वितिष्ठते ऽ नागता हि स तावद्भवत्यथ यदेव विमुञ्चात्यथास्मा ऽ उदक७
हरंत्यथाप वितिष्ठते तर्हि हि स ऽ आगतो भवति तस्माद्विमुच्यैव प्रपाद्य गृह्णीयात्तापा
सविसंचरमाणः इव गृह्णीयात्तथा हापविता भवति तत्पत्न्यन्वारभते पर्युह्यमाणेषु ब्रा ४
ब्रा ५ जमानान्वारभते तथात्र पत्न्युत्तमयुतः एवैतन्मिथुनेनान्वारभेत यत्र वा ऽ अर्हन्नागच्छति
सर्वं गृह्या ऽ इव वै तत्रावर्तन्ते तथा हापविता भवति। ६ स वा ऽ आन्यानेवतनो यजुषा गृ
ह्णीयात्। यन्नो वान्यानि हवी७ष्यष्टकं वा ऽ एषु नाग्रं क्रीयमाणेषु क्रीयते छंदसाम वराज्या ४७

यच्छंदसा७ साम्राज्याय तस्य छंदा७स्यन्तितः सावयानि यथा राज्ञो राजानो राजकृतः सूतग्रा
मण्य एवमस्य छंदा७स्यन्तितः सावयानि। ७ न वै तदवकल्पते। यच्छंदाभ्यः ऽ इति कुवलं गृ
ह्णीयाद्यत्र वा ऽ अर्हति परिवर्तते तदन्तितः सावया भवन्ति भक्ता भवंत्यु राजानो राजकृतः सूत
ग्रामण्यस्तस्माद्यत्रैव तस्मै गृह्णीयात्तदेव छंदा७स्यन्वाभजेत्। ८ स गृह्णाति। अग्नेस्त
नूरसि विष्णवे त्वेत्यग्निर्वै गायत्री तद्गायत्रीमन्वाभजति। ९ सोमस्य तनूरसि विष्ण
वे त्वेति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रं त्रिष्टुप्त्रिष्टुभमन्वाभजति। १० अतिथेरातिथ्यमसि विष्ण
वे त्वेति सास्या द्वारा यथा ज्ञ्यसो द्वारुः एवमस्यैषु ऽ ऋते छंदोभ्यः। ११ श्येनाय त्वा

सोमभृत्तद्विष्णावावृति। तद्गायत्रीमन्वाभजति सा यद्गायत्री श्येनो भूत्वा दिवः सोममाहर
त्तेन सा श्येनः सोमभृत्तेनो वि नाम तद्वीर्येण द्वितीयमन्वाभजति।१२ अग्नाख्वाराख्यास्या
षाद द्विष्णावावृति पशवो वा विराड्यस्याख पशवो वा जगती तज्जगतीमन्वाभजति।१३ अथ यत्त्व
वह्ना वा गृह्णाति संवत्सरसंमितो वै यज्ञः पंच वा ऋतवः संवत्सरस्य तं पंचभिराप्नोति त
स्मात्त्वं वह्ना वा गृह्णात्यथ यद्विष्णावे वा विष्णवे त्वेति गृह्णाति विष्णावदि गृह्णाति यो यस्या
य गृह्णाति।१४ नवकपालः पुरोडाशो भवति। शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं नवाक्षरा वै गायत्र्य
ष्टौ तानि यान्यन्वाह प्रणवो नवमः त्रिवृद्वै यज्ञस्य गायत्री त्रिवृद्वा एष यज्ञस्य तस्मान्नवक ४८

पालः पुरोडाशो भवति।१५ कार्ष्मर्यमयाः परिधयो भवन्ति देवा ह वा एतं वनस्पतिषु रक्षोघ्नं ददृशुर्य
त्कार्ष्मर्यं शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं नेच्छिरो यज्ञस्य नाष्ट्रा रक्षांसि हिनसन्निति तस्मात्कार्ष्मर्य
मयाः परिधयो भवन्ति।१६ अश्ववालः प्रस्तरो यज्ञो ह देवान्यापचक्राम सोऽश्वो भूत्वा परा
ङावर्त्त तस्य देवा अनुहाय वालानभिपेदुस्तानालुलुपुस्तानालुप्य साद्धं संन्यासुस्त
त एता ओषधयः समभवन्यदश्ववालाः शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं जघनार्द्धो वाला उभयत
त एवैतद्यज्ञं परिगृह्णाति यदाश्ववालः प्रस्तरो भवति।१७ ऐक्षव्यौ विधृती। तद्यदैक्षव्यौ
प्रस्तरस्य संलुभ्यात इत्युपाख्यात्प्राज्यं सर्वाण्येव चतुर्गृहीतान्याज्यानि गृह्णाति न ह्युत्रा

नुयाजा भवंति।१८ आसाद्य हवीᳪष्यग्निं मंथति। शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं जनयंति वा एनमे
तद्यन्मंथंति शीर्षतो वा अग्रे जायमानो जायते शीर्षत एवैतदग्रे यज्ञं जनयत्यग्निर्वै
सर्वा देवता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वति शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यᳪ शीर्षत एवैत
द्यज्ञᳪ सर्वाभिर्देवताभिः समर्धयति तस्मादग्निं मंथति।१९ सोऽधिमंथनᳪ शकलमाद
त्ते। अग्नेर्जनित्रमसीत्यत्र ह्यग्निर्जायते तस्मादाहाग्नेर्जनित्रमसीति।२० अथ दर्भतरु
णकं निदधाति। वृषणौ स्थ इति तद्यावेवेमौ स्त्रियै साकं जायेते तावेवैतौ।२१ अथाध
रारणिं निदधाति। उर्वश्यसीत्यथोत्तरारण्याज्यविलापनीमुपस्पृशत्यायुरसीति तामभिनि ४९

दधाति पुरूरवा असीत्युर्वशी वा अप्सराः पुरूरवाः पतिरथ यत्तस्मान्मिथुनादजायत तदा
युरेवमेवैष एतस्मान्मिथुनाद्यज्ञं जनयत्यथाहाग्नये मथ्यमानायानुब्रूहीति।२२ स मंथ
ति। गायत्रेण त्वा छंदसा मंथामि त्रैष्टुभेन त्वा छंदसा मंथामि जागतेन त्वा छंदसा मंथामीति
तं वै छंदोभिरेव मंथति छंदाᳪसि मथ्यमानायान्वाह छंदाᳪस्येवैतद्यज्ञमन्वायातयति
यथाश्वमादित्यᳪ रश्मयो जातायानुब्रूहीत्याह यदा जायते प्रह्रियमाणायेत्यनुप्रहरं
न्।२३ सोऽनुप्रहरति। भवतन्नः समनसौ सचेतसावरेपसौ। मा यज्ञᳪ हिᳪसिष्टं मा यज्ञप
तिं जातवेदसौ शिवौ भवतमद्य नः इति शांतिमेवाभ्यामेतद्वदति यथा नान्योन्यᳪ हिᳪ

स्यातां।२४ अथ स्रुवेणोपहत्याज्यं।अग्निमभिजुहोत्यग्नावग्निश्चरति प्रविष्टऽऋषीणांपुत्रोऽ
अभिशस्तिपावा॥सनःस्योनःसुयजायजेह।देवेभ्योहव्यंसदमप्रयुच्छन्त्स्वाहेत्याहु
त्यावाऽएतमजीजनततामतआहुत्याप्रीणातितस्मादेवमभिजुहोति।२५ तदिडांतंभवति
नानुयाजान्यजति शिरोवैयज्ञस्यातिथ्यंपूर्वार्द्धोवैशिरःपूर्वार्द्धमेवैतद्यज्ञस्याभिसंस्क
रोतिसयदनुयाजान्यजेद्यथाशीर्षतःपर्याकृत्यपादौप्रतिदध्यादेवंतत्तस्मादिडांतंभव
तिनानुयाजान्यजंति।२६॥ब्राह्मणं।२ आतिथ्येनवैदेवाऽइष्ट्वातांत्समदविंदंत्तेचतुर्द्धा
व्यद्रवंन्नन्यान्यस्यश्रियाऽअतिष्ठमानाऽअग्निर्वसुभिःसोमोरुद्रैर्वरुणऽआदित्यैरिंद्रो ५०

मरुद्भिर्बृहस्पतिर्विश्वैर्देवैरित्येकऽआहुरेतेहत्वेवतेविश्वेदेवायेतेचतुर्द्धाव्यद्रवं
स्तान्विद्रुतानसुररक्षसान्यनुव्यवेयुः॥१ तेविदुःपापीयांसोवैभवामोसुररक्षसानिवै
नोनुव्यवागुर्द्विषद्भ्योवैरध्यामोहंतसंजानामहाऽएकस्यश्रियैतिष्ठामहाऽइतितऽइंद्रस्यश्रि
याऽअतिष्ठंततस्मादाहुरिंद्रःसर्वादेवताऽइंद्रश्रेष्ठादेवाऽइति।२ तस्माद्धनस्वाऽऽरातीयरन्
यऽएषांपरस्तरामिवभवतिसऽएनाननुव्यवैतितप्रियंद्विषतांकुर्वंतिद्विषद्भ्योरध्यंतित
स्मान्नरातीयेरंस्मायुह्येवंविद्वान्नरातीयातप्रियंद्विषतांकरोतिनद्विषद्भ्योरध्यतितस्मान्न
रातीयेत।३ तेहोचुः।हंततदनुधाकरवामहैयथानऽइदमाप्रदिवामेवाजर्यमसदिति।४ कोडे

॥१७००अर्द्धप्रपा॰ ।ता देवाः।जुष्टास्तनूःप्रियाणिधामानिसार्द्धं७समवददिरा।तेहोचुरात
ननःसनानासादातनव्विश्वाङ्गानऽएतदतिक्रामादितिकास्यापद्रष्टुरितितन्नतनुरवशाक्कर
स्यतियावाऽअयंपवतऽएषतन्नतप्राशाक्करःसोखंप्रज्ञानामुपद्रष्टाप्रविष्टस्ताविमोप्राणो
दानौ।५तस्मादाङ्कः।मनादेवामनुष्यस्याजानेतीतिमनसासंकल्पयतितत्प्राणमपिपद्यत
प्राणवातंवातादेवेभ्यऽआचाष्टयथापुरुषस्यमनः।६तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तं।मनसा
संकल्पयतितद्वातमपिगच्छति।वातादेवेभ्यऽआचष्टयथापुरुषतेमनऽइति।७ताद्देवाः।
जुष्टास्तनूःप्रियाणिधामानिसार्द्धं७समवददिरतेहोचुरातननःसनानासादातनव्विश्वंङ्गो ५१

नऽएतदतिक्रामादितितद्देवाऽआथ्येतद्दिनातिक्रामंतिकद्दिस्फयेदतिक्रामयुरन्नृत७द्दिवदे
युरक७हवादेवाव्रतंचरंतिसत्यमेवतस्मादेषांजितमनपजय्यंतस्माद्युऽशाएव७हवाऽअस्य
जितमनपजय्यमेवंयशोभवतियुऽएवंविद्वान्सत्यंवदतितादेतन्नाननश्रनिदानना।८ताद
वाः।जुष्टास्तनूःप्रियाणिधामानिसार्द्धं७समवददिराथेतऽआज्यान्यवगृह्णानाजुष्टास्त
नूःप्रियाणिधामानिसार्द्धं७समवद्यंततस्माद्दुहनसार्व्वाणवसमभ्यवशाम्रान्मजुष्टास्तन्वः
प्रियाणिधामानिसार्द्धं७समभ्यवशामितियुनाहसमभ्यवयांन्नास्मिन्द्रुह्यदिद७ह्याङ्क
नसुतानृनत्रिणाद्राग्धव्यमिति।९अथातोगृह्णात्यव।आपतयेत्वापरिपतयेगृह्णामी

ति। यो वा ऽअयं पवत ऽएष आचपतति पुरिचपतत्यतस्मा ऽउ हि गृह्णाति तस्मादाहापतये त्वा
परिपतये गृह्णामीति।१० तनूनप्त्रे शाक्वरायेति। यो वा ऽअयं पवत ऽएष तनूनप्ता शाक्वर ऽ
एतस्मा ऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह तनूनप्त्रे शाक्वरायेति।११ शक्मन ऽओजिष्ठायेति। एष वै श
क्मौजिष्ठ ऽएतस्मा ऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह शक्मन ऽओजिष्ठायेति।१२ अथातः सम
वमर्शनात्यु वा एतद्देवा न्यूखः सुमामिर ऽइन्द्रो नः सा मुथा साद्युन ऽएतदतिक्रामादिति त
थ्या ऽएवैत ऽएतत्समम न्त ऽइन्द्र नः सा मुथा साद्युन ऽएतदतिक्रामादिति।१३ तसमवम्र
शंति। अनाधृष्टमस्यनाधृष्यं देवानामोज ऽइत्यनाधृष्टा ह्यि देवा ऽआसन्ननाधृष्याः सह सन्तः ५२

समानं त्वदंतः समानं दक्षिणा देवानामोज ऽइति देवानां वै जुष्टास्तन्वः प्रियाणि धामान्य
नभिशस्त्यभिशस्तिपा ऽअनभिशस्तन्यमिति सत्वा ७ दि देवा ऽअभिशस्तीतीर्णाः ऽअञ्ज
सा सत्यमुपगेषमिति सत्यं वदानीम द मुतिक्रमिषमित्येवैतदाह स्विते मा धा ऽइति स्वि
तद्धि तद्वा ऽआत्मानमुदधत युस्त्यमवदन्युसत्यमुक्तं वस्तुस्मादाह स्विते मा धा ऽइति
।१४ अथ यास्ता द्वा जुष्टास्तन्वः प्रियाणि धामानि साज्ञ ७ समवददिर तदिन्द्र सन्यद
धति ष वा ऽइन्द्राय ऽएष तपति नह वा ऽ राषाय्य ततापयु था द्वैवदमन्युक्षामवु ७ द्वैवा
स तान्विवतह्वी यीणतपति तस्माद्यदि बहु वादी कुरन्त हपतस ऽएवु ब्रतम भ्यक्ति च्य

पृथ्याछ्युःसहितेषामिंद्रनाजनं नवतियुक्षकदक्षिणवतादीक्षतयजमानायैवव्रतमभ्य
स्त्रियपृथ्याछ्युरिदं७ह्याङ्करिंद्रोयजमानऽइति।१५अथयास्तादेवाः।जुष्टास्तनूःप्रियाणि
धामानिसार्द्धं७समेवददिरतस्मार्द्ध७संजाघ्नतमामानवतस्मादाङ्कःसत्य७सामादेव
ज७सामुति।१६ब्राह्मणं।३ आतिथ्यनवादेवाऽइष्ठा।तोऽस्मदविंदन्तुतान्नूनत्रेःसम
ग्राम्यंस्तुऽएतस्यप्रायश्चित्तिमिच्छेन्युदन्यान्युंपापमवदन्नादेपुरावभृथान्युनईक्षामवा
कल्पयेस्तुऽएतामवांतरांदीक्षामपश्यन्।१।तस्मिनिवत्तुवंविपुल्यंगच्छंतातापावाऽअग्निस्तु
पादीक्षातदवांतरांदीक्षामुपायंस्तद्युदवांतरांदीक्षामुपायंस्तस्मादवांतरदीक्षासंतरामंगु ५२

लीरांवंतसंतरांमुखलोपुर्यस्नामुविनामतस्मैतीपुर्यास्यंततथोऽएवैषएतद्यदतःप्राचीनमत्र
त्युंवाकरात्यत्रत्युंवाद्युदतितास्यैवतत्प्रायश्चित्तिंकरुतातु।२।तस्मिनिवत्तुवंविपुल्यंगच्छातात
पावाऽअग्निस्तपादीक्षातदवांतरांदीक्षामुपेतिसंतरामंगुलीरुवातसंतरांमुखलापुर्यस्नामु
विनामेतस्म:तीपुर्येस्यातप्रजामुदेवतादेवाऽउपायन्।३।तस्मिनिवत्तुवंविपुल्यंगच्छंतात्र
ग्निर्वैमिथुनस्यकर्त्ताप्रजनयितातत्प्रजामुपायंस्संतरामंगुलीरांवंतसंतरांमुखलांतत्प्रजा
मात्मंन्नकुर्वततथ्थाऽएवैषऽएतत्प्रजामात्मन्वापेति।४।सोऽग्निनिवत्तुवंविपुल्यंगच्छाताऽग्नि
र्वैमिथुनस्यकर्त्ताप्रजनयितातत्प्रजामुपेतिसंतरामंगुलीरुवातसंतरांमुखलांतत्प्रजामा

त्मन्नकुरुत। य देवानामुह स्म दीक्षितानां। यः समिद्धा रुवास्वाध्यक्षुं वाचिस्त्रज्युमन तु७ ह स्मैतरस्यै
वितर७ रूपेण तरास्यतरमसुर रक्षसानि जिघां७सं तिनु ह पापं वदेत ऽउपसामुसुरिति विमां
व मचिकीर्षण रिति माजिघां७सीरित्यग्निर्हि वनु थानान्युक्तवादाग्नि तु थानान्यः॥६ ते होचु
रपीछं वा मान्नवादि ष्ट३ रिति नि वा ह मन्यं न मामन्य ऽइति।७ तविदुः। अयं वि नाविरक्ष
स्ताभ्यां स्यैव रूपमसामा तु न रक्षा७स्यति मादृयामहा तन स्वर्गं लोक७ समश्न विष्यामह
इति तास्मा रव रूपमभवंस्तु न रक्षा७स्यत्युमु चंता तुन [redacted] स्वर्गं लोक
७ समाश्नवत तु थ्यो ऽ वे विषु ऽ एतदाग्नारव रूपं भवति तु न रक्षा७स्यति मुच्यात तुन स्वर्गं ५४

लोक७ समश्न ते स वै समिधम वाभ्या दधदवांतर दीक्षामुपैति॥८ स समिधम भ्यादधाति
अग्ने ब्रतपास्त्वे ब्रतपा ऽइत्यग्निर्हि देवानां ब्रतपतिस्तस्मादाहाग्ने ब्रतपास्त्वे ब्रतपा ऽइति
या तव तन्नूरिय७ सा मयि या मम तन्नूरेषा सा त्वयि॥ सह नौ ब्रतानीति तदग्निना चैव विप
र्यंग ख तु न्नाम दीक्षां दीक्षापतिर्मन्यताम नु तुप स्तप स्यतिरिति तदवांतरां दीक्षामुपैति सं त
रामंगुलीरुवा त संतरां मुखलां पुर्यस्ता मु विनामे तत्सतीं पुर्यस्यात।९ अथ नमुतामदंती
न्निरुपचरंति। तापा वा ऽ अग्निस्तपो मदंत्यस्तस्माद नेन मदंतीभिरुपचरंति।१० अथ मदंतीरुप
स्पृश्य। राजानमाप्यायंति तद्य न्मदंतीरुपस्पृश्य राजानमाप्यायंति वा न्त्रा वा ऽ आज्य७

रतः सोमान्निर्ज्ञाणाज्ज्यनरतः सोमं हि नु सामेति तस्मान्मुदंतीरुपस्पृश्य राजानमाप्याय
यंति ।११ तदाहुः । यस्मादेतदाप्यायनं क्रियतऽ आतिथ्यं । सोमायतामवायऽ आप्याययेयु
रथावांतरदीक्षामथ तान्नूनप्त्राणीति तदु तथा न कुर्याद्यज्ञस्य वाऽ एवं कर्मो त्रवाऽ एनां समुद
विंदान्त्स शमुमव पूर्वमुपायन्नथावांतरदीक्षामथाप्यायनं ।१२ तद्यदाप्याययंति । देवो
वि सोमादि विदि सोमा ह्यात्रावि सोमऽ आसीन्नस्यैतच्छरीरं यदिरप्याययद्रमानस्मादुषा
शानानामोषधिर्जायतऽ इति ह स्माहाप्युत । कउरोद्दालकिस्तामेतदाहुत्याप्त्रिषु एवंतितांदी
क्षापसद्भिस्नान्न नाप्त्रिराप्यायानन सोमं कुर्वंतीति तायाःऽ एवनामसुऽ एतद्दीक्षापसद्भि ५५

स्नान्न नाप्त्रिराप्यायानन सोमं करोति ।१३ मधुसारघमिति वाऽ आहुः । यज्ञो हावि मधुसारघमथै
तऽ एव सरघा मधुकृतो यदृत्विजस्तद्यथा मधु मधुकृतऽ आप्याययेयुरेवमेवैतद्यज्ञमा
प्याययंति ।१४ यान्वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्येषामियं जितिस्ते हाचुः कथं नऽ इदं मनु
ष्यैरनभ्यारोह्यं स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य
यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम ।१५ तद्वाऽ ऋषी
णामनुश्रुतमास । ते यज्ञं समभरन्यथायं यज्ञः संभृतऽ एवं वाऽ एषु यज्ञं संभरति यो
दीक्षते वाचि यज्ञस्तद्यद्देवा अत्र यज्ञस्य निरधयंस्तं यद्विदुग्धं त देवतत्पुनराप्याययंति ।१६

तविषुद्र्वाप्याययंति।षड्वाऽऋतवऽऋतुवऽएवैतद्वाप्याययंति॥१७ तऽआप्याययं
ति।अꣳशुरꣳशुष्टेदेवसोमाप्यायतामितितदस्याꣳशुमꣳशुमेवाप्याययंतीन्द्रायैक
धनविदऽइतीन्द्राविवयज्ञस्यदेवतातातस्मादाहेन्द्रायेत्येकधनविदऽइतिशतꣳरा
तꣳहस्मवाऽएषादेवान्प्रत्युत्क्रऽएवाꣳशुरेकधनानाप्याययति दुशदशावात्म्यमिंद्र
प्यायतामाच्वमिंद्रायप्याय्स्वेतीन्द्राविवयज्ञस्यदेवतासाविवयज्ञस्यदेवतातामेवैत
दाप्याययत्याच्वमिंद्रायप्यायस्वेतितदेतस्मिन्नाप्यायनेदधात्याप्याययास्मांत्सखीन्त्स
न्यामधयेतिसंयुत्तानातितन्तुदाहयुत्सान्यत्ययदनुज्ञाततदुतदाहयुन्मधयेनित्व ५६

स्तितादेवासामसुत्यामशीयेत्युक्तावाऽएतेषामाशीर्नवेत्यृत्विजांवयजमानस्यचयज्ञस्ये
ह्वंगाह्यमितियज्ञस्याहवंगच्छानीत्येवैतदाह।१८ अथप्रस्तारनिह्नुवते।उत्तरतऽउपवा
रावियज्ञोऽथैतद्दक्षिणेवान्वित्याप्याययंत्यग्नीर्धियत्नस्तुयज्ञंप्रछतःक्रवीतितन्मिथ्याक
र्वितिदाविभ्यऽआवृश्च्यतेयज्ञावैप्रस्तरस्तुयज्ञंपुनरारभंतेतस्याद्वेवाप्रायश्चित्तिस्त
याद्वेषामतंत्रमिथ्याकृतंभवतिनादेवेभ्यऽआवृश्च्यंतेतस्मात्प्रस्तारनिह्नुवते।१९॥
तुदाकः।अग्नेनिह्नुवीरा३न्नतत्ते।३ इत्युतातिहैवनिह्नुवीरन्नतदुपहुरणंह्युवाचकस्या२०
तनिह्नुवते।एषाराखुःप्रावभूगायऽऋतुमतवादिभ्यऽइतिसत्यꣳसत्यवादिभ्यऽइत्ये

२ को ३

श्री

वितदाहनुमाद्यावापृथिवीभ्यामितितदाभ्यांद्यावापृथिवीभ्यांनिह्नुवातयाखारिद ७ सर्वैमु
धि।२१ अथाहसमुच्छ्युष्पप्रस्तरं। अग्नीन्मदंत्यापा ३ ऽइतिमदंतीत्यग्नीदाहताभिरेहीत्युपर्युपर्य
ग्निमुतिहरतिसयुंनानुप्रहरात्यातनह्यतऽऊर्द्ध्वान्युहानिप्रचरिष्यंन्भवत्यथैदुपर्युपर्यग्नि य
मतिहरतितादुवास्यानुप्रहृतभाजनंभवतितमग्नावधिप्रयच्छतितमग्नौनिदधाति।२२ ब्रा
ह्मणं।४ ग्रीवाविर्यज्ञस्यापसदःशिरःप्रवर्ग्यःस्तस्माद्यदिप्रवर्ग्यवान्भवतिप्रवर्ग्येणप्र
चर्याथापसद्भिःप्रचरंतितद्ग्रीवाःप्रतिदधाति।१ तद्युःपूर्वाह्णेनुवाक्याभवंति।ताअप
राह्णेयाज्यायायाज्यास्ताऽअनुवाक्यास्तद्व्यतिषजतितस्मादिमानिग्रीवाणांपर्वाणिव्यु ५७

तिषक्तानीमान्यस्थीनि।२ देवाश्चवाऽअसुराश्चाउभयेप्राजापत्याःपस्पृधिरेततोसुराऽए
षुलोकेषुपुरश्चक्रिरेयस्मयीमेवास्मिंल्लोकेरजतामंतरिक्षेहरिणींदिवि।३ तद्वैदेवाः
अस्पृण्वत।तऽएताभिरुपसद्भिरुपासीदंस्तद्यदुपासीदंस्तस्मादुपसदोनामतेपुरःप्राभिं
दंन्निमांल्लोकान्प्राजयंस्तस्मादाहुरुपसदापुरंजयंतीतियदाहापासतातानमांमानुषीं
पुरंजयंति।४ एताभिर्वैदेवाउपसद्भिःपुरःप्राभिंदंन्निमांल्लोकान्प्राजयंस्तथोऽएवै
षऽएतेनाहिंवास्मात्रस्मिंल्लोकेकश्चनपुरःकरुतऽइमानेवैतल्लोकान्प्रभिनत्तीमांल्लो
कान्प्रजयतितस्मादुपसद्भिर्यजते।५ ताःवाऽआज्यहविषोभवंति।वज्रोवाऽआज्यमेत

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नाविदवाब्राह्मणाज्येन पुरः प्राञ्चिदं त्रिमांल्लोकान्प्राजयंस्तथोऽएवैषऽएतेन ब्रह्मणाज्य
नेमांल्लोकांन्प्रजिनत्तीमांल्लोकान्प्रजयति तस्मादाज्यहविषो भवंति॥६ सवाऽआष्टाजुवो
जुह्वां गृह्णाति। चतुरुपभृत्यथोऽतरथाकुस्याच्चतुरवत्तं वो जुह्वां गृह्णी [redacted]
यादष्टान्नुवऽउपभृतीति॥७ सवाऽअष्टावे
वजुह्वां गृह्णाति। चतुरुपभृति तद्युक्तमभिभारं करोति तेन ब्राह्मणाभिभारेण मां
लोकान्प्रजिनत्तीमांल्लोकान्प्रजयति॥८ अग्नीषोमो विदवानां सयुजौ। ताभ्यां साद्धं
गृह्णाति व्रिकवऽएकाकिनन्यतरमेवाघारमाघारयति यं स्रुवेण प्रतिक्रामति वाऽ ५८

उत्तरमाघारमाघार्याभिजित्याऽअभिजयानीति तस्मादन्यतरमेवाघारमाघारयति यं
स्रुवेण॥९ अथाश्राव्यन होतारं प्रवृणीते। सीद होतरित्येवाहोपविशति होता होतृषदन
ऽउपविश्य प्रसौतिप्रसूतोऽध्वर्युः स्रुचावादत्ते॥१० सऽआहातिक्रामंन्नग्नयेनुब्रूहीति। आ
श्राव्याहाग्निं यजेति वषट्कृते जुहोति॥११ अथाह सोमायानुब्रूहीति। आश्राव्याह सो
मं यजेति वषट्कृते जुहोति॥१२ अथ यदुपभृत्याज्यं भवति। तत्समानयमानऽआह हवि
र्भ्यो नुब्रूहीत्याश्राव्याह हविर्भ्यो यजेति वषट्कृते जुहोति॥१३ स यत्समानयन्निष्ठं जुहोति
नय्योयदं प्रवरं संवरत्यभिजित्याऽअभिजयानीत्यथ यादेतादेवतायजतिब्रह्मामेवैतस्

स्करोत्यग्निमनीकᳪं सोमᳪं शल्यं विष्णुं कुल्मलं ।१४ संवत्सरो हि वृत्रो । निचो ऽहः सो
मा रात्रिरथ यदेताभ्यां तद्धि सुरता हि परिप्लवमानᳪं संवत्सरं करोति ।१५ संवत्सरो वै वृत्रः ए
तेन वै देवाः संवत्सरेण वज्रेण पुरः प्राभिंदन्निमांल्लोकान्प्राजयंस्तथो ऽ एवैष ऽ एते
न संवत्सरेण वज्रेणेमांल्लोकान्प्रभिनत्तीमांल्लोकान्प्रजयति तस्मादेतादृता यजति
।१६ स वै तिस्र ऽ उपसद ऽ उपयात् । त्रयो वा ऽ ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रू
पं क्रियते संवत्सरमेवैतत्संस्करोति द्विरेकया प्रचरति द्विरेकया ।१७ ताः षडुपसद्यन्ते
षड्वा ऽ ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्संस्करोति ।१८। ५९

यद्य द्वादशोपसद ऽ उपयात् । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सर
मेवैतत्संस्करोति द्विरेकया प्रचरति द्विरेकया ।१९ तास्त्रयोविंᳪंशतिः संपद्यन्ते । त्रयोविंᳪंश
तिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्संस्करोति ।२० स यत्प्रातः प्रातः
प्रचरति । तथास्य वसंतः संपद्यते स यत्पूर्वाह्णे प्रचरति तदु ऽ अस्य त्यथ यदपराह्णे प्रचरति सुजि
तमसदित्यथ यज्जुहोतीदं विपुरं युध्यन्ति तां जित्वास्वाᳪं संपद्यते ।२१ स यत्प्रचरति । तद्य
ध्यत्यथ यत्संतिष्ठते तदु ऽ अस्य त्यथ यज्जुहोति स्वामेवैतत्संपद्यते ॥२२ स जुहोति । यथा हि
रकस्याङ्गः प्रचरिष्यन्भवति यातः ऽ आग्नेयः शया तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा ऽ उग्रं वचो ऽ अपावधी

वेषंवचोऽअपावधीस्वाहेत्येवं रूपाहिसासीदयस्मयीहिसासीत्॥२३॥अथजुहोति।यद्याद्विर
कस्याङ्कः प्रवरिष्ठन्नवतियाते ऽअग्नेरजःशयातनूर्वर्षिष्ठागह्वरेष्ठा॥उग्रंवचोऽअपावधी
त्वेषंवचोऽअपावधीस्वाहेत्येवं रूपाहिसासीद्रजताहिसासीत्॥२४॥अथजुहोति।यद्याद्विर
कस्याङ्कः प्रवरिष्ठन्नवतियाते ऽअग्नेहरिशयातनूर्वर्षिष्ठागह्वरेष्ठा॥उग्रंवचोऽअपावधी
त्वेषंवचोऽअपावधीस्वाहेत्येवं रूपाहिसासीद्धरिणीहिसासीत्॥युद्धद्वादशोपसदऽउपया
च्छत्तरहामुकस्याप्रचुरश्चत्तरहामुकस्या॥२५॥अथातोव्रतोपसदामेवापराऽउन्नीयीऽअन्याऽउ
पसदः पुराक्षीरन्याः सयासामुक्तंप्रथमाहंदोग्ध्यथद्वावथत्रीस्ताःपराऽउन्नीरथयासांत्रीन्प्र ६०

थमाहंदोग्ध्यथद्वावथैकंताःपुरोक्षीयोविपुरोक्षीस्ताःपराऽउन्नीयाःपराऽउन्नीस्ताःपुराक्षी॥२६॥
तपसाविलोकंजयंति।तदस्यितत्पराःपराऽएवश्रेयस्तपा नवतिपराःपराःश्रेयान्सलोकंज
यतिवसीयान्हेवास्मिंल्लोकेभवतियऽएवंविद्वान्पुराक्षीरुपसदऽउपैतितस्मात्पुराक्षी
रावोपसदऽउपयाद्युद्धद्वादशोपसदऽउपयात्त्रीश्चत्तरहंदाहायद्वाचत्तरहामुकंचत्तर
हं॥२७॥ब्राह्मणं।५।तृतीयःप्रपाठकःसमाप्तः॥कंडिका१२२वतुर्थोध्यायः॥१९॥तद्यऽएष
हवोऽब्धौवर्षिष्ठस्थूणराजो भवति।तस्मात्प्राङुत्क्रामतित्रीन्विक्रमोस्तुछंकंनिहंतिसोतःपा
तः॥१॥तस्मान्मध्यमाछंक्रोर्दक्षिणपुंवदशाविक्रमान्प्रुक्रामतितछंकंनिहंतिसादक्षिणाश्रोणिः॥२॥

तस्मान्मध्यमाच्छंकोः। उदङ् दश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छंकुं निहंति सा उत्तरा श्रोणिः।३ तस्मा
न्मध्यमाच्छंकोः। प्राङ् षड्त्रिंशतं विक्रमान्प्रक्रामति तच्छंकुं निहंति स पूर्वार्द्धः।४ तस्मान्मध्य
माच्छंकोः। दक्षिणा द्वादश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छंकुं निहंति स दक्षिणोंसः।५ तस्मान्मध्यमा
च्छंकोः। उदङ् द्वादश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छंकुं निहंति स उत्तरोंसः एषा मात्रा वेदेः
।६ अथ यत्त्रिंशद्विक्रमा पश्चाद्भवति। त्रिंशदक्षरा वै विराड्विराजा वै देवा अस्मिं
लोके प्रत्यतिष्ठंस्तथो एवैष एतद्विराज्येवास्मिंल्लोके प्रतितिष्ठति।७ अथो अपि त्रय
स्त्रिंशत्स्युः। त्रयस्त्रिंशदक्षरा वै विराड्द्विराजैवास्मिंल्लोके प्रतितिष्ठति।८ अथ यत्षड्त्रिं ६१

दु

शद्विक्रमा प्राची भवति। षड्त्रिंशदक्षरा वै बृहती बृहत्या वै देवाः स्वर्गं लोकं समाश्नुवत
तथो एवैष एतद्बृहत्यैव स्वर्गं लोकं समश्नुते तस्मात्स्यादिव्याहवनीयो भवति।९ अथ य
च्चतुर्विंशतिर्विक्रमा पुरस्ताद्भवति। चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री पूर्वार्द्धो वै यज्ञस्य
गायत्री पूर्वार्द्ध एष यज्ञस्य तस्माच्चतुर्विंशतिर्विक्रमा पुरस्ताद्भवत्येषा मात्रा वेदेः।
।१० अथ यत्पश्चाद्वरीयसी भवति। पश्चाद्वरीयसी पृथुश्रोणिरिति वै योषां प्रशंसंति य
द्वै पश्चाद्वरीयसी भवति पश्चाद्वै तद्वरीयः प्रजननं करोति तस्मात्पश्चाद्वरीयसः प्रजन
नादिमाः प्रजाः प्रजायंते।११ नासिका द्वा एषा यज्ञस्य यदुत्तरवेदिः। रथ यदेनामुत्तरांवे

दरूपकिरतितस्मादुत्तरवेदिर्नाम।१२ द्वय्या ह वाऽइदमग्रे प्रजाऽआसुः। आदित्याश्चैवांगिरसश्च
तातोंगिरसः पूर्वे यज्ञ७ समभरंस्तं यज्ञ७ संभृत्योचुरग्निमिमं नः श्वः सुत्यामादित्येभ्यः प्रब्रू
ह्यनेनानायज्ञेनयाजयेतेति।१३ तेहादित्याऽऊचुः। उपजानीत यथास्मानवांगिरसो
याजयानवद्यमांगिरसऽइति।१४ ताहोचुः। नैवाऽअन्यनयज्ञादपक्रमणमस्त्यंतरामेवस्तु
त्यांश्रियामहाऽइति। तंयज्ञ७ संजहुस्तंयज्ञ७ संभृत्योचुः श्वः सुत्यांवेद्युमस्मभ्यमग्नेप्र
।वान्वाथवयमद्यसुत्यामवरुध्यंप्रब्रूमांगिरोभ्यश्चातेषांनस्त्व७ होतासीति।१५ तन्न्यु
मेवप्रतिप्रजिघ्युः। अंगिरासोक्षातहायांगिरासामग्निश्चागत्यचुक्रुधुरिवकथंनोनाद्गतश्च ६२

प्रतिहतवंतः १

रंनुप्रत्युद्दृश्याऽइति।१६ सहोवाच। अनिंद्यावुमा द्वेषतुसानिंद्यो द्वेतुनाग्नाकमुपक्रमित्त
मितितस्मादुहानिंद्युस्यवृतानापक्रामेत्तुऽएतेनसद्यःक्रियांगिरसऽआदित्यानयाजयंस्त
मितितस्मादुहानिंद्युस्यवृतानापक्रामेत्तुऽए
सद्यः क्री।।१७ तेभ्यो वाचं दक्षिणामानयंस्तांनप्रत्यगृह्णन्हास्यामाहयुदिप्रतिग्रहीष्याम
ऽइति तदुतयज्ञस्यकर्मनुव्यमुच्यतयद्दाक्षिणमासीत।१८ आयेभ्यः सूर्यं दक्षिणामान
यंन्। तंप्रत्यगृह्णंस्तस्मादुहस्माङ्गिरसावयंवाऽआर्त्विजीनाः स्माव्ययंदक्षिणीयाऽअप्रियवा
अस्मात्तिरश्चप्रतिगृहीतायुएषतपतीतिस्मात्सद्यःक्रियाश्वाश्वातादक्षिणा।१९ तस्य
रुक्मः पुरस्ताद्भवति। तादेतस्यरूपंक्रियतयुऽएषतपतियद्युश्व७ श्वेतंनुविंददुपिगौर

वृश्चेतः स्यात्तस्य रुक्मः पुरस्ताद्भवतितादतस्यरूपंक्रियतायुऽएषतपति।२०।तन्योहंवाक्कु
क्रोधा।कुनमादेषाश्च्याभ्वंधुना३।कना३यादतंप्रत्ययहीष्टनमामितिसा।हेन्योपचक्रामु
।सानुयानंतारणादेवासुरांस्संयत्तांस्सि७हीन्द्वादुदानाचचारतास्तापिवादेवाःऽअमंत्रयं
।तापासुराऽअग्निरवादेवानांदूतऽआससहरक्षाऽइत्यसुररक्षसमसुराणां७।२१।सादे
वानुपावर्त्स्यंत्युवाचायद्दऽउपावर्त्स्यंकिंमततःस्यादितिपूर्वोमवावान्तराकृतिःप्राप्स्य
तीत्यथ।हैषादेवानुवाचयांमध्याक्रोवाद्विषमाशास्तिष्युध्यसावःसर्वोसमर्द्धिष्यतऽइतिसे
वांदेवानुपाववर्त्त।२२।सयद्धार्यमाणोग्नि।उत्तरवेदिंव्याघारयतियादेविनाम।दादेवाऽअनु ६३

वंन्पूर्वोद्वाम्नराकृतिःप्राप्स्यतीतितादेविनाामतत्पूर्वोमग्नेराकृतिःप्राप्नातिवाग्घ्यमानिदा
ननाथयदुत्तर।वेदिमुपकिरतियज्ञास्यैवसर्वंवायवाग्घियस्तावायुाद्येषा।२३।तांवियुग
ञाम्यनविमिमीतायुगेनयत्रहरंतिशम्ययायुताहरंतियुगशाम्यनविायाग्यंयुंजंतिसायाद
वादःसि७हीभूत्वाशांतवाचरत्तादेविनाामतद्यात्युनक्ति।२४तस्मान्निवृत्तदक्षिणांनश
तिग्रहीयात्।सि७हीहिनंभूत्वादक्षिणेतिनाहामाऊर्वातसि७हीहिविनंभूत्वादक्षिणे
तिनाहान्यस्मेदद्याद्यज्ञंतुदंन्युत्रात्मनःऊर्वातततस्माद्यास्यापिपापऽइवसमानबंधुःस्या
त्तस्माऽएनांदद्यात्सयद्दातितादन७सि७हीभूत्वानदक्षिणेतियदुसमानबंधावददाति

तदुनान्यत्रात्मनःकुरुतऽएषानिवृत्तदक्षिणाप्रतिष्ठा।२५अथशम्यांचस्फ्यंचादत्ते।तद्य
ऽएषपूर्वार्द्धःऽउत्तरार्द्धःशंकुर्भवतितस्मात्प्रत्यङ्क्रामतित्रीन्विक्रमांस्तञ्चात्वालंपरिलि
खतिमावाचात्वालस्यमात्रानात्रमात्रास्तियत्रैवस्वयंमनसामन्यतायेणकुर्वंतञ्चात्वालंपरि
लिखत।२६सप्रवचंतात्उदीचींशम्यांनिदधातिसपरिलिखतितप्तायनीमसीतीमा
मेवतदाहास्यांहितप्तऽऐति।२७अथपुरस्तात्उदीचींशम्यांनिदधातिसपरिलिख
तिवित्तायनीमसीतीमामेवतदाहास्यांहिविविदानऽऐति।२८अथानुवचंतंप्राची
ंशम्यांनिदधातिसपरिलिखत्यवतान्मानाथितादितीमामेवतदाहयत्रनाथितन्मा ६४

वतादिति।२९अथोत्तरतःप्राचींशम्यांनिदधातिसपरिलिखत्यवतान्माव्यथितादितीमा
मेवतदाहयत्रव्यथितन्मावतादिति।३०अथहरति।यत्रहरतितदग्नीदुपसीदतिसवाऽ
अग्नीनामवनामानिगृह्णन्हरतियान्वाऽअमूंदेवाआयन्नान्हात्रायप्रावृणतातप्राध
न्वंस्तइमाएवपृथिवीमुपासर्पन्निमामुद्देवाद्धुऽअस्याःपुरातुन्नेवैतंनिदानेनहरति
।३१सप्रहरति।विदददग्निर्नभोनामाग्नेऽअंगिरऽआयुनानाम्नेहीतिसयत्प्राधन्वंस्त
दायुर्द्दधातितस्मादाहायात्स्यांपृथिव्यामसीतियास्यांपृथिव्यामसीतिइत्यनुदक्ष
तियत्तुनाधृष्टंनामयज्ञियंतेनत्वादधऽइतियत्तुनाधृष्टंरान्नामयज्ञियंतेन

चादधऽइत्येवैतदाहानुत्वादवबीतयऽइतिचतुर्थ्यꣳहरतिदेवेभ्यस्त्वाजुष्टꣳहरामीत्ये
वैतदाहतोवैचतुःस्रक्तिश्चाद्वालाद्धरतिचतस्रोवैदिशःसर्वाभ्यऽएवैनामेतद्दिग्भ्योह
रति।३२अथानुव्याहरति।सिꣳह्यसिसपत्नसाहीदेवेभ्यःकल्पस्वेतिसायुदेवादःसिꣳ
हीभूत्वाशान्तवाचरत्तदेवैनामेतदाहसिꣳह्यसीतिसपत्नसाहीतिवयावैसꣳसपत्ना
न्पापीयसःक्रियास्मात्येवैतदाहदेवेभ्यःकल्पस्वेतियोषावाऽउत्तरावेदिस्त्यामेवै
तद्देवेभ्यःकल्पयति।३३तांवैयुगमात्रींवासर्वतःकरोति।यजमानस्यवादशादशापदा ६५
निदशाक्षरावैविराड्वाग्वैविराड्वाग्यज्ञामाध्यमानाग्निकामिवकरोतिसमानत्रामीनाव्या

घारयाणीति।३४तामद्भिरभ्युक्षति।सायुदेवादःसिꣳहीभूत्वाशान्तवाचरत्तोतिरापस्तामद्भिः
शमयतियोषावाऽउत्तरावेदिस्त्यामेवैतद्देवेभ्योहिन्वतितस्मादद्भिरभ्युक्षति।३५।साभ्युक्ष
क्षति।सिꣳह्यसिसपत्नसाहीदेवेभ्यःशुन्धस्वेत्यथसिकताभिरनुविकिरत्यलंकारान्वे
वसिकताभ्राजंतऽइवहिसिकताऽअग्नेर्वाऽएतद्वैश्वानरस्यभस्मयत्सिकताऽअग्निर्वाऽअ
स्यामाध्यस्युन्नवतिर्योहिनामग्निर्नेहिनस्तितस्मात्सिकताभिरनुविकिरतिसानुविकिरति
सिꣳह्यसिसपत्नसाहीदेवेभ्यःशुम्भस्वेत्यथैनांछादयतिसाछंन्नाꣳरात्रिंवसति।३६।
ब्राह्मणं।१।इध्ममभ्यादधाति।उपयमनीरुपकल्पयेत्याज्यमधिश्रयतिस्रुवंचस्रुचंचसंमार्ष्टि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

र्ध्रुवाथात्स्यात्ज्येयंवञ्रहीतंरक्षीतयदाप्रदीप्तऽइध्मा भवति।१ आघ्याय छंतीध्मं। उपयच्छं
त्फपय मनीरथाहाग्नये प्रक्रियमाणमास्तु ब्राह्मक स्फ्यान्भादहीत्यन्भादितिप्रतिप्रस्थातेअ
स्फ्याग्रे तस्मान्मध्यमाछंकार्यएषात्रादजेघनार्द्धे भवतितद्यादवात्रांतःपातुनगार्हपत्य
स्यात्वादर्धुवछिंनं भवतितादवितदनुसंतनोति।२ तद्धिकाउंत्तरावद्वेरन्भादार्येतितडतथा
नुऊर्यादेवितस्मान्मध्यमाछंकारन्भादयात्तऽआयंत्यागव्हेत्फन्नरादि।३ कांडीसंख्या १८००
प्रोक्षणीरध्वर्युरादत्तासपुरस्तादवाग्रेप्रोक्षत्युदङ्छंन्निंदघाषस्त्वावसुभिःपुरस्तात्पा
त्विती दघाषस्त्वावसुभिःपुरस्तात्पापायत्वित्येवतदाह।४ अथपश्चात्प्रोक्षति। प्रचेतास्त्वा ह ह

रुद्रैःपश्चात्पात्विति प्रचेतास्त्वा रुद्रैःपश्चाद्गोपायत्वित्येवतदाह।५ अथदक्षिणतःप्रोक्षति
मानोजवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतःपात्विति मनोजवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतो गोपायत्वित्येवत
दाह।६ अथोत्तरतःप्रोक्षति। विश्वकर्मा त्वादित्यैरुत्तरतःपात्विति विश्वकर्मा त्वादित्यैरुत्त
रतोगोपायत्वित्येवतदाह।७ अथयाःप्रोक्षण्यःपरिशिष्यंतातायुऽएतप्रूर्वसक्तीन
खायोदक्षिणतान्यंतनबहिर्वेदिनिनयतीदमहंतप्तंवार्बहिर्धायज्ञान्निःसृजामीतिसा
यादुवादुःसिऽहीभ्रत्वात्रांतवावरत्रामवास्याऽएतद्धुवंबहिर्द्धायज्ञान्निःसृजतियुदिनानि
वारयुक्तः अभिवारदादिशादिदमहंतप्तंवारमुमा। भिन्निःसृजामीतितामतयाऽऽस्त्रुचाविध्यति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सावाग्नेवं नुवामुंल्लोकामति। ८ सयुद्धार्येमाणश्चो। उत्तरावदिंग्याघारयतियदवेनामदादवा
ऽऋभुवन्पूर्वोवाग्नराक्रतिःप्राप्स्यतीतितादवेनामतत्पूर्वोमाग्नराक्रतिःप्राप्नोतियद्वेषादे
वानुब्रवीद्योमुष्माकोवाशिषमाशासिष्युद्धसादःसुमद्धिष्यतऽइतितामनयात्रर्त्विजायज
मानायाशिषमाशासातसास्मै सर्वासमृध्याताः ९ तद्वाऽएतादकंकर्ध्वं द्वयंक्रारातियदुअ
त्तरावदिंग्याघारयत्यथायेषामुध्यनाम्निकवन्नवतितस्मायपूर्वस्त्रंक्रीतयोर्योदक्षिणा। १०
तस्यामाघारयति। सि७ह्यसिस्वाहेत्ययापरयारुत्तरस्या७सि७ह्यस्यादित्यवनिःस्वाहे
त्ययापरयोदक्षिणस्या७सि७ह्यसिब्रह्मवनिःक्षत्रवनिःस्वाहेतिबद्धो। वियुक्तःस्वाशीस्तद्ध

ह्मचक्षत्रंवाशास्तऽउभेवीर्ये। ११ अथपूर्वोयामुत्तरस्या७सि७ह्यसिसुप्रजावनीरायस्पोषव
निःस्वाहेतितत्प्रजामाशास्तेयदाहसुप्रजावनिरितिरायस्पोषवनिरितिभूमावैरायस्पोषस्त
द्भूमानमाशास्ते। १२ अथमध्यऽआघारयति। सि७ह्यस्यावहादेवान्यजमानायस्वाहेतितद्दे
वान्यजमानायावाहयत्यथस्रुवमुद्यच्छतिभूतेभ्यस्त्वेतिप्रजावैभूतानिप्रजाभ्यस्त्वे
त्येवैतदाह। १३ अथपरिधीन्प्रदधाति। ध्रुवासिपृथिवीं दृ७हेतिमध्यमंध्रुवक्षिदस्य
न्तरिक्षं दृ७हेतिदक्षिणमच्युतक्षिदसिदिवं दृ७हेत्युत्तरमाग्नेःपुरीषमसीतिसंभारा
नुपनिवपतितद्युत्संभारान्त्संभरत्यग्निरेवसर्वोवाय। १४ शरीर७हिवास्यपर्वेदारूननच

त्युत्तदारवाःपरिधयो भवंति शारीरा एणेव नामत स्म मर्द्धयति लक्ष्णं करोति।१५ मा७ स७
हिवास्य गुल्फौ गुल्फौ तद्य कुल्यो भवति मा७ सेनैव नामे त स्म मर्द्धयति लक्ष्णं करोति।१६ गंधं
हिवास्य सुगंधितु जनं। तद्यु सुगंधितु जनं भवति गंधेनैव नामत स्म मर्द्धयति लक्ष्णं करो
ति।१७ अथ यद्द्राक्ष स्तुका भवति। द्राक्षा हैं देवि विषाणऽ अंतारण निरुका७ रात्रि मुवासत
द्युदेवात्रा मन्यंक्तं तदिहाप्यसदिति तस्माद्द्राक्ष स्तुका भवति तस्माद्याशीर्ष्णो नदिष्ठ७
स्यात्रामाछि द्याहर घुघ्कतां नुविंद दुपिघ्रामव कोवाहार तद्युत्परिधयो भवंति गुह्या
एवद्द्रऽइवाह्यनमुत्तर परिधयऽ आगुछंति॥१८ ब्राह्मणं।२ पुरुषो वै यज्ञः।पुरुषास्तेन य ६७

ज्ञायदेनं पुरुष स्तनुतऽ एषा वै तायुमानो यावान्वै पुरुषस्तावान्विधीयात तस्मात्पुरुषो यज्ञ:॥१
शिरऽ एवास्य हविर्धानं। वैष्णवं देवतया थ यदस्मिं सोमो भवति हविर्वै देवानां७ सोमस्त
स्माद्ध विर्धानं नाम।२ अर्द्धे कोडः॥४३०॥ मुखमेवास्याहवनीयः। सयदाहवनीये जुहोति यथा
मुखऽ आसिंचेदेवं तत्।३ स्तुप एवास्य यूपः।बाहूऽ एवास्याग्नीध्रीयश्च मार्जालीयश्च।४
उदरमेवास्य सदः। तस्मात्सदसि भक्षयंति यद्धीदं किंचाश्नंत्युदरऽ एव तदवसर्वं प्रतितिष्ठ
त्यथ यदस्मिं विश्वेदेवाऽ असीदंस्तस्मात्सदो नाम तऽ उऽएवास्मिं नेते ब्राह्मणा विश्व
गोत्राः सीदंति।५ अथ यावतीं जघाननाग्नी। पादावेवास्यैता विषवै तायुमानो यावान

हविर्द्धानं च वत्क नयनो द्वार रु मुरु रू स्म आ र यं पुरु व आंतं सुन एः श्रुति

वपुरुषस्तावान्विधीयात तस्मात्पुरुषो यज्ञः॥ इ उन यातादार उ हविर्द्धान ऽ उपतिष्ठेते
॥ तुसमुववर्त्तयंतिदक्षिणेनैव दक्षिणमुत्तरेणोत्तरं य इषा यस्तद्दक्षिण स्यात् ॥ तु
॥ तुसमुववर्त्तयंति दक्षिणे नैव दक्षिणमुत्तरेणोत्तरं यद्रुषाया ऽस्नद्दक्षिणं स्यात् ॥ तु
ख्याः समवर्त्त्याया॥ छर्दिरधिनिदधति युदिछर्दिर्नु विंद्युक्ता दिः संमितां निंतिप्रत्या
नह्यं तिररात्र्यां परिश्रयंत्यक्ष्यायी भ्यां छदिः पश्चादधिनिदधति छदिः संमितां वा निंति
॥ ७ ॥ अथ पुनः प्रपद्य । चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा सावित्रं प्रसवाय जुहोति सविता वै देवा
नां प्रसविता सवितृप्रसूताय ज्ञं तन वामहा ऽ इति ~~[illegible]~~ तस्मात्सावित्रं
जुहोति । १० सजुहोति । युंजते मन ऽ उत युंजते धिय ऽ इति मनसा च वै वाचा च यज्ञं तन्व

ते २ ज

तसयदाह युंजते मनः इति तन्मनो युनक्त्युत युंजते धिय ऽ इति तद्वाचं युनक्ति धिया धिया
ह्येतया मनुष्या जुज्यूषंत्युन्राक्ता नव प्रकामा द्यानवगा या निरिवता भ्यां युक्ताभ्यां यज्ञं
तन्वाता । ११ विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चित ऽ इति । ये वै ब्राह्मणाः शुश्रुवांसोऽनूचानास्ते
विप्रास्तानेवैतदभ्याह बृहतो विपश्चित ऽ इति यज्ञो वै बृहद्विपश्चिद्यज्ञमेवैतदभ्याह
विहोत्रा दधे वयुनाविदेक ऽ इदिति वि हि होत्रा दधाते यज्ञं तन्वाना मही देवस्य सवितुः
परिष्टुतिः स्वाहेति तत्सावित्रं प्रसवाय जुहोति । १२ अर्द्धप्रपाठ ॥ ६६ ॥ अथापरं चतुर्गृही
तमाज्यं गृहीत्वा॥ उपनिष्क्रामति दक्षिणस्या द्वाराः पुत्नीं निष्क्रमयंति सदक्षिणस्य हविर्द्धान

६९

स्यदक्षिणायांवर्त्तन्या७हिरण्यंनिधायजुहोतीदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदं।समूढ
मस्यपां७सुरेस्वाहेतिस७स्रवंप्रत्यंपाणावानयतिसोऽस्यसंतापमुपानक्ति।दिवस्तोद
विष्णवाघोषतमितिप्रत्यक्तिप्रतिप्रस्थात्रेस्रुवंचाज्यविलापनींचपर्यूणयंतिपुनरीमुनौ
जघनेनाग्नी।१२चतुर्गृहीतमाज्यंगृहीत्वाप्रतिप्रस्थातोत्तरस्यहविर्धानस्यदक्षिणायां
वर्त्तन्या७हिरण्यंनिधायजुहोतीरावतीधेनुमतीहिभूत७सुयवसिनीमनवेदशस्या
॥व्यस्कभ्नारोदसीविष्णवेतेदाधर्थपृथिवीमभितोमयूखैःस्वाहेतिस७स्रवंपुनर्
पाणावानयतिसोऽस्यसंतापमुपानक्ति।दिवस्तोदावपृथ्वाघोषतमितितद्यदेवंजुहोति ७०

॥१४दिवाहविर्यज्ञंतन्वानाःातसुररक्षांसुन्यऽआसंगाद्विनयांवक्तुंवीत्रावाऽआज्यंतऽएतन
वज्रेणाज्येनदक्षिणतोनाष्ट्रारक्षा७स्यवाघ्नंस्तथैवानिधानेनान्ववायंस्तथाऽएवैषऽए
तेनवज्रेणाज्येनदक्षिणतोनाष्ट्रारक्षा७स्यवहंतितथास्यनिधानेनान्ववयंतितद्यद्वैस्म
वीभ्यामग्न्यांजुहोतिविष्णव७हिहविर्धाने।१५अथयत्यत्युदक्स्यसंतापमुपानक्ति।प्र
ननामुवितक्रियातयदावैस्त्रियैचपु७सश्चसंतप्यातथारेतःसिच्यातेतन्नतःप्रजायते
परागुपानक्तिपराकवैतारेतःसिच्यातेथाहहविर्धानाभ्यांप्रवर्त्स्यमानाभ्यामनुब्रूहीति
।१६अथवाचयति।प्राचीप्रेतमध्वरंकल्पयंतीऽइत्यध्वरोवैयज्ञःप्राचीप्रेतंयज्ञंकल्पयं

तीऽइत्यवितदाहार्ध्वंयज्ञंनयतंमाजिह्वरतमित्यूर्द्ध्वमिमंयज्ञंदवलोकंनयतमित्यवेतु
दाहमाजिह्वरतमितितादतुस्माऽऋह्वलामाशास्तसमुद्भाद्यवप्रवर्त्तायक्षुर्यथानास्रजे
तामसुयोवाऽएषावाग्याह्वानुदिहासुयोंवाग्वदादितियद्धसृज्जेतां॥१७९ तद्वावायत्
स्वंगाछमावदतांदवीदुर्य्येऋायुश्मोनिर्व्वीदिष्टंप्रजांमानिर्व्वीदिष्टमितितास्यादेषात्रा
यश्चित्ति॥१८ तदाहुः॥रुत्तरतवादःप्रत्यंङ्मुक्रामन्नीन्विक्रमांस्तद्धविर्द्धानस्थापय
साइविर्द्धानयोमोत्रतिनात्रमांत्तियुत्रिवुस्वयंमनसामुान्यतनाहेवसत्रात्यंतिक्रान्ता
इरतुस्थापयत॥१९ तऽअग्निमंत्रयतात्रत्रामथांवृष्णिन्स्टयाऽइतिवृष्णोह्यतस्य्टथि ७१
व्यै

व्येभवतिदिवुह्यस्याहवनीयोभवतिनभ्यस्लोकरोतितद्विद्धेमस्यरूपं॥२० अथोत्तरतप
र्युत्याध्वर्युः॥दक्षिणंहविर्द्धानमुपस्तभ्नातिविष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचंयःपार्थिवानि
विममरजांसि॥याःअस्कभायदुत्तरंसधस्थंविचक्रमाणस्त्रेधोरुगायोविष्ण
वात्वितिमथीमुपनिहंतीतरतस्तातायदुत्तमानुषो॥२१ अथप्रतिप्रस्थाताउत्तरंह
विर्द्धानमुपस्तभ्नातिदिवावाविष्णऽउतवाप्टथिव्यामहोवाविष्णऽउरोरंतरिक्षात्॥
उभाहिहस्तावसुनाप्टणस्वाप्रयछदक्षिणादातसव्याद्विष्णवात्वितिमथीमुपनि
हंतीतरतस्तातायदुत्तमानुषंतद्युद्विष्णवियेजुर्भिरुपचरंतिविष्णवंहिहवि

७२।
ह्वीने॥२२ अथमध्यमंछदिरुपस्पृश्यवाचयति।प्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येणमृगोनभीमःकु
चरोगिरिष्ठाः॥यस्योरुषुत्रिषुविक्रमणेष्वधिक्षियंतिभुवनानिविश्वेतीदꣳहिवास्यै
तच्छीर्षकपालंयदिदमुपरिष्टादधीवास्यतद्विष्णुस्त्वन्यानिशीर्षकपालानितस्मादाहाधि
क्षियंतीति॥२३ अथरराट्यामुपस्पृश्यवाचयति।विष्णोरराटमसीतिललाटꣳहिवा
स्यैतदथोक्ष्ण्याऽउपस्पृश्यवाचयतिविष्णोःश्नप्त्रेस्थइतिस्रक्तीहिवास्यैतेऽअ
थयदिदंपश्चाच्छदिर्भवतीदꣳहिवास्यैतच्छीर्षकपालंयदिदंपश्चात्॥२४ अथलस्पूज
न्यास्यूंग्रन्थिंप्रसीव्यति।विष्णोःस्यूरसीत्यथग्रन्थिंकरोतिविष्णोर्ध्रुवोसीतिनेद्व ७२.

वपद्याताऽइतितंप्रकृतंकर्मेन्विष्यतितायाहाध्वर्युर्वायजमानंवाग्राहोनुविंदतितंविच्छि
तमभिमृशतिवैष्णवमसीतिवैष्णवꣳहिहविर्द्धानं॥२५ ब्राह्मणं॥३ दक्ष्यंवाऽअन्यपरवाः
खायंत।शिरोवैयज्ञस्यहविर्द्धानंतद्यऽइमेशीर्षंश्चत्वारःकूपाऽइमाववद्वाविमाविता
नुवेतत्करोतितस्मादुपरवान्खनति॥१ देवाश्चवाऽअसुराश्चोभयेप्राजापत्याःपस्पृ
धिरेततोसुराऽएषुलोकेषुकृत्यांवलगान्निचख्नुरुतैवंचिद्देवानभिभवेमेति॥२ तद्वैदेवा मे
ऽअस्पृण्वत।तऽएतैःकृत्यांवलगानुदखनन्यदावैकृत्यामुत्खनन्त्यथसालसामोघाभ
वतितथोऽएवैषऽएतद्यस्माऽअत्रकश्चिद्द्विषन्भ्रातृव्यःकृत्यांवलगान्निखनतितानेवैत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दुत्किरति तस्मादुपरवान्खनति स दक्षिणस्य हविर्धानस्याधोऽधः प्रउगं खनति ।३ सोऽभ्रि
मादत्ते । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे नार्यसीति समान एव
तस्य यजुषो बन्धुर्योषा वा एषा यदभ्रिस्तस्मादाह नार्यसीति ।४ तान्प्रादेशमात्रं विनापरि
लिखति । इदमहं रक्षसां ग्रीवा अपि कृन्तामीति वज्रो वा अभ्रिर्वज्रेणैवैतन्ना
ष्ट्राणां रक्षसां ग्रीवा अपि कृन्तति ।५ तद्यावतो पूर्वो । ताखाद्दक्षिणमवाग्र परिलिखेदथा
परस्मादुत्तरमथापराद्दक्षिणमथ पूर्वस्मादुत्तरं ।६ अथो इतरथाहुः । अपरस्मादाय
ऽउत्तरं परिलिखेदथ पूर्वस्माद्दक्षिणमथापरस्माद्दक्षिणमथ पूर्वस्मादुत्तरमित्यथो अपि ७३

समीच एव परिलिखेदुं तां त्वावान्तमं परिलिखेदेष पूर्वस्मादुत्तरोऽनुवति ।७ तान्यथापरिलि
खितानेव यथा पूर्वं खनति । बृहन्नसि बृहद्रवा इत्यपक्रोशत्येवैनान्तन्महयत्येव यदाह बृह
न्नसि बृहद्रवा इति बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता वैष्णवं हविर्धानं त
स्मिन्द्रं करोति तस्मादाह बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेति ।८ रक्षोहणं बलगहनमिति । रक्षसां
ह्येते बलगानां वधाय खायन्ते वैष्णवीमिति वैष्णवी हि हविर्धानं वाक् ।९ तान्यथाखा
तानेवावकिरति । इदमहं तं बलगमुत्किरामि यं मे निष्ट्यो यममात्यो निचखानेति निष्ट्यो वा
वा अमात्यो वा कृत्यां बलगान्निखनति तानेवैतदुत्किरति ।१० इदमहं तं बलगमुत्किरामि

यं।मे समानो यमसमानो निचखानेति समानो वा वाऽअसमानो वा कृत्यां वलगान्निखनति ताने
वैतदुत्किरति।११ इदमहं तं वलगमुत्किरामि। यं।मे सबन्धुर्यमसबन्धुर्निचखानेति सबन्धुर्वा
वाऽअसबन्धुर्वा कृत्यां वलगान्निखनति तानेवैतदुत्किरति।१२ इदमहं तं वलगमुत्किरामि।
यं।मे सजातो यमसजातो निचखानेति सजातो वा वाऽअसजातो वा कृत्यां वलगान्निखनति ता
नेवैतदुत्किरत्युत्कृत्यां किरामीत्यन्ततऽउद्वपति तत्कृत्यामुत्किरति।१३ तान्वाऽकृमात्रान्खने
त्। अन्तो वाऽएषां तान्येवैतत्कृत्यां मोहयति तानक्ष्णयासंतृन्दति यदक्ष्णयानुदाकुर्यादपि
समीवस्तस्मादिमे प्राणाः परःसंतृण्णाः।१४ तान्यथाखातमेवावमर्शयति। स्वराडसि सपत्नहा ७४

सत्रराडस्यभिमातिहा जनराडसि रक्षोहा सर्वराडस्यमित्रहेत्याशीरेवैतस्य कर्मणऽआशि
षमेवैतदाशास्ते।१५ अथाध्वर्युश्च यजमानश्च संमृशाते। पूर्वो यादक्षिणेऽध्वर्युर्भवत्युपरयो
रुत्तरो यजमानः। साध्वर्युः पृच्छति यजमान किमत्रेति भद्रमित्याह तन्नौ सहेत्यथ प्राङ्स्वध्वर्युः॥
॥१६ अथापरयोर्दक्षिणेऽध्वर्युर्भवति। पूर्वयोरुत्तरो यजमानः स यजमानः पृच्छत्यध्वर्यो
किमत्रेति भद्रमित्याह तन्मऽइति यजमानस्तद्यद्वाऽउ संमृशाते प्राणानेवैतत्संसृजाकुरु
तस्तस्मादिमे प्राणाः परः संविदुः यथयुत्पृष्टो भद्रमिति प्रत्याह कल्याणमेवैतन्मानुषी वाचो
वदति तस्मात्पृष्टो भद्रमिति प्रत्याहाथ प्राञ्चावित्याकावि ब्राह्मणस्य बन्धुर्मध्यमानेवैत

करोति।१७ सप्रोक्षति। रक्षोहणोवोवलगहनऽइति रक्षोहणोह्येतेवलगहनोह्येतेप्रोक्षा
मिवैष्णवानितिवैष्णवाह्येते।१८ अथयाः प्रोक्षण्यःपरिशिष्यंते। ताऽअवटेष्ववनयति
तद्याइमाःप्राणेष्वापस्ताऽएवैतद्दधातितस्मादेषुप्राणेष्विमाऽआपः।१९ सोवनयति। र
क्षोहणोवोवलगहनोवनयामिवैष्णवानित्यथबर्हीᳫंषिप्राचीनाग्राणिचोदीचीनाग्रा
णिचावस्तृणातितद्यानीमानिप्राणेषुलोमानितान्येवैतद्दधातितस्मादेषुप्राणेष्विमानि
लोमानि।२० सोवस्तृणाति। रक्षोहणोवोवलगहनोवस्तृणामिवैष्णवानित्यथबर्हीᳫंषि ७५
तन्नुनीवोपरिष्टात्प्रच्छादयतिकशाह्येवास्यात॥२१ अथाधिषवणफलकेऽउपदधाति। र

क्षोहणौवांवलगहनाऽउपदधामिवैष्णवीऽइतिहनूह्येवास्यैतेऽअथपर्यूहतिरक्षोह
णौवांवलगहनौपर्यूहामिवैष्णवीऽइतिहनूह्येवैनेऽएतदशिथिलेकरोति॥२२ अथा
धिषवणंपरिस्तृतंभवति। सर्वतोहितंजिह्वाह्येवास्यैतद्यस्मात्सर्वतोहितंभवतितद्धिनीव
हीयंजिह्वातंनिदधातिवैष्णवमसीतिवैष्णवᳫंह्येतत्।२३ अथग्राव्णऽउपावहरति। दंता
ह्येवास्यग्रावाणस्तद्यद्ग्रावभिरभिषुण्वंतियथादद्भिःखादेदेवंतत्तान्निदधातिवैष्णवा
स्थेतिवैष्णवाह्येतेऽएतद्धियज्ञस्यशिरःसंस्कृतं॥२४ ब्राह्मणं।४ पंचमाध्यायः॥ ॥उदर
मेवास्यसदः। तस्मात्सदसिभक्षयंतियद्धीदंकिंचाश्नंत्युदरऽएवेदᳫंसर्वंप्रतितिष्ठत्यथ

यदस्मिन्विश्वेदेवाऽअसीदंस्तस्मात्सदोनामतुऽउऽएवास्मिन्नेतद्ब्राह्मणाविश्वगोत्राःसीदं
त्यैंद्रंहिसदस्तथा।१ तन्मध्यऽऔदुंबरीमिनोति। अन्नंवाऽऊर्गुदुंबरऽउदरमिवास्यसदस्तन्म
ध्यतोनाद्यंदधातितस्मान्मध्यऽऔदुंबरीमिनोति।२ अथयद्यूपऽएषमध्यमःशंकुर्भवतिवे
दिर्जघनार्द्धंतस्मात्प्राङ्क्रामतिषड्विक्रमांदक्षिणसप्तममुपक्रामतिसंपदःकामायतद
वटंपरिलिखति।३ सावित्रिमादत्ते। देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ता
भ्यामाददेनार्यसीतिसमानऽएतस्ययजुषोबंधुर्योषोवाऽएषायदभ्रिस्तस्मादाहनार्य
सीति।४ अथावटंपरिलिखति। इदमहᳪरक्षसांग्रीवाऽअपिकृंतामीतिवज्रोवाऽअभ्रि ७६

वज्रेणैवैतन्नाष्ट्राणाᳪरक्षसांग्रीवाऽअपिकृंतति।५ अथखनति। प्रांचमुत्करंतियजमानेनसं
मायौदुंबरीपरिवासयतितामग्रेणप्राचीनिदधात्येतावन्मात्राणिबर्हीᳪष्युपरिष्टादधिनि
दधाति।६ अथयवमत्यःप्रोक्षण्योभवंति। आपोहवाऽओषधीनाᳪरसस्तस्मादोषधयःके
वल्यःखादितानधिन्वंत्योषधयऽउहापाᳪरसस्तस्मादापःपीताःकेवल्योनधिन्वंतियु
दैवोभय्यःसᳪसृष्टाभवंत्यथैवधिन्वंतितर्हिहिसरसाभवंतिसरसाभिःप्रोक्षाणीति
।७ देवाश्चवाऽअसुराश्च। उभयेप्राजापत्याःपस्पृधिरेतातादेवेभ्यःसर्वाऽएवौषधयो
ईयुर्यावाद्देवेभ्योनेयुः॥८ तद्धिदेवाऽअस्पृण्वतातऽएताःसर्वाःसपत्नानामौषधीरवृव

तयदयुवततस्माद्यवानाम।९ तेहोचुः।हंतयःसर्व्वासामोषधीनाꣳरसस्तंयवेषुदधामेतिस
यःसर्व्वासामोषधीनाꣳरसऽआसीत्तंयवेष्वदधुस्तस्माद्यत्रान्याऽओषधयोम्लायंतितद
तामोदमानावर्द्धंतऽएवꣳह्येषुरसमदधुस्तथोऽएवैषऽएतैःसर्व्वैःसपत्नानामोषधीयते
तस्माद्यवमत्यःप्रोक्षण्योभवंति।१० सयवानावपति।यवोसियवयास्मद्द्वेषोयवया
रातीरितिनात्रतिरोहितमिवास्त्यथप्रोक्षत्येकाविप्रोक्षणस्यबंधुर्मेध्यमेवैतत्क
रोति॥११ सप्रोक्षति।दिवेत्वांतरिक्षायत्वापृथिव्यैत्वेतीमानेवैतल्लोकानूर्ज्जारस
नभाजयत्येषुलोकेषूर्जꣳरसंदधाति।१२ अथयाःप्रोक्षण्यःपरिशिष्यंते।ताऽअवदे ७७

वनयतिशुंधंतांलोकाःपितृषदनाऽइतिपितृदेवत्योवैकूपःखातस्तमेवैतन्मेध्यंकरो
ति।१३ अथबर्हीꣳषि।प्राचीनाग्राणिचोदीचीनाग्राणिचावस्तृणाति पितृषदनमसीतिपि
तृदेवत्यंवाऽअस्याऽएतद्भवतियन्निखातꣳसायथानिखातोषधिषुमितास्यादेवमेता
स्वोषधिषुमिताभवति।१४ तामुच्छ्रयति।उद्दिवꣳस्तभानांतरिक्षंपृणदृꣳहस्वपृथिव्या
मितीमानेवैतल्लोकानूर्ज्जारसेनभाजयत्येषुलोकेषूर्जꣳरसंदधाति॥१५ अथमिनो
ति।द्युतानस्त्वामारुतोमिनोत्विति।यावाऽअयंपवतऽएषद्युतानोमारुतस्तदनामेते
नमिनोतिमित्रावरुणौध्रुवेणधर्म्मणेतिप्राणोदानौवैमित्रावरुणौतदेनंप्राणोदा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नाभ्यांमिनाति।१६ अथपरिलिखति।ब्रह्मवनित्वाक्षत्रवनिरायस्पोषवनिपर्यूहामीतिबद्धीवे
यजुः आशीः सब्रह्मवत्क्षत्रवदाशास्तऽउभेवीर्येरायस्पोषवनीतिभूमावैरायस्पोषस्तद्भू
मानमाशास्ते।१७ अथपर्युषति।ब्रह्मदृंहक्षत्रंदृंहायुर्दृंहप्रजांदृंहेत्याशीरेवै
षितस्यकर्म्मणऽआशिषमेवतदाशास्तेसमंभूमिपर्युषणंकरोतिगर्त्तस्यवाऽउपरिभूम्यु
थिवींदवत्रातथाहागर्त्तमिद्भवति।१८ अथापऽउपनिनयति।यत्रवाऽअस्यैखनंतःक्रूरी
कुर्वंत्यपघ्नंतिशांतिरापस्तदद्भिःशांत्याशमयतितदद्भिःसंदधातितस्मादपऽउपनिनयति।
।१९ अथैवमपनिपुष्यवावयति।ध्रुवासिध्रुवोयंयजमानोस्मिन्नायतनेप्रजयापशुभि ३८

यार्भूयादितिपशुभिरितिविवंयंकामंकामयतेसोस्मैकामःसमृध्यते।२० अथस्रुवेणोपह
त्याज्यं।विष्टपमभिजुहोतिघृतेनद्यावापृथिवीपूर्येथामितितदिमेद्यावापृथिवीऽऊर्जार
सेनभाजयत्यनयोरूर्जंरसंदधातितरसवत्याऽउपजीवनीयेऽइमाःप्रजाऽउपजीवं
ति।२१ अथछदिरधिनिदधाति।इंद्रस्यछदिरसीत्यैंद्रंहिसदोविश्वजनस्यछायेतिवि
श्वगोत्र्यंह्यस्मिन्ब्राह्मणाऽआसतेतदुभवत्यथच्छदिषीऽउपदधात्यंतरतस्त्रीणिपरस्त्रीणि
तानिनवभवंतित्रिवृद्वैयज्ञोनवावृत्त्रिवृत्तस्मान्नवभवंति॥२२ तदुदीचीनवंशंसदो
भवति।प्राचीनवंशंहविर्धानमतोहिदेवानांनिष्क्रमवत्यंयद्धविर्धानंतस्मात्तत्रनाश्नंति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नुभक्षयंति ।निष्क्रव्याद्ध्यतद्देवानां स यो ह तत्राग्नीध्राद्भक्षयत्याग्नीध्रे हास्य विपते
द्यते ।मित्र यदाग्नीध्रं च सदश्च तस्मात्त्रायारभन्ते ति तस्माद्भक्षयंति मिश्रा ह्यतः ऽउदीचीं विमत्तु
ष्याणां दिक् तस्मादुदीचीं नव ७ श ७ सादा भवति ।२३ तत्परिश्रयंति । परि वा गिर्वणो गिरः ऽइमा
भवंतु विश्वतः ॥ वृद्धायुमनुवृद्धयो जुष्टा भवंतु जुष्टय ऽइति द्वा वि गिर्वा विभागिरा विशे
वितच्छत्त्रं परिवृ ७ हति तदिदं छत्त्रमुभ य्युतो विशा परिवृढं ।२४ अथ लस्पूजन्यास्यंद्य याप्रसी
व्यति । इंद्रस्य स्यूरसीत्यथ ग्रंथिं करोतींद्रस्य ध्रुवासीति नेद्व्यवपद्याता ऽइति तं प्रस्नातकर्म
न्विष्यति ताया हाध्वर्युर्वा यजमानं वा ग्राहा न विंदति तं निष्ठितमभिमृशत्यैंद्रमसीत्यैंद्र ७ हि ७९

सदः ।२५ अथ हविर्द्धानाभ्याः जघनार्द्ध ७ समन्वाद्योत्तरेणाग्नीध्रं मिनाति तस्यार्द्धमंतर्वेदि
स्यादर्द्धं बहिर्वेद्यथो ऽअपि न्यायार्द्धं दंतर्वेदि स्यात्कनीयो बहिर्वेद्याथो ऽअपि सर्वमेवांत
र्वेदि स्यात्तं निष्ठितमभिमृशति विश्वादेवमसीति ह्यायिनेतद्विश्वादेवं यदस्मिन्प्रा विदक विश्वे
देवा वसतीवरी श्रेपवसंति तेन विश्वादेवं ।२६ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । सुररक्षसेभ्य
ऽआसंगाद्विभयां चक्रुस्तान्दक्षिणतासुररक्षसान्यासेदुस्तांत्सदसा जिग्युस्तेषामतां
प्रिणानुद्धापयां चक्रुयि ऽएतेतः सदस ७ ।२७ सर्वहस्मवा ऽएतत्पुराज्वलंति । यथायमाह
वनीयाय यथा गार्हपत्याय यथाग्नीध्रीयस्तद्यत ऽएनान्तुद्वापयंस्तत ऽएवेतं न ज्वलंति तान्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्नीध्रमन्ति स ७ हरन्धुस्तानु यद्इमा ग्नीध्रस्य जिग्युस्तातो विश्वेदेवा ऽ अमृतत्वमपाजयंस्तस्मा
द्वैश्वदेवं ॥२८ तां देवाः प्रतिसमिंधते यथा प्रत्यवास्यत्तस्मादेनां सवने सवन ऽ एव प्रतिसमिंध
ते तस्माद्यः समृद्धः स ऽ आग्नीध्रं कुर्याद्यो विज्ञातानूचानः स समृद्धस्तस्मादग्नीधे प्रथमाय
दक्षिणां नयंत्यतो हि विश्वेदेवा ऽ अमृतत्वमपाजयंस्तस्माद्युं दीक्षितानामवल्यं विंदद
ग्नीध्रमन्नं नयात्तिक्र्यात्रदनान्नितं नारिष्यतीति तद्यदातो विश्वेदेवा ऽ अमृतत्वमपाजयं
स्तस्माद्वैश्वदेवं ॥२९ ब्राह्मणं ॥५ चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः ॥ ॥ कंडी १३२ ॥ ॥ ॐ विज्ञा
मानाहि वास्य धिष्ण्याः ॥ इमे समं का यावे समं कास्त विज्ञामान एत ऽ उ ह्येवास्यैत ऽ आत्म ८०

न ॥१ दिवि वै सोम ऽ आसीत् । अथेह देवास्ते देवा ऽ अकामयंतानः सोम आगच्छेत्तेनागतेन यजे
महीति त ऽ एते माये ऽ असृजंत सुपर्णीं च कद्रूं च वागेव सुपर्णी यं कद्रूस्ताभ्यां समदं चक्रुः ॥२
ते ह त्वे यखुमाने ऽ ऊचतुः यतरा नौ दवीयः परापश्यादात्मानं नो साजयादिति तथेति सा ह कद्रू
रुवाच पुरेक्षास्वेति ॥३ सा ह सुपर्ण्युवाच अस्य सलिलस्य पारे श्वः श्वेतस्थाणौ स वा तं महं पश्य
मीति तामेव त्वं पश्यसीति ७ ह्यीत्यथ ह कद्रूरुवाच तस्य वालो न्यषंजि तमं वातो ध्वनोति त
महं पश्यामीति ॥४ सा यु सुपर्ण्युवाच अस्य सलिलस्य पार ऽ इति वै दिवं सलिलं वेदिमेव
सा तदुवाचा श्वः श्वेतस्थाणौ सवन ऽ इत्यग्निर्वै ऽ अश्वः श्वेतो यूपस्थाणुरथ यत्कद्रूरुवाच

तस्य वालोन्यघंजितुमनुचाताधृ।नातितमहंपश्यामीतिरशनाहेवसा।५ साहसुपर्ण्युवाच।एहि
दंपतावाद्वदितुंयतरानोजूयतीतिसाहकद्रूरुवाचत्वामेवपतच्चंतिनऽश्वाख्यास्यसियतरानो
जयतीति।६ साहसुपर्णी।प्रातातुद्वतप्थिवासयुथाकद्रूरुवाचतामागतामभ्यवादत्वामजैषं
३ रहा३मितित्वमितिहावावितद्याख्यानऽसोयमम।कादवमिति।७ कांडी२९०० साहक
द्रूरुवाच।आत्मानंविवाजेषंदिव्यसोमस्ताद्देवेभ्यऽआहरतेनदेवेभ्यऽआत्मानंनि
ष्क्रीणीष्वेतितथेतिसाछंदांऽसिससृजेसागायत्रीदिवःसोममाहरत्।८ हिरण्मय्योर्हकुश्यो
रंतरवहितऽआस।तेहस्मक्षुरपवीनिमेषंनिमेषमभिसंधत्तोदीक्षातपसोहवातेऽआसतु ८१

स्तामातुगंधर्वाःसोमरक्षाजुगुपुरिममधिष्ण्याइमाहोत्राः।९ तयोरन्यतरांकुशीमाचिच्छेद।तांदे
वेभ्यःप्रददौसादीक्षातयादेवाऽअदीक्षंत।१० अथद्वितीयांकुशीमाचिच्छेद।तांदेवेभ्यःप्रद
दौतत्तपस्तयादेवास्तपऽउपायंस्तपउपसदस्तपोह्युपसदः।११ खदिरेणहसोममाचखाद॥
तस्मात्खदिरोयदेनेनाखिदत्तस्मात्खादिरायूपोभवतिखादिर[illegible]स्फ्याछावाकस्यदेनं
गोपनायांजहारसाछावाकाहीयत।१२ तमिंद्राग्नीऽअनुसमतनुतां।प्रज्ञानांप्रजात्यैतस्मा
दिंद्राग्नोछावाकः।१३ तस्माद्दीक्षितारराजानंगोपायंति।नेन्नापहरानितितस्मात्त्रसुरुसंवि
कोर्षिद्यस्यहगोपनायामपहरंतिहीयतेह।१४ तस्माद्ब्रह्मचारिणऽआचार्यंगोपायंति।

ष्टहान्यस्मैतेनोपहराणितितस्मात्तत्स्रुग्नंविक्रीषंयुस्यहागापनायामपहरंतिह्रीयातहेते
नातनसुपर्णादवेभ्यऽआत्मानंनिरक्रीणीततस्मादाहुःपुण्यलोकऽईजानऽइति।१५ऋणं
ह्वैपुरुषोजायमानऽएवमृत्योरात्मनाजायातेसयद्यजतेयथैवतत्सुपर्णादेवेभ्यऽ
आत्मानंनिरक्रीणीतेवमेवैषऽएतन्मृत्योरात्मानंनिष्क्रीणीते।१६ तेनादेवाऽअयजंत।
तामतिगंधर्वाःसोमरक्षाऽअन्वाजग्मुस्तन्वागत्याब्रुवंस्त्वनुनायज्ञऽआभजतमानोय
ज्ञादंतर्गातास्त्ववनोपियज्ञेभागऽइति।१७तेहोचुःकिंनस्ततःस्यादितियथैवास्या
मुत्रगोप्तारोऽभूमेवमेवास्यापीहगोप्तारोभविष्यामऽइति।१८तथेतिदेवाऽब्रुवन्नासो ८२

मक्रयणेवइतितानभ्यऽएतास्सोमक्रयणाननुदिशत्यथैनानब्रुवंस्तृतीयसवनेवोघृताहु
तिःप्राप्स्यतिनसौम्याप्रहृतोहियुष्मत्सोमपीथस्तेनसोमाहुतिंनार्हथेतिसैनानेषाहुती
यसवनऽएवघृताहुतिःप्राप्नोतिनसौम्यायद्वालोकेधिधिष्ण्यान्व्याघारयति।१९अथय
दाग्नेहोष्यन्तितद्वाविष्यतीतिसयदाग्नीध्रेजुहुतितदेनानवत्यथयद्वःसोमंबिभ्रतऽउप
र्युपरिचरिष्यंतितद्वोविष्यतीतिसयदेनांस्सोमंबिभ्रतउपर्युपरिचरंतितदेनानवतित
स्मादध्वर्युःसमयाधिष्ण्यान्नातीयादध्वर्युर्हिसोमंबिभर्त्तितामतव्यात्तनप्रत्यासातसऽए
तेषांव्यात्तमापद्यतेतमग्निर्वाभिदहत्यावायोदवःपशूनामोष्टसवाहेनमत्तिमन्य

ततस्माद्युद्धाध्यायोः शालायामुथीः स्यादुत्तराणैवाग्नीध्रीयᳪसंचरत।२०। तवा ऽएतासोम
स्यैव गुप्त्यैनुक्ष्यंत ऽआहवनीयः पुरस्तान्मार्जालीयाद्दक्षिणत ऽआग्नीध्रीय ऽउत्तरतोथ
यसदसितपश्चात्।२१। तेषां वा ऽअर्द्धानुपकिरंति। अर्द्धानुदिशंत्येतु उ हैवैतद्धिष्ण्यि
रर्द्धीत्र ऽउपकिरं वर्द्धानुदिशंउ तथायस्माल्लोकादागताः स्मो दिवस्तुथातं लोकं प्रति
प्रज्ञास्यामस्तुथानुजिह्मा ऽएष्याम ऽइति।२२। सर्वायानुपकिरंति। तेनास्मिंल्लोके प्रत्यक्षं
भवंत्यथ यानुदिशंति तेनामुष्मिंल्लोके प्रत्यक्षं भवंति।२३। तावेद्विनामानो भवंति। एत
ऽउ हैवैतद्धिष्ण्यिरनवा ऽएभिर्नामभिरराक्ष्मायुषांनः। सोमममपाहार्षुर्हंत द्वितीयानि नामा ८३

निकरवामहा ऽइति तद्वितीयानि नामान्यकुर्वत तैरराध्नुवन्यानुपह्नतसोमपीथोस्तात्थय
ज्ञ ऽआभजेस्तस्माद्विनामानस्तस्माद्ब्राह्मणोनृध्यमानद्वितीयं नामकुर्वीत राध्नोति हैव य ऽए
वं विद्वान्द्वितीयं नामकुरुते।२४। स यदग्नौ जुहोति। तद्देवेषु जुहोति तस्माद्देवाः संत्यथ यत्स
दसि भक्षयंति तन्मनुष्येषु जुहोति तस्मान्मनुष्याः संत्यथ यद्धविर्द्धानयोर्नाराशᳪसाः सी
दंति तत्पितृषु जुहोति तस्मात्पितरः संति।२५। या वै प्रजा यज्ञेनन्वाभक्ताः पराभूता वै ता
ऽएवामेवैतद्या ऽइमाः प्रजा ऽअपराभूतास्ता यज्ञ ऽआभजति मनुष्याननु पशवो देवा
ननु वयाᳪसि ओषध्यो वनस्पतयो यदिदं किंचिव मुतत्सर्वं यज्ञ ऽआभक्तं तदाहुस्त ऽ

उन्नुखेदेवमनुष्याःपितरःसंपिबंतासिषुसंपातद्धस्मद्वरपुमानाःएवपुरासंपिबंतऽउतै
तर्ह्यद्वरपमानाः॥२६ब्राह्मणं॥१सर्वं वाऽएषोभिदीक्षते।योदीक्षतेयज्ञ७ंह्यभिदीक्ष
तेयज्ञ७ंह्येवेद७सर्वमनुतंयज्ञ७संभृत्ययमिममभिदीक्षातसर्वमिदंविसृजाते।१यु
द्विसर्जिनानिजुहोति।सयदिद७सर्वंविसृजाततस्माद्विसर्जिनानिनामतस्माद्यापि
व्रतःस्यात्सोन्वारब्धेतयुष्क अन्यत्रवारंनाड्रियेतयाद्विजुहोतितावद७सर्वंविसृज
ते।२यद्ववैविसर्जिनानिजुहोति।यज्ञोवैविष्णुःसदेवेभ्यऽइमांविक्रांतिंविचक्रमे
य्येषामियंविक्रांतिरिदमेवप्रथमेनपदेनपस्पारथेदमंतरिक्षंद्वितीयेनदिवमुत्तमे ८४

२५

नैतामेववैषऽएतस्मैविष्णुर्यज्ञोविक्रांतिंविक्रमतेयज्जुहोतितस्माद्विसर्जिनानिजुहोति।
।३।सापराह्णेवेदिं७स्तीर्त्वा।अर्द्धव्रतेप्रदायसंप्रयंतऽइध्ममभ्यादधत्युपयमनीरुपक
ल्पयंत्याज्यमधिश्रयतिस्रुवःसंमार्ष्टिप्रास्थराजानंयजमानःकुरुतेयथासामक्रयण्यै
पदंजघनेनगार्हपत्यंपरिकिरतिपदावैप्रतितिष्ठतिप्रतिष्ठित्याऽएव।४ताद्धेके।वत्
द्धोकर्वंति।यत्राहवनीयमुद्ध रंतितात्सूपयमनीषुवत्सऽनीगमुद्धंवत्सऽनीगेणो
पांजंत्यतास्सूपयमनीषुवत्सऽनीगंजघानेनगार्हपत्यंवत्सऽनीगंपरिकिरति॥५तदु
तथानकुर्यात।सार्द्धमेवपरिकिरेज्जघानेनगार्हपत्यमथोत्सृत्याज्यंवत्सुग्रैर्वे

तेजुह्वां चोपभृति च गृह्णाति पंचगृहीतं पृषदाज्यं ज्योतिरसि विश्वरूपं विश्वेषां देवाना
ॐ समिदिति विश्वादेवा ॐ हि पृषदाज्यं धारयंति स्रुचो यदा प्रदीप्तऽइध्मो भवति । ६ अथजु
होति ध्रुव ॐ सोमतनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्योन्यकृतेभ्यः ऽ उरुयंतासि वरूथ ॐ स्वाहेति तादातुन्ने
वास्यां पृथिव्यां प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठात्यात्तुनेमं लोकॐ स्पृणुते । ७ अथाप्नवद्वितीयामाक्र
तिं जुहोति । जुषाणोऽप्तुराज्यस्य वेतु स्वाहेत्यसुऽउहैवितदुवाचरुद्राभ्यो विबिनेमि
यथा मांतरानाष्ट्रारक्षा ॐ सिनुहिनु संतन्वं माकनीयाॐ समेव वर्धक्षवाति नद्यतास्ताकामव
स्तोकाह्यप्तुरिति तामतकनीयाॐ सामेव वर्धक्षवात्यनछं स्तोकामवस्तोकाह्यप्तराद्दा ८५

मा
भ्यो भीषात स्मादप्येव द्वितीयाॐहुतिं जुहोति । ८ उद्यच्छंतीध्मं । उपयच्छंत्युपभृतमनीरथा
हाग्न्ये प्रक्रियमाणायानुब्रूहि । सामाय प्रणीयमानायेति वाग्न्ये प्रक्रियमाणायानुब्रूही
ति विवृश्याताएँ आददातयाद्धांडाणकलशं वायव्यानीध्मं कार्ष्मर्यमयान्परिधीनाश्व
वालं प्रस्तरं मेक्षणा विधृती तद्बर्हिरूपसंनद्धं भवति वपाश्रपण्योरशानुऽअरणी अधिमं
थनः शकलो वृषणौ तस्मादायप्रांवऽआयंतिसऽएषऽऊर्ध्वो यज्ञऽएति । ९ तदायस्तुवा
वयति । अग्नेनयसुपथाराये ऽ अस्मान्विश्वादेव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जु
राणमेनो भूयिष्ठां ते नम ऽ उक्तिं विधेमेत्यग्निमेवैतत्पुरस्तात्करोत्यग्निः पुरस्ताच्चाष्ट्रा

रक्षाᳫंस्यपघ्नन्नेत्यथा ऽयेनानाष्ट्रेण हरन्तीति तऽआग्नेत्याग्नेत्यग्नीध्रं तमाग्नीध्रे निदधा
ति।११ स निदधाति जुहोति। अग्नेनाऽअग्निर्वरिवस्क्राणा वयंमृधः पुरऽएं त्वप्रनिदं न॥ अयं
वाजं जयतु वाजसातावयᳫं शत्रूं जयतु जर्हृषाणः स्वाहेति तदाहुतिनिवेतस्मिं नतरि
क्षे प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठत्यात्तानि तंलोकᳫं स्पृणुते।१२ तादवनिदधतिग्रावाणे। ब्राह्मणकलशं
वा खुष्यान्याद्युतरमादायायंति न दुत्तारणाहवनीयमुपसादयंति।१३ ब्राह्मणीरध्वर्युरद
त्ता सऽइध्ममेवाग्रे प्राहत्यथाब्वदिमथास्मिबर्हिः प्रयच्छतिततुरस्ताद्रुथ्रासादयति
तात्प्राहयोपनिनीयद्विस्तᳫंस्ययेथिमाघ्नवालःप्रस्तरऽउपसंनाद्धानवतितंग्टह्णातिग्टहि ८६

वाप्रस्तरमेकद्वहर्दिस्तृणातिस्त्रीर्वाबर्हिः कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधातिपरिधायपरि
धीन्समिधावभ्यादधात्यन्याधायसमिधौ।१४ अथजुहोति। उरुविष्णोविक्रमस्वोरुक्ष
यायनस्कृधि॥ घृतंघृतयोनेपिबप्रप्रयज्ञपतिंतिरस्वाहेतिताहतानिवेतस्यांदिविप्रति
ष्ठायांप्रतितिष्ठत्यात्तानितंलोकᳫं स्पृणुतेयदतयाजुहोति॥१५ यद्वेवविष्णुव्यर्चाजुहो
ति। कनीयाᳫंसंवाऽएनमेतद्धक्षतत्वात्यानिषुस्ताकामवास्ताक्राव्यमुस्तामतद्न्यं
प्रापयाऽएवि यतं करातियज्ञमेवयज्ञाद्विष्णुस्तस्माद्वैष्णव्यर्चाजुहोति।१६ अथासा
घस्कवो।पुऽउपस्थेयराजानं प्रपादयतितघुदासाद्यस्कोपुऽउपस्थेयराजानं प्रपादय

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ति वज्रो वा ऽ आज्यꣳ रेतः सोमो मा न वज्रेणाज्येन रेतः सोमꣳ हिनसानीति तस्मादासाद्य स्रु
वेणोपऽउपस्तृण्य राजानं प्रपादयति।१७ स दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीडे कृष्णाजिनमास्तृण
ति॥ तदेनमासादयति देव सवितरेष ते सोमस्तꣳ रक्षस्व मा त्वा दभन्निति तदेनं देवाये
व सवित्रे परिददाति गुप्त्यै॥१८ अथानुस्रज्योपतिष्ठते। एतत्त्वं देव सोम देवो देवाꣳ ऽ
उपागा ऽ इदमहं मनुष्यान्त्सह रायस्पोषेणेत्यग्नीषोमौ वा ऽ एतमन्तर्जम्भ ऽ आदधाते यो दी
क्षते ऽ अग्नाविष्णू वꣳ ह्यादो दीक्षणीयꣳ हविर्भवति यावविस्रुः सोमः सह हविर्वा ऽ एष
देवानां भवति यो दीक्षते तदेनमन्तर्जम्भ ऽ आदधाते तत्प्रत्यक्षꣳ सोमान्निर्मुच्यते यदाहे ८७

तत्त्वं देव सोम देवो देवाꣳ ऽ उपागा ऽ इदमहं मनुष्यान्त्सह रायस्पोषेणेति भूमा वै रायस्पोषः
सह भूम्नात्यावर्तदाह॥१९ अथापनिष्क्रामति। स्वाहा निर्वरुणस्य पाशान्मुच्य ऽ इति वरुण
पाशो वा ऽ एषां तु भवति यान्यस्यां संस्तत्प्रत्यक्षं वरुणपाशान्निर्मुच्यते यदाह स्वाहा निर्वरु
णस्य पाशान्मुच्य ऽ इति।२० अथेत्याहवनीये समिधमभ्यादधाति। अग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा ऽ इ
त्यग्निर्हि देवानां व्रतपतिस्तस्मादाहाग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा ऽ इति या तव तनूर्मय्यभूदेषा
सा त्वयि यो मम तनूस्त्वय्यभूदियꣳ सा मयि॥ यथायथं नौ व्रतपते व्रतान्यनु मे दीक्षां दी
क्षापतिरमꣳस्तानु तपस्तपस्पतिरिति तत्प्रत्यक्षमग्नेर्निर्मुच्यते सा स्तुनस्ता तनायजते तस्माद
स्यात्राश्नन्ति मानुषो हि भवति तस्मादस्यात्र नाम गृह्णन्ति मानुषो हि भवत्यथ यत्पुरा नाश्नं

स्तुप

तियथाहविषोक्तस्यनाश्नीयादेवंतस्माद्दीक्षितस्यनाश्नीयादथाङ्गुलीर्विसृजते॥२१ ब्रा
ह्मणं॥२ एषवैद्यस्यन्विष्णुव्यचौजुहोति।विष्णुर्वाहियूपस्तस्माद्विष्णुव्यचौजुहोति।१ यद्वेवविष्णु
ष्णव्याजुहोति।यज्ञोवैविष्णुर्यज्ञेनैवैतद्यूपमच्छैतितस्माद्विष्णुव्यचौजुहोति।२ सयदिस्रुवाजु
होति।वज्रोवैस्रुवस्तदुपोघ्नीतमाज्यंगृहीत्वाजुहोतियद्वैस्रुवेणस्रुवेणवापहत्यजुहोत्युरुविष्णोविक्रम
स्वोरुक्षयायनस्कृधि॥घृतंघृतयोनेपिबप्रप्रयज्ञपतिंतिरस्वाहेति।३ यदाज्यंपरिशिष्टंभव
ति।तदादत्तेयत्तद्घ्यःशस्त्रंभवतितत्तद्दादत्ते।ऽग्रयंतिसयूपंयूपंजोषयंते।४ तामवमन्नि
मृश्यजपति।पश्चाद्विवप्राङ्तिष्ठन्नभिमंत्रयतेत्यन्यां३ अगान्नान्यां३ उपागामितिद्यु
न्यानेतिनान्यानुपैतितस्माद्दाहात्यन्यां३ अगान्नान्यां३ उपागामिति।५ अर्वाक्त्वापरेभ्योवि ८८

दंपरोवरेभ्यऽइति।अर्वा... ग्घ्यनंपुरेभ्योवृश्चतियऽएतस्मात्पुरोवाभवंतिपरोवरेभ्यऽइति
पुराह्यनमवरेभ्योवृश्चतियऽएतस्मादर्वाचोभवंतितस्मादाहार्वाक्त्वापरेभ्योविदंपरोवरे
भ्यऽइति।६ तंत्वाजुषामहेदेववनस्पतेदेवयज्यायाऽइति।तद्युथाबहूनांमध्यात्साधु
वेकुम्भीणंजुषेतसुरातमनास्मास्मैकुम्भीणंस्यादेवमेवैनमेतद्बहूनांमध्यात्साधुवेकुम्भी
णंजुषतेसुरातमनाव्रश्चनायभवति।७ देवास्त्वादेवयज्यायैजुषंतामिति।तद्विसमृ
द्धंयद्देवाःसाधुवेकुम्भीणंजुषंतेतस्मादाहदेवास्त्वादेवयज्यायैजुषंतामिति।८ अथस्रुवा
णाप्रस्तृणाति।विष्णवेत्वेतिवैष्णवोहियूपोयज्ञोवैविष्णुर्यज्ञायत्वैनंवृश्चतितस्मा

दाहचित्विक्ष्मावचेति।९ अथ यदन्तेतृणमंतर्द्दधाति। ओषधेत्रायस्वेति वज्रो वै परशुस्तथो हि
नमेष वज्रः परशुर्नहिनस्त्यथ परशुना प्रहरति स्वधितेमैनꣳहिꣳसीरिति वज्रो वै परशुस्त
थो हैनमेष वज्रः परशुर्नहिनस्ति।१० सयंप्रथमꣳशकलमपछिनत्ति। तमादत्ते तंवा अनक्ष
स्तंनेत्वृश्चेतुत्येनमनसावृश्चंति तथानोनप्रतिबाधात॥११ तंप्रांचंपातयेत्प्राचीहिदेवानांदि
गथा उदंचमुदीचीहिमनुष्याणांदिगथोप्रत्यंचंदक्षिणात्वेवैनंदिशःपरिबिबाधिषते
प्राचीदिक्यन्दक्षिणंतस्मादेनंदक्षिणायैदिशःपरिबिबाधिषते।१२ तंप्रच्यवमानमनुमंत्रयते।
द्यांमालेखीरंतरिक्षंमाहिꣳसीः पृथिव्यासंभवेति वज्रो वा एष भवति यंयूपाय वृश्चंति त ८६

स्माद्वज्रात्प्रच्यवमानादिमेलोकाः सꣳरेजंते तदेभ्य एवैनमेतल्लोकेभ्यः शमयति तथेमांल्लोकां
ल्लोकान्नहिनस्ति।१३ स यदाह। द्यांमालेखीरिति दिवंमाहिꣳसीरित्येवैतदाहांतरिक्षंमाहिꣳ
सीरिति नात्रतिरोहितमिवास्ति पृथिव्यासंभवेति पृथिव्यासंजानीष्वेत्येवैतदाहायꣳहित्वा
स्वधितिस्तेतिजानः प्रणिनाय महते सौभगायेत्ययꣳहिꣳस्वधितिस्तेजमानः प्रणय
ति।१४ अथाव्रश्चनेऽग्निंजुहोति। नेदतोनाष्ट्रारक्षाꣳस्यनूत्तिष्ठानिति वज्रो वा आज्यंत
द्वज्रेणैवैतंनाष्ट्रारक्षाꣳस्यवबाधते तथा तानाष्ट्रारक्षाꣳसिनानूत्तिष्ठंत्यथो रेतो वा
आज्यंतद्वनस्पतिष्वेवैतद्रेतोदधाति तस्माद्वृक्णाद्व्रश्चनाद्वनस्पतयोऽनुप्रजायं

ता।१५ स जुहोति। अतस्त्वं देव वनस्पते शतवल्शो विरोह सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमेति नात्रति
रोहितमिवास्ति।१६ तं परिवासयति। स यावन्तमेवायं परिवासयेत्तावान्स्यात्।१७ अर्द्धः प्रपा०
६४॥ पंचारत्निं परिवासयेत्। पांक्तो यज्ञः पांक्तः पशुः पंचर्त्तवः संवत्सरस्य तस्मात्पंचारत्निं प
रिवासयेत्।१८ षडरत्निं परिवासयेत्। षड्वा ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरो वज्रो वज्रो यू
पस्तस्मात्षडरत्निं परिवासयेत्।१९ अष्टारत्निं परिवासयेत्। अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वा
र्द्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्द्ध एवैष यज्ञस्य तस्मादष्टारत्निं परिवासयेत्॥२० नवारत्निं परि
वासयेत्। त्रिवृद्वै यज्ञो नव वै त्रिवृत्तस्मान्नवारत्निं परिवासयेत्॥२१ एकादशारत्निं परि ९०

वासयेत्। एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुब्वज्रस्त्रिष्टुब्वज्रो यूपस्तस्मादेकादशारत्निं परिवासयेत्॥२२
द्वादशारत्निं परिवासयेत्। द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो वज्रो वज्रो यूपस्तस्माद्द्वाद
शारत्निं परिवासयेत्॥२३ त्रयोदशारत्निं परिवासयेत्। त्रयोदश वै मासाः संवत्सरस्य संव
त्सरो वज्रो वज्रो यूपस्तस्मात्त्रयोदशारत्निं परिवासयेत्॥२४ पंचदशारत्निं परिवास
येत्। पंचदशो वै वज्रो वज्रो यूपस्तस्मात्पंचदशारत्निं परिवासयेत्॥२५ सप्तदशा
रत्निर्वाजपेययूपः। अपरिमित एव स्यादपरिमितेन वा एतेन वज्रेण देवा अपरिमि
तमजयंस्तथो एवैष एतेन वज्रेणापरिमितानेवापरिमितं जयति तस्मादपरिमितः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

एवस्यात्।२६। स वा अष्टाश्रिर्भवति। अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वार्द्धो वै यज्ञस्य गायत्री
पूर्वार्द्ध एष यज्ञस्य तस्मादष्टाश्रिर्भवति।२७ ब्राह्मणं।३ षष्टमो ऽध्यायः॥ ॥ अभ्रि
मादत्ते। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे नार्य्यसीति
स मानुष एतस्य यजुषो बंधुर्योषा वा एषा यदभ्रिस्तस्मादाह नार्यसीति।१ अथावटं
परिलिखति। इदमहᳬ रक्षसां ग्रीवा अपि कृन्तामीति वज्रो वा अभ्रिर्वीर्येणैवैतं
नाष्ट्राणाᳬ रक्षसां ग्रीवा अपिकृन्तति।२ अथ खनति। प्रांचमुत्करमुत्किरत्युपरेण सं
मायावटं खनति तदग्रेण प्रांचं यूपं निदधात्यतावन्मात्राणि बर्हीᳬष्युपरिष्टादधिनिद

धाति तद्वोपरिष्टाद्यूपशकलमधिनिदधाति पुरस्तात्प्रत्यंचं तुषबालमुपनिदधात्युरयव
मत्यः प्रोक्षण्यो भवंति सो सावेव बंधुः।३ स यवानावपति। यवोसि यवयास्मद्द्वेषो यवया
रातीरिति नात्र तिरोहितमिवास्त्यथ प्रोक्षत्युक्तो वै प्रोक्षणस्य बंधुर्मेध्यमेवैतत्करोति।४ स प्रो
क्षति। दिवे त्वांतरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति वज्रो वै यूप एषां लोकानामभिगुप्त्या एषां वा
लोकानामभिगुप्त्यै प्रोक्षामीत्येवैतदाह।५ अथ याः प्रोक्षण्यः परिशिष्यंते ता अवटे ऽ
वनयति शुंधंतां लोकाः पितृषदना इति पितृदेवत्यो वै कूपः खातस्तमेवैतन्मेध्यं क
रोति।६ अथ बर्हीᳬषि। प्राचीनाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चावस्तृणाति पितृषदनमसीति पि

च्छेदवैतं वा ऽअस्यै तद्भवति यन्निखात ँ स यथा निखातः ऽओषधिषु मितः स्यादेवमेतास्वो
षधिषु मितो भवति ॥७॥ अथ यूपशकलं प्रास्यति । तेजो ह वा ऽएतद्वनस्पतीनां यद्बाह्याश
कलस्तस्माद्यदा बाह्याशकलमपतक्ष्णुवंत्यथ शुष्यंति तेजो ह्येषामतत्र द्यद्यूपशकलं
प्रास्यति सतेजसं मिनवानीति तद्युदेव ऽएव भवति नान्यु ऽएष हि यज्जुष्कृतो मेध्यस्तस्मा
द्यूपशकलं प्रास्यति ॥८॥ स प्रास्यति । अग्रेणीरसि स्वावेश ऽउन्नेतॄणामिति पुरस्ताद्वा ऽअ
स्मादेषोपच्छिद्यते तस्मादाहाग्रेणीरसि स्वावेश ऽउन्नेतॄणामित्येतस्य वित्तादधि त्वा
स्थास्यतीत्यधि ह्येनं तिष्ठति तस्मादाहैतस्य वित्तादधि त्वास्थास्यतीति ॥९॥ अथ स्रुवेण ९२

पहत्याज्यं । अवटमभिजुहोति नेदधस्तान्नाष्ट्रा रक्षा ँ स्युपोत्तिष्ठानिति वज्रो वा ऽआज्यं त
द्वज्रेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षा ँ स्यवबाधते तथाधस्तान्नाष्ट्रा रक्षा ँ सि नापोत्तिष्ठंत्यथ पुरस्तात्प
रीत्यादंष्ट्रासीनो यूपमनक्ति स ऽआह यूपायाज्यमानायानुब्रूहीति ॥१०॥ सोनक्ति । देवस्त्वा
सविता मध्वानक्त्विति सविता वै देवानां प्रसविता युज्जमाना वा ऽएषु निदानिदानेन यद्यू
पः सर्वं वा ऽइदं मधु यदिदं किं च तेदेनमानेन सर्वेण स ँ स्पर्शयति तदस्मै सविता प्रसवि
ता प्रसौति तस्मादाह देवस्त्वा सविता मध्वानक्त्विति ॥११॥ अथ चषालमभ्यनयतः प्रत्यञ्चमुत्त
मं च ति । सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्य ऽइति पिप्पल ँ ह्येवास्य तत्र यन्माध्यसंगृहीतमिव

भवतितिर्यग्वाऽइदंवृक्षेपिप्पलमाहितꣳसयदुदेवदृꣳसंबुधनंचांतरोपेनितमिवतादावे
तकरोतितस्मान्मध्यसंगृहीतमिवभवति।१२आंतमग्निष्ठामनक्ति।यजमानोवाऽअग्नि
ष्ठारसऽआज्यꣳरसेनैवैतद्यजमानमनक्तितस्मादांतमग्निष्ठामनक्त्यथपरिव्ययणंप्रति
समंतंपरिमृशत्यथाह॥ह्रीयमाणायानुब्रूहीति।१३सऽउच्छ्रयति।द्यामग्रेणास्पृ
क्षऽआंतरिक्षंमध्येनाप्राःपृथिवीमुपरेणादृꣳहीरितिवज्रोवैयूपऽएषांलोकाना
मभिजित्यैतेनवज्रेणेमांलोकांस्पृणुतऽएभ्योलोकेभ्यःसपत्नान्निर्भजति॥१४अ
थमिनोति।यातेधामान्युश्मसिगमध्येयत्रगावोभूरिशृंगाऽअयासः॥अत्राहतदु ९३

रुगायस्यविष्णोःपरमंपदमव॰ भारिभूरीत्येतयात्रिष्टुभामिनोतिवज्रस्त्रिष्टुब्वज्रोयू
पस्तस्मात्रिष्टुभामिनोति।१५संपृत्यग्निमग्निष्ठांमिनोति।यजमानोवाऽअग्निष्ठाग्निरुवै
यज्ञःसयदाग्निरग्निष्ठाꣳकलायद्वालद्वयज्ञाद्यजमानस्तस्मात्संपृत्यग्निमग्निष्ठांमिना
त्यथपर्यूहत्यथपर्यूहत्यथाऽपउपनिनयति।१६अथवमत्तिपद्यवावयति।वि
ष्णोःकर्माणिपश्यतयतोव्रतानिपस्पशे॥इंद्रस्ययुज्यःसखेतिवज्रंवाऽएषप्राहा
र्षीत्तस्यायूपमुदश्रिषद्विष्णोर्विजितिंपश्यतेत्येवैतदाहयदाहविष्णोःकर्मा
णिपश्यतयतोव्रतानिपस्पशे॥इंद्रस्ययुज्यःसखेतिइंद्रोवैयज्ञस्यदेवताविष्ण

वोयूपस्तं सेंद्रं करोति तस्मादाहेंद्रस्य युज्यः सखेति ।१७ अथ चषालमुदीक्षते । तद्विष्णोः
परमं पदं सदा पश्यंति सूरयः ॥ दिवीव चक्षुराततमिति वज्रं वा एष प्राहार्षीद्यद्यूपमुद्
शिश्रियत्तां विष्णोर्विजितिं पश्यतीत्येवैतदाह यदाह तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यं
ति सूरयः ॥ दिवीव चक्षुराततमिति ।१८ अथ परिव्ययति । अनग्नतायै न्वेव परिव्ययति त
स्माद्त्रे व परिव्ययत्यत्र वा हीदं वासो नवत्यन्नाद्यं स वासिनो न तद्धत्यात्र वा हीदमन्नं प्र
तितिष्ठति तस्माद्त्रे व परिव्ययति ।१९ त्रिवृता परिव्ययति । त्रिवृद्ध्यन्नं पशवो ह्यन्नं पिता मा
ता यज्जायते तत्तृतीयं तस्मात्त्रिवृता परिव्ययति ॥२० स परिव्ययति । परिवीरसि परि त्वा दैवी ९४

र्विशो व्ययंतां परीमं यजमानं रायो मनुष्याणामिति तद्यजमानायाशिषमाशास्ते यदाह प
रीमं यजमानं रायो मनुष्याणामिति ।२१ अथ यूपशकलमवगूहति । दिवः सूनुरसीति प्र
जा हि वा अस्यैषा तस्माद्यदि यूपैकादशिनी स्यात्स्वं स्वमेवावगूहेदविपर्यासं तस्माद्धि ष्वाम्न
ग्न्यमनुव्रता प्रजा जायते थ यो विपर्यासमवगूहति न स्वं स्वं तस्माद्धि षामन्यमन्यमनुव्रता प्र
ञा जायते तस्मात्स्वं स्वमेवावगूहेदविपर्यासं ।२२ स्वर्गस्य वा एष लोकस्य समारोहणः
क्रियते । यद्यूपशकलः स्वरुं रशना रशनायै यूपशकलाद्यूपशकलाच्चषालं चषालात्स्व
र्गं लोकं समश्नुते ॥२३ अथ यस्मात्स्वरुर्नाम । एतस्माद्वा एषोपच्छिद्यते तदस्यैतत्स्वमे

वारत्निर्भवति तस्मादरत्निर्नाम ॥२४ तस्य यं त्रिखातं तेन पितृलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं त्रिखातादार
शनायै तेन मनुष्यलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं रशनायाऽआ चषालात्तेन देवलोकं जयत्यथ
यदूर्ध्वं चषालाद्द्व्यंगुलं वा त्र्यंगुलं वा साध्याऽइति देवास्तेन तेषां लोकं जयति सलोको ह वै
साध्यैर्देवैर्भवति यऽएवमेतद्वेद ॥२५ तं वै चतुरश्रिं मिनोति। वज्रो वै यूपो वज्रो दण्डः प्र
चतुरश्रिर्वै दण्डस्याग्निपद्य प्रहरति प्रचतुरश्रिरेष यज्ञस्य तस्माच्चतुरश्रिं मिनोति ॥२६ यज्ञेन
वै देवाः। इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं नऽइदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यं स्या
दिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा ९५

तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम पुरस्ताद्वि प्रज्ञा उरस्तान्मनोजवस्तस्माच्चतुर्द्दं
मिनोति ॥२७ स वाऽअष्टाश्रिर्भवति। अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वार्द्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्द्धऽ
एष यज्ञस्य तस्मादष्टाश्रिर्भवति ॥२८ तं हास्मै तं देवाऽअनुप्रहरन्ति। यद्यदमाप्नुतात्स्य किं तु
प्रहरन्तीति देवाऽअकुर्वन्निति तान्रक्षांस्यसुरा यज्ञमनूदपिबन्त ॥२९ ते देवाऽअध्वर्युमब्रु
वन्नाग्रूपशकलामवजुह्वधि तद्दाहेषुस्वगाकृता न विद्यतिताथारक्षांस्यसियज्ञेनान्वत्या
स्यन्तेत्यथ वै वज्रऽउद्यतऽइति ॥३० साध्वर्युः। ग्रूपशकलामवाजुहोत्तद्दाहेषुस्वगाकृतऽआ
सीत्ताथा रक्षांस्यसियज्ञेनान्वदपिबन्तायं वै वज्रऽउद्यतऽइति ॥३१ तथोऽएवैषऽएतत्त्वाग्रूपश

कलेमेवजुहोतितदेहपुरस्ताद्गृहीतोभवतितथारक्षांऽसियज्ञंनान्ववचरंतिसयदिवृश्चः उद्यतऽ
इतिसजुहोतिदिवंतेधूमोगच्छतुस्वर्ज्योतिःपृथिवींभस्मनापृणस्वाहेति॥३२ब्राह्मणं॥४याव
तीवावेदिस्तावतीपृथिवी।वज्रोवैयूपास्तदिमामेवैतत्पृथिवीमितेवज्रेस्पृणुतेतस्यैसपत्नां
निर्भजतितस्मादेकादशिनीभवतिद्वादशउपशायाभवतिवितष्टस्तंदक्षिणतःउपनिदध्या
तितद्युद्वादशःउपशायाभवति।१कांडी२०००दवाहविर्यज्ञेतच्चाना।तसुररक्षासन्यःआ
संगाद्धिभवंवक्रुस्तद्यःएतऽउच्छ्रितायाथपुरस्तात्यावित्स्पृणुतेवास्पृणुतेयथादंडःप्रह्व
तास्तुनवित्स्पृणुतेवानवास्पृणुतेबानैयथयःएषद्वादशःउपशायाभवतियाथपुराथता ९६

नस्मायथाद्यतमुप्रह्वतामेवामयवज्रःउद्यतोदक्षिणतोनाष्ट्राणांरक्षसामुपहत्यैतस्माद्वाद
शःउपशायाभवति।२तंनिदधाति।एषातत्पृथिव्यांलोकःआरण्यास्तपशवइतिपशुश्चवैयूपश्च
तदस्माऽआरण्यामेवपशूनामनुदिशतितानाऽएषुपशुमांभवतितद्यद्यूपैकादशिन्यसं
मुख्यनमाक्तःश्वःसुत्यायेहांच्चोविाकसंमिन्वंतिप्रकृत्तायेवेवश्वःसुत्यायेयूपंमिन्वंती
तुवाउतदुतथानकुर्यात।अग्निष्टामावाद्ध्याथदिदंवैयूपमुच्छ्रित्याध्वर्युरापरिव्ययणांतांचकं
त्युपरिवीतावाऽएता७रात्रिंवसंतिसान्त्वेवुपतिवद्यापशावेवैयूपमुच्छ्रयतिप्रातर्वुपश्चना
ल-नातितस्माद्वुप्रातरवाच्छयेत॥४सयःउन्नताग्निष्ठास्यात्।तामवाग्रःउच्छ्रयेदथदक्षि

९८

ण मथोत्तरं दक्षिणार्धमुत्तमं तथोदीची भवति ॥५॥ अथ य इतरथा कुर्याद्दक्षिणमेवाग्निष्ठादुद्ध-
येदथोत्तरमथ दक्षिणमुत्तरार्धमुत्तमं तथा हास्यादागवकर्माणि संतिष्ठत इति ॥६॥ स यावद्व-
र्षिष्ठः स दक्षिणार्धः स्यात् । अथ ह्रसीयानथ ह्रसीयानुत्तरार्धोऽसिष्ठस्तथोदीची भवति ।
॥७॥ अथ पत्नीभ्यः पत्नीयूपमुच्छ्रयति । स वै त्वाष्ट्रं वै पत्नीयूप उच्छ्रितः । तत्त्वाष्ट्रं पशुमाल-
भते त्वष्टा वै सिक्तं रेतो विकरोति तदेष एवैतत्सिक्तं रेतो विकरोति मुष्करो भवत्य-
थ वै प्रजनयिता मुष्करस्तस्मान्मुष्करो भवति तं न संस्थापयत्यग्निष्कृतमेवोत्सृजे-
त्स यत्संस्थापयेत्प्रजा यो हान्तमियात्तत्प्रजामुत्सृजति तस्मान्न संस्थापयत्यग्निष्कृतमे- ९७

वोत्सृजेत् ॥८॥ ब्राह्मणम् ॥५॥ पशुश्च वै यूपश्च न वा ऋते यूपात्पशुमालभन्ते तत्कदाचन तद्यत्तथा
नेह वा एतस्मा अग्रे पशवश्चक्षमिरे यदन्नमभविष्यन्यथेदमन्नं भूता यथैवादो द्विपात्पु-
रुष उच्छ्रित एवं ह वै द्विपाद उच्छ्रिताश्चेरुः ॥१॥ ततो देवा एतं वज्रं ददृशुर्यद्यूपं तमुच्छि-
श्रियुस्तस्माद्भीषा प्राञ्चीयं तत एभ्य उपावादाः अभवंस्ततोऽन्नमभवन्यथेदमन्नं भूता एत-
स्मिन्हि वा एतत्तिष्ठं तस्माद्यूप एव पशुमालभन्ते नानृते यूपात्कदाचनेति ॥२॥ अथोपाकृत्य पशुं
अग्निं मथित्वा निखुनक्ति तद्यत्तथा नेद्वा एतस्मा अग्रे पशवश्चक्षमिरे यद्धविरभविष्य-
न्यथेदानीं हविर्भूतानाग्नौ जुह्वति ततो देवा उपनिरुरुधुस्त उपनिरुद्धा नोपावेयुः ॥३॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्तहोवाच॥नवाऽइमस्ययामंविदुर्यदाग्नीद्धविर्जुहुतीतिनेतोप्रतिष्ठामुपरुन्ध्योवपश्रपणमग्निंमथि
त्वाग्नावग्निंजुहवामेति त्वदिष्टंत्यषादेक्किलहविषायामाऽएषाप्रतिष्ठाग्नावेक्किलहविर्जुहु
तीतितताभ्युविष्यतितत्तारातमनसऽआलंनायनविष्यतीति।४ तऽउपरुन्ध्योवपश्रपणमग्
ग्निंमथित्वाग्नावग्निमजुहवुस्तद्विदुरषावेक्किलहविषायामऽएषाप्रतिष्ठाग्नावेक्किलहवि
र्जुहतीतितताभ्युवाख्यस्तातारातमनमसऽआलंनायानवँनाप तथाऽएवैषऽएतत्।उपरुन्ध्य
वपश्रमग्निंमथित्वाग्नावग्निंजुहोतिसाद्वादेषावेक्किलहविषायामऽएषाप्रतिष्ठाग्नावेक्किल
हविर्जुहतीतिततोभ्युवतितत्तोरातमनाऽआलंनायनवतितस्मादुपारुत्यपश्रमग्निंमथि ९८

वानिष्युनक्ति।द्वेतदाहुः।नोपाकुर्यान्नाग्निंमथेदशनानामेवादायोजसोपपारत्यानिष्प्रयनि
युंज्यादितितदुतथानकुर्याद्यथाधर्मेतिरश्च्यात्विद्धी।षोदवंतत्तस्मादतादवानुपरीयात्।७
स्त्रुथतृणमादायोपाकरोति।द्वितीयवान्निरुणध्मऽइतिद्वितीयवान्हिवीर्यवान्॥८ सतृणमाद
त्ते।उपावीरसीत्युपहिद्वितीयोभवतितस्मादाहोपावीरसीत्युपदेवान्देवीर्विशःप्रागुरितिदे
व्यावाऽएताविशोयत्पशवस्ताद्देवेभ्यऽइत्येवैतदाहयदाहोपदेवान्देवीर्विशःप्रागुरि
ति।९ उशिजोवह्नितमानिति।विद्वांसोहिदेवास्तस्मादाहोशिजोवह्नितमानिति।१०द
वच्चष्टदेवसुरमेति।त्वष्टावैपशूनामीष्टेपशवोवस्तुतानेतद्वाऽअतिष्ठमानोस्त्वष्टारमब्रु

वंच्छुपनिमदेतियदाहादव्ध्वचेसुरमेति॥११हव्यातस्वदंतामिति।यदावाऽएतऽएतस्मा
ऽअधिग्रंतयुद्धविरन्नविष्यंस्तस्माद्दाहहव्यातस्वदंतामिति।१२।रेवतीरमध्वमिति।रेवंतोहि
पशवस्तस्मादाहरेवतीरमध्वमितिबृहस्पतधारयावसूनीतिब्रह्मवैबृहस्पतिःपशवोवा
वसूतानतद्देवाऽअतिष्ठमानान्ब्रह्मणैवपरस्तात्पर्यदधुस्तेनात्यायंस्तथाऽएवैनानेष
ऽएतद्ब्रह्मणैवपरस्तात्परिदधातितेनातियंतितस्मादाहबृहस्पतधारयावसूनीतिपा
शंकचाप्रतिमुंचत्यथातोनिर्योजनस्यैव॥१३ब्राह्मणं।६।पंचमःप्रपाठकःसमाप्तः॥ ॥ ७७
कांडी।१२७ उँपाशंकचाप्रतिमुंचति।ऋतस्यत्वादेवहविःपाशेनप्रतिमुंचामीतिवरुण्या

वाऽएषायद्रज्जुस्तादनमेतद्दतास्यैवपाशेनप्रतिमुंचतितथोहैनमेषावरुण्यारज्जुर्नहिन
स्ति।१धर्षामानुषऽइति।नवाऽएतमग्रेमनुष्याधृष्णासयदेवतस्यपाशेनताद्देवहविःप्रति
मुंचत्यथैनंमनुष्योधृष्णोतितस्मादाहधर्षामानुषऽइति।२अथनियुनक्ति।देवस्यत्वासवितुः
प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नीषोमाभ्यांजुष्टंनियुनज्मीतितद्यथैवादोदेव
तायैहविर्गृह्णन्नादिशत्येवमेवैतद्देवताभ्यामादिशत्यथप्रोक्षत्येकोवैप्रोक्षणस्यबंधुर्मे
ध्यमेवैतत्करोति।३सप्रोक्षति।अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यऽइतितद्यतऽएवसंभवतिततऽएवैतन्मेध्यं
करोतीदंह्यियदावर्षत्यथौषधयोजायंतऽओषधीर्जग्ध्वापःपीत्वाततऽएषरसःसंभवतिर

साद्वेनोऽतसः पशुर्वसन्नञ्चुतऽएवसंनवतियुतश्चजायतेतुतऽएवैतन्मेध्यंकरोति।३॥ अनुत्वा
मातामन्यतामनुपितेति। सहिमातुश्चाधिपितुश्चजायतेतद्युतऽएवजायतेतुतऽएवैतन्मेध्यं
करोत्यनुभ्रातासगर्भ्योनुसखासयूथ्यऽइतिसयत्रजन्मातेनवानुमतमारभन्तऽइत्येवैतदाह
अग्नीषोमाभ्यांत्वाजुष्टंप्रोक्षामीतितद्याभ्यांदेवताभ्यामारभन्ते ताभ्यांमेध्यंकरोति।५ अथोपस्तृ
णाति। अपांपेरुरसीतितादनमंतरतोमेध्यंकरोत्यथाधस्तादुपोक्षत्यापोदेवीःस्वदंतस्वा
त्तंचित्सदेवंहविरितितादनंसर्वंतान्मेध्यंकरोति।६ अथाहाग्नयेसमिध्यमानायानुब्रूहीति
सऽउत्तरमाघारमाघार्यसंस्पर्शयंस्रुचौपर्येत्यजुह्वापशुंसमनक्तिशिरोवैयज्ञस्योत्तर १००

ऽआघारऽएषवाऽअत्रयज्ञोभवतियत्पशुस्तस्मैयज्ञायऽएवैतच्छिरःप्रतिदधातितस्माज्जुह्वापशुं
समनक्ति।७ सललाटेसमनक्ति। संतेप्राणोवातेनगच्छतामितिसमंगानियजत्रैरितिसंयज्ञ
संयज्ञपतिराशिषेति।प्राणाःसयास्मैकामायपशुमालभन्तेतत्सम्नुह्वीत्येवैतदाह।८ इदं
वैपशोःसंज्ञप्यमानस्य।प्राणोवातमपिपद्यतेतत्स्मान्नुहियत्रैप्राणोवातमपिपद्यताऽइत्येवै
तदाहसमंगानियजत्रैरित्यंगेर्वाऽअस्ययजंतितत्सम्नुहियत्रांगैर्यजंताऽइत्येवैतदाहसं
यज्ञपतिराशिषेतियजमानोवाऽएतेनाशिषमाशास्तेतत्सम्नुहियत्रयजमानायाशि
षमाशासंताऽइत्येवैतदाहसादधातिस्वरुवावयथप्रवराय्याश्रावयति।सासावबंधुः।९ अथ

द्वितीयमाश्रावयति होत्रहोतारो भवतः स मैत्रावरुणश्चाहिवाश्रावयति यजमानं त्वव
प्रवृणीतेऽग्निर्हि देवानां विशां पुर एतत्यग्निर्हि देवतानां मुखं तस्मादाहाग्निर्हि देवानां विशां पुर
एतत्यथं यजमानो मनुष्याणामितितᳪ हि सान्त्वाज्ञो भवति यस्मिन्नुर्ड्ड यजातेतु स्मादाहायं
यजमानो मनुष्याणामिति तस्योरस्पूरिगार्हपत्यं दीदयच्छतᳪ हिमा द्वायऽइति तस्योरन्नानि
गार्हपत्यानि शतं वर्षाणि संद्वित्यावेतदाह॥१० राध्सᳪ सीऽसंष्टंवानावसंष्टंवानो तन्वऽइति।
राध्सᳪ स्यव संष्टंवाथां मापितन्नरित्येवेतदाहतो हयतन्नर अपि संष्टं वा याता प्रानिर्यजमानं द
हिस्स यदग्निर्जुहोति तादेषोऽग्नाखप्रथठत्यथयामवात्रर्त्विजो यजमानायाशिषमाशास २०१

ते तामस्मे सर्वामग्निः समर्द्धयति तद्राध्सᳪ स्यवसंष्टंवा तन्नापितन्नस्तस्मादाह राध्सᳪ सीऽसंष्टंवा ना॰दे
नावसंष्टंवानो तन्वऽइति॥११ ब्राह्मणं॥ सप्तमोऽध्यायः॥ तद्यत्रैतत्प्रवृतौ होतृषदनऽउपविश
ति। तदुपविश्य प्रसौति प्रसूतोऽध्वर्युः स्रुचावादत्ते॥१ अथाग्नीन्निश्चरंति तद्यदाग्नीन्निश्चरंति
सर्वेणैव वाऽएष मनसा सर्वेणैवात्मना यज्ञᳪ संभरति संवजिहीर्षति यो दीक्षते तस्य रिरि
चानऽइवात्मा भवति तामेताभिराप्रीभिराप्याययंति तद्यदाप्याययंति तस्मादाप्रियो नाम
तस्मादाप्रीन्निश्चरंति। ता वाऽएताऽएकादशप्रयाजा भवंति। दश वाऽइमे पुरुषे प्राणाऽआ
त्मैकादशो यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठिताऽएतावान्वै पुरुषस्तदस्य सर्वमात्मानमाप्याययंति

तस्मादेकादश प्रयाजा भवंति॥३॥ स ऽ आश्राव्याह समिधः प्रेष्येति प्रेष्य प्रेष्येति चतुर्थे चतुर्थे प्र
याजे समानयमानो दशभिः प्रयाजैश्चरति दश प्रयाजानिष्ट्वाह शासमाहरेत्यसिर्वै शासः ऽ इत्थ
वद्धातो॥४॥ अथ स्वपशाकलमादत्ते। तावुभयजुष्काङ्क्त्वा पशोर्ललाटमुपस्पृशति घृतेनाक्तौ प
शुं त्रायेथामिति वज्रो वै स्वपशाकलो वज्रः शासो वज्रः ऽ आज्यं तामेवेतज्जस्तेन वज्रेण सं
स्पृत्य तमस्यान्निगोप्तारं करोति नाष्ट्रा रक्षांसि न हिनसन्निति पुनरेव स्वपशाकलमुपस्य
हत्यथ शामित्र ज्ञातान्निरस्थित्याह शासं प्रयच्छं सादयति स्रुचौ॥५॥ अथाह पर्यग्नये कुरु इ
ति। उल्मुकमादायाग्नीत्पर्यग्निं करोति तद्यत्पर्यग्निं करोत्यच्छिद्रमेवैनामेतदग्निना परिगृ १०२

ह्णाति नेदनेनाष्ट्रा रक्षांसि प्रमृशानित्यग्निर्हि रक्षसामपहंता तस्मात्पर्यग्निं करोति त्रिरेन
ं परियंति तदग्निं परिहरति॥६॥ तदाहुः। पुनरेतदुल्मुकं हरेदथात्रान्वाग्निं निर्मथ्य त
स्मिन्नेन श्रपयेयुराहवनीयो वा ऽ एष न वा ऽ एष तस्मै यदस्मिन्नशृतं श्रपयेयुस्तस्मिन्वा
ऽ एष यदस्मिन्नहुतं जुहुयुरिति॥७॥ तदु तथा न कुर्यात्। यथा विश्रसितमेवमास्य तद्भवति य
दनेन पर्यग्निं करोति स यथा विश्रसितमनु हायाछिद्यत दन्नु ~~[illegible]~~ स्मिन्नप्रयुच्छादेवं तत्त
स्मादेवं तत्तस्मादेतस्योल्मुकस्याङ्गारान्निर्हृत्य तस्मिन्नेन श्रपयेयुः॥८॥ अथोल्मुकमा
दायाग्नीत्पुरस्तात्प्रतिपद्यते। अग्निमेवैतत्पुरस्तात्करोत्यग्निः पुरस्तान्नाष्ट्रा रक्षांस्यपघ्नन्ने

त्यथा भवेनानाष्ट्रेण पशुं भवंतीति तं वपाश्रपणीभ्यां प्रतिप्रस्थातान्वारभते प्रतिप्रस्थातारमध्वर्युर
ध्वर्युं यजमानः ॥९ तद्धाहुः । नेष यजमानेनान्वारभ्यो मृत्यवे ह्येतं नयंतीति तस्मान्नान्वारभेतेति
तदन्वेवारभेत न वा ऽ एतं मृत्यवे नयंति यं यज्ञाय नयंति तस्मादु हान्वारभेत यज्ञाद्धु है
वात्मानमंतरियाद्यन्नान्वारभेत तस्मादन्वेवारभेत तत्परोक्षमन्वारब्धं भवति वपाश्रपणी
भ्यां प्रतिप्रस्थाता प्रतिप्रस्थातारमध्वर्युरध्वर्युं यजमानः ऽ एतदु परोक्षमन्वारब्धं भवति ॥१०
अथ स्तीर्णे खिल्वादः । बर्हिषि ऽ अध्वर्युरादत्ते स ऽ आश्राव्याहोपप्रेष्य होतर्हव्यादेवेभ्य
ऽ इत्यतदु विश्वादेवं परेरोः ॥११ अथ वाचयति । रेवति यजमान ऽ इति वाचा वै रेवती सा यद्वा ऽ १०३

ऊ वदति तद्वाग्रेवती प्रियं धा ऽ आविशेत्यनाप्रिमाविशेत्येवैतदाहो रो रंतरिक्षासजूर्दे
वेन वातेनेत्यंतरिक्षं वा ऽ अनुरक्षश्चरत्यमूलमुभयतः परिच्छिन्नं यथायं पुरुषोऽमूल ऽ उ
भयतः परिच्छिन्नोंतरिक्षमनुचरति तद्वातेनेन संविदानोंतरिक्षात्पाहीत्येवैतदाह
यदाहोरोरंतरिक्षासजूर्देवेन वातेनेति ॥१२ अस्य हविषस्त्मनायजेति । वाचामेवैतदा
हानार्तस्यास्य हविष ऽ आत्मनायजति समस्यतन्वा भवेति वाचामेवैतदाहानार्तस्यास्य
हविषस्तं च्चासं भवेति ॥१३ तद्यत्रैनं विशासति । तत्पुरस्तात्तृणमुपास्यति द्वार्षी व्रषणी ख
सियाज्ञयज्ञपतिं धा ऽ इति बर्हिर्वा अस्मा ऽ एतस्तृणत्यस्कन्नं हविरसदिति तद्यदुवा ऽसु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्र विशास्यमानस्य किं चि स्कंदति तदेतस्मिन्प्रतितिष्ठति तथा नामुया भवति ।१४ अथ पुनरेत्याह
वनीयमन्वारब्धामाता तदस्य संज्ञप्यमानस्याध्वर्युः आसाम इति तस्य न कूटेन प्रघ्नंति मानु
ष ँ हि तन्नोऽ एव पश्चाकर्णं पिष्टादवत्य ँ हि तद पिगृत्येव मुखं तमखेति ब्रुयाद्वा कुर्वंति तं
ना ह जहि मार येति मानुष ँ हि तत्संज्ञपयान्वगंनिति तद्धि देवत्रा सयदाहान्वगंनित्य तुर्हि
ह्येष देवाननुगच्छति तस्मादाहान्वगंनिति ।१५ तद्यत्रैनं निविध्यंति तत्पुरा संज्ञपनाज्जुहोति
स्वाहा देवेभ्यऽ इत्यथ यदा प्राह संज्ञप्तः पशुरित्यथ जुहोति देवेभ्यः स्वाहेति पुरस्तात्स्वा
हाकृता ह्येवाऽ अन्या देवाऽ उपरिष्टात्स्वाहाकृता अन्यतानेवैतत्प्रीणाति तऽ एनमुन्नयेदे २०५

वाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिवहंति तद्वाऽ एतत्परिपशव्यऽ इत्याहुः तीसयुदि कामयेत जुहुयाद
तेयु द्यकामयेतापि नाद्रियेत ।१६ ब्राह्मणं ।२ यदा प्राह संज्ञप्तः पशुरिति अथाध्वर्युराह नेष्टः प
त्नीमुदानयेत्युदानयति नेष्टा पत्नीं पान्नेजनं बिभ्रतीं ।१ तां वाचयति नमस्तऽ आतानेति यज्ञो
वाऽ आतानो यज्ञ ँ हि तं घ्नंति तातनयज्ञऽ आतानाज घनाद्धी वाऽ एष यज्ञस्य यत्पत्नी तामे
वाऽ आतानाय ज्ञ ँ हि तं घ्नंति तत् एवैतद्यज्ञस्य निह्नुते तथा हि नामेषु यज्ञा न हि
तत्मानीयज्ञं प्रसादयिष्युर्भवति तस्माऽ एवैतद्यज्ञाय निह्नुते तथा हि नामेषु यज्ञान हि
नस्ति तस्मादाह नमस्तऽ आतानेति ।२ अनर्वा प्रेहीति असपत्नेन प्रेहीत्येवैतदाह घृतवतीरापः
स्पे कुल्याऽ उपऽ ऋतस्य पथ्याऽ अन्विति साधु याप्रेत्येवैतदाह देवीरापः शुद्धा वोढ्वं सुप

स्प

रिविष्टादेवेषुसुपरिविष्टासद्यंपरिवेष्टारोभवामेत्यपऽएवैतत्कारयति।३अथपशोःप्राणा
नद्भिःपत्न्युपस्पृशति।तद्यदद्भिःप्राणानुपस्पृशतिजीवंवैदेवानांहविरमृतममृतानामथै
तत्पशुंघ्नंतियत्संज्ञपयंतियद्विशासत्यापोवैप्राणास्तदस्मिन्नेतान्प्राणांदधातितथैतज्जीव
मेवदेवानांहविर्भवत्यमृतममृतानां।४अथयत्पत्न्युपस्पृशति।योषावैपत्नीयोषायैवाऽइ
माःप्रजाःप्रजायंतेतदेनामेतस्यैयोषायैप्रजनयतितस्मात्पत्न्युपस्पृशति।५सोपस्पृशति
वाचंतेशुंधामीतिमुखंप्राणंतेशुंधामीतिनासिकेचक्षुस्तेशुंधामीत्यक्ष्यौश्रोत्रंतेशुंधामी
तिकर्णौनाभिंतेशुंधामीतियायमनिरुक्तःप्राणोमेढ्रंतेशुंधामीतिपायुंतेशुंधामीति १०५

यायुंपश्चात्प्राणस्तत्प्राणंदधातितत्समीरयत्यथसंहृत्यपदःशरित्रांस्तेशुंधामीतिपद्भिर्वै
प्रतितिष्ठतिप्रतिष्ठित्याऽएवैतदेनंप्रतिष्ठापयति।६अथयाऽआपःपरिशिष्यंते।अर्द्धोवाया
वत्यावातान्निरनंयुज्यमानस्यशीर्षतोग्रेनुषिंचतस्तत्प्राणेष्वेवास्मिंस्तत्प्राणान्धत्तस्तच्चैनम
तःसमीरयतः।७तद्यत्क्रूरीकुर्वंतियदास्थापयंतिशांतिरापस्तदद्भिःशांत्याशमयतस्त
दद्भिःसंधत्तः।८तावनुषिंचतः।मनस्तऽआप्यायतांवाक्तऽआप्यायतांप्राणस्तऽआप्याय
तांचक्षुस्तऽआप्यायतांश्रोत्रंतऽआप्यायतामितितत्प्राणान्धत्तस्तत्समीरयतोयत्ते
क्रूरंयदास्थितंतत्तऽआप्यायतांनिष्ट्यायतामिति।९तद्यत्क्रूरीकुर्वंतियदास्थापयंति

शांतिरापस्तदद्भिः शांत्या शमयतस्तदद्भिः संधत्तस्तन्मेध्यं कुरुतः शमहोभ्यः
इतिजपन्ननपसंगं निनयतः ॥१०॥ तद्यत्क्रूरीकुर्वंति । यदास्थापयंति तानादतदन्वशांतान्यहो
रात्राणप संनितितस्माछमहोभ्य इतिजपन्ननपसंगं निनयतः ॥११॥ अथोत्तानं पशुं पर्यस्य
ति । सतृणमंतर्दधात्योषधे त्रायस्वैनमिति वज्रो वा असिस्तथो हैनमेष वज्रोऽसिर्न हिनस्त्यथासि
नाभिनिदधाति स्वधिते मैनं हिंसीरिति वज्रो वा असिस्तथो नामैष वज्रोऽसिर्न हिनस्ति । गे ५
॥१२॥ साया प्रज्ञातास्त्रिः । तयाभिनिदधाति साहि यजुष्कृता मेध्या तद्यद्यं तृणस्यत आवपा
णां कुरुतेऽथयद्बुध्नं तद्दक्षिणेनादत्ते ॥१३॥ स यत्राच्छ्यति । यतः तास्माहितमुत्पततितदुनयु १०६

तानन्तरिक्षं सोऽनागा सीतिरक्षसां ह्येष ऽनागो यदसृक् ॥१४॥ तदु पाष्ण्याभितिष्ठति । इदमहं
रक्षोऽभितिष्ठामीदमहं रक्षोऽवबाध इदमहं रक्षोऽधमं तमो नयामीति तद्यानेवैतत्रा
ष्ट्रा रक्षांस्यवबाधते तद्यदमूलमुभयतः परिच्छिन्नं भवत्यमूलं वा इदमुभयतः परिच्छि
न्नं रक्षोऽन्तरिक्षमनुचरति यथायं पुरुषोऽमूलउभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तस्मादमू
लमुभयतः परिच्छिन्नं भवति ॥१५॥ अथ वपामुत्खिदंति । तया वपाश्रपणी प्रोर्णोति घृतेन
द्यावापृथिवी प्रोर्णुवाथामिति तदिमे द्यावापृथिवी ऊर्जोरसेनाभ्यनक्त्यनयोरूर्जं र
सं दधाति तेरसवत्या उपजीवनीये इमाः प्रजा उपजीवंति ॥१६॥ काश्मर्यमयु
त्योर्वपाश्रपण्यौ भवतः । यत्र वै देवा अग्रे पशुमालेभिरे तदुदीचः कृष्यमाणस्यावद्य

धःपपात सऽएष वृत्रन स्युतिरजायत तद्युक्षुमाणस्यावाऽउपतत्तस्मात्कार्ष्मर्य्यस्तेनोवैनमेत
न्माध्यात्राम न समर्द्धयति ह्यद्भुंकाराति तस्मात्कार्ष्मर्य्यमय्यो ह्युपाश्रपाणो भवतः॥१७ तांपरिवासय
यति। तां पशुश्रपाणप्रतपति तथो हास्यात्रापिश्रता भवति पुनरुल्मुकमग्नीदादत्ते तज्जघनेन चा
त्वालं यंतितऽ आयंत्यागच्छत्याहवनीयं सऽएतत्तृणमध्वर्युराहवनीयेप्रास्यति त्वाष्याद्व
स्मात्कानामिति लोकानाम् हि यास्मिन्॥१८ अथोत्तरतस्तिष्ठन्वपांप्रतपति। आत्यय्यत्वाऽ
एवाग्निर्भवति दक्षिणतःपरीत्यश्रपयिष्यंस्तस्माऽएवैतं निह्नुते तथ्याहिनमाषांतिय्येतम
ग्निर्नेहिनस्ति तस्मादुत्तरतस्तिष्ठन्वपां प्रतपति।१९ तामंतरेण यूपं चाग्निं च हरंति। तद्यत्स १०७

मुख्यानहरंति। एषुनान्यानि हवींषि हरंति नेदुश्रृतया सम्मुखायज्ञं प्रसजामेति यद्वाव्यनन्हरं
त्यायेण यूपं बहिर्द्धा हयज्ञां कुर्युस्तस्मादंतरेण यूपं चाग्निं च हरंति दक्षिणतःपरीत्य प्रतिप्रस्था
ताश्रपयति।२० अथ स्कावाणापहत्याज्यं अध्वर्युर्वपामभिजुहोत्यग्निराज्यस्यावत्विति स्वा
हेति तथो हास्यैतास्तोकाः श्रृताः स्वाहाकृता आहुतयो भूत्वाग्निं प्राप्नुवंति।२१ अथाह
स्तोकेभ्योनुब्रूहीति। सऽआग्नेयीस्तोकेभ्योन्वाह तद्यदाग्नेयी स्तोकेभ्योन्वाहतःप्रदा
नाद्वै वृष्टिरितो ह्यग्निर्वृष्टिं वनुते मरुतऽ एते स्तोकेरेतां स्तोकानववनुते ततऽएतास्तोकावर्षं
ति तस्मादाग्नेयी स्तोकेभ्योन्वाह यदा श्रृता भवति।२२ अथाह प्रतिप्रस्थाताः श्रृता प्रब्रवार

ति।स्रुवावादायाध्वर्युरतिक्रम्याश्राव्याहोपस्तृभ्यः प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति।२३ हुत्वा व
पामेवाग्रेऽभिघारयति। अथ पृषदाज्यं तदु ह चरकाध्वर्यवः पृषदाज्यमेवाग्रेऽभिघारयं
ति प्राणः पृषदाज्यमिति वदंतस्तदु ह याज्ञवल्क्यं चरकाध्वर्युरनुव्याजहारैवं कुर्वंतं प्राणं
वाऽअयमंतरगादध्वर्युः प्राणऽएनं हास्यतीति।२४ स ह स्माह बाहूऽअन्ववेक्ष्येमौ प
लितौ बाहू क्वस्विद्ब्राह्मणस्य वाचो बभूवेति न तदाद्रियेतामा वाऽएष प्रयाजो
भवतीदं वै हविर्यज्ञऽउत्तमं प्रयाजेष्ट्वा वपामेवाग्रेऽभिघारयति तस्यै हि प्रथमावाज्यभा १०८
गौ होष्यन्भवति वपा वाऽअत्र प्रथमा होष्यन्भवति तस्माद्वपामेवाग्रेऽभिघारयेदथ

पृषदाज्यमथ यत्पशुं नाभिघारयति नेदुस्कन्नमभिघारयाणीत्येतदु वास्य सर्वः पशुरभिघारि
तो भवति यद्वपामभिघारयति तस्माद्वपामेवाग्रेऽभिघारयेदथ पृषदाज्यं।२५ अथाज्यमु
पस्तृणीते। अथ हिरण्यशकलमवदधात्यथ वपामवद्यन्नाहाग्नीषोमाभ्यां छागस्य वपाया
मेदसोऽनुब्रूहीत्यथ हिरण्यशकलमवदधात्यथोपरिष्टाद्विराज्यस्याभिघारयति।२६ तद्य
द्धिरण्यशकलावभितो भवतः। घ्नंति वाऽएतत्पशुं यदग्नौ जुह्वत्यमृतमायुर्हिरण्यं
तदमृतऽआयुषि प्रतितिष्ठति तथोतऽउदेति तथा संजीवति तस्माद्धिरण्यशकलावभितो
भवतऽआश्राव्याहाग्नीषोमाभ्यां छागस्य वपां मेदः प्रेष्येति न प्रस्थितमित्याह प्रस्तुते प्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्थितमिति वृषन्नतञ्जुहोति।२७ कृत्वा वपां समुच्छ्या वपाश्रपण्यौ हुत्वानुप्रास्यति स्वाहा
कृतेऽऊर्द्धनभसं मारुतं गच्छतमिति नु दिमुः अमुष्यामाताया न्यां वपामधिश्रपामृति।
।२८ तद्यद्वपया चरंति। यस्यै वै देवतायै पशुमालभंते तामेवैतद्देवतामेतेन मेधे
न प्रीणाति सैषा देवतैतेन मेधेन प्रीता शांता तानि तराणि हवींषि श्रप्यमाणान्युपरमति तु
स्माद्वपया चरंति॥२९॥ अ॰ ८॥ अथ चात्वाले मार्जयंते। क्रूरी वा एतत्कुर्वंति यत्संज्ञ
पयंति यद्विशासति शांतिरापस्तदद्भिः शांत्या शमयंते तदद्भिः संदधते तस्माच्चात्वाले
मार्जयंते।३० ब्राह्मणं।३ यद्देवत्यः पशुर्भवति तद्देवत्यं पुरोडाशमनुनिर्वपति तद्यत्पु १०९

रोडाशमनुनिर्वपति सर्वेषां वा एष पशूनां मेधो यद्व्रीहियवौ तेनैवैनमेतन्मेधेन समर्धय
ति कृत्स्नं करोति तस्मात्पुरोडाशमनुनिर्वपति।१ अथ यद्वपया प्रचर्य। तेन पुरोडाशेन प्र
चरति मध्यतो वा इमां वपामुत्खिदंति मध्यत एवैनामेतन्मेधेन समर्धयति कृत्स्नं क
रोति तस्माद्वपया प्रचर्य तेन पुरोडाशेन प्रचरत्येषां न्वेव तस्य बंधुर्यत्र क्व च पशुं पु
रोडाशमनुनिरुप्यते।२ अथ पशुं विशास्ति। त्रिः प्रच्यावयतात् त्रिः प्रच्युत तस्य हृदयमुत्त
मं कुरुतादिति त्रिवृद्धि यज्ञः।३ अथ शमितारं संशास्ति। यदाष्टौ शृतं हविः शमि
तारः शृतमित्यथ ब्रूतान्नः शृतं भगवो न शृतं हीति।४ अथ जुह्वां पृषदाज्यस्योपस्तृ

त्या। अध्वर्युरुपनिष्क्रम्य पृच्छति शृतं हविः शमितार३ इति शृतमित्याह तद्देवानामित्युपांश्व
ध्वर्युः। ५ तद्यत्पृच्छति। शृतं वै देवानां हविर्नाशृतं शमिता वेत्तद्वेदयदि शृतं वा न वेत्यध्व
र्युर्वा। ६ तद्यत्पृच्छति। शृतानि प्रवराणीति तद्यच्छृतं भवति शृतमेव देवानां हविर्भव
ति शृतं यजमानस्यानन्नाः अध्वर्युर्भवति शमितुरितदेनो भवति त्रिष्कृत्वः पृच्छति त्रिवृद्धि य
ज्ञोऽथ यदाह तद्देवानामिति तद्धि देवानां यच्छृतं तस्मादाह तद्देवानामिति। ७ स हृदयमेवा
ग्रेऽभिघारयति। आत्मा वै मनो हृदयं प्राणः पृषदाज्यमात्मन्येवैतन्मनसि प्राणं दधाति तथो ११०
तुर्जीवामेव देवानां हविर्भवत्यमृतममृतानाम्। ८ सास्तिघारयति। सं तन्मनो म

नसा सं प्राणः प्राणेन गच्छतामिति न स्वाहाकरोति न ह्येषाहुतिरुद्वासयति पशुम्। ९ तं जघन
न वा चात्वालमन्तरेण यूपं चाग्निं च हरन्ति तद्यन्मुखेन हरन्ति यानान्यानि हवींषि हरन्ति श्र
तं सं तानुदंगात्वाल्लिविष्ठात्न नकुरीषातेन समुखाय एषे प्रसुजामिति यदु बाह्येनन हरन्त्ये
ण यूपं बर्हिर्ह्यदयज्ञाकुर्युस्तस्मादन्तरेण यूपं चाग्निं च हरन्ति दक्षिणतो निधाय प्रतिप्रस्था
तावद्यति प्लक्षशाखा उत्तरबर्हिर्भवन्ति ता अध्यवद्यति तद्यत्प्लक्षशाखा उत्तरबर्हिर्भ
वन्ति। १० यत्र वै देवा अग्रे पशुमालेभिरे। तं त्वष्टा शीर्षतोऽग्रेऽभ्यवामात्ते वै विन्नृलेने
रन्निति त्वष्टुर्हि पशवः स एष शीर्षन्मस्तिष्कोऽनूक्यश्च मज्जा तस्मात्स द्यातः इव त्वष्टाह्य

तमभ्युवमन्नस्मात्तं त्वाम्नीयावृष्टुर्द्धेतदभिवंतो।११।तस्यावांङ्गूधः पपात।सऽएषवनस्पति
रजायत तं देवाः प्रापश्यंस्तस्मात्प्ररव्याः प्र[illegible]रव्याद्विनामेतद्युक्तद्धऽइति तानेविनामत
न्नाधनसमर्द्धयतिरुक्नुं करोतितस्मात्तद्धशाखाऽउत्तरबर्हिर्भवति।१२।अथाज्यामुप
स्तृणीतो जुह्वांवापभृतिवद्यसाहामहृवन्याऽसमवत्तधान्यामुथहिरण्यशकलावव
दधाति जुह्वांवापभृतिवा।१३।अथमनोतायैहविषोनुवाचऽआह।तद्युन्मनोतायै
हविषोनुवाचऽआहसर्वा हवा देवताः पशुमालभ्यमानमुपसंगच्छंतेममनामयग्रहीष्य १११
तिमममनामयग्रहीष्यतीतिसर्वासांहि देवतानांहविः पशुस्तासांसर्वासां देवतानां

पशौमनांऽस्योतानिभवंतितान्येवैतत्प्रीणातितथोहासामाघायदेवतानांमनांऽस्य
पसंगतानिभवंतितस्मान्मनोतायैहविषोनुवाचऽआह।१४।सहृदयस्यैवाग्रेवद्यति।
तद्यन्मध्यतः सतोहृदयस्याग्रेवद्यति प्राणो वै हृदयमतोह्ययमूर्द्धः प्राणः संचरति
प्राणो वै पशुर्यावद्ध्येव प्राणेन प्राणिति तावत्पशुरथ यदास्मात्प्राण उपक्रामति दार्वेव
तर्हि भूतोनर्थ्यः शेते।१५।हृदयम् वै पशुः।तदस्यात्मनऽएवाग्रेवद्यति तस्माद्यदि दे
किंचिदवदानं हीयेत न तदाद्रियेत सर्वस्याहैवास्य तत्त्वात्तारवत्तं भवति यद्धृदयस्या
ग्रेवद्यति तस्मान्मध्यतः सतोहृदयस्यैवाग्रेवद्यत्यथयथापूर्वं।१६।अथजिह्वायै।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

साहीयं रत्नेऽद्धोत्प्रतिष्ठत्यथ वृद्धसन्त्वड्विनानाथिक्रवरस्यादाम्नाथपार्श्वायारयतु निम्नु
थहृक्कायाः॥१७गुदंत्रधाकरातिास्त्रविमापयुड्यामुध्यंजुक्रांाद्वक्षास्त्रवावद्यत्युणिम त्र्यं
गञ्चाथिकवरायिाश्राणरतावंनुजुद्धामवद्यति।१८त्रायापभृति।त्र्यंग्यस्यादाम्नाग्नु
दंाद्वक्षास्त्रवावद्यतित्र्युंग्यायिाश्राणरथद्विरण्पेशकलावुवदक्षत्युथोपरिष्टादाज्यस्या
न्निघारयति।१९ अथद्वसाहोमेन्द्रक्षाति।रडसीतिलिलुायवद्यिस्तस्मादाहरडसी
त्यग्निद्वाश्रीणाविवित्यग्निद्वितद्भुपुद्यतितस्मादाहाग्निद्वाश्रीणाविवित्यापस्वासमरि
णंनित्यापाह्यतमुंगम्भोरम ७ संनुरंति तस्मादाद्यापस्वासमरिणंनिति।२० घा ११२

का १
तस्यँध्राज्याऽइति।अंतरिक्षंवाऽअथमनुपवातयाथंपुवातंतरिक्षायवेन्द्रक्षातितस्मादाद्वान
स्यवाध्राज्याऽइति।२१ पूश्नारु७ह्याऽइति।एषवैपूश्नारु७द्दिरतस्माऽउद्दिश्यक्षातितस्माद
हपूश्नारु७ह्याऽइति॥२२ ऊष्माणणवाष्ठिषदिति।एषवाऽऊष्मितस्माऽउद्दिश्यक्षातितस्मा
दाहोष्माणेवाष्ठिषदित्यायापरिष्टाद्विराज्यस्यान्निघारयति।कांडे।२१००॥२३ अथपार्श्व
नवास्निनावाप्रायोति।पृश्नुतोद्वषऽइतितुनाष्ठाऽएवैतद्भुद्यौ७स्यतोपहंति।२४ अथय
घृष्यरिशिष्यते।तुस्समवत्तध्यान्यामानयतितंद्भुदयंप्रास्यतिजिह्वावृद्धस्तुनिममुतस्तेन वृ
निष्ठुमुथोपरिष्टाद्विराज्यस्यान्निघारयति॥२५तद्युड्डिरण्पशकलावनितानुवाताधृंतिवा

...ndira Gandhi National
...entre for the Arts

एतत्यस्त्रैयुदग्नौजुह्वत्यमृतमायुर्हिरण्यंतदमृतऽआयुषिप्रतितिष्ठतितथातऽउदेतितथा
संजीवतितस्माद्धिरण्यशकलावुभयतोभवतः॥२६ अथयद्वक्षोऽवद्यति।सवाऽस्यवादाश्नो
दक्षिणस्याश्वश्रोणेर्दक्षिणस्यवादोष्णःसव्यायाश्वश्रोणस्तस्मादयुपश्चुरवक्षस्योपादाहर
त्यथयत्संस्पृगवद्येसमीचोर्दिवाखंपश्चःपदोहारत्तस्माद्वक्षस्यावद्यत्यथयंजुगोव्योवद्य
कं ५ तिनाऽसायानीन्द्रकस्युनापरसक्थ्याः॥२७ असुराहवाऽअग्रेपशुमालेभिरे।तान्देवाभीषा
न्नापावयुस्तान्न्हखेदृष्टिव्युवाचुमेतदाद्दद्महेवऽएतस्याध्यक्षाभविष्यामियथाग्रोथै
तऽएतनचरिष्यंतीति।२८ साहोवाच।अन्यतरामेवाङ्कतिमाहापुरन्यतरांपर्यग्निषंनि ११३

तिसयांपर्यग्निऽषंस्तानीमान्यवदानानितुतोदेवाःस्विष्टकृतेत्र्यंगाण्युपाभजंस्तस्मात्त्र्यंगा
ण्यथासुराऽअवाद्यंदीक्षोऽसायानुन्द्रकस्यापरसक्थ्यास्तस्मात्तुषांनावाद्यद्यान्ववच
ष्टान्द्रकमन्युवमतस्मादन्द्रकस्यनावद्यदथाहाग्नीषोमाभ्यांछागस्यहविषोनुब्रूहीत्या
श्राव्याहाग्नीषोमाभ्यांछागस्यहविःप्रेष्युतिनप्रस्थितमित्याहप्रसृतप्रस्थितमिति॥२९
अंतारणद्वेर्वीयाज्याखिद्वसाहोमंजुहोति।इतावाऽअग्युमूर्द्धामधऽउत्थितायुमस्या
ऽइमऽरसंप्रजाऽउपजीवंत्यद्वीवानंदिवारसोविद्वसाहोमारसामाध्वरसेनैवैतद्दुसं
तीव्रीकरोतितस्मादथऽरासाद्यमानोनक्षीयते।३० तद्यदंतारणद्वेर्वीयाज्याखिद्वसा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हामंजुहोति।इयंवाऽअर्द्धार्वीसोद्योरर्द्धार्वीतरोवद्यावापृथिवीअंतरिक्षमंतरिक्षायवैजुहो
तितस्माद्दंतराणार्द्धावीयाज्याथवसाहामंजुहोति।३१सजुहोति।घृतंघृतपावानःपिबतवु
सांवसापावानःपिबतांतरिक्षस्यहविरसिस्वाहेत्यतेनविश्वादेवानयजुषाजुहोतिविश्वदेवं
वाऽअंतरिक्षंतद्यादेनेनेमाःप्रजाःप्राणत्यश्चादनत्यथांतरिक्षमनुचरंतितेनविश्वदेवंवृष
क्षंतजुहोतियानिजुक्तामवदानानिभवंति।३२अथजुक्ताःपृषदाज्यस्योपघ्नंत्राह।वन
स्पतयेनुब्रूहीत्याश्रावयाहवनस्पतयेप्रेष्येतिवषट्कृतेजुहोतितद्यद्वनस्पतयेजुहो ११४
त्यत्रामेवतद्वजंयूपेभागिनंकरोति।सामोविवनस्पतिःपशुमेवतत्सामंकरोतितद्य

दंतराणाभेऽआहुतीजुहोतितथोभयंव्याप्नोतितस्माद्दंतराणाभेऽआहुतीजुहोति।३३अ
थयान्यपभृत्यवदानानिभवंति।तानिसमानयमानऽआहाग्नयेस्विष्टकृतेनुब्रूहीत्याश्रा
व्याहाग्नयेस्विष्टकृतेप्रेष्येतिवषट्कृतेजुहोति।३४अथयुवसाहोमस्यपरिशिष्यते।तेनदि
शोव्याघारयतिदिशःप्रदिशऽआदिशोविदिशऽउद्दिशोदिग्भ्यःस्वाहेतिरसोवैवसाहो
मःसर्वास्वेवैतद्दिक्षुरसंदधातितस्माद्यंदिशिदिशिरसोभिगम्यते।३५अथपशुंसं
मृशति।एतद्धिसंमर्शनस्यकालोथयत्पुरासंमृशतियऽइमऽउपतिष्ठंतेतविमथिष्यंतऽइ
तिशंकमानोयद्यविमाथोनशंकेतापिवसंमृशेत्॥३६ऐंद्रःप्राणोऽअंगेऽअंगेनिदीध्याद्

द्रऽउदानोऽङ्गेऽङ्गेनिधीतऽइतियदंगात्त्वाद्विक्रान्तोभवतितत्प्राणोदानाभ्याᳩँसंदधातिदेवब
ष्टर्ह्यैरितसᳩँसमनुसलक्ष्मायद्विषुरूपंभवातीतिलक्ष्म्नटतमेवैतत्करोतिदेवत्रायुंतमवास
सुरवाग्घानुचामानापितारामदंद्विततिनद्यात्रिनमाहोषीत्तादनंरुस्त्वेतत्वानुसमस्यतिसास्य
स्त्नामुष्मिंल्लोकऽआत्माभवति॥३७ब्राह्मणं॥४त्रीणिहवैपवित्राण्येकादशानि।१एकादश
प्रयाजाएकादशानुयाजाएकादशोपयाजाएकादशपात्राण्यंगुल्योदशपाद्यादशप्राणाःप्राणऽउदानोव्यानऽ
इत्येतावान्वैपुरुषोयावत्पराद्ध्यःपशूनांयᳩँसावैनुपशवः।२तदाहुः।किंतद्यज्ञेक्रियतेयेनप्रा
णःसार्द्धंभ्योंगेभ्यःशिवइति।३यादवगुदंत्रेधाकरोति।प्राणोवैगुदः।सायंप्राङ्ततस्तमयंप्रा ११५

णोनुसंचरति।३सयादवगुदंत्रेधाकरोति।तृतीयमुपयच्छ्यतृतीयंजुहोतितृतीयमुपभृति
तेनप्राणःसर्वेभ्योंगेभ्यःशिवः।४सहावैपशुमालभ्यमानायुऽएनंमुधमुपनायद्यदि
वाःस्याद्यदुदर्यस्यामेदसःपरिशिष्येततस्मादन्वारभ्यत्प्राणोवैगुदः।सायंप्राङ्ततस्तमयं
प्राणोनुसंचरतिप्राणोवैपशुर्यावद्ध्येवप्राणेनप्राणितितावत्पशुरथयदास्मात्प्राणोप
क्रामतिदार्वेवतर्हिभूतोनर्थ्यःशेते।५मेदोवैपशुः।मेदोवैमेधस्तदेनंमेधमुपनय
तियद्धऽअᳩँसलोभवतिस्वयमुपेतुऽएवतर्हिमेधंभवति।६अथपृषदाज्यंगृह्णाति।
द्वयंवाऽइदᳩँसर्पिश्चैवदधिचद्वंद्वंवैमिथुनंप्रजननंमिथुनमेवैतत्प्रजननंक्रियते।७

तेनानुयाजेषु चरति। पशवो वा ऽअनुयाजाः पृषदाज्यं तत्पशुष्वेवैतत्पयो दधाति
तदिदं पशुषु पयो हितं प्राणो हि पृषदाज्यमन्नं हि पृषदाज्यमन्नं हि प्राणः। ८ तेन पुरस्ता
दनुयाजेषु चरति। स यो ऽयं पुरस्तात्प्राणस्तमेवैतद्दधाति। तेन पश्चादुपयजति स यो ऽयं प
श्चात्प्राणस्तमेवैतद्दधाति ताविमा ऽउभयतः प्राणौ हितौ यश्चायमुपरिष्टाद्यश्चाधस्ता
त्। ९ तद्वा एतादेकादशभ्यो वषट् करोति। अथ यौ वयुष्ठ ऽउपयजत्यथ यद्गुदं त
मुपयजति तस्मादुपयजो नामाथ … जो नामाथ यदुपयजति प्रैवैतज्जनयति प
श्चाद्ध्युपयजति पश्चाद्धि योन्यै प्रजाः प्रजायन्ते। १० स ऽउपयजति। समुद्रं गच्छ स्वाहे ११६

त्यापो वै समुद्र ऽआपो वा ऽएता रेत ऽएवैतत्सिञ्चति। ११ अन्तरिक्षं गच्छ स्वाहेति। अन्तरिक्षं वा ऽअ
नु प्रजाः प्रजायन्ते ऽन्तरिक्षमेवैतदनु प्रजनयति। १२ देवं सवितारं गच्छ स्वाहेति। सविता वै
देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत ऽएवैतत्प्रजनयति। १३ मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहेति। प्राणो
दानौ वै मित्रावरुणौ प्राणोदानावेवैतत्प्रजासु दधाति। १४ अहोरात्रे … गच्छ
स्वाहेति। अहोरात्रे वा ऽअनु प्रजाः प्रजायन्ते ऽहोरात्रे ऽएवैतदनु प्रजनयति। १५ छन्दां
सि गच्छ स्वाहेति। सप्त वै छन्दांसि सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तारण्यास्तानेवैतदुभयान्प्रजन
यति। १६ द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहेति। प्रजापतिर्वै प्रजाः सृष्ट्वा ता द्यावापृथिवीभ्यां पर्यगृ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

क्रान्ताऽइमाद्यावापृथिवीअन्योपरिष्टद्धीतास्तथोऽएवैषऽएतत्प्रजाःसृष्ट्वाताद्यावापृथिवी
अन्योपरिष्टद्धाति।१७ अथात्सुपयजति।सयन्नात्सुपयजद्यावत्योहैवाग्रेप्रजाःसृष्टास्ता
वत्योहैवस्युर्नप्रजायेरन्नथयदत्सुपयजतिप्रैवतज्जनयतितस्मादिमाःप्रजाःपुनर
भ्यावर्त्तंप्रजायंते।१८ ब्राह्मणं।५ प्रजायंतेसोत्सुपयजति॥ षष्ठःप्रपाठकःसमाप्तः॥ ॥
कंडी१९२॥ ॥ॐ।सोत्सुपयजति।यज्ञंगच्छस्वाहेत्यापोवैयज्ञऽआपोरातारतऽए
वैतस्मिंदधाति।१।सोमंगच्छस्वाहेति।रेतोवैसोमोरेतऽएवैतस्मिंदधाति।२ दिव्यंनभो
गच्छस्वाहेति।आपोवैदिव्यंनभऽआपोरातारतऽएवैतस्मिंदधाति।३ अग्निंवैश्वा ११८
श्री

नरंगच्छस्वाहेति।इयंवैपृथिव्यग्निर्वैश्वानरःसएवंप्रतिष्ठमानमेवैतत्प्रतिष्ठामभिप्रजनय
ति।४ अथमुखंविमृष्टे।मनोमेहार्दियच्छेतितथाहोपयष्टात्मानंनानुप्रवृणक्ति।५ अथजा
घन्यापत्नीःसंयाजयंति।जघनार्द्धोवैजाघनीजघनार्द्धाद्धियोषायैप्रजाःप्रजायंतेतास्त
वितज्जनयञ्जाघन्यापत्नीःसंयाजयंति।६ अंतरतोदेवानांपत्नीरन्ववद्यति।अंतरतोवै
योषायैप्रजाःप्रजायंतऽउपरिष्टादनुख्येऽगृहपतयऽउपरिष्टाद्धिवृषायोषामधिद्रवति।
।७ अथहृदयशूलेनावभृथंयंति।पशोर्हवाऽआलभ्यमानस्यहृदयंशुक्समभ्यवैति
हृदयाद्धृदयशूलमथयच्छृतस्यपरिशिष्टंतितदलंजुषंतस्मादुपरिष्टाद्धेवशूलाकुर्यात्

त्रिःप्रचरातुपत्नीोहृदयंप्रवृह्योत्तमंप्रत्यवदधाति॥८ अथहृदयशूलंप्रयच्छति।तंनपृथि
व्यांपरास्येन्नाप्सुयत्पृथिव्यांपरास्यदोषधीश्चवनस्पतीश्चैषाशुगनुविशेद्यदप्सुपरा
स्येदपऽएषाशुगनुविशेत्तस्मान्नपृथिव्यांनाप्सु॥९ अपऽएवाभ्यवेत्य।यत्रशुष्कस्यचार्द्र
स्यचसंधिःस्यात्तदुपगूहेद्यद्युऽअनवायनायंस्यादप्यण्वुपमुदपात्रेनिनीयंयत्रशु
ष्कस्यचार्द्रस्यचसंधिर्भवतितदुपगूहति मापोमौषधीर्हिंसीरितितथानापोनौषधीर्हिन
स्तिधाम्नोधाम्नोराजंस्ततोवरुणनोमुंच॥यदाहुरघ्न्याऽइतिवरुणेतिशपामहेततोवरुण
नोमुंचेतितादनऽसर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुण्यात्प्रमुंचति॥१० अथाभिमंत्रयते १२८

सुमित्रियानऽआपऽओषधयःसंतुदुर्मित्रियास्तस्मैसंतुयोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मऽइति
यत्रवाऽएतेनप्रचरंत्यापश्चह्वाऽअस्मात्तावदोषधयश्चापक्रामंतीवतिष्ठंतितदुताभिर्मित्र
धेयंकुरुतेतथोहैनंताःपुनःप्रविशंत्यैषातत्रप्रायश्चित्तिः क्रियतसाचुनाग्नीषोमीय
स्यपशोःकरोतिनाग्नेयस्यचशाखाऽएवानुबंधायैतार्ठहिसाद्यंतुयज्ञःसंतिष्ठतऽए
तदुहास्याग्नीषोमीयस्यचपशोरग्नेयस्यचहृदयशूलेनचरितंभवतियद्वशाखायाश्चरंति
॥११ ब्राह्मणं॥१ अष्टमोऽध्यायः॥ ॥प्रजापतिर्वैप्रजाःससृजानोरिरिचानऽइवामन्यतातु
स्मात्पराच्यःप्रजाऽआसुर्नास्यप्रजाःश्रियेन्नाद्यायतस्थिरे॥१ सऽएतास्तारिक्युहायुस्मा

ऽउकामायास्यर्द्धिनामसकामःसमार्द्धिपुरायोमुत्प्रजाऽत्र्भवंन्नामप्रजाःश्रियेन्नाद्यायास्ति
षातीति।२सऽऐक्षतप्रजापतिः॥कथंन्नुपुनरात्मानमाप्यायायायोपमाप्रजाःसमावर्त्तेरंस्तिष्ठे
रान्मप्रजाःश्रियेन्नाद्यायेति।३सोऽर्चञ्छ्राम्यंश्चवारप्रजाकामः।सऽएतामेकादशिनीमपश्य
सऽएकादशिन्येष्ट्वाप्रजापतिःपुनरात्मानमाप्याययत।तमेनंप्रजाःसमावर्त्तंतातिष्ठंतास्यप्र
जाःश्रियेन्नाद्यायसर्वसीयानेवेष्ट्वाभवत॥४तस्मिकमेकादशिन्यायजेत।एव७हिवुप्रज
याप्रशुन्निराप्याययतऽउपैनंप्रजाःसमावर्त्तंततिष्ठंतस्यप्रजाःश्रियेन्नाद्यायसर्वसीयाने
वेष्ट्वाभवत्यतस्मिकमेकादशिन्यायजेत।५सऽआग्नेयंप्रथमंपशुमालभते।अग्निर्वि ११९

त्मनाकुरुतान्नेनोऽएवविषऽएतदाप्याययतान्नमेनमुपसमावर्त्ततेतन्नमनुकमात्मनःक
देवतानांमुखंप्रजनयितासप्रजापतिःसऽउऽएवयुजमानस्तस्मादाग्नेयोभवति।६अथ
सारस्वतं।वाग्वैसरस्वतीवाग्निवतत्प्रजापतिःपुनरात्मानमाप्याययतवागेनमुपसमावर्त्त
तवाचमनुकामात्मनाकुरुतवाग्वाऽएविषऽएतदाप्याययतवागेनमुपसमावर्त्ततेवाच
मनुकामात्मनःकुरुते।७अथसौम्यं।अन्नंवैसोमोऽन्नेनेवतत्प्रजापतिःपुनरात्मानमा
प्याययतान्नमेनमुपसमावर्त्ततान्नमनुकमात्मनःकुरुते।८तद्यत्सारस्वतमनुभवति
वाग्वैसरस्वत्यन्न७सोमस्तस्माद्योवाचाप्रसाम्यन्नादोदेवभवति।९अथपौष्णं।पशवो
वैपूषापशुभिरेवतत्प्रजापतिःपुनरात्मानमाप्याययतपशवऽएनमुपसमावर्त्ततपश्

नन्वक्रानात्मनोऽकुरुत पशुभिर्वै विभुऽएतदाप्त्वाथैत पशवऽएनमुपसमावर्त्तंत पशूनन्व
क्रानात्मनोऽकुरुत।१० अथ बार्हस्पत्यं। ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मान
माप्याययत ब्रह्मैनमुपसमावर्त्तत ब्रह्मान्वक्रमात्मनोऽकुरुत ब्रह्मणोऽएव विभुऽएतदाप्त्वाथै
त ब्रह्मैनमुपसमावर्त्तत ब्रह्मान्वक्रमात्मनोऽकुरुत।११ तद्युत्योक्षमनुभवति। पशवो वै बृ
षा ब्रह्म बृहस्पतिस्तस्माद्ब्राह्मणः पशूनभिष्ठतमः पुरोहितो ह्यस्य भवंति मुखऽआहिता
स्तस्मादुत सर्वं दक्षाजिनवासी चरति।१२ अथ वैश्वदेवं। सर्वं वै विश्वेदेवाः सर्वेणैव त
त्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत सर्वमेनमुपसमावर्त्तत सर्वमनुक्रमात्मनोऽकुरुत ०२०

सार्वेणऽएव विभुऽएतदाप्त्वाथैत सर्वमेनमुपसमावर्त्तत सर्वमनुक्रमात्मनोऽकुरुत।१३ तद्धैतद्बा
र्हस्पत्यमनुभवति। ब्रह्म वै बृहस्पतिः सर्वमिदं विश्वेदेवाऽअस्यैव तत्सर्वस्य ब्रह्म मुखं करो
ति तस्मादस्य सर्वस्य ब्राह्मणो मुखं।१४ अथैंद्रं। इंद्रियं वै वीर्यमिंद्रऽइंद्रियेणैव तद्वीर्येण
प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययतेंद्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्त्ततेंद्रियं वीर्यमनुक्रमात्मनो
ऽकुरुतेंद्रियेणोऽएव विभुऽएतद्वीर्येणाप्त्वाथैतऽइंद्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्त्ततऽइंद्रियं वी
र्यमनुक्रमात्मनोऽकुरुत।१५ तद्धैतद्वैश्वदेवमनुभवति। क्षत्रं वाऽइंद्रो विशो विश्वेदेवाऽ
अन्नाद्यमेवास्माऽएतत्पुरस्तात्करोति।१६ अथ मारुतं। विशो वै मरुतो भूमा वै विड् भूम्ने

वतत्प्रजापतिःपुनरात्मानमाप्याययतत्त्रूमेनमुपसमावर्त्ततत्स्मानमनुकमात्मनोकुरु
तत्त्रूस्नोऽएवविषएतदाप्याययातत्त्रूमेनमुपसमावर्त्ततस्मानमनुकमात्मनःकुरुतात।१७
तद्युदेद्रमनुनवति।क्षत्रंवाऽइंद्राद्विशाविश्वादवाद्विशाविमरुताद्विशोवितक्षत्रंपरि
वृढहतितदिदंक्षत्रमनुनयुताद्विशापरिवृढं।१८अथैंद्राग्नं।तेजोवाऽअग्निरिंद्रियंवीर्यमिंद्र
ऽउनाभ्यामवतद्वीर्याभ्यांप्रजापतिःपुनरात्मानमाप्याययताताेऽएनंवीर्येऽउपसमावर्त्ते
तामुनेवीर्येऽअनुकेऽआत्मनाकुरुतोनाभ्यांम्वेविषऽएतद्वीर्याभ्यामाप्याययतऽउत्तेऽ १२१
एनंवीर्येऽउपसमावर्त्ततेऽउनेवीर्येअनुकेऽआत्मनःकुरुतात।१९अथसावित्रंसवि

तावैदेवानांप्रसविता तथोहास्माऽएतत्सवितृप्रसूताऽएवसर्वेकामाःसमृध्यंते॥२०अथवारु
णमंततऽआलभाता।तदेनंसर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुण्यात्प्रमुंचति॥२१तस्माद्युदि
यूपेकादशिनीस्यात।आग्नेयमेवाग्निष्ठेनियुंज्यादथेतरान्प्रुपनाययुर्यथापूर्वं।२२यद्यु
पाश्वकादशिनीस्यात्।आग्नेयामवयूपऽआलभेरंन्नथेतरान्यथापूर्वं।२३तान्यत्रोदीचो
नयंति।आग्नेयामेवप्रथमंनयंत्यथेतरान्यथापूर्वं॥२४तान्यत्रनिविध्यंति।आग्नेयामेव
प्रथमंदक्षिणार्द्धेनिविध्यंत्यथेतरानुदीचोवातिनीयययथापूर्वं।२५तेषांयत्रवपाभिःप्र
चरंति।आग्नेयस्यैवप्रथमस्यवपयाप्रचरंत्यथेतरेषांयथापूर्वं॥२६तेर्युत्रप्रचरंति।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

आग्नेयं खलु वै प्रथमेन प्रचरंत्यथ तातोर्यथा पूर्वं॥२७ ब्राह्मणं॥१ यत्र वै यज्ञस्य शिरो छिद्य
ता तस्य रसो द्रुत्वापः प्रविवेश तान्वेतद्रसेनापः स्यंदते तामु वेतद्रस स्यंदमानं मन्यंत॥१ सय
ता तस्य रसो द्रुत्वापः प्रविवेश तान्वेतद्रसेनापः स्यंदते तामु वेतद्रस स्यंदमानं मन्यंत॥१ सयु
हसतीवरीरछेति तमेवैतद्रसमाहृत्य यज्ञे दधाति रसवंतं यज्ञं करोति तस्माद्वसतीवरीरछे
ति॥२ ता वै सर्वेषु सवनेषु व्विभजति सर्वाणि वै तत्सवनेषु रसं दधाति सर्वाणि सवनानि रस
वंति करोति तस्मात्सर्वेषु सवनेषु व्विभजति॥३ ता वै स्यंदमानानां गृह्णीयात्॥ एद्धि स यज्ञस्य
रसस्तस्मात्स्यंदमानानां गृह्णीयात्॥४ गोपीथाय वा एतां गृह्यंत सर्वं वा इदमन्युदिलय
रसस्तस्मात्स्यंदमानानां गृह्णीयात्॥४ गोपीथाय वा एतां गृह्यंते॥ सर्वं वा इदमन्युदिलय १२२
ति यदिदं किं चापि त्याअप्रवातस्थिता एव न लयंति तस्मात्स्यंदमानानां गृह्णीयात्॥५ दिवा गृ

ह्णीयात्॥ पुरा प्यन्यज्ञस्य रसं गृह्णानीति तस्माद्दिवा गृह्णीयाद्यतासो विगृह्णाति य एष तपति
विश्वेभ्यो ह्येनादेवेभ्यो गृह्णाति रश्मयोह्यस्य विश्वेदेवास्तस्माद्दिवा गृह्णीयाद्दिवैव वा
एष तस्माद्धवदिवा गृह्णीयात्॥६ एतद्ध वै विश्वेदेवा यजमानस्य गृहानागच्छंति स यु
पुरादित्यस्यास्तमयाद्वसतीवरीर्गृह्णाति यथा श्रेयस्यागमिष्यत्यावसथानापत्स्यात्
ना पासीति वंतत्तु एतद्धविः प्रविशंति त एतासु वसतीवरीषूपवसंति स उपवसथः॥७ सय
स्यागृहीता अभ्यस्तमियात्॥ तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियात यदि पुरजानः स्यात्॥ निनाह्याङ्कः
ह्णीयाद्दिवा हि तस्यता पुरागृहीता भवंति यद्यकः अनीजानः स्याद्य एनमीजान उपाव

सितोवापर्यवसितोवास्यात्तस्यनिनाह्याङ्गक्षायाद्विवादितुस्यताःपुराग्टहीतानुवंति।६यद्य
ऽएतदुन्नयंनविंदुत्।उल्कुषीमुवादाखापपुरवात्तामुपुर्युपरिधारखन्नरक्षीयाद्विरण्य
वापुर्युपरिधरखेन्नरक्षीयात्तादतस्यरूपेक्रियातयुऽएषतपति।८ अथातागटक्षात्यवाह
विष्मतीरिमाऽआपऽइतियज्ञस्यवासुरसःप्राविशत्तस्मादाहहविष्मतीरिमाऽआपइति
हविष्मांऽअस्तुनीति हविष्मान्नाद्यनायजमानऽआविवासतितस्मादाहहविष्मां२॥
ऽआविवासतीति।१०हविष्मांदावाऽअध्वरऽइति।अध्वरोवैयज्ञस्तद्यास्मैयज्ञाख्यगक्षाति
त७हविष्मंतंकरोतितस्मादाहहविष्मांदेवाऽअध्वरऽइति।११हविष्मां२॥ऽअस्तुसूर्यऽइ १२३

ति।एतास्मैवैगक्षातियुएषतपतिविश्वेभ्योह्यनादेवेभ्योगक्षातिरश्मुखोह्यस्यविश्वेदेवा
स्तस्मादाहहविष्मां२॥ऽअस्तुसूर्यइति।१२ताऽआहृत्यजघनेनगार्हपत्य७सादयति।अग्ने
स्तस्मादाहहविष्मां२॥ऽअस्तुसूर्यइति।१२ताऽआहृत्यजघनेनगार्हपत्य७सादयति।अग्ने
र्वोपन्नग्टहस्यसदसिसादयामीत्यग्नावोनातेग्टहस्यसदसिसादयामीत्येवैतदाहाथयु
दाग्नीषामीयःपशुःसंतिष्ठातेथपरिहरतिव्युत्क्रामतत्याहाग्रेणहविर्धानेयुजमानऽआ
स्तेताऽआदत्ते।१३सदक्षिणेननिष्क्रामति।तादक्षिणयाऽश्रोणौसादयतीन्द्राग्न्योर्भागधे
यीस्थेतिविश्वेभ्योह्यनादेवेभ्योगक्षातीन्द्राग्नीहिविश्वेदेवास्ताःपुनराहृत्याग्रेण
पत्नी७सादयतिसजघानेनपत्नींपर्येत्यताऽआदत्ते॥१४सऽउत्तरेणनिष्क्रामति।ताऽउ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

त्र राया ऽऽश्राणो सादयति मित्रावरुणयोर्नेगाधिष्ठीस्थितिनिवऽसादयेदतिरिक्तमेतं त्रे
वऽसंपत्संपद्यत ऽइंद्राग्न्योर्नेगाधिष्ठीस्त्यवद्भ्यात्तादवानतिरिक्तं तथा संपत्संपद्यात।१५
गृह्येव ऽएताः परिक्रियंते। अग्निः पुरस्तादथितः समंतं परिग्यंतेना ष्टारक्षाऽस्यपघ्न
त्यस्ता ऽऽग्नीध्रे सादयति विश्वेषां देवानो नागाधिष्ठीस्थिति तदा सु विश्वो देवां संवत्रा
यत्येतविवसतं वरं तस्माद्वसतीवर्यो नाम वसताऽहा विवरं भवति य ऽएवमेताद्वेद।१६
तानि वा ऽएतानि। सप्त युज्रऽषि भवंति वत्तुर्निर्गृह्णात्येकेन जघनेन गार्हपत्यऽसाद
यत्येकेन परिहरत्येकेनाग्नीध्रे तानि सप्त यत्रा विश्वा वः प्रजाता निच्छेदाऽसि सप्त पदा व १२४

तेषां परार्ध्यं वाक्वयं तामभिसंपदे तस्मात्सप्त युज्रऽषि भवंति।१७ ब्राह्मणं।२ तां संप्रबोधयं
ति। तप ऽउपस्थ वयाग्नीध्रमुपसमायंति त ऽआज्यानि गृह्णाति गृहीत्वाज्यान्याग्नेत्यासाद्य ज्या
नि।१ अथ राजानमुपावहरति [illegible] यथो वै प्रतिष्ठा जनूरासां प्रजानामिमामेवेत
स्त्रतिष्ठामभ्युपावहरति तमास्य तनुते तमास्य जनयति।२ अर्द्धः प्रपाठकः॥ अंतरेणेषे
ऽउपावहरति। यज्ञो वा ऽअनस्तान्वव यज्ञो नु बहिर्द्धा करोति या वस्तु संमुखे धिष्ण्य ऽधिनिदध
ति क्षत्त्रे वि साम आत्विग्यावाणः क्षत्त्रमेवैतद्विश्यध्यूहति तद्यत्संमुखा भवंति विशमेवे
तत्संमुखं क्षत्त्रियमभ्यविवादिनीं करोति तस्मात्संमुखा भवंति।३ स ऽउपावहरति। इ

Indira Gandhi National

दक्षायमनसेत्वेतियजमानस्यैतत्कामायाहक्रतुदक्षेणहिमनसायजमानस्संकामंकामयतेयत्का
म्याययजातत्स्मादाहक्रतुदक्षायमनसेत्वेति।४ दिवेत्वासूर्यायत्वेति।देवलोकायत्वेत्येवैतदा
हयदाहदिवेत्वेतिसूर्यायत्वेतिदेवेभ्यस्त्वेत्येवैतदाहोर्ध्वमिमध्वरंदिविदेवेषुहोत्राय
छेत्यध्वरावैयज्ञऊर्ध्वमिमंयज्ञंदिविदेवेषुधेहीत्येवैतदाह॥५ सोमराजन्विश्वास्त्वं
प्रजाउपावरोहेति।तदेनमासांप्रजानामाधिपत्यायराज्यायापावहरति।६ अथानुस्त
ज्योपतिष्ठते।विश्वास्त्वांप्रजाउपावरोहन्त्वित्यथायथमेववाएतत्करोतियदाहवि
श्वास्त्वंप्रजाउपावरोहेतिक्षत्रंवैसोमस्तत्पापवस्यसंकरोतितद्विदमनुपापवस्यसं १२५

क्रियातथात्रयथायथंकरोतियथापूर्वंयदाहविश्वास्त्वांप्रजाउपावरोहन्त्वितितदेनमा
भिःप्रजाभिःप्रत्यवरोहयतितस्मादुक्षत्रियमायन्तमिमाःप्रजाविशःप्रत्यवरोहन्तितमध
स्तादुपासतउपसीनाहोताप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यन्भवति।७ अथसमिधमभ्यादध
दाह।देवेभ्यःप्रातर्यावभ्योनुब्रूहीतिछन्दांसिवैदेवाःप्रातर्यावाणश्छन्दांस्यनुया
जादेवेभ्यःप्रेष्यदेवान्यजेतिवाअनुयाजिष्यन्ति।८ तदुहैकआहुः।देवेभ्योनु
ब्रूहीतितदुतथानब्रूयाच्छन्दांसिवैदेवाःप्रातर्यावाणश्छन्दांस्यनुयाजादेवेभ्यःप्रे
ष्यदेवान्यजेति वाअनुयाजिष्यन्तितस्मादुब्रूयाद्देवेभ्यःप्रातर्यावभ्योनुब्रू

हीत्येवा।९ अथ यत्समिधमन्वादधाति। छंदांस्येवैतत्समिंधे यद्धोता प्रातरनुवाकम
न्वाह छंदांस्येवैतत्पुनराप्याययत्यथा तथा मानि करोति यातयामानि वा इव छंदां
सि छंदांसि हि देवाः स्वर्गं लोकं समाश्नुवत न वा अत्र स्तुवातनूशांसंतित छंदांस्ये
वैतत्पुनराप्याययत्यथा तथा मानि करोतीति तु यथा तथा मेघ यज्ञं तन्वाते तस्माद्धोता
प्रातरनुवाकमन्वाह।१० तदाहुः। कः प्रातरनुवाकस्य प्रतिगर इति जायद्वेवाध्वर्युरुपा
सीत स यं निमिषति स हैवास्य प्रतिगरस्तदु तथा न कुर्याद्यदि निद्रायादपि कामं स्वप्यात्
यत्र होता प्रातरनुवाकं परिदधाति तत्प्रवरणीति स्रुग्भवति तस्यां चतुर्गृहीतमाज्यं गृही १२६

त्वा जुहोति।११ यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत तस्य रसो द्रुत्वापः प्रविवेश तमदः श्वैद्धकृवैसतीव
रीन्निराहरत्यथ यात्र यज्ञस्य रसः परिशिष्टस्तमेवैतदच्छिति।१२ यद्ध्वेव तामाहुतिं जुहोति।
एतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभिप्रस्नुणाति तमारोधियाभ्यः उविवितादेवताभ्यः आहुतिं जुहो
ति ता ऽ एवैतत्प्रीणाति ता ऽ अस्मिंस्तृप्ताः प्रीता ऽ एतं यज्ञस्य रसं संनमंति।१३ कांडी २२०० सु
जुहोति। शृणोत्वग्निः समिधा हवं म ऽ इति शृणोतु म ऽ इदमग्निरनुमेजानात्वित्येवैतदा
ह शृण्वंत्वापो धिषणाश्च देवीरिति शृण्वंतु म ऽ इदमापो ऽनुमेजानंत्वित्येवैतदाह श्रोता ग्रा
वाणो विदुषो न यज्ञमिति शृण्वंतु म ऽ इदं ग्रावाणो ऽनुमेजानंत्वित्येवैतदाह विदुषो न यज्ञमि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिविद्वाँसोहिग्रावाणः श्रृणोतु देवः सविता हवं मस्वाहेति श्रृणोतु मऽइदं देवः सविता
नु मे जानात्वित्येवैतदाह सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूतऽएवैतद्यज्ञस्य
समुच्छति॥१४ अथापरं स्रुवेण गृहीतमाज्यं गृहीत्वा। उदङ्ङभ्युत्क्रम्याहापऽइष्य होतरित्य
पऽइच्छ होतरित्येवैतदाह तद्यदतो होतान्वाहेतामु वैतद्यज्ञस्य समन्तिप्रस्थानीतत
मारुंधऽएतानुवेवैतदनुतिष्ठातनेदनानंतरानाद्वारञ्छासिद्धिनसंनिति।१५ अथसं
प्रेष्यति।मित्रावरुणस्य चमसाध्वर्यो वेहि नेष्टः पत्नीरुदानयोन्नेतर्धनिनऽएताग्नीध्रावाल
वसतीवरीभिः प्रत्युपतिष्ठासि होतश्चमसान्नावृतिसंप्रेष्यऽएवैषा।१६ तऽउदंचो निष्क्रामं १२७

ति।जघनेन चात्वालमग्रेणाग्नीध्रं सयुस्तां ततोदिश्यापोऽन्वंति तद्यंति तावे सह पत्नीभिर्यं
तिनद्य सहपत्नीभिर्यंति।१७ यत्र वै यज्ञस्य शिरोच्छिद्यत।तस्य रसो द्रुत्वापः प्रविवेश तमे
तगंधर्वाः सोमरक्षा जुगुपुः।१८ तहादेवाऽऊचुः।इयमुन्न्वावहनाष्ट्रायदिमगंधर्वाःक
थं न्विम [illegible] मनेन नाष्ट्रा यज्ञस्य रसमाहरामेति।१९ ताहोचुः।याषित्कामा वै गंध
र्वाः सोहैव पत्नीभिरयाम तत्पत्नीश्चैव गंधर्वो गर्धिष्यंत्यथैतमनेनाय नाष्ट्रा यज्ञस्य रस
माहरिष्यामऽइति।२० तसहपत्नीभिरीयुः।तत्पत्नीश्चैव गंधर्वा जग्धुरथैतमनेनाय
नाष्ट्रायज्ञस्यरसमाजह्रुः॥२१ तथोऽएवैषऽएतत् सोहैव पत्नीभिरायति तत्पत्नीश्चैवगं

धर्व्वीगृह्यंत्वाथैतमुन्नेत्रेनाप्सुयज्ञस्यरसमाहरति।२२।सोपोभिजुहोति।एताꣳहवाऽआ
हुतिꣳहुतामेषयज्ञस्यरसऽउपसमेतितांप्रत्युत्तिष्ठतितामेवैतदाविष्कृत्यगृह्णाति।२३।
यद्वेवैतामाहुतिंजुहोति।एतामेवैतद्यज्ञस्यरसमभिप्रस्तृणातितमाऽध्यतमाप्याययति य
न्यउत्वेवैतांदेवताभ्यऽआहुतिंजुहोतिताऽएवैतत्प्रीणातिताऽअस्मिन्नप्सुप्रीताऽएतं
यज्ञस्यरसꣳसंनमंति।२४।सजुहोति।देवीरापोऽअपान्नपादितिदिव्याह्यापस्तस्मादाहदे
वीरापोऽअपान्नपादितियोवऽऊर्मिर्हविष्यइतियोवऽऊर्मिर्यज्ञियइत्येवैतदाहेन्द्रिया १२८
वान्मदिंतमऽइतिवीर्यवानित्येवैतदाहयदाहेन्द्रियावानितिमदिंतमइतिस्वादिष्ठइत्येवै

तदाहतांदेवेभ्योदेवत्रादत्तेत्यत्तादनाऽअथाविष्ण्ययदाहतांदेवेभ्योदेवत्रादत्तेतिशुक्रपे
भ्यऽइतिसत्यंवैशुक्रꣳसत्यपेभ्यऽइत्येवैतदाहयेषांभागस्थस्वाहेतितेषामुह्येषभा
गः।२५।अथमैत्रावरुणंचमसंतेनैतामाहुतिमुपप्लावयति।कार्षिरसीतियथावाऽअंगारो
ऽभिनाश्रातःस्यादेवमेषाहुतिरतथ्यादेवतस्यापाताभवतिराजानंवाऽएताभिरद्भिरुप
स्तृह्युत्रभवतियाएतामैत्रावरुणंचमसंब्राज्ञावाऽआज्यꣳरतः।सोमानहुत्रेणाज्यन
रतः।सामꣳहिनुसानीतितस्माद्वाऽअपप्लावयति।२६।अथगृह्णाति।समुद्रस्यत्वाकित्या
ऽउन्नयामीत्यापोवैसमुद्राऽप्स्वेवैतदक्तिंदधातितस्मादापऽएतावतिभोगभुः ज्यु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

माननुह्वीयंततदान्वुकधनात्तुंनुयंतितदुनुपान्नुजनान्।२७ तद्युन्मित्रावरुणंवमसेनगृह्णा
ति।यत्रविदेवेभ्योयुज्ञापाक्रामत्तमताद्धवाःप्रोषुरवप्रुषमिच्छन्तुसारुस्मिःश्रारावयंत्रि
विड्डिर्न्योवदयंस्तस्मान्मित्रावरुणंवमासुनगृह्णाति।२८ तऽश्रायंति।प्रत्युपतिष्ठातम्नीश्चा
वालवसतीवरीन्निश्चह्रोटचमसेनवसुऽउपर्युपरिवाबालंसं स्यत्रींयतिवसतीवुरीश्चमे
त्रावरुणंवमसंवसमापोऽश्रद्धिरग्मतसमोषधीन्निरोषधीरितियश्चासोप्रर्वेद्युराह्नेतायज्ञ
स्यरासायश्चाद्याह्नतस्तामवितदुनुयंसुंसृजति।२९ ताद्धुक्रुऐवामेत्रावरुणंवमसे
वसतीवरीर्नयंत्यामित्रावरुणंवमसाद्वसतीवरीषुयश्चासोप्रर्वेद्युराह्नातायज्ञस्यरसायु २२९

श्चाद्याह्नतस्तामुवितदुनुयंसुंसृजामःइतिवुदंतस्तुदुतथानकुर्याद्यह्वाऽश्राधवनीये
समवनयतितादविषुऽउभायायज्ञस्यरुसःसंसृज्यातथाहाटचमासुवसतीवुरीर्गृह्णा
तिनिग्राभ्याभ्यस्तद्यदुपर्युपरिवाबालंसंस्यशीयत्युतावुदवादिवमुपादक्रामंस्तद्युज
मानमेवितस्त्वुर्ग्यंपंथानमनुसंख्यापयति।३० तऽश्रायंति।तंहोताप्टच्छत्युध्वर्योवर
पाःऽइत्युविदापाःऽइत्यावितदाहतंप्रत्याहोतेवनंनमुरित्युविदमुथोमनंसतेत्ये
वितदाह।३१ सयद्यग्निष्टोमःस्यात।यदिप्रवरण्यांसंस्रवःपरिशिष्टोलंहोमाय
स्यात्तंजुहुयाद्युच्छनालंहोमायस्यादपरंवउर्गृहीतमाज्यंगृहीत्वाजुहोतियमग्ने

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रक्षुमर्त्यमवाद्यान्मेषुयजुना॥सयुंताशश्वतीरिषःस्वाहेत्या।मय्याजुहोत्यग्निर्वाअग्निष्टो
मस्तद्यावग्निष्टोमंप्रतिष्ठापयतिमत्रेवत्यापुरुषसंमितावाऽअग्निष्टोमऽएवंजुह्वयाद्य
द्यग्निष्टोमःस्यात।३२यद्युक्थ्यःस्यात।मध्यमंपरिधिमुपस्पृशन्नुयःपरिधयस्त्वाएफ
क्थान्येतिरुद्वितुर्हियज्ञःप्रतितिष्ठतियद्यऽअतिरात्रोवाषोडशीवा स्यान्निवजुह्वयान्नुम
ध्यमंपरिधिमुपस्पृशन्नासमुद्यवत्स्मीमुत्यप्रपाद्यथायथ्यंयज्ञक्रतव्यावर्त्तयति।३३अ
थुंगाऽअयुंगाऽएकधनानवंति।त्राखावापुंववापुंववासप्तवासप्तवानववानववेकादशा श॰ दश
वात्रयोदशावात्रयोदशावापुंवदशावाद्वंद्वमहमिथुनंप्रजननमुथयऽएषएकोतिरिच्य १३०
ननुश ३

तसयुजमानस्यश्रियमभ्यतिरिच्यातसवाएषाॅसधनंयोयजमानस्यश्रियमभ्यतिरिच्य
ततद्युदषाॅसधनंतस्मादेकधनानाम।३४ ब्राह्मणं।४ अथाधिषवणपर्युपविशंति।अथा
स्याॅहिरण्यंबध्नीतद्वयंवाऽइदंनुद्वितीयमस्तिसत्यंचैवानृतंचसत्यमेवादेवाऽअनृतंमनु
ष्याऽअग्निरेतसंविहिरण्यॅसत्येनाॅशनुपस्पृशानिसात्यनसोमंपुराहणानीतितस्मा
द्वाऽअस्याॅहिरण्यंबध्नीत।१ अथग्रावाणमादत्ते।तवाऽएतेश्ममुखाग्रावाणोभवंति
दावावेसोमोदिविहिसोमोवृत्रोवेसोमऽआसीत्तस्यैतच्छरीरंयुगिरयोयदश्मानस्तद
रीरेणविनामतस्मुमर्दयतिहस्तकारातितस्मादश्ममुखाभवंतिघ्नंतिवाऽएनामतद्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दन्निषुएवंतितमोतुनघ्नंतितथातऽउादतितथासंजीवतितस्मादश्मसुखाग्रावाणाभवंति
।२ तमादत्ते।देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामाददेरावासीतिसवि
तावैदेवानांप्रसवितातत्सवितृप्रसूतऽएवैनामेतदादत्तेश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावध्व
र्यूतयोरेवबाहुभ्यामादत्तेनस्वाभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामितिपूषाभागदुघस्तस्यैव
हस्ताभ्यामादत्तेनस्वाभ्यांवज्रोवाऽएषतस्यनमनुष्योभर्त्तामतोन्निर्देवतोनिरादत्ते।३
आददेरावासीति।यदावाऽएनामेतनान्निषुएवंत्यथाहुतिर्भवतियदाहुतिंजुहोत्युप
दक्षिणांददात्येत ह्यपद्वयऽरासतऽआहुतीश्चदक्षिणाश्चतस्मादाहरावासीति।४ १३१

गम्भीरमिममध्वरंकृधीति।अध्वरोवैयज्ञोमहान्तमिमंयज्ञंकृधीत्येवैतदाहेन्द्रायसुषूतम
मितीन्द्रोवैयज्ञस्यदेवतातस्मादाहेन्द्रायेतिसुषूतममितिसुसुततममित्येवैतदाहोत्तमा
नपविनात्येषवाऽउत्तमःपवियोस्मामस्तस्मादाहोत्तमेनपविनेत्यूर्जस्वंतंमधुमंतंपय
स्वंतमितिरसवंतमित्येवैतदाहयदाहोर्जस्वंतंमधुमंतंपयस्वंतमिति।५ अथग्रावेयब
ति।देवाहवैयज्ञंतन्वानास्तेसुररक्षसेभ्यऽआसंगाद्बिभयांचक्रुस्तेहोपांशुपात्रऽइत्यन्ना
मग्रावंयच्छामितिसऽउपांश्वथजेन्त्वावमयछन्।६ अथनिग्राभ्याऽआहरति।तास्वेनं
ग्रावयतिनिग्राभ्यास्थदेवश्रुतस्तर्पयतमामितिमतर्पयतग्रावाणांस्मतर्पयतप्राणं

मतर्प्पयतचक्षुर्मेतर्प्पयतश्रोत्रंमेतर्प्पयतात्मानंमेतर्प्पयतप्रजांमेतर्प्पयतपशून्मेत
र्प्पयतगणान्मेतर्प्पयतगणामेमावितृषन्निति।रात्सावाऽआपस्ताभ्यएवैतामाशिषमाशा
स्तेसर्वंवर्मआत्मानंतर्प्पयतप्रजांमेतर्प्पयतपशून्मेतर्प्पयतगणान्मेतर्प्पयतगणामेमावितृषन्नि
तिसयऽएषऽउपांशुसवनःसविवस्वानादित्यानिदानेनतस्मात्स्यैषव्यानः।७तमभि
मिमीते।घ्नंतिवाऽएनमेतद्यदभिषुण्वंतितंमातनघ्नंतितथातऽउद्दतितथासंजीवति
याद्धेवमिमीततस्मान्मात्रामनुष्येषुमात्रायोवाप्यन्यामात्रा।८समिमीते।इंद्रायत्वावसु
मतेरुद्रवतऽइतींद्राविययत्तस्यादवतात्स्मादाहेंद्रायत्वे तिवसुमतेरुद्रवतऽइति १३२

५·३·२·३१

रुद्रांश्या

तदिंद्रामवानुवस्तस्थांनजतींद्रायत्वादित्यवतऽइतितदिंद्रामवान्वादित्यानाभजतींद्रायत्वा
भिमातिघ्नऽइतिसपत्नावाऽअभिमातिरिंद्रायत्वासपत्नघ्नऽइत्येवैतदाहतस्योद्वारो
यथाम्रुष्ठस्याद्वारऽएवमस्यैषऽऋतुर्देवेभ्यः।९श्येनायत्वासोमभृतऽइति।तद्गा
यत्र्यैमिमीतश्येनोवाराऽस्याष्टदइत्यभिर्द्धिगायत्रीतद्गायत्र्यैमिमीतसायद्गाय
त्रीश्येनाभूत्वादिवःसोममाहरत्तेनसाश्येनःसोमभृत्तत्तेनैवास्याऽएतद्वीर्यायद्वि
तीयंमिमीते।१० अथयत्पंचकृत्वोमिमीते।संवत्सरसंमितोवैयज्ञःपंचवाऽऋतवःसं
वत्सरस्यतंपंचभिराप्नोतितस्मात्पंचकृत्वोमिमीते।११तमभिमृशति।यत्तेसोमदिविज्यो

तिर्यत्पृथिव्यांयदुर्वंतरिक्षे॥तेनास्मैयजमानायोरुरायेकृध्यधिदात्रेब्रवावइतियत्र
वाऽएषाग्रादेवानाꣳहविर्बभूवतावेद्धांवाक्रोमेवसार्वाणिवात्मनादेवानाꣳहविर्भ
वमितिसऽएतास्त्रिस्तनूरेषुलोकेषुविन्यधत्त।१२तद्वैदेवाःअस्पृण्वततास्यैततो
वितास्तनूराप्नुवंस्तस्मात्सऽएवदेवानाꣳहविर्नवनुयायाऽएवास्यैषऽएतातोवितास्तनूरा
प्नोतिसतस्मात्सऽएवदेवानाꣳहविर्भवतितस्मादेवमभिमृशति।१३अथनिग्राभ्यास्विरुपसृ
जति।आपोहवैवृत्रंजघ्नुस्तानिवितद्वीर्येणापःस्यंदंततस्मादनाःस्यंदमानान्किंचनप्र
तिधारयतताहस्थुमवक्षुशोवरुःकस्मिन्नुवयंतिष्ठमहियानिरस्मान्निर्दह्यादितऽइति १३३

सर्व्वंवाऽइदमिंद्रायतस्थानुमासयदिदंकिंचपृथिव्यांचपवात।१४॥सऽइंद्रोब्रवीत्।सर्व्वंवाऽइमः
इदंतस्थानंयदिदंकिंचतिष्ठद्धामवमऽइतिताहाचुःकिंनस्ततःस्यादितिप्रथममन्नंद्यऽए
ववःसोमस्यराज्ञऽइतितथेतितेऽअस्माऽअतिष्ठंततास्तस्थानाऽउरसिन्यगृह्णीततद्य
देनाउरसिन्यगृह्णीततस्मान्निग्राभ्यानामतथोऽएवैनाऽएतद्यजमानऽउरसिनिगृह्णीतस
ऽआसामेषप्रथमभक्षःसोमस्यराज्ञोयन्निग्राभ्यास्विरुपसृजति।१५सऽउपसृजति।श्वा
त्रास्थवृत्रतुरऽइतिशिवाह्यापस्तस्मादाहश्वात्रास्थेतिवृत्रतुरऽइतिवृत्रꣳह्यघ्नताऽअग्र
न्तोधगृत्तोऽअमृतस्यपत्नीरित्यमृताह्यापस्तस्मादेवीर्देवात्रमेयज्ञंनयतातिनात्रतिरोहि

तमिवास्त्युपहूताः सोमस्यपिबातेतितदुपहूताऽएवप्रथमभक्षꣳसोमस्यराज्ञोभक्षयंति
॥१६ अथप्रहरिष्यन्। यंद्विष्यात्तंमनसाध्यायेदमुष्माऽअहंप्रहरामिनतुभ्यमितियान्वु
विमंमानुषंब्राह्मणꣳहंतितान्ववपरिचक्षतेऽथकिंयएतंदेवाहिसोमोघ्नंतिवाऽएनमेत
द्यदभिषुण्वंतितमेतन्घ्नंतितथातऽउदेतितथासंजीवतितथानेनस्वीभवतियद्यनुद्वि
ष्यादपितृणमेवमनसाध्यायेत्तथोऽअनेनस्वीभवति।१७ सप्रहरति।माभेर्मासंविक्था
इतिमाभैषीर्मासंविक्थाऽअमुष्माऽअहंप्रहरामिनतुभ्यमित्येवैतदाहोर्जंधत्स्वेतिरसं
धत्स्वेत्येवैतदाहधिषणेवीडूसतीवीडयेथामूर्जंदधाथामितीमेऽएवैतत्फलकेऽआ २३५

हइत्युहैकऽआहुः किंनुतत्रयोष्यात्फलकेनिंद्यादिमेहैवद्यावापृथिवीऽतस्माद्ब्रा
दुद्यतास्मꣳरजेतेतदाभ्यामेवैनमेतद्द्यावापृथिवीभ्याꣳशमयतितामुशांतानद्विन
स्त्रूर्जंदधाथामितिरसंदधाथामित्येवैतदाहपाप्माहातानसोमइतितदस्यसर्वंपाप्मा
नꣳहंति।१८ सवैत्रिरभिषुणोति। त्रिःसंभरतिचतुर्निग्राभमुपैतितद्दशाद्दशाक्षरावैवि
राड्विराजः सोमस्तस्माद्दशकृत्वःसंपादयति।१९ अथयंनिग्राभमुपैति।यत्रवाऽएषोग्र
देवानाꣳहविर्बभूवताद्धमादिवाभिदध्यौवाभिर्हिस्मिर्मिथुनेनप्रियेणधाम्नासꣳ
स्पर्शयतितामतद्देवाऽआभिर्हिस्मिर्मिथुनेनप्रियेणधाम्नासमस्पर्शयंन्यंनिग्राभमुपा

यंस्तुथोऽएवेनमेषऽएतदाग्निर्हिंस्थिर्मिश्रुतेनप्रियेणधाम्नासउंस्पर्शयतियेनिया न्नमुपेति
।२० सऽउपेति।प्रागपागुदगधराक्सर्वतस्त्वादिशऽआधवंविततादनमग्निर्हिंस्थिर्मिश्रु
तेनप्रियेणधाम्नासउंस्पर्शयत्यंबनिष्यरसमरीह्विदामितियाषावाऽअंबायाषादिशस्त
स्मादाहांबनिष्यारतिसमरीह्विदामितिप्रजावाऽअरीःसंप्रजाज्ञानतामित्येवेतदाहतस्माद्या
ऽअपिविदूरमिवप्रजाभवंतिसामवताज्ञानातस्मादाहसमरीह्विदामिति।२१ अथयस्मात्सो
मानाम।यत्रवाऽएषाग्रेदेवानाउंहविर्बभूवतदुहोवाक्रामेवसर्वेणवात्मनादेवानाउंह १३५
विर्भूवमितितस्ययाजुष्टतमातन्वासतामपनिदधेतांहदेवाअस्पृण्वतातांहानुरूपेवतां

तन्वंहस्यसदेवनऽएतयाहविरधात्तितांहरइवोपप्रावृत्तस्त्वाविमऽएषेतितस्मात्सोमोनाममा
।।२२ अथयस्माद्याज्ञानाम।घ्नंतिवाऽएनामतद्युदग्निषुएवंतितद्यादेनंतन्वानतादेनंजनयं
तिसतायमानोजायतेसयंजायततस्माद्यंज्ञायंञ्ज्ञाहवैनामैतद्युद्यज्ञऽइति।२३ तात्रे
तामपिवावस्तुवाद।वृमंगप्रशउंसिषोदवःशविछमुत्र्य।।नवृदन्योमघवंनस्तिमडितंइ
ब्रवीमितद्ववऽइतिमुत्योदिवितद्ववंनुवावद्यामावतोजनयितासिनान्यस्त्वदिति।२४ अ
थनियाभ्याभ्योगृहान्विउंहन्ताते।आपाहविवृत्रंजघ्नुस्तानोवेनदीर्यणपःस्यंदंतस्यंद
मानां।नांश्चिवसतीवरीउंहन्तिवसतीवरीभ्योनियाभ्यानियाभ्याभ्योगृहान्विउंहन्तेता

नोवितद्वीयेएग्रहाच्चिग्रह्मत्तदौद्दवमसाघोषावाऽरूाग्घ्रातायोषाख्वाऽइमाःप्रजाःप्र
जायंततदनामतास्यायोषायाऽरूवोहात्तःप्रजनयतितस्माद्वौद्दवमसात्॥२५ब्राह्मणं॥
।५सप्तमःप्रपाठकःसमाप्तः॥ ॥कंडिका११४इत्यध्वरंनामकांडंतृतीयंसमाप्तं॥ ॥एवंकं
डिकासंख्या८५९ ब्राह्मणानि३७ तदाङ्कः१२॥ ॥संवत्१६४५वर्षेकात्तिगवदि८ शुक्रे
लिखितं॥मोदं॥शुभंभवतु॥ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ १३६

[illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible] २५२ [illegible] २८ [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] २-९, २२-९७

[illegible]

[illegible] (१७) [illegible] ९

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] अपू.

000965 [illegible]

[illegible]

२५२

इ तस्माच्छिरस्तस्मिन्नेतस्मिन्प्राणाः अश्रयंत तस्माद्वैवैतच्छिरो यदुत्था ए॥
अश्रयंत तस्मादु प्राणाः। अथ यदस्मिन्सर्वस्मिन्नात्मन्नश्रयंत तस्मादु शरीरं॥४॥
स एव पुरुषः प्रजापतिरभवत्॥ स यः स पुरुषः प्रजापतिरभवदयमेव सो यम
ग्निश्चीयते॥५॥ स वै सप्तपुरुषो भवति॥ सप्तपुरुषो ह्ययं पुरुषो यच्चत्वार आ
त्मा त्रयः पक्षपुच्छानि चत्वारो हि तस्य पुरुषस्यात्मा त्रयः पक्षपुच्छान्यथ यदे
केन पुरुषेणात्मानं वर्द्धयति तेन वीर्येणायमात्मा पक्षपुच्छान्युद्यच्छति॥६॥
अथ यच्छ्रितेष्विनिश्रीभूतावेतेषां सप्तानां पुरुषाणां श्रीयं रसमेतदू
र्ध्वं समुदूहंति तदस्यैतच्छिरस्तस्मिन्नेतस्मिन्सर्वे देवाः श्रिता अत्र हि सर्वेभ्यो
देवेभ्यो जुह्वति तस्माद्वैवैतच्छिरः॥७॥ सो ऽयं पुरुषः प्रजापतिरकामयत भूयान्स्यां

[illegible]तापयत्स [illegible]त्सतुपो [illegible]सुश्रान्तस्तेपानो [illegible]
[illegible]द्विद्या [illegible]देवाः [illegible]तिष्ठा [illegible] समदृ [illegible] सर्वतिष्ठेति
तस्माद [illegible] ति तिष्ठ [illegible] पाप्म [illegible]
तु॥८॥ सो [illegible] सृजत [illegible] लोकाद [illegible] सेद [illegible] सर्वमा
[illegible] दिदं कि [illegible] तस्माद [illegible] यद [illegible] ॥९॥ सोकामयत [illegible]
[illegible] प्रजायेयेति [illegible] प्राविशत् [illegible]
[illegible] दद [illegible]
[illegible] सप्तप्रमजान
[illegible] दस्य [illegible] मेवा [illegible] (२७)
(१२)

द्वे

ततुस्मादनूचानमाहुरग्निकल्प इति मुखं ह्येतदग्नेर्यद्ब्रह्म॥११॥ अथ यो गर्भो
न्तरासीत्सोग्निरसृज्यत स यदस्य सर्वस्याग्रमसृज्यत तस्मादग्रिर्ह वै तमग्निरि र थि २
त्याचक्षते परोक्षंपरोक्षकामा हि देवाः अथ यदश्रु संक्षरितमासीत्सोश्रुरभव
दश्रुर्ह वै तमश्व इत्याचक्षते परोक्षंपरोक्षकामा हि देवाः अथ यदरसदिव स
रासभोभवदथ यः कपाले रसो लिप्त आसीत्सोजोभवदथ यत्कपालमासीत्सा पृथि पा
व्यभवत्॥१४॥ सोकामयत॥ आभ्योद्भ्योधीमां प्रजनयेयमिति तां संक्लिश्या
प्सु प्राविध्यत्तस्यै यः पराङ्रसोत्यक्षरत्स कूर्मोभवदथ यदूर्ध्वमुदौक्ष्यते
दिदमूर्ध्वमद्भ्योधिजायते सेयं सर्वापः एवानुव्यैत्तदिदमेकमेव रूपं
समदृश्यतापः एव॥१२॥ सोकामयत भूयः एव स्यात्प्रजायेतेति सोश्राम्यत्स

तु पोतप्यत स श्रान्तस्तेपानः फेनमसृजत सोऽवेदन्यद्वा एतद्रूपं भूयो वै भवति
श्राम्यान्येवेति स श्रान्तस्तेपानो मृदं शुष्कापमूषसिकतं शर्करामश्मानमयो
हिरण्यमोषधिवनस्पत्यसृजत तेनेमां पृथिवीं प्राच्छादयत ॥१३॥ ता वा एता नव सृ
ष्टय इयमसृज्यत तस्मादाहुस्त्रिवृदग्निरिति पृथिवी ह्यग्निरस्यै हि सर्वोऽग्निश्चीयते ॥१४॥
अभूद्वा इयं प्रतिष्ठेति । तद्भूमिरभवत्तामप्रथयत्सा पृथिव्यभवत्सेयं सर्वा कृत्स्ना मन्य
मानागायद्यदगायत्तस्मादियं गायत्र्यथो आहुरग्निरेवास्यै पृष्ठे सर्वः कृत्स्नो मन्य
मानोऽगायद्यदगायत्तस्मादग्निर्गायत्र इति तस्मादु हैतद्यः सर्वः कृत्स्नो मन्य
ते गायति वैव गीते वा रमते ॥१५॥ ब्राह्मणम् ॥ सोऽकामयत प्रजायेयेति भूय ए
व स्यां प्रजायेयेति सोऽग्निना पृथिव्या मिथुनं समभवत्तदाण्डं समवर्त्तत

वेलन्तः प्र स प्रजापतिः

तद्धोवाचानीत्तस्माच्चित्यश्चित्य इव यजमानो भवति तस्माद्देवचित्
न्यः ॥१६॥ ता देवता अब्रुवन् ॥ प्रजापतेर्व्यस्तात्सन्ततन्महद्भ्यः समभूत्स्विमे
घ२ ऽऽता एव ता प्रचिनुद्यत्प्रचिनीतिश्चित्यस्तामितुव नन्दनूभिश्चि
नोति यद्चिनोति तस्माच्चित्यः ॥१७॥ स वै संवत्सरः प्रजापतिर्व्यस्रंसत ॥ स वस
ऽस्य ग्रीष्मौ अस्य ता ऋतवः एव तन्वोऽव्यस्रंसन्त ते वसन्तं प्रथमं ॥ पूर्वेताश्चित
यत्तत्तच्चितौ श्चिनोत्कतुमिर्हैनं ते चिनोति यच्चिनोति तस्माच्चित्य
सङ्ख्य ३॥१८॥ स वै संवत्सरः प्रजापतिर्व्यस्रंसत ॥ अयमेव स योऽयं पवते
स्य ता ऋतवः एव तन्वो व्यस्रंसन्त दिशो वाऽस्य पूर्वे दिशः प्रचिनुत
श्चित यत्तत्तच्चितिश्चिन्वतीति दिशोऽनेनाचिन्वन्निति यच्चिनोति तस्माच्चित्य ॥१९॥

अथ यच्छितान्निर्वीयते॥ नो सुआदिव० सुर स्यु स्वैपे तिर्मितुल तुवलु
न्हृदेननस्तिः लनुदधात॥२०॥ कंडिका ३॥ ३४॥ ॥ अथो आहु ३
जापतिर्बहिषुवल्सः देवान् इदीसुनाध्रेतितिदेवाजनिन्ने द्वंलूयं
नु पितृनसापतिमि वज्यानेतिलवा अहंम तुस्मिं सुवस्मिं स्वाखिम
नी तितधु तिलमादत्तु अस्रापति० सुतनापि त्युवहात॥२१॥ तिर्वा
अन्ना लोक्रातिमि रनिषजा॥ स्तिसुं वा नु क्रतिस्तु हदुं न्यु से नेधु ४
हका ने खुधन्रघतलघा दिघ्ह्र सन्नुनव स्तस्मा दिह कालस्माद
तुह का पवन्धुक्रते ये नाश्रुकुर्वेति॥२२॥ सा वेदीतो॥ द्रेवघाव
हक्रद [illegible] ॥२

जुक्नाहाक्कादया॥ सुस्वेव जुह्नती सूयालोहिष्टका ढियाक्रो गिं वि न्दु सु
अपचतु पितुर प्रजापतिं निवज्यतीति॥२४॥ अथ हस्माह तुंजु॥ ॥ द्व वं
जुजुक्नान्यइष्टका धिप्रोलो कहराघ्राला हु रोत्रियालि धिसुवव अरूलुन
सुयो सुवनितु ज्ञाद्व० सुस्ध नव तितदेवतेतुभाल्लोक इष्टाग्र एव सुस
तुवद्धा दित्यन दृह्रतु यो बुचो न्यु त्वे घात स्थिति:॥२५॥ सुर श्रुपितापुत्रो॥
ब्रुदे वेगिन मस्र ऊलतनु योर्ये॥ पिता वुदे तमोगे: समुद्धा तु नैतु छ्यालि:
पिता वुदे बुदेवा नु रुजतो नै बदेवा नो पिता बुदे तुदेवा॥ समुदं चुत्ने नै
तुच्चलद्या पितरः॥२६॥ जसुके ह लद्भवति॥ पिता वधु सा प्रजापति
आति त्वाप जापति श्च प्रजापतिश्च देवाश्च देवाश्च प्रजापतिश्च सुस्वेदं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दाभ्यां॥ स उपदधाति॥ तु यादेवतास्तु इति वाग्वै सा देवता गिरस्व इति प्राणो
वा अग्निः कुशली दे ति स्थिरासीद्वित्येतद्वेषु इति इत्तासी इति वाच
वेवेनमेतत्प्राणेन च चिनोति वाग्वा अग्निः प्राणाइन्द्र ऐन्द्राग्नो ऽग्निर्या
वानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवेनमेतच्चिनोति तीन्द्राग्नी वै सर्वे देवाः
सर्वदेवत्यो ऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावदेवैनमेतच्चिनोति
॥२८॥ तदाहुः॥ कस्मादस्याग्निश्चीयत इति सुवर्वे सा देवतास्व
[illegible] तदिमामेव रसेनानुव्याहरत् [illegible] यत्र देवाः समस्कुर्वन्स्वदेनमस्मा र 5
वा धि सम्भरन्नेवैके इष्टके यमेव यु [illegible] अग्नि रा हि सर्वोऽग्निश्ची
यते सेयं चतुःस्रक्तिर्दिशो ह्यस्यै स्रक्तयस्तस्माच्चतुःस्रक्तय इष्टका भ

वंति नानुश्रुत्या इष्टका॥ २९॥ तदाहुः॥ यदेता अमूरेक कोष्टक [illegible] इष्टका इतीयं
वेत्यमूमन्नमयीष्टका [illegible] किं चान्नमन्नं यदुपदधात्येकैव हैष्टकोपधु [illegible]
[illegible] स्तुपदधाति सा परस्यैष्टका [illegible] पुरुषं [illegible] तिष्ठ [illegible]
स्तावाकलेः प्राद्भुति सु हि [illegible] ष्टका [illegible] चान्पदधाति [illegible]
ते [illegible] स निध [illegible] दधाति सा [illegible] ष्टका [illegible] मुपदध [illegible]
हु धि [illegible] ति [illegible] पदधाति से [illegible] चही [illegible]
न॥३०॥ तदाहुः॥ कतरत इष्टका [illegible] इति [illegible] परस्य [illegible]
रती [illegible] है क आहुः सुखदनाल [illegible]
[illegible] सर्वं [illegible] ष्टस्य [illegible] वती ति न तु [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अथातो[illegible]तिब्रूयाद्दीइतीयुनासु देमुख[illegible]श्रवतायन्त्वा[illegible] [illegible]गिंतिगच्छाश्च
[illegible] कासवास[illegible]मादावितिब्रूयात्॥३७॥

वाचस्पतानिवा[illegible]पदम्[illegible]चिमद्विष्टकावृद्धावा[illegible] [illegible]पूर्वेन्यर्वछि
रकुर्[illegible]हटञद्योवावुचितेमिनुनिधीदुतेतुदेवे[illegible] सुवीरा[illegible]
रः॥३४॥ तुद[illegible]॥कुतिन[illegible]वाग्न[illegible]पथी[illegible]तिदेवे[illegible]न्दयवस्या
न्दुचुखेतुन्[illegible]नुदद्धाति॥३५॥ अथो[illegible]कइतिब्रूयाद[illegible]॥ अविरिती
[illegible]अविरिदु[illegible]हीमाः सर्वाः प्रजा[illegible]वती[illegible]अग्निरपो हि सर्वे
[illegible]तस्मादेकइतिब्रूयात्[illegible]॥३६॥ अथो[illegible]इतिब्रूयात्॥ [illegible]
[illegible]किंचिगकृतौ[illegible]कृतीम[illegible]ग्नि[illegible]स्तस्मा
[illegible]रितिब्रूयात्॥३७॥ तदाहुः॥ कस्मैका[illegible]तइति[illegible]
[illegible]दिव[illegible]आकृत[illegible]तइ[illegible]

[illegible] २५३

दुश्चन्द्रशा[illegible]तिपु[illegible]हुयो[illegible]यतदब्रवीत्॥२॥ त्वे[illegible]
रासीवा॥ मुवादुरन्त्य[illegible]दुसुंदारित्ना[illegible]निचुदा[illegible]
[illegible]करतुले[illegible]लिष्ट आसीता[illegible]चयोन[illegible]
तुदंतु[illegible]॥२॥ लोकाम्[illegible]युदस्वुदे[illegible]यतेतिसुवाखु
[illegible]मिपुन[illegible]सुम[illegible]तुनजत[illegible]
[illegible]हीनि तुतेः[illegible]दित्यो[illegible]तेष[illegible]वैयज्ञो[illegible]संदारित[illegible]
सी[illegible]ग्निरनयदु[illegible]वैतम[illegible]चद्तेपरो[illegible]परातकानि
हिदेवा[illegible]कतले[illegible]सी[illegible]भवन्[illegible]

[illegible] Centre for the Arts

पालमासीत्सा द्यौरभवत्॥३॥ सो ऽकामयत॥ भूय एव स्यात्प्रजायेतेति स
आदित्येन दिवं मिथुनं समभवत्तत आण्डं समवर्त्तत तदभ्यमृशद्
तो बिभृहीति तत श्रद्धुमा असृज्यंत ये वै रेतो यदश्रु संक्षरितमासीत्ता
निनक्षत्राण्यभवन्नथ यः कपाले रसो लिप्त आसीत्ता अवान्तर
दिशो ऽभवन्नथ यत्कपालमासीत्ता दिशो ऽभवन्॥४॥ स इमांल्लोकां
सृष्ट्वा कामयत॥ ताः प्रजाः सृजेय या म एषु लोकेषु स्युरिति॥५॥ स म
नसा वाचं मिथुनं समभवत्सो ऽष्टौ द्रप्सान्गर्भ्यभवत्ते ऽष्टौ वसवो ऽसृ
ज्यन्त तानस्यामुपादधात्॥६॥ स मनसैव वाचं मिथुनं समभवत्स
एकादश द्रप्सान्गर्भ्यभवत्त एकादश रुद्रा असृज्यन्त तानन्तरिक्ष

उपादधात्॥७॥ स मनसैव वाचं मिथुनं समभवत्स द्वादश द्रप्सान्गर्भ्यभ
वत्ते द्वादशादित्या असृज्यन्त तान्दिव्युपादधात्॥८॥ स मनसैव वाचं मि
थुनं समभवत्स नव द्रप्सान्गर्भ्यभवत्ते विश्वे देवा असृज्यन्त तान्दिक्षूपादधात्॥९॥
अथो आहुः॥ अग्निमेव सृजत वसवो ऽन्वसृज्यन्त तानस्यामुपादधाद्वायुं
रुद्रास्तानन्तरिक्ष आदित्यमादित्यास्तान्दिवि विश्वे देवाश्चन्द्रमसं तान्
दिक्षूपादधादिति॥१०॥ अथो आहुः॥ प्रजापतिरेवेमांल्लोकान्सृष्ट्वा
पृथिव्यां प्रत्यतिष्ठत्तस्मा इमा ओषधयो ऽन्नमपच्यन्त तदाश्नात्स गर्भ्यभव
त्स ऊर्ध्वेभ्य एव प्राणेभ्यो देवानसृजत ये ऽवाञ्चः प्राणास्तेभ्यो मर्त्याः प्रजा
इत्यतो यतमथा सृजत तथा सृजत प्रजापतिस्त्वेवेदं सर्वमसृजत य
दिदं किंच॥११॥ स प्रजाः सृष्ट्वा॥ सर्वमाजिमित्वा व्यस्रंसत तस्मा

दुहे तस्यः सर्वमाप्ति मेति स्मेव मन्त्र सतेतुस्माद्दिसांस्त्वत्प्राणामथ्यातस्त्वदक्क
मत्तु क्मिनेनमुक्रांतदेवाः अनुदु ॥१२॥ सोऽग्निमब्रवीत् ॥ त्वमास्वधेहि
तिकिम्मेततो भविष्यतीति त्वयामौ वक्ष्यातेमा वै पुत्राणामध्यतेतेन पित
र पितामह पुत्रपौत्रमा वक्ष्ते त्वयामा चक्षतामध्यमाः संधहीति तथेति
तमग्निः समदधात्तस्मादेतत्प्रजापतिं सन्तमग्निरित्याचक्षते ॥ आहवा ए
नेनपितरं पितामहं पुत्रपौत्रं च क्षते य एवं वेद ॥१३॥ तमब्रवीत् ॥ क्वमी
उपधास्यामीति हित एवेत्यब्रवीत्प्राणो वै हितं प्राणो हि सर्वेभ्यो भू
तेभ्यो हितस्तद्यदेनं हित उपादधात्तस्मादाह उपधास्याम्युपदधाम्यु ६
पाधामिति ॥१४॥ तदाहुः ॥ किं हितं किमुपहितमिति प्राण एव
हितं वागुपहितं प्राणे हीयं वागुपहिता प्राणस्त्वेव हितमंगान्युपहि
तं प्राणे हीमान्यंगान्युपहितानीति ॥१५॥ सोऽस्यैष चित्य आसीत् ॥ वे

प्रजापतिरभवंस्तद्यदेतं हुत्वा प्रजापतिं पर्यद्रवन्नसृजन्त तेनेदं सर्वमे
अमृता अभवंस्तद्यदेवैतेन प्राणा अभवन्प्रजापतिर्वै देवास्तद्देवे
तेन भवति ॥६६॥ ब्राह्मणम् ॥२॥ श्रीः ॥ प्रजापतिर्वा इदमग्र आ
सीत् ॥ एक एव सोऽकामयत बहुस्यां प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽत
प्यत तस्माच्छ्रान्तात्तेपानादापोऽसृज्यंत तस्मात्पुरुषात्तप्तादापो जायंते
॥१॥ आपोऽब्रुवन् ॥ क्व वयं भवामेति तप्यध्वमित्यब्रवीत्ता अतप्यन्त ताः
फेनमसृजंत तस्मादपां तप्तानां फेनो जायते ॥२॥ फेनोऽब्रवीत् ॥
क्वाहं भवानीति तप्यस्वेत्यब्रवीत्सोऽतप्यत स मृदमसृजत तद्वै फेन
स्तप्यते यदप्स्वावेष्टमानः प्लवते स यदोपहन्यते मृदेव भवति ॥३॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible]द्वी॥ कोहं भवानीति तद्य[illegible]स्थे[illegible]वीक्षा तद्यत्तस्मा सिकता अभूत् ॥
तद्वेमृत्तद्यत्तदे नाविहृदयिति स्मा हृद्गपिसुमार्क्ष विरूपेति सिकता
वेवभवत्येता वन्नुतस्य कोहं भवानि कोहं भवानीति॥४॥ सिकता[illegible]
[illegible] केराम हृजत॥ तस्मात्सिकताः शर्करैवांततो भवति शर्करायाः
को ५ स्नाः न तस्मा[illegible] दश्मेवांततो भवति [illegible] नोयत्तस्मादश्मनो याचमत्य
दलो हिरण्यं तस्मादयो बहु ध्मातं हिरण्य संकाशं निवभवति॥५॥
[illegible]दह्यत[illegible] तद्यद[illegible]दलो कदश्ने[illegible]सेवाह[illegible]
[illegible]नायुश्च[illegible]॥ [illegible]देवतेति॥ तद्भूमिरभवन्नाम[illegible]
यस्मा[illegible]भवत्[illegible]तिष्ठा यां भूतानि[illegible]वपति[illegible] ९

अयद[illegible]न्देवाद[illegible]
मकरात्तस्मा [illegible]का नवति मृद्य[illegible]
[illegible]दिवा इद्ध मिक[illegible]दात्मान मो[illegible]
[illegible] मत्रीः ऊ[illegible]प्रानप[illegible]ज्ञा नविश्यामि [illegible]
दग्निनापवानीति तद[illegible]प बत्रादत देम्रत मक[illegible]
दितं हि हविरभृतं नवति यद[illegible]नापत्नं ति तस्मादग्नि
निष्का: पावं[illegible]विनास्त्य[illegible]देति॥ एतद्यदिष्ट्वा
प त्रना प शर्दः तस्मादि[illegible]कास्तस्मादिष्टे[illegible]नृप[illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

काः कुर्यादिति ष्टकाः एतानेवं निर्धायाः पुरापशोः कुर्वन्ति
यो एतदन्यादव॥१०॥ तद्यास्ताः श्रियो एतानि तानि पशु
शीर्षाण्युपधया नितानि कुसिंधान्येतास्ताः पंच चितयः
घत्यत्र शीर्षाण्युपधाय किलीविनोत्यैतेरव तच्छीर्षाणि
रेतानि कुसिंधानि ॥११॥ तान्वै स सर्वान्पशूनवायु दग्निरस्तस्मा
दग्नौ पशवो रमंते पशु कु निरेव तन्पशवो रमंते तस्माद्य
११३ स्य पशवो न वंति तस्मिन्नग्निराधीयतान्निर्हि पशवन्तावं १३
स्ताताविप्रजापतिरुं [struck text] २५

न्तिरन्नवद्॥ एतद्धैक आद्रुं एतेष्वेतैः सर्वैः पशुभिर्यजेतेति
घ्राणैरेत्रैः सर्वैः प्रजापतिरयजत तस्माद्याग्नेरेतीपाये
ष्वान्तु य एतेनैरेत्रैः सर्वैर्यजेत तदवाग्निरेतं परीयादिति
तथाकुर्यादधूनां तु दिनादियाद्योपथस्तु दियाद्यौ
ततः संत्तरेदेतानि वा पुनः कुसिंधान्येतानि चितीः संचरति
तस्मात्तथा न कुर्यात्॥१२॥ यद्धाविताष्य एतनाल्पु तताः
यत्तनमेवैतदग्नये करोति नत्यनायत्तनेकं नरस्मतो
र्वा व्याय ततननाद्दतन्पुरस्तान्निदध्यात्तदेनं पश्यन्ति

रूपावर्तोत॥१४पुरुषाग्नोगोरविरजो चवांत्यताविता विस
विपशावान्नेपृशावस्त्वधावदत्रे तदितन्कुरस्ताच्चि दधाति
तादेनंपशपत्र्रागिरूपावर्तोत॥१५पं चनवंतिपं चविांतग्र
यदेनाश्रितयास्त च्यएतयंवायतनानिनिदधातितादे
शंपत्र्रागिरूपावर्तोत॥१६ तद्यग्नि दग्नि न्यरुतिवरुवोविान्स
यायुदेनाश्रितयाथयकोमायतियथातेंकाममाकुयाद्
जमानोयकांमृपेतकर्मकुर्वान॥१७पुरुषंप्रथममालं
तपुरुषांद्विशगुःपश्नामद्यांश्वंपुरुषंचयिन्वकायगाम् १४
१४ श्रवंधयन्नेगारथांविंगांच यिन्ववरयाजमवि चयिन्वजस

दनानाथाप्तवैयथाश्रेष्ठमालभाता॥१८तेषांविषमारस्य
नाःस्फःपुरुषमन्वृर्षिपाथक्रुस्तीयस्यथकृस्तीयस्तिनुघ
थारूपुंपश्नांच्रश्नाःकरोतिपापवस्यसायुसवाचे
वसमाःस्युःसर्वाःस्तदरपाःसर्वोद्यातसमाःसर्वेसदृशा
अस्तयाच्चियांतन्नच्चियांतानिनसमास्तनसदृशाः
॥१९तदाहुःकथमस्पैषाग्निःपंचछकःसर्वःपशुर्वाराबो
चवतीतिपुरोडाशकपालपुरुषवापतस्यंप्रथमाग्नि
न्मयीष्टकायायत्रप्रमालभातातेनपश्चिष्टकापशानय
यदपामन्निनोहिरण्यशकलेनवंतस्तेनहिरण्येष्टका

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्यान्थयदि क्षुरूप: परियस्तेन वा नस्यात्पृष्टकाप्यात
थयदाज्यंप्राह्णप: पुरोडाश स्तनान्नेपं च मीष्ट काप्यात
एवमुदासीषाग्निः पं चेष्टकः स वैः प शुक्ष राब्धानवनि
तेषां चतुर्विंशतिः सामिधेन्यः। चतुर्विंशत्यर्धमास।
विसंवत्सर: संवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतत्समिंधः॥२॥ यद्वेव चतुर्विंशति
श्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री गायत्र्यग्निर्यावानग्नि
र्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिंधे॥२२॥ यद्वेव चतुर्वि १५

१५ ंशतिश्चतुर्विंशत्यो वैग्निर्यावदस्य मात्रा तावतैवैनमे
पुरुषोऽशीर्षस्याष्टमुत्तयो दशप्राणाश्चत्वार्यंगानि पुरु
षः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा ता
वतैवैनमेतत्समिंधे॥२३॥ त्रयी गायत्री वत्रिष्टुब्त्रान्या
दशांतगायत्र्या त्रिष्टुप्प्राणमेवास्य गायत्रीभिः सुभि
धत्यात्मानं त्रिष्टुब्भिर्मध्ये त्रिष्टुभो नुवंत्यप्तिनो गायत्र्यो
मध्ये ह्ययमात्मा जितः प्राणान्नूयसीः पुरस्ताद्गायत्रीर
न्वाहकनीयसीरूपरिष्टाद्भूयांसो हीमे पुरस्तात्प्राणा

व सराकसय यायनिसाय निसंवत्सरा श्व न्वर्धय न्नस्या निवर्धयन्नि पेत ॥५

कनीयाᳲ सत्परिष्टा त् ॥२४॥ सो व्यादस समा स्थार्गेरून
वा वर्द्धयन्निति प्रजापतिर्विसस्ते यत्राग्निः समदधात्स
ब्रवीधामसंमिनाः सामिधेन्यस्ताभिर्मा समिन्द्धति ॥२५॥ स
एता अपश्यत्समास्त्वाग्नेरूनवो वर्द्धयंत्विति समास्व चाग्ने
तनश्च वर्द्धयन्नित्ये तत्संदीक्येनदीदिहिरा वान न्न त्योसौवा
आदित्यो दिवाᳲ शोचेनोत न संदीदिही न्ये तद्धि श्वा आ
जादि प्रदिशश्च तत्स्तद्दनिस वा आ चादि प्रदिशश्चा नके
दाम्य तत् ॥२६॥ ता एताᳲ कथा सवा नांप तमेवा निय थैत
१८ मेव संस्कुर्यादितᳲ संदधाति तं ऊनये ताश्चाग्ने याᳲ आ १८

त्मा ना यु दग्नि राश यत्तु ना ग्न्याया यान्प्रजापतिᳲ सामेधातुं न प्रजापत्या
२७ द्वादश प्रियोᳲ द्वादश मासाᳲ संवत्सरᳲ संवत्सरोग्नि र्यावा नग्नि
र्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुप्रीणाति ॥२८॥ अर्द्धेन त्वु
द्वादशाक्षरा वै जगती यं वै जगत्यास्याᳲ हीदᳲ सर्वं जगदियं
वा अग्निरस्यां हि सर्वोग्निश्चीयते यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतदुप्रीणाति ॥२९॥ याद्धवुद्धीद्दश द्वादशाक्षरावै
जगती जगर्वाति छंदाᳲ सिसर्वाणि छंदाᳲ सि प्रजापतिᳲ
ती सु प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमे
तदुप्रीणाति ॥३०॥ ता एताᳲ कथ्या अस्य समिधा न वैनीति प्रजाप

पं स्त्रग्नि सुमिद्धस्य
तिविस्वस्ते यत्राग्निः समिद्धा तमब्रवीद्यामस्समिताग्रो प्रियस्ता
निमीप्रीणीहीतिम३।१स एता आप्रापश्यदृग्नं त्रस्पसमिद्धो न चे
सूर्धा होतस्पसमिद्धस्तुव न्मूर्धा कृकाशो वीर्यं वाग्ने रित्
र्द्वानि होतसा ककालिशोनु। र्वं पद्मं भिन्नवति धूमवाम
तिवीर्यं वज्रमेतो तस्तु प्रतीक स्पोतिर्वृ नावा अग्निः सधुनी
कः सूनोरिति याहनं जनयति तेना स्य पष्ठः त्रु ।।३२ तारू
नाएकव्याख्या ना एतन् प्रमु वानि मृथैन मेव संस्कुर्यादि १७
१७ वं संदधा ददतं जनयेनो आग्नेयः प्राजापत्या यदग्नि

रूपश्यालनाग्नेय्यो यत्प्राजापत्विमा प्रोश्या त्तेन प्रजापत्याः३३
नां विषमा विषम पदा विषमाक्षरा विषमाणि हि छंदांस्यु
ष्योयान्नुस्याध्वर्म्मेणानि विषमाणि नानि कृस्य तानि राजी
एतानि ३४ वैश्वानरः पशुपुरोडाशो वैश्वानरो वि तुर्वे
नयः सर्वेषां नानां प्राप्नोति ३५ यद्येव वैश्वानरः स
तवो दित्यादेनो त्रयां या वा ऋतुर्वा ऋतुवः संवत्सरः
संवत्सरो वैश्वानरो यद्वैश्वानर इति स्यादिति तु द्वेद्वयेद्
दशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वान

Indira Gandhi National Centre for the Arts

आग्नेयो याज्यानुवाक्या अग्ने तस्य पाणामुपाह्वो का
मां वतः कामानामुपाप्त्यै ... के शत्यावेनिपशुशी
र्षाणि विबापद धृत्यु जुयाने तपश वइत्यातदवे
मन्यः कूणपास्तत्र वंद्य ना धीतानि हिनानि तु धन
तथाषारः सोऽश्रोमान यास्यापद धुःस इहिम्रएव
तनो मृमार॥२७ हिरण्मयान्युपाद्वे केकवं त्वम तेष्टकाई
निवदं तस्तु हनाश्चन्द्रान च्छका नहितानिपशुशीष्णुं १८
१८ हिरण्मयान्युपादिकं ... तेषु सन्नापतेपशवोयाथ

क्रियोऽसन्नभिर्यंतस्यास्तं नेस्य प्रातिष्ठा नघात्रोतपशवा
गतास्तनएतानधिसंचराम इति नतथा कुर्याद्घोरा
एतेषांमाहुतं यज्ञात्तेणं चनविद्यान्तास्यितनुस्य
त्राः स्फः स एतानेव पंचपशूनालभेत तयावदस्याव
शः स्यात्तावन्तो प्रजापतिः प्रथमेऽआलभेश पाप
र्सिः सायकायनो नमोथ दास्मतानेवांतरणालभे
तावित ही मो ह्यावदा लभ्य ते प्राजापत्यश्च वाय
व्यश्च तयोरन्तराश्रालभ्यन्त॥२८ आप्तं ताभ ...

Indira Gandhi National Centre for the Arts

इति अथ नःपाठकः ११०॥ प्राजापत्यं चरुं आलभते प्रजाप-
तिरग्निर्वाग्निं नवस्वा घृदेतु मालभते न दिवाग्निं तर्पयती-
ति॥१॥ पाप्मा नव वति दिया नि निःश्पाप्मा स्पालमानि ऋक्कानि वर्-
षानि वर्द्धमिथुनं अजं ननं तद्स्य प्राजापत्यं रूपं रूप-
में नवति रूपतो हि प्रजापति ।रता स्युकवि ॐ शति स्या-
मिथुनं यो द्वादश मासाः पंचर्तव ऋय इम लोका असावा-
दि ध्यनाप्रकाविं ॐ शएष प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्नि- १७
२२ र्यावत्यस्य मात्रा तावदेतेन नामन तत्समिंध्य॥२॥ यद्वेवैक

तनेरिकविं शो वि पुरुषो दश हस्त्या अंगुलयो दश पाधा आत्मेकविंशः १
× विॐ पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य
मात्रा ता वा देवेन मेतत्समिंध्य॥३॥ अन्यायोगायत्रीत्रिष्टुब्ज-
गत्या ऽनतास्ता आकाबंधुकं ब्बवा वृच ॐ हिरण्यग-
र्भे वत्या धारमाधारयति प्रजापतिर्वे हिरण्यगर्भः
प्रजापतिरग्निद्वादशाप्रसस्तास्ताकाबंधुरंक्ब्वना
न्यूवं प्राजापत्यः पशुपराउ। शो य एव पशो बंधुः सपु-
उ। शस्य द्वादश कपालो द्वादश मासाः संवत्सरः प्रजापतिर्व
द्वपो याम्या अवा क्याः को हि प्रजापतिः॥५॥ अथैतं वायव्यं

नियुक्तेन शुक्लं रूपमालभनात प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वानु
विद्धतत्तस्मान्याने दनारतः परापतत्सोजः शुक्लं रू
परोलक्ष्म घनवत्तु मो विमुनायाचा ज्ञोवेरसस्तावा
नात्मानद्यौदनमालभन्त तद्देवा ग्नेरंतपयति शुक्लान
वति शुक्लो ऽहिरनरूपरो भवति रूपर ऽहिरेणावा
यावद्भवति प्राणो वै वायुर्नियुक्तात्मवत्सदानो
विनियुतः प्राणादानावेवास्मिन्दधाति ॥ ६ ॥ यद्वै २९
२० तं वा यावनियुक्तात् शुक्लं रूपमालभनात प्रजापति वि

स्वस्तं यज्ञादेवाः समसृजन्त वसुयास्मात्प्राणामधात्त उदक्रा
मत्तमस्मिन्नात नपशुनादधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्द
धाति वायावद्भवति प्राणो वै वायुर्नियुतात्मवत्स
दानो विनियुतः प्राणादानावेवास्मिन्नेतद्दधाति शु
क्लो भवति शुक्लो हि वायुस्तूपरो भवति तूपरो हि वायुः
॥ ७ ॥ तस्य सप्तदशसामिधेन्यः सप्तदशो वै संवत्सरो द्वाद
शमासाः पंच र्तवः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरग्नियो
बानग्नियो वत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिधे ॥ ८ ॥ यद्व

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्सप्तदशः सप्तदशो वै पुरुषो दश प्राणाश्चत्वार्यङ्गा
न्यात्मा पञ्चदशो ग्रीवाः षोडश्यः शिरः सप्तदशं पुरुषः
प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतत्समिन्धे ॥९॥ तं न्यूयी गायत्री त्रिष्टु
न्न्यान्वाहोता साम्नाका बृंधुरुकं त्वा न्वेव द्वादश
प्रियस्ता साम्नाका बंधुरुकं त्वान्वेवं प्राजापत्यः प
शुपुरोडाशो भवति सकाममतपा स इति हस्मादस्मादि २१
२१ यं पश्चः प्राजापत्ये पशौ वा कुर्विति ॥१०॥ यद्वेव वायव्या

पशुर्भवति प्राजापत्यः पशुपुरोडाशोऽर्धं ह प्रजापतेर्वा
युरर्धं प्रजापतिस्तद्यदुन्तो वायव्यो स्यात्ता प्राणो वाप्रा
जापत्या वर्द्धं ह वा स्यकृतं स्यान्नार्धमथ यद्वायव्यः
पशुर्भवति प्राजापत्यः पशुपुरोडाशस्तेनाहावेतं सर्वं कृ
त्स्नं प्रजापतिं संस्करोति ॥११॥ यद्वेव वायव्यः पशुर्भव
ति प्राजापत्यः पशुपुरोडाशः प्रजापतिं विस्रस्तं यत्र देवाः
समस्कुर्वंस्तस्योस्मात्प्राणो मध्यात उदक्रामत्स मस्मिन्नात
न पशुं नादधुरथास्मात्तं पुरोडाशेनात्मानं समस्कु

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वंसयत्प्राजापत्यो न्नूब तिप्रजापति र्योन्माद्वादशकपालो
द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः कद्वात्मीयान्य
न्नुवाको कोहि प्रजापतिः॥१२ तद्यद्वपांश्रूरस्तात्र्युहति
यद्वायंश्रुरस्तान्नात्स्नमस्मिन्नदधात्पथयाद्दतनमथ
तश्चरंतिध्यतो ह्ययमात्मा यद्वविषोपरिष्टाज्जरेतियए
वायमुपरिष्टाप्राणस्नमस्मिन्नेतद्दधातिकृत्स्नवत्पाय
स्यान्नुवाकाःस्युः कृत्स्नरूपस्यान्नुपाप्नोति युवात्यायद्दे
२२ वनिरुयद्रूपं तस्याप्याप्त्यै॥१२ तउवाच्याउर्वपायाए २३

पवस्तुत्स्नवात्योस्यानामन्ताद्धिप्राणोश्रुक्रूं युद्दपाश्रूवात्योनिरुः
यात्याद्दविषायदेवुनिरुद्रूपंतस्याप्याप्त्या इति॥१४ यद्द्वेवतप
श्रुमात्वेतन। एतस्मिन्नूपरवो सर्वेषांपश्रूनां रूपंयद्रूपरात्तश्रुरी
नश्रूरूपस्यरूपंरूपराद्वित्तसुदीउरूणायरूपरः एकसरवांस्त
श्वरूरूपंरूपरोद्विकसरवानश्वायदश्वाशफस्ज्जारूपमाद्वो
रःफाद्विगारथयदस्याविरिवगफासदावरूपंयद्दउसद्वउस
नद्यादनमात्तत्तात्तिनाद्देवात्स्यातसर्वेपशवश्चात्तश्वासवत्यतो
यतमरस्यकामोपकात्मातित्तवापंयपशावपषवाप्राजापत्यापघ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वनियुक्तीयः॥१५॥ एतौ पौर्णमास्यामालभेतामावास्यायामालभेत:
स्थ ह्दिक आङ्कर स्रो वैचंद्रः प्रजापतिः स एतां रात्रिमिह्वनुसतिनघ
न्यापतिष्ठेन मालभते तेन वै तद्दिनि॥१६॥ एतद्धि पौर्णमास्यामवास्यो खेलं
दः पशुस्ते देवाः पौर्णमास्यामालभंते यत्र ते देवाञ्जालभंते तदेन
मालभे तद्रति तस्मात्पौर्णमास्यां यद्वेवा पौर्णमास्यो पौर्णमासीह
२५ वावप्रथमा रूपा सत स्मादेव पौर्णमास्यां॥१७॥ ताफाल्गुन्यां सैव
षाहसंवत्सरस्य प्रथमा रात्रिर्यत्फाल्गुनी पौर्णमासी यात्सरस्याप्रत
२३ मोयामुखेमुख तएव तत्संवत्सरमारभते॥१८॥ स वा इन्द्रियं पौर्ण २५

मास्यमनाम्र पशुमालभते तत्पौर्णमास्या न वा इंद्रो वृत्रं यामानट्वा
२२ एष तयाप्तेत कर्मास्ति वैतानष्ठावितच्छन्दमानः पौर्णमास्या नैवष्टा
त्वेणमानछज्जौ पदेनयाप्तेत कर्मारस्ते॥१९॥ तद्वा उपांशुसत्वाप्येत
ह्वितिः प्रजापतिः पशुतिः कर्माविषन्ना त्वानरूविवंसानिरुक्तमिवा
तस्मादुपांशु॥२०॥ यद्वेवोपांशु प्राजापत्यं वा एतत्कर्म प्रजापतिं
ह्येतेन कर्मणारत्ते निरुक्तो वै प्रजापतिः॥२१॥ यद्वेवोपांशु रे
तावा अत्र यज्ञ उपांशु वि रेतः सिच्यते व पशु उपांशु वा आत्मा ह्विर
तावाब्दि पशु॥२२॥ अष्टकायां मुखं संवत्सरस्य प्राजापत्यमिन दह

यदिष्टकाप्राजापत्यमेतत्कर्माय दुखाप्राजापत्यमेवतद्देवञ्जाज्य
त्यंकर्मकरोति॥२३यद्वेवाष्टकायांपर्वेतसंवत्सरस्ययदष्टकापर्वे २०
तदाग्नेयंदुखापर्वणएवतत्पर्वकरोति॥२४यद्वेवाष्टकायामष्टका
वाउखानिधिर्ह्युतिर्हीतिरश्चीराम्नानउत्तमतश्रुक्षौद्रंदष्टावष्टका
यामेवतदष्टकांकरोति॥२५अमावास्यांदीक्षतेमावास्यायेवाशु
द्धियजस्वायतेयत्तोयजस्यस्वायतेताताय ज्ञंजनयानीति॥२६
२थो यद्वेवामावास्यांउदरतोवा॥नद्रूतमात्मानंछिंबत्क्रखायोयानी
२४ यदीक्षतेतस्मापतेभरस्वात्लोकंकरोतियद्दीक्षितामुवनितेमते २४

त्लोकमस्तिजायस्ततस्मादाहुः त्रतुंत्लोकंपुरुषोत्तिजायतइतिय
सयक्रीनीयःसंवत्सराद्दीक्षितःस्यात्लोकाउष्टकाउपदधत्सदिष्टका
त्लोकानुनिरिव्यरन्नथयद्भूयसस्तोकाक्रावृष्टकानारूपदधत्स
त्लोकाउष्टकाअतिरिच्यरन्नथयदमावास्यायांदीक्षितेमावास्या
योत्राक्रीणानितमावंतमेवत्लोकंकरोतितावतीरिष्टकाउपद
धात्यथास्यादृष्ट्यमाणपद्धसर्वोम्निस्त्रीयते॥२८तदौर्यद्यावत्यपत
स्यादनरिष्टकास्तादेतिकृयिद्दारात्राणिसंपद्यंतेथयान्यूर्ध्वानिक्रा
यात्र्याणिकथमस्यलोकाअनुपहितामवंतीतियद्यामसरा

स्यायो दीक्षिता मावास्यां क्रीणाति तस्या वै तामवास्यां करोति ताव
तीरिष्टका उपदधात्यथ याष्टकां निक्रयाद्दधाति तस्मिन्नवकाद्य
धुरग्निश्चिनोति क्रोशिति यास्वस्यावकाशः स्याद्यावंति वै संवत्स
रस्याहोरात्राणि तावत्य एतस्याग्नेरिष्टका उपधत्ते आयो दशामा सत्र
याद्दशवाय घमास्ता यान्य वैकां निक्रयाद्दधाति नया अस्य भ्रायात्
त्रा स्यमासरष्टका स्यात्तिरस्य तल्लोका अन्त पद्दितासवं तितस्मालो
कास्वष्टका स्वस्तवंति शण्यत द्वियेव प्रथमा पौर्णमासा तस्या पश्चा
माल स्ततया प्रथमाष्टका तस्यां सुवं सत्तरतिया प्रथमा मावा २५

स्या तस्यां दीक्षित यत द्विया व्यत संवत्सरस्य प्रथमाद्दधाति तात्य स्यत
दारस्ततता निवतद्दाम्नात्य थात संपद्वेव ॥ अयतद्दाकु ॥ कथमस्येत
क्र मेसंवत्सरमग्निमाप्नोति कथं संवत्सरेणाग्निना संपद्यतइत्य
तवात्वियंवा नां पश्चतां रत्रु द्वं चाति सामिधेन्या द्वादश प्रिय स
त्वद्विं श्यादर्कदेशानुयाजा एकादश प्रयज स्रदशा पर्वो अतो
नताया ष्टावत्वारिं शं साष्टावत्वारिं शाद्दक्षराजगती यं वेजगत्य
स्या द्वीदं सर्वजगद्दिय सुचा अग्निरस्यो द्विसर्वो मिश्रीयतेया
वानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ ३२ यावद्वाष्टाचत्वारिं शद

१ प्रायश्चि॰शाद
स्रा विजगतीजगती सर्वाणि छंदांऽसि सर्वाणि छंदांऽसि प्रजापतिः
प्रजापतिरग्नि र्यावानग्नि र्यावत्यस्य मात्रा तावद्भवति ॥२३॥ अथ या नि
दर्शपा दशाक्षरा विराड् विराडग्नि र्दशहि प्राणाग्नि र्दश प्राणाः प्राणा अग्नि
र्यावानग्नि र्यावत्यस्य मात्रा तावद्भवति ॥२४॥ वपा पशुपुरोडाशः स्व
ल्पिष्टिः पक्षि र्मास स्याहोरात्राणि तन्मासमाप्नोति मास स्याहस्रुङ्माघो
सुत्युः संवत्सरं तत्संवत्सरमग्निमाप्नोति य एव संवत्सरकामा अथ यद
तान्याद्यदेव संवत्सरेण्ने तन्नत ॥२५॥ अथ्येतस्य प्राजापत्यस्यैकविं
२६ शतिः सामिधेन्या द्वादशाप्रियस्त्रयः स्त्रिंऽशादेकादशानुयाजा २६

एकादशोपयजस्त्रयं त्रयं वा शाद्वशा पशुपुरोडाशोद्विसदशपर्यं वा
शाप्याश्वापेवा शतिकास्मात्रिवत्तमाप्नोति द्वावाघारो तत्पश्चिः सयः प
श्चांकास्मात्रिवत्तमाप्नोत्यथ यदतान्यद्यादेव संवत्सरेण्ने तन्नत ॥२६॥ अ
थैतस्य निरुक्ततीयस्य सप्तदश सामिधेन्या द्वादशाप्रियस्त्रयोदका
न्त्रिंऽशादेकादशानुयाजा एकादशोपयजस्त्रदेकपंवा शाद्वशापञ्च
पुरोडाशोह्वविस्त्रतुथ्यं वा शाद्वावाघारो द्विष्टकृतो तदष्टापंवा
शाप्याश्वापंवा शतिकास्मात्रिवत्तमाप्नोति वनस्पतिश्च वासा स्वाहामय
न्मष्टिः सयः पश्चांकास्मात्रिवत्तमाप्नोत्यथ यदतान्यद्यादेव संवत्सरे

ष्ठेनैतद्देवसुहास्यैतत्कर्म्म संवत्सरमग्निमाप्नोत्यथ ऽ संवत्सरेणा
ग्निना संपद्यते ॥ अथ यदाग्नीध्रे नैतस्य पशोः समिष्टयजूंषि जुहुयाद्
हृदयशूलेनावभृथमभ्यवयाद्धरेत्तावा एषोग्निः पशुर्यद्वस
र्व्वा देवतानां ऽ समिष्टयजूंषि संस्थापयेत्तदारं तद्देवता
श्छन्दांसि नियजूंषि संस्थापयानीति स्वविसामव स्थापयेद्यदेते
न पशुनेष्ट्वा तत्प्रजापतिरपश्यद्यथैतस्याप्तरं तेन पर्यैत्तस्मादसं
स्थापयेद्यद्वसंस्थापयति प्राणपशुस्तस्य यदंतरियात्प्राण
२२ स्यतदंतरियाद्यदु वै प्राणस्यान्तरियात्तत एवं म्रियेत तस्मादसम् २७

न्स्थापयेद्यथा नातिरनानमेव ॥ अथ यदाग्नीध्रेते न पशुनाप्रापरिश्री
यात न मां ऽ समस्तीयाग्नि मिथुनमुपयापूर्वदी हावा एष पशुर्न वश्च
संविनद्यदीक्षितं उपरिश्रयीनयन्मां ऽ सममस्तीयाद्यन्मिथुनमुपया
द्दीक्षितस्त्वविप्रादीक्षातेश्रद्वितकस्वलाभिनत्रस्त्राजिनमिष्टकां
प्रकरोत तस्मादु काममस्ताव परिश्रयीते न तु सर्वमन्नं यदात
पश्चात्स्यदस्या नाश्मसारदन्तवतिद्यानिकानियामधु नाश्नानि
तेषामस्य सर्वेषां कामाशनेय इति न नमिथुनं उपेयाद्
रेताऽवरुणद्वयस्यात्येतस्याप्रविष्टः ॥ अथ यदाग्नीध्रे तैना

श्री ड्डी२

म्मिन्यज्ञ दक्षिणाँत न्मियँयज्ञादक्षिणासद्दसुणा आदित्यरा
द्धि णांद यौंडू स्मा वे सुर्वायँज्ञ स्तृ दस्मस्सुर्वो य ज्ञा त्तिबधि त्ता नय
नीतिनि तुया कृपा दि श्वकों वाण नो कृ रु त्ते नद्या यष्टकायामिश्रकायो
दद्या साह् क्क स्वसु र्त्वे वदद्या स्वृ द स्रेपाप कुल्पतस्यध्व आ ह्न णो॥१॥ न
द्दे द्देवा अश्रुवं श्चे नय ध्व मिति ति ति मि छे त्त तिवावत द स्नुवं स्त्र पा
त्तेन यमा नानो प्रजापतिरि मां प्रथ मां स्वय मातृण्णां चितिमपश्य
त्र म्मां ञो प्रजापति नाप दधत्ता॥ इत मस्मिरत्र बीडु पारमा यानी ति के
२८ त्ततिर स्नुत्तिरि ति न थु तिय श्चि ष्ट कया दत डवानिधावा वपश्चि ष्टवा॥ २८

य हू वेङ्कि को॥

तस्मा प्रथमा यि स्वय मातृण्णा या अनंतर्हिताइर्वेष्टका पधीयतन्तस्मा
दस्या अनंतर्हिता त्रु षधाया नंतर्हिताः पशवः पशवो नंतर्हिता स्मिरा
नंतर्हिता न्यषण्ता या पे तु॥२॥ तदुवां स्मत यध्व मावत्ति चिति नि ष्ठे
ति वावत द स्नुवन्ति तउर्द्ध मिछत्तितात षो त्तत यमा ना नामिडान्ती
श्चि श्वक र्मा यां तरि क्ष द्वितीयां स्वयमातृण्णां चितिमपश्य स एतामि
द्या ग्नि स्या वि श्वकर्मणा त्वा पदधा ति॥ इ ना द्या सुर स्न वीडु पारमा
यानी ति कन्ति ति चि श्चि रि तिताथ ति हि ज्या त्ति दं त डवा वत स्मा द्विती
या स्वे स्वय मातृण्णा या अनंतर्हि ता द्वि ज्या उप धीयेत्त तस्मा दंतरि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्यादनंतर्हि नाद्रियोनंतर्हिता वायुरनंतर्हितान्त्येष परीत्ति रूपेतां
धृत्तभुवास्थनयधामवित्तिवितिमिछतनिवावतरध्रुवन्तितजईमिछत्ता
तितयोायतयमानानांपूरामञ्चीह्रिवंष्टत्तीयाऽस्वयमातृणांवित्तिमप
उपस्माह्रांपरामक्षिनायदधत्तिायतमसावाद्रिव्याअवी॥ऽपादमा
यानीतिकावतिरलोकंपृणायसितव्यत्स्वषवान्लोकंपृणान्मनाद्वि
वनर्दुवायतस्माद्बनीयास्वयमातृणानंतर्हिनालोकंपृणायाऽपश्री
याततस्मादसावादित्यानंतर्हितादिवानंतर्हिता त्येषयतत्या
३० त्येता॥दनादनावाथरदूयताऽदऽसर्वमत्तवन्यद्विदंकिंचतादेवा

स्वर्ग्यस्याभुवेऽस्थेऽग्निमावायरदूयवताउदऽसुर्वमत्वभुपतजानी
तयथावयमिहायसामितितभुवेऽध्वतयधमितिविततिमिछतति
वायतदभुवंस्वद्दिछतयथानयसिद्दायग्याामानितषोायतयमाना
नाद्वाद्वितीयोवित्तिमपश्यान्नृष्ययछ्बथी॥ातभुवंन्तुपरयमाया
मेतांकनेतियरदधुलोकंपृणायेतिनाद्यतितचइईवृथिव्याअ
र्वाचीनमंतरिक्षात्तेनदेवाउपायंस्तदणाद्वितीयावितिरथयद
र्द्धसंतरिक्षादर्वाचीनंदिवस्तेनर्षयउपायंस्तादषा॥उथीवितिः॥ऽ
स्तस्याद्विभुवंस्यधमितितिवितमिछतितिनावत्ततंदभुतस्यत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यमाना अपश्यंस्तस्मादिन्द्राग्नी तयोः । प्रजापतिः प्रथमां चितिमपश्यत्प्रजाप तिरेव तस्या आर्षेयं देवा द्वितीयां चितिमपश्यन्देवा एव तस्या आर्षे यमिन्द्राग्नी च विश्वकर्मा च तृतीयां चितिमपश्यंस्त एव तस्या आर्षेयमृष यश्चतुर्थीं चितिमपश्यन्नृषय एव तस्या आर्षेयं परमेष्ठी पञ्चमीं चिति मपश्यत्परमेष्ठ्येव तस्या आर्षेयं स यो हैतदेवं चितीनामार्षेयं वेदार्षेयवत्यो हास्य बन्धुमत्यश्चितयो भवन्ति ॥ १८ ॥ आस्तृणां जगतादि देवा अब्रुवन् । अस्तृतयमिति चितिमिच्छत तिवाव तदब्रुवंस्तेषां स्तृतय

30 मानानामसवितेताभिसावित्रोऽपश्यद्यदपश्यत्तस्मात्सावित्रा 30

पपश्यन्नृण्वन्सावित्रीरपश्यन्नामष्टा गृहीत्वा मा जुहोति मनसा जानात् कल्पत ममोक्षयविद्धि नाम यादासपश्यंस्तु ते वषड्वाङ्गं सतीः ॥ १ ॥ तदब्रुवंश्चेतय ध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्स्वस्तयमाना अपश्यन्नस्मादि तिरास्तृतिर्वैयज्ञायदिष्टा पश्यंस्तस्मादिष्टका ॥ २ ॥ तां वा एतामकौ मतीमष्टागृहीता मष्टात्तिजुहित्तु हो तिस्तस्मादियास कासप्तधा विहिता ॥ ३ ॥ तामष्टर्द्धा गुहेत्तुहोति मांसेरूं ब्राह्मं रूपेणु ह्वयदिता स्मादियदृच्छारूपः ॥ ४ ॥ तां संततां जुहोत्यामातात्दिवाऽखिलजुयदे नइद्रुक्षा स्मिना स्मानाख्यत्तु चितिद्वत संतताद्दोमस एव अन्त्रै

Indira Gandhi National Centre for the Arts

आन्हाग्न्राणामनन्नवायनायतस्मादन्ततोजुहोति॥५यद्वेवतामा
कूतिंजुहोति।सविताबाग्निसमतयाकृत्याग्रेसात्वीणातिनमिश्वो
प्रीत्वाप्रेम।ऽसंतरतिनद्यादतयासवितारंप्रीणातितस्मात्सावित्राणि
तस्माद्दाशनामाकूतिंजुहोति॥६यद्वेवतामाकूतिंजुहोति।सवित
ग्रान्निसमेतयाकृत्यायरसाज्ञानाच्चत्ऽसिंचतियादत्वाबुतोर
तःसिच्यतेतादृङ्योयतेतद्यदनुयासवितारऽरेतावतऽसिंचति
तस्मात्सावित्राणितस्माद्दाशनामाकूतिंजुहोति॥७स्रुवश्चस्रुक्चपु
युज्यते।वाग्वैस्रुक्प्राणःस्रुवोवाचाचवैप्राणेनचैतद्रायवेवाकर्म ३६

न्द्वेहंधेस्नस्मात्स्रुवश्चस्रुक्च॥८यद्वेवस्रुवश्चस्रुक्च।यावेसप्रजापति
रासीदेषसस्रुवःप्राणोवैस्रुवःप्राणःप्रजापतिरथयासावाणासीद्द
षासास्रुग्याग्वाचोषास्रुगथयासाआपआयन्वावात्ताकादेना
श्रायामेनामाकूतिंजुहोति॥९ताऽसंनत्तांजुहोति।संततंहिता
आपआयन्तथयःसप्रजापतिस्त्रय्याविद्ययासहापःप्राविशत्तदेष
त्वेरनद्यज्जुस्तिंजुहोति॥१०तद्यानित्रीणिप्रथमानी।सप्तानांकां
अथयच्चतुर्थंयजुस्त्रयीसाविद्याजगतीसात्रवतिजगतीसर्वाणि
हंदांऽसिसर्वाणिछंदांऽसित्रयीविद्याथयानिचत्वार्युत्तमानिदि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ऊ मानीमवविरलोकादि ग्रास्थप्रजापतिराथे षात्र्यां वि[illegible]या ॥१॥ मु
जुह्वाति युंजानः प्रथमं मनइति प्रजापतिर्वै युंजानः समनएतस्मि
कर्मणि युंक्त तद्यन्मनएतस्मिकर्मण्ययुंक्त तस्मात्प्रजापतिर्युंजा
नः ॥१२ तत्वाय सविता धियइति। मनोवै सविता प्राणाधियः प्राणानिग्निज्यो
तिर्निचाय्येत्यग्निज्योतिर्दृष्ट्वेत्येतत्पृथिव्या अध्याभरदिति पृथिव्या
ह्येनमुद्धरति ॥१३ युक्तेन मनसावयमिति। मनएवैतदेतस्मि
कर्मणि युंक्ते तद्युक्तेन मनसा किंचन संप्रतिशक्नोति कर्तुं दे
३२ वस्य सवितुः सवइति देवेन सवित्रा प्रसूता इत्येतत्स्वर्गीय शक्त्य ३२

तियथैतेन कर्मणा स्वर्गंल्लोकमियादेवमेतदाह शक्त्येति शक्त्या
हि स्वर्गं लोकं समेति ॥१४ युक्त्वाय सविता देवानिति मनोवै सविता प्रा
णा देवाः स्वर्यतो धिया दिवमिति स्वर्गं ह्येतल्लोकं यतो धिय
तस्मिन्कर्मणि युंजन्बृहज्ज्योतिः करिष्यत इत्यसौ वा आदित्यो
बृहज्ज्योतिरेष उ एषोग्निरेतावन्तं संस्करिष्यन्भवति सविता प्रसु
तिना वाति सविता प्रसूताय तत्कर्म करवा इत्येतत् ॥१५ युंजते मन उ
तयुंजते धियइति। मनश्चैवैतत्प्राणांश्चैतस्मिन्कर्मणि युंक्ते विप्रा
विप्रस्येति प्रजापतिर्वै विप्रो देवा विप्रा ह्येतद्विपश्चित इति प्रजा

प्रतिर्देवस्य च्चिपश्चिद्धिहोत्रा दध इति यज्ञा एष वीद तेनादेष होत्रा वि
विधत्ते वितन्वते तस्मिन् होत्रा अधि विधीयंत वयुना विदित्यष हीदं
वयुनमविंद देक इदित्य एक एवैष इदं सर्वं वयुनमविंदत् स हीदं
सर्वस्य सवितुः परिष्टुतिरिति महती देवस्य सवितुः परिष्टुतिरित्येतद्
॥१॥ इदं युजेवां ब्रह्म पूर्व्यं नमोभिरिति प्राणा वै ब्रह्म पूर्व्यमन्नं नमस्त
द्वादेष वा इतिरन्नामतायैव तदाह त्यत्तेना न्नेन प्राणानेतस्मिन्का
र्म्माणि युनक्ति श्लोकं एतु पथ्येव सूरेरिति यथोभयेषु देवमनुष्ये
३२ षु कीर्तिः श्लोको यजमानस्य स्यादेवमेतदाह शृण्वंतु विश्वे अमृतस्य ३३
पुत्रा इति प्रजापतिर्वा अमृतस्तस्य विश्वे देवाः पुत्रा आ ये धामानि दि
व्यानि तस्थुरितीमे वै लोका दिव्यानि धामानि य एषु लोकेषु दे
वा स्तान् एतदाह ॥२॥ यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्ययुरिति प्रजापतिर्वा इद
दाय कर्म्माकरोत्तदनु देवा अकुर्वंत देवादेवस्य महिमानमोज
इति यज्ञो वै महिमा देवा देवस्य यज्ञं वीर्यमोज इत्येतद्यः पा
र्थिवानि विममे स एतश इति यद्वै किं चास्यां तत्पार्थिवं तदेष सर्वं
विममीते रश्मिभिस्तेनैतश इत्यन्वता नाति रजांसि देवः सवितेति म
हित्वनेतीमे वै लोका रजांस्यसावादित्यो देवः सविता नेतृ

श्री

मरिष्मावित्रिमसीम॥१८ देवसवितः प्रसुवयज्ञं प्रसुवयज्ञपतिं भगाय।
त्यसौवा आदित्योदेवः सविता यज्ञो न गाम्नमेवैतदाह प्रसु[illegible]यज्ञंप्र वे२
सुवयज्ञपतिं॥ यज्ञायज्ञायतिदिव्यो गंधर्वः केतपूः केतन्नः पुनात्वि
त्यसौवा आदित्यो दिव्यो गंधर्वो न्नं केतान्न पूरन्नं नः पुनात्वित्ये
तदाह वस्यतिर्वाचं नः स्वदत्विति वाग्वा इदं कर्म प्राणो वाचस्पतिः प्राणान
इदं कर्म स्वदत्वित्येतत्॥१९ इमं नो देवसवितर्यज्ञं प्रणयेत्यसौवा
आदित्यो देवः सवितायद्वा[illegible]पष्य द्वितीयं कर्म प्रणयेति तदन्या
३५ हं देवस्पुष्टं वमरुत्वां देवान्मिति यो देवानवदित्येतत्सखविद ३५

ं सत्राजितं धनजितं स्वर्जितमिति यागतस्सर्वं स्विंदादित्यतस्से
स्यवाश्नामं समर्द्धयगायत्रेणरथंतरं बृहद्गायत्रवर्त्तनीतिसाम्ना
निस्वादेतियक्षुः ३ ऋषित्सेषात्रयीविद्याप्रथमं जायतेयथिवा
द्वाक्षुत्रा जायतेवमथयः सोग्निरष्टुज्यातिषसायातद्वैद्कसन्निहि
याता॥२० तान्यन्नात्थ्येसाविद्याएयंष्ट्वाद्वरा गायत्री गायत्राग्नि
यविनाग्नियोवयस्यमात्रानावतेत्वेनमेताद्रातान्स्तं सिंवति
तानिनवस्तवंतिघाद्वाकास्तानवमोनवदिवोदिवोग्निर्नवस्ता
गा अग्नियों वानग्नियविन्यमात्रानावतेत्वेनमेनाद्वतास्तं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रियं त्तिस्तानि दशास्तवंत्याङ्कति दश मी दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्द
शदिशोग्निर्दश प्राणाः प्राणा अग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावद्व
भवति ॥२१ एतस्य माङ्कत्या ॐ ङ्कनाया स अग्निर्देवेभ्य उदक्रामत्तद्दे
वा अब्रुवन्पशुर्वा अग्निः पशुर्त्ति तमिममन्विच्छाम स स्वाय रूपायावि
र्भविष्यतीति । तं पशुष्विरन्वैच्छंस्स स्वाय रूपायाविरत्तवत्तस्मा
त्पशुः स्वाय रूपायाविर्भवति गौर्वा गावश्वो वाश्वाय पुरुषो
वा पुरुषाय ॥२२ तमब्रुवन्नुपत्वायनस्मदेरन्वैच्छामायातया मा अनु
३५ पजीवनीयान्नविष्यंतिय चक्र अस्त्वेर सर्वमनु त्वेश्यामडति । तपं ३५

पकुस्यां२॥

त्रा

तमेकं पशुं स्वास्यां पशुस्यां त्रुत्यु पञ्चस्यसर्त्तेगा श्वस्त्वेश्च तद्यादता
मेकं पशुं स्वास्यां प्रत्यञ्चं स्वस्मादेषएकः संहितता ॥२३ अनवाधु
रूपंपुरुषादेषहवा अन ह्वातुरूपा प्यानादेवानयतिनपिद्मन्तसु
प्यां स स त्वेरहपशु स्तिरन्विच्छान्तायातया मा अनुपजीवनीया अ
सवन् ॥२४ त्रिनिरन्विच्छत्ति त्रिहदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैनमेतदन्विच्छत्ति । तएवं संपद्यास्तवेतिएव चितिकोग्निः पं
वर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावद्भव
ति ॥२५ तमोजीतिः रत्निधुनीत्तिरत्तुद्दितास्तवंत्यानग्निर्दत्तन्य

उदक्रामन्नसृज्र आदित्यास्तस्मादस्तु षिरस्मात्स्माद्देवांतरातो ऽधमरक्ष
इव त्सेषा योनिरग्निर्यद्बाम्निषि सुपश्चात्वान त्वय्योनिर्गर्स ऽदि
नस्म छि ऽसायोन्या न विजायमाना जायते योनिर्जायमाना
जायेताइति॥२६ त्रिष्टातो स्तवंति। त्रिष्ध्यग्निरस्मात्तिधानी ऽत्ता
स्तवंति सर्वता वा अस्मात्तिधानी सु स्वंपरिद्यात सर्वतो योनिर्ग
र्भंपरिग्रात योनिरुपमन्तक्रियते॥२७ तत्रीं च स्मिष्ठंत्यः स्वः प्रथ
मो ऽथरा म त्तो थाजग व ऽस्य तन्तु द्वैयद्वितदस्मसंन्धरिनमा
३६ सीदेष सो ऽश्मा पयजदेरसदि विपसरा मत्तो थयकेसकपाल ३६

रा सा त्विसत्रासीदयत्सो ऽज्ञाथयत्तकपालमासीदेषासाद्यामे
तद्यानरिषंतोस्नुवंत्यतास्यावागघरूपस्त्यायत्तज्यतातुस्यपत्वेनमे
तत्जनयति॥२८ ते दक्षिणत स्प्रिष्ठंत्यातद्विदेवा अविसृज्यर्यांदिनाय
ज्ञं दक्षिणातो रक्षांऽसि नाष्ट्रा नदन्क्रशिति एतंवज्ञमपश्यन्तेनसुमवादि
त्य मत्सो वा आदित्यपाप्मस्थपातनवज्रेण दक्षिणतो रक्षांऽसिना
ष्ट्रा अपहत्यान यनाश्रुतंयज्ञमतन्वत तथो वैतद्यजमानएतेनवज्रे
ण दक्षिणतो रक्षांऽसि नाष्ट्रा अपहत्याभयनाश्रुतं यज्ञं तनुते॥२९
दक्षिणत आस्तवनीयात्तु त्वक्र। सरतएषा त्रिरूपघातिहपाया आ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्वनीत्यायायाषाञ्चिर्द्दक्षिणा। ता त्रिष्टुपायाषाष्टुपञ्चात्तरत्रिमात्रत्रि
मात्रा द्विष्टुपात्याषाष्टुपञ्चाता॥३०॥ सा द्विणवी स्यादनिर्द्दत्विस्य उद्दक्षे
मस्त्रद्वणुप्रा विद्याश्च स्मा स्रुक्छुषिरः सोप तानि वृमीण्यस्ति ताऊ रुत्तप
वीर्यंत्तु प्रज्ञानाय यत्र यत्र निर्देदाह तानि कल्माषाण्यत्तवन्॥३१॥ सा
कल्माषी स्या। आ त्वाग्नेयी यदि कल्माषीं न विंददपि कल्माषी स्या
द्धु। षिरा उस्या। सैवाग्नेयी त्योषाया निराश्मर्यद्वणुरश्निरियं स्वन्त
त्वैायानिर्गुर्तं ह्विनस्यद्विं सात्योयाइत्वेजाज्यमानाजाय
32 तायाञ्जायमानाजाया ता इति॥ ३२॥ सादशमात्री स्यात्प्राद्रश 37

मात्रं ह्वीदमस्तिवायुदत्पर ञ्जिमात्रीं भवत्तवति बाहुवीं अरत्निर्वा
ऊ ना त्वे वीर्यं क्रियतवीर्यसंमितेर वद्भवति दं॥ ३३॥ अन्यतः क्ष्णु स्या
दन्यतरा ता हीदं वा रुक्ष्णुतम्भुत्तयतः क्ष्णु भवत्तवखुत्तयता ही दे
वः क्ष्णुतं यदनया देवं वदति मानुषं वा त्यायमतं त्वात तव तम
दुत्तयतः क्ष्णुता॥३४॥ यद्वुविा त्तयतः क्ष्णुदत्ता वा आत्र ह्वीर्यं यत्ता
स्पक्ष्णु तमुत्तयुतणुवास्या मदात हीर्यं दधाति॥३५॥ यदु द्वखानथ
यतः क्ष्णुदत बाणनेदवा अनु विद्धेत्या त्वाकुत्या खनेसायत
नमयामतदनु विद्धेत्या त्वाकुत्यः खनन्ति॥३६॥ स यदि तिखन

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तितदेनमस्माल्लोकादवनत्पृथ्यद्धृह्योत्तरति तदमुष्माल्लोकाद्
थ यदेनं तलसेरवुरति तदंतरिक्षलोकान्न वित्थाप्य एनमेतादस्मा
ल्लोकेस्यः स्वनति॥२४॥ तामादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेश्विनो
र्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे गायत्रेण छंदसांगिरस्वदिति मदि
षिदृशतएवेनामेतदत्ते त्रिदेवतां तिरादत्ते गायत्रेण छंदसा
त्यास्यां गायत्रं छंदो दधाति पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमंगि
रस्वदाभरेति पशुर्वा अग्निः पुरीष्यः पृथिव्या उपस्थादग्निं पशव्यमंगि
२८ रस्वदाभरेत्येतत् त्रैष्टुभेन छंदसांगिरस्वदिति तदेनां त्रिष्टुभा अग्न

न छंदसा ददात्यास्यां त्रैष्टुभं छंदो दधाति॥२७॥ अभ्रिरसि नार्यसि
त्रिष्टुभा तदेनां सत्येनादत्ते नार्यसि नि ह्वा अभ्रिर्यो षा
योषा वा एषा यदभ्रिस्तस्माद्यमानामेतदहिंसायै त्वया व
यमग्निं शकेम खनितुं सधस्थ इति यथैव यजुस्तथा बंधुः त्वया वयमग्नि
शकेम खनितुमस्मिन्सधस्थ इत्येतज्जागतेन छंदसांगिरस्व
दिति तदेनां जागतेन छंदसा ददात्यास्यां जागतं छंदो दधा
ति॥३०॥ त्रिभिरादत्ते त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैव
नामेतदादत्ते त्रिभिरादाय याचेना तस्मिंत्र यतस्तथा

।नों देवा स्त्रिस्तिरो दासा था स्याँ व त्रुत्येन वीर्यम दधु स त्येत्वे नाम यः।
सेत्रि स्तिरा दाया था स्यांव त्रार्थेन वी र्यं दक्ष ति॥४०॥ द स त्रा क्षय म वित
नि हु स्म स्य स्या द्विता स्त व ति बि च्र द स्त्रि त्रि मि ति बि स्त वि स्थे ना ऽ हि
रण्य यी मि ति हिर ण्म यी दर्श त्स्य पा या छं दो म य्य ा न्न ण्णी ति नि वा ये
त्या म्न ज्ञो ति दी स्व त्य तस्थ यि च्या अ क्षम त्तर दि ति ष्ट स्थ यि च्छो त्सन द
क्षमत्त रत्या द्व हु स्तन छं द सों गि र स्तार स द दि ति त त्वे ना मा त्र भु।
स्तन छं द स्ना द त्व था अस्या मा ... नु कु तं छो वा द क्ष ति ता त्ये
३२ ता न्य व छं दा ऽ स्प षा त्रि रा रं सा त्वा य व यं वि ण वी क्रिया ते । ३५

॥४१॥ ता ऽ हि क हिर ण्म यी क र्ण ति । हिरण्य यी ति वा त्रु स्युक्त ति न त।
था क र्या च द्वा ... ग षा छं दा ऽ सि त ने षा हिर ण्य म स्त ऽ हिर ण्य स मू ता।
नि छं दा ऽ सि॥४२॥ ता रत्र स्ति रा दा त्वा त्र त्र र स रा त्वे स र्वा वा या गि त्यु क्त
म त्त र म द्दार मि ति त्र द्दारं त द्य त द्या गि त्यु क्त म र द्दे रा य र खु षा त्र भु त्र
ग्र मा सा सा य म द द्दु र मि ऽ ति र्व द्दार र म ता नि ता नि दु र्वा णि ... ऽ
छि स र्व त्ये वि त द्वा वा ग्नि र्व न ति स र्व या वा वा से त्तर ति त स्मा त्र त्रि
॥४३॥ य दे व त्र त्र स्ति स्व त स्थ वि द्दि रा स्त त स्य त तु ह्दि धु वा व द क्ष ति ता
स्मा व त स्थ वि धु वा वा द ति छं दो सि धु सि स्वा द त त र क्षे व
स्व

तस्मादिमाः प्रजास्तस्मादीतरदिशः सर्वास्वेतद्दिक्षु वा वीर्यं दधाति तस्मादस्य
वासु दिक्षु वाय्यद इति॥४॥अथ आस्तलं२ रूपं स्वगणाभिर्नवत्यथपश्चनति
मंत्रयते तद्या एवा देवा आन्विषिषन्त पुरस्ताद्वीर्यमदधुस्त एवैत
द्यम तदन्विषिषन्पुरस्ताद्वीर्यं दधाति॥५॥ स्तोमस्त्रिवृत्तया तायुरू
त ॥वाजिन्नाइवति यद्विद्वि पंतस्ते मथयद्धि प्राक्रूपीय स्त्र ग्नं
वरिष्ठा मन्त्रमेव तमितीयं त्वे वुरिष्ठा मे बुदिमा मन्त्र संवत्तमितात
द्वितिज्नर्घरमुमं तरिक्षतव नास्तिः प्रथिष्ठामधियानिरिदिति।
तद्देतानि तादेवताः कत्राद्यार्यं वायुमादित्यं तद्गच्छवीर्यं दधाति॥६॥ ४०
४०

अथ रास सत्यं जाथा ॐ ग्ना सा तं युवमित्य पश्युं त्वेतच्च सामानं वा राम्नि
न्याम हृष्याय स्य इत्यस्मिन्कर्मणि हृषग्व रुइत्यन दमिन्त रंतमस्म द
सिन्यम्नि ससरंतमस्मान्प्रितेमित्य तेन ना सत्तनीयं दधाति॥७॥ अथ
जी।यो।तायातात वुस्त्वरं वाजवा जहवामहइत्यन्ते खेवाजः कर्म
लोकर्म्मणि नवस्वरमाप्तान्ति हवामहइत्यतत्र स्वाय इंद्रमूतय
इन्द्रियवंतमूतयइत्यतत्र दद्युवीर्यं दधाति॥८॥ त्रिस्तिरस्तिमंत्रय
ते।त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावते वास्य तद्वीर्यं दधाति
॥य अथेना आरउक्रमयति। तादेनामातिः पश्च स्तिरचिष्ठति। नाप।

स्ट त्वान्यग्निरेषयन्त्यग्नावेतन्नायमग्निर्हिनस्त्विति॥६ सोऽस्य मुक्रम
यति। प्रतुर्वं न्नु स्व वक्रोमन्तुशस्मी रितिपा भावाग्नुग्निशुरमाणानस्य वा।
क्रा मन्या मान मित्यतद्धुस्य वाणपत्येमाया चुरद्गीतिरोमा खेपशरवा।
यात दैवत्तानस्यणाणपत्येम त्याचुरद्गीत्यतन्नदेनमास्यनाच्चिक्रुत्ति
॥७ ऋथ गासत्तमुर्वंतरिक्षंद्गीद्विस्वर्स्तुगच्छतिरत्तया निश्चघन्ति त्यैतिम
त्येवव्रुतु स्थावंधुरम्मा सप्रजा सदेतीयं विनुपानुया सप्रजा सद्दे
त्यतन्नदेनॐ रासत्तनाच्चिगौक्वत्ति॥८ अथाजोऽपृथिव्याः सधस्थादग्नि
पुरीष्यमंगिरस्वदाभरेति पृथिव्या उपस्थादग्निं पशव्यमग्निवदाभरे ६९

त्यतन्नदेनमाजनाच्चिन्विक्ष्ठति॥९ त्रिस्निरच्चिक्ष्ठति त्रिवृदग्निर्यावा
न्नस्यमात्रातावत्तैवैनमेतदच्चिक्ष्ठति त्रिःत्तिः ३ रुस्मादस्ति मंत्रयता।
तद्वत्षड्तव: संवत्सर: संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावं
तद्भवति॥१० अग्निर्तोऽध्वद्वितीयः प्रपावकः समाप्ता॥ब॥ यजु:१०४
पुदी ज्ञाणात्तमप्याप्तवंत्या। अमूद मत्ठयंतीमतविल्लोकायात मय
त्स्यय्यावृद्दीसाअल्यितऽस्मिल्लोकाऽउ रोवाणतादस्याल्लोका
त्स्यात्पद्केवाःकमग्नीन्विच्छेसघादेतानग्नीनतीत्यमुदमाहरति
तादम्भवरेत्यात्लोकेत्याद्विक्ष्ठति॥१ प्राग्च्चायंति। प्राचीहि दिगग्ने:

छायामेवैनमेतदन्तर्हितं न्विष्ठति स्वायां दिशि विदधाति प्रयन्त्यग्निं
पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेम इत्यग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेम इत्येतत्॥३॥ अथा
न्वग्निरुषसामग्रमख्यदित्यग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भरिष्याम इत्यग्निं पुरीष्यमङ्गिर
स्वद्भरिष्याम इत्येतत्तद्वा एनमन्नादरूपेण तिष्ठति॥४॥ अथ वल्मीकवपा
याऽभिराद्धा विनिहितान्वतितामन्वीक्षन्ते यं वल्मीकवपायस्तु
वा इमल्लोका एतद्वा एनं देवा अमुष्माल्लोकेऽभि वियादमिष्ठं साध्येवि
नमयमेतदमुष्माल्लोकेऽभि वियादमिष्ठति॥५॥ अन्वग्निरुषसामग्र
४२ मख्यदिति तदेतत्सु परस्तादुदानित्यश्यन्निद्दोऽनवेदा इति तदा ४२

तमुहः स्विष्टकृत्तत्सूर्यस्य उरुत्रा रश्मीनिति तदेनं सूर्यस्य रश्मि
भिश्छन्दयद्या दिवा पृथिवी आततान्थेति तदेनं द्यावापृथिव्योरविष्टं सु
स्वमर्धिदं सार्धमेनमयमेतदधिदधाति तं यदा परापश्यत्यथ तामेव वाऽ
त्याराद्ध्वं तिष्ठेदं॥६॥ अथाश्वमस्तिमेत्य यत्तत्तद्धि देवा अश्रुवन्त्याप्मान
मस्यापहनास्मेति आत्मानं पाप्मा च समस्य पाप्मानमपहनामेति त
स्याश्वं पाप्मानमपाघ्नं साध्येवास्यायमेतच्छ्रमं पाप्मानमपहन्ति॥७
आगत्य वाज्यध्वानमित्यागता ह्यस्याध्वन्तस्वति सर्वा मृधो विधूनुत
इति पाप्मा वै मृधः सर्वान्पाप्मानो विधूनुत इत्येतत्तस्मादुद्धतद्ध

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्य वाग्निं धृत्वा तमग्निं सधस्थमद इति चक्षुषा निधिक्री पतन्निदं विमदा
सधस्थमग्निमस्मिन्मद इति सधस्थे चक्षुषा दिदृक्षत इत्येतत् ॥ ८ ॥ अथै
नमाक्रमयत्येतद्वा एनं एते देवस्तस्यानु विद्य प्राब्रवीद्यथायमिन्द्रावा
त्यवं ॥ एष्या देवा आक्रमयात् । तद्वै देवा अविन्तद्धु यद्धैनमसुमिदेरक्षाॐ
सि नाष्ट्रा नदन्न्कवि तिनस्मा एतं वज्रमुपरिष्टादत्तागात्रार मक्रुर्वे मनुम
वादित्यमसौ वा आदित्य एषोऽश्वः सोऽथवा स्मात्त्रयामनं वज्रमुपरिष्टाद्धा
स्तागात्रारं करोति ॥ १० ॥ आक्रम्य वाजिन्पृथिवीमग्निमिच्छ रुचा त्वमिति
४३ चक्षुर्वै रुगाक्रम्य वाजिन्पृथिवीमग्निमिच्छ चक्षुषेत्येतद्भूम्या वृत्वायते ४३
स्य

भूम्या दिद्युतः खनेमतं वयमिति भूम्या ह्येनमस्मादायतनादिच्छायन्तो भूम्या दिद्युतश्च नै
४२ चानमित्येतत् ॥ ११ ॥ अथैनमुत्क्रमयति । तद्वा एनं देवाः प्राविदा ॐ संवी
र्येणा समार्दयं द्यौष्टे विनमय्य मनः प्राविदा ॐ संवीर्येणा समर्दयति द्यौ
स्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्थमात्मान्तरिक्षं समुद्रो योनिरितीश्वमसा
वमसीत्येवैतदाह विख्याय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यत इति
विख्याय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ सर्वान्पाप्मन इत्येतदन्तापश्वाद्भिदा
ज्ञावा आश्वानस्मात्सर्वस्माद्भिनत्ति ॥ १२ ॥ अथैनमुत्क्रमयति
तद्वै देवा अब्रुवन्नितिमनुष्य उत्क्रम उत्क्रामन्ति मद्द्याः सत्त्र

मत्स्कृदक्रमयंस्थविनमव्यामतन्मरक्षोत्तमम त्स्कक्रमयस्तुक्रा।
ममहत स्मोत्तगात्यस्तुक्राममहात्रसोत्तगमित्यतत्रस्मा ऽऽदेत।
दस्व:पश्चनांगोत्तगितामास्मादास्थाना दितियत्रेतत्रिष्ठसीत्यत
द्वक्षिणादाइतिदक्षिणाऽऽस्यात्यादहातिवाजिन्निति वाजीत्यपुव
यऽस्यामसुमतोपृथिव्याअग्निवृवनेतउपस्थअस्याइतिवयम
स्यपृथिव्यासुमतौस्यामाग्निमस्याउपस्थखनंतइत्यततु॥१३
अथैनमुक्रांतमत्तिमैत्रयत।एतद्वाएनंदेवा:प्राखिवाऽऽसेय॥
४४ याद्दिवाऽऽसंवृद्धत्तिवमुपासुयत्तुपमहत्यंस्थाविनमयमेत ध४

उपस्थोत्तुमेहत्यसुदक्रमीदित्युक्रमीद्दक्षिणादाइतिदक्षिणा
स्यात्यादहातिवाजयखेतिवाजीयारूपावीवाकःसुलोकऽसुम
तेपृथिव्यामित्यकारःसुलोकऽसुमतेपृथिव्यामितिनतनःखने
मसुप्रतीकमग्निमितिएनंखनामात्यतसुप्रतीकमितिसर्वेतो
वाअग्निःसुप्रतीकःस्वोरुहाणा अधिनाकमुत्तममितिस्वर्गोवै
लोकोनाकःस्वर्गंलोकंरोहताधिनाकमुत्तममित्यतद्
दक्षिणापसंक्रमयेतियत्रतत्रोपस्थतवतस्सदक्षिणातःप्रोव
स्थिबंतिमयुएवासुरदक्षिणातस्थानस्यबंधुःस्तात्र॥१४अथा

पृथिव्यास्त्वेदमसि जुहोमीत्यसौ वा आदित्यो वा अस्तु । वं स्वतयथसितिशिति ।
छातिति वा एतद्वसवः स्वतयमानाएतामाहुतिमपश्यंस्तामनु
वसवःसाऽ ज्ज्वमोलोकानुस्वामपश्यन् ॥ १५ ॥ तद्वै वं स्वतयथामेव
तिमिशितिसिद्धत्तिति वा एतद्रुद्रा वस्वास्वतयमानाएतां द्वितीयामाहु
तिमपश्यंस्तामनु रुद्राःसाऽ ज्वाद्विश्वज्योतिषापश्यन्तिनाद्वि
ताअग्निवायुमादित्यमेताद्धिवादेवताद्विश्वं ति सत्येवितन्य ज्याउ
जमानयाते आहूतीर्जुह्वे मां श्वलोकानुख्योपश्यत्यनाद्वादेवता
४५ द्विश्वज्योतिषोऽमिनिषक्तात्यांजुहोती मां स्वतद्धाकाततास्वद ४५

वताऽधितिष्ठजंति ॥ १६ ॥ यद्वैवतो आहूतीर्जुहोति मूर्द्धंवतदपश्या
ग्रीणातित्तेऽस्माग्रीवाथ्येते संतरतिच्यतिएका न्यां जुहोति मूर्द्धंव
तदपश्याच्यतिषजति ॥ १७ ॥ आज्येन जुहोति वाज्जावा आज्यं वज्रामेवा
स्माएतदस्तिगासारंकरोत्यथो रेतो वा आज्यं रेत एवैतत्सिं
चति स्रुवेण वृषा वै स्रुवो वृष्णैवैतद्रेतः सिंचति स्वाहाकारेण वृषा
वै स्वाहाकारो वृष्णैवैतद्रेतः सिंचति ॥ १८ ॥ आवाडिति घर्म्मिं मनसाभ्य
ताऽनत्याआजुहोमि मनसा वाऽइदं सर्व्वमाप्तं तेनैवात्यनन्तरति द्वियं तं जुवना
निति विश्वं तिष्ठन्तु सर्वाणि भुवनानि द्वियतिष्ठति रश्म्यव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ध्यसा हृद्यं तमिति हृच्छुर्यापनिर्यद्वय त्सो हृदं धूमसनद्युविश्वमुन्नो
रत्तसंहृशानमित्यवकाशवं तमान्तेरत्वा हृदं दीप्यमानमित्यतत्तु॥१७
अविश्वतः प्रत्यं वं जिघ्मीत्या। सर्वतः प्रत्यं वं जुह्वामीत्यतु दद्धरेसा
मुनसातक्कुरघातत्यहाउमारत्तनमनसातत्क्लोघ्रायातात्यतन्क्षर्यश्री
स्मुहयुद्वास्मी अग्निरितिमयेश्री ध्यपस्पृहदयद्वास्मी श्रिनीत्ति मृथ्वा
तन्वाजर्जुराणइतिनत्सुराघ्रा निम्नु खोतन्वा दीप्यमानास्तवति॥२० हा
स्यामतिजुह्वोति। द्विपाद्यजमाना यजमानाग्नियो वानग्नियोव
४६ त्यस्यमातोत्रानावन्तिवेन मतात्रितानूत उसिंवत्यास्तयीस्यामग्नि धर्म

मत्वेनात्रितान्तत उसिंचवितायदाग्नेत्व्या तनाग्निरथ्यग्निश्रु स्तो
त्तानुङ्गपद्माग्नाग्नियोवानग्नियोवत्यस्यमात्रानावन्तिवेनामनात्रिताश्च
तउसिंचतीप्रायश्चित्तं सर्वदेवाः सर्वदेवत्यो ग्नियोवानग्नियोवत्यस्य
मात्रानावन्तिवेनमेनत्रितानूतउसिंचति॥२१ अस्मुसापदेजुह्वोत्य
ग्निरेष यदश्वस्त्याद्वारस्यात् अग्निमात्यवाक्रनीतिनवतः॥२२ अथे
नेपरिलिखति। मात्रामेवास्मा एतत्करोति यथ्येतावानसी त्यरे
।२३ यद्वावेनं परिलिखन्त्यतद्धि त्ववा अबिलसुर्यद्धिनइमनिहरक्षो
हिनाश्चान्नरुच्छ इति तुमाप्तीभरं पर्यश्चयं स्वात्वा सा अयम

तांपुरंपरिश्रयत्यआवृत्त्यो वा अपिर्वर्ज्ममेवा स्मापत्तु दत्तिगा मुरंम
त्तातिसर्वतःपरित्तिखत्तिसर्वतपवा स्मापतंवज्रमत्तिगा मारंकरो
तित्रिश्रुत्रःपरित्तिखवित्रिष्टतासवा स्मायतंवज्रमत्तिगा मारंकरो
ति॥२४परिवाजपतिःकविःपरिवात्मउरंवयंत्रमान्नरूत्तिरित्यग्नि
मेवास्मापतऽपञ्जत्यवर्म्सकरोतिपरिवतीत्तिःपरीवह्निपुरश्चायं
वीत्तिरग्निपुरामेवा स्मापतकरोतिसाद्देषाग्निपुरादीप्यमाना
तिष्ठतिष्ठत्तिश्रिपुरामेवा स्मापतकरोतितस्माडुद्देनस्पुरांपरा
४७ मऽरूपंयत्रिपुरऽसावित्रवीयमावर्षीयमाछेदसापुरांपराल्ल ४७

रवांवरीयसीकरोतितस्मात्पुरांपरापरावरीयसील्लरवानवंत्ति
त्तखाह्निपुरः॥२४अथैनमस्यारवात्तत्यनादिह्नवाअवित्तऽ द्वि
नश्ममिद्दरुद्राऽनाञ्जानहन्करितितस्मात्स्मामवात्मानमकृवो
४७ नऽश्मा आत्मानं ताश्यतीतिसासमेत्तिल्लास्यात्रदस्यथमात्मानव
तियद्धवसमंखिलायानिवीरयऽरतश्दंयद्धिरतत्सायानि
मतिरिञ्चत्तम्रुयातष्ववत्यथयेन्नुनंचृष्टेतावत्तत्तेरतसःसष्टवं
यश्ममखिलंवर्त्तःश्रक्तिरेषक्रुयानवत्तिरतत्रात्वेद्विवाःसर्वास्य
पत्वेनामतह्निय्यःस्वनतिा॥२६आस्तराः॥अथैनमतःखनत्यवित्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्वापनं देवा असुविद्या खनं स्वत्थेत्वेनाम यामत दस्तुविद्यखनन्ति ॥ दे
वस्यत्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां पृथिव्याः सध
स्थादग्निं पुरीष्यमंगिरस्वत्खनामीति सवितृप्रसूत एवैनमेतदेता
भिर्देवताभिः पृथिव्या उपस्थादग्निं पुरीष्यमग्निवत्खनति ॥ ज्योति
ष्मंतं त्वाग्ने सुप्रतीकमिति । ज्योतिष्मान्वा अग्निः सुप्रतीको जस्रेण
भानुना दीद्यतमित्यजस्रेण दीप्यमानमित्येतत् तहि वे प्रजाभ्यः
त्याहिंसंतं पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमंगिरस्वत्खनामह इति
वे प्रजा त्याहिंसंतं पृथिव्या उपस्थादग्निं पुरीष्यमग्निवत्खनाम ५८

मह इत्येतत् ॥ २ ॥ द्वाभ्यां खनति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावा
नग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्खनत्यथो द्वयं ह्येतद्रेतेन इ
त्यं प्रजापतेः ॥ ३ ॥ स खनति खनामि खनाम इति खनति खनामीति वा एतत्प्र
जापतिः खनन् खनाम इति तिदेवा सखनन् खनामि खनाम इति
ध स वा अग्रे खनन् खनामि खनाम इत्याह वा वा असि तारेत्ता
त्ये वयं वयं वेण वीक्रिय त्तवा वा वाप नमस्या देवा अखनं स्वत्थे
त्वेनमयुमेतद्वा देवा अखनन्ति ॥ ५ ॥ अथैनं तच्छाजिने संस्तरति
यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञ एवैनमेतत्संस्तरति लोमतः स्व दा

स्मिन्वै लोमानि छंदः स्वेनैनमेतत्संस्तरति तस्य श्रीसुपस्तृणाति य
ज्ञो वै कृष्णाजिनं प्रजापतिर्वै यज्ञो निरुक्तो वै प्रजापतिरुत्तरतस्त
स्याः पुरि वेधुः प्राचीनग्रीवं तद्धि देवत्रा ॥१५॥ अथैनं पुष्करपर्णसंभ
रति । योनिर्वै पुष्करपर्णं योनावेवैनमेतत्सिंचति यद्वै योनौ रेतः
सिच्यते तत्प्रजनिष्णु भवति निर्मित्रेणापस्तृणाति वायिमंत्रो वा स्तुक्ष
र पर्णे ॥१६॥ अपां पृष्ठमसि योनिरग्नेरित्यपां ह्येतत्पृष्ठं योनिर्हीत
दग्नेः समुद्रमभितः पिन्वमानमिति समुद्रो ह्यपां तदभितः पिन्वान
५८ वर्द्धमानो महां आ च पुष्कर इति वर्द्धमानो महीयस्व पुष्कर इत्येत ५७

द्दिवो मात्रया वरिम्णा प्रथस्वेत्यनुदिमा द्यौरसौ वा आदित्य एषोग्नि
र्नो हैतमत्यादिवो वरिमायं तु मह इति द्यौश्चैवैनमयं छान्द वनेदा
र ॥१८॥ तदुत्तरं कृष्णाजिनादुपस्तृणाति यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञे
कृष्णाजिनमिय सुवियज्ञोस्यो ऽहि यज्ञः सा यत द्यो पुष्करपर्णमा
पो वा द्यौ रापः पुष्करपर्णमुत्तरतो वा अस्माद्रस्या ॥१९॥ अथैनमभि
मृशति संज्ञातेन वास्या मृतकरोति शर्म च स्थो वर्म च स्थ इति शर्म
च ह्येते स्यातवर्म वाछिद्रे अछिद्रे उत्तर इत्यछिद्रे ह्येते उभे
उत्तव्यर रक्षती संवसाथामित्यवकाशवती संरसाथामित्येतद्

वर्गतिपुरीषमसिति छिन्नतमग्निं पश्यामित्यततारप संघसायाऽस्य
र्द्दिवामस्मीदीवरसान्मातेतिसंवसायामेनंऽस्य विदांसमीदीवर
मायास्मनात्वात्यतदग्निमंत्तत्तरिष्यंती ज्योतिष्मंतमजस्रमिद्धित्य
स्मावा आदित्यायाग्निः स एष ज्योतिष्मानजस्र स्मामतेऽन्तराबि
चन सस्माद्यावज्ज्योतिष्मंतमजस्रमिद्धिति॥१॥ द्वास्यामस्तिष्टशति॥
द्विणाद्यजमानायजमानाग्नियावानग्निर्यावत्यस्यमात्रातावतेवा
स्यामेनतसंज्ञां करोत्यथादयंऽत्व वेतद्रूपं चस्माजिनं ऽ उक्ता
५० स्यवीर्वा॥१२ द्वास्तर्णा॥२ अथष्टत्येडमस्तिष्टशातिपुरीष्यासीतिपश ५७

ति विद्वानित्येतत्सादयायज्ञ ऽ१
सुश्नतस्यायानाहितिम्नस्माजिनं वे सुश्नतस्यायानिर्दवादीले वा
विषयज्ञासीति॥ देवः संदवानवत्वविष्णायज्ञासीत्यतदस्यारस्थ
मातेवस्याधरुति यजमानायाविधमाज्ञारस्म॥६ निहाना
त्त विद्वानस्त्यग्निर्विदानाहस्माजिनं हाविषदनेविः
तोत्यत विष्यादीदिवाऽ असदस्सुदस्यइतिवाषादीपमानाम
दस्यऽत्यतदद स्वत्रतत्रमतिर्वसिष्ठइत्यदस्वत्रत रमतिर्व्यषदसिऽः
सुदस्त्रेरस्युविजिक्वोऽग्निरितिसर्वविसदस्रं सर्वसदस्युविजिः
ग्निरित्यतद्वास्यामान्वयी त्यांत्रिशुस्यांतस्योक्तावेधुः॥७ अथयत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हत्कृत्स्नमात्तवर्तिं बृहतीं वा एष संचितामभिसंपद्यते तयाद्यैरयान्ते
तः सिद्धतता द्वजायत्तन्वद्यदेतामत्र बृहती करोति तस्मादेष स
चिता बृहतीमभिसंपद्यते॥८ स ऽसी द स्वमहो रुअ मीतीदामले
नाप्तं ऽसिस्त ऽसु ऽमादयति तस्माद्योनौ रतः सिक्तं ऽम ऽम
दतिवायस्वादेव वीतमरतिदीप्य स्वादेव वीतमइत्यतद्धि भूसमप्निः
अरूपं सितयधास्तजअशा सदर्शतमिति यदा वा एष संरुध्यतोथैष
धुसमरूपं विष्टडातदर्शतमिति दद्दशाडान्येव त्स्यषः॥९ ता एष स
५१ पञ्चंतो॥ पुरुतवः संवत्सरो ग्निर्या वानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावदेव

स्वाहस्सरः १

२७२

वतियविद्धवत्संवत्सरमभिसंपद्यतेतत् बृहतीमभिसंपद्यते बृह
तीहि संवत्सरो द्वादशपौर्णमास्यो द्वादशाष्टका द्वादशामावास्यास्
त्रिंऽशदक्षरा बृहती तं दक्षिणत उदेरमाहरति दक्षिणानां
उदरायात्तोरतःसिद्धतपाणा अस्य तदियाति रधि त्वदमाद्य
तिरतस्माविरुद्धाय॥१४ ब्राह्मणं ३ अथ तत्रापउपतिनयतिय
द्वा अस्येछतं यद्विलिष्टमभि खंतसंधीयतेद्भिरेवास्यागतद्धा
तविलिष्टंऽसंतनोति संदधाति॥१ आपो देवीरूपसृजमधुमतीर
यक्ष्माय प्रजाभ्यइतिरसाद्वमधुरसवत्तीरयक्ष्माय प्रजाभ्यइ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

त्या तत्रा मामा स्थाना दुह्नितता मोषधयः सुपिप्पला इत्ययावा आस्था
ना दुह्नितत्तत्रौषधयः सुपिप्पला ॥ २ अथैनां वायुना संदधाति यथा
असौ द्यौस्त्वं यद्दिविलिष्टं वायुना वै तदसंधीयत वायुर्वा अस्य तच्छिद्रं
छिलिष्टं संतनोति संदधाति ॥ ३ सो तवायुर्मातरिश्वा दधाति इत्ययं
वै वायुर्मातरिश्वा यो यं पवते तेनैनां याहृदयं यद्विकस्य सितस्य
ज्ञानाया अस्य प्राणेन हृदये विकसं या देवानां चरसि प्राणेनाथ नात्या
ह्रिः सर्वेषां देवानां चरति प्राणेन कस्मै देव वषट्कस्तु तुभ्यमिति
५२ प्रजापतिर्वै कस्तस्मा एवैतदिमां वषट्करोति ॥ ना ह्रिता वत्य न्यादु ५६

ति रश्मिपृथिव्यां ॥ ४ अथैनां दिग्भिः संदधाति अथ सुन्न असौ वृक्तं यद्दि
लिष्टं दिग्भिर्वै तदसंधीयत दिशो वा अस्यै तच्छिद्रं विलिष्टं संतनोति सं
दधाति सुक्रमां च मां च वषट्दिशो संदधाति तस्माद्दिशा दिशां सन्धिन
ष्य मां च मां च तस्माद्दिवि तसन्धिन इत्याय यात्ति अथाऽन्याथ तिरुद्दर
णा हृत्रह्दिद्द वज्ञान यानया वि रत्नषडं क्रियत्तेनायेवैतां मे तज्जिघत्य
ति ॥ ५ अथ स्नाजिनं च पुष्करपर्णं च संसृजति मृत्स्निर्वै पुष्करपर्णं
यो न्यानादुतः सिक्तं संसृज्ज्जाति तस्माद्योन्या रेतः सिक्तं संसृ
ज्यतत्सुजाना ज्योतिषा सह शर्म वरूथमा सदस्वः रिति सुजाना

स्वेषाज्योतिषासहश्रांमविनद्दरूथं रक्षासीदति॥६॥ अथैनमुपन
ह्यति। ज्योतिर्नाद्दितासून क्ति नस्माज्योतिरोहितासु कंननिषद्यंरतयु
क्रमणां युक्रमणादिवाय्युंजंति मोऽद्धनत्रिषिरूण्या वियजरजुषस्त
ण्यामवेनादन्त्रज्ञायथावासःपरिक्षपायदवंपरिक्षयंपश्यत्यान्
तानुस्या क्रोबंधुः॥७॥ तंनपूर्वस्यन्तिवासः आन्नविश्वरूपं संख्यय
श्चवितावसवितिवरूण्याखेयाज्ञरूकं जुरवरूण्युमुखेनादत्तक्रम
युथावासःपरिक्षपायद्देवंपरिक्षपयति॥८॥ अथैनमादाज्योतिश्चस॥
५३ न्यस्तोवाआदित्युपृष्ठान्तिरसुं तदादित्यमुद्यापयत्युं इति स्वम्वध ५३

रन्यश्चगोविश्चजतुं निश्चसुयज्ञायात्यतद्वानादृश्याद्धिज्योतिष्यु
तद्धिवीधीष्टुयानीवात्यतद्वरोरत्तासाद्वदतासुश्चकृन्निरितिदृश्चतं
यच्चत्तासाद्वदतासुश्चकृन्निरित्यतद्वाग्नमाद्धिसुवास्निस्तिरित्योव
दारस्मसुशस्नुत्यआग्नयाद्दिबाद्दृस्तिरिन्यत्ततु॥९॥ अथैनमितऊ
र्द्धप्रांचंप्रगृह्णात्यसौवाआदित्युपृष्ठान्तिरसुं तदादित्यमितऊर्द्ध
प्रांचंदधाति। तस्मादसावादित्यइतऊर्द्धः प्राङ्गीयतऊर्द्धऊषुणऊत
यतिश्चादखानुसवितुनिघुत्थेवसुज्ञुस्तथावंधुरूद्धोद्वृऊस्यस
वितस्त्रद्धविद्याषतिश्चघ्राऊमन्त्रं सानोतिसदेजिस्तिवान्नग्निविर्क

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

राम
५४ यामेद्द इतिरश्मयो वा एतस्यौ जाया वा यद्यत स्मातनं द्रपरा बाहुः
श्रयद्धा तिपरा बाहुरत्यघृ त्ना एन सुपावद्दरति तमुपाव हात्याप रि
नास्ति क्षरयति तस्या परिबृढः ॥१०ब्राह्मणं ॥४ द्द सा एष सुवत्सु एवं पश्च
त स्ति मंत्रयत ॥ नद्धा एष्वादेवाः मेस्त रिष्यंतः उरस्माद्वीर्यमद्ध स्माग्नेवि
श्रयपमत अस्तरिष्यन्नुरस्माद्वीर्यं दक्ष्यति ॥१ स्माश्वमस्ति मंत्रयांतेसुजा
नाद्वात्नो अग्निराद्दस्यादित्नाम विद्यावापृथिवी त्वा द्दमीतत्या ए
षु ज्ञानारात्तो ग्नवारुद्विं चतनुपधीष्टिं निसर्वास्तुध्य षवारुद्रं ।
५४ तन्नुपश्चिश्चवित्रः शिक्षः पुरितामा ऽ स्य क्रनिति विस्त्रावा एष ग्निसः ॥

पारणतुमा ऽ स्य क्रनुतिरा वातपुमाहुत्या अश्विकृत्निकृदज्ञा इत्यु
धत्या वा एतस्य मानर स्मात्या एष कृति कृदा ८ न्मेति नदाश्च वीर्यं दक्ष्य
ति ॥२ अथरा सप्त ऽ स्मिरात्तयवीडुंगा आश्रुत्तेववाज्य वन्ति त्ति स्थिरश्वत्त
ववीड्डंगाश्वाशुश्चत्तेववाजी वार्वन्तित्यत्तत्पृथुर्तवसुषदक्ष्मानः ऽरीष
त्वाद्दण इति पृथुस्तवसु शीमस्मानः एवाप्यवाद्दनरत्यतत्रा सत्त
वीर्यं दक्ष्यति ॥३ अथाज ऽ ग्निं वात्तव प्रजारत्या माद्वषीत्यस्त्रमेगिर
रत्यु गिरा या वा अग्निराग्न्या आज ऽ शामयत्यत्वेन मितदद्धि ऽ सा ये
मा द्यावापृथिवी अन्तिवोवीमेंतिरिद्धमावनस्यतीनित्यन सर्वा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

माहिꣳसीरित्यनड्वुदजुवीर्यं दधाति॥४ त्रिस्तिरश्चीं मंत्रयाति त्रिवृ
दग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्वीर्यं दधाति॥५ अथ
त्येनामतैषां पशुनामुपरिष्टाद्ग्रहणाति तद्देनामुतः पश्यन्तिः संचर
ति तनुपश्यशान्तिर्वाङ्गा विपशावो रतस्तदेनं हिंदꣳ रक्ताशङ्खणादि
नसानीत्यायोअग्निरयं पशुवशमातद्वयुमग्निरिमान्यपशुविमनुसा
द्धितिः॥६ तमुस्वस्यापरिष्टाद्ग्रहणाति प्रिद्रुवाजीकृतिक्रदहिनि
त्प्रिद्रुवाजीकनिक्रादमानइत्यनग्नानदग्ना सन्तःपश्येतितदस्य
५४ र्द्धुजुविससन्निरादनग्नासत्तस्वंदधाति सुरंनग्निप्रीपं

माणाद्युत्युषभारुतिस्तुरंनग्निपशुंम्मामस्माकुर्म्मणाउरायादीत्य
तश्चादेनमात्मनसंचरति॥७ अथ रासनस्य हृषार्थि हृषणे चरन्तितिः
षावाअग्निर्हृषारासन्तःस्त्हृषाहृषाणांचरत्यपांगन्ेꣳस्तुद्रियमित्य
पुꣳ व्यषगान्तःसस्तुद्रियस्तादेनꣳरासत्तनसंचरति॥८ अथापाद
त्तुनये आयाद्दिविंतुयद्न्यविवेनवद्धात्यतश्चादेनंब्रह्मणाखुजुषे
तुस्मात्स्थोत्राह्मणादिषादात्त॥९ अथाजुस्पर्द्दुꣳ सत्युष्टतुꣳ सत्यमित्य
यंवाअग्निर्ज्ञतमसावादित्यः सत्यमुदिवासाहृतमयꣳ सत्युस्तुत्य
त्वेदियमग्निसुस्मादाहृतुꣳ सत्यस्टतुꣳ सत्यमित्तितादेनमाजनसु
तु।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नरति॥१०त्रिभिः संतरति। त्रिवृद्धिर्यावानग्निर्यवित्यस्य मात्रा तावत्
तिविनामत संतरति त्रिभिः पुरस्तादर्ति मंत्रयात तत्व इ स्यापकाले
धुः॥११अथितान्यस्तनावर्तयंतितषामजः प्रथमएत न्यथरा सत्तो
था स्वाध्यानाय नामश्वः प्रथमएत्यथरा सत्तोथाजः क्षत्रं वाश्वश्चुम
विशंपवस्तत्त्वाद्युपरा सत्तोब्राह्मणमजः॥१२ तद्यदितायतामश्वः प्र
थमएतित्तस्मात्क्षत्रियःप्रथमंयंतमिनरस्त्र्यावर्णाः पश्चादनुयंति
त्पथयदमुत्तरश्रायतामजः प्रथमएतितस्माद्ब्राह्मणःप्रथमंयंत
१६ मितरस्त्रयावर्णाः पश्चादनुयंत्यथयान्विवितायतानानुतारा ७

सत्तः प्रथमएतितस्मान्न कदाचन ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य विशंपन्य
न्त्रं पश्चादन्वितस्तस्मादेवं यं त्वपावस्यसा याध्या ब्रह्मणा विदित क्ष
त्रिणा विनोवर्णाव स्तितः पुरियह्ली तुनपक्रमितिणा कृता॥१३ अथान
वा पुरुषमीद्धानाग्निं पुरीष्यमंगिरस्वद्भरामरत्याग्निं पवपश्च समन्विव
राम इत्यतह्रूदनमनद्धा पुरुषेण संतरति॥१४ तमन्तस्या परि
ष्टात्स्रूयहृद्यान्तित्याग्नायाचाश्वजः स्थानेविनामतदात्मना ध्ययाद
वनयासंतरत्याथाब्रह्मवाश्वजो ब्रह्मणाविनामतसंतरति॥१५
त्थेनमुपावहरत्यौषधयः प्रतिमोदध्वमग्निमेतं शिवमायंतम

Indira Gandhi National Centre for the Arts

न्युत्रसुप्सा इत्यत्र द्वितस्मादायतत्त्रेषिधाया विस्यतिय द्वेनायं तद्वि
ऽस्याच्चितितास्यपविनामनछमयति प्रत्यनेमाद ध ऽ शेखाप्ताः
तिः त्वितिनाघाहि ऽ सिष्यतीच्यस्यन्विस्थाञ्जनिराश्रमीवानिषीदंना
अप ऽ र्मत्तिजहीतिवास्यन्विस्थाञ्जनिराश्वामीवाश्वनिषीदं नापसर्ष
पाप्मानं जहीत्यत्र ॥१॥ हर्त्तुषिधयः प्रतिष्ठन्ती तद्युप्सवनीः सुपिप्प।
ला इत्यत्र द्वितीया सा ऽ सम्भृत ऽ रूपं यत्सुप्सवत्य सुपिप्पला. सम्भृ
एनं प्रतिगृह्णीतेत्यत्र दयं वागर्त्तस्रवियः प्रत्नं ऽ सधस्थमासदाद ५४
५७ न्यथे वागर्त्तस्रतवः सनातनं ऽ सधस्थमासदहदित्यत्र ॥१५॥ दा

मा नो

स्यासुपावहरति द्विपाद्यजमानान्नियविन्नियांवत्यस्यमात्राता
वर्त्तिविनामनुउपावहरति नं दक्षिणानन्तुदं वसुपावहरति तस्या
क्तोविधुरुद्वतसामाच्छितुं नरतिसुत्वेनसुपावहरतु द्वाते
वाक्षिनम्निमाद्वधति सिकतानउपकीर्णास्तवर्त्ति तु सासु र द
धुः ॥१०॥ परिश्रितं तवात्यत द्वि द्वेवाञ्जवित्तस्युर्यद्धेनरमसि सरा
क्षो ऽ सिनाश्चानहन्कः शिति तस्मादेतां उरं पर्वेश्रयं सत्यिवा स्या
श्रयामनां उरंपरिश्रयन्त्याश्राश्यानिवी इय ऽ लतरदं सिर वा
त्यानोरतः सिद्धातायानिरूपामनक्रियतनुस्तदपि अशा

यातिरत्वेव विवर्धति ॥१०॥ अथैनं विपाति। तद्याद्वा ... यत
द्दस्य स उत्तु त्वतिनामवास्मादेत छुवं बद्धिद्वा तत्सत्याथ:
गत्वेनामतत्याति:त्रज नयति ॥१२॥ विपाजसा पृथुना शोशुचानोऽ
विपाजसा पृथुना दीप्यमान इत्येतद्बाधस्व द्विषो रक्षसो अमीवा
इति बाधस्व सर्वान्पाप्मन इत्येतत्सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्याम्
अग्नेरहं सुहवस्य प्रणीताविति ... शधमाशास्ते ॥१३॥ अथ्यां ...
क्यास्ति प्यादीव प्राव:पथ न्यस्य ... त्यषाग्वा सायषादेव ...
५८ लोदियदुदीचीप्राच्यतस्यांतद्दिशिपश्येदक्षतितस्माउत्सायद

वमनुष्याः पशवउपजीवंति ॥ ब्राह्मणं म् ॥५॥ पर्णकषायपक्वाः एता आपो भ
वंति। यद्वेव पर्णकषायपक्वाः सोमो वै पर्णश्चंद्रमा उ वै सोमस्तदु वा
एकमग्नेरूपमेतस्यैवाभिरूपत्वायाथो ॥६॥ ता उपसृजत्यापो हि ष्ठा मयो भुव
इति बां वेदवताः ग... त्या बां पुनः सेदु देवतासु असी देवतानान्यत्तस्मादे
ताः आपः एव पुनि ... अमूरापः एकं रूपं समदं तान्यतानि एतास्
दैवेतद्रूपं करोति ॥२॥ अथ फेनं जनयित्वाभिवदधाति। सुदेवतस्यैनो हिर
यं रूपमसृज्यत तद्देवैतद्रूपं करोत्सो यथानेव तत्र मृदं संसृजति सेवम्यद्य
तत्ततो यं रूपमसृज्यत तस्मा वा एषु रूपेभ्यो यस्सृज्यन्ते त्यं एवैनमेत
जनयति ॥३॥ अथाजलोमैः संसृजति एष्वेवैतद्वदेवाजलोमैरेतद्

एतद्धास्याः पशुभ्यो ऽधि संभरन्त्यथैवैनमयमेतत्पशुभ्यो ऽधि संभरति तद्यदज
लोमैरेवाजे हि सर्वेषां पशूनां रूपमथ यल्लोमभिर्लोम हि रूपं ॥४॥ मित्रः सꣳसृज्य
पृथिवीं भूमिं च ज्योतिषा सहेति प्राणो वै मित्रः प्राणो वा एतदग्रे कर्माकरो
त्सुजातं जातवेदसमयक्ष्माय त्वा सꣳसृजामि प्रजाभ्य इति यथैव यजुस्तथा ब
न्धुः ॥५॥ अथैतत्त्रयं पिष्टं भवति ॥ शर्कराश्मायोरसस्तेन सꣳसृजति स्थेम्ने न्वे
व सद्वेवतेनेयवती वा इयमग्रे ऽसृज्यत तद्यावतीयमग्रे ऽसृज्यत तावतीमेवैनामे
तत्करोति ॥६॥ रुद्राः सꣳसृज्य पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिर इत्यसौ वा आदि
त्य एषो ऽर्चिरेतदेतद्रुद्राः सꣳसृज्य पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिरे तेषां भानुर
जस्र इच्छुक्रो देवेषु रोचत इत्येष वा एषां भानुरजस्रः शुक्रो देवेषु रोचते ॥७॥

हस्ताभ्याꣳ सꣳसृजति ॥ द्विपाद्यजमानो यजमानो ऽग्निर्यावानु यावतैवैनामेतत्सꣳसृ
जति ॥८॥ अथ प्रयौति सꣳसृष्टां वसुभी रुद्रैरिति सꣳसृष्टा ह्येषा वसुभि
श्च रुद्रैश्च भवति धीरैः कर्मण्यां मृदमिति
धीरा हि ते कर्मण्यामेनद्धस्ताभ्यां मृद्वीं कृत्वा सिनीवाली कृणोतु तामिति
वाग्वै सिनीवाली सैनाꣳ हस्ताभ्यां मृद्वीं कृत्वा करोतीत्येतत् ॥९॥ सिनीवा
ली सुकपर्दा सुकुरीरा स्वौपशेति योषा वै सिनीवाल्येतद्वै योषायै सम
द्धꣳ रूपं यत्सुकपर्दा सुकुरीरा स्वौपशा समर्द्धयत्येवैनामेतत्सा तुभ्यम
दिते मह्योखां दधातु हस्तयोरिति वागेवास्मा अदितिर्मह्येतदाह ॥१०॥ उखां
कृणोतु शक्त्या बाहुभ्यामदितिर्धियेति शक्त्या हि करोति बाहुभ्याम्

धियाः स्वमातापुत्रं तुष्टोपस्थे सान्निं विनद्दीर्णं प्रतिसुष्यामाता पुत्रे तु उपस्थे विन्द्या
देथमग्निं दु॰ नेविनद्दिस्यतेव॥११॥ त्रिभिः तुष्टोतीति त्रिवृद्दग्नि र्यावानग्नि र्यावत्यस्य
मात्रा तावतैवैनामेतत्तुष्टोति द्वाभ्यां सृजति तस्मात्पुत्र पश्चिनि को ग्निः पुंव
त्सरः संवत्सरः संवत्सरो ग्नि र्यावानग्नि र्यावत्यस्य मात्रा तावतन्तद्भवति त्रिभिरु
पस्तु परसृजति तुद्दष्टावष्टौ द्वादश रात्राय ज्ञी गायत्र्यो ग्नि र्यावानग्नि र्यावत्यस्य मात्रा
तावत्तद्भवत्यथो अष्टाक्षरा वा इयमग्रेस्यन्नतन्न्यावती यमग्रेस्यन्नता वती से
वैनामेतत्करोति॥१४॥ ब्राह्मणम्॥६॥ अथ मृत्पिंडमुपादत्ते॥ सोवैनं निध
पुलं मृन्यते मखस्य शिरोसीति मखो वै मखस्तस्यैतच्छिर आहवनीयो वै मख
स्तस्य शिरः आहवनीयः मखस्तमेवैतद्दस्नवदिति सा द्राहमखस्य शिरोसीति॥१॥
सोदे वारु [redacted] मखु शिरोसीति आयतन एषु एतद्यज्ञो युते यो पिनो वे मख

॥२८

तोजायमानो जायमाने शिशिरो मुखमसि ज्ञाय मौ नो प्रजाया तादुति॥२॥ तं त्र्यष्यति
वुसवस्त्वाहृ एवं तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदित्ययं वै पृथुलोको निदिसुमेतद्रू
वा गायत्रेण छन्दसा कुर्वे स्तथैवैनमयने सुद्राय त्रेणा छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदि
ति प्राणो वा अङ्गिरा ध्रुवासीति स्थिरासीत्येतदथो प्रतिष्ठितासीति पृथिव्यसी
तिष्ठ थिवी ह्येष निधृद्दरियानु यि व्रजा रायस्पोषं गोपत्यं सुवीर्यं सजा
ता न्यत्र मानायेत्येतदेव सवः इमं लोकं कृत्वा तस्मिंनेतामाशिषमाशास्ते तत
तथैवैतद्यजमान इमं लोकं कृत्वा तस्मिंनेतामाशिषमाशास्ते तां पादेशमादे
शमात्रीं कृत्वा याम्या से सर्वतः परिमुन्नयति॥३॥ अथ पूर्वमुद्धिमादधाति रुद्रा
स्त्वा हृ एवं तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदित्यन्तरिक्षं वै पृथुढ्दिसुमेतद्रुद्रास्त्रैष्टु
क नेन छन्दसा कुर्वे स्तथैवैनमयमेतत्त्रैष्टुभेन छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदिति प्राणो वा

ऽङ्गिरा ध्रुवासीति स्थिरासीत्येतदप्रतिष्ठितासीत्यंतरिक्षमसीत्यंतरिक्षं ह्येष
ह्वीरयामयि प्रजाऽरायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातान्यजमानायेत्येतद्वै
वाऽअंतरिक्षं कृत्वा तस्मिन्नेतामाशिषमाशासत तथैवैतद्यजमानोऽन्तरिक्षं कृत्वा
तस्मिन्नेतामाशिषमाशास्ते ॥ संलिप्यास्माऽअर्दाणा ॥ ४ ॥ अथोत्तरमुद्धिमादधाति ॥
आदित्यास्त्वा कृण्वंतु जागतेन छंदसाङ्गिरस्वदिति द्यौर्ह्येष उद्धिस्तमेतदादि
त्या जागतेन छंदसाकुर्वंस्तथैवैनमयमेतज्जागतेन छंदसा करोत्यंगिरस्व
दिति प्राणो वाऽअंगिरा ध्रुवासीति स्थिरासीत्येतदप्रतिष्ठितासीति द्याऽ
सीति द्यौर्ह्येष ऽधारयामयि प्रजाऽरायस्पोषं प्रजां पत्यं सुवीर्यं सजा
तान्यजमानायेत्येतद्वाऽआदित्या दिवं कृत्वा तस्यामेतामाशिषमाशास
न्त तथैवैतद्यजमानो दिवं कृत्वा तस्यामेतामाशिषमाशास्ते ॥ ५ ॥ अथोत्तमं न

मु... मुपाकरोति । विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः कृण्वन्त्वानुष्टुभेन छंदसाङ्गि
रस्वदिति दिशो हि यजुरेतद्धि विश्वे देवा वैश्वानरा एषु लोकेषु खायामेतेन
चतुर्थेन यजुषा दिशो दधुस्तथैवैतद्यजमान एषु लोकेषु खायामेतेन चतु
र्थेन यजुषा दिशो दधात्यंगिरस्वदिति प्राणो वाऽअंगिरा ध्रुवासीति स्थिरा
सीत्येतदप्रतिष्ठितासीति दिशोऽसीति दिशो ह्येतद्यजुर्धारयामयि प्र
जाऽरायस्पोषं प्रजां पत्यं सुवीर्यं सजातान्यजमानायेत्येतद्वै विश्वे देवा वैश्वानरा
दिशः कृत्वा तास्वेतामाशिषमाशासत तथैवैतद्यजमानो दिशः कृत्वा तास्वे
तामाशिषमाशास्ते ॥ ६ ॥ तेनेतेनान्तरं तूष्णीं बाह्यं तूष्णीं करोति ॥ तस्मादेतासां
नामन्तरं तूष्णीं बाह्यं तद्दिशोऽपरिमितमेतेन करोत्यपरिमिता हि दिशः ॥ ७ ॥
तां प्रादेशमात्रीमूर्ध्वां करोति ॥ प्रादेशमात्रीति रश्मीभिर्प्रादेशमात्रीवै

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

गर्भे॥ जह्युर्योनिरेषा गर्भस्य मितात्त्वयोनिकरोति॥८॥ सा यद्द्विपदीयसी पादे स्या
त्स्यादेतेन यजुषा द्विपदीयसी ह्युर्यद्युद्विपदीयस्येतेन चतुष्पदीयसी॥९॥ स यद्येकःप
शुः स्यात्। एकपादेनो वृत्रादृयद्युद्विपदं वपश्यवः स्युः पंचपादेनो कुर्याद्विषुमा
त्रीवाद्वीर्यं वाऽइषुवीर्यं समिती वत्तुद्भवति पंचपादेत्वाद्रस्मात्त्वेवपुरेषु भवति॥१०॥
अथ तिरश्चीं रास्नां पर्यस्यति। दिशो ह वै सैनं ह देवा इमांल्लोकान्त्सर्वा दि
ग्भिः पर्यतन्व[illegible] एवैतद्यजमान इमांल्लोकान्त्सर्वाद्दिग्भिर्ह इति दिग्भिः परि
तनोति॥११॥ तामुत्तरेण विहृतां ये पर्यस्यत्य। त्रैष्टुभो लोकानामन्तः समायन्ति तदयो
नाम्नो ह इति॥१२॥ अदितिरस्यासीति। वरा एषा वै यत्तेरज्जुरवरं एषा मे वै नाम
तद्रास्नाकृत्वा र्यस्यति॥१३॥ अथ जतसा ऊर्ध्वाः करोति। दक्षिणैव दिशो देवता
एतद्धवै देवा इमांल्लोकान्त्सर्वाद्दिग्भिः सर्वतोऽह इति॥१४॥ अत्ताऽएता एत
१ हं एवैतद्यजमान इमांल्लोकान्त्सर्वाद्दिग्भिः सर्वतो ह

स्येन वर्त्म। तद्या एव ताः एताम् स्तनुवं सुरुपैवैनामेनत्स्म भुवंति तद्यदत ऊर्ध्वं नदे
तुया[illegible] तिरश्च्याहद मुष्यद तो र्वा क देता नि॥१५॥ तां सामुत्ये पुस्तु नानुनयति॥
एतद्ध देवा इमांल्लोकान्त्सर्वान् ह्वैतेस्तुनैः सर्वान्कामानदुह्रत तथैवैतद्यजमान
इमांल्लोकानुखांह्वैतेस्तुनैः सर्वान्कामान्दुहे॥१६॥ सेषा गौरेवा इमे वै लोका उ
खेमे लोका गोस्तस्याः एतद्धे घो षेषा तिरश्चीरास्ना सा वितनीये भवति वितनी
ये हि गोरुध्रः॥१७॥ तस्यैस्तनानुन्नयात्स्तुवसेत्स्तुनानुन्नयति सा चतुःस्तना भव
ति चतुस्तना हि गौः॥१८॥ तां छेद्रे के द्विस्तनां कुर्वन्ति। अथो अष्टस्तनांस्त्वथा कु
र्वा ह्येव गाः कुर्नीयस्तनाः पशवोप्युपस्तनाऽनुपजीवनो सुतरांवा अस्य
तेनुपजीवनीयतरा ह हैताहि कुर्वन्ति यो हते नगाडु वदते मुनी चा विवाचढ्वे
नातस्मात्तथा न कुर्यात्॥२०॥ अथास्य बिलमभि पद्यन्ते। दितिष्ट बिल
क्रोर्णा ह्विं तिदामवा कृदितिरतडुस्नान्दवाः छेत्रु [illegible] विरो निर

ष्या पयंस्तथैवैनामयमेतुत्कृत्वा यस्यादित्यान्तिष्ठापयति॥२०॥ तां परिगृह्य निदधा
ति। कृत्वायसां महीमुखामिति कृत्वा यसां महतीं मुखामित्येतन्मन्मयीं योनि
मन्यइतिमृन्मयीं स्त्रषाखों निरस्तः पुत्रेभ्यः प्रायच्छद दिति। अपयानित्येतद्वाए
नामददिति। कृत्वा देवेभ्यः पुत्रेभ्यः अपगायप्रायच्छत्तथैवैनामयमेतत्कृत्वा देवे
भ्यः अपगायप्रयच्छति॥२१॥ तां हैके तिस्रः कुर्वन्ति॥ त्रयो वा इमे लोका इमे लो
का उखा इति वदन्तो न्यस्यामन्यस्यां प्रायश्चित्त्यै यदीतराभेत्स्यते यतरस्यां न
रिष्यामो यदीतरा एतरस्यामिति न तथा कुर्यादेवोवाएषनिधिः प्रथमायं
सुलोकायः पूर्वेऽवच्छिरत्विच्छेतदग्नेत्रये त्रयोदशाः सा यदेतद्वितुर्थं यजुर्द्विजमे उ४
क्तदताबद्दाइदंसर्वं यावदिमे च लोका दिशश्च संवदत्रोपाहरदत्तितद्वा च
येयाउवेवह्नेतिरिक्तं क्रियते यज्ञमानस्य तद्द्विषन्तं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते ब्र वृत्र
डुभिन्नायै प्रायश्चित्तिरुत्तरस्मिंस्त दन्वाख्याने॥२२॥ ब्राह्मणम्॥ २॥ तत्तौ यंष

॥२४॥ तथास्तु माञ्जुला चापूर्वां करोति॥ इयं वा अप्यादेयमुखा एषां लोकानां प्रष्ठ
ना सज्जनतामेतस्याएवं मदः करोत्यथाऽखेवलोकानामियं मुहिषी कुर्वति
महिषी हीयं तद्यत्प्रथमा वित्ता सा महिषी॥ ४॥ पादमात्री भवति प्रतिष्ठा वेषा
दद्युसुजुर्अतिष्ठा त्यालिखिता भवति चिह्नहीयं॥ ४॥ अथोखां करोति इमा
ल्लोकान्करोति अग्नि वाद्यज्योतिषः करोत्येता देवता अग्निं वायुमादित्यमेताहे
वदेयतः सुसंवज्ज्योतिस्तास्त्यान्तस्या एव मदः करोत्वद्भ्यस्तल्लोकेभ्य एता देवा सि
मिमीति बलमानः करोति त्यालिखिता भवति त्रिवृता ह्येतद्देवादृत्यधिदवतं
॥४॥ अथाध्यात्मम्॥ आत्मैवोखा वागषाढा तां पूर्वां करोति पुरस्ताद्धीयमात्मनो वा
कामेतस्या एवं मदः करोत्यात्मना ह्येवेयं वागुहिषी करोति महिषी हि वाक् त्रय
लिखिता भवति त्रेधा विहिता हि वागृचो यजूंषि सामान्यथा यदिदं त्र
यं वाचो रूपमुपांशुव्यन्तरमुच्चैः॥ ७॥ अथोखां करोत्यात्मानं तत्करोत्यथ

Gandhi Nationa
re for the Arts

विश्वज्योतिषः करोति प्रजा वै विश्वज्योतिः प्रजास्त्वे विश्वज्योतिः प्रजननमेवै
तत्करोति ता एतास्थास्त्वमदु करोत्यात्मनस्तत्प्रजान्ति निर्मिमीते युज्मा
न्करोति युक्तमानस्तदात्मनः प्रजां करोत्यनन्तर्हितां करोत्यनन्तर्हि
नेतुत्तरा तानुदात्मनः प्रजां करोत्युत्तरां स्तुत्मनः प्रजां करोति ग्राम्यि लि स्वितम
बं तित्रिष्टे छिद्रजां ति । पिता माता पुत्रो यो गर्भ उल्बं जरायु ॥५॥ ता
एता यजुष्कृतायै करोत्य् । यजुष्कृताया इतरा निरुक्ता एता भवन्त्यनि
रुक्ता इतराः परिमितास्ता भवन्त्यपरिमिता इतराः ॥६॥ प्रजापतिरे
षोऽग्निः । रु नयम्भवत्प्रजापतिर्निरुक्तश्चानिरुक्तश्चापरिमितश्चापरिमि
६५ तश्च तद्यद्यजुष्कृतायै करोति यदेवास्य निरुक्तं परिमितं रूपं तद
स्यतेन संस्करोत्यथ या अयजुष्कृतायै यदेवास्यानिरुक्तमपरिमितं रू

पं तदस्यतेन संस्करोति स ह वा एतं सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिं संस्करोति य एवं वि
द्वानेतदेवं करोत्यथैनाः पशुनाये पिराउ परिशिनष्टि प्रायश्चित्तिभ्यः ॥७॥ अश्व
णेनाधूपयति । सयम्नुन्वा अश्वा कुर्मिया प्रकृततायै युद्धेवधूपयति ॥ शि
र एतद्यज्ञस्य यद्दख्या प्राणो धूमः शीर्षन्स्तत्प्राणं दधाति ॥८॥ अश्वशके
र्धूपयति । प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिरग्निर्नो वा आत्मात्मानं हि
नस्ति हिं । सा यैतद्धैशान्नैव तद्धि उग्रधूषा तयामतथो हु नैवैषव्हिन
स्ति नेतरान्पशून् ॥९॥ वसवस्त्वा धूपयन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदुद्रास्त्वा
धूपयन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदादित्यास्त्वा धूपयन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिर
स्वद्विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा धूपयन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदिन्द्रस्त्वा धूपयतु व
रुणस्त्वा धूपयतु विष्णुस्त्वा धूपयत्विति ता निखेनामेता देवता निधूपयति
॥१०॥ सप्ता स्त्राका निभवति सप्तकुटः सप्तहुतश्च एता देवता सर्वाभिरेवैन

गाश्रुडुवा अपिवद्बुद्धत्वः सघ्नुसद्भ्रसुह्नैवतद्वीर्य्येणवतऋतुप्रा ।गादधग
ति ॥११॥ ब्राह्मणम् ॥१॥ अथैनम खनति ॥ एतद्वै देवा अबिभयुर्यद्वै
नइमामिह रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्मादिमामेवात्मानमकुर्वन्नु
ख्या आत्मात्मानं गोप्स्यतीति ॥१॥ तं वा अदित्या खनति ॥ इयं वा अ
दितिर्न्नीवा २ आत्मात्मानꣳ हिनस्त्यहिꣳसायै सुदन्ययादेवतया खु
नेद्धिꣳ स्याद्देन ॥२॥ अदितिष्ट्वा देवी ॥ विश्वदेव्यावती पृथिव्याः स
धस्थे अंगिरस्वत्खनत्ववट्यवटो हैष उदेव चात्र सा वै गा व्याभिरु
६५ आदितिश्चतुः स्त्रिरेषरूपो भवति चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य एवै ६५
नमेतद्दिग्भ्यः खनत्यथ पञ्चनमवधा यायाषाढामेवदधाति तत्स्त्री
सवतीꣳ हि पूर्वं करोति ॥३॥ अथैनां ख्यामेव दधाति ॥ देवानां त्वा

पत्नीर्द्देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थे अंगिरस्वद्दधतूखइति देवानां
ꣳ हैतामग्रे पत्नीर्द्देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थे गिरस्वद्दध्रे
स्तामिरेवैनामेतद्दधाति तां ह ताꣳ अधयद्रस्वेवा वधयो वै देवानां पत्न्य
ꣳ ष धीभिर्हीदꣳ सर्वꣳ हितमोषधीभिरेवैनामेतद्दधात्युधाविश्वत्स्या
तिषां वदधाति तत्स्त्रीनयुग्मदुचनमवधातारी भीवे ॥४॥ धिषणास्त्वा
देवीः ॥ विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थे अंगिरस्वदभीन्धतामुखइ
ति धिषणा हैतामग्रे देव्यो विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेंगि
रस्वदभीन्धत ताभिरेवैनामेतदभीन्धे सा हसा विद्या गवा वागेव धिषणा
वाचा हीदꣳ सर्वमिद्धं वाचैवैनामेतदभीन्द्धे तां निद्रीति

...सुमाता एव उर्पता ॥ ५ ॥ वृरूत्रा द्वा देवी ॥ विश्वदेव्यावती ! पृथिव्या ! स
धुस्थे अगिरस्वत् कुदयंतु रवदु ति वृरूत्रा हे ता मये देवी विश्वदेव्यावती
पृथिव्या सधुस्थे अंगिरस्वत् कुपया इच्छुस्ता भिरेवेनामे तुकुपयति तानि
हत्तान्यहोरात्राणि एयुवा होरात्राणि वै वृरूत्र यो होरात्रै हीदं सर्वं वृत्
महोरात्र रेवेनामे तुकुपयति ॥ ६ ॥ मास्त्वा देवी ॥ विश्वदेव्यावती ! पृ
थिव्या ! सधस्थे अंगिरस्वत्य चंत रवदु ति मा हे ता मये देवी वि श्वदेव्या
वती ! पृथिव्या ! सधस्थे अंगिर स्वत्य चुस्ता भिरेवे नामे तत्य वति ता
नि छंदा नि छंदा ८ स्यव छंदा ८ सि वै या छंदो भिर्हि स्वर्गं लोकं
छंति छंदो भिरेवे नामे तत्य चति ॥ ७ ॥ उन्नयस्त्वा विनप ... देवी ॥
विश्वदेव्यावती ! पृथिव्या ! सधस्थे अंगिरस्वत् जत रवदु ति उन्नयो

हे ता मये विनपरा देवी विश्वदेव्यावती : पृथिव्या सधस्थे अंगिरस्वत्य चुस्ता भि
रेवे नामे तत्य चति ता नि हैता नि नक्षत्राणि ये न क्षत्रा वे जन यो हि ज
... सुपरकृत : स्वर्ग लोक मुपिला मात् ... ति ... रेवे नामे त कुप
वति ॥ ८ ॥ मित्र स्व नत्यके ना ... एकेना ... नं प्रयुत्युके न हृ
... दि : सर्वस्मा स्मान्न पच्यते ता नि षद्ध पद्यते ...
... गिरी वा न निर्ऋ ... ता यं स जन्वति ॥ ९ ॥ मि
१२ मित्र स्य वर्षणी ... ति ॥ मित्रस्य स्त सुज्जुषी दन्धा जरति याव क्रिय बोप
न्याव ... ति न वै मित्र के चन हि नस्ति न मित्र क श्चन हि नास्ति तथा हैयुर
... हि ... ता ए त न प ता दि ... प्रयुद्देवो ह्युपदहं स ... ॥ १० ॥
... सविता ... सविता स पि ... प्र ...
... सत ... देवस्त्वा सविता ... सु ... त्रो ... वा ...

बं०प्रा०सं० २५२ / 154 fol [illegible]

स्तुहेतुसचित्ता ॥१३॥ अथ [illegible] पञ्चविंशर्दांता ॥ अथ [illegible] मानाह
[illegible] द्विप्राग्राह [illegible] मानाखुदछि • [illegible] द्विगोर
[illegible] न्तू ॥१४॥ अथ [illegible] नाकुदकृ ति ॥ [illegible] यहहती [illegible] तुष्या
[illegible] लोका [illegible] तिष्ठ [illegible] वाला [illegible] तिष्ठि
[illegible] ॥१३॥ [illegible] पदि [illegible] निदश्चाति ॥ [illegible] नैतात [illegible]
[illegible] त्य [illegible] व पुवतेतु [illegible] वालि
८३ [illegible] निकुर्य तेहि [illegible] का [illegible] मकाद [illegible] का ना ८३
[illegible] नीयद ॥१६॥ अथ [illegible] कृता ॥ [illegible] वा [illegible] कुने
[illegible] लायेसुहे वाकृ [illegible] हिरहै तयइ [illegible] दय
[illegible] नुत्या [illegible] स्वा [illegible] खा वातस [illegible] ति

[illegible] २४२ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] (५ [illegible]) [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]-१८५

[illegible]

[illegible] [illegible] ११ [illegible] १

[illegible] [illegible] १५८२ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

000995 [illegible]

[illegible]

[illegible]

१२३४५६७८९१०१११२१३१४१५१६१७१८१९२०२१२२२३२४२५२६

॥ जैनि गोपालस्येदं पुस्तकं ॥ माहेश्वरि ॥

१५२

॥ सव कांडु पंचमं चतुर्थ पत्र पाठकः ॥ ५ ॥

या पुस्तके पृष्ठा [illegible] कां ३ ५ म्

सव कांड पंचमं ५

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥ॐ॥ देवाश्चवाऽअसुराश्चोऽभयेप्राजापत्याः
पस्पृधिरे ततोसुराऽअतिमानेनैवकस्मिन्नुवयंजुहुयामे
तिस्वेष्वेवास्येषुजुह्वतश्चेरुस्तेतिमानेनैवपराबभूवुस्त
स्मान्नातिमन्येतपराभवस्यहैतन्मुखंयदतिमानः॥१॥ अ ५
थदेवाः। अन्योन्यस्मिन्नेवजुह्वतश्चेरुस्तेभ्यः प्रजापतिरा

त्मानंप्रददौयज्ञोहैषामासयज्ञोहिदेवानामन्नं॥२॥ तेहोचुःकस्यनऽइदं
भविष्यतीतितेममममेत्येवनसंपादयांचक्रुस्तेहासंपाद्योचुराजिमे
वास्मिन्नजामहै सयोनऽउज्जेष्यतितस्यनऽइदंभविष्यतीतितथे
तितस्मिन्नाजिमाजन्त॥३॥ बृहस्पतिःसवितारमेवप्रसवायोपधा
वत्सविता वै देवानांप्रसवितेदंमेप्रसुवत्वत्प्रसूतऽइदमुज्जया
नीतितदस्मैसविताप्रसविताप्रसुसावतत्सवितृप्रसूतऽउदजय

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सऽइदꣳ सर्वमभवत्सऽइदꣳ सर्वमुदजयत्प्रजापतिꣳ ह्येतदुज्जा
यति सर्वमुह्येवेदं प्रजापतिस्तेनेष्ट्वा तामेवोर्ध्वां दिशमुदक्रामत्तस्मा
दुपश्रवेदयस्य नैमाह्वोत्ह स्यतेऽहीमित्येवाहुः ॥४॥ तद्धु ह स्म पु
राऽऽवाजपेयेन यजन्तेऽस्य एताꣳ ह स्मैवोर्ध्वां दिशमुत्क्रामन्ति ततऽ
ओषाविनैव ज्ञान श्रातेयुन प्रत्यवरूढं ततो व्रीवानं प्रत्यवरोहं
ति ॥५॥ तेनेन्द्रो यजत सऽइदꣳ सर्वमभवत्सऽइदꣳ सर्वमुदज २

यत्प्रजापतिꣳ ह्येतदुज्जयति सर्वमुह्येवेदं प्रजापतिस्तेनेष्ट्वा तामेवो
र्ध्वां दिशमुदक्रामत् ॥६॥ तद्धु ह स्म पुराऽऽवाजपेयेन यजन्तेऽस्य एताꣳ ह स्मै
॥ ८ ह ... वोर्ध्वां दिशमुत्क्रामन्ति ततऽ ओषाविनैव ज्ञान श्रुतेयुन रातं स्वर्ग॰
...रूढं ततो व्रीवानं प्रत्यवरोहन्ति ॥७॥ स यो वाजपेयेन
यजते स इदꣳ सर्वं भवति ॥ स इदꣳ सर्वमुज्जयति प्रजापति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ः प्रजापतिः सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः॥८॥ तद्वाऽएतेन वाजपेयेन
यजेत। सर्वं वाऽएष इदमुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजाप
तिं ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः सऽइह न किंचन परि मु२
नाष्टि तस्येश्वरः प्रजा पापीयसीं वितोरिति॥९॥ तदु वैव
जते वा यऽएवमेतं यज्ञं ज्यायांसं विद्यां स्रैको यऽज्येष्ठः सामतोय ३

प्रजाय स्तुऽएनं याजयेयुरेषा ह्येवैतस्य यज्ञस्य समृद्धिर्य
देनं विद्वांसो याजयंति तस्मादु यजेतैव॥१०॥ स वाऽएष ब्रा
ह्मणस्यैव यज्ञः। यदेनेन बृहस्पतिरयजत ब्रह्म हि बृहस्प
तिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणोऽथो राजन्यस्य यदेनेनेंद्रोऽयजत क्षत्रं
हींद्रः क्षत्रं राजन्यः॥११॥ राज्ञऽएव राजसूयं। राजा वै राज

सूयेनेष्ट्वा भवति न वै ब्राह्मणो राज्यायालमवरं वै राजसूयं प
रं वाजपेयं ॥१२॥ राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति। सम्राड्वाज
पेयेनावरं हि राज्यं परं साम्राज्यं कामयेत वै राजा सम्राड्भ
वितुमवरं हि राज्यं परं साम्राज्यं न सम्राट्कामयेत राजा भ
वितुमवरं हि राज्यं परं साम्राज्यं ॥१३॥ स यो वाजपेयेने ४

ष्ट्वा सम्राड्भवति। स इदं सर्वं संवृङ्क्ते सकर्मणः कर्मणः पुर
१५४ स्तादेतां सावित्रीमाहुतिं जुहोति देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्र
सुव यज्ञपतिं भगायेति ॥१४॥ तद्यथैवादो बृहस्पतिः। सविता
रं प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्व
त्प्रसूत इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रासुवत्

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सवितृप्रसूतऽउदुज्जयं देवमु वै षऽएतत्सवितारमेव प्रसवा
योपधावति सविता वै देवानां प्रसवितेदंमे प्रसुवत्विस
तऽइदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तत्स
वितृप्रसूतऽउज्जयति॥१५॥ तस्मादाह देवसवितः प्रसुव
यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय॥ दिव्यो गंधर्वः केतपूः केतन्नः ५

श॰ पुनातु वाचस्पतिर्वाजंनः स्वदतु स्वाहेति प्रजापतिर्वै वाचस्प
तिरन्नं वाजः प्रजापतिर्नऽइदमद्यान्नꣳ स्वदत्वित्येवैतदाह
सऽएतामेवाहुतिं जुहोत्याश्वः स्तुत्यायाऽएतद्वास्यैतत्कर्मार
ब्धं भवति प्रसन्नऽएतं यज्ञं भवति॥१६॥ ब्राह्मणं॥१॥ अꣳशुं गृ
ह्णाति सर्वे वा एव तस्माद्वाऽअꣳशुं गृह्णात्यथैतान्ग्रहा

सा नेत्र [illegible] न्गृह्णात्यायतनाय॥१॥ अथष

ष्ठ्यान्गृह्णाति। तद्यद्देवैर्देवा उदजयंस्तद्देवेष्व एतैरुज्ज

यति॥२॥ अथ षोडशिनं गृह्णाति। तद्यद्देवैर्तेनेंद्र उदजय

त्तद्देवेष्व एतेनोज्जयति॥३॥ अथैतान्संव षोडशपेयग्रहान्गृह्णा

ति। ध्रुवसदं त्वा नृषदं मनःसदमुपयामगृहीतोसींद्राय त्वा ८

जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिंद्राय त्वा जुष्टतममिति सादयत्येषां

वै लोकानामयमेव ध्रु[illegible] यदियं पृथिवीमेवैतेन लोकमुज्जय

ति॥४॥ अप्सुषदं त्वा घृतसदं व्योमसदमुपयामगृहीतो

सींद्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिंद्राय त्वा जुष्टतम

मिति सादय [illegible] त्येषां वै लोकानामयमेव व्योम यदंतरिक्षं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मंतरिक्षलोकमेवैतेनोज्जयति॥५॥ पृथिविसदंत्वाऽन्तरि
क्षसदंदिविसदंदेवसदंनाकसदमुपयामगृहीतोसीन्द्रा
यत्वाजुष्टंगृह्णाम्येषतेयोनिरिन्द्रायत्वाजुष्टतममितिसाद
यत्येषवैदेवसन्नाकसदेषऽएषुदेवलोकेषुदेवलो ७
कमेवैतेनोज्जयति॥६॥ अपांरसमुद्वयसंसूर्येसंतं

समाहितं॥ अपांरसस्ययोरसस्तंवोगृह्णाम्युत्तममुपयाम
गृहीतोसीन्द्रायत्वाजुष्टंगृह्णाम्येषतेयोनिरिन्द्रायत्वाजुष्ट
तमममितिसादयत्येषवाऽअपांरसोयोयंपवतेसऽए
षसूर्येसमाहितःसूर्यात्पवतऽएतमेवैतेनरसमुज्जय
ति॥७॥ ग्रहाऽऊर्जाहुतयः। वंतोविप्रायमतिम्। तेषांविशि

त्रियायोंद्वोहमिथमूर्ज्जं समयच्छन्नुपयामगृहीतोसींद्राय
त्वाजुष्टंगृह्णाम्येषते योनिरिंद्रायत्वाजुष्टतममितिसादय
त्यूर्ग्वैरसोरसमेवैतेनोज्जयति॥८॥तान्वाऽएतान्पंचवाज
पेयग्रहान्गृह्णातिप्रजापतिंवाऽएषऽउज्जयतियोवाजपेयेन
यजतेसंवत्सरोवैप्रजापतिःपंचवाऽऋतवःसंवत्सरस्यतत्प ८

ज्ञापतिमुज्जयतितस्मात्पंचवाजपेयग्रहान्गृह्णाति॥९॥अथ
सप्तदशसोमग्रहान्गृह्णाति।सप्तदशसुराग्रहान्प्रजापतेर्
वाऽएतेऽअंधसीयत्सोमश्चसुराचततःसत्यंश्रीर्ज्योतिःसो
मोनृतंपाप्मातमःसुरैतेऽएवैतदुभेऽअंधसीऽउज्जयतिस
र्वंवाऽएषऽइदमुज्जयतियोवाजपेयेनयजतेप्रजापतिंह्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

जापतिस्सर्वमुह्येवेदंप्रजापतिः॥१०॥सप्तसप्तदश॥सोमग्रहा
न्गृह्णातिसप्तदशो॥वैप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञःसयावानेव
यज्ञोयाव[illegible]स्यमात्रातावतैवास्यैतत्सत्यंश्रियंङ्करोति
प्रजापति॥११॥अथसप्तसप्तदश॥सुराग्रहान्गृह्णाति॥सप्त ६
दशो॥वैप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञःसयावानेवयज्ञोयावत

पुरोहमेवान्यंपश्चाद्हमन्यं॥१५॥अथयत्रपूर्वयाद्वारांवस
तीवरीःप्रपादयंतितदपरयाद्वारानेष्टापरिस्रुतंप्रपादयति
दक्षिणतःपात्राण्येषन्यवहरतिपुरोहमेवप्रत्यङ्ङासीनोध्वर्युः
सोमग्रहान्गृह्णातिपश्चाद्दक्षंप्राङासीनोनेष्टासुराग्रहांसो
मग्रहमेवाध्वर्युर्गृह्णातिसुराग्रहंनेष्टासोमग्रहमेवाध्वर्युर्

ह्णाति सुराग्रहं त्वेष्टैवमेवैनामात्मन्त्या संगृह्णीत॥१६॥ न प्रत्यंचम्
दमध्वर्युः। सोमग्रहमतिहरति न प्रांचमदः त्वेष्टा सुराग्रहं हि
तिश्चतमश्वसं स्वजा वेति॥१७॥ उपर्युपर्येवाहमध्वर्युः। सोम
ग्रहं धारयत्यधो धोऽदः त्वेष्टा सुराग्रहं संस्पर्शौ स्तः संमानिडे
ए। ईड्मिति नेत्यापमिति ब्रूयाद्वा वेति तौ पुनर्विहरतो विपर्यौ स्तो ११

त्विमा पाप्मना पड्मिति तद्युयेषीकां मुंजाद्विवृहेदेवमेनं
सर्वस्मात्पाप्मनो विवृहतस्तस्मिन्नतावद्वनैनोन्नवति या
वन्नृणास्पाम्ये तौ सादयतः॥१८॥ अथाध्वर्युः हिरण्यपात्रेण
मधुग्रहं गृह्णाति तं मध्ये सोमग्रहाणां सादयत्यथ यो
हं गृह्णात्यथ ध्रुवमथैतौ सोमग्रहानुत्तमे स्तोत्ररु वि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

जांवमसेमुप्यवनीयज्ञुद्धति तान्नदयंत्यथमाध्यंदिनेसव
नेमधुग्रहस्यवसुरायहाणांवौद्वेतस्यातः॥१६॥ ब्राह्मणं॥२॥
आग्नेयमग्निष्टोमऽआलभते। अग्निर्वाऽअग्निष्टोमोग्निष्टोम
मेवैतेनोज्जयत्यैंद्राग्नमुक्थेभ्यऽआलभतऽऐंद्राग्नानिवाऽउ
क्थान्येवैतेनोज्जयत्यैंद्रं षोडशिनऽआलभतऽइंद्रोवैषोडशी १२

षोडशिनमेवैतेनोज्जयति॥१॥ सारस्वतं सप्तदशायस्तोत्रा
यालभतेतुदेतदनतिरात्रेसतिरात्रेरूपंक्रियतेप्रजाप
तिर्वाऽएषऽउज्जयति योवाऽपुयेनयुञ्जतेसंवत्सरोवै
प्रजापतिस्तदेतेनसारस्वतेनरात्रिमुज्जयतितस्मादेत
दनतिरात्रेसतिरात्रेरूपंक्रियते॥२॥ प्रथमजायऽउक्षेवेन्यः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वशां पृश्निमालभतेऽइयं वै वशा पृश्निर्यदिदमस्यां मूलि वा
मूलं वान्नाद्यं प्रतिष्ठितं तेनेयं वशा पृश्निरन्नं वाऽएष ऽउज्जय
ति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयं ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं हि
श्चो विमृत्ततोऽन्नं विछिन्नाऽउज्जोषेन्न्यऽइत्स्फुरित्याऽएव डुर्वेदो
ऽउज्जोषं वस्योयाऽस्यानुवाक्या यद्धउज्जोषं वसोऽनुविदेदपि येऽ १२

एवक्केदमामृत्यौ सम्मितां दुर्वेदोऽएव वशा पृश्निर्यदि वशां पृ
श्निं विदेदपि यैदं कां वशां स्यात् ॥३॥ तस्याऽअपाहृत्याऽयुत्र
होतामाहेंद्रं ग्रहमनुग्रहं स्तातितदस्यैच्छुपयाप्रवरेयु रेषवाऽ
इन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेंद्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमेवस्तो
त्रं निष्केवल्यं शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानस्तन्मध्यत एवैतद्य

ऽमाने वीर्यं दधाति तस्मादस्याऽअत्र वपया प्रचरेयुः ॥४॥
द्वेधावदानानि श्रपयंति । ततो हीनां कुर्यात्समुपस्तीर्य हिरण्य
द्यति स हृदं निधारयति प्रत्यंच अवदानान्यथोपच्छति स
स चादो वद्यति हिरण्यं निधारयति न प्रत्यंचमवदानानि तद्य
द्धनां हिरण्यं वद्यति तथेषामस्माद्र्वत्यथ यदेतेन प्रचरति १४

(सोतेकृत्स्यवपया

तेन देवीं विशमुज्जयत्यथ यानि मानुष्यै विशाऽउपहरति तेनो
मानुषीं विशमुज्जयति ॥५॥ तद्धैतद्यानकुर्यात् । जुहोति वाऽएष
यो वपया याज्यऽएवं करोति । तस्माद्यत्रैवेतरेषां पशूनां वपा
भिः प्रचरंति तदेवैतस्यै वपया प्रचरेयुरेकधावदानानि
श्रपयंति न मानुष्यै विशाऽउपहरति ॥६॥ अथ ससुदस्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

जापत्यान्पशूनालभन्ते॥ तेवैसर्वेतूपराभवंतिसर्वेश्यामाःस
र्वेतूपराः प्रजापतिर्वाऽएषऽउज्जयतियोवाजपेयेनयजते
न्नंवैप्रजापतिः पशवोवाऽअन्नंतत्प्रजापतिमुज्जयतिसोमोवै
प्रजापतिः पशुर्वैप्रत्यक्षंसोमस्तत्प्रत्यक्षंप्रजापतिमुज्जय
तिसप्तदशाभवंतिसप्तदशोवैप्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जय २५

ति॥७॥ तेवैसर्वेतूपराभवंति पुरुषोवैप्रजापतेर्नेदिष्ठंसो
यंतूपरोऽविषाणस्तूपरोवाऽअविषाणः प्रजापतिः प्राजाप
त्याऽएतेतस्मात्सर्वेतूपराभवंति॥८॥ सर्वेश्यामाः। द्वेवैश्या
मस्यरूपेशुक्लंचैवलोमकृष्णंचद्वंद्वंवैमिथुनंप्रजननंप्र
जननंप्रजापतिः प्राजापत्याऽएतेतस्मात्सर्वेश्यामाभवंति॥९॥

Indira Gandhi Memorial ... Centre for the Arts

सर्वेमुद्गलाः।प्रजननंवैमुद्गलःप्रजननंप्रजापतिःप्राजापत्याः
एतेतस्मात्सर्वेमुद्गलाभवंतिद्वेदोऽएवꣳसमृद्धाःपञ्चावो
न यद्येवꣳसमृद्धाविदेदपिकतिपयाऽएवैवꣳसमृद्धाःस्युःस
र्वेमुद्गलाएवेदंप्रजापतिः॥१०॥तद्धैके।ब्रुवऽउत्तममपालभंतेयु
द्विवैप्रजापतेःपरमस्तिद्वागेवतदेतद्धावमुञ्जायामऽइतिब्रु २८

दंतस्तद्रुतथानज्ञायोस्मिर्वाऽइदंप्रजापतिर्यदिमेलोयदि
दंकिंचस्ताय्यदेवैषुलोकेषुब्रवाग्वदतितद्धावमुञ्जयतितस्मा
द्रुतन्नाद्रियेत॥११॥तेषामावर्तायुत्रमैत्रावरुणोवामदेव्य
मनुत्राꣳसतितदेषांवपान्निःप्रवरेयुःप्रजननंवैवामदेव्यं
प्रजननंप्रजापतिःप्राजापत्याऽएतेतस्मादेषामुत्रंब्रपान्निः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्रवरेयुः॥१२॥अथेष्टाऽअनुयाजान्नवंति॥अश्रूदेस्कवावथै
षां हविर्भिः प्रवरंति सोंतोतोत्वेप्रजापतिस्तदंततुएवैतस्य
जापतिर्भुजायत्स्यथ यत्पुराप्रवरेद्यथायमध्वनमेषां स्या
त्तंगत्वासक्त ततः स्यादेवंतत्तस्मादेषामत्रहविर्भिः प्रवरंति
स्थातदुतथानकुर्यात्प्रह्वलति वाऽएष योयज्ञपथादेत्येति २७

त्वाऽएष यज्ञपथाद्यऽएवंकरोति तस्माद्यत्रैवेतरेषां पशू
नां वपाभिः प्रवरंति तदेवैतेषां वपाभिः प्रवरेयुर्यत्रैवेत
रेषां पशूनां हविर्भिः प्रवरंति तदेवैतेषां हविषा प्रवरेयुः
रेकान्नुवाक्यान्नवत्येकायाज्यैकदेवत्याद्धिप्रजापतयऽइश्ल
याः शूक्लाक्लागानां हविषोनु ब्रूहीति प्रजापतयऽइत्येवो

पाउं स्मरकाङ्गानाॅं हविः प्रस्थितं प्रेष्येति वषट्कृतेऽनुहोति॥
१४॥ ब्राह्मणं॥३॥ तं वै माध्यंदिने सवने निषिंचति॥ माध्यंदिने
सवन आदिंध्यवं त्येष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते य
स्मादिमाः प्रजाः प्रजातास्तस्मिन्नेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायंते तस्म
ध्यत एवैतत्प्रजापतिमुज्जयति॥२॥ अगृहीते माहेंद्रे। एष २८

वा इंद्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेंद्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमे
व स्तोत्रं निष्केवल्यं शस्त्रमिंद्रो वै यजमानस्तदेनं स्व
ऽएवायतने निषिंचति तस्मादगृहीते माहेंद्रे॥२॥ अथ रुग्म
मुपावहरति। इंद्रस्य वज्रोऽसीति वज्रो वै रथ ऽ इंद्रो वै यजमा
नस्तस्मादाहेंद्रस्य वज्रोऽसीति वाजसा इति वाजसा हि रथा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्त्वया यं वाजं ँ सेदित्यन्नं वै वाजस्त्वयायमन्नमुज्जयत्वि
त्येवैतदाह॥३॥ तं धूर्गृहीतमं तर्वेद्यभ्युपवर्त्तयति॥ वाजस्यनु
प्रसवे मातरं महीमित्यन्नं वै वाजोऽन्नस्य नु प्रसवे मातरं मही
मित्येवैतदाहादितिं नाम वचसा करामहऽ इतीयं वै पृथिव्य २६
दितिस्तस्मादाहादितिं नाम वचसा करामहऽ इति यस्या

मिदं विश्वं भुवनमाविवेशेत्यस्याँ हीदं ँ सर्वं भुवनमा
विष्टं तस्यां नो देवः सविता धर्म साविषदिति तस्यां नो देवः
मा सविता यजमानं ँ सुवतामित्येवैतदाह॥४॥ अप्स्वन्तानद्भि
रभ्युक्षति। स्नपनायाभ्यवनीयमानान्स्नपितान्वोदानीतान्
तान्वा ऽप्सु ह वाऽ अश्वः संबभूव सोऽद्भ्यः संभवन्न सर्वः स

मन्त्रवदसर्वोहिवैसमन्त्रवत्तस्मात्तस्सर्वैःपद्भिःप्रतितिष्ठ
त्येकैकमेवपादमुत्पत्यतिष्ठतितद्यदेवास्यात्रास्वहीयत
तेनैवैनमेतत्समर्द्धयतिहस्तंकरोतितस्मादश्वानाङ्गिरस्सु
हतिस्नपनायाभ्यवनीयमानांस्नपितान्वोदानातान्॥५॥
स्तोभ्यहति।अस्वंतरम्ततमस्तुत्वेषजमपामुतप्रशस्ति २०

घृष्वान्नवतत्वात्रिनऽइत्यनेनापिदेवीरापोयोवऊर्मिःप्रतू
र्त्तिःककुन्मान्वाजसास्तेनायंवाजंसेदित्यत्रंविश्वाऽस्तु
नोयमन्त्रमुज्ज्यविश्वेवितदाह॥६॥अथरथंयुनक्ति॥सदा
क्षिणायुग्यमेवाग्रेयुनक्तिसव्यायुग्यंवाऽअग्रेमानुषेथै
वंदेवत्रा॥७॥सयुनक्ति॥व्रातोवामनोवेतिनवैव्रातात्किं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वनाशीयोऽस्ति न मनसः किं वनाशीयोऽस्ति तस्मादाह वातो वा
मनो वेति गंधर्वाः सप्तविंशतिः। तेऽअग्रेऽश्वमयुंजन्निति गं
धर्वा ह वाऽअग्रेऽश्वं युयुजुस्तेऽग्रेऽश्वमयुंजंस्ते त्वा युंजंत्वित्ये
वैतदाह तेऽअस्मिंजवमादधुरिति तद्योस्मिंजवमादधुस्ति
तद्ध्योस्मिंजवमादधुस्तेत्वयिजवमादधत्वित्येवैतदाह॥८॥ २९

अथ सव्यायुग्यं युनक्ति। वातरंहा भव वाजिन्युज्यमान इ
ति वातजवो भव वाजिन्युज्यमान इत्येवैतदाहेंद्रस्येव दक्षि
णः श्रियैधीति यथेंद्रस्य दक्षिणः श्रियैवं यजमानस्य श्रि
यैधीत्येवैतदाह युंजंतु त्वा मरुतो विश्ववेदस इति युंजंतु त्वा दे
वाऽइत्येवैतदाह। स ते त्वष्टा पत्सु जवं दधात्विति नात्र तिरोहि

तमिवास्यथदक्षिणाप्रष्टिंयुनक्ति सव्याप्रष्टिंवाऽऽथैमानुष्यै
वैवंदेवत्रा॥९॥सयुनक्तिऊर्वोयस्तेवाजिन्निहितोगुहायःश्ये
नपरीत्तोऽअभवरश्वघातऽइतिऊर्वोयस्तेवाजिन्नप्यन्यत्रापनि
हितस्तेननऽइमंयज्ञंप्रजापतिमुक्ष्याय्येत्येवैतदाहातननोवाजि
न्नलेनवाजिन्नतिवज्रनवसमनेवपारयिक्षुरित्यन्नवैवाजोन्नजि २२

नौ

श्वनऽएध्यास्मिँश्रुमेयज्ञोदेवसमनऽइमंयज्ञंप्रजापतिमुक्ष्या
येत्येवैतदाह॥१०॥अर्द्धप्रपा० षष्ठी॥तेवाऽएतऽएवत्रयोयु
क्ताभवति॥त्रिवृद्धिदेवानांतद्धिदेवत्राधिप्रष्टियुगऽएवच
तुर्थोन्वेतिमानुषोहिसतंयत्रदासम्भवतितद्वतुर्थमुप
युज्यददातितस्मादपीतरस्मिन्यज्ञऽएतऽएवत्रयोयुक्ता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

न्नवंतित्रिवृद्धिदेवानांतद्धिदेवत्राधिप्रश्रियुगऽएवुवतुर्थो
न्वेतिमानुषोहिसतंयत्रदास्यन्नवतितत्र्थर्मुपयुञ्ज्यद्दो
ति॥११॥अथबार्हस्पत्यंचरुंनैवारंसप्तदशशरावंनि
र्वपति॥अन्नंवाऽएषऽउज्जयतियोवाजपेयेनयजतेन्न
पेयंहवैनामैतद्यद्वाजपेयंतद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तदे २२

तु
वास्माऽएतत्करोति॥१२॥अथयद्बार्हस्पत्योभवति।बृहस्पति
र्ह्येतमग्रऽउदजयत्तस्माद्बार्हस्पत्योभवति॥१३॥अथयन्नैवा
रोभवति।ब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणोतेवैब्रह्मणापच्यंतेयन्नीवा २
रास्तस्मान्नैवारोभवतिसप्तदशशरावोभवतिसप्तद
शोवैप्रजापतिस्तंप्रजापतिमुज्जयति॥१४॥तमस्मानुवध्रा

वयति॥वाजिनऽइतिवाजिनोह्यश्वास्तस्मादाहवाजिनऽइ
तिवाजितऽइत्यन्नंवैवाजोऽन्नजितऽइत्येवैतदाहवाजिनः स
रिष्यंतऽइत्याजिंहिसरिष्यंतोभवंतिबृहस्पतेर्भागमव
जिघ्रतेतिबृहस्पतेर्ह्येषभागोभवतितस्मादाहबृहस्पते
र्भागमवऽजिघ्रतेतितद्यदश्वानवघ्रापयतीममुज्जयानी २४

तितस्माद्वाऽअश्वानवघ्रापयति॥१५॥ब्राह्मणं॥४॥ ॥तद्य
दाजिंधावंतिइममेवैतेनलोकमुज्जयत्यथयद्ब्रह्मारथ्यव
क्रेसामगायतिनान्तिदघ्नऽउद्धितेंतरिक्षलोकमेवैतेनो
ज्जयत्यथयद्यूपंरोहतिदेवलोकमेवैतेनोज्जयतितस्मा
द्वाऽएतत्त्रयंक्रियते॥१॥सब्रह्मारथ्यवक्रमधिरोहतिना

Indira Gandhi National Centre for the Arts

चिदध्यऽउद्धितं देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यसवसो बृह
स्पतेरुत्तमन्नाकꣳ रुहेयमिति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि
बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः॥२॥ अथ यदि राजन्यो यजते दे
वस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यसवसऽइंद्रस्योत्तमन्नाकꣳ रु
हेयमिति क्षत्रꣳ हीन्द्रः क्षत्रꣳ राजन्यः॥३॥ त्रिः सामान्निगा २५

यति। त्रिरन्निगीयावरोहति देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्य
प्रसवसो बृहस्पतेरुत्तमंन्नाकमरुहमिति यदि ब्राह्मणो
यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः॥४॥ अथ यदि रा
जन्यो यजते। देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यप्रसवसऽइं
द्रस्योत्तमंन्नाकमरुहमिति क्षत्रꣳ हीन्द्रः क्षत्रꣳ राजन्यः॥५॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्षा

अथसप्तदशदुंदुभीननुवेद्यंतᳬसंमिन्वंति।प्रतीचआग्नीध्रात्प्रजा
पतिर्वाएषउज्जयतियोवाजपेयेनयजतेवाग्वैप्रजापतिरेषावैप
रमावाग्यासप्तदशानांदुंदुभीनांपरमामेवैतद्वाचंपरमंप्रजाप
तिमुज्जयतिसप्तदशाभवंतिसप्तदशोवैप्रजापतिस्तत्प्रजापति
मुज्जयति॥६॥अथैतेषांदुंदुभीनां।एकंयजुषाहंतितत्सर्वंय २६

जुषाहताभवंति॥७॥सआहंति।बृहस्पतेवाजंजयबृहस्पतये
वाचंवदतबृहस्पतिंवाजंजापयतेतियदिब्राह्मणोयजतेब्र
ह्मह्हिबृहस्पतिर्ब्रह्महिब्राह्मणः॥८॥अथयदिराजन्योयजते। २
इंद्रवाजंजयेंद्रायवाचंवदतेंद्रंवाजंजापयतेतिक्षत्रᳬहींद्रः
क्षत्रᳬराजन्यः॥९॥अथैतेषाजिस्त्स्वरथेष्वाप्तुनरास्रतेषेते
जे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

षांकुंदुन्नीनामेकं यज्ञस्योपावहरति तत्सर्वं यज्ञस्योपावहृतम्भ
वति॥१०॥ स उ उपावहरति। एषा वः सा सत्या संवागभूद्यया
बृ॰स्पतिं वाजमजीजपताजीजपत बृहस्पतिं वाजं वनस्पत
यो विमुच्यध्वमिति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्र
ह्म हि ब्राह्मणः॥११॥ अथ यदि राजन्यो यजते। एषा वः सा सत्या २७

संवागभूद्ययेन्द्रं वाजमजीजपताजीजपतेन्द्रं वाजं वनस्पतयो
विमुच्यध्वमिति क्षत्रं हीन्द्रः क्षत्रं राजन्यः॥१२॥ अथ वैश्यं
तात्। राजन्यऽउ दंसुदशाप्रव्याधान्प्रविध्यति यावान्वाऽए
२ क्ष्य कः प्रव्याधस्तावांस्ति यद्धि प्रजापतिरथ यावन्त्सप्तदशप्रव्या
६ धास्तावान्बद्भू·जापतिः॥१३॥ तद्यद्राजन्यः प्रविध्यति। एष

वैप्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यद्राजन्यस्तस्मादेकः सन्बहूनामी
ष्टे यद्वेवचतुरक्षरः प्रजापतिश्चतुरक्षरो राजन्यस्तस्माद्रा
जन्यः प्रविध्यति सप्तदशं प्रव्याधान्प्रविध्यति सप्तदशो वैप्र
जापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति॥१४॥ अथयं यजुषायुनक्ति॥
तंयजमान आतिष्ठति देवस्याहं सवितुः सवे सत्यप्रसव २८

सो बृहस्पतेर्वाजं जितं वाजं जेषमिति॥१५॥ तद्यथैवादो बृह
स्पतिः। सवितारं प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रस
वितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता
प्रसविता प्रासुवत्तत्सवितृप्रसूत उदजयदेवमेवैष एत
त्सवितारमेव प्रसवायोपधावति सविता वै देवानां प्रसवि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ओं

तेदं मे प्रसुव व्रतस्य सूतइदमुज्ञायानीति तदस्मै सविताप्र
सविता प्रसौति तत्सवितृप्रसूतऽउज्ञायते ॥ २६ ॥ अथय
द्यध्वर्योः । अंतेवासी वा ब्रह्मचारी वैतद्यजुरधीयासो वा
स्वाध्याय वाचयति वाजिनऽइति वाजिनो ह्यश्वास्तस्मादाह वा
जिनऽइति वाजजितऽइत्यन्नं वै वाजोन्नजितऽइत्येवैतदाहाध्व २९

नस्कन्तुवं तऽइत्यध्वनो हि स्कन्तुवंतो धावंति योजनामिमानाऽइ
ति योजनशो हि मिमानाऽअध्वानं धावंति काष्ठां गच्छतेति यथै
नानंतरा नाष्ट्रा रक्षांसि ना हिंस्युरेवमेतदाह धावंत्याजिमा
घ्नंति दुंदुभीनभि साम गायति ॥ २७ ॥ अथैताभ्यां जगतीभ्यां
जुहोति वानु वा मंत्रयते यदि जुहोति यद्यनुमंत्रयते समा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नऽ एव बंधुः॥१८॥ स जुहोति। एष स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्री
वायां बद्धोऽ अपिकक्ष आसनि॥ क्रतुं दधिक्राऽ अनुसᳬ तवि
त्वत्पथामंकाᳬ स्यन्वापनीफणत्स्वाहा॥१९॥ उत स्मास्य
द्रवतस्तुरण्यतः पर्णं न वेरनुवाति प्रगर्द्धिनः॥ श्येनस्येव ध्रजतो
ऽ अंकसं परि दधिक्राव्णः सहोर्जा तरित्रतः स्वाहेति॥२०॥ अ २॰

ध्योत्तरेण त्रिवेनाऽ जुहोति वानु वा मंत्रयते द्वयं त ह्य स्माऽ जुहोति
वानु वा मंत्रयते यदि जुहोति यद्यनुमंत्रयते समानऽ एव बं
धुरेतानेवैतदश्वां धावतऽ उपवाजयत्येतेष्वश्वीयं दधाति
तिस्रो वाऽ इमाः पृथिव्याऽ इयमहैकाद्धोऽ अस्याः परे ताऽ ए
वैतदुज्जयति॥२१॥ सोऽनुमंत्रयते। शं नो भवंतु वाजिनो हवे

षुदेवताता मितद्रवः स्वर्काः॥ जंभयंतोहिं वृकं रक्षांसि
सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः॥२२॥ तेनोऽअर्वंतः। हवनश्रु-
तो हवं विश्वे शृण्वंतु वाजिनो मितद्रवः। सहस्रसा मेधसा-
ता सनिष्यवो महो ये धनं समिथेषु जभ्रिरे॥२३॥ वा-
जे वाजेऽवत। वाजिनो नो धनेषु विप्राऽअमृताऽऋतज्ञाः। ३१

अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैरिति॥
॥२४॥ अथ बार्हस्पत्यस्यैन्द्ररूपा प्रत्स्फपतिष्ठते। तमुपस्पर्श-
यो यत्यन्नं वाऽएष ऽउज्जयति वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयं ह वै नामै-
तद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं ग-
त्वा संस्पृशते तदात्मन्कुरुते॥२५॥ स उपस्पर्शयति। आमा-

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वाजस्यप्रसवोजगम्यादित्यन्नंवैवाजोऽन्नस्यप्रसवो
जगम्यादित्येवैतदाहेमद्यावापृथिवीविश्वरूपेऽइतिद्यावा
पृथिवीहिप्रजापतिः॥आमागंतांपितरामातराचेतिमातेवच
हिपितेवचप्रजापतिरामासोमोऽअमृतत्वेनगम्यादिति
सोमोहिप्रजापतिः॥२६॥तमश्वानवघ्रापयति॥वाजिनो ३२

इतिवाजिनोह्यश्वास्तस्मादाहवाजिनऽइतिवाजजितऽइत्य
न्नंवैवाजोऽन्नजितऽइत्येवैतदाहवाजꣳससृवाꣳसऽइतिस
रिष्यंतऽइतिवाऽअयऽआहसरिष्यंतऽइवहितर्हिभवंस
त्यात्रससृवाꣳसऽइतिससृवाꣳसऽइवह्यत्रभवंतितस्मा
दाहससृवाꣳसऽइतिबृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेतिबृहस्प

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तेर्ह्यैष आगो भवति तस्मादाहवहवस्यतेनोगमयित्वोपतेति नि
मृज्जानाऽइति तद्यजमाने द्वार्यदधाति तद्यदश्वानवघ्रापय
तीमसुज्ज्यानीति वाऽअग्रेवघ्रापयत्यथ्यात्रैमसुदजैषमि
ति तस्माद्वाऽअश्वानवघ्रापयति॥२७॥अथैतेषामाजिसृता
ंरथानां।एकस्मिन्वैश्यो वा राजन्यो वोपास्थितो भवति स ३३

द्वेदेरुत्तरायाऽश्रोणाऽउपविशत्यथाध्वर्युश्च यजमानश्च
पूर्वया द्वारा मधुग्रहमादाय निष्क्रामतः [illegible]घनेन शालांप
र्यैस्तं वैश्यस्य वा राजन्यस्य वा पाणा वाधत्तोध्यने प्रापर
या द्वारा सुराग्रहानादाय निष्क्रामति स उघनेन शालां पर्य
त्यैकं वैश्यस्य वा राजन्यस्य वा पाणा वा दधदाहानेन्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

४ हिरण्यपात्रं मधुमधुगृहं ब्राह्मणोदनानि ब्राह्मणेभ्यः ददन्ति मापुरा मेधनेभ्यः ...

ङ्गमं निश्रीणाति स्म। इति सत्यं वै श्री ज्योतिः सोमो ऽनृतं पाप्मा तमः सु
रा सत्यमेवैतच्छ्रियं ज्योतिर्यजमाने दधात्यनृतेन पाप्मना त
मसा सुरया विध्यति तैः स यं भोगं कामयते तं कुरुते यैतद्धं स ×
× हिरण्यं तेन स यं भोगं कामयते तं कुरुते ॥ २८ ॥ ब्राह्मणं ॥ अध्या
यः ॥ ॥ अथ स्रुवं चाऽपविलापनीं चादाय ऽऽहवनीयमभ्ये ३४

त्यस ऽएता द्वादशाप्तीर्जुहोति वा ऽऽवपति वा यदि जुहोति
यदि वाऽऽवपति समान ऽएव बन्धुः ॥ २ ॥ स जुहोति। अपये
स्वाहा स्वापये स्वाहा ऽपिजाय स्वाहा क्रतवे स्वाहा वसवे
स्वाहा ऽहर्पतये स्वाहा ऽह्ने मुग्धाय स्वाहा मुग्धाय वैनंशिना
य स्वाहा विनंशिन ऽआन्त्यायनाय स्वाहा ऽन्त्याय भौव

पा २

नायस्वाहाभुवनस्यपतयेस्वाहाधिपतयेस्वाहेत्येताद्वाद
शाहुतीर्जुहोतिद्वादशवैमासाःसंवत्सरस्यसंवत्सरःप्रजाप
तिःप्रजापतिर्यज्ञस्तद्यैवास्याप्तिर्यासंपत्तामेवैतदुज्ञयति
तामात्मन्कुरुते॥२॥अथषडाहुतीर्जुहोतिवावाचयतिवा
यद्विजुहोतियदिवावाचयतिसमानएवबंधुः॥३॥सवाचय २५

ति॥आयुर्यज्ञेनकल्पतांप्राणोयज्ञेनकल्पतांचक्षुर्यज्ञेनकल्प
तांश्रोत्रंयज्ञेनकल्पतांपृष्ठंयज्ञेनकल्पतांयज्ञोयज्ञेनक
ल्पतामित्येताःषडाहुतीर्वाचयतिषड्वाऋतवःसंवत्सरस्य
संवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञस्तद्यैवास्यकॢप्तिर्यासंप
त्तामेवैतदुज्ञयतितामात्मन्कुरुते॥४॥अथाग्निंप्रोन्नवति॥

अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्नेश्छंदो देवलोकमेवैतेनोज्जय
ति सप्तदशाग्निर्वा सोऽग्निर्यूपो द्विषितो वा द्विरशितो वाऽभवति स
प्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥५॥ गोधूमं चषालं
भवति । पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्ठं सोऽयम द्वगे तै वै पुरुषस्यौ
षधीनां नेदिष्ठमां यद्गोधूमास्तेषां चगस्ति मनुष्यलोकमेवै ३८
तै

तेनोज्जयति ॥६॥ गर्त्तं वा नूपो नीदृग्णग्रो भवति । पितृदेवत्यो
वै गर्त्तः पितृलोकमेवै तेनोज्जयति सप्तदश ॥ रत्निर्भवति । स
प्त प्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥७॥ अथ नेष्टा प
त्नीमुदानेष्यन् । कौशं वासः परिधापयति कौशं वा चंडात
कमंतरं दीक्षितवसनाज्जघनार्द्धो वाऽ एष यज्ञस्य यत्पत्नी

तामेतस्यांवीयद्धंप्रसादयिष्यन्भवत्यस्तिवैपत्न्याऽअमेध्यं
यदवाचीनंनाभेर्नेर्मेध्यावैदेवास्तद्यदेवास्याअमेध्यंतदे
वास्याऽएतद्दूरेमेध्यंकृत्वाथैनांप्राचीयज्ञंप्रसादयतित
स्मान्नेसपत्नीमुदानेष्यक्षौमंवासःपरिधापयतिकौशंवा
वंडातकमंतरंदीक्षितवसनात्र॥८॥अथ[redacted]निश्र ३२

यतींनिश्रयति।सदक्षिणतऽउदङ्ङीहेउत्तरतोवादक्षिणादक्षि
णात्स्वेवादङ्ङीहेत्तथाप्रदक्षिणंभवति॥९॥सयोक्त्रंजायामा
मंत्रयते।जायएहिस्वोरोहावेतिरोहावेत्याहजायातद्य
ज्जायामामंत्रयतेऽर्द्धोहवाऽएषऽआत्मनोयज्जायातस्मा
द्यावज्जायांनविंदतेनैवतावत्प्रजायतेसर्वोहितावद्ध

वत्यथयदेवजायांविदतेथप्रजायतेतर्हिहिसर्वोभवतिस
र्वेऽएतांगतिंगच्छानीतितस्माज्जायामामन्त्रयते॥२०॥सरो
हति।प्रजापतेःप्रजाऽअभूमेतिप्रजापतेर्ह्येषप्रजाभवतियो
वाजपेयेनयजते॥२१॥अथगोधूमानुपस्पृशति।स्वर्देवाऽ
अगन्मेतिस्वर्ह्येषगच्छतियोवाजपेयेनेजानेऽन्नपेयंह्येवैनौ ३८

१॥२२॥नपजो धूमानुपस्पृशति॥ ...गोधूमा... वाए (ग्र) १३ ... तियोवाजपेयेनयजते ...

मेतद्यद्वाजपेयंतद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेन * नैवैतदेतांगतिं
गत्वासंस्पृशतेतदात्मन्कुरुतेतस्माद्गोधूमानुपस्पृशति
॥२३॥अथशीर्ष्णायूपमत्युज्जिहीते।अमृताऽअभूमेतिदेव
लोकमेवैतेनोज्जयति॥२४॥शतं ३०००॥अथदिशोनुवीक्ष
माणोजपति।अस्मे वोऽअस्त्विन्द्रियमस्मे नृम्णमुतक्रतुरस्मे

वृवांꣳसिसंतुवऽइतिसर्व्वंवाऽएषऽइदमुज्जयतियोवाजपेये
नयजतेप्रजापतिꣳह्युज्जयतिसर्व्वमुह्येवेदंप्रजापतिःसोस्य
सर्व्वस्ययशऽइन्द्रियंवीर्यꣳसंवृज्यतदात्मन्धत्तेतदात्मन्कुरु
तेतस्माद्दिशोनुवीक्षमाणोजपति॥१५॥अथैनमूषपुटैरनू
दस्यन्ति।पशवोवाऽऊषाऽअन्नंवैपशवोन्नंवाऽएषउज्जय ३९

तियोवाजपेयेनयजतेन्नपेयꣳह्यवैनामैतद्यद्वाजपेयं
तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतांगतिंगत्वासꣳस्पृशते
तदात्मन्कुरुतेतस्मादेनमूषपुटैरनूदस्यन्ति॥१६॥अथास्मा
श्वत्थेषुपलाशेषूपनद्धान्बध्नाति।सयदेवादोश्वत्थेतिष्ठतऽइन्द्रो
मरुतऽउपामन्त्रयन्ततस्मादाश्वत्थेषुपलाशेषूपनद्धान्स्वं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तित्रिस्रो न्वदस्यति त्रिस्रो वै मरुतोन्नं वै त्रिस्रास्तस्मात्त्रिस्रो
न्वदस्य(ति) सप्तदशान्भवंति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापति
मुज्जयति॥१३॥ अथेमामुपावह्स्मारोहयति। नमो मात्रे
पृथिव्यै नमो मात्रे पृथिव्याऽइति बृहस्पतेर्ह वाऽअभिषि
षिचानात्पृथिवी बिभयांचकार महद्वाऽअयमभूद्योऽभ्यषे ४०

हृ
चि यद्वै माऽयं नावदृणीयादिति बृहस्पतिर्ह पृथिव्यै बिभयांच
कार यद्वैमेयं नावधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयमकु
रुत न हि माता पुत्रं हिनस्ति न पुत्रो मातरं॥१४॥ बृहस्पति
सवो वाऽएष यद्वाजपेयं पृथिव्यु है तस्माद्बिभेति महद्वाऽ
अयमभूद्योऽभ्यषेचि यद्वै माऽयं नावदृणीयादिति सेषाऽउत्त
हृ१

स्यैवैनत्तिति यद्वैमे पुत्रा वध्नवीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयंकु
रुते नहिमाता पुत्रंहिनस्ति नपुत्रोमातरं॥१९॥ अथहिरण्य
मभ्यवरोहति। अमृतमायुर्हिरण्यंतदमृतऽआयुषिप्रतितिष्ठ
ष्ठति॥२०॥ अथाऽऽसंद्यांकृष्णाजिनमुपस्तृणाति। तदुपरिष्टाद्रु ४१
क्मंनिदधाति तमभ्यवरोहतीमांवैव॥२१॥ अथास्माऽआसं

न२

दीमाहरंति। उपरिसद्वंवाऽएषजयति योजयत्यंतरिक्षसद्यंत
देनमुपर्यासीनमधस्तादिमाः प्रजाउपासतेतस्मादस्माऽआ
संदीमाहरंति॥२२॥ औदुंबरीभवति। अन्नंवाऽऊर्गुदुंबरऽऊ
र्जोन्नाद्यस्यावरुध्यैतस्मादौदुंबरीभवतितामग्रेणाहवि
र्धानेजघनेनाहवनीयंनिदधाति॥२३॥ अथाऽऽसंद्यांकृष्णाजि॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नमास्तृणातिप्रजापतिर्वाऽएषयदजर्षन्वाऽएतावैप्रजाय
तिःप्रत्यक्षतमांयदग्नास्तस्मादेतास्त्रिःसंवत्सरस्यविज्ञाय
मानाहोत्रीनितिजनयंतितत्प्रजापतिमेवैतत्करोतितस्मा
दग्नर्षमस्याजिनमास्तृणाति॥२४॥सऽउत्तरमास्तृणातिऽइयंते
रडितिराडमेवास्मिन्नेतद्धात्याथेनमासादयतियंता ४२

तासियमनऽइतियंतारमेवैनमेतद्यमनमासांप्रजानां
करोतिध्रुवासिधरुणाऽइतिध्रुवमेवैनमेतद्धरुणमस्मिं
ल्लोकेकरोतिकृष्यैत्वाक्षेमायत्वारय्यैत्वापोषायत्वेतिसाध्व
वितवैत्यैवैतदाह॥२५॥ ॥ब्राह्मणं॥६॥ ॥प्रथमःप्रपाठकःस
माप्तः॥कंडिका॥१९७॥ ॥बार्हस्पत्येनचरुणाप्रचरतितस्या

Indira Gandhi National Centre for the Arts

निष्टऽएव स्विष्टकृद्भवत्यथास्माऽअन्नꣳ संचरत्यन्नं वाऽए
षऽऊर्ज्यपतिर्यो वाजपेयेन यजतेन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वा
जपेयं तद्यदेवैतदमुदजैषीत्तदेवास्माऽएतत्संचरति॥१॥
औदुंबरपात्रे। अन्नं वाऽऊर्गुदुंबरमूर्जोन्नाद्यस्यावरुध्यै
तस्मादौदुंबरपात्रे सो वाऽएव प्रथमाः संचरत्यथापयोथ ४३

यथोपस्मारमन्नानि॥२॥ तद्धैके। सप्तदशान्नानि संचरंति
सप्तदशः प्रजापतिरिति वदंतस्तदु तथा न कुर्याद्योह्यप्रजापते
र्वै सर्वमन्नमनवरुद्धं कऽउतस्मै मनुष्या यः सर्वमन्ना
न्यवरुंधीत तस्मादु सर्वमेवान्नं यथोपस्मारꣳ संचरन्ने
कमन्नं न संचरेत्॥३॥ स यन्नु संचरति॥ तस्योद्ब्रुवीत तस्य

नास्मीयाद्यावज्जीवंतस्यान्नंतमेतितथाज्योग्जीवतिसयएत
स्यसर्वस्यान्नाद्यस्यसंनतस्यस्कंधेलोपघ्नातंवाजप्रस
वीयानिजुहोतितद्याभ्यऽएवैतद्देवताभ्योजुहोतिताऽअ
स्मैप्रसुवंतिताभिःप्रसूतऽउज्जयतितस्माद्वाजप्रसवीया
निजुहोति॥४॥सजुहोति।वाजस्येमंप्रसवःसुषुवेऽग्रेसोम ४७

मᳫंराजानमोषधीष्वप्सु॥ताऽअस्मभ्यंमधुमतीर्भवंतुवयᳫं
राष्ट्रेजागृयामपुरोहिताःस्वाहा॥५॥वाजस्येमाम्।प्रसवःशि
श्रियेदिवमिमावविश्वाभुवनानिसम्राट्॥अदित्संतंदाप
यतिप्रजानंत्सनोरयिᳫंसर्ववीरंनियच्छतुस्वाहा॥६॥वाज
स्यनु।प्रसवआबभूवेमावविश्वाभुवनानिसर्वतः॥सनो

मिराज्ञा परियाति विद्वान्प्रजां पुष्टिं वर्द्धयमानोऽअस्मे स्वाहा
॥७॥ सोमꣳ राजानं अवसेऽग्निमन्वारभामहे ॥ आदित्यान्वि
ष्णुꣳ सूर्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिꣳ स्वाहा ॥८॥ अर्यमणं बृहस्प
तिं ॥ इन्द्रं दानाय चोदय ॥ वाचं विष्णुꣳ सरस्वतीꣳ सवितारं च
वाजिनꣳ स्वाहा ॥९॥ अग्ने अच्छा वदेह नः प्रति नः सुमना भ ४५

व ॥ प्र नो यच्छ सहस्रजित्त्वꣳ हि धनदाऽअसि स्वाहा ॥१०॥ प्र
नः। यच्छत्वर्यमा प्र पूषा प्र बृहस्पतिः ॥ प्र वाग्देवी ददातु नः
स्वाहेति ॥११॥ अथैनं परिशिष्टेनाऽग्निं परिषिंचति। अन्नाद्ये
नैवैनमेतदग्निं परिषिंचत्यन्नाद्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मा
देनं परिशिष्टेनाग्निं परिषिंचति ॥१२॥ सोऽग्निं परिषिंचति ॥ देवस्य

वासवितुः प्रसुवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामितिदेव
हस्तैरेवैनमेतदभिषिंचतिसरस्वत्यैवाचोयंतुर्यंत्रियेदधा
मीतिवाग्वैसरस्वतीतदेनंवाचएवयंतुर्यंत्रियेदधाति
७॥तदुहैकऽआहुः।विश्वेषांत्वादेवानांयंतुर्यंत्रियेदधा
मीतिसर्वंवैविश्वेदेवास्तदेनꣳसर्वस्यैवयंतुर्यंत्रियेदधा ४८

ति॰ तदुतथानब्रूयात्सरस्वत्यैवाचोयंतुर्यंत्रियेदधा
मीत्येवब्रूयाद्वाग्वैसरस्वतीतदेनंवाचऽएवयंतुर्यंत्रिदधा
तिबृहस्पतेष्ट्वासाम्राज्येनाभिषिंचाम्यसावितिनामगृह्णा
तितद्बृहस्पतेरेवैनमेतत्सायुज्यꣳसलोकतांगमयति॥८॥
अथाह।संम्राडयमसौसंम्राडयमसावितिनिवेदितमेवै

नमेतस्मिंतंदेवेभ्योनिवेदयस्मयुंमहावायुषिन्युषेवीत्ययं
मुष्माकेकोभूत्त्वंगोपायतेत्येवैतदाहत्रिष्टुब्वाऽआहत्रिवृद्धिम
ह्यः॥२५॥ऽअथोज्जितीर्जुहोति वाचाचयति वायदिजुहोतिय
दिवाचयतिसमानऽएवबंधुः॥२६॥सवाचयति।ऽअग्निरेका
क्षरेणप्राणमुदजयत्तमुज्जेषंप्रजापतिः सप्तदशाक्षरेणसप्त ४७

दशᳪस्तोममुदजयत्तमुज्जेषमिति तद्यदेवैताभिरेतादेवता
उदजयंस्तदेवैषऽएताभिरुज्जयति सप्तदशाभवति सप्त
दशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति॥२७॥ऽअथाहा
ग्नयेस्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति तद्यदंतरेणाहुतीऽएतत्कर्म
क्रियतऽएषवैप्रजापतिर्यऽएषयज्ञस्तायते यस्मादिमाः

प्रजाःप्रजाताऽएतम्वेवाप्येतर्ह्यनुप्रजायांतत्तन्मध्यतऽएवै
तत्प्रजापतिमुज्जयन्तितस्मादंतरेणाहुतीऽएतत्कर्मक्रिय
तऽआश्राव्याहाग्निꣳस्विष्टकृतंयजेतिवषट्कृतेजुहोति
॥१८॥अथेडामादधातिउपहूतायामिडायामपऽउप
स्पृश्यमाहेंद्रंग्रहंगृह्णातिमाहेंद्रंग्रहंगृहीत्वास्तोत्रम् ४८

स्वर
पाकरोतितꣳस्तोत्रायप्रमीवतिसऽउपावरोहतिसोंतेस्तो
त्रस्यन्नवत्यंतेत्रॉस्य॥१९॥तद्धैकेऽएतत्कृत्वाथैतत्कुर्वंतित
३ पु दुतथानकुर्यादात्मावैस्तोत्रंप्रजाशस्त्रमेतस्माद्धस्वय
जमानंप्रजानाव्यायन्तिसजिह्मइतिसह्वलतितस्मादेतदे
वकृत्वाथैतत्कुर्यात्॥२०॥अथेडामादधातिउपहूताया

मिडायामपऽउपस्त्वपमा हेंडुंय्रहंग्रह्लातिमा हेंडुंय्रहंग्रही
त्वास्तोत्रमनुपाकरोतितं स्तोत्रायप्रमायतिसऽउपावरोहतिसो
तेस्तोत्रस्यसर्वत्वंतेशास्त्रस्या॥२१॥ब्राह्मणं॥१॥प्रसौडुतिडु
होतासर्वंविघ्नंसर्वपरिग्रहस्तयाऽइतितस्यांवरदंदा
तिसर्वंविघ्नःसर्वपरिग्रहस्तयाऽइतिसयदिकामयेतडु ४९

पु २

डुयादेतांयद्यकामयेतापिनाद्रियेत॥५॥अथश्वोभूते। अनु
मत्यैहविरष्टाकपालंपुरोडाशंनिर्वपतिसऊर्ध्वेनशम्यां
पिष्यमाणानामवशीयंतेपिष्टानिवातंडुलावातांस्रुवे
साद्धंसंवपत्यन्वाहार्यपचनादुल्मुकमादत्तेतेनदक्षि
णायंतिसयत्रस्वेकृतंवेरिणंविदतिश्वभ्रप्रदरंवा॥२॥तद

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ग्निं समाभरयज्ञुहोति। एष ते निर्ऋते भागस्तं जुषस्व स्वाहे
तीयं वै निर्ऋतिः सा यं पाप्मना गृह्णाति तं निर्ऋत्या गृह्णाति
तद्यदेवास्या ऽत्र नैर्ऋतं रूपं तदेवैतच्छमयति तथो है
नं सूयमानं निर्ऋतिर्न गृह्णात्यथ यत्स्वकृत इरिणे जु
होति श्वभ्रप्रदरे वैतं जुहुयात्स्यै निर्ऋतिगृहीतं ॥३॥ अथाग्र ५०

नीद्रं पुनरुत्सृजति। अथानुमत्या अष्टाकपालेन पुरोडाशेन प्र
चरतीयं वा ऽअनुमतिः स यस्तत्कर्म शक्नोति कर्तुं यच्चिकीर्ष
तीयं हास्मै तदनुमन्यते तदिमामेवैतत्प्रीणात्यनयानुम
तया नुमतः सूयाइति ॥४॥ अथ यदष्टाकपालो भवति। अष्टा
क्षरा वै गायत्री गायत्री वा इयं पृथिव्यथ यत्समानस्य ह

नो२

विष्टऽउत्तरयत्रऽउहोत्वेषाद्येवैतदुत्तरयंतस्यवासोदक्षिणाम
हैसवासाऽअरण्यंबौदासावुंसतेनिधायावेतद्वासोतिमुच्य
तेतघोहैनंस्त्रयमानमासंगोनविदति॥५॥अथस्वोभूते
अग्नावैष्णवमेकादशकपालंपुरोडाशंनिर्वपतितेनयथे
ष्टेवंयजतेतद्यदेवादःपुरस्तादग्नावैष्णवंदीक्षणीयंह ५१

विस्तदेवैतदग्निर्वैसर्वादेवताऽअग्नौहिसर्वाभ्योदेवताभ्यो
जुहोत्यग्निर्वैयज्ञस्यावराध्योविष्णुःपरार्ध्यस्तत्सर्वाश्चैवै
तद्देवताःपरिगृह्यसर्वंचयज्ञंपरिगृह्यसूयाऽइतितस्मा
दाग्नावैष्णवऽएकादशकपालःपुरोडाशोभवतितस्यहि
रण्यंदक्षिणाग्नेयोवाऽएषयज्ञोभवत्यग्नेरेतोहिरण्यंयो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

विद्विष्णुःसयज्ञोग्निरुवैयज्ञऽएवतद्यदाग्नेयमेवतस्माद्धि
रण्यंदक्षिणा॥६॥अथश्वोभूते।अग्नीषोमीयमेकादशक
पालंपुरोडाशंनिर्वपतितेनयथेष्ट्यैवंयजतऽएतेनवाइं
द्रोवृत्रमहंस्तेनोएवव्यजयतयास्येयंविजितिस्तांतथोए
वैषऽएतेनपाप्मानंद्विषंतंभ्रातृव्यंहंतितथोऽएवविजि ५२

यतेविजितिंतेनयेनाष्ट्रेस्त्र्याऽइतितस्मादग्नीषोमीयऽएका
दशकपालःपुरोडाशोभवतितस्योत्सृष्टोगौर्दक्षिणोत्स
ष्टंवाऽअमुंचंद्रमसंघ्नंतिपौर्णमासेनाहघ्नंत्यामावास्ये
नोत्सृजंतितस्मादुत्सृष्टोगौर्दक्षिणा॥७॥अथश्वोभूते।ऐंद्रा
२५ ग्नंद्वादशकपालंपुरोडाशंनिर्वपतितेनयथेष्ट्यैवंयजते

Indira Gandhi National Centre for the Arts

आग्रयणेष्टा यान म-४

यत्रवाऽइंद्रोवृत्रमहँस्तदस्यैतदिंद्रियंवीर्यमपचक्राम
सऽएतेनहविषेंद्रियंवीर्यंपुनरात्मन्नधत्ततथोऽएवैषऽ
एतेनहविषेंद्रियंवीर्यमात्मन्धत्तेतेजोवाऽअग्निरिंद्रियंवीर्यऽ
मिंद्रऽउभेवीर्येपरिगृह्यसूयाऽइतितस्मादैंद्राग्नोद्वादश
कपालःपुरोडाशोभवतितस्यर्षभोनड्वान्दक्षिणासहि ५३

वहेनाग्नेयःस्कंधाभ्यामैंद्रस्तस्मादृषभोनड्वांदक्षिणा॥८॥
अथाग्रयणेष्ट्यायजते।सर्वान्वाऽएषयज्ञक्रतूनवरुंधेस
र्वाऽइष्टीरपिदर्विहोमान्योराजसूयेनयजतेदेवसृष्टोवाऽ
एषेष्टिर्यदाग्रयणेष्टिर्नयामेपीष्टमसदनयापिसूया
इतितस्मादाग्रयणेष्ट्यायजतेऽअथधात्रोऽएषसूयमा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नोग्निं सृयते तदोषधीरेवैतदनमीवा ऽअकिल्बिषाः कुरुते
नमीवा ऽअकिल्बिषा ऽओषधी रग्निं सृज्या ऽइति तस्य गौर्दक्षि
णा ॥९॥ अथ चातुर्मास्यैर्यजते। सर्वो न्वा एष यज्ञक्रतुर्न्नवरुं
धे सर्वाह्यष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो
वा ऽएष यज्ञक्रतुर्यच्चातुर्मास्यान्यग्निर्मैपीष्टुमसदेन्निरपि ५४

सृज्या ऽइति तस्माच्चातुर्मास्यैर्यजते ॥१०॥ ब्राह्मणं ॥२॥ वैश्वदे
वेन यजते। वैश्वदेवेन वै प्रजापतिर्भूमानं प्रजाः ससृजे भूमा
नं प्रजाः सृष्ट्वा सृज्या इति तथो एवैष एतद्वैश्वदेवेनैव भूमा
नं प्रजाः सृजते भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सृज्या इति ॥१॥ अथ वरु
णप्रघासैर्यजते। वरुणप्रघासैर्वै प्रजापतिः प्रजा वरुण

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पाशान्मुमुच्यते ऽस्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायं
तानमीवा अकिल्बिषाः प्रजा अभिजायन्त इति तथो एवैष
एतद्वरुणप्रघासैरेव प्रजा वरुणपाशान्मुंचति ता अ
स्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायंते नमीवा अकिल्बि
षाः प्रजा अभिजायन्त इति ॥२॥ अथ साकमेधैर्यजते साक 55

मेधैर्वै देवा वृत्रमघ्नंस्तैर्ह्येव व्यजयंत येयमेषां विजितिस्तां
तथो एवैष एतैः पाप्मानं द्विषंतं भ्रातृव्यं हंति तथो एव
विजयते विजितिं जयेनाभ्य स्यादिति ॥३॥ अथ शुनासी
र्येण यजते उभौ रसौ परिगृह्य स्याद् इत्यथ तं वाता
यं सुपं वृक्षाह वनायं क्षुल्लकं वेणोपचारात् हो[illegible]॥

सुप्रवृद्धिञ्जुहोति॥ अग्निनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पुरःसद्भ्यः स्वाहेत्य
य दक्षिणार्द्धे जुहोति यमनेत्रेभ्यो देवेभ्यो दक्षिणासद्भ्यः स्वा
हेत्यथ पश्चार्द्धे जुहोति विश्वदेवनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पश्चात्स
द्भ्यः स्वाहेत्यथोत्तरार्द्धे जुहोति मित्रावरुणनेत्रेभ्यो वाम
रुन्नेत्रेभ्यो वा देवेभ्य उत्तरासद्भ्यः स्वाहेत्यथ मध्ये जुहोति ५८

सोमनेत्रेभ्यो देवेभ्य उपरिसद्भ्यो दुवस्वद्भ्यः स्वाहेति॥५॥ अ
थ सार्द्धं समुह्य जुहोति॥ ये देवा अग्निनेत्राः पुरःस
दस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा यमनेत्रा दक्षिणासदस्तेभ्यः स्वा
हा ये देवा विश्वदेवनेत्राः पश्चात्सदस्तेभ्यः स्वाहा ये दे
वा मित्रावरुणनेत्रा वा मरुन्नेत्रा वोत्तरासदस्तेभ्यः स्वा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

हा ये देवाः सोमनेत्रा उपरिसदो दुवस्वंतस्तेभ्यः स्वाहेति
तद्यदेवं जुहोति ॥६॥ यत्र वै देवाः साकमेधैर्व्यजयंत येयम्
मेषां विच्छित्तिस्तां तद्वो वुरूपिबं ते वा इमानि दिक्षु नाष्ट्रा
रक्षांसि हंतैभ्यो वज्रं प्रहरामेति तद्वज्रो वा आज्यं तऽए
तेन वज्रेणाज्येन दिक्षु नाष्ट्रा रक्षांस्यवाघ्नंस्तो व्यजयंत ५७

तथो एवैष एतां विच्छित्तिं तथो वै एष एतेन वज्रेणाज्येन
दिक्षु नाष्ट्रा रक्षांस्यवहंति तथो एव विजयते च्छिन्ते
न येन नाष्ट्र स्स्याद् इति ॥७॥ अथ यदेता अपराः पंचाहुतीर्जु
होति । एवं ति वा एतदग्नेर्विवृहंति यत्संवधाद्वनीयं जुहो
हंति तद्देवास्यैतेन संदधाति तस्मादेता अपराः पंचाहु

तीर्जुहोति॥८॥तस्यपृष्ठ्यैवंदक्षिणोश्वरथ्योदक्षिणा।त्रयोश्वाःद्वौस
व्यष्ठृसारथीतेपंचप्राणायोवैप्राणःसवातस्तद्यदेतस्य
कर्म्मणएषादक्षिणातस्मात्पंचवातीयंनाम॥९॥सहैतेना
पित्रिषड्धेव।अयंवैप्राणोयोयंपवतेयोवैप्राणःसआयुः
सोयमेकइवैवपवतेसोयंपुरुषेन्तःप्रविष्टोदशधाविहि ५८

तोदशवाएताआहुतीर्जुहोतितदस्मिंदशप्राणान्दध
मेवसर्वमायुर्दधातिसयदिहापिगतासुरिवभवत्याहै
वैनेनहरति॥१०॥अथैंद्रतुरीयं।आग्नेयोष्टाकपालःपुरो
डाशोभवतिवारुणोयवमयश्चरूरौद्रोगावेधुकश्च
रुरनडुह्येवहोलायाऐंद्रंदधितेनैंद्रतुरीयेणयजतइंद्रा

न्वीऽउहैवैतस्मस्मादेतेउलिबंतेबाइमानिदिक्कुनाष्ठारुंह्वा
ंसिहंतेभ्योवज्रंप्रहरावेति॥११॥सहाग्निरुवाच॥त्रयोमम
नागाःसंत्वेकस्त्वेतितथेतितावेतनहविषादिक्कुनाष्ठार
ह्वाःस्यवाहतांतौव्यजयेतांयेनयोरियंत्विजितिस्तांत
थोऽएवैतेनहविषादिक्कुनाष्ठारह्वाःस्यवहंतितथोऽए ५८९

५१

वद्विजयतेद्विजितेन्द्यनाष्ठ्रस्रयाऽइति॥१२॥स्थयऽएषऽन्या
ग्नेयोष्टाकपालःपुरोडाशोभवति।सोग्नेरेकोनागोथयद्वा
रुणोयवमयश्चरुर्भवति।यावै[illegible]सो[illegible]वरुणःसोग्निः
सोग्नेर्द्वितीयोनागोथयद्रौद्रोगावेधुकश्चरुर्भवतियोवै
रुद्रःसोग्निःसोग्नेस्तृतीयोनागोथयद्गावेधुकोभवतिवा

स्तव्यो वाऽएष देवो वास्तव्या गवेधुकास्तस्माद्गावेधुको भ
वत्यथयदनडुह्येवहलायाऐंद्रंदधिनिर्वपतिसइंद्रस्यावनु
र्येन्नागोयद्द्वितुर्यंतत्तुरीयंतस्माद्द्वितुरीयंनामतस्यैषै
वानडुहीवहलादक्षिणासाहिवहेनाग्नेय्यग्निदग्धमिवह
स्यैवहंनिर्वपत्यथयस्त्रीसतीवहत्सधर्मेणातदस्यैवारुणं ६०

रूपमथयद्गौस्तेनरौद्रंअथयदस्याऐंद्रंदधितेनैंद्रोवाहिवा
एतत्सर्वमश्नुतेतस्मादेषैवानडुहीवहत्सौलादक्षिणा
१२॥ अथापामार्गहोमंजुहोति। अपामार्गैर्वैदेवादि
क्षुनाष्ट्रारक्षांस्यपाघ्नततेव्यजयंतयथेयमेषांविजि
तिस्तांतथोएवैषऽएतदपामार्गैरेवदिक्षुनाष्ट्रारक्षांसि

स्यपमृष्टेतयोऽएवद्विजयतेद्विजितेनयेनाष्ट्रेस्स्याइति॥
॥१४॥सपालाशेवास्रुवेवैकंकतेवाऽअपामार्गतंडुलाना
दत्तेवाहार्यपचनाडुल्मुकमाददतेतेनप्रांचोवोदंचोवा
यंतितदग्निंसमाधायजुहोति॥१५॥सऽउल्मुकमाद
ते॥अग्नेसहस्वपृतनाइतियुधोवैपृतनायुधःसहस्वे ६१

त्येवैतदाहाभिमातीरपास्येतिसपत्नोवाऽअभिमातिःसप
त्नमपजहीत्येवैतदाहदुष्टरस्तरन्नरातीरितिदुष्टरोह्येषपर
द्वोभिन्नोष्ट्राभिस्तरन्नरातीरितिसर्वंह्येषपाप्मानंतर
तितस्मादाहतरन्नरातीरितिवर्चोधायज्ञवाहसीतिवा
धुयज्ञमानेदधदित्येवैतदाह॥१६॥तदग्निंसमाधायजुहो

ति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ता
भ्यामुपांशोर्वीर्येणाजुहोमीति यज्ञमुखं वा उपांशु
यज्ञमुखेनैवैतन्नाष्ट्रा रक्षांसि हंति हतं रक्षः स्वाहे
ति तन्नाष्ट्रा रक्षांसि हंति॥१७॥ स यदि पालाशः स्फ्यो भ
वति। ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्मणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षांसि हंति य ८२

स्फाद्यि कंकतो वज्रो वै विकंकतो वज्रेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षांसि
हंति रक्षसां त्वा वधायेति तन्नाष्ट्रा रक्षांसि हंति॥१८॥ स य
दि प्राङ् वा जुहोति। प्रांचं स्फ्यमस्यति यद्युदङ् वा जु
होत्युदंचं स्फ्यमस्यत्यवधिष्म रक्ष इति तन्नाष्ट्रा रक्षां
सि हंति॥१९॥ अथाप्रतीत्तं पुनरायंति। स देतेनाप्रति

सरं कुर्वीत सयुस्यां ततो दिवि जुवति तस्यतीत्यकुहोति प्र
तीचीनफलो वा अपामार्गः स यो हास्मै तत्र किंचित्करोति तमे
व तस्मिन्प्रत्यग्धरं वर्तति तस्य नामादिश्योद्वधिष्यामुमसौ हत इति
तस्माद्वा आरच्छाग्थं सि हंति ॥२०॥ ब्राह्मणं ॥३॥ आग्नावैष्णवमेका
दशकपालं पुरोडाशं निर्वपति। ऐंद्रावैष्णवं चरुं वैष्णवं त्रि ६३

कपालं वा पुरोडाशं चरुं वा तन्त्रिषंयुक्तेन यजते पुरुषाने
वत द्वा ऽऽरुपाय्यांस्त्रयो एवैष एतत्पुरुषानेवोपैति ॥१॥ स
यदाग्नावैष्णवः। एकादशाकपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्वै दा
ता वैष्णवाः पुरुषास्तदस्मा अग्निर्दाता पुरुषां ददाति ॥२॥
अथ यदैंद्रावैष्णवं चरुं भवति। इंद्रो वै यजमानो वैष्णवाः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पुरुषाः सखा नेवास्मा अग्निर्दाता पुरुषांददाति तैरेवैतत्सु
ऊ स्पृशाते तानात्मन्कुरुते ॥३॥ अथयद्धेष्टावत्त्रिकपालोवा
पुरोडाशो भवति क्रूरं वा अग्नेवास्मा अग्निर्दाता पुरुषांददा
ति तेभ्य एवैतदंततः प्रतितिष्ठति यद्वै पुरुषवा क्रूरं विकार्ष
ति शान्नोति वेतत्कर्तुं तत्पुरुषान्नेवैतदुपैति पुरुषयांस्तया ६४

इति तस्य धाम्नो गौर्द्दक्षिणा स हि धेनुर्वा यद्धामनः ॥४॥ अथा
परेणात्रिषंयुक्तेन यजते। स आग्नापौष्णमेकादशकपालं
पुरोडाशं निर्वपत्यैंद्रापौष्णं चरुं पौष्णं चरुं तेन त्रिषंयुक्तेनय
जते पशूनेव तद्देवा उपायंस्तथो एवैष एतत्पशूनेवोपैति
॥५॥ स यदाग्नापौष्णः। एकादशकपालः पुरोडाशो भवति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ग्निर्वैदातापौष्णाःपशवस्तदस्माअग्निरेवदातापशूंददाति॥६॥अ
थयदैंद्रापौष्णश्चरुर्भवतींद्रोवैयजमानःपौष्णाःपशवःसया
नेवास्माअग्निर्दातापशूंददातितैरेवैतत्सᳪंस्पृशतेतानात्म
न्कुरुते॥७॥अथयत्पौष्णश्चरुर्भवतियानेवास्माअग्निर्दाताप
शूंददातितेष्वेवैतदंततःप्रतितिष्ठतियद्वैपशुमान्कर्मचिकीर्षति ६५

शक्नोतिवैतत्कर्तुंतत्पशूनेवैतदुपैतिपशुमान्स्यादितितस्यश्या
मोगौर्दक्षिणासहिपौष्णोयच्छ्यामोद्वेवैश्यामस्यरूपेशुक्लंचैवकृ
ष्णंचलोमद्वंद्वंवैमिथुनंप्रजननंप्रजननंवैपूषापशवो
हिपूषापशवोहिप्रजननंमिथुनमेवैतत्प्रजननंक्रियतेत
स्यश्यामोगौर्दक्षिणा॥८॥अथापरेणत्रिषंयुक्तेनयजते॥

सोग्नीषोमीयमेकादशाकपालंपुरोडाशंनिर्वपत्यैंद्रासौम्यं
चरुᳪसौम्यंचरुंतेनत्रिभिर्युक्तेनयजतेवृत्रोऽएवतद्वाऽउपा
६ यंस्तथोऽएवैषएतैर्वृत्रऽस्यैवाभ्येति॥१९॥ सयदग्नीषोमीयऽए
कादशाकपालःपुरोडाशोभवत्यग्निर्वैदाता वृत्रःसोमस्त
दस्माऽअग्निरेवदाताब्रह्मीददाति॥२०॥ अथयदैंद्रासौम्यः॥ ६६

चरुर्भवतींद्रोवैयजमानोवृत्रःसोमःसयदेवास्माऽअग्निर्
दाताव्रवंददातितेनैवैतत्सᳪस्पृशतेतदात्मन्कुरुते॥२१॥
अथयत्सौम्यः।चरुर्भवतियदेवास्माऽअग्निर्दाताब्रह्मीददा
तितस्मिन्नेवैतदंततःप्रतितिष्ठतियद्वैचर्वेत्सीकर्मविकी
र्तीतिशाक्नोतिवैतत्कर्तुंतद्वर्चएवैतदुपैतिब्रवेस्वौस्याइति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नोह्यब्रवीत्सो व्याप्यावनाघोस्तितस्य क्रतुर्गौर्दक्षिणास
हि सौम्योयद्धक्रतुः॥१२॥ अथ प्रयाणेनते। वैश्वानरं द्वादशकपा
लं पुरोडाशं निर्वपति वारुणं यवमयं चरुं ताभ्यामनूबन्ध्या
हं वेदिभ्यां यजते समानं बर्हिर्भवति॥१३॥ स यद्वैश्वानरो
भवति॥ संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापति ६७

ए श्री

रेव तदिमानं प्रजाः ससृजेन्नमानं प्रजाः स्रक्ष्यास्य इति तथो
एवैष तदिमानं प्रजाः सृजतेन्नमानं प्रजाः स्रक्ष्यास्य इति॥१४॥
अथ यद्द्वादशकपालो भवति। द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य
संवत्सरो वैश्वानरस्तस्माद्द्वादशकपालो भवति॥१५॥ अथ
यद्वारुणो यवमयश्चरुर्भवति। सर्वस्मादेवैतद्वरुणपा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्च

ज्ञा सर्वस्माद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुंचति ता अस्यानमीवा अकिल्बि
षाः प्रजाः प्रजायंते नमीवा अकिल्बिषाः प्रजा अभिसूयाऽ
इति॥१६॥ एष वै वैश्वानरस्य दक्षिणाः संवत्सरो वै वैश्वा
नरः संवत्सरः प्रजापतिरेष उ वै पशूनां प्रजापतिस्तस्मा
देष उ वैश्वानरस्य दक्षिणा कृष्णं वासो वारुणस्य स्यत ६८

द्वै वारुणं यत्कृष्णं यद्वि कृष्णं न विंदेदपि यदेव किंच वासः स्या
द्ग्रंथिनि हि द्वैवासो वारुणं वरुण्यो हि ग्रंथिः॥१७॥ ब्राह्मणं॥५
॥५॥ अथ प्रयत्यरण्योरग्नीन्समारोह्य सेनान्यो गृहा
न्परेत्याग्नयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै
देवतानामनीकः सेनाया वै सेनानीरनीकं तस्मादग्नये

Indira Gandhi National Centre for the Arts

०॥ कवतऽएतद्वाऽअस्यैकꣳरत्नं यत्सेनानीस्तस्माऽएवैतेन
सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य हिरण्यं दक्षिणाग्ने
यो वाऽएष यज्ञो भवत्याग्नेयं ह्यग्निरेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षि
णा ॥२॥ अथ श्वोभूते पुरोहितस्य गृहान्परेत्य बार्हस्पत्यं ६९
चरुं निर्वपति बृहस्पतिर्वै देवानां पुरोहित एष वाऽएतस्य

पुरोहितो भवति तस्माद्बार्हस्पत्यो भवत्येतद्वाऽअस्यैक
ꣳरत्नं यत्पुरोहितस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमन
पक्रमिणं कुरुते तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणैषा वाऽऊर्ध्वा
बृहस्पतेर्दिक्तदेषऽउपरिष्टादर्यम्णः पन्थास्तस्माच्छितिपृ
ष्ठो बार्हस्पत्यस्य दक्षिणा ॥३॥ अथ श्वोभूते सूयमान

स्यगृहऐंद्रमेकादशकपालंपुरोडाशंनिर्वपतिक्षत्रंवा
इंद्रः क्षत्रꣳसूयमानस्तस्मादैंद्रोभवतितस्यर्षभोदक्षिणा
ꣳसह्यैंद्रोयदृषभः॥३॥अथश्वोभूतेमहिष्यैगृहान्परेत्या
दित्यंचरुंनिर्वपतीयंवैपृथिव्यदितिःसेयंदेवानांपत्न्येषा
वाएतस्यपत्नीभवतितस्मादादित्योभवत्येतद्वाअस्यैकꣳ ७०

रत्नंयन्महिषीतस्याएवैतेनसूयतेताꣳस्वामनपक्रमि
णींकुरुतेतस्यैधेनुर्दक्षिणाधेनुरिववाइयंमनुष्येभ्यःस
र्वांकामांदुहेमाताधेनुर्मातेववाइयंमनुष्यान्बिभर्तित
स्माद्धेनुर्दक्षिणा॥४॥अथश्वोभूतेसूतस्यगृहान्परे
त्यवारुणंयवमयंचरुंनिर्वपतिसवोवैसूतःसवोवै
स्प

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सवोवैदेवानांवरुणस्तस्माद्वारुणोभवत्येतद्वाऽअ
स्यैकꣳरत्नंयस्तस्मा ऽएवैतेनसृजतेतꣳस्वम
नपक्रमिणंकुरुतेतस्याश्वोदक्षिणासहिवारुणोयद
श्वः॥५॥अथश्वोभूतेग्रामण्योगृहान्परेत्यमारुतꣳसप्त
कपालंपुरोडाशंनिर्वपतिविशोवैमरुतोवैश्योवैग्राम ७१

णीस्तस्मान्मारुतोभवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳरत्नंयद्ग्रामणीस्त
स्माऽएवैतेनसृजतेतꣳस्वमनपक्रमिणंकुरुतेतस्यपृषन्गौ
र्दक्षिणानमावाऽएतद्रूपाणांयत्पृषतोगौर्विशोवैमरुतो
ऽन्नंमावैविट्तस्मात्पृषन्गौर्दक्षिणा॥६॥अथश्वोभूतेक्षत्तु
र्गृहान्परेत्यसावित्रंद्वादशकपालंवाष्टाकपालंवापुरोडा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रांनिर्वपतिसवितावैदेवानांप्रसविताप्रसवितावैक्षत्तातस्मा
त्सावित्रोभवत्येतद्वाअस्यैकꣳरत्नंयत्क्षत्तातस्माएवैतेनसू
यतेतꣳस्वमनपक्रमिणंकुरुतेतस्यश्येतोनड्वांदक्षिणैष
वैसवितायऽएषतपत्येतिवाएषऽएत्यनड्वान्युक्तस्तस्माच्छ्येतो
भवतिद्वयेतऽहवहेषऽउदंश्चास्तंचयन्भवतितस्माच्छ्येतो ७२

नड्वांदक्षिणा॥३॥अथश्वोभूतेसंग्रहीतुर्गृहान्परेत्याश्विनं
द्विकपालंपुरोडाशंनिर्वपतिसयोनीवाऽअश्विनौसयो
नीसव्यष्ठृसारथीसमानꣳहिरथमधितिष्ठतस्तस्मा
दाश्विनोभवत्येतद्वाअस्यैकꣳरत्नंयत्संग्रहीतातस्मा
एवैतेनसूयतेतꣳस्वमनपक्रमिणंकुरुतेतस्ययमौगावौ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दक्षिणातौ हि स योनौ यद्यमौ यदियमौ न विदेदप्युत्तरी
नगर्नो वे वगावौ दक्षिणास्यातौ ताउत्तरापि समानयोनी॥
॥८॥ अथ श्वोभूते। न्यागडुघस्य गृह्णीयाद्यरेत्यपोऽस्कंवरूं निर्व
पति घृणी वै देवानां न्यागडुघऽएषं वाऽएतस्य न्यागडुघोन्न
वति तस्मात्पोऽस्मो न्नवत्येतद्वा अस्यैकं रत्नं यद्न्यागडुघस्त ७२

स्माऽएवैतेन स्वयतेतं स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य त्र्यप
मो गौर्दक्षिणा तस्या स्वावेव वंधु यौ स्यौ त्रिषं युक्तेषु॥९॥
अथ श्वोभूते। द्वावापस्य वन गृहेभ्यो गां विकर्त्तस्य व गवे
धुकाः संजत्यस्स्य मानस्य गृहे शौडुंगा वे धुकं वरुन्निर्व
पति तेवाऽएते हुसती रत्नेऽएकं करोति संपदः कामायस्नद्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

देतेनयजतेयांवाइमाः सत्यापूँग्निरुद्रोहैतामत्रिमन्यतेग्नि
र्वैरुद्रोग्निदेवनंवाअग्निस्तस्यैतेगारायदद्धास्तमेवैतेनप्री
णातितस्माद्ब्राह्मणानुमताग्रहेषुहन्यतेयोवाराजसूयेन
यजतेयोवैतदेवंवेदैतद्वाअस्यैकंरूपंयदद्धावापश्च
मोविक्रमश्चताभ्यामेवैतेनसूयतेतौस्वावनपक्रमिणौ ७४

रुतेतस्याद्धिरूपोगौर्हृदक्षिणाविर्तिबाह्वीशितिवालोवासि
नेरवरोवालदाम्नाद्धावपणंप्रबद्धमेतद्धिहितयोर्भवति॥
॥२०॥ अग्नीषोमीयरूपपालागलस्यगृहान्परेत्यवरुणगृही
तम्नाऽङ्गेगृहीतोवाधुनआउरूपंकुहोतिअपाणोऽस्यस्वे
वस्वाहेतिप्रहेयोविपालागलोध्वानंविष्ठहितएतितस्मा

दध्युन आइयं कु होत्येतद्वा ऽअस्यैकं रत्नं यत्पालागलस्
स्मा एवैतेन सूयते तं स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य द
क्षिणा प्रयुद्धा वेष्टित धनुश्चर्ममया बाणवन्तो लोहित ऽउ
ष्णीष ऽएतद्धि तस्य भवति ॥११॥ तानि वा एतानि । एकाद
श रत्नानि संपादयत्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुब्वीर्यं त्रिष्टु ७५

ब्वीर्यमेवैतद्रत्नान्यभिसंपादयति तद्यद्रत्निनां हविर्भि
र्यजत ऽएतेषां वै राज्ञा भवति तेभ्य ऽएवैतेन सूयते तांस्वा
ननपक्रमिणः कुरुते ॥१२॥ अथ श्वोभूते । परिवृत्त्यै गृहा
न्नेत्य नैर्ऋतं चरुं निर्वपति या वा ऽअपुत्रा पत्नी सा परि
वृत्ती स कृष्णानां व्रीहीणां नखैर्निर्भिद्य तण्डुलान्नैर्ऋतं चरुं
कृ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्रपयति स जुहोत्येष ते निर्ऋते भागस्तं जुषस्व स्वाहेति
या वा अपुत्रा पत्नी सा निर्ऋतिगृहीता तद्यदेवास्यात्र
नैर्ऋतꣳ रूपं तदेवैतच्छमयति तथो हैनꣳ सूयमानं निर्ऋ
तिर्न गृह्णाति तस्य दक्षिणा कृष्णा गौः परिमूर्णी पर्यारिणी
सा ह्यपि निर्ऋतिगृहीता तामाह मा मेद्येशायां वात्सीदि ७६

तित्पाप्मानमपादत्ते॥१७॥ब्राह्मणं॥५॥उपरिष्टाद्रत्नाना
ꣳ सौमारौद्रेण यजते। स श्वेतायै श्वेतवत्सायै पयसि श्रृ
तो भवति तद्यदुपरिष्टाद्रत्नानाꣳ सौमारौद्रेण यजते।१॥
स्वर्भानुर्ह वा आसुरः। सूर्यं तमसा विव्याध स तमसा
विद्धो न व्यरोचत तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽपाहताꣳ स

ऽएषोऽपहतपाप्मा तपति। तस्यो एवैष एतत्तमः प्रविशत्ये
तद्वा तमः प्रविशति यदयद्धियान्यस्तेन प्रसङ्त्य यद्धि
यान्वा एतस्य हौ। न प्रसजति श्रद्धांस्तद्यांस्तत्तस्य सोमा
२ सो रुद्रावेवैतन्माऽपहतः सोऽपहतपाप्मैव दीक्षते तद्यद्गु
तायै श्वेतवत्सायै पयसि शृतो भवति तस्मा वेतमस्तत्त ७७

मोऽपहन्ति तस्यो हैव श्वेताश्वेतवत्सा दक्षिणा ॥२॥ स हैतेना
प्रियः इष्टेत। यो लं यशसे सन्न यशो भवति यो वा ऽन्न्ववा
नः सो लं यशसे सन्न यशो भवति यो न यशो भवति स तम
स्मा वै स तस्माद्धृतो भवति तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽप
हतः सोऽपहतपाप्माऽस्पोतिरेव श्रिया यशसा भवति ॥३॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अथमैत्राबार्हस्पत्यंचरुन्निर्वपति। ह्वलतिवाएषयोयज्ञ
पथादेत्येतिवाएषयज्ञपथाद्यदयज्ञियान्यज्ञेनप्रसज
त्ययज्ञियावाएतद्यज्ञेनप्रसजतिशूद्रांस्त्वद्यांस्त्वन्मित्रा
बृहस्पतीवैयज्ञपथोब्रह्महिमित्रोब्रह्महियज्ञोब्रह्महि
बृहस्पतिर्ब्रह्महियज्ञस्तन्नुनयज्ञपथमपिपद्यतेसोपि ७८

पथ्येवयज्ञपथंदीक्षतेतस्मान्मैत्राबार्हस्पत्यंचरुन्निर्वप
ति॥४॥तस्यावत्सायास्वयंप्रशीर्णाअश्वत्थीवाखापात्रीवो
दीचीकाभवतितस्यैमैत्रंपात्रंकरोतिवरुण्यावाएषायाप
रशुवृक्णाथएषामैत्रीयास्वयंप्रशीर्णातस्मात्स्व
यंप्रशीर्णायैशाखायैमैत्रंपात्रंकरोति॥५॥अथात्स्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दधि॥ विनाट आसिच्यास्थं युक्त्वा बध्यदेदीयितव्याऽ आह
तद्यस्त्वयमुदितं नवनीतं तदाऽसं भवतिव्रतरूपं वाऽ एतद्धु
न्मथितमस्थेतम्मैत्रं यत्स्वयमुदितं तस्मात्स्वयमुदितम्मा
दुग्धं भवति॥ द्वा॥ द्वेधा तंडुलान्कुर्वीत। सक्षेणीयाः ॐस्वः पुरि
भिन्नास्ते बार्हस्पत्या अथ ये स्थवीयांसो परिभिन्ना ७९

ण १

स्ते मैत्रा न वै मित्रः कंचन हिनस्ति न मित्रं कश्चन हिनस्ति
नैनं कुशो न कंटको विभिनत्ति नास्य व्रणश्च नास्ति सर्वस्य
ह्येव मित्रो मित्रं॥७॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुमधिश्रयति। तं
मैत्रेण पात्रेणापि दधाति तदाज्यमानयति तत्तंडुलाना
वपति सऽ एष ब्रह्मणश्चैव क्षत्रस्य ते ब्रह्मणो वाऽ एष यो ब्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नाश्रृतोथैष मैत्रोयऽकृष्णोऽश्रृतस्तस्मात्कृष्णोऽश्रृतो
भवति तयोरुभयोरवदानान्याह मित्राबृहस्पतिभ्यामनु
ब्रूहीत्याश्राव्याह मित्राबृहस्पती यजेति वषट्कृते जुहो
२ ब्रा तं॥ ति॥८॥ब्राह्मणं॥६॥ सवैदीक्षते। सऽउपसद्भिश्चरित्वा सोमा
३१०० यं पशुमालभते तस्य वपया प्रचर्याग्नीषोमीयस्यैकाद ८०
८

कपालं पुरोडाशं निर्वपति तदनु देवस्वां हवींषि निर्वपं
ते॥१॥ सवित्रे सत्यप्रसवाय। द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा
पुरोडाशं निर्वपति आशुकानां व्रीहीणां सविता वै देवानां
प्रसविता सवितृप्रसूतः सूयाइत्यथ यदाशुकानां व्री
हीणां क्षिप्रे मा प्रसुवानिति॥२॥ अथाग्नये गृहपतये। व्री

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्याशूनां अग्निर्वै गार्हपतं या
वतो यावत ईष्टे तदेनमग्निरेव गृहपतिर्गार्हपतमभिप
रिणयत्यथ यदाशूनां क्षिप्रे मा परिणयानिति ॥३॥ अथ
सोमाय वनस्पतये श्यामाकं चरुं निर्वपति तदेनं सो
म एव वनस्पतिरोषधिभ्यः सुवत्यथ यच्छ्यामाको भवत्ये ८२

ता वै सोमस्यौषधीनां प्रत्यक्षतमां यच्छ्यामाकास्तस्माच्छ्या
माको भवति ॥४॥ अथ बृहस्पतये वाचे नैवारं चरुं
निर्वपति तदेनं बृहस्पतिरेव वाचे सुवत्यथ यन्नैवा
रो भवति ब्रह्म वै बृहस्पतिरेते वै ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नी
वारास्तस्मान्नैवारो भवति ॥५॥ अथेन्द्राय ज्येष्ठाय हाय

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नानांवरुन्निर्वपतितदेनंमित्रएवस्येष्टोसैष्यमन्निपरि
णायस्यथयज्ञायनानांन्नवत्यतिष्ठावाएता ओषधयो
यज्ञायना ओतिष्ठोवाइंद्रस्तस्माद्यायनानांन्नवति॥६॥ऋ
यरुद्रायपशुपतयेरौद्रंगावेधुकंचरुन्निर्वपतितदेन
ंरुद्रएवपशुपतिःपशुभ्यःसुवत्यथयज्ञावेधुकोन्नव ८२

तिष्ठास्तव्योवाएषदेवोवास्तव्यागवेधुकास्तस्माज्ञावे
धुकोन्नवति॥७॥अपामित्रायसत्यायामांबानांचरुन्नि
र्वपतितदेनंमित्रएवसत्योब्रह्मणोसुवत्यथयन्नांबा
नांन्नवति॥ब्रह्मणावाएताओषधयोयाःकृष्टजायंते
तस्मैत्रायबांस्तस्मान्नांबानांन्नवति।८॥अथवरुणाय
न्तो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

धर्मपतये। वारुणं यवमयं चरुन्निर्वपति तदेनं वरुणऽ
एव धर्मपतिर्धर्मस्य पतिं करोति परमता वै सा यो धर्मस्य
पतिरसद्यो हि परमतां गच्छति तं हि धर्म उपयन्ति तस्मा
द्वरुणाय धर्मपतये ॥९॥ अथाग्नीषोमीयेण पुरोडाशे
न प्रचरति। तस्यानिष्ट एव स्विष्टकृद्भवत्यथैतैर्हविर्भिः 八३

प्रचरति। यदैतैर्हविर्भिः प्रचरति ॥१०॥ अथैनं दक्षिणे बा
हावभिपद्य जपति। सविता त्वा सवानां सुवतामग्निर्गृ
हपतीनां सोमो वनस्पतीनां ॥ बृहस्पतिर्वाच इन्द्रो
ज्यैष्ठ्याय रुद्रः पशुभ्यो मित्रः सत्यो वरुणो धर्मपतीनां
॥११॥ इमं देवाः ॥ असपत्नं सुवध्वमितीमं देवा अत्राह

युं सुव इमित्येवैतदाहमहते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्यायेति
नात्र तिरोहितमिवास्ति महते जानराज्यायेति महते जना
नां राज्यायेत्येवैतदाहेन्द्रस्येन्द्रियायेति वीर्यायेत्येवैतदाह
इममसुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमिति तद्य
स्य दाहेन्द्रस्येन्द्रियायेति इममसुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमिति तद्य
देवास्य जन्मतत आहास्यै विश इति यस्यै विशो ८४

राज्ञा भवत्येष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजे
ति तदस्मा इदं सर्वमाद्यं करोति ब्राह्मणमेवापोद्धर
ति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः सोमराजा हि भवति ॥१२॥ एता
न्वै देवताः सवस्येशते तस्माद्देवस्वो नामैतदेनमे
ता एव देवताः सुवते तान्निःसृतः सूयते १३ तावै

द्विनाम्नोऽन्नवंति। द्वंद्वं वै वीर्यं वीर्यवत्यः सुवांताइति तस्मा
द्विनाम्नोऽन्नवंति॥१७॥ अथ्याहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति
तद्यदंतरेणाहुती एतत्कर्म क्रियते एषा वै प्रजापतिर्यदे
स यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतस्यैवाप्ये
ल ह्यनु प्रजायंते तदेनं मध्यत एवैतस्य प्रजापतेर्दधाति ८५

९२

मध्यतः सुवति तस्मादंतरेणाहुती एतत्कर्म क्रियते आ
श्राव्याहाग्नये स्विष्टकृते प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति॥२५॥ ब्रह्म
तां॥श्री॥ ॥द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥ कंडिका॥२७॥ सवा
ऽअपः संचरति तद्यदपः संचरति वीर्यं वा आपो वी
र्यमेवैतदुपसमस्य संचरति॥१॥ औदुंबरपात्रे। अन्नं

वाऊर्ग्युदुंबरंऊर्ज्जोन्नाद्यस्यावरूध्यैतस्मादौदुंबरेपात्रे
॥२॥ सस्सारस्वतीरेवप्रथमागृह्णाति। अपोदेवामधुम
तीरगृह्णन्नित्यपोदेवारसवतीरगृह्णन्नित्येवैतदाहो
ऊर्ज्जस्वतीराजस्वाश्चितानाइतिरसवतीरित्येवैतदाहयदा
होर्ज्जस्वतीरितिराजस्वश्चितानाऽइतियाःप्रज्ञाताराजस्वाः पद

इत्येवैतदाहयाभिर्मित्रावरुणावभ्यषिंचन्नित्येताभिर्हिमि
त्रावरुणावभ्यषिंचन्याभिरिंद्रमनयन्नत्यरातीरित्येता
भिर्हींद्रंनाष्ट्रारक्षांस्यत्यनयंस्ताभिरभिषिंचतिवाग्वै
सरस्वतीवाचैवैनमेतदभिषिंचत्येतावाएकाआप
स्ताऽएवैतत्संभरति॥३॥ अप्याद्धर्युः चतुर्गृहीतमाज्यं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

गृह्णात्यापोन्यवैतितद्यात्क्रमीव्यद्दतः पशौवापुरुषेवान्य
देवतैसोगृह्णाति॥४॥सयःप्राङ्दद्दूति।तंगृह्णातिवृष्णऊ
र्मिरसिराष्ट्रदाराष्ट्रंमेदेहिस्वाहावृष्णऊर्मिरसिरा
ष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदेहीति॥५॥अथयःप्रत्यङ्दद्दति।तं
गृह्णातिवृषसेनोसिराष्ट्रदाराष्ट्रंमेदेहिस्वाहावृषसे ८१

नोसिराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदेहीतितान्निरन्तिषिंचतिवीर्यंवाएत
दपामुदद्दूतिपशौवापुरुषेवान्त्वैतेद्वीर्यणैवैनमेतदभिषिंच
त्येतावाएकाआपस्ताएवैतत्संभरति॥६॥अथस्यंदमाना
गृह्णाति।अर्थेतस्थराष्ट्रदाराष्ट्रंमेदत्तस्वाहार्थेतस्थराष्ट्रदा
राष्ट्रममुष्मैदत्तेतितान्निरन्तिषिंचतिवीर्यंवाएताःस्यंदंते

तस्मादेनाः स्यंदमानाः न किंचन प्रतिधारयते वीर्येणो वैनमेत
दभिषिंचत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्संभरति॥७॥ अथ याः
स्यंदमानानां प्रतीपं स्यंदंते ता गृह्णात्योजस्वती स्थ राष्ट्रदा रा
ष्ट्रं मे दत्त स्वाहौजस्वती स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभि
षिंचति वीर्येण वाऽएताः स्यंदमानानां प्रतीपं स्यंदते वीर्येणो वैन ८८

मेतदभिषिंचत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्संभरति॥८॥ अथापय
तो गृह्णाति। आपः परिवाहिणी स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहापः
परिवाहिणी स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिंचत्य
तस्येवाऽएषापच्छिद्यैषैव पुनर्भवत्यपि ह वाऽअस्यान्यराष्ट्री
याराष्ट्रं भवत्यप्यन्यराष्ट्रीयं संवहरंते तथास्मिन्समानं दध्म

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्तितुम्नैवैनमेतदभिषिंचत्येतावाएकाऽआपस्ताऽएवैतत्संभर
ति॥९॥अथनदीपतिंगृह्णाति।अपांपतिरसिराष्ट्रदाराष्ट्रंमेदे
हिस्वाहापांपतिरसिराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदेहीतितानभिषिं
चत्यपांवाएषपतिर्यन्नदीपतिर्विशामेवैनमेतत्पतिंकरोत्ये
तावाएकाआपस्ताएवैतत्संभरति॥१०॥अथनिवेष्यंगृह्णा ८९.

ति।अपांगर्भोसिराष्ट्रदाराष्ट्रंमेदेहिस्वाहापांगर्भोसिराष्ट्रदाराष्ट्र
ममुष्मैदेहीतितानभिषिंचतिगर्भंवाएतदापउपनिवेष्टंते
विशामेवैनमेतद्गर्भंकरोत्येतावाएकाआपस्ताएवैतत्संभ
रति॥११॥अथयःस्पंदमानानांस्थावरोह्रदोभवति।प्रत्या
तापेतांगृह्णातिसूर्यत्वचसस्थराष्ट्रदाराष्ट्रंमेदत्तस्वाहासूर्य

त्वचसस्थराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदत्तेतिताभिरभिषिंचतिवर्चसैवैन
मेतदभिषिंचतिसूर्यत्वचसमेवैनमेतत्करोतिव्रूरणपावाएताआपो
भवंतियाःस्यंदमानानांनस्यंदंतेव्रूरणसावोवाएषयद्राजस्
यंतस्मादेताभिरभिषिंचत्येतावाऽएकाआपस्ताएवैतत्संभर
ति॥१२॥अथयाआतपतिवर्षतिताग्गृह्णातिसूर्यत्वचसस्थरा ९०

ष्ट्रदाराष्ट्रंमेदत्तस्वाहासूर्यवर्चसस्थराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदत्ते
तिताभिरभिषिंचतिवर्चसैवैनमेतदभिषिंचतिसूर्यवर्चसमे
वैनमेतत्करोतिमेध्यावाएताआपोभवंतियाआतपतिवर्ष
त्यप्राप्ताहीमांभवंत्यथैनागृह्णातिमेध्यमेवैनमेतत्करो
त्येवाएकाआपस्ताऽएवैतत्संभरति॥१३॥अथवैशंताग्

ह्णाति। मांदास्थराष्ट्रदाराष्ट्रंमेदत्तस्वाहामांदास्थराष्ट्रदाराष्ट्रम
मुष्मैदत्तेतितान्निरन्निषिंचतित्रिवृतामेवास्माएतत्स्थावरामनु
पक्रमिणींकरोत्येतावाएकाआपस्ताएवैतत्संनरति॥२४॥को
डस्यार्द्धः॥आतपवर्ष्यस्यार्द्धः॥ अथकूप्यागृह्णाति। व्रजक्षितस्थ
राष्ट्रदाराष्ट्रंमेदत्तस्वाहाव्रजक्षितस्थराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदत्ते ती१

तितान्निरन्निषिंचतितद्याःइमांपरेणापस्ताएवैतत्संनरत्यपा
मुद्दैवसर्वत्वायतस्माद्वेतान्निरन्निषिंचत्येतावाऽएकाआ
पस्ताऽएवैतत्संनरति॥२५॥अथप्रुष्वागृह्णाति। व्राशास्थर
ष्ट्रदाराष्ट्रंमेदत्तस्वाहाव्राशास्थराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदत्ते
तितान्निरन्निषिंचत्यन्नाद्येनैवैनमेतदभिषिंचत्यन्नाद्यमेवा

ति८ ६

Indira Gandhi National Centre for the Arts

६

स्मिन्नेतदुपदधाति देवा ऽअस्मा वादित्य उद्यन्नेव यथायमग्निर्निर्द्
हेदेवमोषधीरन्नाद्यंनिर्द्दहति तदेता ऽआपो ऽनुवयन्त्यः शम
यंति नह वा ऽइहान्नाद्यंपरिशिष्येत यदेता ऽआपो नानुवेयुर
न्नाद्यमेवैनमेतदभिषिंचत्येता वा ऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सं
नरति॥१६॥ अथ मधुग्रह्णाति। राविभ्रास्थ राष्ट्रदा राष्ट्रंमे दत्त ६१२

स्वाहा राविभ्रास्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति। ताभिरभिषिंच
त्यपां वै वैनमेतदोषधीनां च रसेनाभिषिंचत्येता वा ऽएका ऽआ
पस्ता ऽएवैतत्संनरति॥१७॥ अथ गोर्विजायमानाया ऽउल्बा
ग्रह्णाति। शाक्करी स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा शाक्करी स्थ राष्ट्र
दा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिंचति पशुभिरेवैनमेतद

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

न्निषिंचत्येतावाएकाआपस्ताएवैतत्संभरति॥१८॥अथपयोगृ
ह्णाति।ऊर्जस्वन्तस्थराष्ट्रदाराष्ट्रंमेदत्तस्वाहाऊर्जस्वन्तस्थराष्ट्रदा
राष्ट्रममुष्मैदत्तेतितान्निरन्निषिंचतिपशुन्निरेवैनमेतदभिषिंच
त्येतावाएकाआपस्ताएवैतत्संभरति॥१९॥अथघृतंगृह्णा
ति।विश्वन्तस्थराष्ट्रदाराष्ट्रंमेदत्तस्वाहाविश्वन्तस्थराष्ट्र

दाराष्ट्रममुष्मैदत्तेतितान्निरन्निषिंचतिपशूनामेवैनमेतद्र
सेनाभिषिंचत्येतावाएकाआपस्ताएवैतत्संभरति॥२०॥
अथमरीचीः।अंजलिनासंगृह्याभिसृजत्यापःस्वराजस्थ
राष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदत्तेत्येतावाआपःस्वराजोयन्मरीच
यस्तायत्स्पंदतइवान्योन्यस्यामेवैताश्रियाअतिष्ठमानाः

त्तराधराद्दवन्नवंस्या यंतिस्वाराड्यमेवास्मिन्नेतद्दधत्येतावा
एका आपस्तावद्वैतसंभरति॥२१॥ता वा एताः। सप्तदशापः
संभरति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तस्मात्सप्तद
शापः संभरति॥२२॥षोडशाता आपो ग्रहा अग्निं जुहोति षोड
शाद्धर्सुंहोति ता द्वात्रिंशत्स्ते द्वयीष्वनु जुहोति सारस्वतीष्व ऐं४

वमरी विष्वतांश्चतुस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः प्रजापतिश्च
तुस्त्रिंशस्तदेनं प्रजापतिं करोति॥२३॥अथ यद्धुत्वा धुत्वाग्र
ह्णाति॥ व●ज्ञो वा आज्यं वज्रेणैवैतदाज्येन स्पृत्वा स्पृत्वाव
ह्णत्यग्रह्णाति॥२४॥अथ यत्सारस्वतीष्वनु जुहोति॥ वाग्वै
सरस्वती वज्र आज्यं नद्वज्रेणाज्येनह्वा वं हिनस्पानीतित

सुरुम्लोचनवत्यथयान्युपरिष्टादभिषेकस्यजुहोतीद्रस्तेषांप्रथमो
नवतिब्रह्मवैबृहस्पतिरिंद्रियंवामेमिंद्र एताभ्यामेवैनमे
तदुभाभ्यामुभयतःपरिगृह्णाति॥७॥सजुहोति।यान्पुर
स्तादभिषेकस्यजुहोत्यग्नयेस्वाहेतितेजोवाअग्निस्तेजसै
वैनमेतदभिषिंचतिसोमायस्वाहेतिक्षत्रंवैसोमःक्षत्रेणै ९८

वैनमेतदभिषिंचतिसवित्रेस्वाहेतिसवितावैदेवानांप्रसवितासवि २
तृप्रसूतएवैनमेतदभिषिंचतिसरस्वत्यैस्वाहेतिवाग्वैस
रस्वतीवाचैवैनमेतदभिषिंचतिपूष्णेस्वाहेतिपशवोवैपूषा
पशुभिरेवैनमेतदभिषिंचतिबृहस्पतयेस्वाहेतिब्रह्मवै
बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनमेतदभिषिंचत्येतान्पुरस्तादभिषे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कस्यजुहोतितान्येतान्यग्निनामानीत्याचक्षते॥८॥अथयजुहो
ति॥यान्युपरिष्टादभिषेकस्यजुहोतीन्द्रायस्वाहेतिवीर्यंवाइं
द्रोवीर्येणैवैनमेतदभिषिंचतिघोषायस्वाहेतिवीर्यंवैघो
षोवीर्येणैवैनमेतदभिषिंचतिश्लोकायस्वाहेतिवीर्यंवैश्लो
कोवीर्येणैवैनमेतदभिषिंचत्यंशायस्वाहेतिवीर्यंवाअं एए

शोवीर्येणैवैनमेतदभिषिंचतिभगायस्वाहेतिवीर्यंवैभ
गोवीर्येणैवैनमेतदभिषिंचत्यर्यम्णेस्वाहेतितदेनमेस्यसर्व
स्यार्यमणंकरोत्येतान्युपरिष्टादभिषेकस्यजुहोतितान्ये
तान्यादित्यनामानीत्याचक्षते॥९॥अथैनमैत्रावरुणस्य
धिष्ण्ये।अभिषेचनीयानिपात्राणिभवंतिपञ्चैताऽआ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पोभिषेचनीयानिभवंति॥१०॥पालाशंभवति।तेनब्राह्मणोभि
षिंचतिब्रह्मवैपलाशोब्रह्मणैवैनमेतदभिषिंचति॥११॥
औदुंबरंभवति।तेनस्वोभिषिंचत्यन्नंवाऊर्गुदुंबरऊर्ग्वै
स्वंयावद्वैपुरुषस्यस्वंभवतिनैवतावदशनायतितेनोर्ग्वै
तस्मादौदुंबरेणस्वोभिषिंचति॥१२॥नैयग्रोधपादंभवति॥ १००

तेनमित्र्योराजन्योभिषिंचतिपद्भिर्वैन्यग्रोधःप्रतिष्ठितोमि
त्रेणवैराजन्यःप्रतिष्ठितस्तस्मान्नैयग्रोधपादेनमित्र्योरा
जन्योभिषिंचति॥१३॥आश्वत्थंभवति।तेनवैश्योभिषिंचति
स यदेवादोश्वत्थेतिष्ठतइंद्रोमरुतउपामंत्रयततस्मादा
श्वत्थेनवैश्योभिषिंचतितान्यभिषेचनीयानिपात्राणिभव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ति॥१८॥ अथ पवित्रे करोति। पवित्रे स्थो वैष्णव्याविति सोऽसावे
व बंधुस्तयोर्हिरण्यं प्रवयति ताभ्यामेता अग्निहोत्रहवनीया
अप उत्पुनाति तद्यद्धिरण्यं प्रवयत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदा
स्वमृतमायुर्दधाति तस्माद्धिरण्यं प्रवयति॥१९॥ स उत्पुना
ति॥ सवितुर्वः प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य १.१

रश्मिभिरिति सोऽसावेव बंधुरनिभृष्टमसि वाचो बंधुस्त
पोजा इत्यनाधृष्टा र्दोभिरिति सोऽसावेव बंधुरनिभृष्ट स्वं२
मसि वाचो बंधुस्तपोजा इत्यनाधृष्टा ह्येवैतदाह यदाह
निभृष्टमसीति वाचो बंधुरिति वाव द्वे प्राणो ह्यापो नव
ति तावदावा वदति तस्मादाह वाचो बंधुरिति॥२०॥ तपो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

जायति॥ अग्नेर्वै धूमो जायते धूमादभ्रमभ्राद्वृष्टिरग्नेर्वा

एता जायंते तस्मादाह तपोजा इति॥७॥ सोमस्य दात्रमसी

ति। यदा वा एनमेता निरस्निषु एवंस्य था इति नेवति तस्मादा

ह। सोमस्य दात्रमसीति स्वाहा राजस्व इति तदेनाः स्वाह १०२

कारोति श्रीणाति॥२८॥ ता एतेषु पात्रेष्वानयति। स धर्मा

प द्रु

दोह्याग्निनी राप एता इत्यनतिमानिंम्य इत्यु हे वै तदाह स ध

मा दा इति घर्म्मिनी राप एता इति हीर्यवत्य इत्यु वै तदाह

नाधृष्टा अप्रस्यावृस्याना इत्यनाधृष्टा ह्यस्त्र स्वारो हिरित्यै

वैतदाह यदाहानाधृष्टा अप्रस्यावृस्याना इति प स्वास्तु

वके घरूणः सधस्थमिति द्विशो वै प स्या द्विं द्रुव के घर

गाः प्रतिष्ठामित्येवैतदाह । पाहि शिशुर्माहितमास्वंतरिक्षपांत्वा ऽ ए
वशिशुर्भवति यो राजसूयेन यजते तस्मादाह पाहि शिशुर्मान्हितम्मा
स्वंतरिति ॥१९॥ अथैनं तार्प्यं परिधापयति । तत्तार्प्यमिति वा
स्योत्तवति तस्मिंत्सर्वाणि यज्ञरूपाणि निष्यूतानि भवंति तदेनं परि
धापयति क्षत्रस्योल्बमसीति तद्यदेव क्षत्रस्योल्बं तत एवैनमे १·३
पू

तज्जनयति ॥२०॥ अथैनं पांडुं परिधापयति । क्षत्रस्य जराय्वसीति
तद्यदेव क्षत्रस्य जरायु तत एवैनमेतज्जनयति ॥२१॥ अथाधीवा
संप्रतिमुंचति । क्षत्रस्य योनिरसीति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्त
स्याऽएवैनमेतज्जनयति ॥२२॥ अथोष्णीषं संहृत्य पुरस्ता
दवगूहति । क्षत्रस्य नाभिरसीति तद्यैव क्षत्रस्य नाभिस्तामे
।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वाऽस्मिन्नेतद्दधाति॥२३॥तद्धैके।समंतंपरिवेष्टयंतिनान्निर्वाऽअ
स्यैषासमंतंवाऽइदंनाग्निःपर्येतीतिवदंतस्तदुतथानकुर्यात्पु
रस्तादेवावगूहेत्पुरस्ताद्धीयंनाग्निस्तद्यदेनंवासाऽसिपरिधा
पयतिऊनयत्येवैनमेतज्ज्ञातुमग्निर्षिषाणीतितस्मादेनंवासा
ऽसिपरिधापयति॥२४॥तद्धैके।निदधत्येतानिवासाऽस्यप १७

येनंपुनर्दीक्षितवसनंपरिधापयंतितदुतथानकुर्याद्गानिवा
अस्यैतन्वासांसिस्युर्गेहेनिऽसऽत्वात्वाव्यर्द्धयतिवरुणपं
दीक्षितवसनऽसएतेषामेवैकंवाससांपरिदधीततदेन
मंगैर्नैत्वात्वास्मर्द्धयतिवरुण्यंदीक्षितवसनंतदेनंवरुणपा
द्दीक्षितवसनात्प्रमुंचति॥२५॥सयत्रावभृथमभ्यवैति।तदे

त्तदप्यन्यूवहरंतितस्मुलोमक्रियतेसएतेषामेवैकंदासस्यापु
रिधायोदेतितानिछ्नग्रायैवत्रपायाउंकृतायांदस्योदुदवसा
नायायांमेषे॥२६॥अथयप्तुरष्टितनोर्हीइंद्रस्यवात्रघ्नमसी
तिवात्रघ्नंवैपनुरिंद्रोवेषउमाजोह्ययेनवोएपरंद्रोत्रवतिय
वृत्रंत्रियोयदुवयउमाजस्तस्मादाहेंद्रस्यवात्रघ्नमसीति॥२७॥२·५

त्पुत्र बादृविमार्ष्टि। मित्रंस्यासिवरुणस्यासीतिबाह्वो वैधनु
र्बाह्वन्याविराजन्यो मैत्रावरुणस्तस्मादाहमित्रस्यासिवरुणस्या
सीतितदस्मैप्रयच्छत्त्वयायुंवृत्रंवधेदितित्वयायंद्विषंतंभ्रा
तृव्यंवधेदित्येवैतदाह॥२८॥अथास्मैतिस्रइषूःप्रयच्छति।
सैकासयंपृथिवी
सहसुयाप्रथमयासमुपैलोनपरान्निनुत्ति

सिषाद्वानामाथ्ययस्याभ्विद्धः शयित्वाङ्गीवति वाम्निमृतेवासाहिती
यातदिदमंतरिक्षं सैषांरुजानामाथ्ययस्यापैव्राध्नोति साट्तीं
यास्यासौद्यौः सैषाकुमानामैताहि वैतिस्त्रइषवस्तस्मादस्मैति
स्त्रइषूः प्रयच्छति॥२९॥ तः प्रयच्छति॥ पातैनं प्रांचं पा तैनं प्रत्यं
चंपातैनं तिर्यंचंदिग्भ्यः पातेति तं स्यै ह्य वाएव दिग्भ्योगोपारयाः करो २६
८

तितथ्यदस्मै धनुः प्रयच्छति वीर्यं वा एतद्राजन्यस्य यद्धनुर्वीर्य
वंतमन्निषिंचामीति तस्माद्वा अस्मा आयुधं प्रयच्छति॥३०॥ अ
थैनमाविदो ह्वावयति। आविर्मर्या इत्यनिरुक्तं प्रजापतिर्वा
निरुक्तैस्तदेनं प्रजापतय आवेदयति सोस्मै सवमनुमन्य
ते तेनानुमतः सूयते॥३१॥ आवित्तो अग्निर्गृहपतिरिति। ब्रह्म

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वाअग्निस्तदेनंब्रह्मणाआवेदयतितदस्मैसवमनुमन्यतेत
नानुमतःसूयते।३२॥अर्द्धप्रपाठकः६॥आविन्नइंद्रोवृद्धश्रवा
इति॥क्षत्रंवाइंद्रस्तदेनंक्षत्रायावेदयतितदस्मैसवमनुमन्य
तेतेनानुमतःसूयते॥३३॥आवित्तौमित्रावरुणौधृतव्रतावि
ति॥प्राणोदानौवैमित्रावरुणौतदेनंप्राणोदानाभ्यामावेदय २०

तितावस्मैसवमनुमन्येतेताभ्यामनुमतःसूयते।३४॥आवि
त्तःपूषाविश्ववेदाइति।पशवोवैपूषातदेनंपशुभ्यआवेदय
तितस्मैसवमनुमन्यंतेतैरनुमतःसूयते॥३५॥आवित्तेद्या
वापृथिवीविश्वशंभुवाविति।तदेनमाभ्यांद्यावापृथिवीभ्या
मावेदयतितेअस्मैसवमनुमन्येतेताभ्यामनुमतःसूयते३६॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

न्मा। विद्यादित्तिरश्रुतामुति। इयं वै दधिक्रादितिसुदेनमस्यै दधिया
आवेदयंति सा स्मै स वमनुमन्यते तयानुमतः स्त्रयते तद्यान्यए
वैनमेतद्देवता न्याआवेदयति ता आस्मै स वमनुमन्यंते तानिरु
नुमतः स्त्रयते॥३०॥ ब्राह्मणं॥१॥ अध्यायः॥॥ केशानुस्यपुरुष
स्य। लोहलयस्तु मा स्या आ विध्मसुवेषादं दस्नुकाद्युतिसर्वाणएष १८

॥

मत्स्रउतिमुच्यते सुर्वान्द्वधान्यो राडस्यु येन सृजते तस्याङ्गुरेव
मत्स्रुन्नवति तद्यो मत्र्ये सोबिधस्तमुवैतदुतिनयति सुद्धंदस्तु
काना॥॥ अथय केशानुस्यपुरुषस्यान वाएष स्त्री न पुमा
न्युकेशावः पुरुषो बदह पुमांस्तेन न स्त्री सदु केशावस्तेनो
नपुमांनैतदुयोनाहि रएणं सृध्नो हाय सान्नेते त्रिमयो नाकि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मयोबृहद्दक्षः कामुथसुध्रोहायसंनुवतिलोहिताइवहिद्दक्ष
कास्तुस्मात्केशावुस्पपुरुषस्य॥२॥ अथैनंदिशः समारोहय
ति। प्राचीमारोहगायत्री त्वावतु रथंतरꣳ साम त्रिवृत्स्तोमो व
संतऋतुर्ब्रह्मद्रविणं॥३॥ दक्षिणामारोह। त्रिष्टुप्त्वावतु बृहत्सा
म पंचदशस्तोमो ग्रीष्मऋतुः क्षत्रंद्रविणं॥४॥ प्रतीचीमारोह॥ १०९

जगती त्वावतु वैरूपꣳ साम सप्तदशस्तोमो वर्षा ऋतुर्विड्द्रवि
णं॥५॥ उदीचीमारोह। अनुष्टुप्त्वावतु वैराजꣳ साम एकवि
ꣳशस्तोमः शरदृतुः फलंद्रविणं॥६॥ ऊर्ध्वामारोह। पंक्तिस्त्वाव रो
वतु शाक्वररैवते सामनी त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ स्तोमौ हे
मंतशिशिरावृतू वर्चोद्रविणमिति॥७॥ तद्यदेनंदिशः समा

रोहयति।स्म नामैवैतद्रूपमस्तु नेवैनमेतत्संवत्सरं समारो
हयति स एतं सर्वं संवत्सरं समारुह्य सर्वमेवेदमुपर्युपरि नि
वत्यवृग्भिः ।दिदं सर्वं भवति॥८॥२॥ तूलं वर्मणोऽथ
नाडीसीसं निहितं भवति। तत्सदा प्रत्यस्यति प्रत्यस्तं तु वे
शिरः प्रतिनस्तु विहवैनामासुरस्यां तु प्रि- डोंकि सा वत्त २२०
नि

स्वपदाग्निरोऽग्नितस्तौ स यदग्निस्थितं उदबाधत स एतं कसस्य
पदाग्निरः प्रविष्टं दत्ततोऽस्य सुमन्त्रवत्स्मै नमस्तु नाषते
कगमिष्यस्तुक्कमेमोऽद्य सघुतिः॥९॥तस्मा सेनापङ्घानात्
स्मात्स्री संमदुस्तं तं ज्ञवं हि सुवेणा हि वीर्येणापङ्घानां तस्मा
त्तु राणं रूपं संन्नं क्रियद्ध नाहिं तैस्तं तज्ञवं हि सुवैणा हि वी

Indira Gandhi National Centre for the Arts

र्यणापद्मघान्तस्माद्विशापरूपं सन्नाक्रियन्नमाहितिस्तद्वद्धि
सर्वपाहिब्रीर्यणापद्मघान्तताद्वसतंनांष्ट्रारक्षाःस्पर्पद्मघान
तृथोएवैषएतंनाष्ट्रापरक्षाःस्यतोहंति॥१०॥ अथैनं शार्दूल
लवम्णोरोहयति। सोमस्यत्विषिरसीति यत्र वै सोमइंद्रमत्युप
वनत्तस्य यन्नतः शार्दूलः समभवत्तेन सोमस्य त्विषिस्तस्मादा १११

हसोमस्यत्विषिरसीति त्वेवमेत्विषिर्भूयादिति शार्दूलत्वि
षिमेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मादाह तावेवमेत्विषिर्भूयादिति
॥११॥ अथ रुक्ममधस्तादुपास्यति। मृत्योः पाहीत्यमृतमायु
र्हिरण्यं तदमृत आयुषि प्रतितिष्ठति॥१२॥ अथ रुक्मः शा
ततिलत्सोवान्भवति। नजवित्सोवासस्वदिशात विद्रणः

शतायुर्वाअयंपुरुषःशततेजाःशतवीर्यस्तस्मात्सतत्विच्छन्स्य
घनक्षितंतान्नवेमेपुरुषेप्राणास्तस्मान्नवविंशः॥२३॥तस्य
पुरिषाच्छीर्षान्निदधति।तेऽस्यमहोस्यमृतमसीत्यमृतमा
युर्हिरण्यंतदस्मिन्नमृतमायुर्दधातीतितद्धउक्ताऽन्नयत्तोनुव
युर्हिरण्यंतदमृतेनैवैनमेतदायुषान्नयतःपरिव्युं ११२
लामृतमायुर्हिरण्यंतदमृतेनै

त्रितस्मादुक्ताऽभयतोजवतः॥१७॥अथवाहउद्दालकि॥
हिरण्यरूपाउषसोविरोकउभाविन्द्राउदिथःसूर्यश्च।आ
रोहतंवरुणमित्रगर्तंततश्चक्षाथामदितिंदितिंचेतिबाहू
वैमित्रावरुणौपुरुषोगर्तस्तस्माद्बाहारोहतंवरुणमि
त्रगर्तमितिततश्चक्षाथामदितिंदितिंचेतित्ततःपरंपतौं

स्चक्षुष्पां वै त्वमेवैतदाह॥१५॥नितेनोऽह्लीयात्। मित्रोसिवरु
णोसीत्येवोऽह्लीयाद्वा [illegible] मित्रावरुणौ बाहू स्यां वै राज
न्यो मैत्रावरुणस्तस्मान्मित्रोसिवरुणोसीत्येवोऽह्लीया
त॥१६॥तद्यदेनमूर्द्ध्वबाहुमभिषिंचति। वीर्यं वा एतद्राजन्य
स्य यद्बाहू वीर्यं वा एतदपां रसः संभृतो भवति येनैनमभि ३१२

तदभिषिंचति नेन्म इदं वीर्यं वीर्यमपां रसः संभृतो बाहू हि
नादिति तस्मादेनमूर्द्ध्वबाहुमभिषिंचति॥१७॥ब्राह्मणं॥३॥
तं वै प्रांचं तिष्ठंतमभिषिंचति। पुरस्ताद्ब्राह्मणोभिषिंचत्य
ध्वर्युर्वा यो वास्य पुरोहितो भवति पश्चादितरे॥१॥सोमस्य
त्वा द्युम्नेनाभिषिंचामीति। वीर्यं वा एतदाहाग्नेर्भ्राजसेति वीर्ये

तो वैतदाह सूर्यस्य वर्चसेति वीर्येणो वैतदाहेंद्रस्येंद्रियेणे
तिवीर्येणो वैतदाह क्षत्राणां क्षत्रपतिरेधीति राज्ञामधिराड्
एधीत्येवैतदाहातिदिद्यून्पाहीतीषवो वै दिद्यव इषुवधमे
वैनमेतदतिनयति तस्मादाहातिदिद्यून्पाहीति ॥२॥ इमं
देवा । असपत्नं सुवध्वमितीमं देवा अभ्रातृव्यं सुव २२५

ध्वमितीमं देवा अभ्रातृव्यं सुवध्वमित्येवैतदाह महते क्ष
त्राय महते ज्यैष्ठ्यायेति नात्र तिरोहितमिवास्ति महते जान
राज्यायेति महते जनानां राज्यायेत्येवैतदाहेंद्रस्येंद्रिया
येतीति वीर्यायेत्येवैतदाह यदाहेंद्रस्येंद्रियायेतीममभुष्य
पुत्रममुष्यै पुत्रमितितद्यदेवास्य जन्म तत एवैतदाहस्यैवि

त्राऽइतियस्यौच्छ्रियोराज्ञा भवत्येष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्रा
ह्मणानाᳪ राजेति तदस्मादिदᳪ सर्वमाद्यं करोति ब्राह्मणमे
वापोद्धरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः सोमराजा हि भवति ॥३॥
अथैतमभिषेकं रूक्षविधाप्यायानुविमृष्टे वीर्यं वा एतद
पाᳪ रसः संभृतो भवति येनैनमेतदभिषिंचतीदं मे वीर्यᳪ २२५

सर्वमात्मानमुपस्पृशादिति तस्माद्वा अनुविमृष्टे ॥४॥ सो
नुविमृष्टे प्रपर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठादिति यथायं पर्वतो
तिष्ठावा यथ्यर्यन्तः पशूनतिष्ठावेवं का एष ऽइदᳪ सर्वमति ति
ष्ठत्यवगोवास्मादिदᳪ सर्वं भवति यो राजसूयेन यजते त
स्मादाह प्रपर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठान्नावश्चरंति स्वभि व

इयानाः॥ताऽआववृत्रंनधरागुदक्ताअहिंबुध्न्यमनुरीयमा
णा इति॥५॥ अथैनमंतरेवशार्दूलचर्मणि विक्रमानक्रमय
तिविष्णोर्विक्रमणमसिविष्णोर्विक्रांतमसिविष्णोः क्रांत
मसीतीमेवैलोकाविष्णोर्विक्रमणंविष्णोर्विक्रांतंविष्णोः
क्रांतंतदिमानेवलोकान्समारुह्यसर्वमेवेदमुपर्युपरि २१८

भवत्यर्वाग्वास्मादिदं सर्वंभवति॥६॥ अथब्राह्मणस्य
पात्रे। संस्रवान्त्समवनयतितद्ब्राह्मणं राजानमनुय
त्रः करोतितस्माद्ब्राह्मणो राजानमनुयत्रः॥७॥ तद्योस्यपु
त्रः प्रियतमो भवति। तस्माएतत्पात्रंप्रयच्छतीदंमेयंवी
र्यंपुत्रोनुसंतनवदिति॥८॥ अथप्रतिपरेत्यगार्हपत्यंम

ह्वारध्वेजुहोतिप्रजापतेनत्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणिपरि
ताबभूव॥यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोऽस्त्वयममुष्यपितेति
तद्यःपुत्रस्तंपितरंकरोतियःपितातंपुत्रंतदेनयोर्वीर्यंव्यु
तिषजत्यसावस्यपितेतितद्यःपितातंपितरंकरोतियःपु २१७
त्रस्तंपुत्रंतदेनयोर्वीर्येव्यतिषजस्पुनरेवयथायथंकरो

त्रिवृयं स्यामपतयोरयीणां स्वाहेत्याग्नीध्रे वैवैषैनस्यकृ
मीणामाशिषमेवैतदाशास्ते॥८॥अथयएषसंस्रवोति
रिक्तोभवतितमाग्नीध्रीयेजुहोत्यतिरिक्तोवाएषस्रवंस्र
वोभवत्यतिरिक्तआग्नीध्रीयोगार्हपत्येहवींषिश्रपयं
त्याहवनीयेजुह्वत्यथैषोऽतिरिक्तस्तदतिरिक्तएवैतद्दति
६

रिक्तंदधात्युत्तरार्द्धेजुहोत्येषाह्येतस्यदेवस्यदिक्स्वा
स्मादुत्तरार्द्धेजुहोतिसजुहोतिरुद्रयत्तेक्रिविपरन्नामतस्मि
न्हुतमस्यमेष्टमसिस्वाहेति॥१०॥ ब्राह्मणं॥७॥तद्वाअस्य
स्योभवति।तस्यज्ञातंवापरःज्ञातावागाउत्तरेणाहवनीयं
सुरंस्थापयतितद्यदेवंकरोति॥१॥वरुणाद्वाअभिषिषि १२८

यानात्वाइन्द्रियंवीर्यमपचक्रामराष्ट्रद्युएषोपांसुःरसःसंन
तोभवतियोनेनमेतदभिषिञ्चतिसोस्येन्द्रियंवीर्यंनिर्जघान
तत्पशुष्वैवविदत्तस्मात्पशवोयत्रायदेष्वन्वविदत्तस्मात्
अनुविद्येन्द्रियंवीर्यंपुनरात्मन्नधत्ततथोएवैषएतन्नाहैवा
स्मान्निन्द्रियंवीर्यमपवैक्रामतिवरुणासवोवाएषयद्राजसू

यम्मितिवरुणोकरोदितित्वेवैषएतत्करोति॥२॥अथरथमुपा
वहरति।यद्वैराजन्यात्सराष्ट्रंवतिरथेनावैतदनुयुंक्ते तस्माद्र
थमुपावहरति॥३॥सउपावहरति।इंद्रस्यवज्रोसीतिवज्रोवै
रथोइंद्रोवैयजमानोद्वयेनवाएषइंद्रोभवतियत्क्षत्रियोय
दुचयजमानस्तस्मादाहेंद्रस्यवज्रोसीति॥४॥तेमंतर्वेद्यन्य ११९

वदस्यैषुनक्तिमित्रावरुणयोस्त्वाप्रशास्त्रोःप्रशिषायुनज्मी
तिबाहूवैमित्रावरुणौबाहुभ्यांवैराजन्योमैत्रावरुणस्त
स्मादाहमित्रावरुणयोस्त्वाप्रशास्त्रोःप्रशिषायुनज्मी
ति॥५॥तंचतुर्युजंयुनक्ति।सजघनेनसदोग्रेणशालांप
र्येत्यदक्षिणायातितेनप्रतिपद्यतेतंजघनेनचात्वालमग्रे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

णाग्नीध्रमुपद्रवति॥ छतमातिष्ठति। अथ व्यथायै वास्वो धा
येन्वेत्यनार्ष्येहि त्वै तदाह यद्वाह व्यथायै स्तोतस्य धायैत्वे
ति रक्षाय त्वेत्येवैतदाहारिष्टो अर्जुन इत्यर्जुनो ह वै ना
८ मेंद्रो यदस्य गुह्यं नाम द्वयेन वा एष इंद्रो भवति यद्यद्दोत्रि
यो ब्रुवयजमानस्तस्मादाहारिष्टो अर्जुन इति॥७॥ अ १२०

य दक्षिणायुग्यमुपाषति। मरुतां प्रसवेन जयेति विशो वै
मरुतो विशा वैतत्क्षत्रियो जयति यज्जिगीषति तस्मादाह म
रुतां प्रसवेन जयेति॥८॥ अथ मध्येग्वामुपाकरोति। आपा
मम्मन्सेति मनसा वा इदं सर्वमाप्तं तन्मनसैवैतत्स
र्वमाप्नोति तस्मादाहापाम मन्सेति॥९॥ अथ यद्धनुर्यार्त्नी

Indira Gandhi National Centre for the Arts

गामुपसृत्राति। सुमिंद्रियेणोतीदुयं विद्वीर्यंगावइंद्रियमेवै
तद्वीर्यमात्मंधत्तेयथाहडिनामीमाः कुर्वद्दमाइति॥१९॥तद्यास्व
स्यगोष्ठघ्नति।यद्वैसुरुषासराग्नवतिमशोवाकिंविद्वास्व
ं हैवास्यतस्मतमामिवाग्नुपक्रामतितस्त्रादेवैतादिंद्रियं
वीर्यंपुनरात्मंधत्ते।तस्मात्स्वस्यगोष्ठुघ्नति॥२१॥तस्मैताव 221

न्मात्रीवीभूयसीर्वाप्रतिददाति।नवाएषक्रूरःकर्मणोभव
तियद्यजमानःक्रूरमिववाएतत्करोतियदाहडिनामामाः
कुर्वद्दमाइतितस्योह्नास्यैतदक्रूरंकृतंभवतितस्मात्तावन्मा
त्रीवीभूयसीर्वाप्रतिददाति॥२२॥अथदक्षिणायंति॥
स्वर्गंलाकंदक्षिणेनवेदिवोनेवदक्षिणासंतितेन्प्रति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पद्यते तं लघुमेनस्सदो ग्रेणान्या लाम्नुद्यच्छति ॥२३॥ मा त इंद्र ते
वयं तुराषाडयुक्तासो अब्रह्मता विदसामेति तिष्ठा रथमधि
यं वज्रहस्ता रश्मीन्देव यमसे स्वश्वानिति प्रयच्छत्येवै
तया न्नाम्नावै रश्मयस्तस्मादाह रश्मीन्देव यमसे स्व
श्वानिति म यरथविमोचनीयानि जुहोति प्रीतो रथो हि मुच्या १२८

नौ इति तस्माद्रथविमोचनीयानि जुहोति ॥२४॥ स जुहोति ।
अग्नये गृहपतये स्वाहेति स यदेवाग्नेयं रथस्य तदेवै
तेन प्रीणाति जुहावा आग्नेयो रथस्य वहानेवैतेन प्री
णाति श्री वै गार्हपत्यं यावतो यावत ईष्टे तत्क्षियमेवास्मै
तज्ञाहपत्यं राष्ट्रमन्ति विमुच्यते ॥२५॥ सोमाय वनस्पत

येस्वाहेति। द्वयानि वैश्वानरस्य त्यानि चक्राणि रथ्यानि वान
सानि वर्तेन्यान्वै वैतेनुनयन्यारिष्टिं कुरुते सोमो वै वन
स्पतिः स यदेव वैश्वानरस्य त्यं रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति
दारूणि वैश्वानरस्य त्यानि रथस्य दारूण्येवैतेन प्रीणा
ति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रमेवास्यैतद्राऽस्मन्निविमुच्यते।१६॥ १२३

मरुतामोजसे स्वाहेति। स यदेव मारुतं रथस्य तदेवैते
न प्रीणाति चत्वारो श्वा रथः पंचमो द्वौ सव्यष्ठृसारथी तद्
सप्त सप्त सप्त वै मारुता गणाः सर्वमेवैतेन रथं प्रीणाति
विशो वै मरुतो विशामेवास्यैतद्राऽस्मन्निविमुच्यते।१७॥
इंद्रस्येंद्रियाय स्वाहेति। स यदैंद्रं रथस्य तदेवैतेन

प्रीएतत्तिसव्यष्ठावाऐंद्रोरथस्यसव्यष्ठारमेवैतेनप्राणात्
द्रियंवैवीर्यमिंद्रियमेवास्मैतद्वीर्यंराष्ट्रमन्निविमुचते
॥२८॥ अथवाराह्याउपानहाउपमुंचते।नोहवैदेवाघृतकुं
कु भंप्रवेशयांचक्रुस्ततोवराहःसंबभूवतस्माद्वराहोमेदु
रोघृताद्धिसंभूतस्तस्माद्वराहेगावःसंजानतेस्वमेवैतद् १२४
समन्निसंजानतेतत्पशूनामेतद्रसेप्रतितिष्ठतितस्मा
द्वाराह्याउपानहाउपमुंचते॥२९॥ अथैनमासंद्यांप्रत्यवेक्षमाणो
ऽपनति।पृथिविमातर्मामाहिंसीर्मोअहंत्वामितिपुरु
णाद्धवाअग्निषिषिचानात्पृथिवीबिभयांचकारमहद्वा
अयमभूद्योऽभ्यषेचियद्वैमायंनावदृणीयादितिपुरुणाऽह

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्रश्नि॰ श्चैविलयां॑ वकार्यद्दै मेपुं॑नावधूच्चीतेतितुदनुयेवि
तुन्मित्रधेयमकुरुतेनहिमाताुपुत्रंउहिनस्तिनपुत्रोमात
रं॥२०॥ब्रह्मणा सवोवाइषयुद्गेड्डाडसूयं। प्रश्नि॒कुहैतस्मा
हूनेतिमहद्युत्रियुमन्नुघोन्यवेविय्यद्दैमायुंनावदृणीमा
दित्यैषुडहास्पैविनेतियद्दैमेदांनावधूच्चातेतितुदनुयै २२५

वितान्मित्रधेयंकुरुतेनहिमातापुत्रंउहिनस्तिनपुत्रोमात
रंतस्मादेवंद्रपति॥२१॥सोवतिष्ठाति। हष्ठं सःस्तुविषद्दूसुरं
तरिंद्रसद्धोनाब्वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदृत
सद्योमसदब्जागोजाऽऋतजाऽअद्रिजाऽऋतं बृहदित्ये
तामतिछंदसंजपं नेषावस्त्वीतिछंदांसियदतिछं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दास्तथैवैनं पाप्मानोन्ववतिष्ठति॥२४॥ तद्वै संगृहीता ब
वतिष्ठेत। नेत्तं लोकमन्ववतिष्ठादिति। सुषुवाणो न्ववस्था
पयितिस्वरथमेवरथवाहनात्प्रादधाति नतो वाऽउपस्
वनेतस्मात्तं लोकान्नान्ववतिष्ठति यदि सुषुवाणोन्ववास्था
त॥२७॥ उत्तरेणाहवनीयं परीत्याग्निरुद्द्रीन्मवति। स रथ १२६

वाहनस्य दक्षिणामनुष्यंदत्ति। हातमानोपवर्त्तावाबध्ना
ति॥२८॥ औदुंबरीं शाखामुपगृह्णाति। तयोरन्यतरस्मु
पस्पृशति। यदस्यापुरस्तात्पुरस्तात्पुं मेयिधेहि पुंडः सि
ववीसिवयमिपियिधेहीति तदायुर्वे वैन्ना संधत्ते॥२९॥ औ
यौदुंबरीं शाखामुपस्पृशति। ऊर्ग्गस्यूर्जं मयि धेहि

तितद्वूर्द्धमात्मंधत्तेतस्यैतस्यकर्मणएतावेवत्रातमानौप्र
वृत्तौदक्षिणातौब्रह्मणेददातिब्रह्माहिबर्हुंदक्षिणातोनिगो
पायतितस्मात्तौब्रह्मणेददाति॥२६॥ऋयेणमैत्रावरुण
स्यधिष्ण्यंमैत्रावरुणीपयस्यानिहिताभवतितामस्य
बांवाबैऋत्तौबाहूऋन्नुप्राव २२७
बाहूऋन्नुपावहरतीद्रसःवांवा

हरासीतिपशूनांवाएषरसोयत्पयस्यातत्पशूनामेवास्यै
तद्रसंबाह्वऋन्नुप्रावहरतितद्यन्मैत्रावरुणीभवतिमित्रा
वरुणाउद्दिबाह्वतस्मान्मैत्रावरुणीभवति॥२७॥ब्राह्मणं॥
॥५॥तृतीयःप्रपाठकःसमाप्तः॥कंडिका११९॥॥मैत्रावरुण्या
पयस्ययाप्रवरति।तस्याऽऋनिष्टएवस्विष्टरुद्भवत्यथा

स्माऽआसंदीमाहरंस्फ्यपरिमृष्टां वाऽएषइयति योऽयमंतरिक्षंस्तु
र्यंतु देनमुपसीदान्नमधुस्ताद्दिमाः प्रजाऽउपासते तस्मादस्मा
ऽआसंदीमाहरंति सैषा खादिरी भवति येयं वर्ध्रव्यु
ता नरतानां ॥१॥ तामुत्तरेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यं निदधाति ।
स्योनासि सुषदासीति वामेवैतत्सुगमां करोति ॥२॥ अथाधि १२८
श्रि

नासमास्तृणाति । क्षत्रस्य योनिरसीति तद्यैव क्षत्रस्य योनि
स्तामेवैतत्करोति ॥३॥ अथैनमासादयति । स्योनामासी
द सुषदामासीदेति शिवांस्याग्मामासीदेत्येवैतदाह
क्षत्रस्य योनिमासीदेति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्तस्यामे
वैनमेतद्दधाति ॥४॥ अथास्मांतराठं सन्निमुत्पडपति । निव

स्मादधृतव्रतं इति धृतव्रतो वै राजा न वा एष सर्वस्मा इव वद
नाय न सर्वस्मा इव कर्मणे यदेव साधु वदेद्यत्साधु कुर्यात्त
स्मै वा एष च श्रोत्रियश्चैतौ ह वै द्वौ मनुष्येषु धृतव्रतौ तस्मा
दाह निषसाद धृतव्रत इति वरुणः पस्त्यास्वेति विशो वै प
स्त्या विक्ष्वेवैतदाह साम्राज्याय सुक्रतुरिति राज्यायैवै २२८

९ वैतदाह यदाह साम्राज्याय सुक्रतुरिति ॥५॥ अथास्मै पंचा
न्पाणावावपति अभिभूरस्येतास्ते पंच दिशः कल्पंतामित्ये
ष वा अयानभिभूर्यत्कलिरेष हि सर्वानयानभिभवति तस्मा
४ त्ये दाहाभिभूरस्येतास्ते पंच दिशः कल्पंतामिति पंच वै दि
शस्तदस्मै सर्वा एव दिशः कल्पयति ॥६॥ अथैनं पृष्ठत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्तस्मात्तामेव दंडैर्घ्नंति। तं दंडैर्घ्नंतो दंडवधमतिनयंति तस्मा
द्राजा दंड्योऽदंडेन दंडवधमतिनयंति॥७॥ अथ धुरं वृणीते॥
यां ह वै कं च वस्तुष्ठु वाणो धुरं वृणीते सोऽस्मै सर्वः समृध्यते
तस्माद्धुरं वृणीते॥८॥ स ब्रह्मन्नित्येव प्रथममामंत्रयते। ब्र
ह्मप्रथममन्निव्याहराणि ब्रह्मन्प्रस्तावा वं वदानीति २३०

स्माद्ब्रह्मन्नित्येव प्रथममामंत्रयते त्वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्या
ह सवितासि सत्यप्रसव इति वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति स
वितारमेव सत्यप्रसवं करोति॥९॥ ब्रह्मन्नित्येव द्वितीय
मामंत्रयते। त्वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह वरुणोसि सत्यौजा
इति वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति वरुणमेव सत्यौजसं करो

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ति॥१०॥ ब्रह्मन्नित्येव तृतीयमामंत्रयते। त्वं ब्रह्मासीतीतरः
प्रत्याहेंद्रोसि विश्वौजा इति वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधातीदमेव
विश्वौजसं करोति॥११॥ ब्रह्मन्नित्येव चतुर्थमामंत्रयते। त्वं
ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह रुद्रोसि सुशेव इति तद्यद्योऽप्येवास्मि
न्नेतत्सर्वाणि दधात्यथैनमेतत्क्षमयत्येव तस्मादेषस्सर्वे ॥१२॥

ष्वेश्वा नो मृडयतीति यदेनं शमयति॥१३॥ ब्रह्मन्नित्येव पं
चममामंत्रयते। त्वं ब्रह्मासीतीतरोऽनिरुक्तं प्रत्याह परि
मितं वै निरुक्तं तत्परिमितमेवास्मिन्नेतत्सर्वं वीर्यं दधात्य
थाऽनिरुक्तं प्रत्याहापरिमितं वा अनिरुक्तं तदपरिमि
तमेवास्मिन्नेतत्सर्वं वीर्यं दधाति तस्मादनिरुक्तं प्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्याद॥१३॥अथसुमंगलनामानंद्रूयति।ब्रह्मकारस्त्रेयस्त्र
रनुयस्करेतिथएवंनामान्नवतिकल्याणामेवैतन्मानुष्ये
द्वावोद्वदति॥१४॥अथास्मैब्राह्मणास्त्र्यंप्रयच्छति॥अध्य
घुर्वायोवास्यपुरोहितोन्नवतीद्रस्यब्रुक्तोसितेनमेरध्य १३२
तिब्रुक्तोवैस्यरःसहतेनब्रुक्तेणब्राह्मणोराज्ञानमात्मनो

बलीयांसंकुरुतेयोवैराजाब्राह्मणादबलीयानमित्रे
न्योवैसबलीयान्नवतितदमित्रेन्यएवैनमेतद्बलीया
ंसंकरोति॥१५॥तंराजाराजन्यात्रेप्रयच्छति॥इंद्रस्य
ब्रुक्तोसितेनमेरध्यतिस्तेनराजाराजन्यातरमात्मनोब
लीयांसंकुरुते॥१६॥तंराजान्यातास्तायवास्त्रपुत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पे वा प्रयच्छति। इंद्रस्य वज्रोसि तेन मे रध्येति तेन राजन्यो
स तं वास्तुपतिं वात्मनो बलीयां ॐ सं कुरुते॥१७॥ तॐ स तो
वास्तुपतिर्वा ग्राममण्यं प्रयच्छति। इंद्रस्य वज्रोसि तेन मे र
ध्येति तेन स तो वास्तुपतिर्वा ग्रामण्यमात्मनो बलीया
ॐ सं कुरुते॥१८॥ तं ग्रामणीः सजातो यं प्रयच्छति। इंद्रस्य व १३२

ज्रोसि तेन मे रध्येति तेन ग्रामणीः सजातमात्मनो बलीया
ॐ सं कुरुते तद्धु देव ॐ सं प्रयुंक्ते तेनैतस्यापवस्य समस्य द्विष
ष्टं भ्रातृव्यस्पृदिति तस्मादेव ॐ सं प्रयुंक्ते॥१९॥ अथ सजा
तस्य प्रतिप्रस्थाता च। एतेन स्पयेन हविर्गोप्तुः कस्य पु
रः स्पृत्वा छिद्रवनं कुरुतो नाविहत्क्षौ चारमेवैतत्कुरुतः॥
२०

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अथ मंथिनः। पुरोरुचान्विमितं व्रिमिन्नत आद्यो वै मंथी तद
न्तारमेवैतत्कृत्वाथास्मा एतदाद्यं जनयतस्तस्मान्मंथिनः पु
रोरुचान्विमितं विमिन्नतः॥२१॥ अथाद्य वर्षुः। सतु र्गहीतम
ड्यं गृहीत्वाधिदेवने हिरण्यं निधाय जुहोत्यग्निः पृथुर्ध
र्मणस्पतिर्जुषाणो॥ अग्निः पृथुर्धर्मणस्पतिराज्यस्य वे १२४

तु स्वाहेति॥२२॥ अथाक्षान्निवपति। स्वाहा कृताः सूर्यस्य
रश्मिभिर्व्यध्वं सजातानां मध्यमेष्ठ्याय सेष वा अग्निः
पृथुर्यदधिदेवनं तस्यैते अंगारा यदक्षास्तमेवैतेन प्रीणा
ति तस्य हवा एषानुमता गृहेषु हूयन्ते यो वा राजसूयेन
बुडं तयो वैतदेवं वेदैतेषां हैषाहुतं दीव्यति पृषवो गि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वा होदुह्निणा॥२३॥ अथाहाग्नये स्विष्टकृतेनुब्रूहीति। तद्य
दंतरेणाहुती एतत्कर्म क्रियत एष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्ता
यते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवाप्येतर्ह्यनुप्रजायन्ते
तदेनं मध्यत एव एतस्य प्रजापतेर्द्धाति मध्यतः सुवति तस्मा
दंतरेणाहुती एतत्कर्म क्रियत आश्राव्याहाग्निं स्विष्टकृ १२५

तं यजेति वषट्कृते जुहोति॥२४॥ अथेडामुपह्वयति। उपहूता
यामिडायामप्युपस्पृश्य माहें इंस्रुहं गृह्णाति माहेंइंस्र
हं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तदुं स्तोत्राय प्रमीवति सु
उपावरोहति सोंते स्तोत्रस्य भवत्युते शास्त्रस्य॥२५॥॥
आत्मनां॥२॥ ब्रुवाणाद्भवां अग्निविधिब्रानात्म नगोपिवक्ता

यो याः८ रुसः सन्नतो भवति येनैनमेतदभिषिंचति सोऽस्यन्गैनिर्जघ्ना नाशतम् १

मब्रवीयवेन गिरसाद्विष्णुर्वेरुः सोऽस्मादपचक्रामनाश्वद्यएता

न्निर्देवतान्निरनुसमसपत्नासविताप्रसवितासुरस्वत्पावा

वातृष्ट्रारूपैः प्रश्नाप्स्तुन्निरिंद्रेणास्य बृहस्पतिनाब्रह्मणा

वरुणेनौजसाऽग्निनातेजसासोमेनराज्ञाविष्णुनैवदशम्या

देवतयाव्यविदन्॥२॥तद्यदेनमेतान्निर्देवतान्निरनुसम १३८

सर्पत्नातस्मात्सउं सुपोनामाघयद्दशामेहन्यस्तुतोन्नवतितस्मा

द्दशापेयो त्योघद्दशादश्नौकैकं वमसमनुप्रसर्पतीन्नवंतितु

स्माद्दवदशापेयः॥३॥तदाहुः।दशपितामहोसोमपांस्तं

रव्यायप्रसर्पेन्नष्योहास्यसोमपीथमश्नुतदशापेयोही

तितदूह्याद्दोत्रीनित्यम्बुपितामहोसोमपान्विंदंतितस्मा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

देताएवदेवताः संख्यायप्रसर्पेत्॥७॥एतानि वैदेवतानि
वरुणाः एतस्यसोमपीथमाश्नुततथोएवैषएतानिरेवदे
वतानिरेतस्यसोमपीथमश्नुतेतस्मादेताएवदेवताः सं
ख्यायप्रसर्पेदयबदैवेषोदवसानीयेष्टिः संतिष्ठतएतस्या १३७
निषेवनीयस्य॥८॥ अथैतानिहाविंषिनिर्वपति। सावित्रं

द्वादशाकपालंवाष्टाकपालंवापुरोडाशंॐ सविता वैदेवा
नांप्रसविताससवितृप्रसूतएवतद्वरुणानुसमसर्पन्स्त
थोऽएवैषएतत्सवितृप्रसूतएवानुसृप्तं सर्पतितत्त्रैकंपु
डरीकंप्रयच्छति॥९॥अथसारस्वतंचरुंनिर्वपति। वाग्वै
सरस्वतीवाचैवतद्वरुणोनुसमसर्पत्तथोएवैषएतद्वा

वैवानुसृष्टं सर्पति तत्रैकं पुंडरीकं प्रयच्छति॥७॥ अथ त्वाष्ट्रं
दशकपालं पुरोडाशं निर्वपति। त्वष्टा वै रूपाणामीष्टे त्वष्टु
र्वतद्रूपैर्वरुणोनुसम सर्पन्त्यथो एवैष एतत्त्वष्टुर्वरूपैर
नुसृष्टं सर्पति तत्रैकं पुंडरीकं प्रयच्छति॥८॥ अथ पौष्णं चरुं नि छ २८
र्वपति। पशवो वै पूषा पशुभिरेवतद्वरुणोनुसमसर्प २३८

बृहस्पतिर्ब्रह्मणोवतद्वरुणोनुसमसर्पन्त्यथो एवैष एतद्बृह
९॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपति। ब्रह्म वै बृहस्पतिः ... निर्वपति। स यो वै वरुणः स मरुः
स्पतिनानुसृष्टं सर्पति तत्रैकं पुंडरीकं प्रयच्छति॥१०॥ अथ वारुणं यवमयं चरुं ... सानुसृष्टं सर्पति तत्रैकं पुंडरी
कं वरुणो ... वरुणेनानुसमसर्पन्त्यथो एवैष एतद्वरुणेनानुसृष्टं सर्पति तत्रैकं पुंडरीकं प्रयच्छति
न्त्यथो एवैष एतत्पशुभिरेवानुसृष्टं सर्पति तत्रैकं पुंडरीकं प्रयच्छति ५ २९
प्रयच्छति॥९॥ अथैंद्रमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति।
इंद्रियं वै वीर्यमिंद्र इंद्रियेणो वतद्वीर्येण वरुणोनुसम
सर्पन्त्यथो एवैष एतदिंद्रियेणैव वीर्येणानुसृष्टं सर्पति
तत्रैकं पुंडरीकं प्रयच्छति॥१२॥ उपसदो दशाम्यो देवता॥

तत्रपुंडरीकाण्युपयंतितांद्वादशपुंडरीकांस्रजंप्र
तिमुंचतेसादीक्षातयादीक्षतेयादीक्षते॥१३॥अथयद्द्वाद
शभवंतिद्वादशवैमासाःसंवत्सरस्यसर्वोवैसंवत्सरःस
र्वेणैवैनमेतद्दीक्षयतियानिपुंडरीकाणितानिदिवोरू
पंतानिनक्षत्राणांरूपंयेबुधकास्तेतुरिक्षस्यरूपंयानि १३९

बिसानितान्यस्यैतदेनमेषुलोकेष्वधिदीक्षयति॥१४॥अथस्वरा
ज्ञानंक्रीत्वाद्वेधोपनह्यपरिवहंतिततोर्धमासंद्यामाग्रा
घप्रवरत्यथषट्षोड्वाबिल्लाणांगहेनिहितोभवतितमा
संद्यामासान्द्यातियोनप्रवरतियदातियोनप्रवरस्यद्या
पसद्भिःप्रवरतियदोपसद्भिःप्रवरति॥१५॥अथयत्तानि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हवीꣳषि निर्वपति। आग्नेयमष्टाकपालं पुरोडाशꣳ सौम्यं
चरुं वैष्णवं त्रिकपालं वा पुरोडाशं वारुणं चरुं वा तेन यक्ष्येदेवं य
ज्ञ ते॥२६॥ तदु तथा न कुर्यात्। छलति वा एष यो यज्ञपथादे
त्येति वा एष यज्ञपथाद्य उपसत्सु यथादेवतं तस्माद्युपसत्सु
यथादेवतं नेयात्॥ ७॥ स यद्यग्निं यजति। अग्निर्वै तत्तेज ।४०

सा तु सꣳ सर्पत्यथ यत्सोमं यजति सोमेनैवैतद्ब्राह्मणेन स
ꣳ सर्पत्यथ यद्विष्णुं यजति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं प्रत्यक्ष
माप्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते॥२८॥ स एष सप्तदशो
ग्निष्टोमो भवति। सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्य
ज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते॥२९॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तस्माद्द्वादशप्रथमगर्भाः । पष्ठौह्यो दक्षिणा द्वादश वै मासाः
संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्र
त्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते ॥२०॥ तासां द्वादश
गर्भाः । ताश्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्यार्द्ध
मासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमा २५१

प्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते ॥२१॥ ता ब्रह्मणे ददाति ॥
ब्रह्मा हि यज्ञं दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्ता ब्रह्मणे ददा
ति हिरण्मयीँ स्रजमुद्गात्रे रुक्मँ होत्रे हिरण्मयौ प्राका
शावध्वर्युभ्यामश्वं प्रस्तोत्रे वशां मैत्रावरुणाय ऋषभं ब्रा
ह्मणाच्छंसिने वाससी नेष्टापोतृभ्यां मन्यतरतोऽक्तं य

वाहितमह्वा वा कायगा मह्नीधो॥२५॥ता वा एताः।द्वादश
वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवंति द्वादश वा वै त्रयोदश वा सं
वत्सरस्य मासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्य
ज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते॥२६॥ब्राह्मणं॥
॥२॥अध्यायः॥आग्नेयोष्टाकपालः पुरोडाशो भवति॥तंद्र १५२

र्वार्द्ध आसादयत्यैंद्र एकादशकपालः पुरोडाशो भवति सौ
म्यो वा चरुस्तं दक्षिणार्द्ध आसादयति वैश्वदेवश्चरुर्भवति
तं पश्चार्द्ध आसादयति मैत्रावरुणी पयस्या भवति तामुत्त
रार्द्ध आसादयति बार्हस्पत्यश्चरुर्भवति तं मध्य आसादय
त्यथ चरुः पंचबिलस्तदाश्चं वहवींछंषि भवंति तेषां पंचबि

लानितस्माद्वरुःपुंवल्लिलोन्नुम॥१॥तद्यदेतेनराजसूयया
जीयजतेयदेवैनंदिशःसमारोहयतियदन्नंन्यस्तोमान्य
छंदांसितस्मादुवेनमेतेननिष्क्रीणातिसखुद्वैतेनराज
सूययाजीनयुक्तोनोद्वाहमानोयस्तुवापतेतस्माद्वाएतेनरा १४३
जसूययाजीयजते॥२॥सयदाग्नेयेनाष्टाकपालेनपुरोडा

शेनप्रचरतियदेवैनंप्राचींदिशंसमारोहयतियदन्नंन्यस्तो
मान्यछंदांसितस्मादेवैनमेतेननिष्क्रीणातिसंवत्सरं
हिंस्यत्येवरावतनयति॥३॥अथयद्दैंद्रेणएकादशकपाले
नपुरोडाशेनप्रचरतिसौम्येनवावारुणेनयदेवैनंदक्षिणां
दिशंसमारोहयतियदन्नंन्यस्तोमान्यछंदांसितस्मादे

वैनमेतेननिश्रीणातिसᳪस्ववंबार्हस्पत्येवरावुवनयति॥७॥
अथयद्वैश्वदेवेनवरुणाप्रचरति।यदेवैनंप्रतीचींदिशᳪ
समारोहयतियदस्यैस्तोमान्यच्छंदाᳪसितस्मादेवेनमेते सि ३
ननिश्रीणातिसयद्दᳪस्ववंबार्हस्पत्येवयैवबनयति॥८॥अथयु
यघुन्मैत्रावरुणापयस्ययाप्रचरति।यदेवैनमुदीचींदि १४८

शᳪसमारोहयतियदस्यस्तोमान्यच्छंदाᳪसितस्मादेवैन
मेतेननिश्रीणातिसᳪस्ववंबार्हस्पत्येचरावुवनयतितद्य
सᳪस्ववंबार्हस्पत्येवरावुवनयतिसर्वैतएवास्मिन्नेतु
दंन्नाद्यंदधातितस्मादुदीच्यांदिश्येवराज्ञेन्नाद्यमाह्नियं
ते॥९॥अथयद्बार्हस्पत्येनवरुणाप्रचरति।यदेवैनमूर्ध्वां

दिराः समारोहयति यदहं यस्सोमान्यत्कुंदाःस्वितस्मा
द्वैनमेतेननिष्क्रीणाति॥७॥ स वा एष आग्नेयोऽष्टाकपालः
पुरोडाशो भवति। तस्य हिरण्यं दक्षिणाग्नेयो वा एष यज्ञो
भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणा तदग्नीधे ददा २६५
त्यग्निर्वा एष निदानेन यदाग्नीध्रस्तस्मात्तदग्नीधे ददाति॥८॥

अथ य एष ऐन्द्र एकादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्यर्ष
भो दक्षिणा स ह्यैन्द्रो यदृषभोऽथ य एष सौम्यश्चरुर्भवति तस्य ब
भ्रुर्गौर्दक्षिणा स हि सौम्यो यद्बभ्रुस्तं ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा
हि ब्रह्मं यद्दक्षिणतो निगोपायति तस्मात्तं ब्रह्मणे ददाति॥९॥
अथ य एष वैश्वदेवश्चरुर्भवति तस्य पृषन्गौर्दक्षिणा भू
मा वा एतद्रूपाणां यत्पृषतो गोर्विशो वै विश्वे देवा भू
वै

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मो वै विद्वस्मात्सृषभो दक्षिणा तं होत्रे ददाति होता हि भूमा
तस्मात्तं होत्रे ददाति॥१०॥ अथ यैषा मैत्रावरुणी पयस्या
भवति तस्यै वशा दक्षिणा सा हि मैत्रावरुणी यद्वशा यु
दिव वशां न विंदेदपि यैव का चापवीता स्यात्सर्वो ह्येव वशा
प्रवीता तामध्वर्यवे ददाति प्राणोदानौ वा अध्वर्यू प्राणो २७८
दानौ मित्रावरुणौ तस्मात्तामध्वर्युभ्यां ददाति॥११॥ अथ

तं ब्रह्मणे ददाति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मा तस्य अणो भवति तस्मा
यैष बार्हस्पत्यश्चरुर्भवति तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणा ऊर्ध्वा अ षा
सौ बृहस्पतेर्दिक्तदेष उपरिष्टादर्यम्णः पंथास्तस्माच्छितिपृ
ष्ठो बार्हस्पत्यस्य दक्षिणा तं ब्रह्मणे ददाति स हैतेनापि विष्ठो
प वाडं नाद्यकामो यजेत तदस्मिन्सर्वतोन्नाद्यं दधाति स हान्ना
द एव भवति॥१२॥ ब्राह्मणं॥३॥ स वै प्रयुजां हविर्भिर्यजते।
तद्यत्प्रयुजां हविर्भिर्यजत ऋतवो वा एतन्तु ष्टुवाणा युडे त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तएनमृतवोयुक्तावहंत्यृतुशःप्रयुक्ताननुचरतितस्मात्संयुक्ताᳪह
विर्निर्यजते॥२॥तानिवैद्वादशसंभवंति।द्वादशवैमासाःसंवत्सरस्य
तस्माद्द्वादशसंभवंतिमासिमासियजेतेत्याहुःकोह्येतमनुव्यस्य
तस्मान्नमासिमासियजेतशम्यापराव्याधेशम्यापराव्याधऽ
एवषड्भिर्यजेतप्राङ्यायादथपुनरावृत्तःशम्यापराव्याधेशम्याप
राव्याधऽएवषड्भिर्यजते॥२॥तदुत्तथानकुर्यात्।षड्वैतानिपूर्वा १६७
१ श्री

...हवीᳪषिनिर्वपतिसमानबर्हीᳪषितासांदेवतानाᳪरूपंयथा
शिशिरेयुक्ताग्रीष्मेऽपाप्रावृषंयायुस्तत्षड्ऋतुष्वृतुशःषड्
तवोयुक्ताग्रीष्मेऽपाप्रावृषंवहंतिषड्ढर्तृन्युयुक्तानाव्रावृषमृतु
चरतिप्रवाग्निवाहाद्वौदक्षिणा॥३॥षड्वेवात्रराणिहवीᳪषिनिर्व
पति।समानबर्हीᳪषितासांदेवतानाᳪरूपंयथापुनरावर्त्ते
रन्याषिकमन्नितस्षड्तुन्युड्क्तेतएनᳪषड्ऋतवोयुक्तावार्षिकम

त्रिवहंतिषड्डुत्तरस्त्रयुक्ता वार्षिकमनुवर्त्ततिसर्वाग्निवाहोदोदुह्नि
णातद्युत्सर्वाग्निवाहोदुह्निणा ईंवाएतस्तुषुकालोयुङ्क्ते वहं
तिवाअनड्वाहस्तस्मात्सर्वाग्निवाहोदुह्निणा॥४॥तद्धस्यैतत्तु
राकरूपंबालो आहुः॥ऋतवोवा अस्मान्युक्ताघवहंत्यतुंत्राप्र
युक्तानन्वराम इति खुदेषांउंराडानोराउस्त्यया जिनआस्तु २४८
ईस्यतिदुत्याहुः॥५॥आग्नेयोष्टाकपालःपुरोडाशोभवति॥
स्तुद्रे

सोम्यश्चरुःसावित्रोद्वादशाकपालोवाष्टाकपालोवापुरोडाशोबा
र्हस्पत्यश्चरुस्त्वाष्ट्रोदशाकपालःपुरोडाशोवैश्वानरोद्वादशाक
पालएतानिषड्ढुवौणिहवांउषिभवंति॥६॥अद्धप्र०६६॥शा त ३३०
षडेवोत्तरेवरुवः॥सारस्वतश्चरुःपौष्णश्चरुर्मैत्रश्चरुःक्षेत्र
पत्यश्चरुर्वारुणश्चरुरादित्यश्चरुरेतत्षडुत्तरेवरुवः॥७॥त्र
ष्यत्नेपत्नीविवित्तगर्तो॥आदित्याश्चालन्नतेतस्याएष्ट्रेवावृष्टा

पद्यैवस्या याऽइयं वाऽअदितिरस्याऽएवैनमेतद्गर्भं करोति तस्या
एतादृग्रूपेव रूपेना विविक्तगर्भो दुहिता ॥८॥ अथ पृषती विवि
त्तगर्भा। मरुद्भ्य आलभन्ते तस्याऽएषैवावृद्धिर्या वैमरुतो विवि
शामेवैनमेतद्गर्भं करोति तस्याऽएतादृग्रूपेव पृषती विविक्तग
र्भो दुहिता ॥९॥ एतौ पशुबन्धौ। तदेतावेव संस्तावन्यथैवालभन्ते
तेषामदित्याऽआलभन्तऽआदित्येभ्यस्त्वामालभन्ते तेस्य वैल्लुआ ९८९

दित्याः सर्वस्यैवैनमेतद्गर्भं करोति ॥ मरुद्भ्य आलभन्ते विश्वे
भ्यस्त्वान्देवेभ्य आलभन्ते सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वस्यैवैनमेतद्ग
र्भं करोति ॥१०॥ ब्राह्मणं ॥४॥ अग्निर्वै वनीयेनेष्ट्वा । केशान्नव
पतेतद्य केशान्नवपते ब्रा वीर्यं वा तद्यापां रसः संभृतोऽभवति ९२
अथैनमेतदभिषिंचति तस्मान्निषिक्तस्य केशान्नवपते मा
नोति स यत्केशान्नवपते तां श्रियं जिह्मा विनाशयेद्युद्धा

तस्मात्केशान्नवपते ॥१॥ संवत्सरं नूपैवेते ॥ संवत्सरंमिता वै
व्रतचर्या तस्मात्संवत्सरं नूपैवेते स एष व्रतविसर्जनीयोपयो
गो नाम स्तोमो भवति केशवपनीयः ॥२॥ तस्यैकविंशं प्रातः
सवनं सप्तदशं माध्यंदिनं सवनं पंचदशं तृतीयसवनं
सहोक्थैः सह षोडशिना सह रात्र्या ॥३॥ त्रिवृद्रथंतरः संधि १५०
र्भवति । एष एवैकविंशो य एष तपति स एतस्मादेकविंशा

दुपयुङ्क्ते स सप्तदशमभिप्रसुवैति सप्तदशात्पंचदशं पंचदशा
दस्यामेव त्रिवृति प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥४॥ तस्य रथंतरं य
ष्ठं भवति । इयं वै रथंतरमस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठ
तिरात्रो भवति प्रतिष्ठा वा अतिरात्रस्तस्मादतिरात्रो भवति
॥५॥ स वै न्यैव वर्तयते केशान्नवपते ह्रीयं वा एतदपाकं रस
संभृतो भवति येनैनमेतदभिषिंचति तस्मात्त्रिषिकस्य के

Indira Gandhi National Centre for the Arts

शान्प्रथमान्प्राप्नोतिसयत्केशावपतेतांश्रियंजिहीतेविनाशयेद्धु
ड्ढ्याद्यथर्षंनिवर्त्तयतेतदात्मन्येवैतांश्रियंनियुनक्तितस्मान्न
वृध्वर्त्तमतेकेशान्नवपतेतस्यैषैवव्रतचर्याभवतियावज्जीवंना
स्यांप्रतितिष्ठति॥१६॥आसंद्याउपानहाउपमुंचते।उपानद्भ्यामधि
यदस्यस्थानंभवतिरश्मोवाकिंविद्वांसर्वंवाएषइदमुपर्युपरि
भवत्यधस्तादेवास्मादिदंसर्वंभवतिमोराउसुयेनयजतेतस्मा ५१

दस्यैषैवव्रतचर्याभवतियावज्जीवंनास्यांप्रतितिष्ठति॥१७॥ब्राह्म
णं॥६॥रूपेतआश्विनोभवति।रूपताविबुह्याश्विनायविवेन्म
ह्यासारस्वतोभवत्येषभमिंद्रायसुत्राम्णऽआलभतेदुर्वेदा
हेवुंसमृद्धःपत्रावोयदेवंसमृद्धांनविदेद्यज्ञेनवाल
नेरंस्तेदिशुश्रूपतराभुवंतिसयद्यज्ञानालुभेरंलोहितत्त्पा
श्विनोभवतितद्धदेतयायजते॥१॥वृष्णुर्हविश्वुत्र:।त्रिशीर्षा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

षडृक्षआस्तस्यत्रीण्येवमुखान्यासुस्तद्युदेवंरूपआसतस्मा
द्विश्वरूपोनाम॥२॥तस्यसोमपानमेवैकंमुखमास।सुरापाण
मेकमन्यस्मा अशनायैकंतमिंद्रोदिद्वेषतस्यतानिशीर्षाणि
प्रचिच्छेद॥३॥सयत्सोमपानमासततःकपिंजलःसमभवत्त
स्मात्सबभ्रुकइवबभ्रुरिवहिसोमोराजा॥४॥अथयत्सुरापा
णमासततःकलविंकःसमभवत्तस्मात्सोऽभिमाद्यत्कइववद २५२

त्यभिमाद्यन्निवहिसुरांपीत्वावदति॥५॥अथयदन्यस्मा अन्ना
नाद्यमासततस्तित्तिरिःसमभवत्तस्मात्सविश्वरूपतमइवसंत्ये
वघृतस्तोकाइवत्वंमधुस्तोकाइवत्वत्पर्णेष्वाश्चुतिताएवंरू
पमिवहिसतेनाशनमावयत्॥६॥सत्वष्टाचुक्रोध।कुविन्मेपु
त्रमवधीदितिसोपेंद्रमेवसोममाजह्रेसयथायंसोमःप्रसु
तएवमपेंद्रएवास॥७॥इंद्रोहवाईक्षांचक्रे।इदंवैमासोमादंतर्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तीतिसयथाबलीयानबलीयसएवमनुपद्यतएवमोद्रोणाकलश
त्रोष्मुक्कआसतंत्रदृयांचकारस्यादेनांडहिंससोस्यखिष्ठं
वुप्राणोन्योद्रुद्रावस्रुरवाद्दैवास्यनदुद्रावस्तस्मात्प्रायश्चित्तिरा
ससयद्यपिसुरवादद्रोष्यनुद्देवप्रायश्चित्तिरन्नविष्यत॥ज॥
वद्वारोवैवसोः।ब्राह्मणोराजन्योवैश्यःशूद्रोनहैतेषामेकश्चन २५३
न्नवतिषःसोमंवमतिसयद्यैतेषामेकश्चिस्यास्याद्दैवप्रायश्चि

त्तिः॥९॥सयंनस्तोद्रुवत्।ततःसिंहःसमभवदथयत्रस्मिन्याम
द्रुवत्ततोवृकःसमभवदथयदवाचःप्राणाद्द्रुवत्ततःशार्दूलज्ये
ष्ठाःश्वापदाःसमभवन्नथयदुत्तरास्माप्राणाद्द्रुवत्सापरिस्रुदथ
विनिरष्ठीवत्ततःकुवलंकर्कन्धुबदरमितिसमभवत्ससर्वेणे
वव्यर्धतसर्वंहिसोमः॥१०॥ससोमातिपूतोमंकुरिवववा
रातमेतयाश्चिनावभिषज्यतांतंसर्वेणैवसमार्धयतांसं

वींꣳहिसोमःसवृसीयानेवेस्वोभवत॥११॥तेदेवाअब्रुवन्।सुत्रा
तंवतैनमत्रासौतामितितस्मात्सौत्रामणीनाम॥१२॥सहैतया
पिसोमातिपूतंनिषज्येत्रासुवेणावारब्रुब्रुध्मतेबꣳसोमोति
पवतेसर्वꣳहिसोमस्तꣳसर्वेणैवसमर्द्धयतिसर्वꣳहिसोमः
सवृद्धसीयानेवेस्वोभवतितस्मादुहैतयापिसोमातिपूतंनिष
ज्येत॥१३॥तद्युदेतयाराजसूययाजीयजते।सर्वोवाएषयज्ञक्र २५४

तुनवरुंधेसर्वाहिष्टीरपिदर्विहोमान्योराजसूयेनयजतेदेवसृष्टो
वाएषेष्टिर्यत्सौत्रामण्येतयामुपैष्टमसदनयापिस्यादितितस्मा
द्वाएतयाराजसूययाजीयजते॥१४॥अथयदाश्विनोभवति।अ
श्विनौवाएनमभिषज्यतांतथोएवैनमेषएवैतदश्विभ्यामेव
भिषज्यतितस्मादाश्विनोभवति॥१५॥अथयत्सारस्वतोभव
ति।वाग्वैसरस्वतीवाचावाएनमश्विनावभिषज्यतांतथोएवै

नमेषु एतद्वा वै वृष्णिभिषज्यति तस्मात्सारस्वतो भवति ॥२६॥ अथ यद
ऐंद्रो भवति इंद्रो वै यज्ञस्य देवता सा यैव यज्ञस्य देवता तयैवैन
मेतद्भिषज्यति तस्मादैंद्रो भवति ॥२७॥ एते सु पशुषु । सिंह लोमानि लो
वृक लोमानि शार्दूल लोमानीत्यावपत्येतद्वै ततः समभवद्यदे
नं सोमोत्यपवत तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्मा
देतान्यावपति ॥२८॥ तद्धैतत्थानकर्षीत् । उल्कया दृसन रिविन्याप २५५

स्न नुप्नुवत्ति ष एतानि पशुष्वावपति तस्मादुपरिष्टात्येवावपेत्
य्या होल्कया न खिन्यापस्तु त्नानुप्नुवति तथो एवैनं समर्द्धयति
कृत्स्नं करोति तस्मादुपरिष्टात्येवावपेत् ॥२९॥ अथ यत्पर्वदकः
परिस्नुतं संदधत्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेंद्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेति सा यदा परिस्नुद्भवत्यथैनया प्रचरति ॥३०॥
ह्यावग्नौ उद्धरंति । उत्तरवेदावेवोत्तरं मुद्धन्ते दक्षिणं तु सोमाद्युतौ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्वसुराद्रुताश्व सहृदुहवा मेति तस्माद्ध्रुवग्रीरुद्धरंतस्मात्तरवेदावेवो
त्तरमुद्धृते दक्षिणां म्रथ यद्वावपात्निः प्रवृरंत्यथैतया परिस्रुता
प्रवरति॥१२॥तां दन्द्रैः पावयंति। पूतो सदिति वायुः पूतः पवि
त्रेण प्रत्यङ्क्सोमो अतिस्रुतः। इंद्रस्य युज्यः सखेति तं कुवलस
क्तुकर्कंधुसक्तुब्वदरसक्तु नित्यावयत्येतद्वै ततः सुमन्त्र वध्या
त्रिनि रुष्टावस्रेत्नैवैनमेतत्सुमर्द्धयति न स्तं करोति तस्मादेतानु २५६

वपति॥१३॥अथ ग्रहान्गृह्णाति। एकं वा त्रीन्वैकुरुत्वेवु ग्रहीतव्य
एकाह्यि पुरोरुच्च एत्पेका नुवाक्यैकायाज्यातस्मादेक एव ग्रही
तव्यः॥१४॥स गृह्णाति। कुविदंग यवमंतो यवं चिद्यथा दांत्य
नुपूर्वं वियूय। इहेहैषां कृणुहि भोजनानि ये बर्हिषो नम उक्तिं
युजंति॥उपयामगृहीतोस्यश्विभ्यां त्वा सरस्वत्यै त्वेंद्राय त्वा
सुत्राम्ण इति यद्यु त्रीन्गृह्णीयाद्यद्वेव गृह्णीयादुपयामैस्तु

तांहिंनानाग्नौजुहुयाद्याहाश्विभ्यांᳬसरस्वत्याइंद्रायसुत्राम्णेब्रू
हीति॥२४॥सोन्वाह॥युवᳬसुराममश्विनानमुचावासुरेसचा॥वि
पिपानाशुभस्पतीइंद्रंकर्मस्वावतमित्याश्विभ्यांहाश्विनौसरस्व
तामिंद्रᳬसुत्रामाणांयजेति॥२५॥सुबन्तिपुत्रमिवपितराव
श्विनोभेंद्रावथुःकाव्यैर्दᳬसनाभिः॥यत्सुरामंव्यपिबःशची
भिःसरस्वतीत्वामघवन्नभिष्णगितिद्विहोतावषट्करोतिद्विर २५१

[illegible]

धर्युर्जुहोत्याहरतिनेद्यदन्तराग्नौयादेतस्यैवानुहोममि
तरौहूयेते॥२६॥अथकुम्भः॥शतवितृण्णोवाभवतिनववितृण्णो
वासयद्दिशतवितृण्णःशतायुर्वाअयंपुरुषःप्राणास्तस्मान्न
ववितृण्णः॥२७॥तᳬशिक्योद्युतंउपर्युपर्याहवनीयंधारयंति
स्यायापरिशिष्टापरिस्कन्नवतितामुपसिंचतितांविक्षरंतीमु
प्रतिष्ठतेपितृणाᳬसोमवतांतिसृभिरग्निःपितृणांबर्हिषदां

तिसृभिर्निरष्टिः पितृणामग्निष्वात्तानांतिसृभिर्निरष्टिस्तद्युदेवतु
पतिष्ठतेयत्रावैसोमइंद्रमत्यपवतसयत्पितॄननुगच्छत्रयावैप
तयस्तेनैवैनमेतत्रयमर्द्धयति।कृत्स्नंकरोतितस्मादेवमुपति
ष्ठते॥२८॥अथैतानिहवींषिनिर्वपति।सावित्रंद्वादशकपा
द्वाक पालं लंवापुरोडाशंवारुणंयवमयंचरुमैंद्रमेकादशकपालं १५८
पुरोडाशं॥२९॥सयत्सावित्रोभवति।सवितावैदेवानांप्र

सविता सवितृप्रसूतएवैतद्विषज्यतितस्मात्सावित्रोभवति॥३०॥
अथयद्वारुणोभवति।वरुणोवाआपयितातद्यएवापयितातं
नैवैतद्विषज्यतितस्माद्वारुणोभवति॥३१॥अथयदैंद्रोभवति॥
इंद्रोवैयज्ञस्यदेवता।सायैवयज्ञस्यदेवतातयैवैतद्विषज्य
तितस्मादैंद्रोभवति॥३२॥सयदिहैतयापिसोमातिपूतंभिष
ज्येत्।इष्ट्यैवानुयाजान्वत्समृदेष्टावावयैतौहिदेवेभिःपुनर

त्तिपश्चाद्धैस्योमृतिष्ठेवतेपश्चाद्देवैनमेतेनमेध्येनापिदधात्या
श्वितस्मुंतार्हिद्विकपालंपुरोडाशंनिर्वपद्युषदावपाभिःप्र
चुरंत्युष्टेतेनाश्विनेनद्विकपालेनपुरोडाशेनप्रचरति॥२३॥तद्धुत
ष्यानकुर्वीत।हृतिवाएषयत्पशूयत्पश्चादेसेतिवाएषयद्वपश्चा
द्यएवंकरोतितस्माद्यत्रैवैतेषांपशूनांवपाभिःप्रचरंतितद्देवै
तेद्विविभिःप्रचरेयुनीतिस्वीश्विनंद्विकपालंपुरोडाशंनिर्वपेत् २५६
॥२४॥

तस्यनपुंसकोगौर्दक्षिणा।नवाएषस्त्रीनपुमान्यन्नपुंसको
गौर्यदहपुमांस्तेननस्त्रीयदुस्त्रीतेनोनपुमांस्तस्मान्नपुंस
कोगौर्दक्षिणाश्वावाएषवाहीसाहिनस्त्रीनपुमान्यदश्वारथ
वाहीवडहरथंवहतितेननस्त्रीयदुस्त्रीतेनोनपुमांस्तस्मा
दश्वारथवाहीदक्षिणा॥२५॥ब्राह्मणं॥३॥ऐंद्रावैष्णवंद्वादश
कपालंपुरोडाशंनिर्वपति।तद्युदेतयायडतेवृत्रोहवाइ

दमग्रे सर्वमास यद्धवोवद्युर्ह ॐ वियन्त्स्याम्मानि तस्मा इंद्रो वृत्रं
जघ्नुागिहीर्षत॥१॥ सह विष्णुमुवाच॥ वृत्राय वै वज्रं प्रहरिष्यं
म्यनुमातिष्ठस्वेति तथेति ह विष्णुरुवाच ऋत्वाऽस्थास्ये प्रहरेति
ज्र३ तस्मा इंद्रो वज्रमुद्ययामस उद्यताद्वृत्राद्वृत्रो बिभयांचकार
॥२॥ सहोवाच अस्ति वा इदं वीर्यं तन्नु ते प्रयच्छानि मा नु मे प्र नि
हार्षीरिति तस्मै यजुः ॐ विप्रायच्छत्तस्मै द्वितीयमुद्ययाम॥३॥ २६०

नि

सहोवाच अस्ति वा इदं वीर्यं तन्नु ते प्रयच्छानि मा नु मे प्रहार्षी
रिति तस्मा उवः प्रायच्छत्तस्मै तृतीयमुद्ययाम॥४॥ सहोवाच
अस्ति वा इदं वीर्यं तन्नु ते प्रयच्छानि मा नु मे प्रहर्षीरिति तस्मै सा
मानि प्रायच्छत्तस्मादप्येतर्ह्येवमेवैतैर्वेदैर्यज्ञं तन्वते यजुर्भिर
वाग्रे ऋग्भिरथ साम्नामन्ते रेवं ह्यस्मा एतत्प्रायच्छत्॥५॥ तस्य
योयोनिराशयाऽऽस। तमनु परामृश्य संलुप्याऽक्षित्सै वेष्टि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ऐन्नवन्नद्यादेतस्मिन्नाशायेत्रिधातुरिवैषाविद्यारोत तस्मा
त्रैधातवी नाम ॥६॥ अथ यदैन्द्रावैष्णवं हविर्भवतीन्द्रो हि
वृत्रमुद्यच्छद्विष्णुरन्वतिष्ठत ॥७॥ अथ यद्द्वादशकपालो भ
वति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरसंमितैषेष्टि
स्तस्माद्द्वादशकपालो भवति ॥८॥ तस्य त्रयेषां व्रीहियवांग
क्तानि । व्रीहिमयश्चैवाग्नेयपिंडमधिश्रयति तदाग्नेयं रूपम् २६१

अथ यवमयं तद्वारुणं रूपम् अथ व्रीहिमयं तत्सौम्यं रूपं तदेत
त्रय्यै विद्यायै रूपं क्रियते सैषा राजसूययाजिन उदवसा
नीयेष्टिर्भवति ॥१०॥ सर्वान्वा एष यज्ञक्रतून् वरुंधे । सर्वा इष्टी
रपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते तस्य यातयामेव यज्ञो
भवति सोऽस्मात्पराङिव भवत्येतावान्वै सर्वो यज्ञो यावानेषु

न्ता

त्रयो वेदस्तस्यैतद्रूपं क्रियत एष वा अग्निराम्नायस्तदेतेन त्रयेण
वेदेन पुनर्यद्रूमारभन्ते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथो
अस्मान्न पराङ्भवति॥२०॥ स वा अग्निरेष यद्व्रतं तेन वरुंधे। स
वा इष्टीरपि दर्विहोमान्यो यजुस्तु येन यजते देवस्त्रष्टोवा ए
वेष्टिर्यज्ञैर्धातव्यनयामेपाष्टमसदनयापि स्याद्युतितस्मा १६२

ज्ञा एषा यजुस्तपयाद्भिनउदवसानीयेष्टिर्भवति॥२१॥ अथो
षः सहस्रं वा भूयो वा दद्यात् तस्य हाप्युदवसानीया स्या
द्विरिवानद्ध्वा एष भवति यः सहस्रं वा भूयो वा ददाति त
द्धे सहस्रं वा वः प्रजातं यदेष त्रयो वेदस्तत्सहस्रेणारिरिचा
नं पुनराप्याययति तस्मादुद्धतस्याप्युदवसानीया स्यात्॥२२॥

अथोयेदीर्घसत्रमासीरन्संवत्सरंवाभूयोवातेषाᳬहाप्यु
दवसानीयास्यात्सर्वंवैतेषामाप्तंभवतिसर्वंजितंयेदीर्घसत्र तर
मासतेसंवत्सरंवाभूयोवासर्वमेषातस्माउहतेषामप्यु
दवसानीयास्यात्॥१३॥अथोहैनयाप्यभिचरेत्।एतया
वैभद्रसेनमाजातशत्रवमारुणिरभिचचारक्षिप्रंकिलास्तृ ९६३

ति
णुतेहस्माहयाज्ञवल्क्योपिहवाएतयेंद्रोवृत्रस्यास्थानम
च्छिनदपिहवाएनयास्थानंछिनत्तियएतयाभिचरतितस्मा
दुहैनयाप्यभिचरेत्॥१४॥अथोहैनयापिनिषड्येत॥यन्वै
वैकस्यचाभिषज्येदेकेनैवयजुषैकेनसाम्नातन्नैवागदंकु
र्यात्किमुसंत्रय्येणवेदेनतस्मादुहैनयापिनिषड्येत॥१५॥

तस्यैत्रीणिशतमानानिहिरण्यानिदक्षिणातानिब्रह्मणोद
दातिनवैब्रह्माप्रवरतिनुस्कृतेन शा॰ सत्यश्रसयशोनवै
हिरण्येनकिंचनकुर्वन्त्यथतद्यशस्तस्मात्रीणिशतमान
निब्रह्मणोददाति॥१६॥तिस्रोधेनूर्होत्रे।त्र्यमावैतिस्रोधे
नवोऽसमाहीनातस्मात्तिस्रोधेनूर्होत्रे॥१७॥त्रीणिब्रा स्सा॰ २६४

५ स्यध्वर्यवे।तद्धुतेर्वाऽअध्वर्युर्यज्ञंतन्वते।ब्रा सा॰ सितस्मात्त्री
णिब्रासा॰ स्यध्वर्यवेगामग्नीधे॥१८॥ताबाऽएताःद्वादशवा
त्रयोदशवादक्षिणाभवंतिद्वादशवावैत्रयोदशवासंवत्स
रस्यमासाःसंवत्सरसंमितैवदक्षिणास्तस्माद्द्वादशवात्रयोद
शवादक्षिणाभवंति॥१९॥ब्राह्मणं॥७॥चतुर्थः प्रपाठकः॥ २६
अथमहाऽद्वदमयमस्समाप्तः॥ =

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२५२

याहृशंपुस्तकंदृष्ट्वाताहृशंलिखितंमया॥यदिशुद्धमशुद्धंवा
ममदोशोनदीयतां॥

॥जांनागोपालस्येदंपुस्तकं॥
॥स्तवकां इपंचस्यंचतुर्थप्रपठकः॥५॥

सा -- कां ५